

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ
ТОҶИКИСТОН

Конференсияи II-юми байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи
“Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида ба
“Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ
дар соҳаи илм ва маориф”(солҳои 2020-2040)

26-27 декабри 2023

II-ая международная научно-практическая конференция на тему
«Развитие цифровых технологий в современных условиях», посвященной
«Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных математических
наук в сфере науки и образования» (2020-2040 годы)

26-27 декабря 2023

Рушди технологияҳои рақамӣ

Душанбе 2023

ББК: Тадж: 342

УДК: 0001+34

М – 45

Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи II-юми байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 26-27 декабри соли 2023 / Зери назари доктори илмҳои техникӣ Х.Х. Назарзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ Ҷ.Н.Машокиров, номзоди илмҳои иқтисодӣ З.С.Султонов, номзоди илмҳои иқтисодӣ Амонов С.С.– Душанбе: «ДДТТ», 2023. - 360 с.

Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы II-ой международной научно-практической конференции, посвященная «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 26-27 декабря 2023 г. / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук Дж.Н.Машокирова, кандидата экономических наук З.С.Султонова, номзоди илмҳои иқтисодӣ Амонов С.С.– Душанбе: «ДДТТ», 2023. – 360 с.

The development of digital technologies in modern conditions: materials of the 2-nd international scientific and practical conference dedicated to the "Twentieth Anniversary of the Study and Development of Natural, Exact and Mathematical Sciences in the Field of Science and Education" (2020-2040), December 26-27, 2023 / Edited by Doctor of Technical Sciences Kh.Kh. Nazarzoda, Candidate of Economic Sciences J.N. Mashokirov, Candidate of Economic Sciences Z.S.Sultonov, Candidate of Economic Sciences Amonov S.S. - Dushanbe: "DDTT", 2023. - 360 p.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form, the authors are responsible for their content and originality.

© Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, 2023

© Таджикский государственный университет коммерции, 2023

© Tajik State University of Commerce, 2023

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

№	Ному насаб ва номи мавзӯ	Саҳ
1.	DUSTMATOV B.M., NAKIM NURALIEV., KHUJASHARIPOV M. COOPERATION IMPROVEMENT OF TAJIK REPUBLIC WITH INTERNATIONAL FINANCIAL CREDIT ORGANIZATIONS: MONETARY SYSTEM AND DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT.	5
2.	АБДУЛЛОЕВ А.Б. РУШДИ СОҶАИ ТАРБИЯИ ҚИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ	9
3.	АБДУРАҲМОН ҲАКИМЗОДА. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИРИ САӢЁҲӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	12
4.	АЛИМОВ К.К., АБДУЛЛАЕВ А.Б., ЗОИРОВ Д. М., ХУДЖАШАРИПОВ М.М., ХУДОИЗОДА А.М. ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТОРГОВЛИ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕСТВОВАНИЕ	20
5.	АМИНОВ К. М. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	23
6.	АМИНОВ Ф.И., АМОНОВ С.С. РУШДИ СОҲИБҚОРӢ ДАР САВДОИ ЧАКАНА ВА ТАШАККУЛИ ОН ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	26
7.	АРСЛОНОВА М. Ш. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА – ЭКОНОМИКА БУДУЩЕГО	34
8.	АСКАРОВА С. С. ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	37
9.	АТАЕВА Ф.С. ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ	43
10.	АХМАДОВА П.Б. ТАҒЙИРӢИИ ИҚЛИМ: САБАБҲО ВА ОҚИБАТҲОИ МАНФИИ ОН	45
11.	АХМЕДОВА Г.Т. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ	50
12.	БОБОКАЛОНОВ Ф. М., АБДУЛЛОЕВА К.Н. АМАЛИГАРДОНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН	53
13.	ВОХИДОВ С. А., ШАРИПОВ О. Б. КОНТРОЛЬ КАК ФУНКЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ	58
14.	ГАЮРОВА Р.С., АБДУКОДИРЗОДА ДЖ., К., НАЗАРБЕКОВА Н.А. РОҲҲОИ ТАКОМУЛИ ҲИСОБНАМОЙ ВА ҚАМӢОВАРИИ ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	61
15.	ГАЮРОВА Р.С., НАЗАРБЕКОВА Н.А. ДЕКЛАРАТСИЯИ ЭЛЕКТРОНИИ МОЛҲО ҲАМЧУН АСОСИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶӢ	66
16.	ГУЛОВА М.Т. ЮНУСОВА Ш.А. СУБЪЕКТ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ ХРАНЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ	70
17.	ДАВЛАТОВ Х.А., АБДУЛЛОЕВА З.Н. СИСТЕМАИ ТИҚОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР СЕКТОРИ КОРПОРАТИВӢ	75
18.	ДАВЛАТОВ Х.А., АБДУЛЛОЕВА З.Н. ЁФТАНИ ҚИМАТИ ФУНКСИЯҲО БО ЁРИИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ VISUAL BASIC 6.0	80
19.	ДЖАБАРОВ Г. Н. РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	84
20.	ДЖАББАРОВ А., ЗОИРОВ Д.М., ХУҶАШАРИПОВ М.М., ХУДОИЗОДА А.М., НУРАЛИЕВ Ҳ.Р. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ	87
21.	ДЖАЙЛОЕВ З.М., ХАЙРЗОДА Ф.А. МУАММОҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	91
22.	ДЖОНМАХМАДОВ Ш.Б., НЕГМАТОВ ДЖ.С. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КИНОРЫНКА В СИСТЕМЕ РЫНОЧНОЙ И ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	95
23.	ЗАЙНУДИНОВ С. САЛИМОВ Н. СИСТЕМАҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ ГАРДИШИ ҲУҶҚАТ (СЭГҲ)	101
24.	ЗОИДОВА Т. М. МУАММОҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ЗЕРКОМПЛЕКСИ БОҒУТОКПАРВАРӢ	104
25.	КАЛКАБАЕВА Г.М., АСАНОВА М.А., ГЛАЗУНОВА С.Б. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЕКТОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА	109

26.	КАРИМОВ П. И. РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ РЕГИОНАЛЬНОГО АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА	117
27.	КОБИЛОВА Ш. Т. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ: НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ	122
28.	КУРБОНОВА Ф. А. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ	125
29.	ҚОДИРОВ А. Л. САМТҲОИ РУШДИ ИНДУСТРИЯ 4.0 ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ.	129
30.	ҚУРБОНОВ Б.М. ТАРТИБИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	132
31.	ҚУРБОНОВА Ш.Х. НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР	136
32.	ЛУТФУЛОВ М.Д. ЦИФРОВИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ	141
33.	МАВЛОНАЗАРОВ С.С., ИСМАТУЛЛОИ Ш. ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	143
34.	МАДЖИДОВ А. ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ	149
35.	МАКСУДОВА З. Д. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РОССИИ В 2022 ГОДУ	153
36.	МАКСУМОВА Н.Д. ТАСНИФОТИ ИЛМИ КИМИЁ ДАР ОСОРИ АБУБАКР ЗАКАРИЁИ РОЗӢ	156
37.	МАСТОНаИ САЙДАЛИЗОД. ПРОТОКОЛҲОИ ИНТЕРНЕТӢ ВА СУРОҒАҲОИ ШАБАКАВӢ	159
38.	МАШОКИРОВ ДЖ.Н. БЕЗОПАСНОСТЬ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	163
39.	МАШОКИРОВ Ч.Н. ШАҲРИ САӢЁӢИИ ҲУШАНГ (SMART TOURISM CITY): РУШД ВА ТРАНСФОРМАЦИЯ ДАР ДУШАНБЕ	167
40.	М.Н.МИРЗОН. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РУШДИ БОСУБОТИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ НОҲИЯҲОИ КӢҲӢ	173
41.	МИСОКОВ С. С., ТАБАРОВА Н. Ҳ. МАРҲИЛАҲОИ АСОСИИ БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	180
42.	МУМТОЗ НАЗИРИ. ПАРАДИГМЫ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВУЗОВ	184
43.	МУҲИДДИНОВ Ф. Н. ИНТЕРНЕТ МАРКЕТИНГ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	188
44.	НАЗАРОВ А.Ш., КАЛУГОВ Б.Б., ЭШМУРОВО А.З. ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ДАВРАИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	192
45.	НЕГМАТОВ ДЖ.С. ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ КИНОРЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ И ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ	195
46.	НИЁЗОВ Ч.С., АРИПОВ М.М. БЕНЧМАРКЕТИНГ, ҲАМЧУН УСУЛИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ СОҲАИ ХИЗМАТ	199
47.	ҲУСЕНОВ Б.А. ИДИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ТОӢКИСТОН – 9 СЕНТЯБР	202
48.	ҲУСЕНОВ Б.А. РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛӢ ДАР АСОСИ БАРНОМАИ ҲҲДТ ВА ВАҲДАТИ МИЛӢ	205
49.	ОЙМАТОВ Б.Ш. ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА	211
50.	ПОЧОЕВА М.А. ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	215
51.	ПУЛОТОВ Б.Б. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА	219
52.	РАҶАБОВ Р.К., ДАВЛАТОВ З.Б. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ БАРАСМИЯТДОРИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ	222
53.	РАСУЛОВ Ф.Р., РАСУЛОВ М.Ф. САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ИННОВАЦИЯ ДАР САНОАТИ МАСОЛЕҲИ СОҲТМОНИИ ТОӢКИСТОН	226

54.	РАХИМОВА Р.Х., ФОЗИЛОВА З.Р. АРЗЁБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ХҶРОКИ ОММА ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН	230
55.	РАХМАТОВА Н. М. ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ИНФЛЯЦИИ	235
56.	РАҲМОҶОВ Ш.А. ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТӢ	239
57.	РАҶАБОВ К. Р., ДАВЛЯТОВ Э. М. УСУЛҲОИ МУОСИРИ КАМ КАРДАНИ САРБОРИИ АНДОЗ	243
58.	РИЗОЕВ М.Р., НУРАЛИЕВ Х.Р. ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	247
59.	САЙДАҲМАДОВА Ш.С. СОҲАИ САНОАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ	252
60.	САЙДУЛЛАЕВ У.У. РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	257
61.	САМАДЗОДА ДИЛНОЗА. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	261
62.	САТТОРОВА М.Р., БЕГМАТОВА С.А. САМТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	264
63.	САФАРОВ Ф.Ҷ., РАҶАБОВА З.Ҷ., РАҶАБОВ К.Р. ТАҲЛИЛИ ДАРОМАД ВА ПАРДОХТҲОИ АНДОЗИ ҶСК “БОНКИ ЭСХАТА”	269
64.	САФАРОВА Н., ХАМЗАЕВ Ф.С. РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОГО ЖИЛЬЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	277
65.	ТУЛИЕВ М.С., АЛИМОВА М.А. АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АЛОҚАИ МОБИЛӢ	280
66.	ФАЁЗОВА М.А. ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМИ ВА ШУҒЛИ АҲОЛИ: МУАМОҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ	292
67.	ФОЗИЛОВА М. И. ҲИСОБКУНИҲОИ МУҲОСИБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИҚТИСОДИӢ ДАР СИСТЕМАИ АВТОМАТКУНОӢ	296
68.	ХАМИДОВА С.Х., ВОСИТОВА З.А. ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ БАНКОВСКОЙ ЭКОСИСТЕМЫ	300
69.	ХАМИДОВА С.Х., ВОСИТОВА З.А. РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЗАМЕНА ПЛАТЕЖНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ	303
70.	ХАМРОЕВ Б.А. РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МАРКЕТИНГЕ	307
71.	ХАСАНОВА Н.Д. РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	310
72.	ХОДЖАЕВ П. Д. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	314
73.	ХОДЖАЕВ П. Д. НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	318
74.	ХОЛИМАТОВА Ф.А. ТАШАККУЛ ВА ТАЪМИНОТИ САРМОЯ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ	325
75.	ХОЛОВА Ҳ.Р. НАҚШИ НИЗОМИ КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОАДОЛАТОНА	329
76.	ХУДЖАМКУЛОВ Р.Б. ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИИ: ИЗМЕНЕНИЕ ОПЛАТЫ ТРУДА И ТРАНСФОРМАЦИЯ РАБОЧИХ ОТНОШЕНИЙ	331
77.	ҲОТАМЗОДА С.Х. НАҚШҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МТМУ	333
78.	ШАРИПОВ Х. Б. РОЛЬ ДАННЫХ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ОТ БОЛЬШИХ ДАННЫХ К ИСКУССТВЕННОМУ ИНТЕЛЛЕКТУ	337
79.	ШЕРМАТОВ Ҷ.А., РҶЗИМУРОДОВ А.А., НОРБОБОВ М.О., ШАМСИДИНОВ Х.М. ТАШКИЛИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТ ДАР КОМПЮТЕРҲОИ ФАРДӢ	340
80.	ШУКУРОВ А. А. АМСИЛАСОЗИИ ҶАРАЁНИ МУҲОҶИРАТ ДАР МИНТАҚА	345
81.	ЭРГАШЕВА Д.Б. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ВАЖНОСТЬ МАТЕМАТИКИ В ИНФОРМАТИКЕ	352
82.	ЮНУСОВА Ш.А. МУҲИМИЯТИ АМНИЯТИ ШАБАКАҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА УСУЛҲОИ ҲИФЗИ ОН	356

COOPERATION IMPROVEMENT OF TAJIK REPUBLIC WITH INTERNATIONAL FINANCIAL CREDIT ORGANIZATIONS: MONETARY SYSTEM AND DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT (2023).

1. Introduction.

Economic growth, stability and development are goals that each country tries to achieve. There are big number of research publications that describe different accelerators of a country's growth and a big share of those papers are dedicated to the importance of financial credit organizations and monetary policy in a country. International and Monetary Fund (2016) identifies financial system of any country as a system, which encompasses financial intermediaries, central bank, market infrastructures, regulatory and supervisory authorities and serve as a framework to perform economic transactions and monetary policy. After all, financial system does not only provide the necessary linkages in the economy, it is one of the most influential levers of macroeconomic regulation. This paper also focuses on the importance of financial credit organizations, more precisely; it tries to define the role of international commercial organizations and banks in that system and their lending behavior under the monetary policy regulations.

The banking system and its lending is the essential element of market economy. The level of development of the banking system largely determines the opportunities for economic growth, development of the real sector of the economy, foreign trade, financial markets, raising the living standards of the population (CITE!) Nevertheless, failure of credit organizations to provide service of lending affect both its depositors and borrowers (Cornett & Tehranian, 2004); as well as bank itself, taken into account that loans or credits are one of the most profitable areas sector. Due to the impact that credit organizations can have on households, firms or economy as whole, their activities are monitored by central bank of a country (Cornett & Tehranian, 2004). Central bank being responsible for the monetary policy of a country transmits it to the economy through banking sector (Peek & Rosengren, 2014).

Before moving to international credit organizations, It is important to note the influence the central banks have on Tajikistan's financial environment. Central bank as independent or dependent does matter in modern monetary policy. Independence of central banks is highly supported by citizens because policy makers can use monetary policy in distortionary way (Smaghi, ECB, 2007) being influenced by short-term political goals. There is an empirical proof that central bank's independence from government means lower inflation rate in the country, which in fact creates more stable environment for economic growth and reduction of unemployment (Cecchetti et al., 2007).

This research focuses on the bank lending in the Tajik Republic due to significant role that commercial bank's loans play in country's development. As for Tajikistan being developing state, the most optimal way for it to grow and develop is being able to attract the foreign direct investment (FDI) because FDI is a major catalyst to development (OECD, 2002). FDI accelerates country's growth by increasing the overall factor productivity and efficient usage of resources in recipient country. In addition, FDI allows transfer of technology that can promote competition in domestic input market and accelerate development of human capital in the country. FDI also benefits the budget of the host country by contributing to it in the form of tax revenue (Loungani and Razin, IMF, 2016). However, taking into account that Tajikistan is relatively young country with unstable economic and political situation, with high corruption index¹, flow of FDI in the Tajik Republic is highly volatile. This volatility indicates that investments in Tajikistan are considered to be risky, which means that flow of FDI to Tajikistan is relatively less than it is desired. Consequently, there should be an alternative way of financing economy that will allow

country to grow. Bank lending is the optimal alternative solution for developing economy because it allows bigger companies to grow by financing their activities and projects (Sergeant, 2001). Further expansion of these firms will contribute to the development of different sectors of the economy, creation of new markets and new job positions.

2. Literature review

Developing economies are characterized by lack of well-operating markets for fixed-income securities and equities, inadequate connection to international markets, and central bank interventions in foreign exchange markets. This creates a condition for neoclassical channels to be weak and non-neoclassical mechanisms to be dominant in developing countries. (Mishra & Montiel, 2012). Since this paper aims to analyze the lending behavior of commercial banks in developing country, it will focus on defining non-neoclassical transmission mechanisms.

Three main non-neoclassical transmission mechanisms can be derived: effect on credit supply from government interventions in the credit market, bank-based channels, and the balance sheet channel. Both bank based and balance sheet channels operate distinctively, but their empirical predictions are much alike (Boivin et al, 2010). In the earliest works, the bank based channel and the balance sheet channel have been studied under the common view of the credit channel. Though, denomination of terms have changed, non-neoclassical or credit channel is a monetary policy mechanism that is transmitted to real economy through banking sector. (Bernanke and Gertler, 1995).

The balance sheet channel occurs because of asymmetric information in the lending market. It assumes that decrease in the net worth (less collateral) would lead to increase of adverse selection and moral hazard problems. Consequently, lenders will have less incentives to give loans or they will require higher risk premium. As result, aggregate demand would fall (Boivin et al, 2010).

The bank based channels or traditional bank lending channels suggests that commercial banks have an exceptional role in the financial system because banks are well positioned to solve the problem of asymmetric information in the credit market (Boivin, 2010). Moreover, special role of banks assumes that there are borrowers that can have access to credit market only if banks lend them. As long as banks unable to alter retail bank deposits with other perfectly substitutable source of funds, two conditions for the bank lending channel will be held: banks cannot protect their loan portfolios from changes in monetary policy, and borrowers cannot completely isolate their expenditures from changes in the bank credit accessibility.

Since the bank lending channel is dominant mechanism in low-income countries, and banks are important financial intermediaries in that economy, the effective and reliable transmission of monetary policy depends on this specific channel (Mishra & Montiel, 2012). Therefore, the key point of the bank lending channel in monetary policy transmission is bank's lending response to changes in monetary policy. The argument used by Bernanke suggests that changes in monetary policy affect not only quantity of deposits available for banks, but also number of loans issued (1995). As it discussed by Peek and Rosengren (2014) since reserve requirement constraint is an obligatory for all the banks, when the monetary authority tightens monetary policy. In order to be able still meet reserve requirements, banks reduce amount of reservable deposits that restrains bank behavior. As a consequence, bank have to appeal to alternative funding to fully substitute decreased amount of deposits. Alternative funding increases bank's cost of capital and forces banks to cut supply of loans (Farihna and Marques, 2004). Reduction in supply of loans reduce spending of bank dependent borrowers as it suggested by the second condition of the bank lending channel. Therefore, tightening of monetary policy results in decreased amount spending in economy that affects its overall welfare.

Bernanke and Blinder, as well as other earlier works, studied the role of banks in monetary transmission mechanism using an aggregate data (1995). They concluded that tighter monetary policy shrinks bank lending. Nevertheless, results they have received are not necessarily caused by decrease in supply of loans. Those results can reflect reduction in loan demand because tighter monetary policy can be resulted in economy's weakening.

Study of Kashyap, Stein and Wilcox (1993) about correlation of monetary policy and bank loan supply is still based on the aggregate data but using different approach. Referring to the argument that banks' decrease in supply of loans is caused by overall decrease in loan demand (when monetary policy becomes tighter, economy weakens). Kashyap, Stein and Wilcox studied changes of both commercial papers and bank loans (1993). They found that "tightening of monetary policy is associated with an increase in commercial paper issuance and a decline in bank loans. Therefore, "a tightening of monetary policy reduces bank loan supply rather than the decline in bank loans simply reflects a reduction in credit demand as the economy slows" (Peek and Rosengren, 2013). However, Oliner and Rudebusch in their work (1996) argued that findings of Kashyap, Stein and Wilcox relate more to the credit channel, but not exactly to narrow bank lending channel. They resorted to the same approach but used different measurements and separated their data for small and for large firms. Moreover, Oliner and Rudebusch demonstrated weakness of aggregate data to distinguish shift in supply of loans or demand of loans (Peek and Rosengren, 2013).

To overcome this problem and to achieve more concrete results, further studies focused on a bank-level data. The point was to define differences in bank characteristics that determine to which extent banks are able to protect their loan portfolios from tightening of monetary policy (Peek and Rosengren, 2013). Two key indicators have been identified: banks' ability to access external funds and banks dependence on the binding requirements as capital or reserve ratio requirement. Size, liquidity and capitalization are usual standard bank-specific characteristics that included in big number of various literature; however, significance of this characteristics found to be different in different papers (Ozsahin, 2015).

Banks vary in their ability to obtain an excess funding. This difference and its impact on bank's ability to respond to monetary policy tightening is noted in the work of Kashyap and Stein (1995). In their research (1995), Kashyap and Stein measured bank's access to external funds in terms of bank's size, which was calculated as number of total assets that banks own. They hypothesize that smaller banks are more responsive to tightening of monetary policy than larger banks. In fact, empirical results supported their hypothesis that loan portfolio of small banks are affected more by monetary policy shock due to smaller access to outside sources.

Campello (2002) extended the analysis of bank size and found that lending response of small banks that are associated with large multibank holding companies is less than of small banks that are not associated with multibank holding companies. However, it is not clear whether it is the internal funds of large multibank holding to its subsidiaries or the fact that holding has an easier access to external funds makes small banks affiliated with that holding less responsive to monetary policy tightening (Peek and Rosengren, 2014).

Nevertheless, there are papers that found effect of banks size on its ability to supply loans as insignificant (Ozsahin 2015). Gambacorta and Marques-Ibanez (2011) consider that size characteristics became less indicative of bank's ability to not shrink supply of loans in case of monetary tightening. They argue that due to financial innovations and changes in banks business model, traditional bank characteristics are not able to fully capture and assess the functioning of the bank lending channel.

Bank capital level is found to be another significant determinant that influences bank lending behavior in response to change in monetary policy. However, two conditions have to be hold: first, abandoning capital requirement is costly for banks and as consequence, banks wants to insure the adequateness of their future capital. Second, it is not that easy for commercial banks to acquire new equity due to tax disadvantages and additional expenses (Gambacorta and Marques-Ibanez, 2011). Empirical results of different researches have proved that these conditions are hold and that well- capitalized banks react less to monetary policy. These results can be justified by the fact that market considers poor capitalized banks as risky because these banks have little ability to raise funds and maintain growth during contractionary policy or financial crises (Kishan and Opiela, 2000). Nevertheless, in some papers indicator as bank capital is found to be less important and insignificant (Ehrmann et al., 2003) due to different role of government and banking network in different regions (Ozsahin, 2015).

Besides, bank size and bank capital, liquidity level in banks also can determine bank lending behavior in response to monetary policy tightening. Analysis of cross sectional differences in banks characteristics have found that illiquid banks will cut quantity of loans issued much more rather than liquid banks. Moreover, this pattern is largely attributable for smaller banks (Kashyap and Stein, 2000). Similar results have been found by Ehrmann et al (2003): study of commercial banks showed that banks use their liquidity to maintain their loan portfolio; as result, liquid banks can easily sell some of their securities to adjust to decrease of reservable deposits in case of monetary policy tightening (Peek and Rosengren, 2014). However, relatively to Kashyap and Stein, Ehrmann et al (2003) did not find evidences that size of the bank does matter in terms of liquidity.

In contrast, Gambacorta and Marques-Ibanez (2011) found the relationship between monetary policy and liquidity level to be negative and suggested that high liquidity level in the bank still pushes it to cut their loans during monetary policy contractions, especially during the crises. Probably, this result was obtained due the time period that this research has employed because it included years of financial crises. As result, some securities included to calculate liquidity ratio are proved to be illiquid during financial crises (Gambacorta and Marques- Ibanez, 2011).

In summary, there are three standard bank characteristics discussed in theoretical and empirical literature: size, capitalization and liquidity. However, in some papers the effect of indicator as bank ownership structure also considered to be important in defining loan supply during monetary policy tightening (Schmit, 2003). It is suggested that foreign owned banks are less responsive to monetary policy change because they have an access to foreign capital through their mother companies or directly by themselves (Schmit, 2003). Nevertheless, Arena et al. (2007) argued that dissimilarity in response of foreign and domestic banks occurs only among the group of banks with lower asset liquidity and capitalization levels. However, comparison of foreign and domestic banks with stronger balance sheets did not reveal any differences in their response to monetary policy shrinkage (Arena et al., 2007). This conclusion was partially supported by recent research of Lee and Li (2016) who found than bank lending behavior of foreign banks depended on size and liquidity level.

Сведение об авторах:

Дустматов Б. зав. каф. финансы и кредит ТГУК.

Нурадиев Х. Худжашарипов М. - магистранты 2-го курса 250104-финансы и кредит ТГУК.

РУШДИ СОҶАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии рушди инноватсионии бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дар давраи соҳибистиклолии кишвар мавриди омӯзиш ва таҳлили амиқ қарор дода шудааст.

Дар асоси натиҷаи таҳлили амалиявии гузаронидашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки омӯзиши ин соҳа барои гузаронидани тадқиқоти илмиву амалӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар ин давра маблағгузори соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш хело зиёд гардида, аз манбаъҳои гуногун ба ин соҳа маблағҳои молиявӣ ворид мегардад.

Вожаҳои калидӣ: тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, маблағгузорӣ, соҳа, таҳлил, буҷети давлатӣ, варзишгар, иншоот, хизматрасонӣ, мусобиқа ва ғайра.

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ ҷорӣ намудани равандҳои инноватсионӣ, ки омили асосии таъмини рушди иқтисодии Тоҷикистон маҳсуб мешаванд, муҳим арзёбӣ мегардад. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки маҳз тавассути ҳамкориҳои соҳаҳо ва бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои нав, он аст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар бахшҳои гуногуни соҳаи хизматрасонӣ, хусусан дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш рушд меёбад.

Дар Паёми худ рӯзи 28-уми декабри соли 2023, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди соҳаи варзишро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии кишвар муайян намуда, аз ҷумла қайд намуданд: "... дар ин замина, ҷиҳати боло бурдани сатҳи сифати тарбияи наврасону ҷавонон бояд ба масъалаи баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва инсонпарварии онҳо таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода шавад. Таъмин намудани рушди соҳаи варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакат буда, ҳадафи он оммавиғардонии варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, мусоидат намудан ба омодаасозии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобиқаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ мебошад. Иштироки фаъоли ҷавонони мо ва пирӯзии онҳо дар мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ, бешубҳа, ба болоравии обрӯи кишварамон мусоидат менамояд."

Тавре ки маълум аст тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз рукнҳои арзишмандтарин ва муҳимтарини ҷомеа барои тарбияи насли наврас ва инсоният ба ҳисоб меравад. Зеро мақсади асосии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш танҳо аз таҳкими саломатии инсон иборат нест, балки он бо тарбияи меҳнатӣ, ақлӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ низ пайванди ногусастанӣ дошта, муаррифи давлату миллат дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

«Бо таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғамхориҳои ҳамешагии варзишпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Кумитаи миллии олимпии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иншооту толорҳои барҳавову ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ бунёду навсозӣ гардида, ба рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш заминаи мусоид фароҳам оварда истодаанд».

Мувофиқи таҳлил ва нишондиҳандаҳои оморӣ ҳоло дар ҷумҳурӣ зиёда аз 10 ҳазору 768 иншооти варзишӣ мавҷуд аст, ки теъдоди он дар замони соҳибистиклолӣ дар муқоиса ба 70 соли замони пеш беш аз 9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ танҳо давоми шашмоҳаи аввали соли 2023 дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 43 иншооти варзишӣ, аз ҷумла 33 майдончаи варзишӣ, 8 толори варзишӣ ва 2 маҷмааи варзишӣ ва солимгардонӣ бо харҷи 12 миллиону 925 ҳазор сомонӣ сохта, ба истифода дода шудааст, ки аз ин 3 миллиону 820 ҳазор сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои бучавӣ ва 9 миллиону 105 ҳазор сомонӣ аз ҳисоби соҳибкорону сарпарастон мебошад.

Агар мо бо далелҳо ба дастовардҳои даврони соҳибистиклолиамон дар соҳаи варзишу тарбияи ҷисмонӣ назар афканем, бешак ҳанӯз аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ба солимии ҷомеа, баҳусус насли наврас дар кишвари соҳибистиклоламон таваҷҷуҳ ва ғамхориҳои пайваста зоҳир гаштанд. Бунёди иншоотҳои муҳташами варзишӣ, тадбирҳо

бобати ҳавасмандгардони варзишгарон, пайваста гузаронидани чорабиниҳои бонуфузи варзишӣ дар кишвар аз ҷумлаи тадбирҳои андешидашуда дар ин самт мебошад. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш», Қонун «Дар бораи варзиши кӯдакон ва наврасон», Қонун «Дар бораи тайёрии варзишӣ», давра ба давра қабулу амалигардидони Барномаи дурнамои инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, «Консепсияи миллии инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» бобати мустаҳкам намудани заминаи меъёрии ҳуқуқии соҳа ва ҳавасмандгардони варзишгарон заминаи мусоид фароҳам оварданд. Имрӯз дар дуртарин деҳоти кишвар майдону толорҳои муосир барои рушди варзиш ва оммагардони он бунёд ва мавриди истифода қарор гирифта, тадбирҳои дигар дар ин самт роҳандозӣ гашта истодаанд.

Бо мақсади ҷалб намудани наврасону ҷавонон ба варзиш ва омода намудани варзишгарони касбӣ ҷиҳати иштирок дар мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 128 муассисаи таълимии варзишӣ, мактабҳои маҳорати олимпӣ ва тайёрии варзишӣ, 46 федератсияи варзишии олимпӣ ва ғайриолимпӣ, 35 клуби варзишии футбол ва дигар намудҳои варзиш фаъолият менамоянд, ки дар онҳо наврасону ҷавонон аз рӯи 45 намуди варзиш дар 4215 гурӯҳ ба машқу тамринҳои доимӣ фаро гирифта шудаанд.

Дар даврони соҳибистиклолии мамлакат якчанд санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва барномаҳои соҳавӣ давра ба давра таҳия ва мавриди амал қарор гирифтанд, ки ба рушди соҳаи варзиш заминаи мусоид гузошт.

Аз ҷумла, дар таҳрири нав қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ва дар заминаи он «Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» ва «Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» таҳия ва мавриди амал қарор гирифтанд, ки аз ҷумлаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати мамлакат маҳсуб мешаванд.

Бояд ёдовар шавем, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ аз соли 2015 Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғолибону ҷоизадорони мусобиқаҳои байналмилалӣи варзишӣ таъсис дода шудааст.

Дар доираи санади қабулшуда то ин муддат барои 250 нафар ғолибону ҷоизадорони мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ аз фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 миллиону 961 ҳазору 250 сомонӣ мукофотпулӣ ҷудо гардида, дар вазъияти тантанавӣ тақдим шудааст.

Бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи дунё Ҳукумати мамлакат, хосса Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди намудҳои варзиши олимпӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, давоми соли раовн аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санаде ба имзо расид, ки ғолибон ва ҷоизадорони бозиҳои олимпӣ, параолимпӣ ва сурдолимпӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд бо стипендияи моддии моҳонаи якумра ҳавасманд мешаванд.

Хулоса, «Натиҷаи чунин ғамхориҳо аст, ки солҳои охир варзишгарони мамлакат пайваста дар мусобиқаҳои байналмилалӣ иштирок намуда, бо сазовор гардидан ба ҷойҳои ифтихорӣ нуфузу эътибори сарзамини соҳибистиклоламонро баланд бардошта, Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ менамоянд».

Маҳз ҳамин тадбирҳои андешидаи Ҳукумати мамлакат имкон фароҳам оварданд, ки дар даврони соҳибистиклолӣ 6450 маротиба Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ бо шарофати дастоварди варзишгарони мамлакат баланд бардошта шуда, зиёда аз 2000 маротиба Суруди миллӣ ба хотири дастоварди онҳо дар мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ дохиливу хориҷӣ садо додааст.

Дар панҷ соли охир дар пойтахт чандин мусобиқаҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар шашмоҳаи аввали соли 2023 7 маротиба мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ баргузор гардиданд. Дар ин мусобиқаҳо 1303 нафар варзишгарон аз 127 давлати ҷаҳон ба пойтахти азизамон – шаҳри Душанбе ташриф оварданд. Имрӯз дар шаҳри Душанбе 10 муассисаи давлатии мактаби махсуси варзишии захираҳои олимпӣ оид ба гимнастикаи бадеӣ, таэквондо, карате, камонварӣ, варзиши сабук, шиноварӣ, волейбол, баскетбол, ҳендбол,

чавгонбозӣ, тенниси рӯйи миз, намудҳои гуштин, шохмоту шашка, акробатика, бокс ва футбол фаъолият дошта, дар онҳо 196 нафар мураббӣҳои таҷрибадор ҷиҳати ҳарчи бештар ҷалб намудани наврасону ҷавонон ба варзиш, тайёр намудани варзишгарони болаёқат ҷиҳати иштирок дар мусобиқоти шаҳрию ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ дар 350 гурӯҳ ба машқварзон таъмин медиҳанд.

Ҳамин тариқ, коркарди механизми ташаккули индикаторҳои баҳодиҳӣ ва ҳалли ин мушкилотҳо имкон медиҳад, ки дар рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба натиҷаҳои мусбӣ ноил шаванд.

Адабиёт:

1. Организационно-экономические механизмы развития физической культуры и спорта в условиях рыночных отношений/ А.Б. Абдуллоев // Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон / Даҳсолаи байналмиллалӣ амал «Об барои рушди устувор» / Маводҳои конференсияи илмӣ назариявии устодон бахшида ба солҳои 2018-2028 эълон гардидаи даҳсолаи байналмиллалӣ амал «Об барои рушди устувор».-Душанбе, 18-23 июни соли 2018.- С. 89-92.
2. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами/ Ван Хорн Дж. К. - М: Финансы и статистика, 1977. – 800 с.
3. Зубарев Ю.А. Финансовый менеджмент спортивных организаций/ Ю.А. Зубарев. - Волгоград, 2013. - 268 с.
4. Инновационные подходы в подготовке специалистов для сферы физической культуры и спорта. Труды Всероссийской научно-методической конференции. /Под общей ред. Ю.А. Зубарева и др. - Волгоград, 10-11 июня 2008 года/ФГОУ ВПО «ВГАФК». - Волгоград, 2008. - 245 с.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» 28 декабри соли 2023
6. Панков Д.А. Финансовый анализ и планирование деятельности спортивной организации/ Д.А. Панков. - М.: Новое знание, 2005. - 208 с.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: 2023 .-- 447 саҳ.;
8. Ҳисоботи Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 .- 267с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуллоев Азаматулло Бобоҷонович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон, Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳоти 1/2. Телефон (+992) 918752083.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф вазъи муосири соҳаи сайёҳӣ ва муаммалгардонии онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои нотақрори табию фароғатӣ буда, мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, дар шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт имкониятҳо фароҳам меорад.

Вояҳои калидӣ: сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, минтақаҳои сайёҳӣ, ширкати сайёҳӣ, муаммалгардонӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ тавачҷӯи махсус зоҳир намуда, имкониятҳои сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, минтақаҳои кӯҳӣ, обҳои шифобахш ва табиати нотақрори худро барои ҷалби бештари сайёҳони дохилию хориҷӣ бояд самаранок истифода барад. Сайёҳӣ симои мамлакат буда, одамон дар хориҷи кишвар давлатро пеш аз ҳама аз рӯи имиҷи он ҳамчун мавзеи сайёҳӣ дар асоси гуфтугӯ бо сайёҳон мешиносанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои фарроҳ барои худро ба ҷаҳониён тавассути гузоштани таассуроти неқ ба сайёҳон муаррифӣ намояд.

Сайёҳӣ– шугъа мебошад, ки низомии ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат (ба истиснои ҳаҷ), тижоратӣ, варзишӣ, касбияу хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёҳат (тур) ва будубоши муваққатии берун аз худуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ менамояд[7].

Сайёҳон меҳоянд, ки вақташон хуш гузарад, бинобар ин ширкатҳо бояд стратегияро фикр кунанд, ки ба эҳсосоти онҳо бештар таъсиргузоро бошад. Ширкатҳое, ки аз сайёҳон вобастаанд, ба мадади ташкилотҳои дигарумед баста метавонанд: мисоли истифодаи ҷунин вобастагӣ метавонад тақсими купонҳои имтиёзнок дар тарабхонаи наздиктарин хангоминамоиши ансамбли фолклорӣ бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои нотақрори табию фароғатӣ буда, мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ барои эҳё ва рушди соҳаи сайёҳӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, барои рушди иқтисодиёт имкониятҳо фароҳам меорад.

Аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардида ба соҳаи сайёҳӣ тақони ҷиддӣ бахшид. Дар соли 2018 дар тамоми манотиқи кишвар ҷиҳати ободу зебо гардонидани маҳалли худ чораҳои зарурӣ андешиданд. Минтақаҳои сайёҳӣ, роҳҳои автомобилгард, ёдгориҳои таърихӣ, осоишгоҳҳо, тарабхонаҳо ва дигар иншооти сайёҳӣ то андозае обод ва сатҳи сифати хизматрасонии онҳо то андозае беҳтар карда шуд.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо дарназардошти зарурати рушди инфрасохтори деҳот солҳои 2019 - 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шуда буд.

Вобаста ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низомии бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст. Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст.

Вале таъкид менамоям, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданаशуда ҳанӯз хеле зиёданд”[12].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхонаҳои саноати сайёҳӣ ҳарчи бештар зарурияти таҳияи молу хизматрасониҳои навро дарк карда истодаанд. Муайян ва қонеъ гардонидани талаботҳои инсонӣ ва ҷамъиятӣ яке аз вазифаҳои муҳими маркетинги инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷадвали 1.

Рӯйхати иншоотҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[10]

№	Номгӯи иншоот
1.	Меҳмонхонаҳо, аз ҷумла меҳмонхонаҳои махсус (хурд, гестхаус, хостел)
2.	Осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо, фароғатгоҳҳо
3.	Марказҳои хизматрасонии маҷмӯии сайёҳӣ (маҷмааи сайёҳӣ)
4.	Нуқтаҳои хизматрасонии маҷмӯии сарироҳӣ (мотел)
5.	Боғҳои фарҳангии фароғатӣ
6.	Мавзёҳои фарҳангии таърихӣ ва динӣ (осорхонаҳо, зиёратгоҳҳо, иншооти таърихӣ)
7.	Инфрасохтори моҳигирӣ ва шикор бо мақсади сайёҳӣ
8.	Тарабхонаҳои дорои бренди байналмилалӣ
9.	Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ
10.	Пойгоҳҳои махсуси мутобикгардонии минтақаҳои баландкӯҳ барои сайёҳон
11.	Маҷмааи сайёҳию лижаронӣ
12.	Марказҳои омӯзишӣ барои кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, роҳбаладӣ

Мутобики қарори мазкур ва рӯйхати тасдиқгардида, номгӯӣ ва миқдори таҷҳизоту техника ва маводи сохтмони воридашаванда тибқи тартиби муқарраргардида дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод гардида, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Бо қабули қарори мазкур, механизми пурра ва мушаххаси амалисозии имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ муайян карда шуд. Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар интиҳоби “корти муаррифкунанда” - и сайёҳӣ аз таҷрибаҳои Анталияи Туркия ва Исикқӯли Қирғизистон бо дар назар доштани бозоргир кардани чунин маҳсулоти сайёҳӣ бояд васеъ истифода бурда шавад.

Дар робита бо ин, шаҳрҳои Норақ ва Панҷакент, ВМКБ метавонанд ба сифати “корти муаррифкунанда”-и Тоҷикистон интиҳоб карда шаванд. Инчунин, ҷиҳати рушди сайёҳии экологӣ ва шикор мамнуъгоҳи наватшкили “Хуталон” дар ноҳияи Данғара ва рушди сайёҳии саноатӣ дар заминаи минтақаи озои иқтисодии “Данғара” пешниҳод карда мешавад. Агар самти афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ нодуруст интиҳоб карда шавад, рушди сайёҳӣ метавонад натиҷаи дилхоҳ надиҳад. Самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ барои Тоҷикистон сайёҳии экологӣ, табобатӣ солимгардонӣ, саёҳати сайругаштӣ, таърихӣ фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор ба шумор мераванд.

Бо амалисозии сиёсати хирадмандона ва пайгириҳои “дарҳои кушод”- и роҳбарияти давлат ва Ҳукумат, Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ гашта, ба ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаи воқеӣ фароҳам оварда шуд[10].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст. Дар Тоҷикистон низомии соддакардашудаи равонид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низомии электронии равонид чорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба қор андохта шудааст.

Дар ин радиф, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии мамлакат зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлакати ороишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид. *Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани равонид ва речаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, фаъолияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ, барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид гузошта истодаанд.*

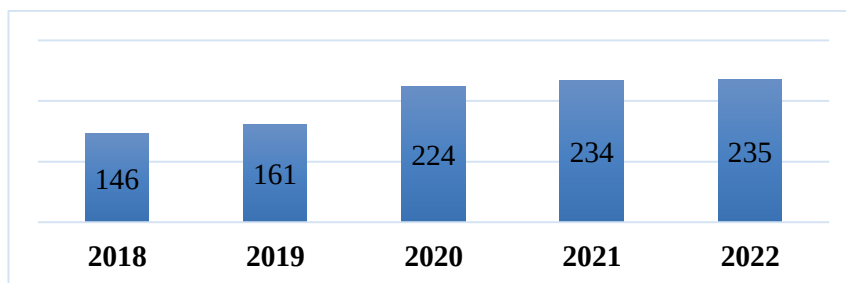
Айни замон дар бораи Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ дар олами ғарб маълумот кофӣ нест ва он маълумоте, ки одамон дар бораи кишвар медонанд, на ҳама вақт саҳеҳ аст. Сайёҳон аз сафари худ амният, меҳмоннавозӣ ва қаноатмандии баландро интизор мешаванд. Муваффақ шудан ба қонеъ гардонидани чунин талабот маънои онро дорад, ки давлат шуҳрати баландро барои худ дар ҷаҳон ба даст овардааст. Ин занҷири самаранокеро ба вучуд меорад, ки на танҳо ба рушди баҳши сайёҳӣ, балки ба густариши муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, аз ҷумла воридоти сармояи хориҷӣ низ мусоидат мекунад.

Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо вазорату идораҳо, мақомоти дахлдори соҳаи сайёҳӣ ва сохторҳои соҳибкорӣ бо ҷалби шарикони рушд мониторинг ва арзёбии стратегияро мегузаронад ва ҳисоботи солонаро оид ба рафти амалисозии стратегия ба Шӯрои байниидоравӣ оид ба ҳамоҳангсозии фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ ва ҳисоботи панҷсоларо оид ба натиҷаи амалисозии стратегия ба Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ пешниҳод менамояд.

Низоми мониторинг ва арзёбӣ ҳамзамон низоми дахлдори ҳисоботдиҳӣ аз натиҷаҳои амалисозии стратегия ва марҳилаҳои амалишавии он барои давраи 2019-2022, 2023-2026 ва 2027 - 2030 аз нуқтаи назари рушди соҳа ва бо ҳисоботи фосилавӣ маҳсуб меёбад. Сохторҳои дахлдори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ассотсиатсияҳои сайёҳӣ ҳисоботи соҳавиро оид ба амалиёбии марҳилаҳои стратегия ба мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод мекунанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо тарафҳои манфиатдор ҷиҳати таҳкими минбаъда ва пайваста баланд бардоштани самаранокии низоми мониторинг ва арзёбии стратегия тадбирҳои заруриро роҳандозӣ мекунад.

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тоҷирону соҳибкорон ва ширкатҳои сайёҳӣ қатор имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва барои ворид намудани техникаву технологияи муосир дода шуд.

Натиҷаи ин ҳамаи кӯшишу талош ва дастгириҳои Ҳукумати кишвар буд, ки дар соли 2018 соҳаи сайёҳӣ дар кишвар назар ба солҳои қаблӣ рушд намуда, шумораи сайёҳони воридгардида ва инчунин, ширкатҳои сайёҳии ба сайёҳҳои дохилию хориҷӣ хизматрасон низ зиёд гардид.

**Расми 1. Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(дар солҳои 2018-2022, адад)**

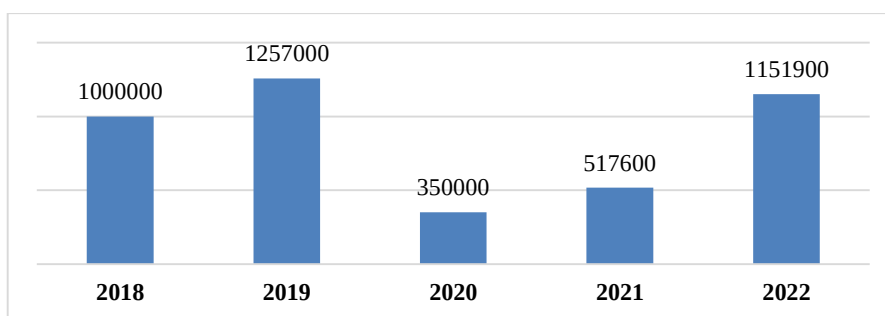
Агар дар соли 2018 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар кишвар 146 ададро ташкил медод, дар нӯҳ моҳи аввали соли 2022 ин шумора ба 235 адад омада расид, ки 89 адад зиёд гардида, ки ин аз самарои дастгирию имтиёзҳои додаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ширкатҳои сайёҳӣ бо мақсади васеъ намудани бозори фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳии худ бояд фаъолияти маркетингии худро дуруст ба роҳ монанд. Маркетинг ҷанбаи асосии стратегия ба ҳисоб рафта, аз қисмҳои таҳқиқоти бозор, реклама, ба роҳ мондани фурӯш ва нигоҳ доштани тамос бо муштариён иборат аст. Пеш аз оғози дилхоҳ фаъолияти маркетингӣ бояд муайян кард, ки он ба кӣ равона карда шуда, мақсади асосӣ аз ҷӣ иборат аст. Маркетинг аз таҳқиқоти бозор оғоз мешавад. Таҳқиқоти бозор метавонад мураккаб ва серхарҷ бошад ва ё метавонад супориши нисбатан оддӣ бошад. Чи

кадаре, ки воситаҳо бештар ҷалб шаванд, ҳамон қадар сифат баланд мешавад, аммо новобаста аз ин, раванди тадқиқот дар маҷмӯъ якхела мебошад.

Ҳадафи асосии ширкатҳои сайёҳӣ дар шароити рақобат тоб овардан ва миқдори зиёди мизочонро ҷалб намудан мебошад. Маҳз тавассути инноватсия имконият аст, ки инро ба даст оварем[9]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда сол аз сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ зиёд гардида истодааст. Ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон гаштани солҳои 2019-2021 ҳамчун “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ саривақтӣ арзёбӣ гардида, дар радиҳои ин ташаббуси фарогир Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ бо мақсади муаррифии фарҳанги асил, ҳунарҳои маҳаллӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумии кишварҳои узви созмон мавзӯи Рӯзи ҷаҳонии сайёҳӣ барои соли 2020 - Соли рушди сайёҳӣ ва минтақаҳои деҳот эълон дошт.

Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 350 ҳазор нафар сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли пешин 72,2 дарсад кам мебошад. Сабабҳои асосии кам ташриф овардани сайёҳони дохилию хориҷӣ ин бемории ҳамагири Коронавирус - COVID-19 мебошад.

Расми 2. Шумораи шаҳрвандони хориҷиеба ҳайси сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудаанд (дар солҳои 2018-2022, млн. нафар)

Аз таҳлили расми 2. маълум мегардад, ки дар соли 2022 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1151,9 ҳаз. нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2021 634,3 ҳазор нафар ё 2,2 баробар зиёд мебошад[4].

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 999,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба соли 2021 ба 3,4 баробар зиёд шудааст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 1094,1 ҳазор нафар (95,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 950,1 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва давлатҳои хориҷи дур 57,8 ҳазор нафар (мутаносибан 5,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 49,2 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ буданд.

Дар ҷаҳони муосир ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад. Дар доираи омодагиҳо ба Ҷашни 30 - солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳошияи “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” дар ҷумҳурӣ иншооти муосири хидматрасонӣ бунёду мавриди истифода қарор гирифта истодаанд, ки ҳамаи ин ҷузъи муҳими инфрасохтори сайёҳӣ маҳсуб меёбанд. Масалан, мавриди баҳрабардорӣ қарор додани меҳмонхонаҳои “Чорчамаи Хилс” дар ноҳияи Дарвоз, “Саразм плаза” дар шаҳри Панҷакент, “Манзара” дар ноҳияи Ховалинг ва “Чилдухтарон” дар ноҳияи Муъминободимкон медиҳад, ки мо дар дурдасттарин минтақаи ҷумҳурӣ ба сайёҳон дар шароити ҳубу мусоид хидмат мерасонад.

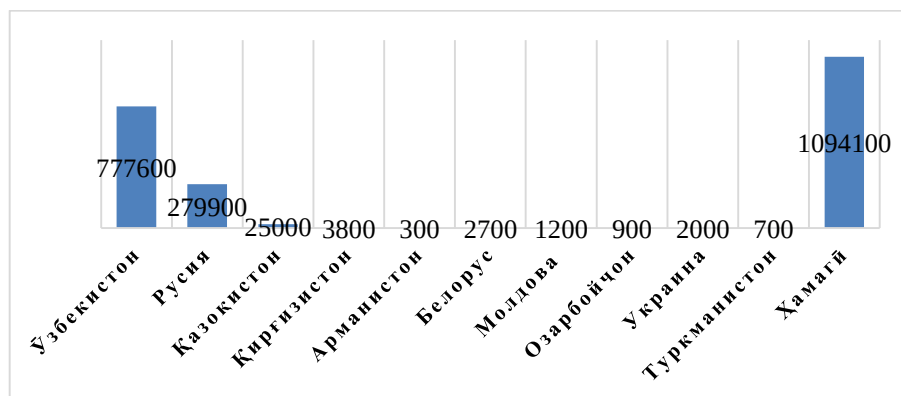
Бо мақсади пиёда намудани тарҳи рушди деҳот, бозсозии роҳҳои назди ёдгориҳои таърихӣ, бунёди хонаҳои қабули сайёҳон, меҳмонхонаҳои хурд ва дигар хидматрасониҳои муосир дар соли 2021, дар заминаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд чор мавзое таърихию

сайёҳии ҷумҳури - “Чилучорчашма”, “Хоча Машҳад”, “Ҳулбук” ва “Ямчун” дар ҳамкорӣ бо Бонки ҷаҳонӣ бозсозӣ ва ба сатҳи байналмилалӣ мешаванд.

Тамоми шаҳрвандони хориҷие, ки сарҳади Тоҷикистонро убур мекунанд, бояд бо худ шиносномаи эътиборнок ё ҳуҷҷате, ки шахсияти ӯро тасдиқ менамояд, ҳамчунин раводиди мувофиқ (ба ғайр аз шаҳрвандони Озарбойҷон, Арманистон, Белорусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Русия, Украина, ки аз онҳо барои ба Тоҷикистон ворид шудан раводид дархост карда намешавад) дошта бошанд. Дар Тоҷикистон аз 1 июни соли 2016 портали нав оид ба судури раводиди электронии “e-Visa” ба қор даромад, ин имконият ба шаҳрвандоне дода мешавад, ки бо мақсади саёҳат ё тиҷорат ба кишвар меоянд. Аризаи электрониро пур карда, бе ҳозиршавӣ дар муассисаи консулгарии Тоҷикистон дар хориҷа раводиди электрониро ба даст оранд. Низоми раводиди электронии “e-Visa” ба шаҳрвандони хориҷӣ иҷозат медиҳад, ки тариқи онлайн раводиди тоҷикиро бадаст оваранд.

Раводиди электронӣ ҳамчун ивазкунанда раводид ҳангоми вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва ба муҳлати 90 рӯз ва яққарата дода шуда, дорандаи он аз лаҳзаи ворид шудан ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи аз 45 рӯз зиёд будубош карданро надорад. Раводид электронӣ тамдид карда намешавад. Метавон ба Тоҷикистон аз тариқи тайёра, қатора ё мошин рафта расид. Тоҷикистон хатсайрҳои мустақим ба шаҳрҳои Маскав, Санкт-Петербург, Алмато, Бишкек, Рига, Истанбул, Дубай, Урумчӣ, Техрон, Машҳад, Франкфурт дорад.

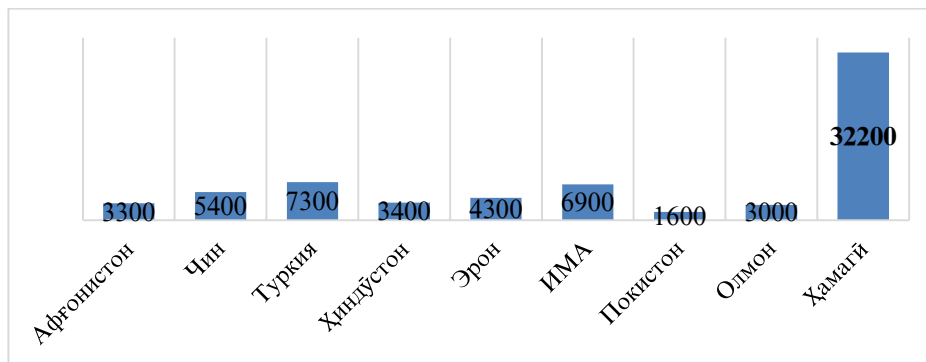
Бештар аз 10 ширкати ҳамлу нақли миллӣ ва хориҷӣ дар бозори ҳамлу нақли ҳавоии Тоҷикистон фаъолият менамоянд. Ҳамчунин ширкатҳои ҳавоии миллии “Тоҷик Эйр” ва “Сомон Эйр” зиёда аз 10 сафари ҳавоӣ дар як ҳафта дар минтақаҳои Хучанд, Кӯлоб, Хоруғанҷом медиҳанд. Тоҷикистон дорои якчанд фурудгоҳҳои маҳаллӣ ва байналхалқӣ мебошанд.

Расми 3. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҳайси сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ИДМ ворид шудаанд (дар соли 2022, ҳаз. нафар)

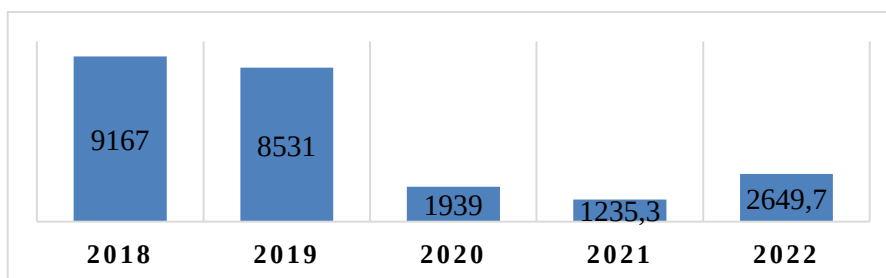
Миқдори зиёди шаҳрвандони хориҷии ба ҷумҳури воридшуда, аз давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла аз Ўзбекистон-777,6 ҳазор нафар (71,0%), Русия-279,9 ҳазор нафар (25,6%), Қазоқистон-25,0 ҳазор нафар (2,3%), Қирғизистон-3,8 ҳазор нафар (0,3%) ва ғайра мебошанд.

Миқдори сайёҳони воридшуда аз давлатҳои хориҷи дур ба монанди, Афғонистон-3,3 ҳазор нафар (0,3%), Чин-5,4 ҳазор нафар (0,5%), Туркия-7,3 ҳазор нафар (0,6%), Ҳиндустон-3,4 ҳазор нафар (0,3%), Эрон-4,3 ҳазор нафар (0,4%), ИМА-6,9 ҳазор нафар (0,6%), Покистон-1,6 ҳазор нафар (0,1%), Олмон-3,0 ҳазор нафар (0,3%) мебошанд[4].

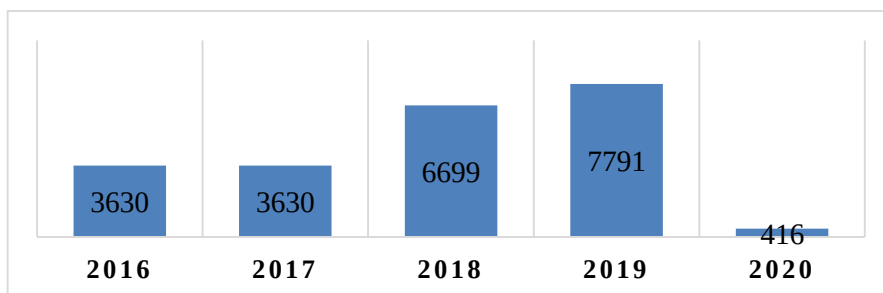
Расми 4. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҳайси сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои хориҷи дур ворид шудаанд (дар соли 2022, ҳаз. нафар)

Шумораи сайёҳони дохилие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ дар соли 2012 ба хориҷа сафар намуданд 17199 нафарро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 8531 нафар баробар гардид. Сабаби асосии кам сафар намудани сайёҳони дохилӣ ба хориҷа тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ин бемории ҳамагири Коронавирус - COVID-19 ва муваққатан баста шудани роҳи автомобилӣ дар сарҳади давлатӣ мебошад.

Расми 5. Шумораи сайёҳони дохилие, ки ба хориҷа сафар намуданд, (дар солҳои 2018-2022 нафар)

Дар соли 2016 теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд 3630 нафарро ташкил дод. Дар соли 2019 ин нишондиҳанда ба 7791 нафар баробар гардида, дар соли 2020 ин шумора ба 416 нафар баробар гардид, ки назар ба солҳои қаблӣ хеле кам аст.

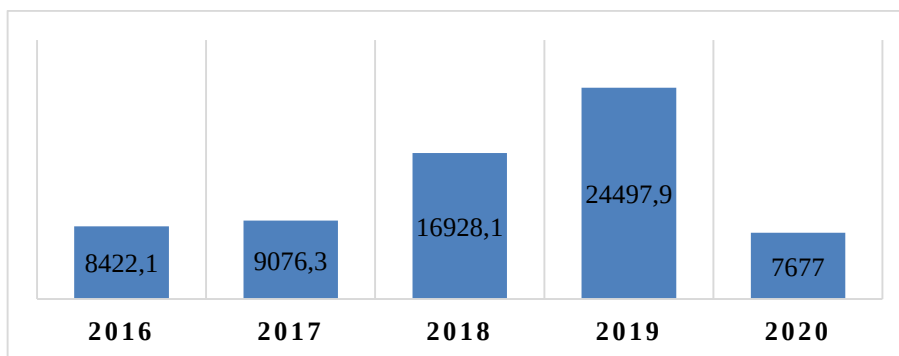

Расми 6. Шумораи сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, (дар солҳои 2016- 2020, ҳаз. нафар)

Сабабҳои асосии коҳиш ёфтани ворид шудани теъдоди сайёҳони хориҷӣ тавассути ширкатҳои сайёҳӣ бемории Коронавирус - COVID-19, муваққатан баста шудани роҳи автомобилгард дар сарҳади давлатӣ ва вазъии ноороми кишварҳои ҳамсоя арзёбӣ мегардад.

Сайёҳони ватанӣ ба давлатҳои хориҷӣ одатан ба воситаи нақлиёти ҳавоӣ 11377 нафар, ба воситаи нақлиёти автомобилӣ 576 нафар, бо нақлиёти роҳи оҳан 1528 нафар ва мустақилона ба кишварҳои ҳамсоя 2277 нафар сафар кардаанд, ки саҳми нақлиёти ҳавоӣ дар интиқоли сайёҳон бештар ба назар мерасад.

Шумораи сайёҳоне, ки дар дохили чумхурӣ аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ хизмат расонида шудаанд 3059 нафарро ташкил додааст, ки ин нишондиҳанда ниҳоят кам мебошад.

Расми 7. Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа (дар солҳои 2016-2020, ҳаз. сомонӣ)

Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа дар солҳои 2016 8422,1 ҳаз. сомониро ташкил дода, дар соли 2019 ба 24497,9 ҳаз. сомонӣ ва дар соли 2020 бошад ин нишондиҳанда ба 7677,0 ҳаз. сомонӣ баробар гардид.

Дар нух моҳи аввали соли 2022 дар чумхурӣ 183 меҳмонхона (60 назардошти шахсони воқеӣ) 6 - меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 - меҳмонхонаи 4 ситорадор, 16 - меҳмонхонаи 3 ситорадор, 3 - меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 - меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 136 - меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият кардаанд [4].

Рушди сайёҳӣ аз шароити табиӣ ва муҳити атроф вобастагии калон дошта, фарҳанги миллий, урфу одат, таомҳо ва нӯшокиҳои миллий, таърих ва осори фарҳангиро дар бар гирифта, заминаи асосӣ барои рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин лиҳоз, рушди соҳаи сайёҳӣ бояд аз як насл ба насли дигар якҷо бо фаъолият нисбати ҳифзи табиат ва муҳити атроф, осори ниёгон, дастгирии фарҳанг ва тамаддуни маҳаллӣ, расму оин, касбу ҳунари мардумӣ ба роҳ монда шавад.

Асоси тичорати соҳаи сайёҳӣ ба афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мувофиқ мебошад ва бинобар ин бахши мазкур яке аз беҳтарин соҳаҳо барои таъмини мувозинати аслии устувории экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Мукамалгардони маркетинги сайёҳӣ дар ширкатҳои сайёҳиро водор мекунад, ки ба ҳадафҳои худ расида, харидорони имконпазиро ба хизматрасониҳои худ ҷалб намуда, даромади ширкатро зиёд намоянд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки маҳз дастгирии давлатӣ ва мусоидат ба фаъолияти онҳосамаранокии раванди фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ сайёҳиро таъмин намуда метавонад. Яке аз омилҳои муҳим ин маблағгузори давлатӣ барои таълиғоти ширкатҳои миллии сайёҳӣ мебошад.

Бо мақсади самаранок намудани соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнокии иқтисоди миллий зарур аст, самтҳои гуногуни мукамалгардони идоракунии рушди сайёҳӣ, амалӣ карда шавад.

Ба андешаи мо барои мукамалгардони идоракунии соҳаи сайёҳӣ ба назар гирифта, ҷорабиниҳои зерин мувофи мақсад мебошад:

- ✓ Ташкили бозори кушодаи сайёҳӣ;
- ✓ Таъмини ҳаракати трансарҳади сармояи иҷтимоӣ, ки ҳангоми ҳамгироии фарҳангӣ ва сайёҳӣ ба миён меояд;
- ✓ Мусоидат ба ҳамгироии бахшҳои гуногун таътидидоракунии сиёсати миллий;
- ✓ Таъмини рушди инноватсионии истифода аз технологияи муосирӣ иттилоотӣ ва коммуникатсионии соҳаи сайёҳӣ;
- ✓ Ташаккул ва рушди сайёҳии экологӣ;
- ✓ Татбиқи ҷораҳо ҷиҳати рушди маҷмаавии сайёҳӣ;
- ✓ Махсусгардонӣ дар доираи бозори умумичаҳонии сайёҳӣ.

Ҳамин тариқ, рушди сайёҳӣ дар маҷмуъ метавонад ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишвар, ташкили ҷойҳои кори навазари назаррас расонида, ба баланд бардоштани оброю эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат намояд.

Адабиёт:

1. А. В. Лисевич, Е. В. Лунтова. Маркетинг в туристской индустрии: учебное пособие для бакалавров. Учебное пособие для бакалавров. -М.: Дашков и К°, 2016.
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020.
3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021.
4. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмуаи омӯӣ. Душанбе 2022.
5. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ. –ДМТ, 2013. – 244 с.
6. Джанджугазова Е. А. Маркетинг в индустрии гостеприимства: учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. А. Джанджугазова. - М., 2003. - 426 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм»(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 9.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳии дохилӣ” 18 июли соли 2017, № 1450, ш. Душанбе. Боби 1. Муқаррароти умумӣ.
9. Ополченнов, И. И. Маркетинг в туризме: обеспечение рыночной позиции. Учеб.пособие / И. И. Ополчнонов. М.: Советский спорт, 2003. - 290 с.
10. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 тасдиқ шудааст.
11. Ш. Я. Қурбонов. Мукамалгардонии идоракунии рушди сайёҳӣ дар шароити муосир (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2020.
12. Эмомалӣ Раҳмон.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдураҳмон Ҳакимзода - унвонҷӯи кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2; тел.: (+992) 907-70-48-90, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТОРГОВЛИ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕСТВОВАНИЕ

***Аннотация.** В статье рассмотрены сущность и особенности совершенствования оценки финансового состояния предприятий сферы торговли представлена блок схема показателей их оценки а также показатели характеризующих рентабельность предприятий данной сферы в современных рыночных условиях.*

***Ключевые слова:** ликвидность, оценка финансового состояния, субъекты хозяйствования, предприятий сферы торговли, прибыль, финансовая устойчивость, рентабельность.*

Опыт других стран показывает, что кооперативного движения в котором занято более одного миллиарда жителей планеты, в современных условиях его активизация является важнейшим инструментом развития сельского хозяйства.

Состояние развития каждой формы определяется отраслевыми особенностями, уровнем развития производительных сил и сложившимися производственными отношениями.

В системе экономических отношений предприятий сферы торговли являются важным сегментом рыночной инфраструктуры. Она выступает как сложный структурный элемент экономической системы хозяйствования, являясь одновременно одной из форм социальной защиты населения. В экономических источниках кооперативные организации рассматриваются как многоотраслевые финансово-хозяйственные системы.

На наш взгляд, двойственная, социально-экономическая сущность системы торговли накладывает отпечаток на ее хозяйственную деятельность и социальную значимость, а также возможность и необходимость устойчивого финансового развития.

В современных рыночных условиях предприятий сферы торговли следует рассматривать как своеобразную форму организации бизнеса или особую организационно-правовую форму предпринимательской деятельности.

Система рыночной экономики вызвала перестройку экономических отношений между организациями и предпринимателями, появилась конкуренция. Чтобы выжить, кооперация должна проявлять инициативу, предприимчивость, разумно использовать свои финансовые ресурсы, применять расчетно-платежную функцию.

Таким образом, учитывая особенности функционирования деятельности предприятий сферы торговли в современных условиях, следует совершенствовать и оценку их финансового состояния.

На основе изучая результатов исследования некоторых ученых Любушина Н. П., Лещева В. Б., Дьякова В. Г. в литературе существует обоснование, что в рыночных условиях деятельность каждого хозяйствующего субъекта становится предметом внимания значительного круга предприятий и лиц, заинтересованных в результатах его функционирования. С помощью доступной финансово-учетной информации партнеры организации стремятся адекватно оценить его финансовое состояние. Объективное определение реального финансового состояния данных организации имеет огромное значение не только для самих субъектов хозяйствования, но и для потенциальных инвесторов.

Мы считаем что, в нынешних условиях следует совершенствовать оценку финансового состояния предприятий сферы торговли и формировать блок-схему оценки финансового состояния с выделением ключевых направлений анализа в соответствии с интересами конкретной группы пользователей. При этом необходимо определить базовые оценочные показатели.

I Блок – Анализ финансового состояния и деловой активности

Имущественный потенциал и ликвидность

1. Чистые активы;
2. Рабочий капитал;
3. Коэффициент текущей ликвидности;
4. Коэффициент быстрой ликвидности;
5. Длительность оборота дебиторской задолженности;
6. Длительность оборота кредиторской задолженности.

Финансовая устойчивость

1. Коэффициент финансовой устойчивости;
2. Коэффициент финансового рычага.

Движение денежных средств, платежеспособность

1. Денежные потоки;
2. Коэффициент абсолютной ликвидности;
3. Коэффициент платежеспособности;
4. Коэффициент покрытия долговых обязательств;
5. Коэффициент покрытия процентных выплат.

Деловая активность

1. Выручка;
2. Прибыль;
3. Рентабельность активов;
4. Рентабельность собственного капитала;
5. Рентабельность продаж оборачиваемости активов;
6. Эффект операционного рычага.

II Блок – Анализ внешней среды бизнеса

1. Динамичность бизнеса;
2. Прозрачность бизнеса;
3. Качество менеджмента;
4. Эффективность системы управления рисками;
5. Стадия жизненного цикла.

Оценка финансового состояния предприятий сферы торговли.

На основе вышеизложенного можно прийти к выводу что, основными показателями, характеризующими финансовое состояние организаций, являются платежеспособность, ликвидность, финансовая устойчивость, рентабельность, деловая активность и анализ движения денежных потоков на предприятиях.

Результативность и экономическая целесообразность функционирования предприятий сферы торговли оценивается с помощью системы показателей рентабельности.

Рентабельность означает прибыльность, доходность. Предприятие считается рентабельным, если доходы по реализации продукции (работ, услуг) покрывают издержки производств (обращения) и, кроме того, образуют сумму прибыли, достаточную для нормального функционирования предприятия.

Оценка рентабельности предприятия производится для оценки эффективности затрат, прогнозирования финансовых результатов в связи с изменяющимися обстоятельствами хозяйствования. По значению уровня рентабельности можно оценить долгосрочное благополучие предприятия, т. е. способность предприятия получать достаточную прибыль на инвестиции.

Для долгосрочных кредиторов инвесторов, вкладывающих деньги в собственный капитал предприятия, данный показатель является более надежным индикатором, чем показатели финансовой устойчивости и ликвидности, определяющиеся на основе соотношения отдельных статей баланса.

Таким образом, можно сделать вывод, что показатели рентабельности характеризуют финансовые результаты и эффективность деятельности предприятия. Они измеряют доходность предприятия с различных позиций и систематизируются в соответствии с интересами участников экономического процесса.

На наш взгляд реализации этих путей дает возможности, которые способствует повышению место предприятий сферы торговли в стране, улучшению качество услуг населению и повышение уровня жизни населения.

В целом можно сформулировать, что в настоящее время проблема совершенствования оценки финансового состояния предприятий сферы торговли недостаточно исследована.

Литература:

1. Любушин Н. П. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия/ Н. П. Любушин, В. Б. Лещева, В. Г. Дьякова. М.: ЮНИТИ. 2002. 398 с.
2. Петросов А. А. Анализ финансовых показателей предприятия // Экономика и финансы. М.: ЮНИТИ. 2010. 465 с.
3. Ильина, Л.И. Разработка методологии финансового обеспечения развития системы потребительской кооперации. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 2006.
4. Рахимов Ш.М., Алимов К.К., Проблемы развития потребительской кооперации в современных условиях, материалы международной научно–практической конференции «актуальные проблемы развития экономика и образования» Душанбе-2016 г.

Информация об авторах:

Алимов К.К. - к.э.н., доцент ТГУК, *Абдуллаев А.Б.* - к.э.н., доцент ТГУК.

Зоиров Д. М., Худжашаринов М. М., Худоизода А. М., магистры второго курса 250104 Финансы и кредит ТГУК

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях развитие бизнеса, общества и государства в целом в значительной степени зависит от компьютерных и цифровых технологий. Популяризация глобальной сети Интернет, которая стала развиваться с начала 1980-х годов и бурное развитие информационно-коммуникационных технологий, и их внедрение во все сферы деятельности, повлекла с собой цифровую трансформацию секторов экономики.

В настоящее время процессам цифровизации правительство многих государств уделяют особое внимание, в частности в развитых странах внедрение компьютерных технологий во все сферы деятельности является одним из важных направлений политики государства. Правительство Республики Таджикистан также реализовывает государственную политику в области цифровизации для обеспечения устойчивого развития страны, в частности в 2019 году была утверждена «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» №642 от «30» декабря, согласно которому переход на цифровую платформу планируется в три этапа до конца 2040 года. В данной концепции заданы основные механизмы осуществления перехода на цифровую экономику на основе международной модели создания цифровой экономики.

В свою очередь цифровые технологии оказали существенное влияние на саму суть экономики, формируя в ней качественные структурные изменения. В настоящее время цифровая экономика осуществляется в различных формах, которые базируются на использовании и внедрении компьютерных технологий во все сферы производственной и бытовой деятельности. Благодаря развитию цифровых технологий потребители получили возможность быстрого доступа к качественным товарам и услугам, посредством использования сетевых сервисов и облачных платформ субъекты электронной коммерции смогли расширить свой бизнес и смогли добиться положительного роста (за счет увеличения клиентуры), люди смогли найти работу (самозанятость, удаленная работа и т.д.), многим компаниям удалось выйти на другие рынки сбыта, осуществление купли продажи с любой точки земного шара и другие. Значимость цифровых технологий возросла в мире в 2019 году из-за пандемии Covid -19, в результате которой возросло число активных покупателей в сети Интернет. Из всего этого следует, что значимость развития цифровых технологий растет с каждым днем.

В современных условиях развития наиболее динамично развивающимся сегментом строящегося информационного общества является глобальная сеть Интернет. Интернет становится неотъемлемой частью повседневной жизни любого человека, и в этом мы можем убедиться, если обратимся к данным, которые представлены в отчетах WeAreSocial и Hootsuite о глобальном состоянии цифровых технологий за 2021 г.: так, в январе 2021 года интернетом пользуются 4,66 миллиарда человек во всём мире, что на 316 миллионов (7,3 %) больше, чем в прошлом году. Уровень проникновения интернета сейчас составляет 59,5 %. Однако COVID-19 значительно повлиял на сбор данных о количестве пользователей интернета, поэтому фактические цифры могут быть выше².

На сегодняшний день в экономической науке для оценивания уровня трансформации экономики стран используются несколько индикаторов, в числе из которых «Индекс цифрового интеллекта (ДИИ)», который разработан Школой Флетчера при частном научно-исследовательском университете Тафтса (США). Экономика стран в данном индексе оценивается по двум основным показателям: текущее состояние и скорость цифровизации в стране. В данной системе оценки (ДИИ) цифровая экономика 90 стран мира оценивается на основе 160 показателей за 12 летний период, т.е. с 2008 по 2020 годы.

²URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii/>

Уровень развития цифровой экономики в глобальном Индексе цифрового интеллекта определяется на основе следующих четырех факторов:

1. Степень развития инфраструктуры. Этот фактор определяет насколько в стране, формируются условия для упрощения цифровых взаимодействий и транзакций;
2. Степень участия населения в цифровой экосистеме;
3. Наличие государственных программ, направленных на развитие цифровых экосистем, говоря иначе институциональная среда;
4. Уровень инноваций.

Среди стран СНГ в глобальном индексе цифрового интеллекта участвует только Россия и Украина. Но, к сожалению, Таджикистан не является участником данного глобального рейтинга. Это связано, во-первых с тем, что рейтинг охватывает 2008-2020 гг., во-вторых переход на цифровую экономику в стране осуществляется с начала 2020 года (Концепция цифровой экономики в РТ была утверждена в конце 2019 года). По нашему мнению, участие в мировых рейтингах в сфере цифровизации экономики даст возможность сравнительному анализу состояния цифровой экономики среди развитых стран, выявлению существующих проблем посредством индикаторов глобального рейтинга, определению мер по дальнейшему его совершенствованию, а также более глубокому представлению о цифровой экономической среде.

Как считают ученые экономисты, цифровая экономика является одним из главных секторов, дающий значительный экономический рост страны и способное создать множество новых экономических возможностей³. По причине того, что объектом данной научной статьи является исследование влияния цифровизации на экономический рост, далее рассмотрим один из факторов развития экономического роста – это рост валового внутреннего продукта. В экономике, рост ВВП означает улучшение качества жизни населения страны, которая является главной целью любого государства. Далее попробуем проанализировать динамику ВВП Республики Таджикистан (таблица 1).

Таблица 1

Динамика роста ВВП Республики Таджикистан

№	Показатели	Годы						
		2015	2016	2018	2019	2020	2021	2022
1.	ВВП в текущих ценах (млн.сомони)	50977,8	54790,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
2.	Темп роста ВВП (в %)	100	107,5	129,7	111,3	106,1	120,4	114,5

Источник: Составлено автором на основе Статистический ежегодник Республики Таджикистан - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ. 2023. С. 12

Анализ вышеприведенной таблицы показывает, что ВВП за 2015 - 2022 гг. в целом имеет тенденцию роста, если говорить в процентном выражении, то темп роста ВВП в 2022 году составил 114,5% по отношению к 2021 году. В 2020 году темп роста ВВП в республике имеет малую величину, это связано с пандемией Covid-19. А если проследить динамику темпов роста ВВП Республики Таджикистан по сравнению с 2015 годом, то за 7 лет она повысилась до 20%. Как можно увидеть из таблицы, за подсчитанный период существует увеличение объема перераспределённого торгового оборота по всем каналам реализации по республике в целом.

³ Воронцовский А.В. (2020) Цифровизация экономики и ее влияние на экономическое развитие и общественное благосостояние. Вестник Санкт-Петербургского университета Экономика. Т.36. Вып. 2. С.189-216. <https://doi.org/10.21638/spbu05.2020.202>

В зарубежной литературе для измерения состояния цифровой экономики используется также такой показатель как «доля цифровой экономики в ВВП»⁴. Использовать данную методику для оценивания вклада цифровой экономики в Республике Таджикистан сложно по причине того, что в РТ из-за раннего этапа становления цифровой экономики существуют проблемы в области статистики цифровой экономики, что усложняет процесс научного исследования.

Таким образом, на основе проведенного научного исследования можно говорить о том, что сфера цифровой экономики требует и нуждается в количественной оценки для эффективного его государственного регулирования и развития. Но к сожалению из-за раннего становления цифровой экономики в стране в настоящее время существуют проблемы в сфере учета цифровой экономики. Так как цифровая трансформация экономики является приоритетным направлением в государственной политике РТ, т.е. переход на цифровую платформу хозяйствования является неизбежным процессом и одним из факторов развития экономики страны, в будущем основной задачей статистиков Республики Таджикистан является разработка эффективных инструментов ее измерения и классификация для количественной характеристики. Это важно, так как именно количественное измерение цифровой экономики позволит истинному пониманию данной категории.

Литература:

1. Воронцовский А.В. (2020) Цифровизация экономики и ее влияние на экономическое развитие и общественное благосостояние. Вестник Санкт-Петербургского университета Экономика. Т.36. Вып. 2. С.189-216. <https://doi.org/10.21638/spbu05.2020.202>
2. Прохоров П. Э. Подходы к измерению вклада цифровой экономики в ВВП Российской Федерации. Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова. 2019. № 5 (107). С.32-43.
3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ. 2023. 419 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аминов Комронбек Муминчинович - докторант РНД 3-го курса Худжандского Государственного университета имени академика Б. Гафурова. Тел. 92-868-06-08, e-mail: aminov_bek_95@mail.ru

⁴Прохоров П. Э. Подходы к измерению вклада цифровой экономики в ВВП Российской Федерации. Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова. 2019. № 5 (107). С.32-43.

АМИНОВ Ф.И., АМОНОВ С.С.

**РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ
И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассмотрены перспективы и развития предпринимательства в розничной торговле в Республике Таджикистан, а также изучена концептуальная модель развития предпринимательства в розничной торговле.

Ключевые слова: предпринимательство, розничная торговля, концептуальная модель, развитие предпринимательства, торговля, предприятия.

АМИНОВ Ф.И., АМОНОВ С.С.

**РУИДИ СОҲИБКОРӢ ДАР САВДОИ ЧАКАНА ВА ТАШАККУЛИ ОН
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур ташаккул ва руиҳи соҳибкорӣ дар савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, инчунин амсилаҳои консептуалии руиҳи соҳибкорӣ дар савдои чакана мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, савдои чакана, амсилаи консептуалӣ, руиҳи соҳибкорӣ, тиҷорат, корхона.

AMINOV F.I., AMONOV S.S.

**DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN RETAIL TRADE
AND ITS PROSPECTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article discusses the prospects and development of entrepreneurship in retail trade in the Republic of Tajikistan, and also explores the conceptual model for the development of entrepreneurship in retail trade.

Key words: entrepreneurship, retail trade, conceptual model, entrepreneurship development, trade, enterprise.

В условиях становления и развития рыночных отношений в Таджикистане роль и значение торгового предпринимательства, обеспечивающего деловое взаимодействие интересов производителей товаров и услуг с конечными потребителями необратимо и существенно возрастает. Развивая рыночные связи, предпринимательство в розничной торговле оказывает заметное влияние на темпы социально-экономического развития страны.

Вместе с тем, проведенное исследование относительно фактической ситуации предпринимательства в розничной торговле Таджикистана показало, что в настоящее время существует ряд преград и проблем: несовершенство нормативно-правовой базы, сравнительно высокий уровень инфляции, неподготовленность кадров для работы в новых условиях, слабая материально-техническая база, крайне неравномерное развитие розничной торговли по территориям страны, неудовлетворительная структура розничного товарооборота и др.

Несовершенство информационно-аналитической системы также в определенной мере сдерживают создание конкурентной среды на рынках. Не преодолены диспропорции между оптовой и розничной торговлей, в системе управления товародвижением и хранения товарных запасов. Ситуация усугубляется ростом числа многочисленных посредников, порою хаотично участвующих в процессе реализации товаров, что является одной из причин постоянного необоснованного роста цен на продаваемые товары через сеть частной торговли и индивидуальных предпринимателей. Кроме того, интенсивное формирование данного сектора торговли внес радикальные изменения в отраслевую и видовую структуру рынка потребительских товаров и на предприятиях розничной торговли.

На потребительском рынке по-прежнему наблюдается неэффективная система организации и управления качеством и безопасности товаров, вследствие которого на рынок нередко проникают некачественные, истекшие по срокам хранения и опасные для

здоровья потребителей товары. Система сертификации услуг розничной торговли должным образом не задействована.

По мере усиления конкуренции на рынке хозяйственные процессы в торговле стали регулироваться многими нормативно-правовыми актами, но некоторые из них далеко не отвечают возросшим требованиям рынка и вступают в противоречие друг с другом. Границы полномочий органов управления торговлей устанавливаются неопределенно, а нередко противоречиво.

Низкая обеспеченность населения розничной и складской сетью, слабая техническая оснащенность торговых предприятий являются серьезными причинами, сдерживающими развитие товарооборота и повышение качества торгового обслуживания. Особенно заметно отставание торговли от уровня западных стран в системе подготовки кадров для нужд рынка, в уровне механизации погрузочно-разгрузочных работ, применения электронно-кассового оборудования и современных информационных систем в торгово-технологических процессах и в управлении.

Анализ показывает, что не получили должного развития объекты инфраструктуры рынка, в частности институты содействия развития розничной торговли, институты профессионального обучения, маркетинговые и рекламные агентства, агентства торговой информации, институты сертификации, торгово-промышленные палаты, а также системы универсальных товарно-сырьевых бирж.

Более того, за годы проведения рыночных реформ в стране на макроуровне отсутствует научно-обоснованная концепция развития розничной торговли на перспективу, что отрицательно сказывается на решении многих социально-экономических задач, связанных с удовлетворением потребностей и повышением уровня жизни населения.

Эффективное функционирование и устойчивое развитие розничной торговли, как особого вида предпринимательской деятельности и ее дальнейшее реформирование невозможно без разработки и реализации инновационной политики, которая включала бы как составной элемент разработку и внедрение программы научно-исследовательских работ, позволяющих совершенствовать организационно-экономическую деятельность и нормативно-правовую базу функционирования этой отрасли, повысить технический и технологический уровень предприятий и организаций.

Поэтому, на наш взгляд, в целях обеспечения целевого и устойчивого развития предпринимательства в розничной торговле необходимо устранить сдерживающие негативные факторы путем разработки и реализации концептуальной модели его развития на кратко- и долгосрочную перспективу.

Основными целями концептуальной модели развития предпринимательства в розничной торговле должны стать разработка приемлемого для рыночной экономики организационно-правового механизма доведения товаров от производителей до потребителей, дальнейшее совершенствование самого процесса розничной торговли для наиболее полного удовлетворения разнообразных потребностей населения, оздоровление финансового положения предприятий розничной торговли, государственной поддержки социально значимых торговых услуг, обеспечении государственных гарантий и защиты прав потребителей на потребительском рынке.

Для достижения этих целей представляется необходимым решение следующих основных задач:

- создание благоприятных правовых, организационных, экономических и иных условий для развития предпринимательства в розничной торговле;
- обеспечение эффективной конкурентоспособной среды на потребительском рынке путем снятия имеющихся в настоящее время преград (налоговые, кредитные и др.), сдерживающие эффективное развитие предпринимательства в розничной торговле;
- совершенствование инфраструктуры предпринимательства в розничной торговле;
- формирование сети объектов розничной торговли для наиболее полного и всестороннего обеспечения потребностей населения в товарах и услугах;

- формирование социально ориентированной системы торгового обслуживания, обеспечивающей ценовую доступность товаров и услуг для всех социальных групп населения;
- создание эффективной системы информационного обеспечения предпринимательства в розничной торговле;
- обеспечение для всех категорий населения равных прав на доступность и реализации мер по обеспечению безопасности реализуемых потребителям товаров и услуг;
- стимулирование ускоренного роста товарного предложения на базе отечественного производства потребительских товаров и обеспечение оптимального соотношения между отечественными и импортными товарами в розничной торговле;
- расширение ассортимента торговых услуг, создание сервиса гарантийного и послегарантийного обслуживания населения;
- повышение уровня качества торговых услуг и процесса обслуживания населения;
- создание благоприятных условий для развития малого предпринимательства в розничной торговле.

Концептуальная модель развития предпринимательства в розничной торговле должна предусматривать разработку комплекса мероприятий по решению вышеизложенных задач, призванных обеспечить устойчивый рост товарооборота предприятий розничной торговли, улучшение качества и культуры обслуживания населения. Содержание концепции развития предпринимательства в розничной торговле, на наш взгляд, должна включать следующие основные направления: формирование эффективной конкурентной среды и обеспечение экономической конкурентоспособности для субъектов торгового предпринимательства; совершенствование инфраструктуры предпринимательства в розничной торговле; совершенствование планирования развития розничной торговой сети на основе соединения принципов свободного предпринимательства и государственного регулирования; обеспечение территориальной и ценовой доступности товаров и услуг; инновационная политика и кадровое обеспечение предпринимательства в розничной торговле; интеграция в мировую торговлю и защита внутреннего рынка (рис. 1).

Рис. 1. Основные направления-блоки концептуальной модели развития торгового предпринимательства

Создание конкретных условий для конкуренции в розничной торговле требует ускорения развития новых форм торговли за счёт интенсивного привлечения как можно большего числа субъектов хозяйствования и существенного расширения типового и видового их различия.

Обеспечению экономической конкурентоспособности субъектов торгового предпринимательства, на наш взгляд, будут способствовать следующие меры: прямая интеграция производственной и торговой деятельности через сеть фирменных магазинов; диверсификация разных видов предпринимательской деятельности торговых предприятий, когда функции торгового обслуживания покупателей дополняются смежными видами предпринимательства: посредническая деятельность в лизинговых операциях, страхование коммерческих соглашений, организация мастерских, ателье, техническое обслуживание реализованных товаров, организация центров деловой активности, фирменного производства потребительских товаров; интенсивное развитие торговли по каталогам, предварительным заказам и других прогрессивных форм торгового обслуживания населения, особенно в районах с низкой компактностью торговой сети или там, где её практически нет.

Одним из главных условий развития розничной торговли должно стать совершенствование инфраструктуры товарных рынков, что предполагает, прежде всего, интенсивное развитие складского хозяйства, отвечающего требованиям рыночной экономики; развитие тароупаковочной индустрии; развитие транспортного обслуживания; формирование информационного обеспечения товарных рынков.

Развитие инфраструктуры розничной торговли в настоящее время сдерживается рядом факторов. Среди основных причин можно назвать недостаток финансовых ресурсов предприятий и организаций торговли, не эффективную и не гибкую систему кредитования, отсутствие сопряженности в работе торговых и транспортных организаций, нехватка складских площадей и пр.

Развитие инфраструктуры розничной торговли должна быть нацелена на устранение имеющихся недостатков в этом деле и создание оптимальных условий для их деятельности.

Как известно розничная торговля как ведущее звено системы торгового обслуживания непосредственно затрагивает интересы населения. С учетом этого в перспективе развитие розничной торговли предполагает достижение рационального соотношения между магазинными и внемагазинными формами продажи товаров. Однако в последние годы такое соотношение в области торговой сети утратило позитивную динамику. Приведенный нами анализ отчетных данных показывает, что основная доля розничного товарооборота Таджикистана реализуется сегодня на основе внемагазинных форм продажи, особенно на вещевых и продовольственных рынках, условия которых в большинстве случаев не отвечают санитарно-гигиеническим требованиям и правилам ведения цивилизованной торговли.

Поэтому в концепции развития розничной торговли необходимо предусмотреть доля магазинной торговли по сравнению с внемагазинной формы продажи товаров. При этом в развитии магазинных форм продажи товаров должно быть не только разнообразие типов магазинов, но соблюдены определенные принципы.

Принципами развития розничной торговой сети должны стать:

- специализация непродовольственных торговых предприятий. Специализация розничной торговой сети оказывает существенное влияние на все стороны организационно-хозяйственной деятельности розничной торговли, особенно на торговлю товарами культурно-бытового назначения, хозяйственного обихода и легкой промышленности;
- организация в центральных торговых зонах городов предприятий с высоким уровнем торгового обслуживания;
- выделение специальных зон для проведения сезонных ярмарок.

Опираясь на перечисленные принципы развития инфраструктуры розничной торговли должна обеспечивать разнообразие форм торгового обслуживания, характеризоваться разнообразием структурно-функциональных параметров торговых объектов и всегда быть ориентированной на конкретные зоны торгового обслуживания.

При планировании развития торговой сети на основе соединения принципов свободного предпринимательства и государственного регулирования следует учитывать, с одной стороны, интересы предпринимателей при выборе ими места размещения

предприятия, которое создается, его профиль и товарный ассортимент, а с прочий - местным органам надобно вылезать из того, что торговая сеть - составная часть инфраструктуры каждого городского и сельского поселения. В связи с этим, нужно поднять на более качественный уровень систему разработки, обоснования и утверждения перспективных планов развития и размещения торговой сети как неотъемлемого структурного элемента генеральных планов-схем развития городов, городских районов и сельских территорий.

Значение перспективных планов развития и размещения объектов торговли состоит в том, что они должны стать основой при проведении перепрофилирования, расширении торговой сети, выделении земельных участков под застройку новых объектов торговли.

Разнообразие розничных торговых предприятий с позиций их структурно-функциональных параметров должно обеспечиваться на базе формирования и развития комплекса розничных торговых предприятий, основанных на различных формах собственности, в т.ч. и государственной торговли.

Формирование системы предприятий розничной торговли товаропроизводителями, оптовыми организациями, а также государственными органами является вполне закономерным процессом и нацелено на создание полноценной социально ориентированной рыночной среды.

Государственный торговый объект – это, как правило, социально ориентированное розничное торговое предприятие, дополняющее сложившуюся в рамках государства систему социальной поддержки населения.

Особую группу розничных торговых предприятий должны составлять предприятия в составе торговых центров. В классификации рыночных структур торговый центр представляет собой совокупность торговых предприятий, спланированных, построенных и управляемых как единый территориальный комплекс. Торговый центр всегда предлагает универсальный ассортимент продовольственных и непродовольственных товаров.

Системная организация объектов розничной торговли должна опираться не только на рациональную дифференциацию магазинов, но и на развитие внемагазинных форм продажи товаров.

Развитие внемагазинных форм продажи товаров, с одной стороны, обусловливается эволюцией самой торговой практики, а с другой – подготовлено все более масштабным проникновением в быт рядового покупателя разнообразных средств технического прогресса. В связи с этим внемагазинные формы продажи всегда нацелены на определенные сегменты товарного рынка и с их помощью решается совершенно определенный круг задач.

Мировая торговая практика показывает, что даже в самых высокоорганизованных системах торгового обслуживания имеют место и вещевые рынки, и уличная подвижная торговля.

Развитие электронной техники и средств телекоммуникационной связи создает предпосылки для расширения таких форм торговли, при которых потребитель знакомится с ассортиментом, выбирает товары и делает соответствующие товары с помощью информационно-телекоммуникационных технологий.

Развитие электронной торговли обеспечивает наиболее активное включение Таджикистана в мировое информационно-экономическое пространство, способно существенно повысить прозрачность коммерческих сделок.

Неизбежное социальное расслоение населения в связи с переходом к рыночным отношениям требует соответствующего построения розничной торговой сети.

Данные экономического анализа свидетельствуют о наличии в обществе четко идентифицируемых доходных групп, потребительские предпочтения, платежеспособный спрос, фактический уровень потребления товаров и услуг которых имеют качественные различия. В особо сложной ситуации оказались те слои населения, которые относятся к малообеспеченным группам.

Для низко и среднедоходных групп населения, определяющим фактором поведения на потребительском рынке является цена на товары, и проблема ценовой доступности не может быть решена без адресной социальной помощи.

В настоящее время в республике специфические потребности покупателей, определяемые демографическими, социальными, половозрастными их особенностями, практически не учитываются. В результате торговая сеть оказывается недостаточно гибкой при переходе к рыночным отношениям.

В развитых странах учет таких потребностей осуществляется путем организации магазинов, ориентированных на удовлетворение потребностей различных групп населения, и магазинов, резко отличающихся уровнем цен. С одной стороны, имеются фешенебельные магазины с огромным набором услуг, а с другой, для лиц с низкими доходами организуются магазины, торгующие товарами по низким ценам с минимумом услуг.

В этой связи, в области усиления социальной направленности предпринимательства в розничной торговле считаем целесообразным:

- развитие сети объектов торговли, общественного питания и услуг, ориентированных на обслуживание малообеспеченных категорий граждан;
- защита прав различных социальных групп населения, обеспечение качества и безопасности товаров и услуг.

Исходя из того, что значительная часть около 3/4 населения Республики Таджикистан проживает в сельских местностях, то проблема развития торговли в сельских местностях (территориальной доступности товаров) является принципиально важной.

Основная масса торговых площадей в сельских местностях Республики Таджикистан принадлежит потребительской кооперации. Опыт развития предпринимательства в анализируемый период показывает, что торговые предприятия потребительской кооперации из-за нехватки финансовых ресурсов практически бездействуют и розничная торговля в основном ведется частными лицами, большинства которых не соблюдают даже элементарные санитарно-гигиенические торговые правила. Часто в рынок попадает некачественная, просроченная и опасная для жизни продукция.

Обеспечение территориальной и ценовой доступности товаров должно быть ориентировано на гармонизацию спроса и предложения, на потребительском рынке исходя из потребностей различных категорий жителей и предусматривать:

- открытие новых предприятий торговли;
- развитие торговой сети по льготному обслуживанию граждан;
- упорядочение и совершенствование мелкорозничной торговли;
- организация выставочно-ярмарочной деятельности.

Необходимость внедрения достижений научно-технического прогресса в торговле вызвано тем, что в техническом отношении торговля значительно отстает от других отраслей народного хозяйства. Низкий уровень механизации, использование большого количества ручного труда ведет к замедлению темпов производительности труда и требует вовлечения в торговую отрасль новых трудовых ресурсов.

Проведение инновационной политики в системе розничной торговли предусматривает: внедрение новых технологий и высокотехнологичных предприятий; внедрение технологий штрихового кодирования; внедрение контрольно-кассовых машин; создание и постоянное обновление единой базы данных предприятий; решение проблем по производству, сбору, возврату, повторному использованию и утилизации упаковки товаров народного потребления; внедрение и расширение системы безналичных расчетов; совершенствование технологий складирования товаров; обеспечение финансового контроля над розничным товарооборотом.

В стране назрела острая необходимость в создании единой системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров для предприятий торговли и услуг. Мероприятия, ориентированные на решение проблем занятости в сфере торговли, достижение качественного и количественного соответствия потребностей предприятий торговли в квалифицированных кадрах предусматривает:

- создание новых рабочих мест в сфере торговли;
- проведение анализа спроса и предложения рабочей силы на предприятиях;
- формирование системы обучения, подготовки и повышения квалификации кадров;
- организация семинаров и совещаний;
- организация конкурсов мероприятий, способствующих развитию человеческого фактора и повышению престижности и эффективности труда работников потребительского рынка;
- разработка и реализация программ обучения руководителей субъектов малого предпринимательства по вопросам развития бизнеса, разработки бизнес-планов, охраны труда, торгового, налогового и санитарного законодательства.

В условиях действия рыночной экономики одной из эффективных форм развития предпринимательской деятельности является франчайзинг, который может найти применение в розничной торговле. Он представляет собой вертикальную договорную маркетинговую систему для сбыта товаров и предусматривает долгосрочные договорные отношения, по которым одно предприятие предоставляет другой право на ведение торгового бизнеса на ограниченной территории при соблюдении установленных правил и под определенной маркой. При этом покупатель такой льготы уплачивает некоторую сумму денег плюс отчисления от продаж, получая взамен право на использование торговой марки, а также постоянную поддержку и передачу опыта.

Розничному торговцу предоставляется право использования торговым знаком, фирменным наименованием и прочим предприятия-производителя, оптовика или торговой фирмы. Это даст возможность при сравнительно небольших затратах организовать свое дело, выплачивая материнской фирме установленную сумму. Франчайзинг предоставляет выгоду обоим сторонам соглашения.

Во всем мире франчайзинг признан одной из наиболее эффективных форм развития и расширения бизнеса. Как способ широкомасштабного проникновения на рынок, данный вид сотрудничества получил уже достаточно широкое распространение в России и других странах СНГ, не говоря уж о развитых странах Запада.

Потребительский рынок любой страны существенно зависит от системы мирового товарообмена. Дальнейшее расширение участия иностранных инвесторов в формировании национального потребительского рынка – это не только объективная потребность, но и важнейшее условие его эффективного развития в перспективе. Поэтому переход от государственной монополии в области международной торговли к рыночным принципам ее организации составляет сегодня один из важнейших сдвигов в современной реформирующейся экономике страны.

Однако либерализация международной торговли не только не отрицает, но и предполагает необходимость применения системы защитных мер национального потребительского рынка.

Без создания соответствующей концептуальной основы защиты национального потребительского рынка нельзя обеспечить ни повышения его эффективности, ни усиления его конкурентоспособности.

Конкретным инструментом проведения такой работы должно стать использование определенных защитных мер, препятствующих вытеснению отечественных предпринимателей с внутреннего рынка торговых услуг.

Таким образом, разработка параметров стабилизационных решений на внутреннем рынке должна быть ориентирована на обеспечение продовольственной безопасности страны. При этом независимость внутреннего рынка считается необеспеченной, если доля отечественных продовольственных товаров на внутреннем рынке составляет менее установленного ориентира. Данный показатель следует рассматривать в качестве индикатора устойчивости рыночной ситуации. Предполагается, что за его пределами возникает ситуация стратегической зависимости национального продовольственного рынка.

Литература:

1. Аминов И. Предпринимательство. – Душанбе: «Ирфон», 2006.
2. Аминов Ф.И. Роль и значение торгового предпринимательства в развитие экономики // Мат. межд. конф. «Проблемы и пути развития предпринимательской деятельности в современных условиях». - СПбГИЭУ. – Санкт-Петербург, 2010.
3. Якубова Э.В. Розничная торговля. Состояние и перспективы. – Ставрополь: Кавказский край, 2001.

Сведения об авторах:

Аминов Фотехджон Иномджонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Телефон (+992) 935-76-33-55.

Амонов Сахбон Сарватжонович – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры экономики и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. (+992) 935-77-92-00, E-mail: a_sahbon@mail.ru

Качественные изменения в экономике и обществе актуализировали развитие цифрового сегмента экономики. Руководители организаций и частные лица благодаря новым технологиям и платформам получили возможность снижать транзакционные издержки взаимодействия в возрастающем масштабе, а также установить более тесные контакты с хозяйствующими субъектами и государственными органами. Все это явилось предпосылкой к формированию экономики, основанной на сетевых услугах – цифровых и электронных. Так, цифровая экономика детерминировала новый этап совершенствования управления производством товаров и услуг, а также самим производством на основе сквозного применения современных информационных технологий, начиная от «интернета вещей» и заканчивая технологиями электронного правительства.

Цифровая экономика в своем развитии проходит ряд этапов. На первом этапе автоматизируются существующие процессы посредством их перевода в ИТ. На втором этапе происходит непосредственно сама цифровизация, совершенствующая бизнеспроцессы путем их оптимизации. Для этого сначала происходит модернизация бизнес решений, направленных на оптимизацию процессов, а затем уже происходит перевод. Экономические исследования создание надежной и безопасной инфраструктуры, которая станет базисом для новых моделей ведения бизнеса, а также построения научных и социальных сетей; – нивелирование снижающего воздействия факторов в отраслях цифровой экономики; – повышение уровня владения пользователями инструментами цифровых технологий, в том числе обучение и повышение квалификации профильных специалистов; – оценка рисков; – расширение возможностей цифрового сектора экономики.

Следует отметить, что существующие в настоящее время тенденции направлены на формирование цифровой экономики, важными чертами которой станут: – повсеместное использование возможностей искусственного интеллекта; – отказ от низкоквалифицированной рабочей силы; – возможность работы современных технологий без участия человека [4; 5; 6].

В общем и целом суть цифровой экономики заключается в динамичной обработке информации, которая освободит часть сотрудников организации от рутинной работы, однако не следует забывать и о рисках, которые она в себе содержит, в том числе: утечка информации, рост числа мошенников, использование персональных данных, исчезновение невостребованных профессий, сокращение работников из-за роботизации производства, отсутствие у персонала компетенций для работы с новыми технологиями, неготовность некоторых граждан осуществить переход в сторону новых технологий, преобладание у молодых пользователей «машинного» мышления над системным [5; 4].

Говоря о преимуществах цифровой экономики, следует выделить: повышение производительности труда, снижение издержек, создание новых рабочих мест, переход к электронному документообороту, снижение бюрократических процедур, исключение человеческого фактора (ошибки, обусловленные влиянием эмоционального и физического состояния специалиста), переход на удаленную работу. На третьем этапе происходит цифровая трансформация, которая меняет существующие модели деятельности на новые [2; 9].

В свою очередь специалисты, занимающиеся изучением цифровизации, представляют цифровую экономику в качестве деятельности, направленной на создание, распространение и использовании цифровых технологий при осуществлении сбора, хранения, обработки, передачи и предоставления данных в электронном виде относительно всего жизненного цикла продуктов и услуг. «Оцифровка» экономики определяется способами представления информации, ее свойствами, методами оценки и способом коммуникации с потребителями. Безопасность цифровой экономики осуществляется путем сбора, анализа, передачи и использования информации, а также ее защиты.

Таким образом, можно заключить, что в отечественной и международной практике отсутствует унифицированное понятие «цифровая экономика» и специалисты ведут речь о технологиях и связанных с ними способах воздействия экономических агентов, посредством использования указанных технологий, а чаще всего, определением данного понятия выступает перечисление направлений и сфер влияния на экономику. Все это лишний раз подтверждает, что цифровая экономика выступает новым витком в развитии мировой экономики, который посредством технологических изменений оптимизирует целые отрасли и сферы социальной жизни [1; 7].

Со стороны государства для развития цифровой экономики выделяются следующие направления: потребность в системе управления, поскольку вызовы цифровой трансформации подвержены неблагоприятным влияниям, а это порой требует «ручного» вмешательства;

– риски, связанные с ослаблением контроля над сегментами рынка, в структуре которого широкое развитие получает высокотехнологичный бизнес, располагающий избыточно большими и ценными объемами данных и технологий [1; 6; 8]. Все изложенное отчетливо свидетельствует о том, что для многих сфер народного хозяйства будет проблематичным не только создание новых технологий и их внедрение, но и глобальная перестройка организации бизнес-процессов и изменение корпоративной культуры. Особенно это касается среднего и крупного бизнеса, который традиционно менее гибкий, как правило, использует устоявшиеся и классические подходы к управлению.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что наша страна находится на пике цифрового развития, демонстрирует устойчивые темпы роста и, как следствие, растет ее инвестиционная привлекательность. Осуществление полноценной последовательной цифровизации экономики позволит качественно изменить ее структуру, что детерминирует развитие долгосрочных возможностей. Преимуществом цифровой экономики перед материальным обменом является неисчерпаемость электронных товаров и неограниченный доступ к ним, в то время как материальные товары ограничены так же, как и доступ к ним.

Постепенно цифровая экономика выходит за пределы коммерческих рамок, проникает в крупные компании и корпорации, а также в правительственные организации и структуры. Отсюда можно заключить, что цифровая экономика в скором времени станет главным видом товарно-денежных отношений, где потребители будут получать необходимые им товары и услуги практически мгновенно.

Широкое развитие получили интернет-магазины, электронные платежи и интернет-банки, именно они стали ключевым компонентом экономической системы. Оказание банковских услуг, в особенности кредитование населения, происходит в дистанционном режиме, больше нет длинных очередей и душных помещений. Также цифровая экономика обуславливает устранение посредников при осуществлении транзакции покупателями, что делает привлекательной интернет-торговлю [3; 4; 9]. Активное развитие цифровых технологий дает отечественным предприятиям и организациям широкие возможности для применения передовых подходов в процессе привлечения целевой аудитории. Отдельное место в этом направлении отводится развитию заказа товаров через Интернет, в том числе через мобильные приложения, поскольку постепенно растет численность клиентов, которые отдают предпочтение приобретению товаров благодаря технологии e-commerce [4].

Таким образом, цифровизация детерминировала большие выгоды для общества в виде инновационных товаров и услуг, где потребители и не догадываются, что эти блага оплачиваются из их карманов. Потребительский рынок настолько хорошо изучен и оцифрован глобальными компаниями, что им не составляет особого труда сформировать потребительский спрос. И здесь в зону особого риска попадают персональные данные владельцев средств электронных платежей из-за возможной утечки информации.

Это обуславливает необходимость производителей инвестировать в информационную безопасность, из-за чего происходит отток финансовых ресурсов из основной деятельности. Эти риски требуют устранения, а в случае невозможности

такового, требуется их минимизировать. Для этого необходимо прямое участие государства по нескольким причинам: – рост влияния платформенных решений на различные сегменты индустрии и социальной сферы;

Список литературы:

1. Абдуллаев А.Э. Цифровая экономика // Устойчивое развитие науки и образования. 2019. № 11. С. 107–110.
2. Ачаповская А.Д. Цифровая экономика – экономика будущего? // Студент: наука, профессия, жизнь: материалы VII всерос. студен.науч. конф. с междунар. участием: в 4 ч. 2020. С. 15–20. Экономические исследования НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ 15
3. Дашенко Ю.Ю. Цифровая экономика как экономика будущего // Тенденции развития науки и образования. 2018. № 35-1. С. 18–19.
4. Кокурхаева Р.М.Б., Газдиева Е.Х. Развитие механизма обеспечения экономической безопасности предприятия в условиях цифровизации экономики // Индустриальная экономика. 2021. Т. 6. № 5. С. 550–554.
5. Мамай Е.В. Цифровая экономика как экономика развития технологий //Актуальные проблемы развития управленческой и сервисной деятельности в цифровой среде: материалы Всерос. молодеж. науч.-практ. конф. / редкол.: Е.В. Яковлева [и др.]. 2020. С. 21–25.
6. Маркова В.Д. Цифровая экономика: новые возможности и угрозы для регионов // Регион: экономика и социология. 2019. № 3 (103). С. 102–115.

Информация об автора:

Арслонова Махина Шарифджоновна - ассистент кафедры информационно коммуникационных технологий и программирования таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, телефон: 92-110-14-38. E.mail. marslonova@inbox.ru

ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Дар мақола оид ба ташаққулёбии методикаи стратегияи рушди илмӣ-техникӣ ва технологияи комплекси саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан рафта, аз ҷониби муаллифони оид ба марҳилаҳои ташаққулёбии стратегияи рушди илми-технологии муҷтамаъҳои саноатӣ пешниҳодҳои мушаххас ироа гардидаанд. Дар назар дошта мешавад, ки ҳангоми коркарди стратегияи рушди илмиву технологияи муҷтамаъҳои саноатӣ пайдарпайии мантиқии татбиқшавӣ бояд ба инобат гирифта шавад, чун он заминаи асосии системаи банақшагирии стратегияи рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Стратегияи сиёсати саноат, саноат, рушди техникӣ-технологӣ ва илмӣ, саноат, марҳилаҳои рушд, ташаққулёбӣ, татбиқ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, санадҳои соҳавӣ, барномаҳо, инноватсия, муҷтамаъҳои саноатӣ.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барномаҳои соҳавӣ, стратегияҳо ва дигар аснод ҷузъи муассири равандҳои фаъолияти соҳаҳои саноатии кишвар ва минтақаҳои он мебошанд. Барномаҳо ва санадҳои ба рушди технологӣ, илмӣ ва иқтисодии муҷтамаъҳои саноатӣ равона гардида, ба ҳайси ҳуҷҷатҳои асосии стратегияи банақшагирии баромад менамоянд, ки онҳо барои давраҳои дарозмуддат таҳия карда мешаванд. Дар навбати худ, онҳо стратегия, усулҳо ва барномаҳои дарозмуддати ҳам мақомоти идоракунада ва ҳам роҳбарони корхонаҳои саноатӣ ва ташкилотҳои илмиву тадқиқотӣ мебошанд, ки дар маҷмӯъ ташаққул додани ҷунин стратегияҳо масъалаи хело мураккаб ба ҳисоб меравад.

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ зарурати мутобиқ гардидани модели рушди иқтисодӣ ба тамоюлҳои ҷаҳонии илмиву технологӣ ва дар ин асно зарурияти қабули санадҳои меъёрию барномаҳои соҳавии афзалиятҳои рушди илмӣ-техникии иқтисодӣ миллиро фарогиранда ба миён омад ва то ба ҳол якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардида, мавриди татбиқ қарор гирифтаанд. Ин боиси ба қадри имконият афзудани ҳаҷми истехсолоти ватанӣ ва иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ дар қаламрави кишвар гардид (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Динамикаи иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор сомонӣ

Солҳо	2010	2015	2016	2018	2019	2020	2020 нисбат ба	
							2019	2010
Ҳаҷми иҷрои корҳо аз оғози сол	22027,0	52799,8	58434,0	66788,4	74120,4	75292,7	101,6	3,4 мар.
аз ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ	21887,3	52287,2	57937,7	64892,6	73513,4	74907,1	101,9	3,4 мар.
-корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ	17987,3	51935,6	57547,2	56650,3	67011,5	68295,8	101,9	3,8 мар.
аз ҷумла бунёдӣ	8508,7	8806,2	10465,9	12363,1	9986,4	9157,2	91,7	1,1 мар.
-корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ	22,8	319,0	351,4	220,3	782,7	575,0	73,5	2,5 мар.
-хизмати илмӣ - техникӣ	3867,2	32,6	39,1	5664,3	5691,8	5990,8	105,3	1,5 мар.

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 112.

Аз ҷумла дар давраи солҳои 2010-2020 ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ 3,4 маротиба афзоиш ёфта, дар маҷмӯъ 75,3 млн. сомони ро ташкил дода аст. Аз ин

шумора корҳои илмӣ -техникӣ нисбат ба соли 2010 53,0 млн. сомонӣ 3,4 маротибаафзоиш ёфтааст.

Корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ зиёда аз 2,5 маротиба афзун гардида, дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми хизматҳои илмӣ – техникӣ -2,1 млн сомонӣ 5,9 млн. сомони ро ташкил додаанд, ки аз нишондиҳандаи соли 2010 1,5 маротиба зиёд мебошад. Вале нишондиҳандаҳои иҷроии корҳо нисбат ба соли 2019 афзоиши кам ёфта, ҳамагӣ 1,1 млн. сомони ро ташкил додаанд. Аз ин миқдор дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 корҳои бунёдӣ 8,3 % ва корҳои лоиҳакашӣ бошанд 26,5 % кам шудаанд.

Аммо бо вучуди мавҷудияти асноди зикргардида, ба рушди босуръати соҳавӣ ноил гардидан ва ба тамоюлҳои ҷаҳонии рушди илмиву технологияи муҷтамаъҳои саноатӣ баробар гардидан дар дараҷаи кифоягӣ набуда, бархӯрди ҷиддии мукамалсозӣ ва таҷдидсозии аснодҳои стратегияҳои талаб менамояд.

Масалан тибқи маълумотҳои омории пешниҳоднамудани Бонки ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар ҷадвали 5.12, дар радабандии нишондиҳандаҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ба миқдори 62 млн. доллари ИМА маҳсулоти технологияи баланд содир кардааст. Соли 2020 бошад якбора ин нишондиҳанда коҳиш ёфта, ба 2 млн. доллар расида аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози ба рушди технологиву илмӣ нисбат ба кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба рушд дар радабандӣ хело қафомонда арзёбӣ карда мешавад[4, с. 29].

Бояд қайд намоем, ки чунин ҳолат бо сатҳи пасти ҳавасмандкунии тичорат нисбат ба фаъолияти инноватсионӣ, афзоиш ёфтани рақобатпазирӣ дар ҷаҳон ва сусти идора шудани равандҳои таҷдидсозиву инноватсиякунонии фаъолияти соҳаҳои саноат аз ҷониби сохторҳои давлатӣ алоқамандӣ дошта, тақозои таҷдид ва бознигариҳои стратегияҳо, санадҳои меъёрӣ ва барномаҳои соҳавиро дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чи хеле ки зикр гардида буд, як қатор асноди ба равишҳои фаъолияти саноатӣ дахлдошта мавҷуд бошанд (масалан яке аз асноди асосӣ – ин «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030») ҳам, аз таҳлили маводҳои дар адабиётҳо овардашуда бармеояд, ки айни замон стратегияи рушди илмӣ-техникии минтақавӣ ва соҳавии саноатӣ мавриди татбиқ қарор нагирифта нашудааст.

Махсусан дар ягон минтақаи кишвар равишҳои методологии дорои муҳтавои стратегияи илмӣ-техникӣ дар соҳаи саноат ва ташаккули коркарди онро пайдо намудан ғайриимкон аст. Танҳо соли 2010 «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илму технология барои солҳои 2011-2015» қабул гардида буд[5, с. 33].

Аз нигоҳи мо, бо дарназардошти ба миён омадани зарурати таҷдид ва бознигариҳои баромадани стратегияҳо, санадҳои меъёрӣ ва барномаҳои соҳавӣ дар идомаи таҳқиқот муайян намудани заминаҳои асосии ташаккулёбӣ ва мурағбаттабшавии стратегияи рушди илмиву техникии муҷтамаъҳои саноатӣ, инчунин мавриди омӯзиш қарор додани методикаҳои ташаккулёбии он ва ироа намудани методикаи илман асоснок ба мақсадҳои дар таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошташуда комилан мувофиқат хоҳад кард. (расми 1).

Расми 1. Сохтори стратегияи рушди илмиву технологияи мучтамаъҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бояд қайд намоем, ки стратегияи рушди илмӣ-техникии мучтамаъҳои саноатӣ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва стратегияву барномаҳои давлатӣ ҳамчун асос маншаъ гирифта, самтҳои муҳталафи фаъолияти самарабахши соҳаро фаро мегирад.

Дар стратегия, пеш аз ҳама, арзёбии воқеии ҳолати рушди илмӣ-технологии саноатӣ дар минатқаҳо тариқи муайян сохтани мавҷудияти иқтисодии илмиву техникӣ, сатҳи технологияи корхона, то чӣ андоза вобаста будани онҳо аз воридоти таҷҳизоти технологияҳо аз берун, рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда, фаъолияти инноватсионӣ, таъсиррасонии ин омилҳо ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минатқаҳо ва аҳолии кишвар дарҷ гардида, дар он натиҷаҳои пешбинишудаи рушди илмӣ-техникии мучтамаъҳои саноатӣ пешниҳод мегарданд ва нақшаҳои имконпазири рушди технологӣ муайян карда шуда, тартиботи технологияҳои афзалиятдор ташаккул дода мешавад.

Ҳамчунин мақсад ва афзалиятҳои рушди илмиву технологияи мучтамаъҳои саноатӣ муайян гардида, ташаккули системаи рушди илмиву технологияи мучтамаъҳои саноатии минтақавӣ, ташкили корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва коркардҳо дар минтақаҳо барои татбиқи технологияҳои пешқадам ва таъмин намудани ҷобачогузориҳои онҳо пешниҳод гардида, дар ин замина даврҳои асосӣ ва механизмҳои амалисозии стратегияҳо, инчунин системаи назорати амалишавии қарорҳои қабулгардида ва тамоюлҳо инъикос карда мешаванд.

Агар ба таври кушод ироа кунем, дар тартиби сохтори стратегияи рушди илмиву техникии мучтамаъҳои саноатӣ, пеш аз ҳама, бояд инъикоси ҳолати воқеии рушди саноати минтақавӣ, вучуд доштани иқтисодии илмӣ-техникӣ, рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолӣ инъикос гардида, таъсири бевоситаи онҳо ба сатҳи неқӯаҳволии аҳолии кишвар ва минтақасоҳе, ки дар онҳо мучтамаъҳо ҷойгир мешаванд, ба вазъи экологӣ ва, махсусан, ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ муайян карда мешаванд. Вобаста ба баҳоҳои гузашташуда натиҷаҳои пешбинишудаи рушди илмӣ-техникии мучтамаъҳои саноатӣ дар ҳар як минтақа ироа гардида, равандҳои имконпазири рушди технологӣ интихоб гардида, абзорҳои технологияи афзалиятнок муайян карда мешаванд.

Баъд аз ин натиҷаҳои таҳлилшудаи интихоби самтҳои афзалиятдори рушди илмиву технологияи мучтамаъҳои саноатӣ пешниҳод шуда, ҳадафҳои стратегӣ ташаккул дода шуда, нақша ва роҳҳои рушди технологӣ муайян карда мешаванд. Дар ин замина пешниҳодҳои асоснок ва аз таҳлилу коркард гузаштаи ташаккулёбии системаи рушди илмиву технологӣ пешниҳод мегарданд, ки онҳо бояд ба самтҳои афзалиятнок ва ҳадафҳои ба миён ниҳода мувофиқ бошанд. Вобаста ба ин фаъолгардонии корҳои илмиву тадқиқотӣ оид ба татбиқи технологияҳои пешқадам, дастарсӣ ба онҳо, истифодаи самараноки имкониятҳои онҳо инъикос карда мешаванд. Дар идома тадбирҳои оид ба таъмин кардани рушди илмӣ-технологии мучтамаъҳои саноатӣ бо мутахассисони варзидаи баландихтисос пешниҳод мегарданд.

Баъдан масъалаҳои муҳими стратегӣ барои рушди илмӣ-технологии мучтамаъҳои саноатӣ, инкишофи иҷтимоӣҳои технологӣ, баҳогузориҳои таъсири иҷтимоии рушди технологӣ ташаккул дода шуда, даврҳои асосӣ ва механизмҳои амалисозии стратегия, иҷрои қарорҳои қабулгардида ва ғайра инъикос карда мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки ҳангоми коркард, стратегияи рушди илмиву техникии соҳаҳои саноатӣ бо як қатор хавфҳо низ рӯ ба рӯ шуданаш мумкин аст, ки онҳо бояд ба инобат гирифта шаванд ва роҳҳои камтаъсир кардани онҳо ироа гарданд.

Масалан, барои камтаъсир кардани хавфи номувофиқатии манфиатҳои тарафҳои иштирокдорони амалишавии стратегия, ҳангоми баргузориҳои машваратҳо (бо гузаронидани ҳамоишҳои бузург) ва бевосита барои ноил гардидан ба қабули қарорҳое, ки ба иҷрои мақсаду нақшаҳо мусоидат мекунанд, бояд иштироки тарафҳои

мухталиф таъмин гардад ва бад-ин васила ноил гардидан ба мақсадҳои умумӣ фароҳам оварда шавад[1, с.98].

Ҳамчунин бояд аз хавфи ғайрифаъол будани сатҳи инноватсионӣ ва қабули инноватсия суҳан ронем, ки асли зуҳури чунин хавфҳо мароқ надоштани корхонаҳо барушди фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Таъсири чунин хавфҳо ро тадбирҳои ҳавасмандкунонии рушди илмӣ-техникии муҷтамаъҳои саноатӣ ба роҳ мондан мумкин аст.

Дар ин самт, Ҳукумати ҷумҳурӣ якҷанд равандҳо пеш гирифта аст. Аз ҷумла бевосита аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду давра-16 январи соли 2018 ва 16 марти соли 2022 эълон намудани моратория ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ибтикори қобили қабул мебошад, ки мақсади он дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсоли буда, батаҳкимиқтидорисаноатиясосидиротиҷумҳурӣ равона гардида аст.

Ғайр аз ин тадбирҳои озод намудани корхонаҳо аз андозбандӣ, пешниҳод намудани дастгирии давлатӣ фақат ба он корхонаҳое, ки таҷдидсозӣ ва рушди технологияҳои инноватсиониро ба роҳ мондаанд, бояд ба таври фаъол ба ҳаёт татбиқ карда. Аз ҷониби дигар, афзалият барои гирифтани дастгирии давлатӣ ба он корхонаҳое дода шавад, ки дар онҳо амалисозии стратегияҳои технологӣ мавҷуд бошанд.

Дар навбати худ яке аз хавфи дигар метавонад хавфи марбут ба молия ва буҷет бошад. Барои аз чунин хавфҳо эмин мондан бояд пеш аз ҳама ба шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ вусъат бахшида шавад. Ҳамчунин ҷузъиёти талаботҳои аз буҷет маблағгирандагон ҳангоми хариди маҳсулот, қору хизматрасониҳо ба таври шаффоф муайян карда шуда, бо мақсади аниқ кардани хавфҳо ҳолати бахшҳои тиҷоратӣ мониторинг карда шавад. Махсусан ўҳдадорҳои буҷетӣ, ки ба хариди таҷҳизот, сохтмон, таъмир, ҷойгиркунии масолеҳи харидашуда ва ғайра равона мегарданд, назорати ҷиддиро талаб мекунад. Барои самаранок гардидани равандҳои ба кам кардани чунин намуд хавфҳо алоқаманд, таҷрибаи ҳамкории ашхоси иҷрокунандаи вазоифи расмӣ бо ташкилоту созмонҳои илмиву консалтингӣ, ки ба таҳқиқи хавфҳо саруқор доранд, самарабахш хоҳад буд[2, с.99].

Норасоии мутахассисони баландихтисоси идоракунии технологияҳо ва равандҳои илмӣ-техникӣ имрӯз яке аз сабабҳои боздорандаи рушди илмиву технологӣ ба ҳисоб меравад. Барои эмин мондан аз ин авомил бояд равандҳои ҳавасмандгардонии илмомўзон ва ҷалб намудани мутахассисони баланд маҳорат ба роҳ монда, ҳамчунин барои ҳамаҷониба истифода бурдани қобилияти онҳо ва тақвият ёфтани маҳорати онҳо шароит фароҳам оварда шавад[3, с.21].

Адабиёт:

1. Водолажская Е.Л. Управление устойчивым развитием высокотехнологичных отраслей промышленности // Дисс. на соис. уч. степ.док-а экон. наук. 08.00.05. / Е.Л. Водолажская. – М., 2019. – 303 с.
2. Гаукин В.В. Бюджетные риски: группы, виды, примеры // Монография / В.В. Гаукин. - Тюмень: издательство Тюменского государственного университета, 2015. – 340 с.
3. Дыбов А.М. Возможности минимизации рисков в процессе инновационной деятельности//Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». – Ижевск, 2012. – С.20-24.
4. <http://wdi.worldbank.org/table/5.12> (санаи муқоҷиа ба сомона:12.09.2022)
5. <https://www.anrt.tj/ru/nauchnye-issledovaniya/strategiya-rtv-oblasti-nauki-i-tehnologii-na-2011-2015-gody> (санаи муқоҷиа ба сомона 27.07.2022).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аскарова Санавбархон Султонхоҷаевна- сармуаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” тел: (+992)926165557e-mail: sanam85@mail.ru

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Начало XXI века обусловлено активным внедрением процессов цифровизации в современную экономику на основе информационной и промышленной революции, а также процессов глобализации экономики. В настоящее время продолжается внедрение в экономику глобально конкурентоспособных цифровых технологий, в том числе передовых производственных, информационных, телекоммуникационных, а также систем искусственного интеллекта, виртуальной реальности, интернета вещей и, соответственно, трансформации экономики в цифровой формат или, иными словами, формирование цифровой экономики.

В промышленности цифровизация опирается на Концепцию «Индустрия 4.0», предусматривающую сквозную цифровизацию всех процессов и их интеграцию в интеллектуальную технологическую платформу. Это подчеркивает несомненную актуальность и практическую значимость вопросов цифровой трансформации, обоснования и формирования облика цифровых систем и развития инфраструктуры цифровой экономики.

В последнее время и в экономической теории, и в практической деятельности ряда стран появилось понятие цифровой экономики. Начало XXI века принесло развитие цифровых технологий на основе информационной революции и процессов глобализации экономики. Информация в обществе и процессах хозяйствования стала основным ресурсом. В руках человека она преобразуется в знания, а социально-экономические отношения все больше переносятся в сетевое пространство. Ключевым фактором цифровой трансформации в деятельности субъектов рынка является развитие цифровой культуры. На современном этапе институциональная структура трансформационного общества имеет свои особенности и требует формирования цифровой экономики, что в настоящее время представляет собой актуальную задачу.

Человечество вступило в эпоху глобальных перемен. В ближайшее время получают новую форму и содержание основные сферы его жизнедеятельности – экономика и управление, наука и безопасность. Человек станет другим, что повлечет за собой трансформацию социальных отношений. Дальнейшее проникновение цифровых технологий в жизнь – одна из характерных особенностей будущего мира. Это обусловлено прогрессом в областях микроэлектроники, информационных технологий и телекоммуникаций. Таким образом, цифровизация – процесс объективный, неизбежный и остановить его невозможно.

На сегодняшний день развитие информационно-телекоммуникационных технологий играет большую роль в обществе, и в экономике в том числе. Человек всегда стремится удовлетворить постоянно растущие потребности, в той или иной сфере его деятельности [8, С. 91.]. В формулировке Европейского союза, «электронное обучение – это использование новых мультимедийных интернет-технологий для улучшения качества обучения: с одной стороны, путем облегчения доступа к ресурсам и услугам; с другой – путем обмена и дистанционного сотрудничества» [9]. Проникновение Интернета в развитых странах составляет около 100%, с другой стороны, капитализация цифровых компаний стала гораздо более адекватной их реальной стоимости [7, С. 19].

«Цифровая» экономика предлагает широкие возможности для развития системы государственного управления. Современные технологии позволяют в ближайшем будущем создать среду высокотехнологичной цифровой платформы государственного управления, которая обеспечит минимизацию человеческого фактора, сопутствующей ему коррупции и ошибок, автоматизирует сбор статистической, налоговой и иной отчетности, обеспечит принятие решений на основе анализа реальной ситуации [3, с. 26]. Если рассматривать экономику как «башню», содержащую различные этажи: аграрный, индустриальный докапиталистический, индустриальный капиталистический (с массовым производством) и

этаж экономики услуг, то «Цифровая» экономика является «надстройкой», новым этажом в башне классической экономики и опирается на все предыдущие этажи.

С другой стороны, технологии «Цифровой» экономики неизбежно «проникнут» в области традиционного хозяйствования, приводя к повышению производительности труда и снижению издержек, то есть приведут к некоторым изменениям на нижних этажах здания экономики. При этом подчеркнем, что объем материального производства в натуральном выражении не уменьшится, но заметно изменятся характеристики товаров: они приобретут свойства «умных» вещей, способных интегрироваться в экосистемы (умные дома, умные города).

Электронный менеджмент помогает по-новому сформулировать видение глобальных корпораций, которое является основным фактором создания глобальной корпоративной стратегии [5, С. 275]. Эпоха цифровых технологий переворачивает сознание менеджеров и диктует необходимость поиска новых и адаптации имеющихся моделей управления, являющихся основой будущей конкурентоспособности.

Окончание экстенсивной модели развития капитализма неизбежно требует пересмотра многих основополагающих постулатов современного мироустройства. Это значит, что под эгидой цифровизации может быть создан совершенно новый мир, в котором будут главенствовать иные, отличные от сегодняшних, система ценностей, управленческие парадигмы, социальные нормы и экономические законы. Новая модель развития экономики – цифровая экономика позволяет компаниям и государствам достигать лидерских позиций на рынке, благодаря цифровым продуктам инновационной деятельности, а не иссекаемым природным ресурсам, как это было ранее. Традиционная экономика была основана на тиражировании однотипной продукции, которым было занято большинство работников, и лишь избранные создавали продукты. В новой экономике тиражирование уходит на второй план и появляется больше возможностей создавать новые продукты и рынки.

Список литературы:

1. Василенко О.А. Будущее за цифровыми банками // Успехи современной науки. 2017. Т. 3. № 1.
2. Введение в «Цифровую» экономику / А.В. Кешелава, В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко. М.: ВНИИГеосистем, 2017.
3. Добрынин А.П., Черных К.Ю., Куприяновский В.П., Куприяновский П.В.,
4. Синягов С.А. Цифровая экономика – различные пути к эффективному применению технологий (BIM, PLM, CAD, IOT, SMART CITY, BIG DATA и другие) // International Journal of Open Information Technologies. 2016. Т. 4. № 1. С. 4.
5. Жиров В.Ф. Электронный менеджмент как эффективный инструмент глобализации // Наука и современность. 2011. № 14. С. 275
6. Карпов В.К. Опорные университеты: размышления после их создания // Теория и практика мировой науки. 2017. № 4. С. 19.
7. Захаренко М. Новые технологии в экономике – находки и потери // БИТ. Бизнес & Информационные технологии. 2016. № 8 (61).
8. Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 1 (18). С. 91.
9. Albero B. Linard, M. & Robin J-Y. Petite fabrique de l'innovation al'universite. Paris: L'Harmattan, collection Logiquessociales, 2008.

Информация об авторе:

Атаева Фарзона Сироджиддиновна - ассистентка кафедры информационно коммуникационных технологий и программирования, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики Таджикистана, farzona2905@gmail.com

АХМАДОВА П.Б.

ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ: САБАБҲО ВА ОҚИБАТҲОИ МАНФИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои тағйирёбии иқлим, сабабҳо ва оқибатҳои манфии онро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки сабаби тағйирёбии гармии глобалӣ аксар вақт дар истеҳсолоти гуногун ба вуҷуд омада, одамон табиатро беишӯрона тағйир медиҳанд. Ба ақидаи муаллиф, омилҳои асосии тағйирёбии иқлим, пеш аз ҳама омилҳои инсонӣ, тунук шудани қабати озон, афзоиши газҳои гулхонаӣ ва зарраҳои атмосфера, вайроншавии беҳушонаи муҳити зистро метавон ҳисоб кард. Ин вазъият, ки ба табиат ва мавҷудоти зинда таҳдид карда, оқибатҳои нохуш дорад. Бо тағйирёбии иқлим пирияхҳо ба обшавӣ шурӯъ карда, бисёр намудҳои наботот ва ҳайвонот дар раванди нестшавӣ қарор доранд.

Важсаҳои калидӣ: экология, муҳити зист, тағйирёбии иқлим, атмосфера, обшавии пирияхҳо, ҳодисаҳои табиӣ, гармишавии глобалӣ.

АХМАДОВА П.Б.

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА: ПРИЧИНЫ И ЕГО НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В данной статье автор изучил и проанализировал вопросы изменения климата, его причины и негативные последствия для мирового сообщества. Автор отмечает, что причиной глобального потепления зачастую являются различные производства, а люди бессознательно изменяют природу. По мнению автора, основными факторами изменения климата можно считать, в первую очередь, человеческий фактор, истончение озонового слоя, увеличение выбросов парниковых газов и атмосферных частиц, неосознанное разрушение окружающей среды. Эта ситуация, которая угрожает природе и живым существам, имеет печальные последствия. С изменением климата ледники начинают таять, и многие виды растений и животных находятся в процессе вымирания.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, изменение климата, атмосфера, таяние ледников, природные явления, глобальное потепление.

Айни замон тағйирёбии иқлим яке аз мушкилоти бузурги экологӣ гардида, ҷомеаи ҷаҳониро таҳдид мекунад. Таҳқиқотхособит намуданд, ки ҳарорати ҷаҳонии уқёнус ва ҳаво дар ҳоли афзоиш буда, обшавии пирияхҳо ва барф паҳн мешавад. Аз бисёр нуктаи назар сатҳи баҳр низ аз ҳамин сабаб баланд шуда, тағйирёбии иқлим асосан аз партовҳои газҳои гулхонаӣ дар натиҷаи фаъолияти инсон ба вуҷуд меоянд.

Тағйирёбии иқлим ин тағйироти дарозмуддати мушохидашуда ва пешбинишавандаи иқлими миёна, инчунин тағйирёбии иқлим мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти инсон ба вуҷуд омадаанд, аз ҷумла аномалияҳо ба монанди хушксолӣ, тӯфонҳои шадид ва обхезӣ.

Сухан дар бораи на танҳо баланд шудани ҳарорат, балки дар бораи ҳодисаҳои алоҳидае меравад, ки дар оянда ба амал меоянд. Дар баъзе қисматҳои ҷаҳон интизор меравад, ки боришоти солона дар муддати тӯлонӣ коҳиш ёбад, дар дигар минтақаҳо тағйирёбии боришот ва ҳарорат ба мавсими нашъунамои баъзе растаниҳо таъсири назаррас мерасонад. Дар дигар ҷойҳо, боришоти солона метавонад бетағйир боқӣ монад, аммо он метавонад дар фосилаҳои дарозтар дар шакли боронҳои сахттар ва кӯтоҳтар афтад, ки боиси зиёд шудани хушксолӣ ва обхезӣ мегардад.

Тағйирёбии иқлим яке аз масъалаҳои рушд аст. Бо назардошти таъсири эҳтимолии ин падида ба бисёр ҷанбаҳои ҳаёти инсон, имрӯз шояд яке аз масъалаҳои муҳими рушд ба шумор меравад. Кишварҳои сарватманд ва саноатии дарозумр бори гарони мушкилоти тағйирёбии иқлимро ба дӯш мегиранд, дар ҳоле ки камбизоаттарин ҷамоатҳо ва кишварҳо аз ҳама бештар азият мекашанд, зеро онҳо бори гарони обхезиҳои шадид, хушксолӣ, тӯфонҳо ва дигар падидаҳои пешбинишавандаро ба дӯш мегиранд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дап Паёми навбатии худ қайд намуданд: “Боиси қаноатмандист, ки Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу иқлим эътироф шудааст.

14-уми декабри соли қорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирахҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пирахҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард.

Мувофиқи ин қатънома дар ҷаҳорҷӯби Созмони Милали Муттаҳид Фонди мақсадноки байналмилалӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи пирахҳо таъсис ёфта, вобаста ба ин мавзӯ соли 2025 дар шаҳри Душанбе конфронси сатҳи баланди Созмони Милали Муттаҳид баргузор мегардад.

Мояи ифтихор ва сарфарозии мост, ки панҷумин ибтикори ҷаҳонии кишвари мо оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар миқёси сайёра амалӣ хоҳад шуд.” [3]

И. А. Макаров мушкилоти калидии тағирёбии иқлими ҷаҳониро дида баромада, самтҳои асосии таъсири манфии тағирёбии иқлимро ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ чунин нишон додааст: [2]

1. Тағирёбии иқлим ба истеҳсолоти кишоварзӣ таъсири калон мерасонад. Баланд бардоштани ҳарорат то 1°C метавонад боиси то 10% паст шудани ҳосили се зироати асосии кишоварзӣ (гандум, биринҷ ва чуворимакка) гардад.

2. Обшавии яхҳои қураи Замин, баланд шудани сатҳи баҳр ва зиёд шудани обҳезӣ ва тӯфон осебпазирии минтақаҳои соҳилиро зиёд мекунад.

3. Миқдори офатҳои табиӣи гидрометеорологӣ меафзояд: обҳезиҳо, хушксолӣ, мавҷи гармою ва тӯфонҳо.

4. Тағирёбии иқлим ба вазъи саломатии аҳолии ҷаҳон ба таври мустақим ва ғайримустақим таъсири манфӣ мерасонад.

5. Эҳтимол, тағирёбии иқлим норасоии оби тозаро, ки пеш аз ҳама бо рушди демографӣ ва иқтисодӣ алоқаманд аст, бештар кунад.

6. Тағирёбии иқлим ба фаъолияти бисёр экосистемаҳо таҳдид мекунад.

Дарвоқеъ, тағирёбии иқлим, ки мардумро дар фақр қарор медиҳад, метавонад он чизеро, ки дар соҳаи рушди ҷаҳон ба даст оварда шудааст, аз даст диҳад.

Тағирёбии иқлими ҷаҳонӣ ба яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Тағирёбии иқлим аз рӯи таъсири он ба иқтисоди ҷаҳонӣ на танҳо хатари миқёси бузурги табиӣ, балки катализатори тағйироти гуногунҷанба дар бисёр бахшҳои фаъолияти иқтисодӣ мебошад. [1]

Аз нуқтаи назари мо, тағирёбии иқлим дар фаъолияти инсон метавонад боиси оқибатҳои зерин гардад:

✓ таъсири манфӣ ба кишоварзӣ дар минтақаҳои тропикӣ ва субтропикӣ (таҳдид ба амнияти озуқаворӣ);

✓ минбаъд коҳиш додани миқдор ва сифати об дар минтақаҳое, ки ҷамоатҳои камбизоат барои обёрӣи зироатҳо ва нӯшокӣ аз оби борон вобастаанд;

✓ дар ноҳияҳои тропикӣ ва субтропикӣ пахн шудани вараҷа ва дигар бемориҳо (дар он ҷое, ки нигоҳдории тандурустӣ аллакай суғ тараққӣ кардааст, ғавт зиёд мешавад);

✓ системаҳои экологӣ ва гуногунии биологӣи онҳо осеб мебинанд (дар натиҷа ба коҳиши имкониятҳои хизматрасонӣ, воситаҳои зиндагӣ ва даромад оварда мерасонад).

Пирахҳо яке аз сарчашмаҳои асосии об ба ҳисоб рафта, нақши онҳо дар таъмини аҳолии сайёра бо оби ошомиданӣ зиёд аст. Аммо раванди тағйирёбии иқлим имрӯз барои ҳифзи пирахҳо монеа эҷод карда, боиси аз меъёр зиёд об гардидани онҳо гардидаанд. Дар натиҷаи тағйирёбии иқлим ва гармшавии бесобиқаи ҳаво аз шумораи зиёди пирахҳои дар кӯҳсори Тоҷикистон мавҷуда то имрӯз беш аз ҳазортои он пурра аз байн рафта истодааст. Ин дар ҳолест, ки то 60%-и захираҳои оби Осиёи Миёна аз пирахҳои Тоҷикистон сарчашма мегардад.

Масъалаи тағйирёбии иқлим хеле муҳим буда, ин мушкилот бояд пешгирӣ карда шавад. Тағйирёбии иқлим, ки тағйироти атмосферӣ ё астрономиро дар бар мегирад, ба бахши иқлимшиносӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад. Омилиinsonиомили бузурги тағйири иқлими ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

3 март соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти якуми Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ки дар шакли видеоконференсия баргузор гардид, иштирок ва оид ба масъалаҳои об ва иқлим суҳанронӣ намуданд. Президенти мамлакат сабаби асосии тағйирёбии иқлимо дар обшавии босуръати пирияхҳо дар натиҷаи гармшавии глобалӣ маънидод карданд. Таъкид гардид, ки мутаассифона, имрӯзҳо мо босуръат об шудани яхро дар Арктика, Антарктида ва Гренландия мушоҳида менамоем. Ҳамчунин, тағйиротичиддӣ дар пирияхҳои воқеъ дар хушкӣ низ ба амаломедаистодаанд.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба вазъи имрӯзаи пирияхҳои Тоҷикистон андешаронӣ карда, таъкид доштанд, ки вазъи ба ин монанд дар пирияхҳои Помир низ ба вучуд омада истодааст. Обшавии бузургтарин пирияхи воқеъ дар хушкӣ - пирияхи Федченко дар Тоҷикистон, ки зиёда аз 75 километр дарозӣ дорад, намунаи возеҳи ин гуфтаҳо мебошад. Пажӯишҳо нишон медиҳанд, ки фақат дар тӯли 70-80 соли охир пирияхи Федченко зиёда аз як километр ақиб рафта, майдони он то 44 километри мураббаъ кам шудааст. Зиёда аз ин, ҳаҷми он 15 километри муккаб ихтисор гардида, суръати миёнаи ақибравии нӯги (забони) пириях дар як сол 16 метрро ташкил медиҳад.

Асосан ду манбаи муҳими тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ: сардшавӣ ва гармшавии глобалӣ мебошанд. Гармшавии глобалӣ дар натиҷаи таъсири тахминии гармхонаӣ аз газҳои ба атмосфера хориҷшуда маълум аст. Таъсири гармхонаиро метавон ҳамчун банд шудани шуоъҳои аз офтоб инъикосшавандаи газҳои ҷудошуда шарҳ дод. Гармшавии глобалиро метавон ҳамчун афзоиши ҳарорати миёна дар баҳр, замин ва ҳаво дар тӯли сол шарҳ дод. Гармшавии глобалӣ бо афзоиши ҳарорати тобистон ва сардшавии глобалӣ бо коҳиши он ба вучуд меояд. Ҳамин тавр, чаро тағйирёбии иқлим ба вучуд меояд? Метавон гармшавии глобалиро сарчашмаи он ном бурд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Суҳанронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фарогири миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” қайд намуданд: “...тағйирёбии иқлим низ ҳамчун омили таъсиррасон ба захираҳои оби ошомиданӣ дар меҳвари таваҷҷӯҳи мо қарор дорад. Обшавии босуръати пирияхҳо, чи дар Арктикаву Антарктида ва чи дар қитъаҳои континенталии сайёра, намунаи возеҳи ин зухурот мебошад. Аз тарафидигар, афзоиши босуръати шумораи аҳолии ҷаҳон ба зиёдшавии талабот ба об оварда мерасонад. Ин ду омил боиси он гардид, ки дар панҷ даҳсолаи охир нишондиҳандаҳои таъмини об ба ҳар сари аҳоли дар ҷаҳон қариб дуоним баробар ва дар минтақаҳои алоҳидаи олам, аз ҷумла Осиёи Марказӣ, зиёда аз чор баробар паст шудааст. Гузашта аз ин, тағйирёбии иқлим сабаби афзоиши бегобиқии офатҳои табиӣ марбут ба об гардида истодааст. [4]

Бо тағйирёбии босуръати ҷаҳон ва рушди технология, фаъолияти саноатӣ низ афзоиш меёбад. Ин вазъият таҳдидҳоеро ба мисли тағйирёбии иқлим ва гармшавии глобалӣ ба вучуд меорад. Ҳарчанд зиндагии инсон бо ин таҳаввулотӣ нав рушд мекунад ва осонтар мешавад, бояд гуфт, ки ҷаҳон ба ин дигаргуниҳо расида наметавонад. Ин нотаҳои барои мутобиқ шудан бо мушкилоти нав, аз қабилӣ ифлосшавии баҳр, муҳити зист ва ҳаво зоҳир мешавад. Хусусан, мушкилоти марбут ба ифлосшавии об рӯз то рӯз афзуда, ба муҳити зист таҳдиди зиёд мекунад.

Бо гармшавии глобалӣ ва тағйирёбии иқлим, ҳодисаҳои гуногуни табиӣ ба вучуд меоянд. Аксар одамон аз шароити иқлими ношарнос шикоят мекунанд. Мо бо шароити ғайриоддӣ иқлимӣ, аз қабилӣ зимистонҳои тӯлонӣ ва баҳори хунукдучор мешавем. Илова бар ин, рӯз то рӯз коҳиш ёфтани гуногунии мавҷудоти зиндари дар биосфера дар қатори оқибатҳои тағйирёбии иқлим метавон ном бурд. Дар ҷунин шароит мавҷудоти зинда

наметавонанд ба тағйироти аз сар гузаронидашуда мутобик шаванд. Таъсири таҳдидунандаи тағйирёбии иқлим ҳангоми ҷалби омилҳои инсонӣ ба осонӣ ба вучуд омада, дар баробари ин тағйироти босуръат пеш рафтани мавҷудоти зинда хеле душвор мешавад. Аз ин рӯ, мо бояд барои ҳарчи зудтар огоҳии экологӣ дар бораи тағйирёбии глобалии иқлим чораҳои зарурӣ андешем.

Тағйироти шадиди ногаҳонӣ аз ҷумлаи сабабҳои тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ буда, ин вазъият бо сарчашмаҳои гуногун ба амал меоянд. Сабабҳои асосии онбоомилҳои инсонӣ ба маънои аслиқавитар мешаванд. Дар натиҷаи сардшавӣ ва аз ҳад зиёд гармшавӣ хавфине стшудани мавҷудоти зиндачой дорад. Ҳатто, мавҷудоти нобудшуда дар натиҷаи ин гармшавӣ ё сардшавии табиат пайдо мешаванд. Дар байни сабабҳои тағйирёбии иқлим бешубҳа, аз ҳама бештар баланд гардидани ҳарорат дар атмосфера мебошад. Сабаби тағйирёбии гармии глобалӣ аксар вақт дар истехсолоти гуногун ба вучуд омада, одамон табиатро бешууро на тағйир медиҳанд. Ба омилҳои асосии тағйирёбии иқлим, пеш аз ҳама омилҳои инсонӣ, тунук шудани қабати озон, афзоиши газҳои гулхонаӣ ва зарраҳои атмосфера, вайроншавии беҳушонаи муҳити зистро метавон ҳисоб кард.

Ин вазъият, ки ба табиат ва мавҷудоти зинда таҳдид карда, оқибатҳои нохуш дорад. Бо тағйирёбии иқлим пирияхҳо ба обшавӣ шурӯъ карданд. Бисёр намунаҳои наботот ва ҳайвонот дар раванди нестшавӣ қарордоранд.

Бо фаро расидани фаслҳои сол баландшавии ғайримуқаррари ҳарорат мушоҳида карда шуда, бисёр бемориҳои обу ҳок пайдо шуданд.

Вактҳои охир дар иқлим ва динамикаи обу ҳаво аз сабаби тағйирёбии глобалии иқлим баъзе тағйирот ба амал омад. Ин дигаргуниҳоро чунин ҳисоб кардан мумкин аст:

- ✓ Обшавии пирияхҳо;
- ✓ Афзоиши миқдори борон ва бухоршавӣ;
- ✓ Аксари борон дар шакли борони сел меборад;
- ✓ Босуръатафзудани сухтори ҷангалзорҳо;
- ✓ Афзоиши ҳодисаҳои табиӣ, аз қабили тӯфон ва обхезии бештар дар баъзе минтақаҳо;
- ✓ Баландшудани сатҳи баҳр;
- ✓ Камшавии пирияхҳои баҳр ва ғайра.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо новобаста аз он ки дар кучо зиндагӣ кунем, метавонем бо коҳиши партовҳои карбон дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ ба мубориза бо тағйирёбии иқлим кумак расонем. Масалан, мо метавонем ба ҷои истифодаи мошин партовҳоро дубора коркард кунем, пиёда ё дучарха савор шавем, асбобҳои барқии истифоданашударо аз шабакаи барқ хомӯш кунем ва ин танҳо як қисми ками корҳост. Дар назари аввал, ин қадамҳои хурд ҳастанд, аммо онҳо воқеан муҳиманд, хусусан агар ин аз ҷониби аҳли ҷомеа анҷом дода шавад. Паҳн кардани иттилоот яке аз воситаи муҳими таъсиррасонӣ мебошад. Бисёр одамон ҷиддияти мушкилоти тағйирёбии иқлимро дарк намеkunанд ва шояд баланд бардоштани огоҳӣ низ онҳоро ба амал бармеангезад.

Адабиёт:

1. Бондаренко Лидия Вениаминовна, Маслова Ольга Вениаминовна, Белкина Анастасия Владимировна, Сухарева Ксения Валерьевна Глобальное изменение климата и его последствия // Вестник РЭА им. Г.В. Плеханова. 2018. №2 (98). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-izmenenie-klimata-i-ego-posledstviya> (дата обращения: 02.05.2023).
2. Макаров И.А. Глобальное изменение климата как вызов мировой экономике и экономической науке // Экономический журнал ВШЭ. – 2013. – № 3. – С. 479–494.
3. Паёми Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022, ш. Душанбе. (Захираи электронӣ): <https://mfa.tj/tg/main/view>.

4. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фарогири миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”. ш. Душанбе. (Захираи электронӣ): <https://mfa.tj/tg/main/view>.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ахмадова Паригул Бегмуродовна – *старший преподаватель кафедры высшей математики и естественных наук Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)918-73-54-79*

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ

Одной из главных тем для обсуждения в наше время является цифровая экономика. Страны мира уже долгое и время развиваются и создают новые инструменты для улучшения уровня жизни, различными способами упрощая её. Люди создают новые возможности и перспективы для развития. На протяжении многих лет наша страна развивается и создаются различные условия, чтобы улучшить уровень жизни и упростить нашу жизнь. Открывает новые возможности [2, С.25].

Понятие «цифровизация» (или digitalization) обозначает переход к современным моделям и способам действий, которые базируются на информационных технологиях. В качестве примеров можно привести общение с помощью видеосвязи и мессенджеров, реализацию идеи «умного города», переход на электронный документооборот. Граждане всё чаще пользуются интернетом для онлайн-консультаций со специалистами и совершения покупок [3].

В экономической литературе можно обнаружить десятки дефиниций цифровой экономики. Вряд ли есть смысл анализировать все эти определения, учитывая, что такой анализ неоднократно осуществлялся [4, С.17].

Более интересно рассмотреть изменение в трактовках термина «цифровая экономика» в последние два десятилетия. Первоначально цифровую экономику рассматривали как деятельность, связанную с информационными технологиями, Интернетом и электронной коммерцией. Такое определение цифровой экономики получило широкое распространение благодаря его использованию рядом международных организаций, такие как Мировые банки [1, С.100]. Их интерес к указанной трактовке обусловлен тем, что массово стали проводиться расчеты вклада цифровой экономики в мировое развитие, сравниваться страны по уровню развития цифровой экономики и т.п. Благодаря определению цифровой экономики как набора нескольких отраслей, такие расчеты можно было легко осуществить [3, С.52]. Цель состоит в правильном распределении места цифровой экономики в современном мире. Что же это такое?

Цифровая экономика – перенос имеющихся данных в электронный вид, что увеличивает скорость ориентирования в данных, составляемых в различных организациях. В цифровом виде намного проще отыскать нужную пользователю информацию, запись или показатели статистики[5]. Другими словами, цифровая экономика – это деятельность, непосредственно связанная с развитием цифровых компьютерных технологий, в которую входят сервисы по предоставлению онлайн-услуг, электронные платежи, интернет-торговля, краудфандинг и прочее. В наше время можно приобрести любую вещь и даже продукты, не выходя из дома. Для этого необходимо установить приложение или открыть необходимый сайт, и заказать то что вас интересует. То есть сюда начинает вмешиваться Экономика. Ведь купля-продажа любого товара или услуги является экономическими отношениями. Тем самым, это служит подтверждением всего выше сказанного.

На текущий момент около половины населения планеты использует Интернет в повседневной жизни. Это одна из удобнейших вещей, которые есть в жизни современного человека. С его помощью, люди могут быстро находить нужную информацию в различных форматах. Им не нужно ходить в библиотеку для того, чтобы найти нужную книгу, ведь всё можно отыскать не вставая с дивана. В наше время это очень полезно. Человек может купить любую вещь и еду онлайн. Разные услуги такие как оплата учебы, и оплата государственных услуг через банковские услуги. Для этого требуется лишь зайти на нужный сайт или скачать приложение и заказать то, что ему нужно. То есть экономика принимает в этом непосредственное участие. Ведь купля-продажа любого товара или услуги является сугубо экономическими отношениями.

Предоставление услуг в интернете – это одна из известнейших систем, которую используют люди повсеместно. Например, Мобильные банки Алифбонк, Амонатбонк,

Душанбе Сити и др. позволяет купить что-либо или оплатить задолженность по счетам, используя интернет, находясь в любом месте. Это приложение упрощает деятельность не только предприятия, но и обычного человека. Оно значительно упрощает денежный оборот в целом.

Кроме онлайн банка организационную деятельность может оптимизировать электронный документооборот. Каждый сотрудник может в считанные секунды получить нужный документ, информацию и т.д. Это значительно повышает качество работы и улучшает осведомленность сотрудников внутри компании и предприятий, потому что благодаря электронному документообороту информация воспринимается так, как была поставлена и в нужной заданной форме. Ибо информация передаваемая устно, обычно перефразируется и может терять прежний определенный смысл, что мешает усвоению и правильному восприятию информации в целом. Из-за чего могут происходить частые сбои в работе.

Рассмотрим другой вид деятельности, труд водителя автомобиля. Еще в конце XX в. водитель должен был многое знать и уметь. Но постепенно в автомобиле стали появляться цифровые устройства: системы курсовой устойчивости и парктроники, датчики света и навигаторы, и так далее. Соответственно, требования к квалификации водителя стали снижаться пока не исчезли совсем при использовании автомобиля без водителя. Можно привести множество других примеров. Но в любом случае мы можем наблюдать одну и ту же картину. Средства труда стали оснащаться автоматизированными блоками управления, включающими с себя множество датчиков и процессоров, объединенных программным обеспечением. Сами технические устройства стали значительно более сложными, но управлять ими намного проще. В результате, вместо роста квалификации мы имеем тенденции к примитивизации трудовой деятельности человека. Простой вопрос: нужно ли кассиру супермаркета знать таблицу умножения? Ответ на него вызывает тревогу и озабоченность. Если согласиться с Ф. Энгельсом, что труд сделал из обезьяны человека, то не находимся ли мы в начале обратного пути?

Хорошим примером цифровой экономики может являться сервис такси Maxim. Он занимается предоставлением людям услуг. Вы можете быстро заказать такси, не разговаривая с представителем фирмы лично. Вместо этого, существует возможность выбрать класс удобства в машине и добавить пожелания, в зависимости от обстоятельств. Классы делятся на экономный, комфорт, комфорт+ и бизнес-класс. Они различаются по цене в зависимости от класса. При заказе клиенты сразу видят стоимость поездки, где в данный момент находится водитель, который направляется к ним, и через какое количество времени он придет. Во время поездки также можно проследить свой маршрут. Оплата может производиться из рук в руки или безналично (с использованием ранее упомянутого мобильного банка). Этот сервис очень полезен и удобен, благодаря тому, что делает заказ машины быстрее и проще.

Цифровая экономика, а именно новые возможности, которые она дает, очень благоприятно сказывается на жизни людей. Благодаря новым технологиям, пользователь может быстро получать услуги, экономить, сравнивая цены в различных интернет-магазинах. В конце концов человек может начать свое дело, стать предпринимателем или выполнять работу онлайн.

К другим преимуществам развития цифровой экономики Всемирный банк в обзоре «Цифровые дивиденды» относит:

- 1) появление новых рабочих мест
- 2) повышение конкурентоспособности компаний
- 3) рост производительности труда
- 4) снижение издержек производства

Недостатки:

- 1) Возможность взлома и кражи личной информации

2) Исчезновение профессий, например, приложение Такси Maxim заменило диспетчеров. Но начальники не заменят специалиста, если он важен. Если понадобится – начальник переведет сотрудника на другие задачи. Поэтому замена коснется только неквалифицированных сотрудников.

Цифровая экономика - наше будущее. С помощью цифровизации жизнь человечества становится лучше во многом. Организации оптимизируют свою деятельность, что позволяет ускорить бизнес-процессы и не только. Помимо организаций, есть возможность использовать цифровизацию и даже в спортивных играх. Что позволяет улучшить результаты игры.

Список литературы:

1. Всемирный банк. 2016 год. Доклад о мировом развитии 2016 «Цифровые дивиденды».
2. Доклад «Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса»
3. Кешелаева А. В., Буданов В.Г., Дмитриев И.Д., Румянцев В.Ю., Сорокин К.С., Хает И.Л., Щербаков А.В. Введение в «цифровую» экономику, 2018. С. 12–13.
4. Маркова В. Д. Цифровая экономика: учебник: ИНФРА-М, 2019.—186с.
5. Интернет ресурсы <https://gb.ru/blog/tsifrovizatsiya-ekonomiki/>

Информация об автора:

Ахмедова Гулчехра Темурбоевна преподаватель кафедры Информационно коммуникационные технологии и программирование,Таджикского государственного университета, права бизнеса и политики. E-mail: gul2222@bk.ru

**АМАЛИГАРДОНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ
ТОҶИКИСТОН**

Амалигардонию технологияи рақамӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон кӯшишҳои зиёдро барои беҳтар кардани муҳити мусоид барои кишоварзии рақамӣ, тавсеаи дастрасӣ ба технологияҳои рақамӣ ва баланд бардоштани иқтидори кишоварзон ва дигар ҷонибҳои манфиатдорро барои истифодаи самараноки ин технологияҳо талаб мекунад. Барои татбиқи технологияҳои рақамӣ, кормандони босалоҳият дар соҳаи кишоварзӣ заруранд. Салоҳиятҳои ИТ-и кормандон ҳамчун ҷавоби калидӣ барои ҳалли мушкилоти асосии комплекси агросаноатӣ дар таҳия ва истифодаи таҷҳизот дар ҳар як соҳаи кишоварзӣ муҳиманд. Бо вучуди ин, татбиқи самараноки технологияҳои рақамӣ то ҳол донишҳои базавии мушаххаси хоҷагиҳои деҳқониро талаб мекунад, ки ӯҳдадорию қавитарро ба сармоягузорӣ ва таҳлили технологӣ ва ҳам кишоварзони соҳибмаълумот, мушовирони маҳаллиро, ки дар технологияҳои рақамии кишоварзӣ омӯзонида шудаанд, талаб мекунад.

Кишоварзии интеллектуалӣ (умное сельское хозяйство) тибқи рейтингҳои ҷаҳонӣ оид ба таъсири эҳтимолии мусбати технологияҳои глобалӣ, дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунад. Ҳамин тариқ, пешгӯии арзиши бозори ҷаҳонии озуқаворӣ интеллектуалӣ барои соли 2022 тақрибан 525,25 миллиард долларро ташкил медиҳад, яъне афзоиши 33,2% нисбат ба соли 2017 (350,71 миллиард доллар) пешбинӣ шудааст. Арзиши бозори ҷаҳонии технологияҳои кишоварзии интеллектуалӣ то соли 2022 ба 23,14 миллиард доллар расидааст - арзиши бозор дар муқоиса бо 9,58 миллиард доллари соли 2017 58,6% афзоиш хоҳад ёфт.[1, С. 193-196.]

Арзиши пешгӯии бозори ҷаҳонии Интернет ашё (IoT) дар соли 2023 бояд 28,64 миллиард долларро ташкил диҳад, яъне нисбат ба соли 2018 (14,79 миллиард доллар) 51,6% афзоиш хоҳад ёфт. Арзёбии саҳмияҳои бозори ҷаҳонии IoT аз рӯи самтҳои истифодабарии системаҳо (Ҷадвали 1) нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои пешгӯии ҳиссаи бозори системаҳои пайгирӣ ва мавқеъсозӣ, инчунин системаҳои мониторинг ва ошкоркунӣ мутаносибан коҳиш меёбанд, ба 5 ва 3% ва нишондиҳандаҳои телематика ва роёниши абрӣ дар соли 2022 мутаносибан 7 ва 1% афзоиш ёфтаанд.

**Саҳмияҳои бозори ҷаҳонии Интернет аз рӯи соҳаҳои истифодаи система дар
солҳои 2016 ва 2022, %**

Самтҳои истифодашаванда 2016 2022	2016 с.	2022 с.
Пайгирӣ ва ҷойгиршавӣ	26,2	21
Мониторинг ва ошкоркунӣ	50	47
Телематика	17	24
Роёниши абрӣ	7	8

Сарчашма: мураттиби муаллиф

Дар соли 2023 арзиши пешбинишудаи бозори ҷаҳонии роботҳои кишоварзӣ ба 10,79 миллиард доллар мерасад (афзоиш нисбат ба соли 2018 қариб 62% зиёд аст). [1,С. 193-196.]

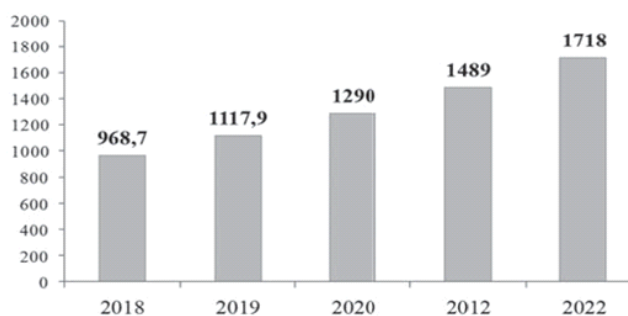
Ҳисоби тахминии даромад (аз рӯи таъинот) барои дастгоҳҳои Глобалии Навигатсияи спутниковӣ (GNSS) дар баҳши ҷаҳонии кишоварзӣ дар солҳои 2018 ва 2025 нишон медиҳад:

1. Даромади калонтарин ва доимо афзояндаро корхонаҳо аз истифодаи асбобҳои автоматӣ озмоишӣ мегиранд; 50% камтар (дар муқоиса бо даромад аз озмоиши автоматӣ) ва бетағйир дар давоми солҳои 2018–2025 даромад аз истифодаи дастгоҳҳои идоракунии тракторҳо мебошад.

2. Аз соли 2018 то соли 2025 ба таври назаррас (дар муқоиса ба даромад аз таҷрибаи автоматӣ 3 маротиба) даромад аз истифодаи технологияҳои тағйир додани меъёрҳо/тарифҳо/андозҳо мебошад.

3. Даромади камтарини (тақрибан намеафзояд) аз ҷониби ширкатҳо аз истифодаи технологияҳои идоракунии дороиҳо (молу мулк) ва хоҷагии ҷангал ба даст меояд. Мувофиқи маълумоти J'son & Partners Consulting, дар соли 2018 фурӯши дронҳо барои соҳаи кишоварзӣ дар бозори ҷаҳонӣ 1,1 миллиард долларро ташкил дод ва то соли 2025 метавонад 6 маротиба - то 6,33 миллиард доллар афзоиш ёбад. Ҷаҳони бозори гидропоника ва аквапоника аз соли 2018 то соли 2022 арзиши бозорӣ 59,4% афзоиш ёфтааст (расми 1). Истифодабарии замин дар ҷаҳон бо истифода аз маҳсулоти биопластики дар соли 2018 ҳудуди 810 ҳазор гектарро ташкил дод, тибқи пешбинии соли 2023 1020 ҳазор гектар хоҳад шуд. [2, манбаи электронӣ.]

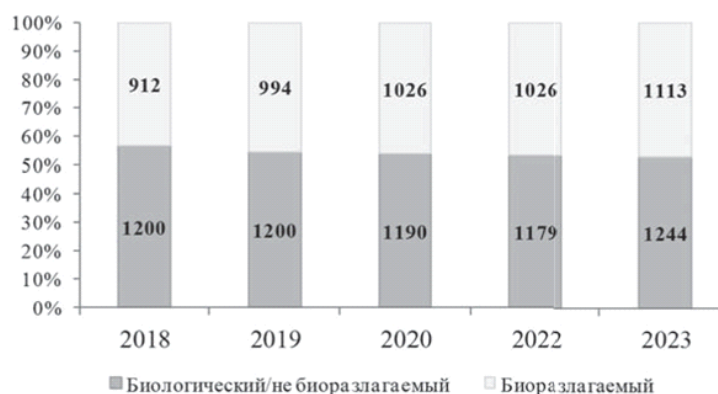
Таҳлили истеҳсоли ҷаҳонии биопластҳо (аз рӯи намудҳо) дар солҳои 2018-2023 нишон дод, ки истеҳсоли ҷаҳонии биопластика бо афзоиши тадриҷан дар ҳудуди 100 ҳазор тонна ва биопластҳои биологӣ/биобластнашаванда – андаке коҳиш дар солҳои пешбинишаванда тавсиф мешавад. 2020–2021 ва афзоиши 44 ҳазор метрик тонна нисбат ба сатҳи соли 2018. (Расми 2)

Арзёбии арзиши бозори ҷаҳонии гидропоника ва аквапоника дар солҳои 2018–2022, миллион доллари ИМА

Сарчашма: Атлас дронов для сельского хозяйства (СХБЛА) и рынок, 2018–2025 гг.

[Электронный ресурс]. Режим доступа: http://json.tv/ict_telecom_analytics_view/atlas-dronov-dlya-selskogohozyaystva-shbla-i-rynok-2018-2025-gg-20181228115129

Расми 2. Иқтидори ҷаҳонии истеҳсоли биопластики аз рӯи намудҳо, солҳои 2018–2023, ҳазор тонна

Тавре, ки зикр гардид, Тоҷикистон ба бозори заминаи рақамӣ бо самти кишоварзӣ ҷиҳати рушд ва татбиқи хоҷагиҳои интеллектуалӣ, технологияҳои рақамии иқтисодӣ, харитаҳои роҳ (дорожная карта) ва ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ бо ин самт ва ҳамчун як

равиши стратегӣ ба саноатикунони кишоварзӣ, ки имконияти гузариш аз бӯҳрони иқтисодиро дорад пайваста ба ин самт корбарӣ карда истодааст.

Дар ҳолате, ки иқтисодиёти Тоҷикистон то ҳол бештар аз соҳаи кишоварзӣ вобаста аст, кишвар дар таҷдиди ин бахш, баҳусус дар деҳот бо мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ аст. Тоҷикистон бо камбудии назарраси инфрасохторӣ, баҳусус дар деҳот рӯбарӯ аст, ки монеаи асосӣ дар роҳи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошанд. Масалан, аксари манотиқи деҳот ба нерӯи барқ дастрасии бозтимод надоранд ва аксарият ба интернетӣ босифат дастрасӣ надоранд, ки истифодаи технологияи рақамиро дар истеҳсолоти кишоварзӣ, дастрасӣ ба дониш ва иттилооти бозорӣ ва дигар хадамоти муҳими кишоварзӣ мушкил месозад.

Дар Тоҷикистон барои мусоидат ба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ муҳити мусоид, “таҳкурсӣ” фароҳам овардан зарур аст, зеро инфрасохтори мавҷудаи ТИК ва кишоварзӣ, коммуникатсияи деҳот ва заминаи меъёрию ҳуқуқӣ ба қадри кофӣ рушд накардааст. Бе инфрасохтори мувофиқ ва ҷаҳорҷӯбаи меъёрӣ, ноил шудан ба ҳадафҳо, ки дар ҷузьҳои дигар муқаррар шудаанд, душвор хоҳад буд. Ҳадафи ҳаритаи роҳи миллии Тоҷикистон оид ба гузариши соҳаи кишоварзӣ ба технологияҳои рақамӣ ҳалли мушкилоти кишоварзӣ ва ноил шудан ба афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки дар барномаи миллии рушди кишоварзӣ муқаррар шудааст: таҳкими сохторҳои ташкилӣ, рушди инфрасохтори моддии кишоварзӣ, тақмили низоми паҳнкунии маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Иттилоот ва интиқоли донишҳо дар соҳаи кишоварзӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ барои гурӯҳҳои осебпазир ва минтақаҳо, навсозии системаи амнияти озуқаворӣ ва эҷоди иқтидор барои фаъолияти самараноки занҷирҳои арзиш дар Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Ҳаритаи роҳи миллии рушди кишоварзӣ рақамӣ дар Тоҷикистон пешниҳод мекунад, ки тамаркуз ба ҷаҳор натиҷаи стратегияи умумӣ ё ҷузьҳо барои ноил шудан ба диди стратегӣ ва афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ равона карда шавад:

Қисмати 1: Таҳияи замина барои кишоварзии рақамӣ;

Қисмати 2: Татбиқи маълумот ва ташкили системаҳои ҳукумати электронӣ барои соҳаи кишоварзӣ («Ҳукумати электронӣ ва маълумот»);

Қисмати 3: Пешбурди донишҳои кишоварзӣ, малақаҳои навоарона;

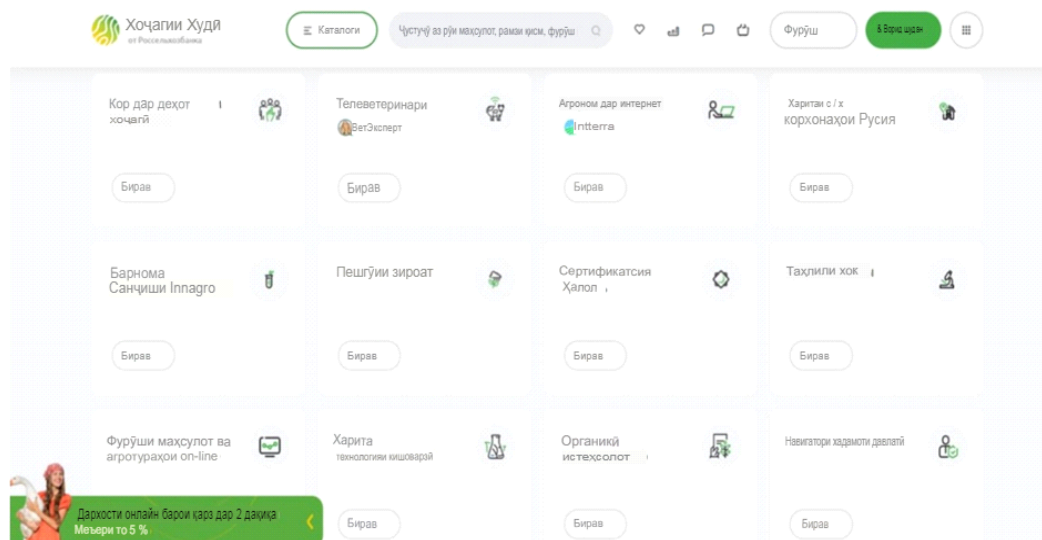
Қисмати 4: Рушди экосистемаи бозор барои кишоварзии рақамӣ.

Ҷор қисм дар асоси натиҷаҳои арзёбӣ ва мувофиқи афзалиятҳои соҳаи кишоварзии Тоҷикистон таҳия шудаанд. Ҳар як ҷузь дорои якчанд натиҷаҳои фосилавӣ ё ҷараёнҳои корӣ мебошад, ки барои кор ва рушд роҳнамоӣ медиҳанд. Дар ниҳоят, ҳар як самтҳои корӣ якчанд барномаҳои амалиро пешбинӣ мекунанд, ки ба ноил шудан ба ҳадафи мушаххаси рушд тавассути фаъолият нигаронида шудаанд. Ҳаритаи роҳ барои кишоварзии рақамӣ дар Тоҷикистон як равиши стратегиро пешниҳод мекунад, ки ба зарурати муайян ва дарёфти ҷойҳо барои технология ва рушди кишоварзӣ таъкид мекунад. Бо тавачҷуҳ ба нишонаҳо, Тоҷикистон метавонад тавоноӣ ва захираҳои беназири ҳудро барои таҳияи қарорҳои инноватсионӣ, ки мушкилоти мушаххасро ҳал мекунанд ва ниёзҳои қишрҳои мушаххаси бахши кишоварзиро қонеъ мекунанд, истифода барад.[4, манбаи электронӣ.]

Шабакҳои LoRaWAN, ки шабакаҳои бесими камқувват ва дарозмуддат мебошанд, метавонанд барномаҳои васеъро дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла мониторинги дурдаст, обёрии интеллектuali ва ҳассосияти намии хок, ки бе пайвастагии интернет амалиёт иҷро мешавад, фаъол созанд. Технологияҳои кушода, барои таҳияи қарорҳои рақамии кишоварзӣ, зеро онҳо метавонанд ба кам кардани хароҷот, мусоидат ба инноватсия ва ҳамроҳангсозӣ равона кунанд. Истифодаи зеҳни сунъӣ (AI) дар паёмрасонҳо, ки метавонад як ҳалли оддӣ барои пешниҳоди хидматҳои машваратӣ ва дастрасӣ ба бозор ба деҳқононе бошад, ки саводи рақамӣ надоранд. [8.]

Дар ин маврид бояд гуфт, ки гузаштан ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ ва ба вучуд овардани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ гардондани моликият дар хоҷагиҳои деҳқонӣ боиси дигаргуниҳои кулӣ дар ин соҳа гардид. Натиҷаи ҳамин раванди ташкил ва ба кор андохтани 197 ҳазор хоҷагӣ, аз ҷумла бештар аз 100 иттиҳодияи хоҷагӣ,

мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд платформаҳо дар соҳаи кишоварзӣ мавҷуданд, аз ҷумла agroinform.tj, www.hosil.tj, www.somon.tj бо хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, санҷишҳои обу ҳаво, машваратҳо ва ғайра. (Расми 3.)

Расми 3- Платформаи онлайн, ки ҳаллимушкilotро ба таври замонавӣ барои деҳқонон муттаҳид мекунад: фурӯш ва хариди мол, модернизатсияи тиҷорат, ҷустуҷӯи кормандон, маблағгузориҳои имтиёзнok ва ғ.

То соли 2030 рушди соҳаи кишоварзӣ рақамӣ дар Тоҷикистон ба ҳар як ҷамоат, ҳар деҳа, ба ҳар як деҳқон ва тамоми аҳолии деҳот, занону мардон имкон медиҳад, то ба истеҳсоли устувори бештари маҳсулоти кишоварзӣ ва рақобатпазирӣ, афзоиши амнияти озуқаворӣ ва амнияти озуқаворӣ, истифодаи устувори маҳсулоти кишоварзӣ ноил шаванд. Захираҳо ва ба баланд бардоштани устуворӣ ба тағирёбии иқлим тавассути технологияи рақамӣ ба роҳ монда мешаванд.[8.]

Ҳамин тариқ, харитаи роҳ ба бахшҳои интеллектуалии кишоварзӣ бо истифода аз технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки вазъи иқтисодиро беҳтар созанд, қори кишоварзон, ки бениҳоят ғайрифаъолиятӣ меҳнатталаб аст, ҳазор маротиба осонтар шаванд ва ба бозори ҷаҳонӣ ворид шаванд ва бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ мардуми кишвар бо маҳсулоти хушсифати озуқаворӣ таъмин карда шаванд. Ҳамаи ин муносибатҳои мутақобила боиси дар амал татбиқ кардани “Стратегияи ҷоруми милли” дар бораи “Саноатикунони босуръати кишвар” амалӣ мегардад.

Адабиёт:

1. Волобуева Т.А. ИТ-технологии в сельском хозяйстве: перспективы и проблемы использования // Евразийское Научное Объединение. 2020. № 8-4 (66). С. 193-196.
2. European Bioplastics [Electronic resource]. Access mode: <https://www.european-bioplastics.org/>
3. Атлас дронов для сельского хозяйства (СХБЛА) и рынок, 2018–2025 гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://json.tv/ict_telecom_analytics_view/atlas-dronov-dlya-selskogohozyaystva-shbla-i-rynok-2018-2025-gg-20181228115129
4. Source BIS Research©. Statista. [Электронный ресурс]. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/158267/umfrage/staatsquote-in-den-usa>.
5. IoT в сельском хозяйстве: точное земледелие, умные теплицы и другие инновационные решения // URL: <https://www.euromobile.ru/m2m-resheniya/iot-v-selskomkhozyaystve-tochnoe-zemledelie-umnye-teplitsy-i-drugie-innovatsionnye-resheniya/>
6. «Свое фермерство» - интернет-магазин товаров для фермеров и сельского хозяйства // URL: <https://svoefermerstvo.ru>

7. Ерлыгина Е.Г., Васильева А.Д. Цифровая трансформация сельского хозяйства // Бюллетень науки и практики. 2020. № 12. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-selskogo-hozyaystva-1>
8. Национальный информационный сайт <https://www.google.com/search?q=%D0%BC%D0%BC%D0%BA.%D1%82%D1%87&oq=&aqs=chrome.3.35i39i362l8.6840581j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобокалонов Фарҳод Маҳмудович – номзади илмҳои кишоварзӣ, омӯзгори калони кафедраи агротехнология ва экологияи саноат дар Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи ак. М.С. Осимӣ 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ 226.

Абдуллоева Кароматхон Нейматҷоновна – магистранти бахши 2-юми ихтисоси 1_080101-Таълимӣ касбӣ (аз рӯи самтҳо) дар Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи ак. М.С. Осимӣ 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ 226.

ГАФУРДЖАНОВА М.А.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Современный мир переживает эпоху цифровой трансформации, которая радикально меняет условия жизни и работы людей. Цифровая экономика не только предоставляет новые инструменты и возможности для развития бизнеса, но и требует переосмысления традиционных подходов к развитию инноваций.

Одной из основных особенностей развития инновационной среды в условиях цифровой экономики является активное использование информационных технологий [1, С.46]. Современные технологии позволяют значительно ускорить процесс создания и внедрения новых продуктов и услуг, а также обеспечивают более эффективное управление инновационными проектами.

Однако развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики также сопряжено с определенными вызовами и проблемами [2, С.103]. Во-первых, это вопрос защиты интеллектуальной собственности. В условиях цифровой экономики происходит активное использование интернета и цифровых технологий для распространения информации. При этом возникает риск несанкционированного копирования и

распространения инноваций, что может негативно сказаться на инновационной активности предприятий.

Во-вторых, развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики требует обновления образовательной системы. Традиционные методы обучения и квалификационные требования становятся недостаточными для успешной работы в цифровой среде. Необходимо обучать специалистов новым навыкам и компетенциям, таким как анализ данных, управление большими объемами информации, программирование и другие.

В-третьих, развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики требует изменения отношения к риску и ошибкам. Цифровой мир характеризуется высокой неопределенностью и быстрым изменением условий работы. Поэтому бизнес-среда должна быть готова к постоянным экспериментам и ошибкам, а также гибкой реакции на изменения в рыночной ситуации.

Однако развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики не только представляет собой вызовы, но и открывает широкие перспективы для развития бизнеса и общества в целом[4, С.174]. Цифровая экономика позволяет создавать новые бизнес-модели, открывает доступ к новым рынкам и клиентам, способствует повышению эффективности и конкурентоспособности предприятий.

В условиях цифровой экономики существует ряд факторов (рис.1), которые сильно влияют на развитие инновационной среды[3, С.27]:

1. Технологический прогресс: Прогресс в области информационных технологий и цифровых коммуникаций стимулирует создание и развитие новых инновационных продуктов и услуг. Технологические инновации, такие как искусственный интеллект, интернет вещей, блокчейн и большие данные, способствуют переходу к цифровой экономике.

2. Инвестиции: Доступ к финансированию и инвестициям является ключевым фактором для поддержки инновационной среды. В условиях цифровой экономики инвесторы заинтересованы вложить средства в проекты, связанные с цифровыми технологиями и инновационными бизнес-моделями.

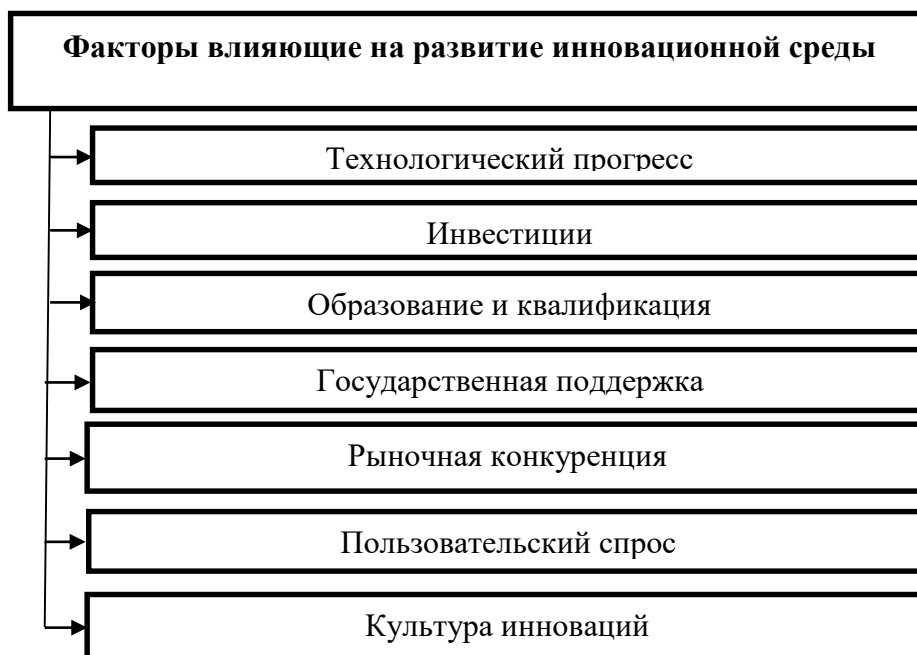

Рисунок 1. Факторы влияющие на развитие инновационной среды

3. **Образование и квалификация:** Развитие инновационной среды требует высокой квалификации и знаний в области цифровых технологий. Качественное образование и обучение, включая программы по цифровой грамотности и навыкам работы с технологиями, играют важную роль в развитии инноваций.

4. **Государственная поддержка:** Государство может способствовать развитию инновационной среды, предоставляя налоговые льготы для инновационных компаний, создавая инновационные кластеры и предоставляя доступ к государственным программам финансирования и поддержки.

5. **Рыночная конкуренция:** Конкуренция на рынке стимулирует компании к инновациям и развитию новых продуктов и услуг. Наличие открытого и конкурентного рынка создает благоприятную среду для инноваций.

6. **Пользовательский спрос:** Потребности и требования пользователей играют большую роль в развитии инноваций. Цифровая экономика усиливает влияние пользовательского спроса благодаря возможности для пользователей демонстрировать свои предпочтения и оценивать продукты и услуги.

7. **Культура инноваций:** Наличие благоприятной культуры инноваций также важно для развития инновационной среды. Открытость к новым идеям, сотрудничество, эксперименты и готовность к риску помогают способствовать инновациям в цифровой экономике.

В целом, развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики требует от предприятий и государства активного внедрения информационных технологий, создания благоприятной инфраструктуры для развития инноваций и обеспечения правовой защиты интеллектуальной собственности.

Литература:

1. Дынкин А. А. Инновационная политика / Дынкин А. А., Грачев М. В., Иванова Н. И., и [др.] 2-е изд., испр. и доп. – М., 2004.
2. Панченко В.Е. Роль университетов в формировании и развитии инновационной системы региона, страны, мирового экономического пространства // Современная экономика: проблемы и решения, 2019. – № 2 (110). – С. 101-108.
3. Прудников В.В. Развитие инновационной среды на основе сетевых форм и способов интеграционного взаимодействия бизнеса и образования: автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.05. Орел, 2013. С. 6.
4. Титова М.В., Гончаров А.Ю., Сироткина Н.В. Региональная инновационная подсистема: оценка и планирование параметров развития // Современная экономика: проблемы и решения. – 2015, № 12 (72). - С. 172-185.

Информация об авторе:

Гафурджанова М.А., докторант 3-го курса ТГУ ПБП, г. Худжанд e_mail: masuda.96@mail.ru

**ГАЮРОВА РАНО САИДМУРОДОВНА, АБДУКОДИРЗОДА ДЖАМШЕД КОМИЛ,
НАЗАРБЕКОВА НУРИЯ АМЗАЛИЕВНА**

**ПУТИ РАЗВИТИЯ ИСЧИСЛЕНИЯ И ВЗЫМАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматривается понятие таможенных платежей, исследуется порядок исчисления и взимания таможенных платежей в современных условиях. В современных условиях таможенные платежи выступают одним из важных источников наполнения государственного бюджета.

Ключевые слова: *таможенные платежи, внешнеэкономическая деятельность, импорт, экспорт, таможенные пошлины.*

**РОҲҶОИ ТАКОМУЛИ ҲИСОБНАМОЙ ВА ҶАМЪОВАРИИ ПАРДОХТҶОИ ГУМРУКӢ ДАР
ҶУМҲУРИ ИТОҶИКИСТОН**

Дар мақола мафҳуми пардохтҳои гумрукӣ таҳқиқи тартиби ҳисоб кардан ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар шароити муосир баррасӣшудааст. Дар шароити муосир пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун яке аз манбаъҳои муҳими пур кардани буҷети давлатӣ амал мекунанд.

Вояаҳои калидӣ: пардохтҳои гумрукӣ, фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, воридот, содирот, бочҳои гумрукӣ.

Сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бабалад бардоштани рақобатпазирии иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он равона карда шудааст. Аз ин рӯ, истифода аз афзалиятҳои робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва шакли табиқи он фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ барои барқарорсозии инфрасохтор ва ҳалли мушкилоти баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ва тичорати озод, инчунин диверсификатсияи роҳҳои тичоратӣ барои дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ равона шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016 с. зимни баромадашон таъкид намуданд, ки “Маҷмӯи чорабиниҳоеро амалӣ бояд кард, ки ба таъкили шароити мусоид баҳри роҳандозии васеи коркард ва фурӯши маҳсулот, афзоиши номгӯи молҳои содиротӣ, аз ҷумла барои расидан ба истехсоли нақамтар аз бист номгӯи нави молҳои воридот ивазкунанда бо арзиши баланди иловашуда ва истехсоли иловагии 20 намуди молҳои шабеҳи содиротӣ равона гардидаанд”.

Бучети давлатии дилхоҳ мамлакат, ҳамчун қоида аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ асос меёбад. Пардохтҳои гумрукӣ воситаи муҳими иқтисодии идоракунии фаъолияти иқтисоди беруна мебошад. Лекин чунин таъриф пардохтҳои гумрукиро ба пуррагӣ маънидод карда наметавонад. Пардохтҳои гумрукӣ на танҳо мафҳуми иқтисодӣ, балки бештар мафҳуми иҷтимоӣ ҳуқукист. Пардохтҳои гумрукӣ бо худ воситаҳои пулиро дар бар мегирад, ки мақомоти гумрук аз шахсони иштироккунанда дар раванди интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз тариқи сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон меситонанд. Супоридани пардохтҳо яке аз шартҳои муҳими амалиёт, ки алоқамандӣ бо тичорати хориҷиро дорад, ба ҳисоб меравад.

Масъалаҳои зиёд намудани даромади бучет ва самаранокӣ танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мавқеи мақомоти гумрукро дар ин самт баланд мебардорад.

Ҷамъоварии пардохтҳои гумрукӣ ва ҳисобкунии онҳо имрӯзҳо мавзӯи муҳим мебошад.

Пардохтҳои гумрукӣ маблағи пулиро ифода мекунад, ки аз ҷониби мақомоти гумрукӣ аз шахсоне ситонида мешавад, ки дар раванди аз як ҷой ба ҷойи дигар тавассути сарҳади гумрукии ин ё он давлат гузаронидани молҳо ва воситаҳои нақлиёт иштирок мекунад. Пардохти гумрукӣ яке аз шартҳои асосии амалиёте ба ҳисоб меравад, ки бо савдои беруна алоқаманд мебошад. Асоси ҳуқукии ҳисобкунӣ ва пардохтҳои гумрукӣ дар Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Пардохтҳои гумрукӣ яке аз муҳимтарин танзимкунандаи фаъолияти иқтисодии беруна мебошад, ки бо ёрии он система ва соҳаҳои гуногуни давлат пур қувват мегардад.

Пардохтҳои гумрукӣ дар ташаккули бучети давлат нақши муҳим доранд, зеро дар таркиби он даромад ба мисли андозҳо (андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо) ва даромадҳои ғайри андозӣ (боҷи гумрукӣ, хирочҳои гумрукӣ) ба ҳисоб гирифта мешавад. Пардохтҳои гумрукӣ яке аз муҳимтарин ҷузъҳои пур қадри бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар айни замон, онҳо дар ташаккули, баъди андозҳо мақоми аввалро ишғол мекунад ва тақрибан 32% -ро ташкил медиҳанд.

Хусусиятҳои системаи пардохтҳои гумрукӣ аз он иборат мебошад, ки дар он боҷҳо, андозҳо ва хирочҳои табиати гуногундошта дохил карда шуда аст. Ин бо фансияҳои умумӣ ва мақсадҳои истифодабарии пардохтҳои номбурдашаванда равшан

мегардад. Аммо бар замми он, ин дар масъалаҳои танзими ҳукукии пардохтҳои гумрукӣ мураккабӣ пеш меорад. Ба системаи пардохтҳои гумрукӣ бочҳои гумрукӣ (содиротӣ ва воридотӣ), ААИ ва аксиз, ки ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонидашаванда, инчунин хирочҳои гумрукӣ дохил карда шудаанд.

Қонунбарор бочҳои гумрукии воридотӣ ва содиротиро ба чораҳои танзими тарифи гумрукӣ ба таври мустақим мепайвандад. Назорат барои пардохти пардохтҳои гумрукӣ ҳангоми интиқоли молҳо аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақомоти гумрук амалӣ гардонидани мешавад. Ба пардохтҳои гумрукӣ ин гунна категорияҳои пардохтҳои ҳатмӣ тааллуқ доранд: боч, андоз, хироч, пардохт. Имрӯз пардохтҳои гумрукӣ ба инкишофи иқтисодии мамлакат ба таври кофӣ мусоидат намеkunанд. Дар шароити тағйирёбандагии вазъи иқтисодӣ ва трансформатсияи (дигар гункунии) хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аз навъи дида баромадани нақши пардохтҳои гумрукӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ ва барои ба инкишофи соҳаҳои баланди технологияи иқтисодӣ мусоидат намудан мувофиқкунонии он бо ҳалли вазифаҳои фискалӣ, эҳтиёҷи зиёд дорад. Оиди бартарафкунии саркашӣ аз пардохти пардохтҳои гумрукӣ коркарди чораҳо талаб карда мешавад.

Бо ба ҳисобгирифтани гуфтаҳои болоӣ қайд намудан мумкин аст, ки тақомули ҳисобкунӣ ва ҷамъовариҳои он ба бучети мамлакат дар ташаққули ин бучет саҳми арзанда дорад.

Ҳангоми ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз маблағи пардохтҳои гумрукии пардохтшавандаро мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳанд, ки ба онҳо бочҳои гумрукӣ ва андоз пардохта мешаванд. Ҳисоби маблағи бочҳои гумрукӣ ва андози пардохтшаванда бо асҳори миллие суръат мегирад, ки ба мақоми гумрукии он декларатсияи гумрукиро пешниҳод кардааст.

Агар барои мақсадҳои ҳисобкардани бочҳои гумрукӣ ва андоз, аз ҷумла муайян намудани арзиши гумрукии мол, асҳори хориҷӣ ба асҳори миллий табдил дода шавад, ки мақоми гумрукии он декларатсияи гумрукиро пешниҳод кардааст, қурби дар рӯзи бақайдгирии декларатсияи гумрукӣ аз ҷониби мақоми гумрук мувофиқи қонунгузорӣ муқаррар шуда татбиқ карда мешавад.

Суммаи пардохтҳои гумрукие, ки тахтипардохтваёситонидан қарор мегиранд, бо истифодаи база барои ҳисобкардани бочҳои гумрукӣ ва шакли дахлдори меъёри бочи гумрукӣ муайян карда мешавад. База барои ҳисоб намудани пардохтҳои гумрукӣ во баста аз намуди мол ва намудҳои ставкаҳои тадбиқшавандаи арзиши гумрукии мол ва ё тавсифи ҷисмонии онҳо дар намуди натуралӣ (миқдор, масса бо ба ҳисоб гирифтани қоғазпечии авалини он, ки аз мол то истеъмолкунанда рафта расидан ҷудо намешаванд ва бо он мол барои фурӯши ҷақана пешкаш мешавад, ҳаҷм ва ё дигар хусусиятҳои мол) ҳисоб мешавад.

Барои мақсадҳои ҳисобкардани бочҳои гумрукӣ ва андоз ставкаҳои истифода мешаванд, ки дар рӯзи ба қайдгирии декларатсияи гумрукӣ аз ҷониби мақоми гумрук истифода мешаванд.

Объекти пардохтҳои гумрукӣ молҳои ҳисобида мешаванд, ки аз сарҳади гумрукӣ интиқол дода мешаванд, ба сифати базаи ҳисоби онҳо бошад – арзиши гумрукии молҳо ва ё миқдори онҳо баромад менамоянд.

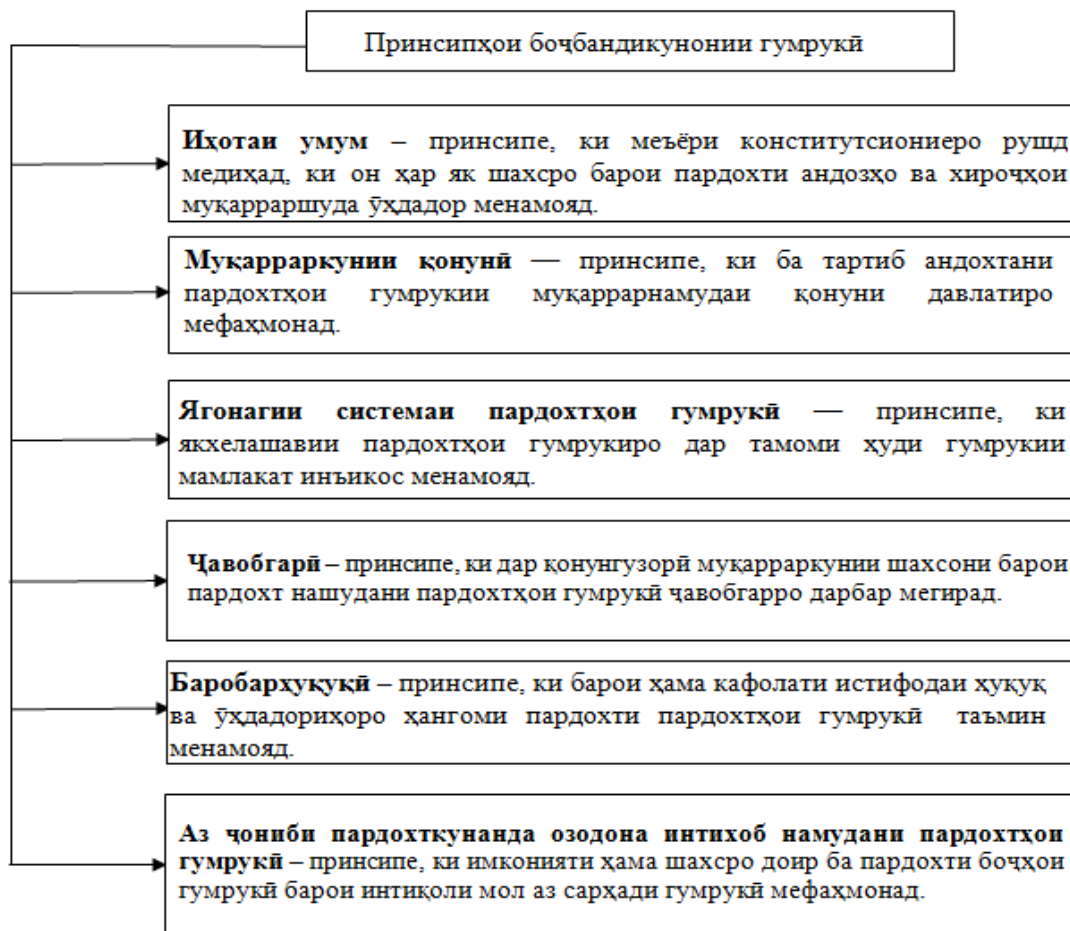
Бо мақсади ҳисоб кардани бочҳои гумрукии содиротӣ ставкаҳои тадбиқ мешаванд, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ба ҳисоб гирифтани шартномаҳои байналхалқии эътироф намудаи мамлакат нисбати молҳои аз қаламрави гумрукӣ интиқолёбанда ва барои мамлакатҳои дуҷумин тадбиқшаванда муқаррар намудааст.

Бо мақсади ҳисобкунии андоз ставкаҳои муқаррар намудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешаванд, ки дар қаламрави он мол тахти низоми гумрукӣ ҷойгир карда шудааст ё дар қаламраве, ки далели интиқоли ғайри

қонунии мол аз сарҳади гумрукӣ ошкор карда шудааст, агар дар меъёрҳои кодекси гумрукии мамлакат тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Принсипҳои умумии андозбандии гумрукӣ дар расми 1. оварда шудаанд.

Пардохтҳои гумрукиро супорандагони бочҳои гумрукӣ ва андоз мустақилона ҳисоб мекунанд.

Расми 1. Принсипҳои умумии андозбандии гумрукӣ

Мӯҳлати пардохти пардохтҳои гумрукӣ бояд ҳамчун даврае фаҳмида шавад, ки дар давоми он шахси манфиатдор бояд маблағи заруриро пардохт кунад. Моддаи 374 Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳлати пардохтҳои гумрукиро муқаррар мекунад.

Ба таври возеҳ, мӯҳлати пардохтҳои гумрукӣ, вобаста аз даромад / баромади молҳо дар ҷадвали 1. оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Мӯҳлати пардохти пардохтҳои гумрукӣ ҳангоми ворид /содир шудани мол ва воситаҳои нақлиёт

Мӯҳлати пардохти пардохтҳои гумрукӣ

Ҳангоми ворид гаштан	Рӯзи аз сарҳади гумрукӣ гузаштани молҳо;
Ҳангоми баромада рафтан	Рӯзи аз ҷониби мақомоти гумрукӣ додани иҷозат барои баровардани мол аз ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мӯҳлати муқаррар шудани пардохтҳои гумрукӣ метавонад ба таъхир гузошта шавад, ки маънои ба андоз супоранда пешкаш намудани ба таъхир гузорӣ ё тамдиди мӯҳлати пардохт фаҳмида мешавад.

Асос, шартҳо ва тартиби тағйир додани мӯҳлати пардохти бочҳои гумрукӣ бо қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрӣ-ҳукукии байналмилалӣ эътироф намудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Бочҳои гумрукӣ ва андозҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохта мешаванд, ки мақомоти гумруки он иҷозати молро амалӣ намудааст, ба истиснои молҳои, ки тибқи тартиби транзити гумрукӣ баровардашудаанд ё дар қаламраве, ки далели интиқоли ғайри қонунии мол аз сарҳади гумрукӣ ошкор карда шудааст. Дар ҳолати пайдо гаштани ӯҳдадории пардохти бочҳои гумрукӣ ва андознисбати моле, ки таҳти низоми гумрукии транзити гумрукӣ ҷойгир карда шудааст, бочҳои гумрукӣ ва андозҳо ба бучети мамлакат пардохт карда мешаванд.

Бо омӯзиши системаи ҳисобкунии пардохтҳои гумрукӣ қайд намудан мумкин аст, ки қариб ҳар қадами субъекти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ тавассути истифодаи чораҳои гумрукӣ – тарифӣ ва ғайри тарифӣ танзим карда мешавад, яъне: ҷабҳаи пардохти ин ё он пардохтҳои гумрукӣ, риояи мамнӯият ва маҳдудиятҳои муқарраркардаи қонунгузории гумрук оид ба танзими давлатии тиҷорати хориҷӣ. Тавре мебинем, пардохтҳои гумрукӣ дар танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ нақши муҳимдоранд.

Ҳамин тариқ, мо муқаррароти асосии назариявии ҳисоби бочҳои гумрукӣ ва андозро муфассал баррасӣ кардем. Мо дарёфтем, ки пардохтҳои гумрукӣ дар ташаккули бучети мамлакат нақши муҳимдоранд.

Вобаста аз ин мо гуфта метавонем, ки пардохтҳои гумрукӣ омезиши се унсур мебошанд: бочҳои гумрукӣ, андозҳо, хирочҳои гумрукӣ, ки ҳар кадоми онҳо дар механизми ҳисоб ва пардохт хусусиятҳои худро доранд.

Ҳуҷҷатҳои асосие, ки масъалаҳои ҳисоби пардохти гумрукиро танзим мекунанд, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки дар онҳо меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда, номгуӣ молҳои зер аксизӣ муайян карда мешаванд, ининчунин қонуни давлатӣ "Дар бораи танзими гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва як қатор дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ мебошад.

Мушкилоти асосие, ки ҳангоми ҳисобкунии пардохтҳои гумрукӣ ба вучуд меояд ин нодуруст муайян кардани арзиши гумрукӣ мебошад, ки дар натиҷа ба тасҳеҳи арзиши гумрукӣ оварда мерасонад ва ин, чун қоида, барои қоркард ва таҷдиди ҳуҷҷатҳо ин аз вақти зиёдеро талаб мекунад.

Бо мақсади мубориза бо ҳисобкунии нодуруст ва саркашӣ аз пардохтҳои гумрукӣ, қори ҳадамоти гумрук дар самти баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ дар асоси системаи таҳлил ва идоракунии хавфҳои гумрукӣ васеъ паҳн шудааст.

Системаи идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки вақти барасмиятдарории гумрукӣ кам ва самаранокии назорати гумрукӣ зиёд карда шавад. Ботатби қи он дар сохтори таркибии мақомоти гумрукӣ, имконияти ҳалли чунин масъалаҳо, афзун мешавад, ба монандӣ: пешгирии вайронкунии қонунгузории гумрук, ки хусусияти устувор дорад; ба андозаи назаррас саркашӣ қардан аз пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз; ҳатари рақобатпазирии мол истеҳсолкунандагони ватанӣ; мавҷудияти таҳдид ба манфиатҳои дигари муҳими давлат, ки таъмин риояи онҳо базиммаи мақомоти гумрук гузошта шудааст.

Ҳалли мушкилоте, ки ҳангоми ҳисобкунӣ ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ба амӣён меоянд, мақомоти гумрук кӯшиш мекунад барои ҳам иштирокчиёни фаъолияти тиҷорати хориҷӣ ва ҳам барои қормандони мақомоти гумрук шароити мусоид фароҳам оранд.

Адабиёт:

1. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Сомонаи расмӣ). //Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016 с. [манбаи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/10585> (санаи истифодабарӣ 11.10.2019 с.)
2. Литвинова Ю.М. Исполнение обязанности по уплате таможенных платежей: теоретико-правовые аспекты // Научный журнал: Ленинградский юридический журнал – 2014. – № 3 (49). – С. 135-136.
3. Раджабов Р.К., Алиев М.Б. Развитие внешней торговли и таможенной службы в условиях рыночной экономики // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2016, №2/9(218). – С.26-32.
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кодекси амалкунанда. Санаи қабул: 3.12.2004 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №12, қ-2, мод.

Маълумот дар бораи муаллифон:

1. **Гаюрова Рано Саидмуродовна** старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел. (+992909113378). E-mail: gaurovarano@gmail.com
2. **Абдукодирзода Джамишед Комил** соискатель кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел. (+992951439990). E-mail: tguk@mail.ru
3. **Назарбекова Нурия Амзалиевна** старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел. (+992904459393). E-mail: nuriya_1985@mail.ru

ГАЮРОВА РАНО САИДМУРОДОВНА, НАЗАРБЕКОВА НУРИЯ АМЗАЛИЕВНА

**ЭЛЕКТРОННОЕ ДЕКЛАРИРОВАНИЕ ТОВАРОВ КАК ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ВЭД**

В статье рассмотрена необходимость внедрения технологий электронного декларирования, обусловленная возрастающим количеством документации, проходящей через таможенную службу. Учитывая данные факторы, таможенные органы должны максимально четко и оперативно обеспечить таможенное оформление товаров. Для выполнения перечисленных задач и была введена в действие процедура обязательного электронного декларирования. Данная процедура, безусловно, требует совершенствования и, стало быть, тщательного изучения.

Ключевые слова: таможенное декларирование, электронное декларирование, регулирование ВЭД, внешнеэкономическая деятельность.

**ДЕКЛАРАТСИЯИ ЭЛЕКТРОНИИ МОЛҲОҶАМЧУНАСОСИБАЛАНД БАРДОШТАНИ
САМАРАНОКИИ ҶАҶОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИ**

Дар мақола зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои декларатсияи электронӣ бо сабаби зиёд шудани ҳаҷми ҳуҷҷатгузорӣ баррасӣ мешавад. Бо назардошти ин омилҳо мақомоти гумрук бояд ба расмиятдориҳои гумрукии молро ҳарчӣ нақ ва зудтар таъмин

намоянд. Барои иҷрои ин вазифаҳо тартиби ҳатмии декларатсияи электронӣ ҷорӣ кардашуд. Ин тартиб бешубҳа такмил ва аз имрӯ омӯзиши бодикқатро талаб мекунад.

Вожаҳои калидӣ: декларатсияи гумрукӣ, декларатсияи электронӣ, танзими савдои хориҷӣ, фаъолияти иқтисоди хориҷӣ.

Декларатсияи электронӣ башарофати технологияҳои муосир метавонад пурра автоматӣ карда шавад ва имрӯз метавон қайд кард, ки истифодаи соддагардонидашуда дар ин самт кори бисёре аз мутахассисонро осон мекунад ва инчунин вазифаи пешниҳоди декларатсия барои баъзе молҳоро осон мекунад.

Самти хеле ояндадор дар рушди системаҳои декларатсияи электронӣ ҳамгироии мутақобилаи системаҳои барасмиятдарории гумрукӣ мебошад. Ин барои мубодилаи босуръати маълумоти иттилоотӣ тамоми шароит фароҳам меорад, ки тартиби умумии арзёбии хатарҳо ва рушди минтақаҳо инави хатарҳоро суръат ва такмил медиҳад. Мушкилот дар фаъолияти декларантҳо инчунин дар набудани имзои ягонаи электронӣ барои нусхаҳои рақамии ҳуччатҳо вобаст аст.

Қабул ва коркарди имзоҳои электронии рақамӣ метавонад дар оянда барои ҷорӣ намудани навоарӣ ба низоми барасмиятдарории гумрукӣ ва ҳисоботи андозӣ вақтро зиёд кунад. Ҳамзамон, таъсиси чунин як имзо метавонад на танҳо равандҳоро дар ин самт ба таври назаррас суръат бахшад, балки мушкилотро ҳангоми ҳамкории ниҳодҳо бо мақомоти гуногуни иҷроия соддатар кунад.

Ташкили фаъолият, ки ба раванди эътирофи иҷозатнома барои иҷозати молҳои алоҳида аз ҷониби мақомоти дахлдори ваколатдори давлатӣ дар формати электронӣ дода мешавад, ки барои беҳбудии соҳаи ҳуқуқӣ аҳамият дорад. Ин имконият медиҳад, ки дар оянда аз воситаҳои қоғазӣ зуддасткшанд ва бо ҳамин корхеле осон карда шавад. Тартиби мазкур метавонад бо роҳи бевосита ба мақомоти гумрук додани ҳуччатҳои иҷозатдиҳанда аз ҷониби мақомоте, ки чунин ҳуччатҳоро медиҳад, татбиқ карда шавад.

Имрӯз, формати электронӣ асли ҳисобида намешавад ва ин мушкилоти зиёдеро ба вучуд меорад, зеро дар як қатор ҳолатҳо одамон маҷбур мешаванд, ки ҳуччати аслиро шахсан дар рӯи қоғаз ба мақомоти гумрук пешниҳод кунанд, ки ин назар ба фиристодани электронӣ вақт ва кӯшиши зиёдро талаб мекунад.

Ин, албатта, ягонакунии тартиби пуркардани варақаҳои декларатсияи молҳоро тақозомекунад – имрӯз ҳуччатҳои ин намуд бо як дастур танзимк арда мешаванд, аммо дар айни замон онҳо дар кишварҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ фарқиятҳои назаррас доранд.

Декларатсияи электронӣ дар кишварҳои гуногун пайваста инкишоф ва тағйирмеёбад ва технологияҳои наватарин ҷорӣ карда мешаванд, ки тартиби анҷомдодани амалиёти гумрукиро тадриҷан тағйир медиҳанд.

Ҳангоми тағйирдодани санадҳои меъёрии милли на дар сатҳи давлатӣ, балки дар сатҳи байнидавлатӣ ҳамохангсозии амалҳо, бо таваҷҷӯҳ ба нақшаи мунтазами системаҳои декларатсияи электронӣ, ки дар кишварҳои узви Иттиҳоди Шӯравӣ таҳия шудаанд, зарураст.

Ҷорӣ намудани таҷрибаҳои декларатсияи электронӣ, технологияҳои озодкунии масофа ва технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ қадами муҳим дар самти соддагардонии расмиеи гумрукӣ мебошад. Аммо дар баробари ин, гузаштани пурра батехнологияҳои бидуни қоғаз дар ҳоли ҳозир имконнопазир аст, зеро аксари мақомоти назорати давлатӣ ба ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва механизмҳои муосири ҳамкорӣ омода нестанд.

Далелҳо бетағйир боқӣ мемонанд, ки то имрӯз ҳангоми декларатсияи электронии мол пешниҳоди ҳуччатҳо дар шакли қоғаз ҳатмист.

Барои фароҳам овардани шароити мусоид барои истифодаи декларатсияи электронӣ бояд системаи ҳамкории электронии байниидоравӣ фаъолона инкишоф дода шавад. Инчунин тартиби гирифтани маълумот дар бораи ҳуччатҳои иҷозатдиҳӣ бевосита аз мақомоти танзимкунандаи давлатӣ, ки ин иҷозатномаҳоро медиҳанд, муқаррар кардан

лозим аст, на аз иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Айни замон системаи декларатсияи электронии молҳо чорӣ гардида, аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ фаълоне истифода мешавад, вале иқтисодии инсистема пурра мавриди истифода қарор нагирифтааст.

Декларатсияи электронии мол нисбат ба декларатсияи қоғазӣ объективона култар ва самараноктар аст, аммо тавре ки аллакай зикр гардид, омодаи будани аксари мақомоти танзимкунанда ба чорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ имкон намедихад, ки иқтисодии пурраи ин тартиб амалӣ карда шавад. Дар дурнамои рушд, аз тариқи ислохот ва модернизатсияи дигар мақомоти танзимкунанда, аз қабилӣ нозироти андоз, мақомоти назорати байторӣ ва фитосанитарӣ ва дигарҳо аз додани иҷозат дар рӯи қоғаз қомилан рад карда мешавад.

Гузариш ба декларатсияи электронӣ на танҳо корхонаҳоеро, ки ба савдои фаъоли хориҷӣ машғуланд, балки дар маҷмӯъ мақомоти гумрук низ самаранокӣ фаъолияти худро афзоиш медиҳад. Қомандони гумрук тавонистанд, ки маълумоти бештарро дар муддати камтар қор қард қунанд ва ба ин васила вақти баровардани молро хеле қам қунанд.

Тартиби огоҳии пешақии воридоти молҳо бе шубҳа қори нозирони гумрукро вобаста ба тафтиши партовҳои воридотии молҳо ва қорқарди декларатсияҳои транзитӣ суръат мебахшид. Тартиби озод қунии қосилавӣ имкон дод, ки дидабонгоҳҳои гумрукӣ озод қарда шаванд ва қардиши борҳо ба самтиди қарравона қардашаванд, ки фаъолияти логистикаи нақлиётӣ муассиртарро осон қунанд.

Декларант тавассути маълумоти электронӣ ба мақомии гумрук декларатсияи гумруқиро барои молҳои воридшаванда, ки ба он рақами декларант (LRN) дода шудааст, пешниҳод меамоёд. Декларатсияи гумрукӣ метавонад пешақӣ (то пешниҳоди молҳои дахлдор ба мақомии гумрук ё то таъмини имқонпазирии санҷиши молҳо) ё баъди пешниҳод қардидани мол ба мақомии гумрук пешниҳод қарда шавад. Дар сурати пешақӣ пешниҳод шудани декларатсияи гумрукӣ, пешниҳоди моли декларатсияшаванда ва ҳуҷҷатҳои, ки пешниҳоди онҳо якҷоя бо декларатсияи гумрукӣ барои барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ зарур мебошанд, бояд ба мақомии гумрук дар мӯҳлати 15 рӯз аз рӯзи пешниҳоди декларатсияи гумрукӣ пешниҳод қарда шаванд. Пешниҳоди декларатсияи гумруқии электронӣ ва тасдиқи қирифтани маълумоти қабулшуда ба монанди пешниҳод қардани декларатсияи гумруқии хаттӣ тибқи тартиби муайяннамудаи қонунгузории гумруқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, оқибатҳои ҳуқуқии якхела дорад.

Декларатсияи тавассути маълумоти электронӣ аз ҷониби декларант пешниҳодқардида мутобиқи дар ҳолати иҷроиши талаботҳои зерин қабул қарда мешавад:

1. декларатсия ба талаботҳои санадҳои меъёри ҳуқуқии гумрукӣ муқаррарнамуда мувофиқ бошад;
2. моли декларатсияшаванда ба мақомии гумрук пешниҳод шуда бошад (ё ки имқонияти барои назорати гумрукӣ пешниҳод намудани молҳо мавҷуд бошад);
3. якҷоя бо декларатсияи гумрукӣ ва моли декларатсияшаванда дигар намуди ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои санҷиш ва ба расмият даровардан пешниҳод шуда бошанд;
4. Дар қараёни бақайдқирии ДБГ гузоштани рақами бақайдқирии декларатсия (MRN) дар шакли қайл 762100/140910/0000016, ки дар ин қо:
5. аз 1- 6 рамзи дидабонгоҳи гумруқие, ки ба он маълумоти электронӣ (декларатсия) қиристонида мешавад
6. аз 7-12 ададҳои таърихи қаррӯза (ба мисоли 14.09.2010- ин бо намуди қайл мешавад 140910;
7. аз 13-19 рамзи яғонаи декларатсияи гумруқии воридотие, ки дар давомии сол дар ҳудуди ин мақомии гумрук тақрор намешавад;

8. дар хусуси қабул декларатсияи гумрукӣ, декларант тавассути маълумоти электронӣ, ки дар он инчунин маълумот оид ба MRN- и муқаррар гардида ва санаи қабули декларатсия дода шудааст хабардор карда мешавад.

Ҳамзамон маълумот дар бораи пардохтҳои ҳисоби шуда (агар онҳо пешбинӣ шуда бошанд) ё маълумоти дигари пешниҳод намудаи СИАЯ дар вақти қабули декларатсия ба декларант ирсол карда мешавад. Аз лаҳзаи гузоштани рақами ба қайдгирии декларатсия (MRN) барасмиятдарории гумрукӣ оғоз гардида ҳисобида мешавад. Фиристодани маълумоти электронӣ ба декларант ба монанди қабули декларатсияи хаттӣ ва ба қайдгирии он дар мақоми гумрук оқибатҳои ҳуқуқӣ дорад.

Ба хулосае омадан мумкин аст, ки роҳи такмили низоми гумрукии назорат ва ба қайдгирии ҳуҷҷатҳои гумрукӣ дар оянда дар қаламрави гумрукӣ тавассути қадамҳои зерин имконпазир аст:

- такмили меъёрҳо оид ба танзими самарабахши равандҳои танзими гумрукӣ ва ҳамкориҳои мутақобила бо мақомоти гуногуни назоратӣ;

- ба пуррагӣ гузаштан ба бақайдгирии ҳуҷҷатҳои декларатсия ба таври электронӣ;

- кам кардани шумораи ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои ба қайдгирӣ, рад кардани маълумот бидуни маълумоти муфид;

- пешниҳоди маълумот аз ҷониби интиқолдиҳандагон ба мақомоти гумрук дар гузаргоҳҳо дар шакли электронӣ барои рафъи зарурат ба васоити коғазӣ;

- беҳтар намудани таҷҳизоти моддию техникии гузаргоҳҳо, аз даст додани системаҳои компютерӣ ва технологияҳои кӯҳна дар мақомоти гумрук;

- баланд бардоштани таҳассуси кормандони гузаргоҳҳо ва гумрукҳо, омӯзонидани малакаҳои дахлдори истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Ҳамин тариқ, ҷорӣ намудани декларатсияи электронӣ ҳам ба фаъолияти мақомоти гумрук ва ҳам бафаъолияти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таъсири мусбат мерасонад.

Литература:

1. Быркова Е. А. Автоматический выпуск — будущее электронного декларирования // Информационно-аналитическое сетевое издание «ПРОВЭД» — 2014. — С. 56
2. Гончаров, С. В. Перспективы развития и проблемы электронного декларирования и технологии удаленного выпуска товаров [Текст] / С.В. Гончаров // Известия Санкт – Петербургского государственного экономического университета. – 2016 – № 6 (84). – С. 71 – 73
3. Диброва, М. С. Декларирование товаров на основе информационных технологий: проблемы и пути их решения [Текст] / М.С. Диброва // Научный журнал ДИСКУРС. – 2017 – № 1 (3). – С. 228 – 235
4. Китоби рӯйимизии гумрукчиён, Душанбе: КВД «Матбаа» - и Хадамоти гумрук, 2015. - саҳ. 550
5. Максимова Н. Е. Проблемные аспекты административно- правового регулирования таможенного декларирования в электронной форме// Вестник Российской таможенной академии. — 2014. — № 2

Маълумот дар бораи муаллифон:

Гаюрова Рано Саидмуродовна старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел. (+992909113378). E-mail: gaurovarano@gmail.com

Назарбекова Нурия Амзалиевна старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел. (+992904459393.). E-mail: nuriya_1985@mail.ru

ГУЛОВА МАЪРИФАТ ТАБАРОВНА., ЮНУСОВА ШАХЛО АЮБОВНА

СУБЪЕКТ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ ХРАНЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация: Автор в своей статье отметил угрозу информационной безопасности и о том, что угрозы могут возникать на преднамеренном уровне при передаче данных. Это касается телекоммуникационных систем и информационных сетей. Преднамеренное вмешательство не следует путать с несанкционированным изменением информации. Последний вариант осуществляется лицами, имеющими разумные полномочия и обязанности, требующие изменения. Нарушение приведет к сбою системы или полной потере данных.

Ключевые слова: ИТ, злоумышленник, угроза, киберполиция, коэффициент, платформы, хакерство, маскарад, метод, политика, жертвами злоумышленников, администратор, клиенты банков, махинация, классификация.

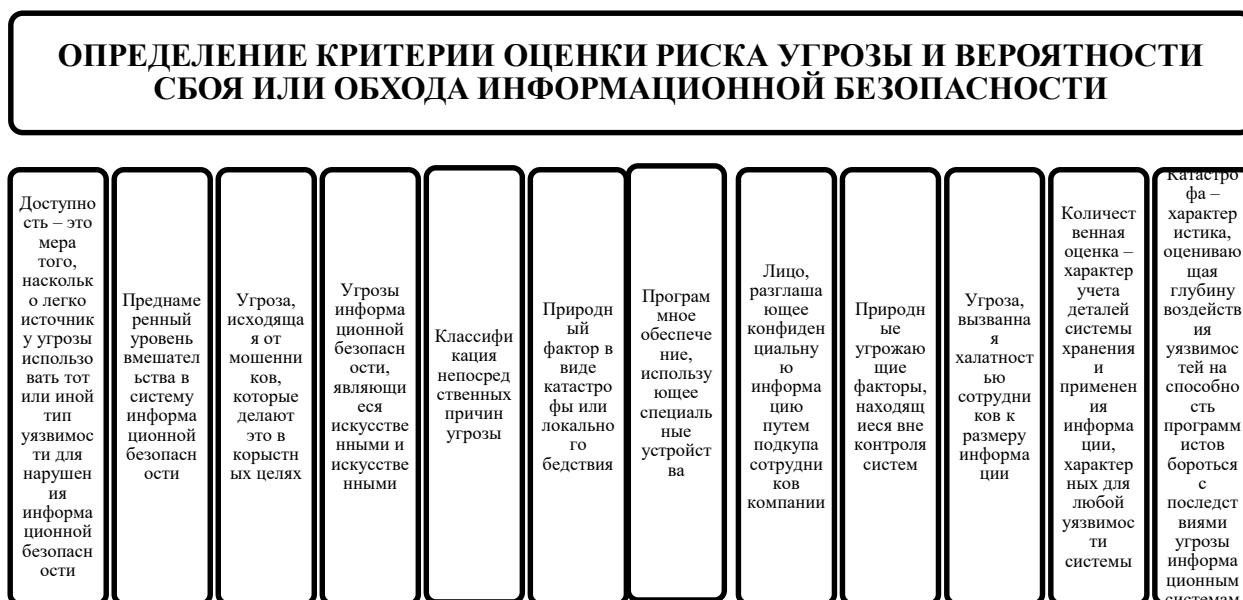
Этап защиты информации сегодня считается самым важным и необходимым для каждого человека. Необходимо защитить не только компьютер, но и все технические устройства, соприкасающиеся с информацией. Любая информация может стать оружием в руках злоумышленников, поэтому конфиденциальность современных ИТ-систем должна быть на самом высоком уровне.

Ответственность за нарушения информационных систем определяется в соответствии с действующим законодательством страны, в том числе в первую очередь «уголовным кодексом». Если преступление совершено по неосторожности и ущерб незначителен, то ситуация учитывается гражданским, административным или арбитражным законодательством [3, с.17].

Повреждение информационного пространства считается неблагоприятным последствием для владельца (в данном случае информации), которое связано с утратой материального имущества. Последствия наступают в результате преступления [1, с.54]. Ущерб информационным системам может выражаться в виде уменьшения прибыли или упущенной выгодой.

Главное – вовремя обратиться в суд и раскрыть характер преступления. Ущерб должен быть классифицирован согласно правовым нормам и доказан в судебном порядке, важно также определить размер действий отдельных лиц, размер их наказания на основании закона. Такими преступлениями и вопросами безопасности часто занимается *киберполиция* или службы национальной безопасности, в зависимости от размера и значимости информационного вторжения [3, с.15].

Рисунок 1. – Модель определение и критерии угрозы информационной безопасности.

Лицо, совершившее нарушение (несанкционированный доступ к информации или нарушенные системы безопасности), потенциально может причинить вред. Также ущерб может быть причинен независимо от субъекта, владеющего информацией, а в результате внешних факторов и воздействий (техногенная катастрофа, стихийное бедствие). В первом случае вина возлагается на субъект, определяется преступление и назначается наказание в судебном порядке.

Для точного определения информации об уровне защищенности системы следует привлечь аналитический отдел со специалистами. Они оценивают все уязвимости и создают информационную карту по пятибалльной системе. Единица соответствует минимальной возможности влияния на информационную безопасность и отклонения от нее, а «5» соответствует максимальному уровню влияния и риска соответственно [5, 76]. Результаты всех анализов сведены в одну таблицу, степень воздействия разделена на классы, чтобы было удобно рассчитывать коэффициент уязвимости системы.

Часто в работе программного обеспечения возникают ошибки и в результате возникает угроза. Все программы разрабатываются людьми, поэтому человеческие ошибки исключить невозможно. Рабочие станции, маршрутизаторы, серверы созданы людьми [4, с.67]. Чем выше сложность приложения, тем больше вероятность обнаружения

в нем ошибок и обнаружения уязвимостей, приводящих к угрозам информационной безопасности.

Некоторые из этих ошибок не приводят к нежелательным результатам, таким как простой сервер, несанкционированное использование ресурсов или сбой системы.

Рисунок 1. – Модель примеров нарушений информационной безопасности и доступа к данным.

Такие платформы, данные которых были украдены, могут стать площадкой для дальнейших атак и поставить под угрозу информационную безопасность. Чтобы обеспечить безопасность информации в этом случае, следует воспользоваться обновлением. Установить их можно с помощью пакетов, созданных разработчиками. Установка неавторизованных или нелегальных приложений может только усугубить ситуацию [2, с.204]. Возможны проблемы не только на программном уровне, но и в целом с защитой информации в сети.

Если описать классификацию угроз, охватывающих защиту информационной безопасности, то можно выделить несколько классов [3, с.16]. Понятие классов необходимо, поскольку оно упрощает и систематизирует все факторы без исключения.

Существует еще одна классификация источников угроз информационной безопасности. Он основан на других параметрах и также учитывается при анализе неисправности системы или взлома. Учитываются несколько показателей [5, с.78].

Хакерство – один из самых распространенных методов компьютерных преступлений. То есть лицо, предоставляющее несанкционированный доступ к личной информации, нарушает правила, изложенные в политике безопасности. Имея такой доступ, они открыто используют недостатки системы безопасности и получают доступ к ядру информации. Неправильные настройки и настройки методов безопасности также повышают вероятность несанкционированного доступа [4, с.68]. Доступ и угрозы информационной безопасности реализуются как локальными методами, так и посредством установки специального оборудования.

Подавление пароля – это распространенный метод доступа, с которым сталкивается большинство сотрудников и тех, кто занимается информационной безопасностью. Такое мошенничество возможно при участии специальных программ, имитирующих на экране монитора окно для ввода имени и пароля. Введенные данные попадают в руки злоумышленника, после чего на экране появляется сообщение о том, что он работает

неправильно [2, с.124]. После этого снова может появиться окно авторизации, после чего данные снова попадут в руки перехватчика информации, тем самым обеспечив полный доступ к системе и возможность внесения изменений.

Метод угрозы информации «Маскарад» во многом является продолжением предыдущего метода. Его суть – действия в информационной системе от имени другого человека в сети компании. Для реализации планов злоумышленников в системе доступны следующие варианты:

- внесение ложной информации в систему от имени другого лица.
- вход в информационную систему с использованием информации другого сотрудника и дальнейшее выполнение действий (с предварительной приостановкой действия пароля).

«Маскарад» особенно опасен в банковских системах, где махинации с платежами причиняют компании убытки, а вина и ответственность возлагаются на кого-то другого. Кроме того, от этого страдают клиенты банков [1, с.38].

Незаконное использование привилегий – название вида кражи информации и нарушения безопасности информационной системы говорит само за себя. Именно администраторам предоставляется максимальный список действий; эти люди становятся жертвами злоумышленников. При использовании данной тактики продолжение «маскарада» происходит, когда сотрудник или третье лицо получает доступ к системе от имени администратора в обход системы информационной безопасности и совершает противоправные действия [5, с.77].

Но есть тонкость: в этом варианте преступления необходимо сначала заблокировать список привилегий от системы. Это также может произойти по вине администратора. Для этого вам необходимо найти ошибку в системе безопасности и войти в нее без разрешения.

Существует также угроза информационной безопасности, нарушающая тайну и конфиденциальность данных. Всю информацию получает третье лицо, то есть посторонний человек, не имеющий прав доступа. Нарушение конфиденциальности информации всегда происходит при получении несанкционированного доступа к системе [2, с.170].

Угрозы информационной безопасности могут нарушить работу компании или отдельного сотрудника. Это ситуации, когда доступ к информации или ресурсам для ее получения блокируется. Один сотрудник намеренно или случайно создает ситуацию блокировки, а второй в это время натывается на блокировку и получает отказ в обслуживании. Например, возможен сбой при передаче канала или пакета, а также возникает угроза при передаче информации через спутниковые системы [4, с.20]. Они классифицируются как основные или непосредственные варианты, поскольку их создание оказывает непосредственное влияние на защищенные данные.

Даже система безопасности компьютера имеет ряд угроз безопасности. Поэтому программистам следует учитывать угрозу тестирования параметров системы безопасности. Иногда безобидные сетевые адаптеры могут стать угрозой. Важно предварительно определить параметры системы защиты, ее особенности и предложить возможные способы ее обхода [2, с.98]. После тщательного анализа можно узнать, какие системы требуют наивысшего уровня безопасности (с акцентом на уязвимость).

Разглашение параметров системы безопасности считается косвенной угрозой безопасности. Дело в том, что раскрытие параметров не позволяет мошеннику осуществить задуманное и скопировать данные или внести в них изменения. Злоумышленник будет знать только, каким принципам следовать и как реализовать прямую угрозу информационной безопасности.

На крупных предприятиях методы защиты информационной безопасности должны находиться в ведении специальных служб безопасности компании. Ее сотрудники должны искать способы воздействия на информацию и пресекать любые попытки злоумышленников [1, с.44]. Политика безопасности разрабатывается в соответствии с местными правилами, которые важно строго соблюдать. Необходимо уделять внимание

исключению человеческого фактора, а также поддерживать все технические средства, связанные с информационной безопасностью, в исправном рабочем состоянии.

Адабиёт:

1. *Гатчин Ю А., Сухостат В.* Назарияи амнияти иттилоотӣ ва методологияи ҳифзи иттилоот. - Петербург: Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург ИТМО, 2010. - 98 с.
2. *Макаренко С.И.* Амнияти иттилоот: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳо. - Ставрополь: Донишгоҳи давлатии гуманитарии Маскав ба номи С. М.А.Шолохова, 2009. - 372 с.
3. *Атаян, А. М.* Информационная безопасность школьников в информационно-образовательной среде [Текст] / А.М. Атаян, Ю.С. Гордо // Современное образование в области безопасности жизнедеятельности: теория, методика и практика: материалы Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 14 ноября 2018 года / Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, факультет безопасности жизнедеятельности. – Санкт-Петербург, 2018. – С. 12-18.
4. *Цветкова, М. С.* Информационная безопасность. Правила безопасного Интернета. 2-4 классы: Учебное пособие [Текст] / М.С. Цветкова, Е.В. Якушина – Москва: «БИНОМ», 2020. – 111 с.
5. *Юнусова, Ш. А.* Информация и формы ее передачи [Матн] / Ш.А. Юнусова, М.Т. Гулова // Международной научно-практической конференции «Современные технологии: проблемы инновационного развития и внедрения результатов». – Петрозаводск, 2023. С. 74-79. – ISBN: 978-5-00215-138-7.

Информаци об авторах:

Гулова Маърифат Табаровна кандидат физико-математических наук, доцент кафедры автоматизированной системы управления и сетей связи Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, E-mail: gulova72@mail.ru

Юнусова Шахло Аюбовна Педагог и соискатель кафедры информационной технологии и методика обучения информатики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава E-mail: shahlounusova45@gmail.com

СИСТЕМАИ ТИЧОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР СЕКТОРИ КОРПОРАТИВӢ

Анататссия: Хариду фурӯши маҳсулот. Се варианти куллан гуногун имконпазир аст: муайян кардани пешниҳоди мақбули каталог, иштирок дар музоядаҳои эълон кардаи фурӯшандагон ё эълони тендерҳои хариди худ.

Дар версияи охирин, харидор (фармоишгар) тавассути системаи савдои электронӣ ба доираи номаҳдуд (аукциони кушод) ё доираи маҳдуди (аукциони пӯшида)-и фурӯшандагони (таъминкунандагони) эҳтимолӣ дар бораи нияти худ оид ба хариди як қатор маҳсулот аз рӯи муайян хабар медиҳад. шартҳо (мӯҳлати тендер, нархи ҳадди ақал ва дилхоҳ, шартҳои дигар). Пасазон (баъди вақти муайян ё пас аз расидан ба нишондодҳои зарурӣ) ӯ беҳтарин пешниҳодро аз нуқтаи назари худ қабул мекунад.

Калидвожаҳо: сектори корпоративӣ, автоматӣ, почтаи электронӣ, системаи идоракуни, тендер, Сайт-буклет.

Дар система харидорон ва фурӯшандагон бақайдгирифта шудаанд, яъне. Тафсилоти худро муайян кунед, ки пас аз он онҳо идентификатор ва пароли беназир мегиранд. Одатан, дар марҳилаи бақайдгирӣ иштирокчии низомии савдо ва провайдери он оид ба риояи қоидаҳои савдои дар ин система муқаррар гардида ва хизматрасонии пулакӣ тибқи шартҳои мувофиқашуда шартнома мебанданд.

Ҷойгиркунии маълумот. Истифодабарандагон бо истифода аз феҳристи система дар бахшҳои дахлдор маълумотро дар бораи эҳтиёҷоти маҳсулот ё пешниҳодҳо оид ба таъминоти онҳо ошкор мекунанд.

Ҷустуҷӯи маълумот. Он ё ба таври дастӣ бо роҳи гузаштан аз дарахти каталогҳо ва ё бо роҳи муқаррар кардани характеристикаҳои зарурии мол (ном, маҳдудияти нарх ва ғ.) ва гирифтани номгӯи онҳо автоматӣ карда мешавад. Усули аз ҳама самараноки гирифтани иттилооти нобуна ба иттилооти тавассути почтаи электронӣ расонида шуда мебошад. Дар баробари ин, истифодабаранда хусусиятҳои зарурии маҳсулотро муқаррар мекунад ва бо ҳар як тағйироти ҷиддӣ дар каталог (намоён ё нопадид шудани маҳсулоти мувофиқ ба хусусиятҳои зикршуда) маълумоти зарурӣ ба ӯ дода мешавад [1, с.156].

Хариду фурӯши маҳсулот. Се варианти куллан гуногун имконпазир аст: муайян кардани пешниҳоди мақбули каталог, иштирок дар музоядаҳои эълон кардаи фурӯшандагон ё эълони тендерҳои хариди худ.

Дар версияи охирин, харидор (фармоишгар) тавассути системаи савдои электронӣ ба доираи номаҳдуд (аукциони кушод) ё доираи маҳдуди (аукциони пӯшида)-и фурӯшандагони (таъминкунандагони) эҳтимолӣ дар бораи нияти худ оид ба хариди як қатор маҳсулот аз рӯи муайян хабар медиҳад. шартҳо (мӯҳлати тендер, нархи ҳадди ақал ва дилхоҳ, шартҳои дигар). Пасазон (баъди вақти муайян ё пас аз расидан ба нишондодҳои зарурӣ) ӯ беҳтарин пешниҳодро аз нуқтаи назари худ қабул мекунад.

Муайян кардани тарафҳои муомила. Пас аз гузаронидани савдо ё дигар расмиёти мувофиқа кардани шартҳои муомила тарафҳо координатаҳои як дигарро тавассути системаи савдои электронӣ мегиранд.

Муомилот. Он метавонад ба таври электронӣ бо истифода аз технологияи имзои рақамӣ анҷом дода шавад. Ҳамин тариқ, ҳуди далели бастани аҳд байни тарафҳо ва риояи шартҳои муомилоти дар рафти музояда ҳақиқатан қафолат дода мешавад.

Таъмини қафолатҳо барои иҷрои ўҳдадорихои шартномавӣ. Он тавассути механизмҳои дар иқтисодиёти анъанавӣ мавҷуд буда амалӣ карда мешавад, танҳо фарқият дар он аст, ки ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи муомилот дар шакли электронӣ мебошанд.

Илова бар ин, роҳҳои хоҳиш додани хавф ҳангоми бастанӣ муомилот вучуд доранд: ҷойгир кардани амонатгузор (масалан, барои иштирок дар савдо дар биржаи электронӣ), таҳлили рейтингҳо ва баррасии нашршудаи контрагентҳо ва хориҷ кардани контрагентҳои бевисфода аз иштирокчиёни системаҳои савдо[2,с.242].

Системаи идоракунии харид (харидҳои электронӣ).

хариди электронӣ (таъминоти электронӣ, системаи идоракунии харид):

—технологияи амалисозии таъминоти моддию техники бо истифода аз тичорати электронӣ, ки тамоми шаклҳои электронии харид ва таҳвили молҳо дар давраи истеҳсоли корхона фаро мегирад;

—системаи ягонаи иттилоотии идоракунии электронии харид, ки технологияи хариди электрониро татбиқ мекунад.

Ин система имконият медиҳад, ки дар бораи захираҳои моддию техники эҳтиёт чоп карда, таъминкунандагонро ҷустуҷӯ карда, аз онҳо таклифҳои тичоратӣ қабул карда, тендерҳо, конкурсҳо ва ғайра ташкил карда шаванд.

Раванди таъминоти корхонаро танзим ва назорат кардан ҳамеша мушкул буд. Аз ин рӯ, бо пайдоиши системаҳои, ки ин равандро автоматӣ ва шаффоф мегардонанд, самаранокӣ ҳелезиёд шуд ва имкони сӯи истифода аз бейн рафт.

Системаи идоракунии харид ба ширкат имкон медиҳад, ки мустақиман аз вебсайти худ бо таъминкунандагон ҳамкорӣ кунад. Мақсади ин система:

- кам кардани хароҷоти ташкили харид (хароҷоти муомилот) дар корхона;
- ҳеле баланд шудани дараҷаи назорат аз болои харид;
- кам кардани хароҷот бо роҳи кам кардани арзиши молу хизматҳои харидашуда;
- ташаққули бозори таъминкунандагонӣ доимӣ;
- ҳеле зиёд шудани интиҳоби молу хизматҳои харидашуда.

Системаи дастгирии таъминкунандагонӣ пурраи давра (SCM-система)

SCM-система – системаи муттаҳидшудаи банақшагири ва идоракунии равандҳои таъминот, ки ҳамроҳангсозӣ ва назорати фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни занҷири таъминотро таъмин менамояд.

Дар системаҳои SCM, вазифаҳои менечери харид, ҷунҷида, аз ҷониби барнома (роботи харид) гирифта мешавад. Системаи ин гуна бояд на танҳо иттилооти дохилии корхона, балки тағирёбандаҳои муҳити беруна (маълумот дар бораи шароити бозор, иттилооти таъминкунандагон) –ро коркард, таҳлил ва пешгӯӣ кунад, токи истеҳсолот ба таври мувофиқ ба нақшагирифта шавад ва хариди зарурӣ анҷом дода шавад.

Имрӯз, равандҳои тичоратӣ аз доираи як ширкат берун мешаванд. Системаҳои SCM шумораи зиёди шариконро дар бар мегиранд, ки дар истеҳсол ва тақсими маҳсулоти ниҳой саҳм мегузоранд. Аён аст, ки барои баланд бардоштани самаранокии кор ва кам кардани хароҷот, ширкатҳо, ки дар занҷир иштирок мекунанд, бояд мубодилаи иттилоотро бо ҳамдигар ҳеле пурзӯр кунанд. Масалан, дастрасии таъминкунандагон ба маълумот дар бораи таъмири кафолат ба онҳо имкон медиҳад, ки сифати ҷузъҳои худро ҳадафмандона беҳтар созанд.

Системаҳои идоракунии занҷираи таъминот ба корхонаҳои дорои маҳсулоти мураккаб ва таъминкунандагонӣ сершумор имкон медиҳанд, ки талабот ва ҳуҷҷатҳои техникаро ба зерпудратчиён иртибот диҳанд, ҳамкорӣ бо онҳо ва қори онҳо бо таъминкунандагонӣ худ ҳамроҳангсозанд ва нақшаҳои умумии истеҳсолиро барои оптимизатсияи истифодаи иқтисодии истеҳсолӣ ва нигоҳдорӣ ва таъмини хароҷоти умумӣ ба нақша гиранд.

Системаи пурраи давраи дастгирии истеъмолкунандагон (SRM-система). CRM-система мафҳуми пешниҳоди як давраи пурраи дастгирии муштариён мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи муштарӣ муттаҳидсозед ва онро ба тамоми шӯъбаҳои ширкат дастрас намоед, инчунин ҳама марҳилаҳои муносибатҳои муштариён –

аз маркетинг ва фурӯш то хизматрасони баъди фурӯш. Он харид, нигоҳдорӣ ва нигоҳдори муштариёро дар бар мегирад. Ин стратегия ба шартҳои ерин асос ёфтааст:

—мавҷудияти анбори ягонаи маълумоти пурра дар бораи муштариён, аз ҷумла таърихи муносибатҳои онҳо бо ширкат;

—ба низом даровардан ва тартиб додани ин маълумот бо мақсади ҳамоҳангсозии идоракунии як чанд каналҳои ҳамкорӣ ва барқарор кардани муносибатҳо бо ҳар як муштарӣ;

—таҳлили пайвасти иттилооти ҷамъовардашуда барои таъмини муносибати инфиродӣ ба ҳар як муштарӣ.

Системаҳои CRM ба шумо имкон медиҳанд, ки муштариро ба доираи созмон ворид кунед. Ҳамзамон, ширкат маълумоти ҳадди аксарро дар бораи муштариён ва ниёзҳои онҳо ба даст меорад ва дараҷаи ин маълумот стратегияи ташкилии худро вобаста ба тамоми ҷанбаҳои фаъолият: истеҳсол, табиғ, фурӯш, тарҳрезӣ, хизматрасонӣ ва ғайра таҳия мекунад[3, с.145].

Сайти корти тичорӣ. Номи ширкат, маълумот барои тамос, логотип, маълумоти умумӣ ва маълумот дар бораи соҳаи фаъолият, маълумот дар бораи роҳбаронро дар бар мегирад. Мақсади сайти корти тичорӣ ин инъикоси бештари фаъолияти ширкат мебошад.

Сайт-буклет ё сайти муаррифии ширкат. Ин намуди ҳузурдар Интернет аз сайти корти тичорӣ камтар маъмул нест. Чун қоида, ининтиқоли китобчаи ширкат (профил, ҳисоботи солона ва ғайра) ба Интернет мебошад. Дар сайт тавсифи ширкат, ахбор, рӯйдодҳо, маҳсулот мавҷуд аст. Он метавонад варақаҳои фикру мулоҳизаҳои кормандони ширкат ва варақаҳои обуна ба гирифтани хабарҳои ширкатро тавассути почтаи электронӣ дар бар гирад. Сайти муаррифӣ ва сайти корти тичорӣ соддатарин вариант барои намояндагии корпоративӣ мебошанд. Ҳадафҳо пешниҳоди маълумоти муфасссал дар бораи ширкат ва пешниҳодҳои ҷолибтарини он, инчунин посухдодан ба саволҳои шунавандагон ва бартараф кардани бори нолозим аз каналҳои анъанавии иртибот мебошанд.

Сайти табиғотӣ. Ин як манбаи интернетест, ки барои табиғи маҳсулот, хизмат, бренд ё ҷорабинии мушаххас нигаронида шудааст. Сайтҳои табиғотӣ аксарвақт дар баробари ширкати табиғотӣ қушода мешаванд, бо он саҳт алоқаманданд ва манбаи дастгирии иттилоотии ширкати табиғотӣ мебошанд. Сайтҳои табиғотӣ, ба ғайр аз мундариҷаи матнӣ, дороишу мораиҷи ё дипрезентатсияҳои интерактивӣ ва видеоҳои намоишӣ мебошанд, ки маҳсулот ва манфиатҳои онро ба таври возеҳ нишон медиҳанд.

Сайти намоишӣ (витринаи интернет, намоишгоҳи веб). Илова ба имкониятҳои системаҳои қаблӣ, каталогҳои муфасссали маҳсулот (хизматрасонӣ), нархномаҳоро дар бар мегирад. Чунин сайтҳо хабарҳои ширкат, маълумоти иловагӣ дар бораи истеҳсолкунандагон, маслиҳатҳо, баррасиҳои таҳлилий ва ғайраро нашр мекунад. Чунин сайт метавонад миқдор ва ҳаҷми фармоишҳои муштариёни мавҷударо аз ҳисоби дастрасӣ ба пурратар аз дигар манбаъҳои иттилоот дар бораи маҳсулот ва хизматҳои мавриди таваҷҷӯҳи онҳо афзоиш диҳад. Сайт метавонад форумро дошта бошад, ки саволҳо дар бораи маҳсулот ё пойгоҳи донишро дар баргирад. Намоишгоҳи онлайн воситаи муассири табиғ, ҷамъовари дархостҳо барои маҳсулот ва гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ ва дастгирии фикру мулоҳизаҳои истеъмолкунандагон мебошад.

Вебсайти мағозаи онлайн як корхонаи ҷаҳана мебошад, ки бо истифода аз воситаҳои электронии алоқа ба мизочон мол мефурӯшад ва хизмат мерасонад. Аз ҷумла, мағозаи интернетӣ ба шумо имкон медиҳад, ки: интиҳоби мол, фармоиш ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ, ҳисоббаробаркунии мутақобила, пайгирии иҷрои фармоиш ва дар ҳолати фурӯши молҳои иттилоотӣ ё пешниҳоди хизматҳои иттилоотӣ, расонидани маҳсулот тавассути шабақаҳои электронии алоқа.

Мағозаи онлайн каталоги маҳсулот, системаи иҷрои фармоиш, системаи пардохт дорад ва дар вақти воқеӣ кор мекунад. Ин маънои онро дорад, ки вебсайти мағоза пайвасти нав карда мешавад ва дорои маълумоти навтарин дар бораи маҳсулот ва хизматҳо мебошад. Бо дархости меҳмонон, саҳифаҳои тавсифи маҳсулот дар асоси мавҷудияти

сахмияҳои воқеии онҳо динамикӣ сохта мешаванд. Нарх ба таври худкор бо назардошти тахфифҳо ва пардохтҳои дар айни замон амалкунанда, хидматҳои иловагӣ ва усули пардохт ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тариқ, истифодабаранда метавонад на танҳо маълумоти пурраи заруриро дастрас намояд, балки барои мол (хизматрасонӣ) пардохт намояд, ҳуҷҷатҳои дахлдорро тартибдиҳад ва маслиҳати мутахассис гирад. Дӯкони онлайн метавонад аз ҷониби истеҳсолкунанда ва фурӯшанда ё фурӯшанда истифода шавад [4, с.184].

Муҳити дохилии корӣ. Ин сайтест, ки барои кори дастаҷамъонаи шӯбаҳои дурдасти кормандон имкон медиҳад.

Муҳити дохилии корӣ барои дастрасии беруна баста аст. Манфиат аз ӯро намудани ин гуна технологияҳо маҳсусан барои ширкатҳое, ки дар шаҳрҳои дигар филиалу намояндагӣ доранд, мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, офиси муқаррарӣ идомаи интернетии худро ба даст меорад, ки ба кормандон имкон медиҳад, ки дар қучонабошанд – дар филиали ширкат, сафари корӣ, дар гуфтушуниди муштарӣ ё дархона – бо ҳама маълумот, ҳуҷҷатҳои зарурӣ коркунанд ва онҳоро бо ҳамдигар мубодила кунанд.

Портالي иттилоотии корпоративӣ. Ин веб-сервери ширкат мебошад, ки нуқтаи ягонаи воридшавӣ ба ҳамаи системаҳои иттилоотии як ширкати додасуда буда, барои равандҳои бизнеси ширкат ва контрагенттер дастгирии пурраи иттилоотиро таъмин менамояд. Портали иттилоотии корпоративӣ ба ҳар як корманд муҳити оптималии корӣ, фардиқунонии ҷои корро фароҳам меорад. Содда, самаранокӣ ва ягонагии кор бо ҳама синфҳои барномаҳои корпоративӣ, воситаҳои таҳлили маълумот, ҷустуҷӯи мавод, воситаҳои идоракуни ихҷатҳо, дастрасӣ ба системаи ERP.

Портали иттилоотии корпоративӣ системаҳои алоқаи дохилӣ ва берунӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоотро муттаҳид мекунад. Ин имкон медиҳад, ки қариб ҳама фаъолиятҳо, ба истиснои ҳуди истеҳсолот (ва дар мавриди маҳсулоти иттилоотӣ ва он), ба Веб интиқол дода шаванд. Аз як тараф, кормандони ширкат бо истифода аз вебсайт бо ҳамдигар муошират мекунанд, ҳуҷҷатҳоро мубодила мекунанд ва маълумоти барои кор заруриро мегиранд. Аз тарафи дигар, дар баробари ин, муштарӣ ва шарикони ширкат мол ё хидматҳои ба онҳо заруриро интиҳоб мекунанд, фармоиш медиҳанд, иҷрои онҳоро назорат мекунанд ва ғайра. Ва ҳарчанд танҳо қисмати "муштарӣ" дастраси он ҳост, аммо маълумоте, ки бо онҳо кор мекунанд, мустақиман аз ҳамон вебсайт гирифта мешавад ва маҳсули кормандони ширкат ва инъикоси вазъи воқеии корҳо дар айни замон аст [5, с.215].

Тибқи талабот ба функсияҳои портал, он бояд нигоҳдории мутамаркази маълумотро дар бораи сохтори ташкилот, гурӯҳҳои қорӣ он, ӯҳдадорӣҳои мансабии кормандон, нақшҳои ҷорӣ кормандон таъмин намояд, ба истифодабарандагон хусусиятҳои зеринро пешниҳод намояд:

—иштирок дар равандҳои бизнеси корпоративии рушд, ҳамохангсозӣ ва қабули қарорҳо;

—банақшагирӣ, таҳия, таҳрир, тасдиқ ва нашри маводҳо барои аудиторияи мақсадноки муайян дар Интернет ё дар Интернет – идоракунии мундариҷа;

—дастрасӣ ба системаҳои идоракунии ахираҳои дохилии корпоративӣ (ERP, CSRP, MRP II).

Намудҳои намояндагӣҳои корпоративӣ ва тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо дар ҷадвали вардасудаанд. 1.

Чадвали 1. Намудҳои намоёндагҳои корпоративӣ ва тавсияҳо онд ба истифодаи онҳо

Навъи сайт	Вазифаҳои азҷониби сайт иҷро карда мешаванд	Хусусиятҳои сохтани сайт	Доираи татбиқ
Корти тичорӣ, сайти муаррифӣ	Брендинг, пешбурди тамғаи молии ширкат; баландбардоштани шуурноқ ва бехтар намудани образ	Сайтҳои ин навъи маълумот дар бораи ширкат, ки бештар аз ҷониби муштариён талабо тдоранд, мавҷуданд. Чун қоида, ин маълумоти умумӣ дар бораи ширкат, тафсилот, нақшаи ҷойгиршавӣ ва ғайра мебошад.	Ин намуди сайт бехтар истифода амешавад, агар ширкат маҳсулотро танҳо дар офлайн мефурӯшад ва таблиғи онлайни маҳсулот (ассортимент аз ҳад зиёд ва ғайра) маъно надорад, аммо аудиторияи мақсаднок дар Интернет хеле васеъ муаррифӣ карда мешавад
Намоиши интернет	Реклама ва брендинги маҳсулот	Каталогҳои маҳсулотро бо нархҳо дарбар мегирад, характеристика, тавсифи муфассал, расмҳо, суратҳо. Клипҳои аудио ва видео метавонанд замима карда шаванд. Системаҳои барномавӣ метавонанд ба ҷунин сайтҳо пайвастшаванд. Ариза барои иҷро ба мудири фурӯш додамешавад.	Истифодаи ин намуди сайт дар сурати риоя шудани шартҳои зерин маънодорад: молро тавассути интернет фурӯхтан мумкинаст; корхона қобилияти эҷоди тавсифи мултимедиявии касбии ҳар як маҳсулот дорад; Барои муштариён гирифтани маълумот дар бораи маҳсулот дар Интернет қулайтар аст.
Мағозаи онлайн	Фурӯши мол тавассути Интернет, автоматикунони равандҳои бизнес	Хариди онлайн аз бисёр ҷиҳат ба он монанд аст. Намоишҳои интернетӣ, Фарқияти асосӣ мавҷудияти система аст посёлкаҳо ва интеграцияи системам ташкили тартибот бо системаи автоматии идоракунии корхона	Дар калон муомилоти мол истифода бурдани мағозаи онлайн тавсия дода мешавад, на аз мағозаи онлайн, зеро ин арзиши хидматрасонии фармоишхоро кам мекунад.
Портал	Таъмини меҳмонон бо маълумоти пурра Маълумот О Соҳаи фаъолияти ширкатҳо. Таъмини кормандони ширкат бо дастрасии пурра ба ҳама маълумот захираҳои ширкат	мутахид менамояд, маълумоти зиёде захираҳо - телеконференсияҳо, феҳристҳои почтаи электронӣ, форумҳо ва ғайра дастрасӣ ба замимаҳои гуногуни дохилии корпоративиро, аз қабилҳои системаҳои идоракунии ҳуҷҷатҳо, системаҳои идоракунии захираҳо ва ғайра, аз ҷумла Мағозаи онлайн	Тавсия дода мешавад, ки барои ширкатҳои калон ва миёна бо пойгоҳи бузурги муштариён, шабакаи васеи дилерӣ ва ғайра.

Адабиёт:

1. Апатова Н.В. Теория информационной экономики / Апатова Н.В. – Симферополь: ЧП Бондаренко, 2005. – 336 с.
2. Балабанов И.Т. Электронная коммерция / Балабанов И.Т. – СПб.: Питер, 2001. – 336 с.

3. Винарник Л.С. Информационная экономика: становление, развитие, проблемы / Винарник Л.С., Щедрин А.Н., Васильева Н.Ф. – Донецк, 2002. –312 с.
4. Войтко С.В. Менеджмент у телекомунікаціях: навч. посіб. / С.В. Войтко, К.П. Ангелов; за наук. ред. В.Г. Герасимчука. – К.: Знання, 2007. – 295 с.
5. Закон України „Про телекомунікації” від 18.11.03 р., № 1280-IV. – К., 2003.

ЁФТАНИ ҚИМАТИ ФУНКСИЯҲО БО ЁРИИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ VISUAL BASIC 6.0

Анататссия: Алгоритми ҳалли баъзе масъалаҳо талаб менамояд, ки иҷрои барнома на ба сатри навбатӣ, балки аз ягон сатри дигари он давом дода шавад. Дар ин ҷо вобаста аз шартҳои додашуда қимати функцияҳои имконпазир иҷро мегардад. Дар ин барнома аз оператори GOTO истифода намегардад, вале ҳолатҳои зиёдеро вохурдан мумкин аст, ки оператори мазкур мавқеъи муҳимро мебозад.

Калидвожаҳо: Алгоритм, операторҳо, сатр, барнома, функцияҳо, барномаҳои шоханок, шартӣ, функцияҳо.

Барномаҳои шоханок ё шартиро бо ёрии операторҳои гузариш месозанд. Операторҳои гузариш имкон медиҳанд, ки иҷрои пай дар пай ё хаттии сатрҳои барнома вайрон карда шуда, идоракунии барнома ба яке аз сатрҳои имконпазир дода шавад. Операторҳои гузариши **Visual Basic** - ро ба операторҳои гузариши шартӣ ва гузариши бешарт ҷудо мекунад [1, с.186].

Алгоритми ҳалли баъзе масъалаҳо талаб менамояд, ки иҷрои барнома на ба сатри навбатӣ, балки аз ягон сатри дигари он давом дода шавад. Ин вазифаро оператори GOTO иҷро мекунад. Намуди умумии он дар барнома чунин аст:

GOTON

GOTO – гузариш;

N – рақами сатр.

Оператори IF...THEN оператори гузариши шартӣ ном дорад. Он вобаста аз шартӣ гузошташуда идоракуниро ба яке аз сатрҳои барнома равона мекунад. Дар ин ҷо IF – агар ва THEN – онгоҳ мебошад. Дар барнома оператори гузариши шартӣ дар ду намуд меояд:

IF шарт THEN

Оператор

ELSEIF шарт THEN

Оператор

ELSE IF шарт THEN

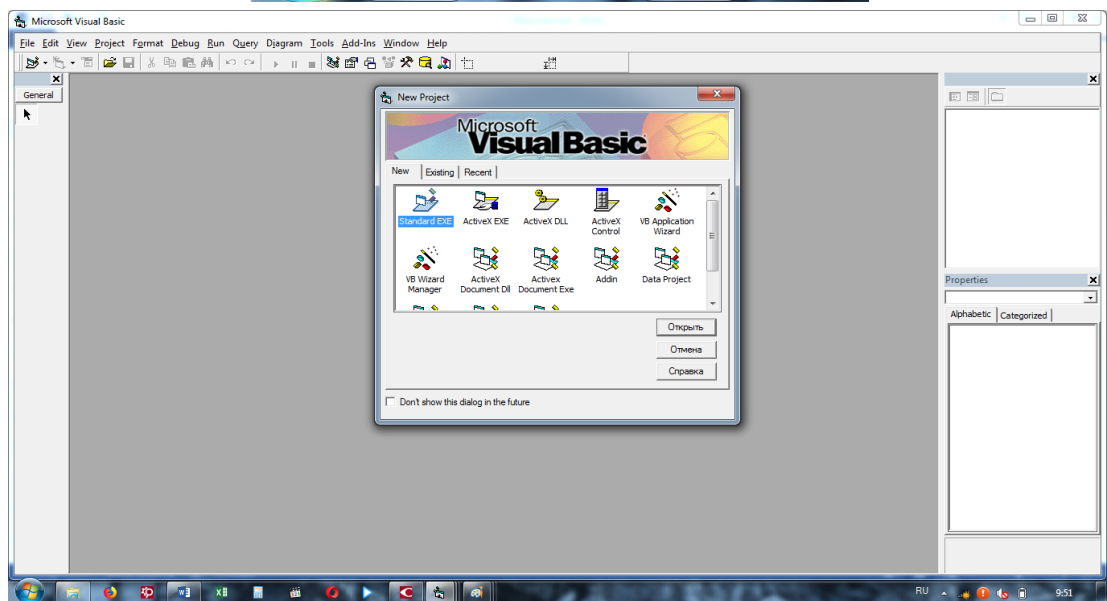
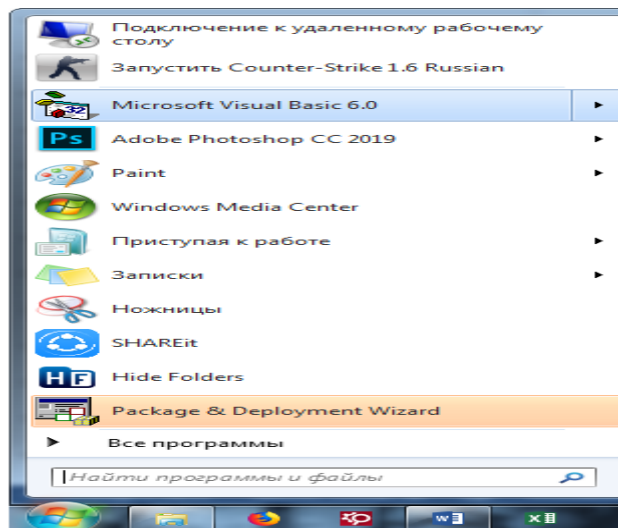
Оператор

Яъне агар шартӣ додашуда иҷро гардад, онгоҳ оператор ё сатри додашуда иҷро мегардад. ELSE – вагарна. Оператор бошад, ифодае буда метавонад, чӣ матнӣ, чӣ мантиқӣ ва чӣ арифметикӣ [2, с.234].

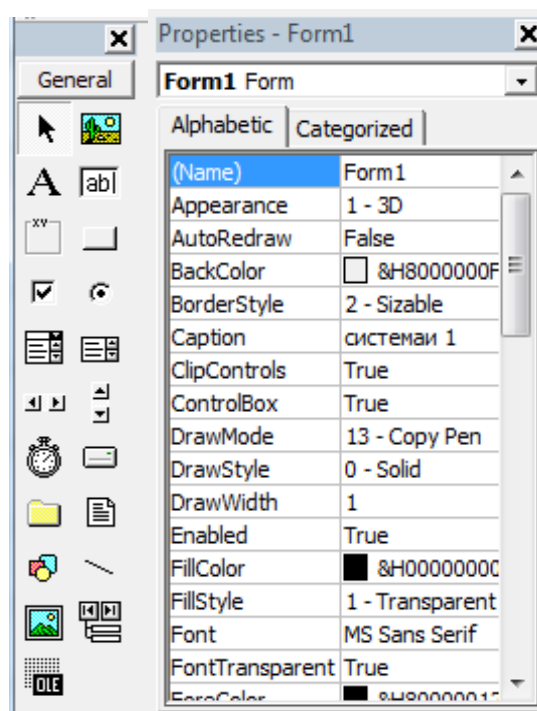
Мисоли 1. Ҳалли системаи функцияҳо:

$$Z = \begin{cases} e^x + \cos x, & x < 2.3, \quad x \in \{0, 1, 3\} \\ \frac{(a + b)}{(x + 1)}, & x = 2.3, \quad a = -2.7; \\ e^x + \sin x, & x > 5, \quad b = 2.7 \end{cases}$$

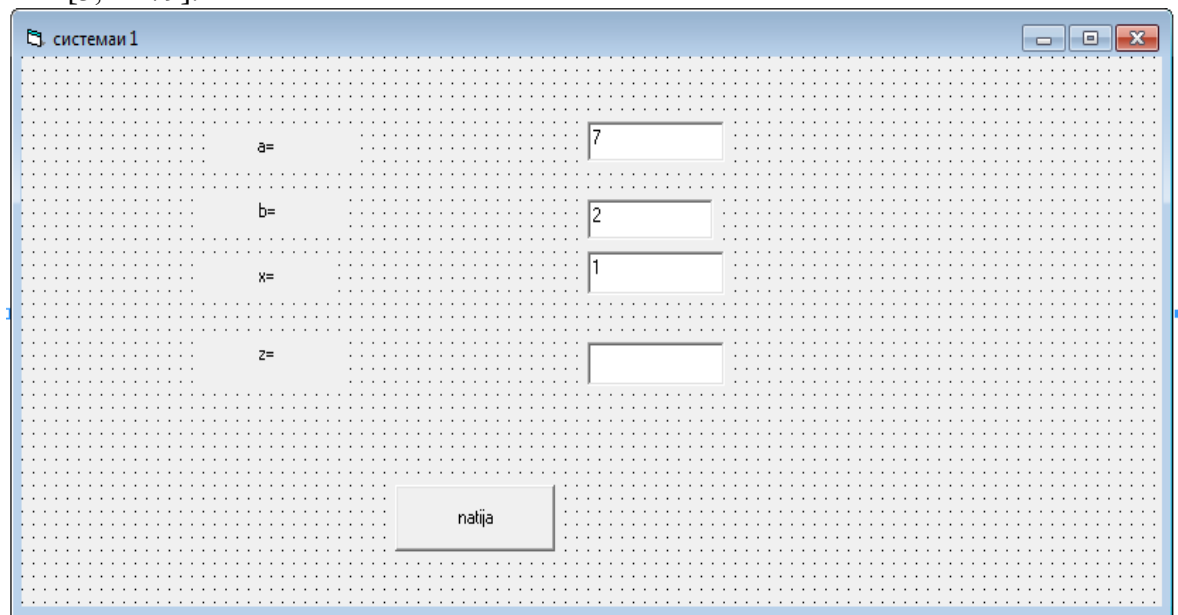
Дар ин ҷо вобаста аз шартҳои додашуда қимати функцияҳои имконпазир иҷро мегардад. Дар ин барнома аз оператори GOTO истифода намегардад, вале ҳолатҳои зиёдеро вохурдан мумкин аст, ки оператори мазкур мавқеъи муҳимро мебозад.

Барои сохтани лоиҳаи барнома мо аз равзанаҳои Компонентҳо ва Хосиятҳо истифода мебарем.

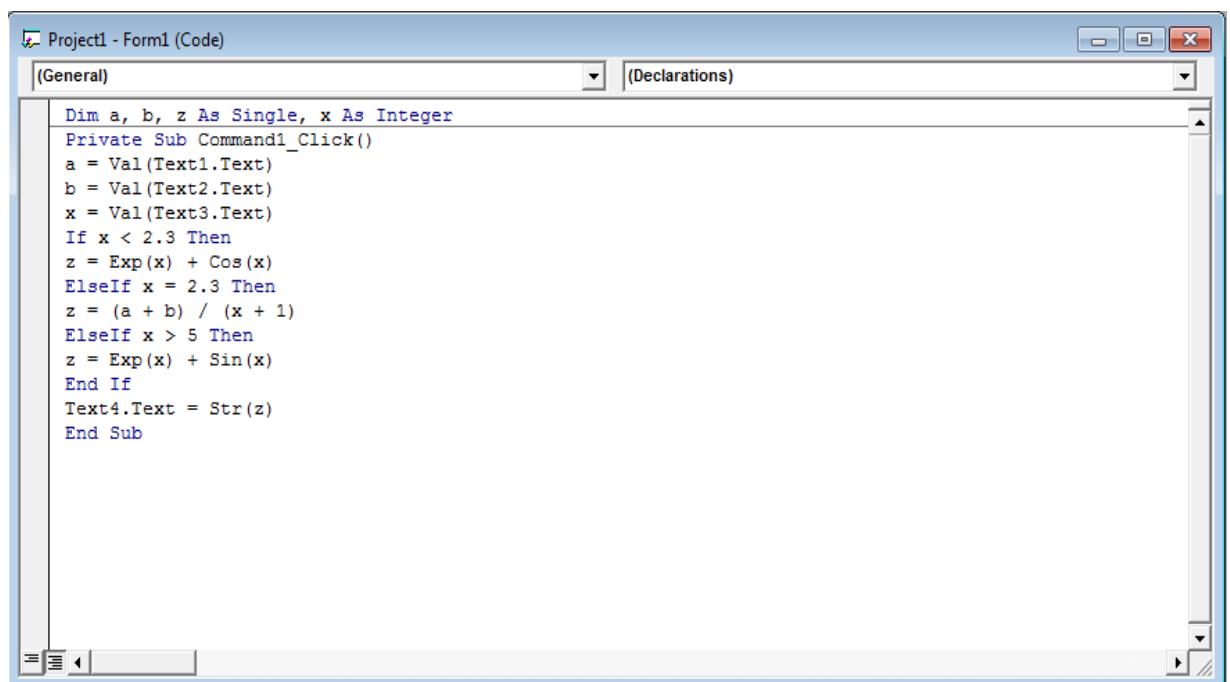
Барои кушодани майдонҳои $a=$, $b=$, $x=$ аз компоненти Label ва барои дохил кардани қиматҳои ададии тағйирёбандаҳои a , b ва x бошад аз компоненти TextBox истифода менамоем. Барои инъикоси натиҷаи кори барнома бошад, аз компоненти CommandButton истифода мебарем. Ҳамаи инҳоро дар равзанаи Form дохил менамоем [3, с.179].

Дар оинаи форма бо нишонаи мушак ду маротиба пахш менамоем. Оинаи коди барнома пайдо мешавад. Алгоритми ҳалли система чунин аст:

Аз рӯи алгоритми ҳалли системаи функсияҳо амал намуда, коди барномаро менависем:

Дар ин равзана баъди ворид намудани коди барнома аз тугмаи F5 истифода бурда, натиҷаи барномаро мушаххас мекунем ва дар натиҷа ин равзана пайдо мегардад.


```

Dim a, b, z As Single, x As Integer
Private Sub Command1_Click()
a = Val(Text1.Text)
b = Val(Text2.Text)
x = Val(Text3.Text)
If x < 2.3 Then
z = Exp(x) + Cos(x)
ElseIf x = 2.3 Then
z = (a + b) / (x + 1)
ElseIf x > 5 Then
z = Exp(x) + Sin(x)
End If
Text4.Text = Str(z)
End Sub

```

системаи 1

a= 7

b= 2

x= 1

z=

natija

Барои муайян намудани натиҷаи масъала бо паҳши компоненти Command ҷавоби масъаларо дида мебарорем.

системаи 1

a= 7

b= 2

x= 1

z= 3.258584

natija

Ҳамин ҳел, қимати функцияҳои гуногунро дар асоси шартҳои пешниҳодгардида бо ёрии операторҳои гузариш сохтан мумкин аст. Дар илму техника масъалаҳои шартии аз ин ҳам мураккабро вохурдан мумкин аст, ки бо ёрии операторҳои додашуда ҳалли худро меёбанд.

Адабиёт:

1. А. Р. Есаян, В. И. Ефимов, Л. П. Лапицкая и другие. Информатика. Москва, «Просвещение», 1991;
2. К. Ш. Куртаков, С. Т. Наврӯзов. Асосҳои информатика ва программасозӣ дар забони Бейсик – MSX. Душанбе- 1993;
3. Э. Ҳ. Ҷумаев. Асосҳои информатика ва барномасозӣ дар забони Паскал. (васоити таълимӣ). Душанбе-2002;

Маълумот дар бораи муаллифон:

Давлатов Хуришед Абдухалилович омӯзгори САКА ва ША, факултети информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав E-mail:khurshed199124@gmail.com

Абдуллоева Зухро Негматовна омӯзгори САКА ва ША, факултети информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав E-mail:zuhro199124@gmail.com

РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В цифровой сфере предпринимательская деятельность становится наиболее актуальным и популярным направлением деловой активности, так как предпринимательство в интернет среде в условиях глобализации приобретает все большее значение. В условиях цифровой экономики, главными условиями развития предпринимательской деятельности на региональном уровне являются: инвестиционные риски, доступ к высокоскоростному интернету, инвестиционный климат, обеспеченность инфраструктурой, финансовые институты и государственные закупки.

Ключевые слова: цифровая экономика, предпринимательство, цифровизация, инвестиционный риск, инвестиционный климат, инфраструктура.

В современных условиях экономического и социального развития процессы цифровизации движутся ускоренным темпом. Цифровая трансформация охватывает каждую сферу хозяйственной деятельности. Одним из основных факторов конкурентоспособности субъекта экономики становится использование высокотехнологичных инструментов в своей деятельности. В условиях глобализации все большее значение приобретает предпринимательство в интернет среде. Поэтому, в цифровой сфере предпринимательская деятельность становится наиболее актуальным и популярным направлением деловой активности. Главной причиной этого, с одной стороны, становятся цифровые технологии, выступающие как конкурентные преимущества в бизнесе, а с другой стороны – это база для создания бизнеса с «нуля», а также ситуация с глобальной пандемией. Основными элементами цифровой экономики являются: интернет-реклама, электронная коммерция, электронные платежи, электронный банкинг и другие [2, 78].

Среди главных составляющих цифровой экономики выделяют:

- инфраструктуру, которая включает в себя центры хранения, обработки и преобразования информации, технические средства и т.д.;
- электронные услуги органов исполнительной и законодательной государственной власти, и управления;
- бизнес-процессы хозяйствующих субъектов посредством компьютерных сетей в условиях виртуальных взаимодействий между субъектами рынка;
- электронная коммерция в настоящее время, являющаяся одним из наиболее крупных сегментов цифровой экономики [5, 54].

Характерные особенности цифровой экономики:

1. Уровневый характер цифровой экономики;
2. Новые требования к вычислительным мощностям, коммуникациям, сервисам и информационным системам;
3. Информация, возможность использования её для новых предпринимательских идей;
4. Основа цифровой экономики – исследования и разработки, что требует создания системы управления исследованиями и разработками в области цифровой экономики;
5. Ключевой фактор производства – потенциал данных в цифровой форме, что обеспечивает эффективное взаимодействие бизнеса, государства и граждан [6, 998].

Выше перечисленные особенности цифровой экономики обуславливают ее важную роль в жизни общества. Роль цифровой экономики в жизни общества:

- Повышение степени информированности потребителей товаров, работ и услуг;
- Доступность и качество государственных услуг;
- Повышение конкурентоспособности страны;
- Повышение безопасности страны;

– Устранение имеющихся препятствий и ограничений для создания и развития высокотехнологических бизнесов [6,997].

В современных условиях распространение цифровых технологий естественными темпами не дает ожидаемого результата, из-за чего отставание от наиболее развитых стран только усугубляется. Потому необходимы крупные инвестиции в цифровую экономику для качественной реализации своего цифрового потенциала. Для интегральной оценки условий развития высокотехнологического бизнеса в республике составлен обобщающий индекс, показывающий, какова относительная доля отдельного региона в общем потенциале. Высокие значения данного индекса демонстрируют то, что в регионе сконцентрированы максимально благоприятные возможности и условия для развития высокотехнологического бизнеса, а это значит, что в данный сектор оправданы инвестиции и государственная поддержка по развитию инноваций и высоких технологий [3].

В крупных городах республики можно увидеть самую высокую концентрацию ресурсов: Душанбе, Худжанд, Хорог, Бохтар и Турсунзаде. Там сосредоточено около 23% всех ресурсов для развития высокотехнологического бизнеса. В условиях цифровой экономики можно выделить следующие факторы развития высокотехнологического предпринимательства:

1. Инвестиционный климат. В рейтинге состояния инвестиционного климата учитываются сразу несколько компонент: институты для бизнеса, регуляторная среда, поддержка малого предпринимательства, инфраструктура и ресурсы.

2. Финансовые институты. Обеспеченность банками в последние годы снижается. Однако, нужно учитывать политику коммерческих банков, связанную с развитием онлайн-банкинга и уменьшением количества отделений, банкоматов и наличных операций. Этот переход на онлайн-взаимодействие с банками способствует повышению технологичности бизнеса. Низкая обеспеченность территорий финансовыми услугами оказывает отрицательное воздействие на развитие высокотехнологического бизнеса [4].

3. Доступ к высокоскоростному интернету. Для большого количества компаний крайне важен данный элемент инфраструктуры, благодаря которому обеспечивается возможность доступа к информационным ресурсам, непрерывного взаимодействия с контрагентами и размещения продукции. Благодаря тому, что значительную часть в структуре высокотехнологических компаний занимают IT-разработчики, высокоскоростной интернет для этого сегмента становится также и местом работы. Доступ к интернету даёт возможность людям потреблять новую продукцию через интернет-магазины, оформлять заказы на новую продукцию и т.д. [1].

4. Обеспеченность инфраструктурой. Важное место занимает наличие условий для внедрения современных технологий, иначе их использование будет нецелесообразно и повлечет за собой дополнительные капиталовложения в смежные сферы.

5. Государственные закупки. Это важный инструмент технологической политики, способствующий формированию и развитию новых рынков для высокотехнологических компаний.

Таким образом, можно сделать вывод, что к условиям развития предпринимательской организации в условиях цифровой экономики относятся следующие:

- инвестиционный климат;
- финансовые институты;
- доступ к высокоскоростному интернету;
- обеспеченность инфраструктурой;
- государственные закупки.

Библиографический список:

1. Единая межведомственная информационно-статистическая система. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.fedstat.ru/> (дата обращения: 11.11.2023)

2. Национальный доклад «Высокотехнологичный бизнес в регионах России». 2020 / под ред. С.П. Земцова. – М.: РАНХиГС, АИРР, 2020. – 100 с.
3. Развитие цифровой экосистемы: прямые и косвенные эффекты для экономики. ЦМАКП, 2018. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.forecast.ru/_ARCHIVE/Presentations/DBelousov/ (дата обращения: 11.11.2023)
4. Рейтинг инновационных регионов России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://i-regions.org/images/files/airr17.pdf> (дата обращения: 11.11.2023).
5. Шевченко С.А. Практическая реализация предпринимательской деятельности организации в условиях цифровой экономики // Вестник Воронежского государственного университета: серия Экономика и управление. – 2019. – №2. – С. 52-58.
6. Шевченко С.А. Характерные особенности цифровой экономики // С.А. Шевченко, Е.В. Кузьмина, В.Ф. Трунина // Финансовая экономика. – 2018. – №6. – С. 996-1001.

Информаци об автора:

Джабаров Гани Набиджанович - доцент кафедры «Финансы и налоги» ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», Тел: (+992) 92.777-43-43. dzhabarov.1960@mail.ru

**Джаббаров А., Зоиров Д. М., Хучашарипов М. М.,
Худоизода А. М., Нуралиев Ҳ.Р.**

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

***Аннотация:** В статье рассмотрены и изучены опыт некоторых стран по поводу формирования финансовых ресурсов в сфере здравоохранения некоторых стран.*

***Ключевые слова:** здравоохранения, зарубежный опыт, финансирование, страхование, программа*

В условиях рыночных отношений основой государственной социальной политики является обеспечение приоритета сохранения и улучшения здоровья населения как важнейшей производительной силы общества, определяющей национальную безопасность страны и ее экономическое развитие.

По мнению ведущих специалистов в области здравоохранения, сегодня здоровье следует рассматривать как целостное многомерное динамическое состояние организма и форму жизнедеятельности человека, которая обеспечивает ему физиологически обусловленную продолжительность жизни, достаточную удовлетворенность состоянием своего организма и приемлемую социальную дееспособность [1].

В развитых странах здоровье населения в настоящее время рассматривается как один из важнейших показателей, характеризующих уровень социально-экономического развития. В современных условиях действительное богатство экономически лидирующих стран определяется состоянием нематериальных форм богатства и сфер, обеспечивающих развитие человека. Прогресс все в большей степени обеспечивается не темпами роста продукции, а качеством жизни населения.

В структуре накопления национального богатства развитых стран все большая доля приходится на невещественное богатство, которое формируется в значительной степени за счет вложений в человека («человеческий капитал»). Вложение в человека включает затраты на образование и профессиональное обучение, охрану здоровья и культуру, другие социальные расходы. Этот процесс отражает возрастающую роль человеческого капитала в современном развитии общества, связанную с интеллектуализацией производства, развитием информационных технологий. По оценкам экспертов Всемирной организации здравоохранения, в развитых странах в структуре национального богатства на душу населения (в долларах США) доля человеческого капитала составляет от 68 до 76% [1].

Динамика человеческого капитала становится важной характеристикой социально-экономического развития. В рамках Программы развития ООН разработан индекс развития человеческого потенциала, который можно считать обобщающим показателем, характеризующим качество жизни людей в той или иной стране. В его основе лежит идея, сформулированная в первом докладе Программы: главная цель социального и экономического прогресса состоит не в ускорении развития рыночной экономики, а в обеспечении каждому человеку возможностей реализовать свой потенциал, вести здоровую, полноценную, творчески активную жизнь. При этом в качестве основополагающих принимаются три составляющие качества жизни: здоровье и долголетие; доступность образования и профессионального роста; достойный уровень благосостояния.

Методология, разработанная специалистами Программы, предполагает рейтинговую оценку индекса развития человеческого потенциала для различных стран, объединяющую основные три индикатора качества жизни: индекс ожидаемой продолжительности жизни, индекс образовательного потенциала населения и индекс среднедушевого валового внутреннего продукта, рассчитанного с учетом паритета покупательной способности национальных валют.

Между тем существует довольно тесная взаимосвязь между потенциалом здоровья населения и экономическим ростом. Исследования ученых показывают, что ущерб от заболеваемости, инвалидности и смертности населения очень значителен. Так, по расчетам ряда специалистов, только экономический ущерб от потери здоровья населения России в начале 2000-х гг. составлял около 65 млрд долл. США.[3].

Все вышесказанное свидетельствует об огромной важности роли системы здравоохранения в жизни современного постиндустриального общества. Ни одна отрасль современной рыночной экономики, в том числе и здравоохранение, не может нормально существовать и развиваться без отлаженной финансовой системы и источников финансирования.

На наш взгляд республика должен поэтапно переходит от государственной системы финансирования здравоохранения к бюджетно-страховой модели. В связи с этим определенный интерес представляет опыт стран как со смешанной системой финансирования, так и стран с преимущественно частной медициной.

Остановимся на рассмотрении смешанной государственно-страховой модели финансирования здравоохранения в Канаде. Канадская система здравоохранения имеет федеративное и провинциальное деление. Источниками финансирования здравоохранения являются провинциальные и федеральные налоги, получаемые с предприятий и частных лиц. Федеральное правительство распределяет из федерального бюджета средства на здравоохранение и другие социальные нужды между провинциями. Затем правительства провинций принимают решения о том, какой объем финансирования необходимо обеспечить в дополнение к федеральным средствам для покрытия предполагаемых расходов.

Все расходы на здравоохранение в Канаде распределяются следующим образом: на содержание больниц направляется 34,2%, в другие медицинские учреждения 10%, на оплату услуг врачей-терапевтов 14,4%, на услуги других специалистов 8,8%, на лекарства 14,4%, на социальные службы 5%, остальные статьи расходов 13,2%. Около 70% всех расходов на здравоохранение финансируется за счет государства, из них около 30% за счет поступлений от налогов, выплачиваемых частными лицами. Дополнительная страховка, приобретаемая гражданами, покрывает расходы на отдельную палату, лекарства, стоматологию, стоимость очков и некоторые другие расходы. Некоторые расходы для пациентов государство оплачивает частично [6].

Все граждане Канады получают равную медицинскую помощь независимо от их финансового положения. Оплата гарантированных государством медицинских услуг производится из специальных государственных фондов, формирующих страховые резервы из провинциальных налоговых поступлений в рамках программы обязательного медицинского страхования. Проведение финансовых расчетов с медицинскими учреждениями и клиниками осуществляется на основании учета количества обращений и предоставления услуг пациентам с пластиковыми картами обязательного медицинского страхования (Health Card). Причем лица старше 65 лет получают специальную Health 65 Card, которая дает право на значительно большее количество льгот, чем обычная Health Card.

Как правило, программы медицинского страхования населения провинций обеспечивают бесплатное обслуживание в больницах, включая услуги врачей и медсестер (диагностику и лечение, а также хирургические операции). Косметология, а также уход за роженицами в предродовой, родовой и послеродовой периоды, питание пациентов в стационарах оплачиваются населением из собственных средств.

Кроме того, были введены ограничения по компенсации стоимости лекарственных препаратов. В отношении каждого лекарственного средства устанавливались лимиты его оплаты за счет средств социального страхования. В случае, когда врач выписывал лекарство, стоимость которого превышала максимально допустимые расценки, фармацевт

должен был заменить его аналогичным, но более дешевым препаратом, если клиент не мог оплатить разницу.

Были созданы специальные комиссии, занимающиеся определением максимально допустимого срока ожидания операций. В случае его превышения пациент переводился в другой лечебный центр, в том числе частного сектора (при покрытии услуг соцстрахом). Для некоторых категорий заболеваний, прежде всего психических, предусматривалась обязательная форма финансового участия пациентов в покрытии расходов на лечение с учетом их материального положения и вида оказываемой помощи.

В целом реформы не ставили под сомнение необходимость сохранения основ всеобщего медицинского страхования, гарантирующего бесплатное медобслуживание. Однако многие положения, предусматривали значительное расширение платных услуг, что означало отход от устоявшейся модели государственного финансирования здравоохранения.

На основе проведения реформам Минздраву Испании и Национальному институту здравоохранения (Insalud) удалось добиться целого ряда позитивных подвижек по значимым для населения проблемам. В частности, только за первый год преобразований была сокращена с 210 до 100 дней средняя продолжительность периода ожидания операционных услуг. Общее число очередников уменьшилось до 150 тыс., из них только 25 тыс. находились в списках ожидания более 6 мес (до реформ таких пациентов было около 50 тыс.). В достижении этих показателей ключевую роль сыграл утвержденный Национальным институтом здравоохранения план, устанавливающий максимальные сроки ожидания операций для каждой патологии и предусматривающий перевод пациентов в частный сектор в случае их несоблюдения. Важным новшеством стало положение, согласно которому бюджетное финансирование лечебных центров стало находиться в зависимости от выполнения ими плана операций-[7].

Надо отметить, что непростая ситуация сложилась в финансировании территориальных систем здравоохранения. Трудности эти были обусловлены в какой-то степени самой спецификой организации испанской системы здравоохранения, согласно которой семи автономным сообществам (Каталонии, Галисии, Андалусии, Стране Басков, Валенсии, Наварре, Канарским островам) передавались компетенции в области охраны здоровья, а на территории других десяти сообществ сохранялись полномочия Insalud.

Таким образом, роль государства в оказании медицинской помощи незначительна, так как даже по государственным программам Medicare и Medicaid платежи поступают через частные страховые организации в частные больницы и к частным врачам. Аналогичным образом оказывается помощь государственным служащим и отставным военным.

В целом можно прийти к выводу что, различных систем финансирования здравоохранения, хотелось бы подчеркнуть необходимость творческого, на основе системного анализа, использования опыта зарубежных стран при поэтапном реформировании системы здравоохранения в Республике Таджикистан, в первую очередь, в сфере повышения эффективности формирования и использования финансовых ресурсов сферы здравоохранения.

Литература:

1. Здоровье нации, как парадигма экономического и социального развития. Проблемы ответственности бизнеса. Аналитический доклад Совета Федерации Федерального Собрания РФ, 2002.
2. Игнатов В.Г., Батулин Л.А., Бутов В.И. и др. Экономика социальной сферы. - Ростов-на-Дону: Изд. центр МарТ, 2001.
3. Комаров Ю.М. Здравоохранение США: уроки для России. – М.: НПО Медсоцэкономинформ Министерства здравоохранения РФ, 1998.
4. Шердер Р. Разделение оплаты в политике здравоохранения. Доклад по программе ТАСИС EDRUS 9605. – М., 1999.

5. Шолпо Л.Н.. Стимулирование развития частного (негосударственного) сектора здравоохранения в России, Доклад по программе ТАСИС EDRUS 9605. - М, 2000.
6. Health Care Financing Review, 1996. Medicare and Medical Statistical Supplement.

Информация об авторах:

Джаббаров А. д.э.н., профессор кафедры «Финансы» ТГУК.

*Зоиров Д. М., Хуляшарипов М. М., Худоизода А. М., Нуралиев Х.Р., магистры
второго курса 250104 Финансы и кредит*

МУАММОҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия Дар мақолаи зерин асосҳои назариявии таъкили дурусти низоми бонкӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ шарҳ дода шудааст. Гуфта мешавад, ки таъкили низоми бонкӣ дар асоси таҳлили вазъи ҷойдоштаи тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат метавонад дар таъмини молиявии иқтисодиёт нақши босазоро бозад. Дар мақолаи зерин вазъи кунунии низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад ва мушкилоти рушди он муайян мегардад. Яке аз мушкилоти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин паст гардидани боварии мардум ба фаъолияти таъкилоти қарзӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт маҷмуи тадбирҳои амалӣ пешниҳод мегарданд, ки онҳо метавонанд ҷиҳати паст намудани таъсироти манфии ин омилҳо таъсиргузор бошанд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, таъкилоти қарзӣ, идоракунии молияи давлатӣ, омилҳои беруна, сандуқи қарзӣ, аудити байналмилалӣ, сармоягузори хориҷӣ, амонати бонкӣ.

Соҳаи бонкдорӣ яке аз манбаъҳои асосии бо маблағ таъмин намудани иқтисодиёти кишвар дар тамоми зинаҳои рушди ҷамъиятӣ ба шумор рафта, ҷиҳати афзун намудани ҳаҷми захираҳои молиявии худ ба пешниҳод намудани хизматрасониҳои муосир ва босифат ниёз дорад. Аз ин рӯ, баҳри омӯختан ва дар амал татбиқ намудани таҷрибаҳои натиҷабахши давлатҳои мутарраққӣ, мебоҷад як қисми воситаҳои молиявии ҷудонамудаи худро дар ин вазъи зудтағйирёбандаи ҷаҳонӣ, ки метавонад ҳар лаҳза паёмдҳҳои манфӣ дар рушди мунтазами тамоми ниҳодҳои молиявӣ ва иқтисодӣ гузошта бошад, ҳамчун як фонди имконпазир захира гардад.

Бо фароҳам гардидани фазои амн ва истиқрори сулҳу Ваҳдати миллӣ ислоҳоти иқтисодӣ хусусияти маҷмӯй касб намуда, фарогири самтҳои мухталиф, аз он ҷумла соҳаи идоракунии молияи давлатӣ, низоми молия ва бонкҳо, соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, таъмини шугл ва мусоидат ба он, баҳши хизматрасонӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ гардид. Тадбирҳои андешидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муосиргардонии иқтисодиёт имконият доданд, ки дар як давраи кӯтоҳ динамикаи мусбии рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ таъмин карда шуда, суръати рушди онҳо дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шавад.

Мебоист қайд намуд, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун бонки марказӣ ва теъдоди зиёди бонкҳои саҳҳомӣ тичоратӣ амал менамоянд. Низоми қарзӣ гуфта, маҷмӯи муассисаҳои қарзӣ молиявиеро меноманд, ки вазифаи ҷамъоварӣ ва тақсироти маблағҳои пулиро иҷро мекунанд.

Мақсади асосии ин муассисаҳои қарзӣ молиявӣ, танзими иқтисодиёт ба воситаи миқдори пул дар муомилот мебошад. Ба ҷунин муассисаҳо бонкҳо, иттифокҳои қарзӣ, ширкатҳои маблағгузорӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва дигар институтҳои қарзӣ молиявӣ дохил мешаванд.

Низоми қарзии муосир аз се зина иборат аст: Бонки марказӣ, бонкҳои тичоратӣ, институтҳои махсусгардонидашудаи қарзӣ молиявӣ.

Қобили тазаккур аст, ки фаъолият намудан дар шароити иқтисоди бозорӣ, талаб менамояд, ки бонкҳои тичоратӣ бояд барои ҳаматарафа дар ин бозор фаъолият намудан тайёр бошанд. Мутаассифона, баъзе аз бонкҳои тичоратии навташкил аз уҳдаи дар иқтисоди бозорӣ амал кардан баромада натавонистанд, меъёрҳои иқтисодии аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон муқарраршударо риоя накарданд ва дар натиҷа қисме аз онҳо ба бонкҳои дигар ҳамроҳ шуданд ва қисми дигарашон барҳам дода шуданд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ танҳо он таъкилоти қарзие фаъолияти мунтазам бурда метавонанд, ки бо фаъолияти касбии худ соҳиби боварӣ ва эҳтироми мизочон мегарданд. Ҳар як корманди муассисаи молиявӣ бояд хуб донад, ки онҳо барои мизочон кор намоёнд. Яъне фақат дар фикри ғоида бонк шудан ва ба мизочон эътибор надодан метавонад ба фаъолияти таъкилоти қарзӣ таъсири манфӣ расонад. Ин гуна ҳолат ба натиҷаҳои молиявии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва дигар таъкилоти қарзӣ таъсиргузор аст.

Ҳоло низ барҳам додани теъдоди бонкҳои тичоратие, ки барои фаъолият намудан сармояи кофӣ надоранд, давом дорад ва дар оянда ҳамон бонкҳое амал карда метавонанд, ки ба талаботи иқтисодӣ бозорӣ ҷавобгӯ мебошанд. Барои исботи гуфтаҳои боло дар ҷадвали 1 сохторинизомии бонкӣ оварда шудааст, ки онро дида мебароем:

Ҷадвали 1

Сохторинизомии бонкӣ (адад)

Сохтор	30.09.2021	30.09.2022	Т-т(+,-)
1. Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	63	62	-1
1.1. Бонкҳо	15	15	0
1.1.1. Бонкҳои анъанавӣ	14	14	0
1.1.2. Бонкҳои исломӣ	1	1	0
1.2. Ташкилотҳои маблағгузории хурд	48	47	-1
1.2.1. Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	17	18	1
1.2.2. Ташкилотҳои қарзии хурд	4	3	-1
1.2.3. Фондҳои қарзии хурд	27	26	-1
2. Воҳидҳои сохтори ТҚМ	1859	1856	-3
2.1. Филиалҳо	297	309	12
2.1.1. Равзанаи бонкии исломӣ	2	2	0
2.2. Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1210	1203	-7
2.3. Марказҳои хизматрасонии маблағгузориҳои хурд	349	341	-8
2.4. Воҳидҳои сайёр	3	3	0

Бюллетени омили бонкӣ 2022 сах. 74

Чуноне, ки аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, сохтори ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30.09.2022 сол 62 – ададро ташкил додааст, вале дар ҳамин давраи соли 2021 ин нишондиҳанда ба 63- адад баробар буд, ки дар соли ҳисоботӣ нисбат ба соли гузашта 1– адад кам ба назар мерасад. Ин камбудӣ аз ҳисоби ташкилотҳои маблағгузории хурд ба миён омадааст. Ба таври умумӣ ташкилотҳои маблағгузории хурд аз сабаби дуруст ба роҳ монда натавонистани фаъолияти қарзӣ, мавҷудияти камбудии дар идоракунии касбии фаъолият, дуруст наомӯштани вазъи конъюнктураи бозор ба ҳатоғҳои ҷиддӣ роҳ медиҳанд. Дар натиҷа чунин ташкилотҳои хурди молиявӣ ба мушкилоти молиявӣ рӯ ба рӯ гардида, оқибати қарз ба муфлисшавӣ ва барҳамхӯрӣ омода мерасанд.

Бояд иқрор шуд, ки фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар шароити имрӯза дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон ба роҳ монда мешавад. Бонкҳои тичоратӣ дар фаъолияти худ мустақил буда, амалиёти гуногунро анҷом дода, нақши муассири ҳудро дар иқтисодиёт мерасонанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки бонкҳои тичоратие, ки дар шароити имрӯза фаъолият мебаранд, асосан ба сармояи иловагӣ сару қарздоранд, аз ин рӯ, фаъолияти онҳо аз ҳаҷми сармояи пулие, ки субъектҳои иқтисодӣ ташкилотҳо, қарҳонаҳо ва инчунин аҳолии кишвар, ҳамчун пасандоз, мегузоранд, алоқамандии зиёддоранд.

Мусаллам аст, ки дар шароите, ки бӯҳрони молиявӣ, дар баробари дигар соҳаҳои низомии бонкиро низ фарогир аст ба ин нигоҳ нақарда бонкҳои тичоратӣ фаъолияти худро бо субъектҳои иқтисодӣ қарҳонаю муассисаҳо ва инчунин аҳоли ба таври мусбӣ идома дода истодаанд. Гарчанде, ки баъзе аз бонкҳои тичоратӣ ба муфлисшавӣ ва барҳамхӯрӣ дигарашон аз фаъолият бозмондаанд.

Аз маълумоти ҷадвали 2 чунин бармеояд, ки бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 1719 млн. сомонӣ бештар маблағҳои қарзӣ пешниҳод намудаанд, ки ин аз сол ба сол зиёд шудани талаботи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаҳои қарзиро ифода менамояд. Қарзҳо бештар ба шахсонӣ алоҳида, қарҳонаҳои хусусии тичоратӣ, қарҳонаҳои кишоварзӣ ва дигар мизочон аз тарафи бонкҳои тичоратии Тоҷикистон дода шудаанд.

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳаракати маблағҳо бештар дар самтҳои истеъмолот ва соҳибкории инфиродӣ истифода мегарданд. Маблағгузориҳои корхонаҳои давлатӣ ва лизингӣ дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 камтар гардидааст, ки ин аз паст гардидани талабот аз тарафи қарзгирандагони ин самтҳо шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 2

Маблағгузориҳои қарзии банкҳо бо пули миллий (млн. сомонӣ)

	2020	2021	Т-т (+,-)
Ҳамагӣ	6370,5	8089,5	1719
Корхонаҳои хусусии тижоратӣ	1700,9	1795,8	94,9
Корхонаҳои давлатӣ	281,1	237,1	-44
Корхонаҳои кишоварзӣ	290,3	379,3	89
Шахсонии алоҳида	2393,4	3641,9	1248,5
Лизинг	6,1	5,7	-0,4
Дигарҳо	1698,7	2029,7	331

Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022. С.434-435

Хулоса, маълумоти омории, ки оид ба шумораи банкҳои тижоратӣ, қарзҳои пешниҳоднамудаи банкҳои тижоратӣ, уҳдадорӣҳои банкҳои тижоратӣ, пасандозҳои банкҳои тижоратӣ, сармояи банкҳои тижоратӣ ва инчунин фоидаи банкҳои тижоратӣ мавҷуданд, аз фаъолияти гуногун доштани онҳо шаҳодат медиҳад. Бархе аз банкҳои тижоратӣ дар солҳои 2020-2021 фаъолияти пурсамар дошта, фоидаи хуб ба даст оварда бошанд ҳам, ҳастанд банкҳои тижоратӣ, ки солҳои охир фоидаи онҳо ба таври манфӣ майл намуда, фаъолияти бонкии худро қатъ намудаанд.

Умуман, гуфтан ҷоиш аст, ки банкҳои тижоратӣ фаъолияти худро самаранок ба роҳ монда истодаанд. Вобаста ба амалиёти ба зиммаи худ дошта амал намуда, дар соҳаи қарздиҳӣ ва ҷалби пасандоз муваффақ гардида истодаанд.

Барои боз ҳам самаранок фаъолият намудан ва ба рақобат тобовар будани банкҳои тижоратӣ андешидани тадбирҳои зерин пешниҳод мегардад:

1. Оид ба ҷалби пасандоз мароқ зоҳир намуда, муносибаташонро бо муштарӣҳои худ ба таври мусбӣ ба роҳ монанд.

2. Дар вақти пешниҳоди қарз уҳдадорӣҳои ба зиммаи худ бударо риоя намоянд.

3. Муомилоти ғайринақдиро дар сатҳи баланд ба роҳ монанд.

4. Низомии бонкдорӣи мобилиро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монанд, то ки муштарӣён аз дилхоҳ минтақа тавонанд амалиёти ба худ вобаста бударо гузаронанд.

Дар инкишофи иқтисодии мамлакат нақши муҳимро низомии бонкӣ мебозад, ки он асосан захираҳои қарзиро ҷамъ менамояд ва барои шахсонии ҳуқуқӣ амалиёти бонкии васеъ ва хизматрасонии молиявиро иҷро менамояд. Барои тараққиёти низомии бонкӣ бояд рақобат вучуд дошта бошад, ин рақобат бонкҳоро водор месозад, ки баҳри ташаккули бонк, истифодабарии технологияи муосир, қорӣ кардани таҷрибаи пешқадам дар гузаронидани амалиёти самаранок ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии бонкӣ кӯшиш намоянд. Тараққиёти низомии хоҷагидорӣи бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо машаққати зиёде амалӣ шуда истодааст, ки он бевосита ба ҳолатҳои хоси иқтисодии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Дар ин марҳила банкҳои тижоратӣ мақоми хосро ишғол мекунанд. Дар тӯли беш аз 30 соли охир дар Тоҷикистон низомии дузинагии бонкӣ дар шаклҳои нави идоракунии ташкилотҳои қарзӣ, дар амалия ҷорисозии ҳелҳои нави анъанавии хизматрасонӣҳои бонкӣ, технологияи нави амалиёти бонкӣ ташкил ёфта, он дар низомии банкҳои тижоратӣ беш аз пеш қорӣ шуда истодааст. Муаммои асосие, ки имрӯз дар низомии бонкии ҷумҳурӣ бештар ба назар мерасад, ин кам гаштани боварии аҳоли ба низомии бонкӣ мебошад. Барои расидан ба боварии мизочон ҳимояи манфиати амонатгуздорон масъалаи калидӣ ба ҳисоб меравад.

Идома додани таҷдиди сохтори низомии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оянда аз чунин нишондиҳандаҳо вобаста аст:

- таъмини суботи шабакаи бонкӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти ватанӣ ва баланд бардоштани нақши он дар рушду равнақи иқтисодиёти кишвар;

- пайдо кардани боварӣ ба шабакаи бонкӣ ва дар ин иртибот бо мақсади таъмини сармоягузорӣ ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ҷалб намудани маблағҳои озода шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;

-равнақ додан ва самаранок истифода бурдани ҳисоббаробаркунии электронии байнибонкӣ;

- аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ самаранок иҷро гардидани нақши миёнаравии молиявӣ;

- фароҳам овардани шароит барои таъмини фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ мутобиқи меъёрҳо ва таҷрибаи бонкдорӣ байналхалқӣ;

- қатъиян роҳ надодан ба даҳолати мақомоти давлатӣ ба фаъолияти ҷорӣ бонкҳо, ба истисноӣ ҳолатҳои, ки дар қонунгузории ҷумҳурий пешбинӣ карда шудааст;

- таҳкими минбаъдаи заминаи ҳуқуқии бонкӣ ва фароҳам овардани ҷунин замина барои таъсиси ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ;

- мустаҳкам кардани назорати бонкӣ аз руи иҷроӣ меъёрҳои иқтисодӣ;

- фароҳам овардани шароит барои ривочу равнақи рақобати мукаммали байнибонкӣ;

- аз ҷониби бонкҳо истифода бурдани таҷрибаи бонкҳои пешрафта дар ҷодаи ба роҳ мондани шаклҳои нав ва ғайримуқаррарӣ хизматрасонии бонкӣ;

-таъсиси Ассотсиатсияи бонкҳои тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҷиҳати зиёд намудани ҷалби амонатҳо ва баланд бардоштани боварии аҳоли ба бонкҳо (аз ҳама муаммои душвортарине, ки ҳалли он ба таррақиёти бонкҳои тичоратӣ ва умуман иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири самарабахш меоварад) тадбирҳои зеринро андешидан зарур аст:

Якум, савияи дониш ва маҳорати касбии кормандони роҳбарикунандаи бонкҳо ва бахшҳои онҳо баланд бардошта шавад. Аз ин лиҳоз ташкили маркази таълимӣ ва гузаронидани санҷишҳои таҳассусии кормандони бонкҳо бамаврид мебошад.

Дуюм, бо мақсади зиёдтар ҷалб кардани пасандозҳои аҳоли ва маблағҳои озода пулии сармоягузори дохилӣ ба гардиши бонкҳо асоси қонунгузорӣ бонкиро такмил дода, зарурияти фазои инвеститсиониро беҳтар кардан пеш меояд. Вобаста ба ин, даҳолатнопазирӣ ба фаъолияти бонкҳоро таъмин намуда, ба гузаронидани тафтишҳои беасос аз ҷониби мақомоти гуногуни давлатӣ, ба истисноӣ ҳолатҳои дар қонунгузорӣ пешбинишуда, бояд хотима бахшида шавад.

Сеюм, бинобар аз тарафи мизочон пайдо кардани ҳуқуқи кушодани якҷанд суратҳисобҳо дар бонкҳои гуногун, бо мақсади мустаҳкам намудани интизоми молиявӣ дар низоми бонкӣ, таъсиси маркази ахборӣ айнӣ муддао мебошад. Ҷунин марказ маълумоти зуруриро роҷеъ ба ҳолати молиявии шахсони ҳуқуқӣ омода намуда, онро ба бонкҳо пешниҳод намояд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Ашуров Н. Пул, қарз, бонк. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2011
2. Бабешко Л.О. Регрессионные модели финансового анализа. Учебное пособие. Москва, 2000
3. Давлатов И. Становление и развитие банковской системы Таджикистана. Душанбе, 2005
4. Кавмидинов К.К. Бухгалтерский учет в банках. Душанбе, «Шарки озода», 2003
5. Кузнецова А.С. Автоматизация расчетных операций банков и фондовых бирж. Под.ред. Москва, 1996
6. Ҷӯраев Б. Фаъолиятибонкӣ. – Душанбе, 2014. 428 с.
7. Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ дар Тоҷикистон. Маҷаллаи иттилоотии бонкии Бонки миллии Тоҷикистон. Январ – март соли 2023
8. Бонкимиллии Тоҷикистон: www.nbt.tj

Маълумот дар бораи муаллифон:

Джайлоев Зафар Миралиевич – мудири кафедраи фаъолияти бонкии ДДБ ба номи Носири Хусрав.
Тел: 777076506 Email: Safar-71@mail.ru.

Хайрзода Фирдавс Аишуралӣ – омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии ДДБ ба номи Носири Хусрав
Тел: 937227772

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КИНОРЫНКА В СИСТЕМЕ РЫНОЧНОЙ И ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В современных условиях социально-экономического развития Республики Таджикистан важное место отводится исследованию сущности, понятие, определение и структуры различных рынков, особенно кинорынка.

Анализ выполненных исследований показывает, что под определением «рынок» понимают, как определенную нишу, где сбывают или приобретают товары, или услуги. Ряд авторов считают, что «рынок» - это многогранный механизм, по средствам которого регулируется взаимосвязь между производителем товаров и его покупателем. Третьи считают, что «рынок» - это определенная форма отношений индивидуальных экономических агентов, которые сами определяют свою производственно-хозяйственную деятельность.

На основе анализа экономических источников мы установили, что нет, единого определения относительно понятие «рынок». Макконелл К.Р. и Брю С.Л., считают, что рынок это «...институт или механизм, сводящий вместе покупателей (предъявителей спроса) и продавца (поставщиков) отдельных товаров и услуг»[7]. А Камаев В.Д. считает, что: «с профессиональной точки зрения, под рынком понимается физически определенное место (например, торговый зал биржи) или сфера профессиональной деятельности, привязанная к этому месту»[15].

К решению вопроса о рынке и рыночной экономике посвящения работы ученых-экономистов, которые считают, что рыночная экономика, это экономика, где экономические агенты осуществляют свою экономическую деятельность с учетом интересов и потребностей, то есть – потребителей. Исходя из этого мы считаем, что «рыночная экономика» - это процесс отношений в экономике по средствам приобретения и сбыта товаров и предоставления услуг с учетом открытой конкуренции и свободной ценовой активности, которая может эффективно повлиять на рост как социальных, так и экономических явлений. Рыночная экономика представляет собой сложный организм, состоящий из множества разнообразных производственных, коммерческих, финансовых и информационных структур, взаимодействующих на фоне разветвленной системы правовых норм бизнеса, и объединяемых единым понятием – рынок.

При этом ученые выделяют принципы функционирования экономики в условиях рыночных отношений [12]. На основе этих принципов целесообразно исследовать рыночные отношения в условиях конкретной территории, или именно эта система в условиях регионов охватывает совокупность взаимосвязанных рынков различного типа, основной целью которой является обеспечение эффективного развития рыночной экономики.

Важно заметить, что решение этих задач требует использования современных статистических методов, позволяющих оценить влияние различных факторов, прежде всего, экономических, на ожидаемые результаты.

На наш взгляд, основу экономики составляет рынок. Поэтому на рынке взаимодействуют экономические агенты, а исследование параметров рыночного равновесия и возможности их изменения считается приоритетным. Для определения параметров развития экономических агентов в основном используют методы и модели прогнозирования, учитывая поведение конкурентов и структурных элементов, которые дают возможность оценить уровень развития рынка, учитывая все параметры и воздействия всевозможных факторов.

Анализ рынка и его структурной составляющей дает определенное понимание участникам рыночных отношений. При проведении исследования нами использовались труды ведущих зарубежных и отечественных ученых [1,2,8,14], которые занимаются этими вопросами.

В.В.Лавриков считает: «рынок как механизм взаимодействия покупателей, основанный на функционировании рыночных законов и принципов, а рыночные отношения следует рассматривать как отношения между покупателями и продавцами в ходе совершения рыночных операций» [6].

По мнению Ф. Котлера: «...рынок есть сфера потенциальных обменов, а также как совокупность существующих и потенциальных потребителей» [5].

Многие ученые Таджикистана считают, что «рынок-это институт сводящих вместе продавцов и покупателей, которые в свою очередь являются покупателями и продавцами». В результате анализа выполненных исследований нами выявлено, что многие авторы выделяют понятие «региональный рынок» и мы их, поддерживая, считаем, что «данный рынок представляет собой открытую систему взаимоотношений рыночных агентов в пределах конкретной территории и формируется под воздействием внутрيريональных, межрегиональных и межгосударственных связей».

С другой стороны, формирование рынка происходит на основе перераспределения трудовых отношений, взаимодействие производителей товаров и услуг, вне зависимости от их экономической активности и свободы действий на рынке. При этом следует выделить различные виды рынка и различают материальные и нематериальные услуги» [17].

В процессе исследования рынка важным считаем изучение рынка услуг на основе рассмотрения действующих на нем субъектов.

В зависимости от того, в чем именно проявляются услуги, сферу услуг подразделяют на два сегмента: производство материальных услуг (транспорт, торговля, жилищно-бытовое обслуживание и прочее.); производство нематериальных услуг (управление, деятельность армии и органов безопасности, образование, здравоохранение, наука, искусство, культура, киноиндустрия, телевидение, шоу-бизнес, социальное обслуживание, маркетинг, аудит, кредитование, страхование и т.п.). Важно заметить, что рынок услуг имеют ряд специфических особенностей.

Важно заметить, что развитие сферы услуг способствует развитию связей между странами. Здесь следует выделить инвестирование иностранного капитала в предприятия данной сферы.

С другой стороны, на специализацию страны относительно те или иные виды услуг определенное влияние оказывает фактор экономико-географического положения (выход к морю, предоставления посреднических услуг при транзите товаров). При этом развитие торговли услугами способствует и оказанию сопутствующих услуг.

Кроме того специализация страны также зависит от уровня экономического развития страны, ее регионов и других условий, а также развитие производительных сил и их рационального размещения.

Анализ показывает, что классификацию услуг следует, проводить по рекомендациям ВТО и организации экономического сотрудничества и развития [18].

Для расширения предоставления кино услуг потребителям затрачивается значительно меньшая сумма средств, которая используется преимущественно на печатание дополнительных копий фильма.

В связи с этим обеспечение потребности зрителей в киноуслугах может быть расширено и без числа производимых фильмов. С другой стороны возможность дублирования кинофильмов на иностранные языки позволяет экспортировать их за границу. При этом спрос и предложение на отечественных кинофильмов не снижаются.

Следует заметить, что кинопродукция является неотъемлемой и определяющей частью кинорынка. Выделяя маркетинговую концепцию, действия производителей кинопродукции и посредников должны быть направлены на удовлетворение культурных потребностей и обеспечение досуговой деятельности различных слоев населения.

Опыт показывает, что использование на кинорынке маркетинговых инструментов имеет определенную специфику. В качестве продукта выступает фильм - аудиовизуальное

произведение, созданное в художественной (хроникально-документальной, научно-популярной, учебной, анимационной, телевизионной и т.д.) форме.

Основные направления в ценовой политике формируются на этапе передачи (покупки) прав на фильм и предложения услуг конечным потребителем. При этом выделяем понятие - прокат фильма.

Под понятием прокат фильма следует понимать - распространение фильма в любой форме и любыми способами (продажа оптом и/или в розницу, сдача в прокат и т.д. копий фильмов, воспроизведенных на каком-либо носителе).

Также следует выделить посредников на кинорынке. В качестве посредника выступает прокатчик фильма, который представляет собой физическое или юридическое лицо, имеющее право проката фильма и осуществляющее или организующее его прокат.

В зависимости от формы прав (видеоправа, театральный прокат и т.д.) прокатчик выбирает и способ их реализации. Под театральным прокатом мы рассматриваем использование кинофильма только для прямого показа в кинотеатрах, имеющих лицензию на данный вид деятельности, которые открыты для широкой публики постоянно и которые берут входной билет за просмотр кинофильма.

Другим важным направлением на кинорынке является видеопрокат. Основным направлением видеопроката является домашнее видео, т.е. использование посредником копии фильма в форме видеозаписи, которая дается напрокат или продается клиенту только для просмотра данного видеофильма в частных домах или квартирах, где не взимается входная плата.

При этом следует отметить и тот факт, что публичный показ кино- и видеофильмов на кино- и телеэкране либо с помощью иных технических средств осуществляется юридическими лицами независимо от их организационно-правовой формы, а также физическими лицами, занимающимися предпринимательством без образования юридического лица.

На кинорынке достаточно быстро могут изменить цены и рекламные расходы, но разработка новых кинофильмов и трансформация каналов распределения требуют значительного времени.

На кинорынке связь производства и потребления осуществляется с помощью целого ряда посредствующих звеньев и влияющих на эти звенья факторов. Характерной особенностью маркетинга кинорынка является то, что посредники при предложении на кинорынке кино-услуг и кинопродукции должны учитывать не только платежеспособность и запросы потребителей, но и готовность потребителей потратить свое свободное время на потребление этих услуг.

Кроме того, следует уяснить действенность этих каналов взаимовлияния, определить, что в них способствует, а что препятствует интеграции кинопроизводства, кинораспределения и кинопотребления.

Анализ показывает, что традиционный маркетинг-микс успешно работает в базовых отраслях экономики, однако в сфере услуг существуют дополнительные, требующие особого внимания факторы. Адаптация маркетинга к этой сфере требует рассмотрения следующих инструментов или его факторов: персонал, материальные свидетельства, способ предложения услуг.

Особенности маркетинга продукции и услуг кинематографии обусловлены спецификой кинорынка, его сложной структурой, в которой переплетены разнообразные внутренние и внешние связи. Элементы этой структуры активно взаимодействуют с внешней средой и являются ее производными.

Использование киномаркетинг способствует коммерциализации кинематографа и обеспечивает эффективное использование денежных ресурсов, но и спецификой кинорынка как сферы искусства, являющейся субъектом творческой деятельности.

На кинорынке продукт (кинокартина) является законченное аудиовизуальное произведение. Для того чтобы потребитель смог увидеть это произведение, необходима

специальная воспроизводящая аппаратура. Следовательно, потребитель не может оценить полностью продукт непосредственно на стадии принятия решения о покупке.

Поэтому в задачу продавца входит предоставление конечному потребителю как можно больше информации о фильме, заинтересовать его. Очевидно, что зритель смотрит фильмы не ради самого потребления и связанных с ним целей фильмопроизводства. Из похода в кино или просмотра фильма на домашнем экране он стремится извлечь определенную полезность, это может быть отдых, эстетическое наслаждение, духовное обогащение - снятие стресса и т.д. В целом зрительское потребление, по сути, является сферой непосредственного производства определенного социального эффекта, связанного с эмоциональным и физическим, моральным и интеллектуальным состоянием человека.

На наш взгляд, у каждого блага существует базовая функциональная ценность или полезность, к которой можно добавлять дополнительные услуги, создающие вторичную полезность самой разной природы.

Дополнительные услуги на кинорынке варьируются в зависимости от канала распределения кинокартины. На этапе театрального проката (демонстрация картины в кинотеатре) зрителям предоставляется разнообразный комплекс независимых от кинопроцесса услуг: буфет, музыка в фойе кинотеатра, система воспроизведения стереозвука, удобные кресла в зрительном зале и кресельные системы перевода.

Посетитель кинотеатра получает добавленные услуги помимо ожидаемого зрелища на экране. Современные кинотеатры выполняют роль развлекательных комплексов. Посетитель может не только посмотреть фильм и получить эмоции, но и приятно и разнообразно провести время.

Таким образом, владельцы кинотеатров предоставляют улучшенную услугу (например, просмотр фильма без перевода), отвечающую потребностям сверх обычных ожиданий.

Важно то, что один и тот же игровой фильм может удовлетворять различную гамму потребностей многих групп покупателей: отдых, развлечение, снятие стресса, изучение языка. «Каждой группе потребителей соответствует разная базовая функция, и, таким образом, выявляются столько же различных сегментов, сколько и функций».

Особенно важной для выбора каналов распределения на кинорынке является стратегия сегментации по выгодам, представляющая собой систематический поиск новых совокупных методов, которые не имеют конкурентного предложения на рынке, но удовлетворяют ожиданиям определенной группы покупателей. В связи с этим прокатчик в каждом определенном случае должен четко представлять себе, на какой из рычагов мотивации поведения потребителей на рынке необходимо воздействовать, чтобы привлечь потенциальных зрителей каждого конкретного фильма.

Кинопродукция, которая выпускается на разных носителях, больше обладает свойствами товара, нежели услуги.

Анализ показывает, что на разных этапах распределения меняется роль кинопродукции как товара и как услуги. При этом важным является планирование предлагаемого ассортимента кинопродукции для всех участников каналов распределения. «Этот этап начинается с формулировки предложения, отвечающего потребностям или желаниям потенциального потребителя, который оценивает его по трем основным параметрам: характеристикам самого товара (например, уровню насыщенности сюжетной линии фильма), его цене и набору сопутствующих услуг».

В процессе выполнения данного исследования нами особое место уделено изучению потребительских свойств кинофильма как услуги ярко выражены, на этапе перепродажи прав другим посредникам, демонстрации фильма в кинотеатре и на телевидении.

В целом кинорынок - не только вид искусства, но и специфическая отрасль экономики, которая выполняет экономические (коммерческая) и культурно-воспитательные задачи. Основные участники кинорынка, являются кинопромышленность, фильмопроизводство, кинопрокат, киносеть, киностудия, дистрибьютор, потребитель

(зритель), кинопрокатчик (кинопрокатная организация), киносеанс, видеодистрибьютор и инфраструктуры кино. При этом следует выделить выполняемые ими функции, задачи и особенности. В целом выделенные элементы взаимодействуют между собой и в целом характеризуют функционированию и развитию кинорынка в новых условиях.

Анализ показывает, что важным при исследовании кинорынка является оценка роли киноиндустрии, которая включает: подбор актеров (создается уникальная онлайн-база данных для профессиональных актеров и желающих попробовать себя в кино и рекламе); локаций (правильный выбор локации для съемок, определенное место с красивым пейзажем, удивительной природой или серыми бетонными джунглями спальных районов), аренда техники (при создании фильмов и роликов, особенно для тех, кто работает в рамках ограниченного бюджета, аренда съёмочной техники более целесообразна, чем ее приобретение. Можно всегда арендовать более качественное оборудование, чем то, что можно себе позволить приобрести, а также аренда даёт возможность поработать с самым современным оборудованием), еда на площадке [16].

Следует отметить, что интерес к кино как к бизнесу в последнее время значительно возрастает во многих сегментах рынка. Наблюдается рост численности кинотеатров, специализированных компаний по производству художественных и анимационных фильмов, компьютерных организаций, занимающихся обработкой изображений и созданием специальных эффектов. Возрастает также ежегодно количество наименований фильмов, персонала, занятого в производстве и продаже кинопродукта. При этом индустрия кино вступает в эру жесткой конкуренции за зрителя, за материальные, кадровые, интеллектуальные и финансовые ресурсы.

В настоящее время наблюдается модернизация бизнес-технологии копирования, распространения, рекламы и маркетинга кинопродукта. «К кинотеатрам и открытым площадкам просмотра кино добавились такие инструменты, как телевидение, DVD и флэш-носители, интернет-сайты и виртуальные магазины видеодисков. Отсутствуют проблемы посмотреть кинофильм прямо с экрана мобильного телефона или коммуникатора. Все это позволило увеличению объема кинобизнеса.

Однако появилась проблема пиратства и торговли контрафактной продукцией на рынках проката и продажи фильмов в розничной торговле. «Легальной киноиндустрии от деятельности пиратов наносится колоссальный ущерб, оцениваемый ежегодно в суммы от 15 до 25 млрд. долл.» [16]. На основе этого можно сформулировать вывод о том, что кинобизнес следует рассматривать как высокорисковом предпринимательской деятельности, осуществляемой на насыщенных и конкурентных рынках.

В Республике Таджикистан кинобизнес - развивающаяся сфера деятельности в которой взаимодействуют государство и частные компании. Однако существуют проблемы, которые влияют на финансирование кинобизнеса.

Нами выявлено, что процесс поиска источников финансирования кинобизнеса называется фандрайзингом (сюда же входит государственная поддержка). Поэтому возможными формами фандрайзинга могут быть: спонсорские средства, частные инвестиции, гранты, краудфандинг, благотворительность, меценатство).

В целом, на основе исследования сущности и структуры кинорынка мы считаем, что «кинорынок – это институт, основанный на конкуренции участников с целью удовлетворения спроса населения на кино услуги на основе эффективного использования инвестиций и внедрения инноваций, снижения затрат, повышения качества, а также обеспечения кино доступности в территориальных преобразованиях и развитие мирохозяйственных связей». В настоящее время существующая структура кинорынка Республики Таджикистан имеет следующий вид (рисунок 1).

Вместе с тем заранее предлагаем некоторые пути решения указанных проблем в республике:

1. совершенствование кадровой подготовки отечественных специалистов;

2. *оптимизация условий сотрудничества производителей аудиовизуальной продукции Республики Таджикистан с телеканалами и дистрибьюторами;*
3. *создание законодательных протекционистских мер кино (в том числе налоговое и таможенное стимулирование кинорынка);*
4. *создание благоприятного инвестиционного климата для привлечения средств финансового рынка, в том числе и зарубежного;*
5. *борьба с интернет-пиратством и др.*

Опыт показывает, что каждый год в странах мира проводятся различные кинофестивали и другие мероприятия в области кинорынка. На этих рынках происходит самая настоящая киноторговля- продажа и закупка фильмов, только что показанных на фестивале (Канский, Берлин, Азиатских стран, российский, стран СНГ).

Кинокомпании-правообладатели на кинорынке демонстрируют новые фильмы и фрагменты еще не законченных картин, презентуя их кинокомпаниям-дистрибьюторам с целью продажи, а также представляют рекламные материалы - каталоги, буклеты, постеры, ролики, на своих стендах на территории выставки. Здесь проходят самые важные деловые переговоры, заключаются сделки.

Таким образом в целом кинорынок обеспечивает устойчивую связь между потребителями (зрителями) и поставщиками (организаций кинорынка), а также успешно решая социально-экономические проблемы, занимает центральное место в рыночной системе. Вместе с тем кинорынок не в состоянии гарантировать решение всех социально-экономических вопросов современного общества и повышения культурного и воспитательного уровня населения в условиях развития цифровой экономики.

Литература:

1. Борисов Е.Ф. Экономическая теория/Е.Ф.Борисов. – М.: Юрайт, Центральный институт непрерывного образования «знание» России, 1998. – 478 с.;
2. Государственное регулирование рыночной экономики: под общ. ред. Кушлина В.Г., Волгина Н.А.; Редкол.: Владимирова А.А. и др.- М.: ОАО «НПО Экономика», 2000.- 735 с.
3. Гэлловей Л. Операционный менеджмент. СПб.: Питер. 2001. 320 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг. - Издательство: Вильямс, 2007.
5. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. Профессиональное издание, 12-е изд.: Пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2009. – 1072с.
6. Лавриков В.В. Стратегия развития рынка образовательных услуг в сфере оптовой торговли продовольствием: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Лавриков Виктор Васильевич. – М., 2011. - 311с.
7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: учебник/К.Р.Макконелл, С.Л.Брю.-М.: Издательство: ИНФРА-М 2003.- 983с.-С.18-20.
8. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь / Базелер У., Сабов З., Хайнрих Й., Кох В. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 800 с.
9. Песоцкая Е. В. Маркетинг услуг. - СПб.: Издательство “Пи-тер”, 2000.- 160с. с.9-24.
10. Разомасова Е.А.Сфера услуг: теория, состояние и развитие:монография / Е.А. Разомасова ; НОУ ВПО Центросоюза РФ «Сибирский университет потребительской кооперации». – Новосибирск, 2011. – 136 с.-С.8.
11. Рональд Г.Коуз.Фирма, рынок и право.-М.: Новое издательство, 2007.-227с.
12. Рыночная экономика: учебник по экономической теории.-М., 2016.-89с.
13. Фишер С. Дорнбуш Р. Шмалензи Р. Экономика.-М.:Экономика, 1995.-675с.
14. Шерер Ф. Структура отраслевых рынков/ Ф. Шерер, Д. Росс. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 698 с.
15. Экономическая теория: пол ред. Камаева В.Д.-М.: ВЛАДОС, 2003. - 592 с.
16. <http://star-i.com.ua/kinouslugi/index.html> (дата обращения, 7.06.2023г.).
17. https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/28794 (дата обращения 7.06.2023г.).
18. <https://lektsii.org/1-44597.html> (дата обращения 11.06.2022г.).

СИСТЕМАҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ ГАРДИШИ ҲУЧЧАТ (СЭГХ)

Аннотатсия: дар мақола самтҳои гуногуни фаъолияти корхонаҳо баёни худро ёфтаанд, ки назарро рақамикунонӣ мебошанд. Нишон дода шудааст, ки рақамикунонии онҳо боиси пешрафти фаъолияти корхона, тезонидани амалҳои корхона ва васеъ гаштани доираи фаъолияти корхона мегардад. Таъкид гардидааст, ки системаҳои электрони гардиши ҳуҷҷат дорои функсияҳои мебошанд, ки ба талаботи фаъолияти корхона ҷавобгӯ буда, истифодаи онҳо суръати додугирифтӣ иттилоот ва фазои иттилоотиро ҳам дар шакли электронӣ ва ҳам дар шакли анъанавӣ меафзоёнад.

Важҳои калидӣ: СЭГХ, ҳуҷҷат, ҳуҷҷати электронӣ, имзои электрони рақамӣ, рақамикунонӣ, гардиши ҳуҷҷат, гардиши электрони ҳуҷҷат, гардиши анъанавӣ ҳуҷҷат, ғоиданокии системаи электрони гардиши ҳуҷҷат.

Зарурият ва ғоиданокии рақамикунонии фаъолияти корхона, аз ҷумла, ҷорӣ намудани системаи электрони гардиши ҳуҷҷат (СЭГХ) барои ҳамаи корхонаҳо масъалаҳои муҳими рӯз гаштааст. Дар замони ҳозира системаҳои гуногуни электрони гардиши ҳуҷҷат вучуд доранд, аз ҷумла СЭГХ-и “Дело”, Directum RX, ELMA365 КЭДО, Кодекс: Документооборот, 1С-ЭДО, Docsvision ва ғ., ки ба функсияҳои гуногун дороанд. Истифодаи онҳо кори амалии корхонаро метезонад, гардиши бемайлони ҳуҷҷатро дар дохили корхона таъмин мекунад, алоқаи берунии корхонаро бо корхонаҳои дахлдори гуногун ба таври автоматӣ барқарор мекунад, фаъолият ва амалиёти ҳукукии корхонаро дар фазои ягонаи иттилоотӣ таъмин мекунад. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки нархи гарони СЭГХ-ҳои маҷуда на ба ҳар як корхона имконият медиҳад, ки онҳоро харидорӣ намояд. Аз тарафи дигар, одатан дар корхонаҳо миқдори зиёди компютерҳо вучуд доранд, ки дар онҳо кормандони корхонаҳо кор мекунанд, аз ҳамин сабаб, ба онҳо зарур аст, ки ягон намунаи системаи электрони гардиши ҳуҷҷатро ба роҳ монанд.

Азбаски системаҳои электрони гардиши ҳуҷҷат (СЭГХ) бо амалҳои ҳукукии корхона дар фазои ягонаи иттилоотии субъектҳои Ҷумҳурии алоқаманданд, бинобар ин онҳо дар асоси мафҳумҳои амал мекунанд, ки аз ҷиҳати ҳукуқӣ муайян карда шудаанд. Ба ин гуна мафҳумҳо, пеш аз ҳама, мафҳуми “ҳуҷҷат” ва “имзои электрони рақамӣ” дохиланд. Азбаски ҳуди иттилоот бо хосиятҳои физикию химиявии барандагони иттилоот алоқаманд аст, бинобар ин таърифҳои гуногуни “ҳуҷҷат”-ро ба майдони истилоҳот ва таҳлилгарӣ ворид кардаанд. Масалан, яке аз таърифҳо чунин аст: Ҳуҷҷати электронӣ - иттилоотест, ки дар барандаи иттилоот дар шакли маҷмӯи символҳо, навишти садо ё тасвирҳо ба қайд гирифта шудааст ва барои фиристодан дар вақт ва фазо бо ёрии воситаҳои техникаи ҳисоббарор ва алоқаи электрикӣ бо мақсади нигоҳдорӣ ва истифодаи умумӣ пешбинӣ шудааст. Чуноне ки аз таъриф бармеояд, дар он мазмун ва мундариҷаи иттилоот ба назар гирифта нашудааст, яъне таъкид бар он наёфтааст, ки иттилоот дар вақти фиристодан ба шикаст дучор меояд ва нодуруст мешавад. Чунин амал бо иттилоот аз хосиятҳои барандагони иттилоот ва равандҳои физикии дар шабака бавуқӯоянда сар мезанад. Таърифи дигар, ки бо хосиятҳои физикию химиявии барандагони иттилоот иртиботе надорад, чунин аст: ҳуҷҷати электронӣ - иттилооти ҳуҷҷатшудаест, ки дар сурати электронӣ оварда шудааст, яъне дар сурате оварда шудааст, ки барои пазируфтани аз тарафи инсон бо истифода аз мошинаҳои электрони ҳисоббарор, ва инчунин, барои фиристодан ё коркард бо шабакаҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мутобиқ аст.

Ҳамин тавр, аз таърифҳои ҳуҷҷати электронӣ асоси ҳукуқӣ доштани он барои истифода муайян намешавад. Барои асоси ҳукуқӣ пайдо кардани ҳуҷҷати электронӣ мафҳуми “Имзои электрони рақамӣ” истифода мешавад, ки чунин таъриф дода мешавад: Имзои электрони рақамӣ (ба забони русӣ ЭЦП) – ҳуҷҷати электрониест, ки муаллифии ҳуҷҷатро тасдиқ мекунад, яъне ба ҳуҷҷат аҳамияти ҳукуқӣ мебахшад. Аммо аҳамияти ҳукуқӣ бахшидан ба ҳуҷҷат бо шартҳои зерин амалӣ мегардад:

1. Агар сертификати калиди имзои ҳамин имзои электрони рақамӣ дар вақти тафтиши он ё имзои ҳуҷҷати электронӣ қуввати худро гум накарда бошад;
2. Дар вақти будани далелҳо, ки вақти имзоро муайян мекунанд;
3. Агар ҳақиқӣ будани имзои электрони рақамӣ дар ҳуҷҷати электронӣ тасдиқ ёбад;
4. Агар Имзои электрони рақамӣ дар мувофиқа бо маълумотҳои дар сертификати калид нишон додашуда истифода мешуда бошад.

Агар савол гузорем, ки СЭГХ барои чӣ лозим аст, он гоҳ ба ин савол ин тавр ҷавоб додан лозим меояд: системаи электрони гардиши ҳуҷҷат барои ташкили системаи идоракунии пурраи бизнес-равандҳо ва ҳуҷҷатҳои ташкилот имконият фароҳам меоварад, ва имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатгузори ташкилот ҳам аз рӯи талаботҳои ГОСТ оид ба ҳуҷҷатгузорӣ ва ҳам мувофиқи талаботҳои регламент, нишондодҳо ва дастурамалҳо оид ба ҳуҷҷатгузори ҳуди корхона, ки аз тарафи вай коркард карда шудаанд ва истифода бурда мешаванд, ташкил карда шавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки СЭГХ асосан амалҳои зеринро иҷро мекунад:

1. ҳуҷҷатҳо ва супоришҳо ба таври автоматӣ ба қайд мегирад;
2. баҳамтаъсирии самараноки коркунонро дар чорҷӯбаи корӣ бо ҳуҷҷатҳо таъмин мекунад;
3. ҷустуҷӯи лаҳзавии иттилоотро иҷро мекунад;
4. назоратро аз болои корҳои барқарор мекунад, ки онҳо бо ташаббуси ҳуди ҳуҷҷатҳо ва супоришҳо ҳосил шудаанд;
5. мониторинги ҳолати иҷроиши равандҳо аз тарафи коркунон мегузаронад, ки онҳо аз ҳисоби журналҳо ва ҳисоботҳои гуногун ташаккул ёфтаанд;
6. нигоҳдории дарозмуддати ҳуҷҷатҳои корхонаро ташкил мекунад;
7. ҳуқуқҳои дастрасии коркунонро ба иттилоот таъмин мекунад;

Қариб ҳамаи СЭГХ-ҳои муосир Модулҳои асосии зеринро дороанд:

1. АРМ «Пользователь» - ҷои кории универсалии дастрасӣ ба система;
2. АРМ «Администратор» - воситаи мутобиксозӣ ва маъмурии система;
3. «Графический дизайнер маршрутов» - восита барои лоиҳакашии равандҳои анъанавии коркарди ҳуҷҷатҳо дар корхона;
4. «Дизайнер форм» - восита барои мутобиксозии номгӯи бақайдгирӣ-назоратӣ;
5. «Менеджер журналов и отчетов» - восита барои мутобиксозии шаблонҳо оид ба фаъолияти корхона;
6. воситаи мутобиксозии имзои электрони рақамӣ (ЭЦП) ва протокол кардани амалҳои истифодабаранда;
7. «Почтовый клиент» - воситаи кор бо хабарҳои почтаи электронӣ.

Яке аз СЭГХ-и машҳури муосир Евфрат аст, ки бо бисёре аз функсияҳои худ аз дигарон фарқ дорад, ки дар инҳо зоҳир мешавад:

- Системаи **ЕВФРАТ** метавонад самаранокии фаъолияти корхона, шӯба, департаментро баланд бардорад, интизоми иҷроиширо беҳтар намояд, вақтро дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолият сарфа намояд, фазои ягонаи иттилоотӣ ва идоравиро дар корхона ташкил намояд;
- Барои насб ва истифодабарии системаи ЕВФРАТ таъминоти иловагии барномавӣ талаб карда намешавад, чунки вай дар асоси СУБД-и ҳуди система бо номи «НИКА» кор мекунад, ки дар комплекти таъминотии система дохил аст;
- Ба талаботҳои меъёрии ФР, ИДМ, ҚТ ва талаботҳои стандарти ҷаҳонӣ ISO 9000 ҷавобгӯ аст;
- Система дар асоси талаботҳои пурраи тавсияҳои мувофиқи WfMC (Workflow Management Coalition) коркард карда шудааст;
- Системаи ЕВФРАТ ба интерфейси фаҳмои интуитивӣ соҳиб аст, дар мутобиксозӣ ва истифодабарӣ оддӣ ва содда аст;
- Мавҷудияти қисмҳои «Дизайнер форм», «Дизайнер маршрутов», «Менеджер журналов и отчетов» системаро ба талаботи корхона адаптатсия мекунонад;

- Дар система функцияҳои гуногуни зарурӣ барои кор бо ҳуҷҷатҳо ва равандҳои корӣ бо технологияи workflow ба роҳ монда шудааст;
- Дар система воситаҳои сканкунӣ ва шинохтани объектҳо ҳангоми чараёни сканкунӣ бо ёрии технологияи беназири компанияи Cognitive Technologies - технология Drag and Recog, инчунин, модули дохилии намоиш ва чоп вучуд дорад;
- Васеъшавии имконияти ҷустуҷӯ бо ёрии таҳлили морфологӣ матн;
- Имконияти сохтани ҳисоботҳо ва журналҳо бо ёрии генератори дохилии ҳисоботҳо;
- Дастгирии корҳои тақсимоӣ-территориявӣ бо ёрии зерсистемаи мубодилаи ҳуҷҷатҳо;
- Имконияти кор бо ҳуҷҷатҳо ва супоришҳо бо ёрии веб-браузер аз нуқтаи дилхоҳи ҷаҳон;
- Истифодаи воситаҳои сертифитсиронидашудаи криптографияи рамзгузорӣ ва истифодаи имзои электронии рақамӣ;
- Тақсимои дастрасии ҳуқуқ ва истифодаи механизми нақшҳо;
- Идоракунии соддаи маъмурӣ аз рӯи имкониятҳои АРМ «Администратор»;
- Мавҷудияти API-и кушод барои сохтани таъминоти барномавии интегратсионӣ дар платформаи ЕВФРАТ.

Муқоисакунии имкониятҳои функционалии системаҳои электронии гардиши ҳуҷҷат (СЭГХ) нишон медиҳад, ки истифодаи системаҳои ба ин система монанд кори корхонаро ба мартабаи ҷаҳонӣ бароварда метавонанд.

Адабиёт:

1. Семенов А.Ф., Семенов К.А., Новиков Д.М. Электронный документооборот: теория и практика. - М.: Лань, 2018.
2. Иванов В.Е., Смирнов А.Н. Организация и технология электронного документооборота в государственных организациях - М.: Юрайт, 2018.
3. Романов А.В. Электронный документооборот и интеллектуальная собственность. - М.: Инфра-М, 2017.
4. Клебанов В.К., Зубарев В.М., Мелихов Б.Д. Электронный документооборот в корпоративных информационных системах. - СПб.: Питер, 2016.
5. Семенов В.Л., Гусев В.М. Электронный документооборот в организациях: автоматизация бизнес-процессов. - М.: Городец, 2011.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Зайнуddинов Сафар, н.и.т., дотсент, мудири шуъбаи тақвияти институтсионалии кишвар ва иқтисоди рақамӣ, Пажӯҳигоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодиёти Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ.

Салимов Назаралӣ, н.и. ф.-м., дотсенти кафедраи математикаи олий ва системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт

МУАММОҲОИ БАҲИСОБИГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ЗЕРКОМПЛЕКСИ БОҒУТОКПАРВАРӢ

Боғдориву тоқпарварӣ яке аз зерсохторҳои асосии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, дар бобати таъмини аҳоли бо маводи хӯроқа, афзун гардондани имкониятҳои содиротии мамлакат ва бо ҷойҳои кори доимӣ таъмин намудани аҳоли мавқеи муҳим дорад. Бо мақсади рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ, тадриҷан зиёд намудани истеҳсоли меваю ангур Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барномаи мақсадноки давлатии рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ, тадриҷан зиёд намудани истеҳсоли меваю ангур ва парвариши дарахтони мева ва ҳамешасабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007—2010» ва баъдан Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 27 августи 2009, № 683) «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ доир ба рушди соҳаи тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010- 2014» ба тасвиб расид, ки дар пайи он дар ҷумҳурӣ дар майдонҳо боғу тоқзорҳои нав бунёд шуданд.

Маҳзин масъала аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдатимиллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмондар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуд, ки “Дар баробари ин, дар самти зиёд намудани майдони боғу тоқзор ва ба ин васила, афзун гардонидани истеҳсоли меваҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ба стандартҳои ҷаҳон мутобиқ ва ба содирот нигаронидашуда тадбирҳо андешида шавад». [1, 9].

Ин дастуру супоришҳои субъектҳои хоҷагидорро ба таҳрик меорад ва дар худ як қаноатмандиро эҳсос мекунад, чунки ин соҳа ба таври бесобиқа ривож ёфт.

Аз маълумотҳои иқтисодӣ бармеояд, ки соли 2022 истеҳсоли меваю сабзавот ба 3 миллиону 200 ҳазор тонна расонида шуд. [2, 10].

Аслан, боғдорию тоқпарварӣ шуғли қадимаи миллати тоҷик буда, ҳанӯз чор ҳазор сол пеш тоқзорҳо ва боғи меваҳои гуногун бунёд карданд.

Ин соҳаи зудтараққиёбанда дар даврони соҳибистиклолӣ ҳамчун муаррифгари соҳаи кишоварзии кишвар мавқеи назаррас пайдо кард. Дар натиҷаи амалигардонии барномаҳои мақсадноки рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ ҳоло майдони боғот ва тоқзор дар вилояти Суғд ба зиёда аз 74,8 ҳазор гектар расид. [3. 284]. Ҳоло дар боғоти вилояти Суғд зиёда аз 75 навъи дарахтони меваю ангур парвариш мешавад, ки дар ғайи гардонидани сабади истеъмолии аҳоли нақши муҳим доранд.

Аз маълумоти омории соли 2021 бармеояд, ки дар ҷумҳурӣ 160 ҳазору 533, 27 гектар боғ, 38 ҳазору 570, 4 гектар тоқзор мавҷуд аст, ки аз он мутаносибан 107 ҳазору 544,27 ва 33 ҳазору 750, 1 гектар ҳосилдиханда буда, сола ба ҳисоби миёна 473,3 ҳазор тонна мева ва 267 ҳазор тонна ангур истеҳсол мешавад. Агар истеҳсоли ангур дар соли 1991-ум 92 ҳазору 607 тонна бошад, пас соли 2021 то 267 ҳазору 400 тонна расид. Айни замон дар Тоҷикистон истеҳсоли мева ба 470 ҳазор тонна расонда шуд, ки назар ба соли 1991 қариб ҳафт маротиба зиёд аст.

Тоҷикистон манбаи меваҳои хушки донакдор буда, беш аз 80 дарсади ғулинг ва 25 дарсади баргаку аштаки Осиёи Марказиро истеҳсол мекунад. Феълан, дар ҷумҳурӣ зиёда аз 60 ҳазор гектар чунин боғҳо мавҷуданд. Гуфта метавонем, ки боғдорӣ дар ҳама шаклҳои нави хоҷагидорӣ бо истеҳсоли маҳсулоти дорой сифати баланди молӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза аз имтиҳони «иқтисоди бозоргонӣ» гузашт. Истиклолияти кишвар, инкишофи муносибатҳои нави бозоргонӣ талаб менамояд, ки маҳсулотро бо технологияи замонавӣ, мутобиқ ба талаботи меъёрии ҷаҳонӣ манзур намоем. Бунёди боғҳои навъҳои гуногун зардолу дар шароити иқлими Тоҷикистон аҳамиятнок аст. Табиат ранги дигар мегирад. Аз дигар тараф, аз ин ҳисоб, дар замини қорами водихо имкони васеъ барои рушди сабзавоткорӣ пайдо мешавад.

Бунёд кардани боғ, пеш аз ҳама, ба ҳосияти биологӣ мева ва иқлим рабт дорад. Масалан, агар дар ноҳияҳои вилояти Суғд парвариши навъҳои гуногун зардолу ва шафтолю бодом мувофиқ бошад, иқлими водии Қаротегин барои парвариши анвои

дерпазики ноку себ шароит фароҳам меорад, ноҳияҳои водии Вахш бошад, барои рӯёнидани меваҳои субтропикии ситрусӣ, махсусан лимӯ, мувофиқ аст.

Ҳоло 80 дарсади боғоти дарахтони меваи донакдорро дар миқёси ҷумҳурии вилояти Суғд ташкил мекунад. Олимону мутахассисон дар ҷумҳурии парвариши 11 навъи анор, қариб 70 навъи зардолу, 17 навъи себ, 15 навъи нок, 5 навъи лимӯ, 15 навъи шафтолу ва миқдори зиёди навъҳои меваи таҷҷоиро ба роҳ монданд. Тибқи маълумоти омӯрӣ, кишвари мо аз ҷиҳати истеҳсоли зардолу, лимӯ ва анор дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷои аввалро ишғол менамояд.

Истеҳсоли мева ва ангур дар хоҷагиҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити бозорӣ торафт мувофиқ гардида, баланд бардоштани сатҳи хоҷагидорӣ, пеш аз ҳама, омӯзиши менеҷменти имрӯзаро, ки беш аз ҳама бо ташкили зарурии баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд аст, талаб мекунад.

Самтҳои асосии рушди он барои дурнамои миёнамӯҳлат (баландбардоштани иттилооти баҳисобгирӣ, ташкили инфрасохтори истифодаи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботдиҳӣ молиявӣ, тақмили низоми танзими меъёрӣ, пурзӯр намудани назорати сифати ҳисоботдиҳӣ муҳосибӣ ва баланд бардоштани тахассуси мутахассисоне, ки ба бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити ҳисоботдиҳӣ муҳосибӣ машғуланд), ки бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.06.2004 №180 дар доираи Консепсияи дахлдор қабул шудааст ва ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллиро дар бар мегирад, ба таври пурра ба хоҷагии кишлоқ низ дахл дорад. Баробари ин, барои ин соҳа мушкilotи хоси методологӣ ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ низ хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Дар зер маҳз дар ин бора сухан меравад.

1. Пеш аз ҳама мувоҷикунондани рушди ба ҳисобгирии муҳосибӣ бо дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар соҳаи аграрӣ, бозҳам наздиктар алоқаманд кардани тағйироти методологӣ он ба хусусияти шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, ҷузъҳои алоҳидаи механизми хоҷагидорӣ ва вазъи иқтисодии соҳа муҳим арзёбӣ мешавад. Вобаста ба ин масъалаҳои таҳияи саривақтии пешниҳодҳои дахлдори методӣ ва санадҳои меъёри дигаре, ки бо сохторҳои фаъолияткунандаи агрохолдингӣ ва муттаҳид гардонидашуда алоқаманданд, корхонаҳои истеҳсоли ва муниципалии унитарӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ таваҷҷуҳи бештар меҷӯянд.

Бояд қайд кард. Ки асоси ҷунин самти омодакунии ҳуҷҷатҳои меъёрӣ дар Федератсияи Россия бехтар ба роҳ монда шудааст. Дар ин кишвар дастурамал оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таҳия гардид ва он бо Фармони Вазорати кишоварзии Россия аз 20.01.2005, №6 тасдиқ карда шуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷунин ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ба тасвиб расидааст, ки асосҳои ҳуқуқии барои мондани баҳисобгирии муҳосибиро таъмин менамоянд. Дар ин ҳуҷҷатҳо қоида ва тартиби равиши тафриқанок дар мавриди ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста ба андоза ва шароитҳои дигари фаъолияти хоҷагиҳои зикршуда нишон дода шудаанд. Ногуфта намонад, ки ба ғайразхоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба ҷунин дастурамал субъектҳои дигари хоҷагидорӣ шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва шаклҳои дигари молиявӣ, ки гуногунрангии онҳо хусусияти иқтисодӣ аграриро муайян месозад, эҳтиёҷ доранд. Ин ҳуҷҷат то ҳоло дастраси ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нагардидааст ва дар ташкили дурусти низоми баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и хурд ва миёна мушкilotи зиёде ба назар мерасанд.

2. Гуногуншаклии иқтисодӣ аграрӣ зарурати бунёди ба он мувофиқи нақшаи соҳавӣ ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро талаб мекунад. Таҷрибаи истифодаи нақшаи ҷорӣ ҳисобҳо ва дастурамалҳои методӣ оид ба истифодаи онҳо, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудаанд, нишон медиҳад, ки дар онҳо махсусияти соҳавӣ, пеш аз ҳама дар сатҳи ҳисобҳои иловагӣ (ҳисобҳои ёрирасон) ва ҳисобҳои таҳлилӣ ба таври пурра инъикос наёфтаанд. Ин ҷиҳат, махсусан барои ду қисмати аввали ҳисобҳо, ки ба таври бештар иқтисодии захиравӣ молистеҳсолкунандагони хоҷагиҳои деҳотро ифода

мекунанд ва ҳисобҳои қисмати ҳаштум, ки ҳаҷм ва сохтори натиҷаҳои ҷорииф аъолияти молиявию хоҷагидории онҳоро мефаҳмонанд, хос мебошад.

Баҳисобгирии кулӣ ва таҳлилии онҳо дар ҳаҷми пурра дар муқоиса бо дигар воситаҳои асосӣ анҷом дода шаванд. Аммо дар ин ҷо ба назар гирифта шуд, ки баҳисобгирии таҳлилӣ вобаста ба нақши махсуси он дар истеҳсолот ҳатман бояд алоҳида ба ҳисобгирифта шавад. Ҳангоми чудо намудани ҳисобҳои қисмати махсус оид ба баҳисобгирии идоравӣ дар нақшаи умумӣ чунин тағйирот бояд дар нақшаи соҳавӣ низ пешбинӣ карда шавад.

Албатта, нақшаи соҳавӣ баталаботи шаклҳои гуногуни субъектҳои хоҷагидорӣ, аз муассисаҳои калониягросаноатӣ то хоҷагиҳои хурди шахсӣ бояд ҷавобгӯ бошанд.

Барои ин зарураст, ки имкониятҳои онҳо барои соҳаҳои дахлдор ба назар гирифта шаванд.

3. Ҳангоми аҳамияти афзояндаи сатҳи очагидорӣ ва рақобатпазирии молистеҳсолкунандаи хоҷагиҳои деҳот дар шароити иқтисоди бозорӣ баланд бардоштани нақши баҳисобгирии истеҳсолӣ ҳамчун қисми таркибии низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳа (ҳамчунин низоми баҳисобгирии истеҳсолӣ) хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Бояд бо қаноатмандӣ қайд кард, ки дар соҳаи кишоварзӣ дар муқоиса бо соҳаи дигари иқтисод дар марҳилаи тамоми пеш аз ислоҳотӣ, замоне, ки қор оид ба рушди баҳисобгирии истеҳсолӣ идома дошт, таваҷҷуҳ кам нашудааст, ки ин дар дастурамалҳои дахлдори методии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Баробари ин, агар қори зикршуда идома дода нашавад, ё ба он аз тарафи қомеаи муҳосибӣ таваҷҷуҳ қоста гардад. Ин қорабиниҳо ноқифоя мегарданд. Агар истифодаи яққояи арзишбандии бо адолатона ба дасткашӣ аз баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолот ва калкулятсиякунонии арзиши аслии маҳсулоти тайёр дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ оварда расонад, ҳатари ба вуҷуд омадани чунин ҳолат мавҷуд аст (ба ин монанд пешниҳодҳои намоёндагони алоҳидаи иқтисод ва баҳисобгирии муҳосибӣ баён кардаанд).

Аз ин рӯ, мақтаби ниҳоят пурқуватти ватании баҳисобгирии истеҳсолиро на танҳо ҳифз кардан, балки минбаъд ҳам рушд бахшидан зарур аст, имкониятҳои иттилоотии онро аз ҳисоби қорӣ сохтани марказҳои масъал (ҷавобгарӣ) ва аломатҳои дигариз арурии гуруҳбандӣ бояд васеъ намуд. Маълум аст, ки ин тағйироти дахлдорро дар нақшаи соҳавии ҳисобҳо, махсусан дар низоми ҳисобҳои таҳлилӣ, ҳамчунин аниққардани дастурамалҳои умумии соҳавӣ ва дохили соҳавии методиро оид ба масъалаҳои зикршуда талаб менамояд.

4. Вобаста ба алоқамандсозии қонунгузорӣ (ҳам дар қонунгузориҳои муҳосибӣ ва ҳам дар андозӣ) дар бобати статуси махсуси ҳуқуқи ҳуҷҷатҳои аввалияи баҳисобгирӣ зарур аст, ки қор оид ба тақмил ва тақдиқи минбаъдаи шакли онҳо ба сатҳи умумии соҳавӣ (дар бобати шаклҳои махсусонида) ё умумичумхуриявӣ (дар бобати шаклҳои умумӣ) идома дода шавад (мутобиқан аз тарафи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қӣ тавре ки он дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.03.2011, №702 “Да рбораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” муайян карда шудааст).

Бо назардошти ба миқдори зиёд ва пароканда будани санадҳои меъёрии нашршудаи боло, ки дастраси аксари молистеҳсолкунандагони хоҷагиҳои деҳотро ба онҳо душвор мегардонад, мувофиқи мақсад доништа мешавад, ки албоми ягонаи соҳавии шакли умумишудаи ҳуҷҷатҳои аввалияи баҳисобгирӣ ташаққул дода шаванд. Баробари ин зарурияти дар таҷриба қорӣ намудани баҳисобгирии соҳавии равишҳои тафриқа ноқоид ба технологияҳои қорқарди иттилооти баҳисобгирӣ аз шакли одии ҳисобкунӣҳо барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) то шакли автоматикунондаи баҳисобгирии муҳосибӣ барои молистеҳсолкунандагони қалон ба миён омадааст.

5. Бояд гуфт, ки мутобиқи боби 53-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ низоми содақардашудаи андозбандӣ пешбинӣ шудааст, лоқин мушкилоти ҳамоҳангсозии баҳисобгирӣҳои муҳосибӣ ва андозӣ хеле тезутунд гардидаанд. Ҳалли қидди инм ушқилот аз наздиқкунонии қонунгузориҳои андозӣ ва муҳосибӣ вобаста аст. Зарураст, ки дар ин бобат ба Кодекси андози Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузорӣ оид ба андозҳо тағйироти дахлдор дар овардашаванд, то мушкилоти ҷойдоштато андозае ҳал гарданд.

Баробари ин зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар мавриди андози ягонаи кишоварзӣ (АЯК) дастурамалҳои методӣ оид ба таъмини муҳосиби ҳисобкунии андози даромад бо назардошти инъикоси муназзами фарқиятҳои андозӣ ва уҳдадориҳои андозӣ тибқи НББ “Баҳисобгирии ҳисобкуниҳо оид ба андози даромад” таҳия карда шаванд. Агар дар мавриди андозҳои дигар ҳарфзанем, гуфтан мумкин аст, ки низоми мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибӣ талаботи ҳисобкунии бовари баҳши пойгоҳи дахлдори андозиро оид ба андоз аз арзиши иловашуда ААИ санадҳои алоҳидаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи андозҳо ва пардохтҳо амалан пурра таъмин карда аст ва ин ҳолат дар қонунгузориҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мавриди амал қарор гирифтааст.

6. Бояд таъкид кард, ки масъалаҳои мутобикаткунонии баҳисобгирии соҳавӣ ба қоидаҳои СБҲМ 41 “Кишоварзӣ” баррасии алоҳидаро талаб мекунад. Масъалаҳои умумии меъёрии ҳуқуқӣ ва методологие, ки ба ҷорӣ намудани онҳо дар таҷрибаи ватанӣ алоқаманданд, дар доираи иҷрои Консепсияи зикршудаи рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои миёнамуҳлат ҳал карда хоҳанд шуд. Фақат инчонайд бояд кард, ки баробари таҳияи ҳуҷҷати ба он монанд – стандарти ватанӣ (НББ) муайян кардани таносуби онҳо талабкарда мешавад. Ин таносуб чунинаст: нахуст–байни баҳисобгирии активҳои биологӣ, баҳисобгирии истехсолӣ (идоравӣ) ва баҳисобгирии натиҷаҳои молиявӣ; дуввум–байни нархгузорию бо адолат ва арзиши ба таври анъанавӣ тағйирёбандаи таърихӣ; сеюм–байни таснифоти ҷорӣ намудани СБҲМ– 41 ва таснифоти иқтисодии ватанӣ, ё ба маънои васеъ–байни меъёрҳои ин стандарт. Бешубҳа, ҷорӣ намудани ин усул дар рушди назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири бо самар хоҳадрасонд.

7. Дар самти ислоҳоти баҳисобгирии бухгалтерӣ бояд масъалаҳои зерин мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, ҳалкардашаванд: асосҳои илмӣ (назариявӣ) консепсияи ташкили баҳисобгирии бухгалтерӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ (вобаста) мутобик ба талаботи иқтисоди бозорӣ бояд аҳия карда шавад; хусусиятҳои ташкили ҷараёнҳои баҳисобгирӣ дар шароити диверсификатсияи низоми баҳисобгирии бухгалтерӣ муайян карда шавад; таъсири шароитҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ба мазмун ва таркиби сиёсати баҳисобгирии амалкунанда нишон дода шавад; нишондиҳандаҳо ва методикаи ба самаранокӣ фаъолияти хизматрасонии муҳосибӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ асоснок карда шавад; схемаи оқилонаи ҳуҷҷатикунонии омилҳои фаъолияти хоҷагии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таҳия кардашаванд; механизми ташкилот ва услубҳои тадбиқи назорати дохили хоҷагӣ бон назардошти манфиатҳои намоёнҳои гуруҳҳои гуногун таҳия карда шавад; асосҳои концептуалии ташаккули ҳисоботҳои бухгалтерӣ мутобик ба СБҲМ ва қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайянкарда, фарқиятҳои асосӣ, принципҳои он ва омилҳои ба мазмуни ҳисоботҳои бухгалтерӣ таъсиркунанда дар хоҷагии ишлоқ муайян карда шавад; механизми ташаккули самаранокӣ низоми баҳисобгирӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, кибабаланд бардоштани сатҳи таъмини ахбории хоҷагидорӣ, қабули қарорҳои идоракуни зарури мусоидат кунандаро таҳия ва пешниҳод намудан лозим аст; услуби таҳлили маҷмӯи ҳисоботи бухгалтериро дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ бо мақсади қабули қарорҳои самарнок идоракунӣ, дар асоси ахбори боварибахш таъҷилӣ, баҳодиҳии натиҷа ва ҳулосаҳо оид ба натиҷаи таҳлил бояд таҳия намуд; услуби тағйирӣ ё шакливазкунии ҳисоботи бухгалтериро дар доираи СБҲМ бо мақсади мувофиқшавӣ низоми баҳисобгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо стандартҳои байналхалқии дар шароити интегратсияи равандҳои байналхалқии иқтисодиёт бояд асоснок карда, таҳия карда шавад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, шаҳри Душанбе, 22-юми декабри соли 2017

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, шаҳри Душанбе, 23-юми декабри соли 2022
3. Омори солонаи вилояти Суғд – 2022. Раёсати агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд
4. Зокирова Ф.Д. Бухгалтерский учет: теория и практика. –Душанбе: ООО “Нушбод”, 2021. – 148с.
5. Хушвахтзода Қ.Х. Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона. Китоби дарсӣ. –Душанбе: “Ирфон”, 2020. – 458с.
6. Хушвахтзода Қ.Х., Расулов Д.Т., Шоймардонов С.Қ., Набиев Б.А.. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: “Сино”, 2021. – 490с.
7. Шокиров Р.С. Рыночная трансформация аграрных отношений Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2012

Маълумот дар бораи муаллиф:

Зоидова Тӯҳфа Маҳкамовна – муаллими калони кафедраи Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”. E.mail: zoidova74@mail.ru

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ПРОЕКТОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА**

В 2020 году на Саммите по климатическим амбициям Казахстан принял обязательство по трансформации в углеродно нейтральную экономику к 2060 году, которое обозначило приоритетность целей устойчивого развития. Вместе с тем, переход к устойчивому развитию требует огромных финансовых вложений. Казахстану требуются инвестиции в размере более 650 млрд. долл. для выполнения климатического обязательства [1].

Однако реальные данные по Казахстану иллюстрируют существенный разрыв между суммой необходимых устойчивых инвестиций и фактическим их объемом. Так, по данным Бюро национальной статистики АСПиР РК, инвестиции и текущие затраты на охрану окружающей среды по итогам 2021 года составили всего 417 млрд. тенге [2]. Согласно данным Центра зеленых финансов МФЦА, объем выпуска устойчивых облигации в нашей стране не превышает 100 млрд. тенге [3].

Вместе с тем, во многих государствах ведущей тенденцией в экономической политике является снижение доли прямого участия государства в финансировании ЦУР и стимулирование вложений частного сектора. Но в Казахстане сохраняется низкая заинтересованность инвесторов в финансировании проектов в области устойчивого развития из-за высоких рисков, а также низкая заинтересованность экономических субъектов в разработке таких проектов из-за ограниченного доступа к финансированию. Возникает необходимость изучения инновационных способов и средств раскрытия потенциала частных инвестиций [4, с. 190]. Таким образом, для решения существующих проблем необходимо разработать эффективные механизмы привлечения частных инвестиций в сферу устойчивого развития, в том числе с помощью цифровых технологий.

Разработка цифровых технологий финансирования проектов устойчивого развития требует проведения подробного научного исследования теоретико-методологических подходов и имеющихся практических разработок в этой области.

Развитие устойчивого финансирования и возможности цифровых технологий в финансовой сфере активно обсуждаются в широких кругах отечественных и зарубежных исследователей. Вопросы финансирования проектов, связанных с устойчивым развитием, рассматривались в исследовании Li Y. и др. [5] Одним из основных препятствий называется недостаточная инвестиционная привлекательность таких проектов, что связано с высокими рисками, новизной технологий, длительными сроками реализации проектов. Wang K.-H. и др. в своем исследовании выявили значительную причинно-следственную связь между «зелеными» финансами и устойчивым развитием на основе эмпирического анализа влияния множества заинтересованных сторон на устойчивое развитие через участие в проектах зеленого финансирования [6]. В работе Hadas-Dyduch M. и др. выявляются наиболее важные стимулы для расширения выпуска зеленых облигаций, такие как мобилизация капитала, развитие зеленого финансового рынка, спрос со стороны инвесторов, репутационные выгоды [7]. Методологические основы финансового механизма развития зеленых технологий, в том числе процессы формирования финансовых ресурсов, подробно изложены в исследовании Жунусовой Г.Ж. [8, с. 145].

В работе Bogoslavtseva L.V. и др. изучается положительный опыт использования инновационных технологий и инструментов программного финансирования [9]. Авторы приходят к выводу, что применение цифровых технологий является ключевым фактором повышения управленческих решений для достижения критериев эффективности финансируемых программ. Исследователями Pratono A. и др. были изучены особенности использования возможностей краудфандинговых платформ социальными предприятиями и финансирования социальных проектов [8]. В исследовании Sharma Sh., Sharma A. отмечается, что значительные объемы финансовых ресурсов, сконцентрированных у

частных инвесторов и компаний, остаются неиспользуемыми из-за отсутствия удобного и эффективного канала для направления средств на конкретные проекты [9]. Также авторы убеждены, что цифровые платформы могут обеспечить поток средств в проекты, в том числе и для социальной инфраструктуры.

Следовательно, исследование и разработка цифровых решений позволит создать удобный механизм взаимодействия инвесторов и разработчиков проектов в области устойчивого развития и существенно расширить объемы их финансирования. Системный подход к разработке цифрового сервиса позволит решить ряд задач, таких как сбор детальной информации о проектах устойчивого развития, проверка проектов в соответствии с критериями устойчивого развития, создание инфраструктуры для направления финансовых средств в эти проекты, формирование системы взаимодействия субъектов по финансированию и продвижению проектов устойчивого развития.

Исследование проводилось в два этапа. На первом этапе были исследованы методологические основы устойчивого финансирования, особенности взаимодействия инвесторов и разработчиков проектов с учетом их функций и интересов, проведен сравнительный анализ существующих цифровых сервисов и платформ, способствующих финансированию проектов в социальной, экологической и управленческой сфере с выявлением их преимуществ и недостатков. На втором этапе были рассмотрены возможности разработки цифровой платформы для финансирования проектов устойчивого развития при помощи SaaS-решений, систематизированы критерии для проверки проектов на соответствие целям устойчивого развития.

В качестве методов исследования были применены методы контент-анализа научной литературы в области устойчивого развития, динамического анализа показателей развития устойчивого финансирования в Казахстане, сравнительного анализа возможностей инвестиционных платформ и порталов.

Теоретико-методологическую основу исследования составили труды казахстанских и зарубежных ученых и экспертов в области создания и разработки цифровых решений, направленных на достижение целей устойчивого развития. В диссертации использовались нормативно-правовые акты и стратегические документы Республики Казахстан, международные стандарты отчетности и устойчивому развитию. Информационной базой исследования выступили аналитические отчеты и исследования, статистические данные и веб-сайты международных организаций, рейтинговых агентств, казахстанских институтов развития.

Исходя из целей и принципов устойчивого развития, можно рассматривать проект устойчивого развития как совокупность действий, ограниченных по времени и ресурсам и направленных на создание уникального продукта, услуги или результата для достижения целей устойчивого развития. Проекты устойчивого развития могут быть направлены как на вопросы сохранения и защиты окружающей среды и снижение экологических рисков, так и на развитие социальных аспектов (инклюзивности, трудовых отношений, инвестиций в человеческий капитал и др.). Масштабная реализация проектов в сфере устойчивого развития требует значительных финансовых вложений не только бюджетных средств, но и всего потенциала частного инвестирования. Уникальные особенности проектов устойчивого развития (например, обширный временной горизонт, низкая ликвидность и высокие риски, возможный положительный синергетический эффект в одном или нескольких направлениях для достижения ЦУР) обуславливают необходимость внедрения инновационных способов и инструментов их финансирования, в том числе с применением цифровых технологий.

В последнее время в сфере цифровой трансформации экономических процессов активно используются платформенные решения. Основным преимуществом цифровых платформ является доступность, что позволяет перспективным проектам получать финансовые ресурсы для реализации и дальнейшего продвижения. Цифровая платформа может выступить как драйвер целенаправленного и системного расширения объемов

финансирования проектов устойчивого развития, что в конечном итоге приведет к кардинальным улучшениям в экологической и социальной сфере.

Платформенная технология позволяет решать задачи взаимодействия в цифровой среде значимого количества участников, интегрировать информационные системы, сервисы, базы данных и обеспечивать решение задач на основе цифровых технологий с данными и изменения системы разделения труда. Особенностью цифровой платформы является функционирование горизонтальных механизмов взаимодействия участников финансирования проектов устойчивого развития.

Работа цифровой платформы по финансированию проектов устойчивого развития должна быть построена на взаимодействии четырех групп участников. Первая группа - разработчики проектов устойчивого развития – включает в себя специалиста или группу специалистов, непосредственно работающих над разработкой и осуществлением проекта. Вторая группа – инвесторы – субъекты, вкладывающие инвестиции в проект устойчивого развития. Третья группа – администраторы платформы – осуществляют управление коммуникациями с владельцами источников информации и разработчиками цифровой платформы, управление информационным хранилищем данных, обеспечивает функционирование бизнес-процессов. Четвертая группа – эксперты – обеспечивают проверку проектов на соответствие целям устойчивого развития и нормативно-законодательным требованиям. Экспертная оценка и регулирование уменьшает информационную асимметрию, существующую между разработчиками проектов, владеющими существенным объемом данных, и инвесторами, которым эти данные необходимы для принятия обоснованных решений.

Анализируя современные тенденции устойчивого финансирования в Казахстане следует отметить, что финансовые организации и частный бизнес проявляют определенный интерес к устойчивым финансовым инструментам. Объемы устойчивого финансирования в Казахстане увеличились с 14,1 млрд. тенге в 2020 году до 96,2 млрд. тенге по итогам 2021 года [3, 10]. В структуре устойчивого финансирования наибольший удельный вес составляют «зеленые» облигации (54,3% от общего объема устойчивого финансирования). Доля «зеленых» кредитов составила 22,5%, а социальных облигаций - 23,2% всех устойчивых финансов Казахстана. Для дальнейшего привлечения инвесторов и разработчиков проектов в сферу устойчивого развития необходимо формирование инфраструктуры и регуляторной среды, стимулирующей финансирование проектов устойчивого развития, а также разработка цифровых инструментов, способствующих расширению объемов финансирования проектов устойчивого развития.

Результаты аналитического исследования показали, что в международной практике успешно функционируют цифровые порталы и инвестиционные платформы для финансирования инновационных проектов. В Европейском Союзе функционирует портал InvestEU, объединяющий инвесторов и разработчиков проектов на единой общеевропейской платформе [11]. К преимуществам платформы InvestEU для инициаторов проекта относятся следующее: процесс подачи заявки занимает менее одного часа; проект может быть опубликован на портале в течение 3 лет; портал InvestEU бесплатный; предоставляется доступ к большому пулу потенциальных инвесторов. При этом проекты должны относиться к одному из 25 секторов с высокой экономической добавленной стоимостью. Согласно критериям допуска, проект должен находиться на территории ЕС или на территории, связанной с государством-членом ЕС.

Финансирование проектов возможно также за счет реализации форматов P2P-финансирования, посредством которого можно предоставлять другим пользователям доступ к временно неиспользуемым активам. Рынок P2P кредитования является быстрорастущим в мире и по прогнозам к 2030 году он составит более 705 млрд. долл. США. Возможности платформ P2P-финансирования позволяют создавать кредитные предложения на основе шаблонов с определяемыми условиями; устанавливать требования к заемщику. P2P-платформа обрабатывает полученные кредитные заявки, на основе

заложенных алгоритмов осуществляет расчет ожидаемой окупаемости. В случае одобрения кредита создается кредитный договор с заданными пользователем условиями кредита.

Следующим вариантом платформы финансирования проектов является краудфандинговая платформа. Краудфандинговая платформа предполагает взаимодействие между фаундером и инвестором на основе выполняемых ими функций посредством удобной и безопасной инфраструктуры, которая позволяет собрать финансовые ресурсы для размещенных на ней проектов без жестких ограничений суммы вложений. При среднегодовом росте объема мирового краудфандинга на уровне 2,3% в год можно ожидать, что к 2027 году он достигнет 34 млрд. долл. США. Большое значение для успешности сбора средств проектом имеет популярность краудфандинговой платформы у инвесторов. В Казахстане краудфандинговая платформа Starttime поддерживает благотворительные, социальные и коммерческие проекты, нацеленные на повышение благосостояния населения. Платформа объединяет пользователей Starttime и авторов проектов, организует их взаимодействие, информационную и консультационную поддержку проектов. В случае успешного завершения проекта сервис Starttime удерживает комиссию в размере 2-8% от собранных средств в зависимости от проекта.

В свою очередь, в Казахстане создана цифровая платформа Центра зеленых финансов МФЦА, которая предназначена для объединения экспертов и практиков в области зеленых финансов. Платформа предоставляет возможность подачи заявок на рассмотрение инвестиционного проекта с целью содействия в привлечении финансирования посредством зеленых финансовых инструментов. В то же время функциональность платформы ограничена сбором информации о проектах и их инициаторах для последующей проверки [12].

Для привлечения частных инвестиций в сферу устойчивого развития в Казахстане необходима реализация следующих мер:

- формирование инфраструктуры и регуляторной среды, стимулирующей финансирование проектов устойчивого развития;
- разработка цифровых инструментов, способствующих расширению объемов финансирования проектов устойчивого развития;
- создание «устойчивого банка» на базе Банка Развития Казахстана. В качестве положительного опыта можно взять деятельность Европейского инвестиционного банка (ЕИБ), который является климатическим банком Евросоюза и занимается продвижением целей «Зеленой сделки» как в Европе, так и за ее пределами;
- снижение рисков – коллективное финансирование проектов, обеспечение доступа институциональных инвесторов к финансированию проектов устойчивого развития;
- недопущение «зеленого отмыкания» («green washing») и «зеленых пузырей» (чрезмерные инвестиции в возобновляемые источники энергии, несопоставимые с уровнем долгов многих компаний, занимающихся чистыми технологиями);
- стимулирование притока финансовых ресурсов в регионы Казахстана.

Следовательно, выявляется необходимость разработки полноценно функционирующей цифровой платформы в Казахстане, которая позволит расширить объемы финансирования проектов устойчивого развития в Казахстане и сократить издержки на информационное и финансовое взаимодействие между инвесторами и разработчиками проектов за счет функционала платформы. Кроме того, с ростом числа проектов в области устойчивого развития будет увеличиваться потребность в их финансировании, а значит и в создании новых инвестиционных платформ.

Для формализации и описания бизнес-процессов используется платформа, показывающая логические отношения между процессами и потоки информации. В качестве входной информации используются информация по проектам, предоставляемая разработчиками, а также запросы инвесторов. В качестве выходной информации служит информация о профинансированных проектах и рекомендации.

На этапе проектирования и разработки цифровой платформы формулируются цель и задачи проектирования платформы, определяются ее основные функции. Необходимо также собрать функциональные требования (сбор информации о проектах и разработчиках, проверка проектов, размещение проектов на платформе, предоставление доступа к финансированию и т.п.), нефункциональные требования (безопасность, доступность, удобство, быстрота, масштабируемость и т.п.), системные требования (авторизация, кэширование, составление отчетов и т.п.), ограничения (разработка микросервисной архитектуры, использование технологии SaaS, соблюдение законодательных и нормативных требований и т.п.), которые необходимо учесть при разработке платформы. Затем осуществляется тестирование цифровой платформы и запуск MVP для снижения рисков и подтверждения жизнеспособности платформы на основе критериев производительности и эффективности. Размещение инвестиционных проектов на платформе, отражение в режиме реального времени объемов их финансирования и этапов реализации обеспечит прозрачность финансирования проектов и доступность информации для всех потенциальных участников.

При разработке аппаратно-программной архитектуры платформы могут быть использованы облачные технологии SaaS (Software as a Service), которые позволяют минимизировать порог вхождения в систему на основе обеспечения простого и понятного интерфейса взаимодействия, а также обеспечить необходимый уровень безопасности.

Для повышения доверия инвесторов к проектам, представленным на цифровой платформе, и с целью недопущения недобросовестных практик гринвошинга («greenwashing») необходимо обеспечить прозрачность информации о проектах и соответствие целям устойчивого развития. Это возможно осуществить на основе проведения процедуры проверки проектов на соответствие социальным, экологическим и этическим критериям.

Следовательно, перед размещением на платформе представленные проекты проходят процедуру проверки для последующего включения в список проектов устойчивого развития. Процедура проверки базируется на изучении внешней информации и данных, представленных разработчиком проекта. Экспертам нужна максимально достоверная и полная информация о таких проектах, чтобы понять, соответствуют ли они целям устойчивого развития, какие социальные, экологические и экономические эффекты будут достигнуты в ходе реализации проектов, как они будут реализовываться в случае изменения исходных условий (например, ухудшения окружающей среды, ужесточения регулирования в области устойчивых финансов и др.). Кроме того, релевантные данные являются основным условием для принятия правильного инвестиционного решения, располагая достоверной информацией, инвесторы могут адаптировать, диверсифицировать свои инвестиционные портфели.

Определить оптимальные критерии проверки проектов на соответствие целям устойчивого развития в Казахстане достаточно сложно. В нормативной документации в большей степени регламентируются положения, связанные с проектами экологической направленности, т.е. «зеленые» проекты. Это обусловлено тем, что «зеленое» направление является фундаментом устойчивого развития, так как экологические цели имеют абсолютный приоритет в иерархии целей устойчивого развития: 7 целей из 17 ЦУР имеют прямое отношение к окружающей среде и климату, остальные цели непосредственно и косвенно связаны с экологическими проблемами в странах и мире в целом. Следовательно, «зеленые» проекты могут составить основную долю проектов устойчивого развития.

В качестве критериев для проверки проектов на соответствие ЦУР необходимо использовать международные и национальные стандарты и руководства в области устойчивого развития.

На национальном уровне к таким руководствам относятся Классификация (таксономия) «зеленых» проектов [13] и Правила признания технологий в качестве «зеленых» технологий в РК [14]. Для внедрения прозрачной системы учета «зеленых»

технологий и проектов Международным центром зеленых технологий и инвестиционных проектов ведется Реестр отечественных производителей и поставщиков «зеленых» технологий и оборудования. Интеграция с Реестром позволит сопоставлять с ним полученные сведения от разработчиков/инициаторов проектов устойчивого развития.

Руководствуясь критериями и инструктивными материалами, эксперт принимает решение: соответствует ли проект целям устойчивого развития, и формирует соответствующее заключение. Если по решению эксперта проект соответствует ЦУР, он может быть размещен на платформе для привлечения финансирования; в случае несоответствия, проект отклоняется или отправляется на доработку. Отказ в размещении на платформе также может быть связан с недостатком предоставленных данных по проекту, низким качеством подготовки и планирования проекта, в случае сложных трансграничных проектов, проблемами в сфере регулирования.

Цифровая платформа направлена на развитие взаимодействия между участниками и связана с наличием большого объема персональных данных, поэтому платформа обеспечивает соответствие требованиям безопасности. К таким требованиям относится система идентификации пользователей, наличие систем шифрования сообщений, ограничение прав доступа содержимому контента платформы и др.

Таким образом, на основе проведенного исследования возможностей и доступности цифровых платформ в Казахстане представляется целесообразной разработка платформы финансирования проектов устойчивого развития, которая позволит сформировать соответствующую инфраструктуру и необходимые инструменты рынка финансирования проектов устойчивого развития. Цифровая платформа для финансирования проектов устойчивого развития представляет собой сложную информационную систему, обеспечивающую выполнение функций рационального цифрового взаимодействия между инвесторами и разработчиками проектов устойчивого развития на основе оптимально интегрированных математических алгоритмов, методов и моделей их обработки и программно-технических средств сбора, хранения, обработки и передачи данных и знаний.

При разработке методологической основы расчета системы показателей/критериев для проверки проектов устойчивого развития можно использовать показатели, содержащиеся в международных стандартах отчетности в области устойчивого развития, таких как Глобальная инициатива по отчетности (GRI) [15], отраслевые стандарты устойчивого развития SASB [16] и др. В Казахстане отбор проектов для зеленого финансирования основывается на Правилах признания технологий в качестве «зеленых» технологий, а также Классификация (таксономия) «зеленых» проектов. Вместе с тем, следует отметить, что в нормативной документации Республики Казахстан в большей степени регламентируются положения, связанные с проектами экологической направленности, т.е. «зеленые» проекты.

Функционирование цифровой платформы построено на взаимодействии четырех групп участников: разработчики/инициаторы проектов устойчивого развития, инвесторы, администраторы платформы, эксперты. К этапам разработки цифровой платформы для финансирования проектов устойчивого развития относятся исследование потребностей региона, приоритетов развития и государственных программ; определение модели взаимодействия участников платформы, целей задач и функций платформы; проектирование и разработка цифровой платформы; тестирование цифровой платформы для снижения рисков и запуск MVP. При разработке аппаратно-программной архитектуры платформы можно использовать облачные технологии, которые позволяют минимизировать порог вхождения в систему на основе обеспечения простого и понятного интерфейса взаимодействия, а также обеспечить необходимый уровень безопасности.

Включение в платформу искусственного интеллекта создаст возможности интегрирования лучших мировых практик, механизмов отбора и сервисов, а также формирования баз данных проектов и технологий.

Также искусственный интеллект обеспечит возможности по превращению платформы в удобный инструмент обеспечения коммуникации с органами регулирования и финансовыми организациями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Doctrine (strategy) of achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060. Project [Electronic resource]. // Open legal acts [website]. - 2023. – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=11488215> (Accessed: 01.06.2023).
2. Investments and current costs for environmental protection in 2021 [Electronic resource]. // Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [website]. - 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/> (Accessed: 05.06.2023).
3. Sustainable finance analytics [Electronic resource]. // AIFC Green Finance Center [website]. - 2023. – URL: <https://gfc.aifc.kz/ru/sustainable-finance-analytics/> (Accessed: 04.06.2023).
4. Беспалый С.В. Направления инвестирования и его влияние на цели устойчивого развития (ЦУР). // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2022. - №3. – с.187-197
5. Li Y., Ding T., Zhu W. Can green credit contribute to Sustainable economic growth? An empirical study from China. //Sustainability. - 2022. – № 14. – P. 11.
6. Wang K.-H., Zhao Y.-X, Jiang C.-F., Li Zh.-Zh. Does green finance inspire sustainable development? Evidence from a global perspective. // Economic Analysis and Policy. - 2022. - Issue 75. - P. 412-426.
7. Hadas-Dyduch M., Puszer B., Czech M., Cichy J. Green Bonds as an Instrument for Financing Ecological Investment in the V4 Countries. // Sustainability (Switzerland). – 2022. - Vol. 14. – Is. 19.
8. Жунусова Г.Ж. Методологические основы финансового механизма развития возобновляемой энергетики в зарубежной практике. // Central Asian Economic Review. - №2 (131). - с. 143-156
9. Bogoslavtseva L.V., Karepina O.I., Bogdanova O.Y., Takmazyan A.S., Terentieva V.V. Development of the program and project budgeting in the conditions of digitization of the budget process. //Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. - №87. – p. 950-959.
10. Pratono A., Prima D., Sinada N., Permatasari A., Ariani M., Han L. Crowdfunding in digital humanities: some evidence from Indonesian social enterprises. //Aslib Journal of Information Management. – 2020. - T.72. - I. 2. - P.287-303.
11. Sharma Sh., Sharma A. Social infrastructure needs: Financing through digital platform. //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. - I. 8. – №11. - P. 202-226.
12. ESG bonds [Electronic resource]. // Kazakhstan Stock Exchange KASE. [website]. - 2023. – URL: <https://kase.kz/ru/esg/bonds/> (Accessed: 04.06.2023).
13. EU Investment support [Electronic resource]. // InvestEU [website]. - 2023. – URL: https://investeu.europa.eu/index_en (Accessed: 11.06.2023).
14. Leave a request [Electronic resource]. // AIFC Green Finance Center. [website]. - 2023. – URL: <https://gfc.aifc.kz/ru/leave-a-request/> (Accessed: 11.06.2023).
15. Rules for recognizing technologies as "green" technologies. [Electronic resource]. // International Center for Green Technologies and Investment Projects [website]. - 2023. – URL: <https://igtipc.org/> (Accessed: 15.06.2023).
16. Classification (taxonomy) of "green" projects to be financed through "green" bonds and "green" loans, approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2021 No. 996. [Electronic resource]. // Adilet [website]. - 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996> (Accessed: 15.06.2023).
17. Guidance on Core Indicators for Organizations to Report on Contribution to the SDGs (GRI) [Electronic resource]. // UNCTAD [website]. - 2023. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diae2019d1_en.pdf (Accessed: 15.06.2023).

18. Industry standards for sustainable development. [Electronic resource]. // SASB [website]. - 2023. – URL: <https://www.sasb.org/standards/download/> (Accessed: 15.06.2023).

Информация об авторах:

1. Калкабаева Гаухар Муратовна - к.э.н., профессор кафедры «Финансы» Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова aisanatazhbaeva@mail.ru

2. Асанова Марина Александровна - Доктор PhD, доцент кафедры «Экономика и предпринимательство» Карагандинский университет Казпотребсоюза marina.asnv@gmail.com

3. Глазунова Светлана Борисовна - Магистр, Директор Департамента стратегического развития Карагандинского университета Казпотребсоюза glazunova_sb@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ
РЕГИОНАЛЬНОГО АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье рассматривается использование цифровых технологий в сфере АПК и торговли, а также создания благоприятных условий для перехода к новой модели развития цифровой экономики. Выявлены основные цели контроля над платежной системой, осуществляемого Национальным банком Таджикистана, а также ее дальнейшее развитие АПК и торговли в Согдийской области РТ.

Ключевые слова: Цифровая экономика, платежная система, безналичные расчеты, инновационное развитие, цифровая технология, информационная технология и т.д.

Цифровая экономика – это цифровизация различных отраслей народного хозяйства за счет широкого использования цифровых компьютерных технологий, что способствует повышению производительности производства, оборудования, хранения, реализации и доступа к товарам и услугам в сферах АПК и торговли.

Внедрение цифровой экономики позволит оцифровать государственные услуги, развитие национальной экономики, доходы бюджета, прозрачность, упрощение процедур, подготовку специалистов талантов в различных областях, привлечение современных технологий и повышение уровня жизни населения страны в целом.⁵

В целях развития в сферах АПК, торговли и ускорения инновационного развития страны, а также повышения уровня жизни населения за счет использования цифровых технологий в социально-экономических сферах, создания благоприятных условий для перехода к новой модели развития цифровой экономики была разработана и принята «Среднесрочная программа развития цифровой экономики на 2021-2025 годы».

Данная программа обеспечивает реализацию первого этапа Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан и определяет цели и задачи в рамках 8 основных направлений развития цифровой экономики на период до 2025 года:

- укрепление институциональных основ цифровой экономики;
- развитие инфраструктуры в регионах страны;
- цифровизация отраслей национальной экономики;
- расширение внедрения электронного правительства;
- инвестиции и человеческие ресурсы в цифровой экономике;
- создание инновационной экосистемы и стартапов;
- система организации, координации и реализации цифровой экономики;
- инвестиции для реализации цифровой экономики.

Некоторые развитые страны предоставляют своим гражданам электронные услуги, такие как электронная документация, электронный суд, электронное жилье, электронное удостоверение личности, цифровая подпись, электронное законодательство, электронная школа, электронная регистрация земли, мобильная парковка, электронная регистрация бизнеса, политика электронного бизнеса и другие. Голосование, электронное голосование, мобильный паспорт (электронное правительство), электронное правительство, электронный рецепт, электронная регистрация здравоохранения и мобильный платеж.

Анализ показывает, что в настоящее время удовлетворительные результаты в развитии безналичных расчетов можно увидеть в создании комплексной инфраструктуры, что является одним из приоритетов. Однако его важность до сих пор в полной мере не осознается всеми слоями населения.

⁵Послание Президента РТ к Маджлисимилли и депутатов Маджлисиномаюндагон от 21 декабря 2021 г.

Таблица 1.

Состояние безналичных расчетов в сфере АПК и торговли

Объем операций			Изменение (в раза)
Получение наличных денег со стороны банкоматы и терминалов			
Платежи и услуги по терминалам и электронных кошельков			
Итого:			

Источник: Составлено по отчетам Национального банка РТ

Тем не менее анализ показывает, что по официальным данным в Согдийской области 7,3 процента (10 процентов по стране) составляли безналичные операции по оплате товаров и услуг по сравнению с аналогичным периодом прошлого года (5,8 процента). 1,5 процентных пункта.

Оснащение электронными терминалами торговых и сервисных предприятий является современным требованием банковской системы, и в настоящее время, по официальным данным, для оплаты покупок и услуг в Согдийской области установлено 537 таких терминалов и 4 813 единиц QR-кодированного оборудования. Кроме того, количество мобильных кошельков, используемых в настоящее время населением, составляет 396,2 тыс., что в 9,2 раза больше, чем на начало текущего года.⁶

Таблица 2.

Сведения о количестве устройств в торгово-сервисных предприятиях, а также электронных кошельков в раздате финансовых учреждений

№	Финансового - кредитные организации						
		В торговых точках и услугах	В том числе "QR-шифр"	Количество электронных кошельков	В торговых точках и услугах	В том числе "QR-шифр"	Количество электронных кошельков
1.	"Банк Эсхата"						
2.	"Амонатбанк"						
3.	"Халик Банк Таджикистан"						
4.	"Ориёнбанк"						
5.	"Коммерцбанк Таджикистан"						
6.	"Имон-Интернейшнл"						
7.	"Матин"						

⁶Годовой отчет Национального банка РТ за 2022 год.

8.	"Алиф-Банк"						
9.	"Душанбе Сити"						
10.	Другие						
Итого:							

Источник: Составлено по отчетам Национального банка РТ за 2022 год.

В настоящее время выпуском или эквайрингом платежных карточек занимаются 15 финансовых организаций или их филиалов в Согдийской области, количество выпущенных ими платежных карточек за аналитический период составило 943,0 тыс. штук. по сравнению с началом года, что увеличилось на 33,7%.

Классификация платежных карт по назначению принадлежит 24% зарплатному проекту, а остальные 76% - физическим лицам. Из общего количества карт 90% платежных карт являются национальными картами, и только 10% составляют карты международных типов, принадлежит таких как VISA, Mastercard и другие.⁷

В соответствии со статьей 6 Закона Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» одной из задач Национального банка Таджикистана является организация и обеспечение функционирования платежных систем, клиринга и расчетов, регулирование и контроль этих систем и платежных сервисов. С этой целью в Национальном банке Таджикистана создано управление платежной системы. Для этого:

1. Кредитные организации могут создавать платежные или расчетные системы при получении лицензии оператора платежной системы от Национального банка Таджикистана.

2. Национальный банк Таджикистана своими нормативными правовыми актами устанавливает правила и методы функционирования платежной системы, в том числе формы расчетов.

3. Порядок участия кредитных организаций в международных платежных системах и осуществления трансграничных денежных переводов устанавливается Национальным банком Таджикистана.

4. Национальный банк Таджикистана регулирует и контролирует порядок предоставления платежных услуг кредитными организациями. (Закон №1549 от 03.08.18).⁸

Таким образом: платежные системы являются одним из важнейших элементов экономики и финансовой системы страны и обеспечивают своевременное осуществление платежей и расчетов между хозяйствующими субъектами по обязательствам, возникающим в процессе хозяйственной деятельности.

Развитие информационных технологий способствует внедрению инноваций в платежную систему, платежные средства и систему дистанционного банковского обслуживания, которые в силу своей сложной структуры подвержены риску и нуждаются в соответствующем надзоре и регулировании.

В последние годы, наряду с увеличением количества и объемов платежей с использованием современных информационных технологий, возросло и значение платежных систем. В настоящее время влияние платежных систем на банковский сектор и реальную экономику значительно возросло по сравнению с предыдущими годами.

Факторы, которые создают предпосылки для развития АПК, также для повышения экономического и социального роста населения следующие:

- наибольшие благоприятные условия для ведения фермерства;
- имеющееся значительное количество дешевой рабочей силы.
- развитость системы транспортной коммуникации;
- огромные благоприятные условия для производства продуктов питания;

⁷Годовой отчет Национального банка РТ за 2022 год.

⁸Таджикистан в цифрах – 2021. Республика Таджикистан. - Душанбе: АПРСТ, 2022, - С.45.

- имеющиеся значительные ресурсы неизученных земель, пригодных для дальнейшего усовершенствования и развития сельскохозяйственного сектора;
- имеющиеся разнovidное количество полезных ископаемых;
- имеющиеся значительные реальные сырьевые ресурсы для развития сельскохозяйственного производства;

Итоговая цель характеризуется в том, чтобы увеличить и развивать этот направление, путем оказания ему устойчивого характера, в конечном итоге сделать его экологически ориентированным, а также социально обусловленным.

Поэтому Национальный банк Таджикистана заинтересован в эффективной и регулярной работе платежной системы, так как это связано с основными задачами Национального банка Таджикистана, т.е. обеспечением финансовой стабильности и доверия населения к национальной валюте.

Подводя итоги, таким образом, основная задача развития АПК заключается в том, что она удовлетворяет обширного состава численности населения рабочими местами, обеспечивает рынок продукциями и услугами, удовлетворяет многочисленные нужды производственных предприятий, а также выпускает специальные товары.

Предложенные направления и результаты исследования могут быть применены органами государственной власти, при проектировании и внедрении экономической политики, в области эффективности развития АПК на территории страны:

- разработка и реализация более выгодных планов интеграции товарообмена на предприятиях АПК, международных взаимоотношениях, обмена опыта высокопрофессиональными кадрами и др., может способствовать развитию АПК и тем самым стабильному развитию национальной экономики;
- улучшить условия для образования инновационной деятельности АПК, путем по принципу программно – целевого планирования, которая непосредственно будет из бюджета осуществляться государственное финансирование в области инновационного развития АПК в стране;
- обеспечение системы подготовки кадров, при которой он не испытывал бы недостатки, в высококвалифицированных специалистах по развитию АПК, что имеются структурные диспропорции по всем видам экономической деятельности;
- создание системы поддержки малого предпринимательства, а также обеспечение инфраструктуры по адекватной задачи её развития, является всё более одним из основных элементов импортозамещающего развития экономики Республике Таджикистана, в которой обеспечивается активный рост объемов производства, увеличение рабочих мест, занятости и доходов населения.⁹.

Таким образом, в целях необходимости эффективности АПК, в нынешнее время являются актуальным в реализации намеченных выше мер. Она способствует значительный вклад в повышении темпов социально-экономического развития страны, таких как:

- обеспечение вакантных мест, трудовых ресурсов и рабочей силы;
- создание благоприятного условия для производства продуктов питания;
- обеспечение более полного удовлетворения потребительского спроса;
- развитие сельскохозяйственного производства и ведение фермерства;
- развитие системы транспортной коммуникации и других сфер отраслей народного хозяйства.

Список литературы:

1. Послание Президента РТ к Маджлисимилли и депутатов Маджлисиномаюндагон от 21 декабря 2021 г.

⁹Каримов И.И. Роль государства в развитие фирм малого и среднего бизнеса региональной экономики (на примере Согдийской области Республики Таджикистан). // Вестник ТГУ ПБП. Серия общественных наук. – Худжанд, 2018. - №2 (75). - С.57-67.

2. Закон РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства в РТ», редакция № 98 (25 июля 2005 года) и № 259 (12 мая 2007 года).
3. Алиев В.Т., Атабаев М.А., Алимуратова М.К. и др. Региональные проблемы переходной экономики. / Под ред. В.Г. Алиева // М.: ЗАО издательство экономики, 2012. - 646 с.
4. Бойматов, А.А. Устойчивость региональной экономики и проблемы перспективного развития Согдийской области // Вестник ТГУ ПБП. – 2015, №2 (62). – С. 31 – 39.
5. Национальная стратегия развития Таджикистан на период до 2030 года // Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - 106 с.
6. Годовой отчет Национального банка РТ за 2021 год.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, -Душанбе, 2021. – С.54.
8. Таджикистан в цифрах – 2020. Республика Таджикистан. - Душанбе: АПРСТ, 2021, - С.45.

Информация об автора:

Каримов Парвиз Иномович докторант ГОУ «Худжандский государственный университет» им. акад. Б.Г. Гафурова, по специальности: 6D050600 – Экономика (PHD).
Телефон: 92-889-84-45. E - mail: parviz_k99@mail.ru

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ: НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

***Аннотация.** В данной статье проводится анализ воздействия финтех технологий на банковскую систему. Рассматривается развитие процесса цифровизации в современной банковской системе Таджикистан.*

***Ключевые слова:** цифровизация, банковская система, технология блокчейн, финтех.*

Современное развитие информационных технологий, микроэлектроники и коммуникаций предвещает эру цифровизации, наступающую как на планете, так и за ее пределами [6]. Этот глобальный процесс охватывает все больше отраслей экономики, и одной из наиболее подверженных его влиянию является банковская система.

Банковская система, будучи саморегулирующейся и открытой, постоянно подвержена изменениям: она взаимодействует со внешней средой, ассимилирует информацию, обрабатывает ее и способна преодолевать энтропию путем обучения. Структура банковской системы, реализуемая через законодательные и нормативные акты, организации и формализованные схемы взаимодействия, изменчива и постоянно обновляется. В связи с этим, банковская система является сферой экономики, где новые технологии активно применяются. Ее роль не только заключается в использовании новых цифровых технологий, но и в становлении инициатором таких инноваций [1 с.2-8].

Сегодня цифровые технологии изменяют всю индустрию финансовых услуг, вытесняя традиционные игроки и бизнес - модели. Предлагаемые цифровые финансовые решения меняют привычную структуру потребления, сокращают затраты на определенные функции, повышают эффективность и качество бизнес-процессов, а также существенно влияют на устойчивость профильного бизнеса. В результате финансовые технологии (финтех) развиваются как самостоятельный сектор современной экономики.

Рост финтех начался в 2008 году, когда финансовым компаниям пришлось сократить расходы в связи с мировым финансовым кризисом. В это же время активно развивался рынок мобильных технологий, который продолжает расти до сих пор. Портативные устройства, такие как смартфоны и планшеты, позволили населению шире пользоваться мобильным интернетом, а молодое поколение перешло в онлайн - пространство, где осуществляется общение, развлечения, торговля, образование и рабочие процессы. Таким образом, новая жизнь в онлайн требует новых подходов к финансовым операциям.

На основе новаторских технологий (анализ больших данных, искусственный интеллект, технологии распределенных реестров, биометрия и т.д.) финтех-компании успешно заполняют эту нишу. В области облачных вычислений сформировались три основных модели бизнеса: инфраструктура как услуга (IaaS), платформа как услуга (PaaS) и программное обеспечение как услуга (SaaS) [2 с.106-120]. Технологии искусственного интеллекта и машинного обучения продолжают развиваться, что позволяет анализировать большие объемы неструктурированных данных с помощью глубокого исследования многоуровневых нейронных сетей. Облачные вычисления повышают эффективность и оперативность бизнес-процессов, предоставляя услуги в аренду инфраструктуры, платформ и приложений. Технологии искусственного интеллекта используют компьютерные алгоритмы, симулирующие различные аспекты человеческого мышления. Для эффективного хранения, управления, обработки и анализа больших, неструктурированных данных требуются новые технологические решения. В банковской деятельности особое значение имеют решения, упрощающие операции и повышающие их качество при использовании виртуальных или физически несуществующих ресурсов.

Таким образом, финтех-компании, основываясь на новаторских технологиях, меняют банковскую систему, создавая новую реальность в индустрии финансовых услуг. Виртуальные каналы становятся основным направлением, которое наиболее вероятно отреагировать на изменения.

Для упорядочивания операционных возможностей, банки могут принимать решения на основе принципа "открытой разработки" и SaaS-решений. Внедрение API-интерфейсов позволяет третьим сторонам разрабатывать решения и функции с дополнительными характеристиками, которые легко интегрировать с банковскими платформами. SaaS-решения также помогают банкам предлагать клиентам широкий спектр услуг, которые можно обновлять чаще без использования собственных средств на разработку новых технологий. Современные клиенты банковских услуг ожидают большего разнообразия виртуальных банковских решений, хотя часть из них по-прежнему предпочитает физическое взаимодействие в определенных частях технологического процесса.

В современной банковской системе Таджикистан финтех-инновации в направлениях онлайн-платежей, биометрической идентификации и роботизации являются самыми популярными. За последние несколько лет технологические изменения в банковской системе Таджикистан создали правовые и технологические условия для развития новых платежных сервисов, внедрения удаленной идентификации и повышения доступности финансовых услуг для населения и малого бизнеса. Ассоциация ФинТех, основанная, банк Таджикистана становится площадкой для обсуждения клиентского опыта и разработки моделей внедрения финтех-решений.

Коммерческие банки являются главными движущими силами развития финтеха в Таджикистан. Крупные банки как традиционные кредитные организации, так и необанки активно вкладывают средства в технологическую модернизацию и привлекают все большую аудиторию. Увеличение покрытия интернетом, улучшение его качества и рост числа смартфонов в стране привели к увеличению спроса на услуги небанков. Согласно расчетам Bloomchain Research, совокупная стоимость семи крупнейших российских небанков превысила 240 млрд. рублей. Крупнейшим игроком в этой области является "Алифбанк", стоимость которого оценивается в 227,93 млрд. рублей. Банки и технологические компании являются заинтересованными сторонами в продуктах финтеха, поскольку новые удобные технологии помогают привлечь и удержать аудиторию. За последние годы крупные игроки потребительского сектора также активно интересуются продуктами финтеха. Сотрудничество между корпорациями и финтех-компаниями требует опыта работы с финансовыми продуктами, поэтому в этой схеме традиционный банк может стать партнером для реализации финтех-решений, вкладывая свои средства или средства клиентов

Сфера финансовых инвестиций продолжает развиваться, и сейчас особое внимание уделяется персонализированным инвестиционным продуктам, доступным для приобретения онлайн. Банки и инвестиционные компании сталкиваются с задачей расширения возможностей подобных сервисов, делая их более интуитивно понятными и простыми в использовании. В противном случае, клиенты могут предпочесть офлайн услуги или обратиться к другим компаниям, что может оказаться невыгодным для ИТ-инвестиций в онлайн-инвестиционные продукты. Необходимо отметить, что при обсуждении цифровизации финансовой сферы невозможно обойти вниманием технологию блокчейн. Её применение охватывает не только создание государственных криптовалют (Народный банк Китая), но и использование данных технологий для укрепления цифрового доверия.

Валютный регулятор Франции сообщил о успешном тестировании цифровой валюты центрального банка (CBDC) для межбанковских платежей. Следующим шагом французский банк намерен изучить возможность интеграции CBDC для токенизации финансовых активов и выявил три сценария использования: платеж против финансовых инструментов, платеж против цифровой валюты других центральных банков и платеж против цифровых активов. В будущем Банк Франции также планирует провести дополнительные тесты, в которых примут участие контрагенты из других стран еврозоны.

Банк Таджикистан уже внедрил новый программный комплекс "Мастерчейн" на основе Microsoft Ethereum Consortium Blockchain. Он основан на технологии

распределенных реестров для обмена и хранения информации о транзакциях. "Мастерчейн" стал первой интеграционной платформой на инфраструктуре Таджикистан, с таджикскими банками в качестве распределенных узлов. Для обеспечения цифрового доверия между участвующими банками, система должна позволять интегрировать различные блокчейн и платежные системы. Распределенные реестры хранят данные в хешированном виде, при этом каждый банк-участник не нарушает закон о доступе к персональным данным клиента. Тем не менее, "Мастерчейн" позволяет осуществлять управление идентификацией, упрощает арбитраж и ускоряет взаимные расчеты.

Банк Таджикистан также тестирует использование технологии блокчейна для электронного документооборота с использованием электронно-цифровой подписи. В 2016 году Алиф банк стал первым в Таджикистан, кто использовал технологию блокчейна для заключения сделки-аккредитива с авиакомпанией S7 Airlines с помощью умных контрактов.

Финтех-инновации также привнесли робот-брокера ВТБ Инвестиции, способного равномерно собирать инвестиционный портфель и менять стратегию в соответствии с изменениями на рынке. Робоедвайзер анкетировывает клиента, чтобы определить его цели, опыт инвестиций, сумму и срок вложений, желаемую доходность и отношение к рискам, а затем подбирает подходящую стратегию инвестирования.

Для снижения рисков банки также планируют создание Единой системы идентификации и аутентификации клиентов, которая может быть дополнена биометрическими параметрами.

Проект Finnet в Таджикистан нацелен на разработку технологий дискретного хранения и удаленной обработки для уменьшения числа посредников при разработке и реализации финансовых продуктов и услуг.

В Таджикистан система электронных платежей с использованием мобильных устройств на базе биометрической идентификации активно развивается в банковской системе, особенно в крупных городах.

Таким образом, процессы цифровизации активно влияют на традиционные банки, которые готовы к революционным изменениям на рынке потребительских услуг, чтобы остаться конкурентоспособными и удовлетворить потребности клиентов.

Список литературы:

1. Алленых М.А. Банковская система как институт рыночной экономики. Банковские услуги. 2007. № 8. С. 2-8.
- 2.Слонимская М.А Сетевые формы организации экономической деятельности: концепции и модели развития Белорусский экономический журнал. 2019. № 1 (86). С. 106-120.
- 3.https://cbr.ru/Content/Document/File/71220/main_directions.pdf
- 4.<https://broker.vtb.ru/invest/adviser/>
- 5.<https://www.fintechru.org/about/>
- 6.https://www.gd.ru/articles/10334tsifrovizatsiya?from=PW_Timer_desktop&token=234b68de-bcaa-11a0-2755-2d0175eb3512&tlt=7776000&ustp=W
7. <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2018/04/27/768146-sberbank-yandeksmarketom>
8. <http://masterchain.rbc.ru>
9. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ru/Documents/research-center>

Маълумот дар бораи муаллиф:

Кобилова Шафоатджон Толибджоновна докторант 3-го отделения дневного отделения по специальности 6D050900- «Финансы, деньги и кредитные операции» «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ
БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

***Аннотация.** Исследовано теоретические и научные основы стратегического банковского маркетинга и его специфика в условиях цифровой экономики. В статье обоснована перспективы развития стратегического банковского маркетинга в коммерческих банках цифровой экономики и основные мероприятия по совершенствованию маркетинговой деятельности в банковской сфере.*

***Ключевые слова:** маркетинговая деятельность, банковский маркетинг, банковская услуга, стратегия, реклама, цифровая экономика.*

В современных условиях наиболее заметные тенденции в рекламе включают растущую роль Интернета, международную экспансию и новые маркетинговые комплексы. По мнению западных ученых в начале XXI века доля мировых расходов на телевизионную рекламу продолжит снижаться, и этому тренду будет способствовать онлайн-реклама. Это происходит потому, что людей, в основном молодых, все больше привлекают нетрадиционные виды медиа. Это показывает, что банки должны обращать внимание на мировые тенденции маркетинговой деятельности и своевременно корректировать маркетинговую политику и стратегию. В последнее время многие западные специалисты и эксперты отмечают острую необходимость повышения стратегической и организационной роли банковского маркетинга, а основой этой роли является эффективное использование новых информационных технологий.

Современный банковский маркетинг основан на стратегиях максимального удовлетворения клиентов, что, в свою очередь, приводит к значительному увеличению прибыльности банка. Однако по-прежнему существуют некоторые факторы, которые ограничивают эффективность маркетинга многих розничных банков. Недостатки нынешней банковской структуры очевидны на всех уровнях:

– Совет по маркетингу и другие отделы маркетинговой службы банка часто организуются по конкретным видам банковских продуктов, разрабатывая для них планы маркетинга, но часто не согласовывая их с соответствующими планами по другим банковским продуктам, хотя все эти планы могут быть ориентированы на одного и того же клиента;

– Многочисленные сети распространения и продаж банковских продуктов и услуг, часто преследующие конкурирующие бизнес-цели.[1]

Каждое подразделение банка, имеющее непосредственный контакт с клиентами, концентрирует свои усилия на эксплуатации и контроле «своих» расходов, не координируя деятельность с другими подразделениями. В современных условиях стремительное развитие конкуренции на рынке банковских услуг способствует повышению качества обслуживания клиентов и предоставлению новых услуг, а также ускорило трансформацию традиционных методов ведения бизнеса в клиентоориентированные. Процесс смены рынка банковских продаж на потребительский рынок и ориентации на нужды потребителей привел к необходимости изменения российскими банковскими учреждениями мышления и организации банковского управления, в том числе системы управления маркетингом.

Специфика продуктов, предлагаемых банками, обусловлена, с одной стороны, их принадлежностью к сфере услуг, а с другой стороны, спецификой банковской деятельности, которая заключается в позиционировании всей системы управления банком и процессы, происходящие в кредитно-финансовой сфере. Внедрение банковского маркетинга не может ограничиваться активизацией рыночной политики и использованием отдельных элементов комплекса маркетинга, оно должно влиять на изменение образа мышления банковских служащих и изменение всей банковской структуры.

Совершенствование систем управления маркетингом коммерческих банков обусловлено также необходимостью быстрой адаптации к нестабильной экономической ситуации в стране, особенно финансового рынка, и появлению новых банковских рисков, таких как репутационные риски, риски качества управления и т.д.

Перспективы развития банков зависят от их потенциала и состояния рынка банковских услуг, который характеризуется следующими тенденциями:

- Благоприятные прогнозы экономического роста;
- Банковская система имеет огромный потенциал для развития, поскольку является ядром отечественного финансового рынка;
- Высокая концентрация;
- Конкуренция на региональном рынке банковских услуг усилилась в связи с возобновлением экспансии иностранных банков, крупных частных банков и банков с государственным участием. [4, с. 207]

Совершенствование системы мониторинга потребителей банковских услуг позволит получать глобальные коэффициенты качества обслуживания и изучать оценки банков со стороны клиентов, что стало эффективным средством повышения конкурентоспособности банков в условиях интенсивного развития небанковской отрасли. Ценовая конкуренция на рынках банковских продуктов.

Для успешной реализации стратегии, ориентированной на клиента, и установления долгосрочных связей с клиентами, Банку будет полезно внедрить систему управления взаимодействием с клиентами. Это корпоративное информационное решение позволит повысить объем продаж, оптимизировать маркетинговые операции и улучшить обслуживание клиентов через хранение информации о клиентах и их предыдущих взаимодействиях, а также путем улучшения бизнес-процессов и анализа полученных результатов.

Для достижения большей эффективности работы системы управления маркетингом в коммерческом банке, внедрение системы управления отношениями с клиентами CRM будет иметь положительное влияние. Это приведет к расширению клиентской базы, включая как физические, так и юридические лица, а также увеличению непроцентных доходов за счет роста комиссионных доходов и увеличению количества предоставляемых услуг на одного клиента. Для успешного продвижения банковских продуктов важно провести глубокий анализ потребностей клиента.

Маркетинговая технология изучения потребителя заключается в индивидуализации аудитории путем сегментации с использованием маркетинговых инструментов и определении ключевых факторов успеха. Затем проводится анализ целевой аудитории для разработки соответствующих маркетинговых стратегий.[5, с.185-188]

Для проведения исследования клиентуры необходимо сегментировать ее. Для банковского филиала наиболее подходящими являются следующие признаки рыночной сегментации клиентуры:

Признаки рыночной сегментации клиентуры

Сегментирование клиентуры	Описание
Географический	<u>можно</u> провести сегментацию по микрорайонам, если филиал охватывает весь район, или по зонам, если пункт обслуживания работает в определенном микрорайоне.
Демографические	<u>пол</u> , возраст, количество членов семьи, стадия жизненного цикла семьи.
Социально-экономические	<u>уровень</u> доходов, уровень образования, вид деятельности, организационно-правовая форма предприятия для юридических лиц, оборот, количество работников, продолжительность деятельности.
Психографические	<u>тип</u> личности, стиль жизни, социальный класс, финансовый стиль (осторожный или рискованный, сберегательный или заемный, открытый или сдержанный по отношению к новым финансовым предложениям).
Поведенческий	<u>владение</u> продуктом (текущий счет, сберегательная книжка, кредитная карточка, кредит и т.д.); интенсивность потребления; искомые выгоды (качество, сервис, экономия).

Источник: Составлено автором

Для того чтобы процесс сегментации был наиболее эффективен, необходимо, чтобы сегменты отвечали следующим характеристикам:

<u>определяемость</u>	<u>возможность</u> идентифицировать клиентуру
<u>доступность</u>	<u>возможность</u> легко связаться с клиентом и получить необходимые данные
<u>измеримость</u>	<u>возможность</u> оценить по исследуемым параметрам
<u>представительность</u>	<u>возможность</u> определить однородную репрезентативную группу, позволяющую определить затраты на разработку коммерческих действий
<u>совместимость</u>	<u>возможность</u> проводить комплексную коммерческую политику

Источник: Составлено автором.

Необходимо рассматривать каждого клиента как принадлежащего к определенному сегменту. Регулярный сбор информации о каждом клиенте второго выделенных бюджетных способствовать сегментации клиентов.

Кроме того, на основании результатов проведенного маркетингового исследования можно дать следующие рекомендации по повышению качества обслуживания клиентов в филиальной сети банка.

Особое внимание следует уделить профессиональной подготовке персонала и деловым качествам руководителей филиалов, которые являются залогом успешного продвижения банковских продуктов. В то же время необходимо дальнейшее развитие консультационных услуг в филиалах банка. Это связано с тем, что, как показывают исследования, клиентам легче принять решение, опираясь на мнение консультантов, чем на рекламные и информационные материалы. Необходимо регулярно проводить тренинги по навыкам ведения переговоров и управления конфликтами для сотрудников отделений.

Стратегический маркетинг в настоящее время используется для оптимизации систем управления банковскими учреждениями, позволяя им формулировать долгосрочные, среднесрочные и краткосрочные программы развития, создавать уникальные банковские продукты внедрять инновации, фокусировать усилия сегментов, адаптироваться к изменениям рынка, проводить гибкую ценовую политику, использовать инструменты связей общественностью, антикризисного управления, определять факторы успеха и формировать корпоративный бренд[3, с.19].

Современный стратегический банковский маркетинг решает не только относительно пассивную задачу детального и тщательного изучения потребностей клиентов в услугах и адаптации этих услуг к ним, но и активную задачу создания и стимулирования спроса на различные банковские услуги с целью увеличения продаж. Она также предполагает эффективности и повышения рентабельности всей деятельности банка.

В Таджикистане все большее значение приобретает реклама, целью которой является, прежде всего, привлечение внимания потенциальных клиентов к банку, его возможностям предлагаемым услугам, а также подчеркивание его положительных черт в целом. Реклама занимает особое место в коммуникационной политике и призвана решить сложнейшую задачу перевода качества предлагаемых банком услуги идей в этой области на язык нужд и потребностей клиентов.

Сфера применения рекламы очень многогранна. Она используется для формирования долгосрочного имиджа банка, для выделения конкретных банковских продуктов, для распространения информации об услугах и других действиях, которые будут полезны потенциальным клиентам, и для акцентирования внимания на определенных моделях поведения. При этом, прежде чем дойти до конечного потребителя, рекламная деятельность банка проходит несколько этапов.

В заключение следует отметить, что именно филиалы ЦБО банка должны играть ключевую роль в маркетинговой программе, о чем свидетельствует поведение руководства, сознательно назначающего специалистов по маркетингу на должности управляющих филиалами ЦБО для обеспечения активного продвижения банковских продуктов в определенных регионах. Таким образом, банкиры, знакомые с местными условиями, могут лучше определить сильные и слабые стороны своего банка, спланировать развитие нового бизнеса и сравнить их с возможностями конкурентов.

Литература:

1. Джозлин Р.В. Банковский маркетинг. М.: Финансы и статистика, 2008г.с.52
2. Коробов Ю.И. Банковский маркетинг. Саратов: Издат. центрСарат. экон. Академии, 2007г. – с.25
3. Казимагомедов А.А. Операции и услуги коммерческих банков для населения. М.: АО «Менатеп-Информ», 2008г. – с.19
4. Моррис Р. Маркетинг: ситуации и примеры. М.: Биржи и Банки, 2007г. –с.207
5. Романов А.Н. Банковский маркетинг. М.: Банки и Биржи, 2006г. – с.488.
6. Спицин И.О., Спицин Я.О. Маркетинг в банке. Тернополь: АО: ТЕРНЕКС,2005г. – с. 303
7. Уткин Э.А. Банковский маркетинг. М.: Инфра-М, 2005г. – с.50
8. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. М.: ИПЦ, 2004г. – с.301
9. Фалько А.В. Банковский маркетинг. АОЗТ: «ВЕЧЕ», 2005г. – с.320
10. Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт. М.: Финансы и статистика,2002г. – с.163

Сведения об авторе:

Курбонова Фируза Алижоновна к.э.н., доцент кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова» E-mail: firuz,1978inbox.ru.

САМТҲОИ РУШДИ ИНДУСТРИЯ 4.0 ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИ

Имрӯз дар ҷаҳон инқилоби ҷоруми саноатӣ оғоз шуда вусъат дорад ва он дар “Форуми ҷаҳонии иқтисодии Давос” (Шветсария) Индустрияи IV номида шудааст. Инқилоби ҷоруми саноатӣ чун ҷорӣ намудани технологияҳои роботикунони ва идоракунии рақамӣ буда вобастагии саноатро аз хароҷоти меҳнат коҳиш медиҳад ва ба локализатсионии сектори воқеӣ тақони иловагӣ медиҳад. Хусусиятҳои самтҳои асосии рушди Индустрия 4.0-ро дар шароити муносири рақамикунони иқтисодиёт баррасӣ мекунем.

1. Рақамикунони ва ҳамгироии занҷирҳои амудӣ ва уфуқӣ. Рақамикунони амудӣ дар дохили корхона ба амал меояд, ки ба тамоми равандҳои тиҷоратӣ аз таҳияи идеяи маҳсулот ё хидмат то хидматрасонии муштариён пас аз фурӯш таъсир мерасонад. Системаи ягонаи иттилоотӣ бояд тамоми маълумотро дар бораи амалиёти ҷорӣ оид ба хариди мавод, ҳаракати захираҳо, татбиқи лоиҳаҳо, эҷоди маҳсулот, интиқоли онҳо дар байни сеҳҳо ё шӯъбаҳо, нигоҳдорӣ дар анборҳо, ҳаракати маҳсулоти тайёрро дар бар гирад. Ошёнаи фурӯш ё байни офисҳои фурӯш, харидорони хидматрасонии пеш аз фурӯш ва пас аз фурӯш. Ҳама маълумот ба доираи пешақӣ муайяншудаи одамон аз ҳар нуқтаи воридшавӣ ба система дар вақти воқеӣ дастрас аст, ки аз ҷониби воқеияти афзоишёфта дастгирӣ карда мешавад ва дар шабакаи ҳамгирошуда оптимизатсия карда мешавад.

Рақамсозии уфуқӣ таъсири мутақобилаи омилҳо ва субъектҳои муҳити микромуҳити корхонаро дар бар мегирад, ки ба як системаи ягонаи иттилоотӣ дар вақти воқеӣ ҳама амалиёти таъминкунандагон, рақибон, шарикон, миёнаравҳо, истеъмолкунандагон, шахмдорон ва дигар ҷонибҳои манфиатдорро дар тамоми занҷири арзиш фаро мегирад. Ин самт нисбат ба рақамикунони амудӣ сусттар инкишоф меёбад, зеро он муносибатҳои мутавозин ва боэътимодно байни ҳамаи субъектҳои равандҳои тиҷорати беруна талаб мекунад.

2. Рақамикунони маҳсулот ва хизматрасониҳои ба портфели тиҷоратии корхона дохилшуда. Илова кардани сенсорҳои интеллектуалӣ ё дастгоҳҳои иртиботӣ ба назорат кардани вазъ ва динамикаи хусусиятҳои сифатӣ ё миқдорӣ маҳсулоти дарозмуддат ва баланд бардоштани қаноатмандии муштариён тавассути коҳиш додани ноқомӣҳо ва вайроншавӣ дар қори маҳсулоти аз ҷиҳати техникӣ мураккаб кӯмак мекунад. Рақамикунони хидматҳо омӯзиши онлайн, машваратҳо ва татбиқи вазифаҳои идоракунии лоиҳа ва корхонахоро дар бар мегирад, ки махсусан дар бозор талабот дорад. Тавассути истихроҷи маълумоти маҳсулот ва хидмат фаҳмиши муштариёро беҳтар мекунад. Самтҳои асосии рушди Индустрия 4.0, хусусиятҳои самтҳои асосии рушди Индустрия 4.0 дар шароити муносири рақамикунони иқтисоди ҷунин пешбини шудааст: Рақамикунони ва ҳамгироии занҷирҳои амудӣ ва уфуқии арзиши иловашуда; Рақамикунони маҳсулот ва хидматҳо; Моделҳои тиҷоратии рақамӣ ва ҳамкорӣ интерактивӣ бо мизочон дар платформаҳои рақамӣ; Ҷаҳишҳои квантӣ дар истеҳсолнокӣ; Тағир додани манзараи рақобат; Эҷоди фарҳақи рақамӣ ва омӯзиши малақаҳои рақамӣ барои кормандон ва истеъмолкунандагон; Таъмини эътимоди рақамӣ ва расмияти оптималии интиҳоб, таҳлил ва нигоҳдорӣ маълумот. Иқтисодиёт ва идоракунии иқтисоди миллӣ инчунин ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки ба тиҷорати иловагии сердаромад бештар таваҷҷӯҳ кунанд.

3. Моделҳои тиҷорати рақамӣ ва ҳамкорӣ интерактивӣ бо муштариёни калидӣ ва салоҳиятдор дар асоси хидматҳои ба додаҳо асосёфта ва ҳалли ҳамгирошудаи платформа. Бо рушди саноати 4.0, модели анъанавии истеҳсоли маҳсулоте, ки истеҳсолкунанда танҳо дар асоси имкониятҳои он ба бозор пешниҳод мекунад, аз байн меравад ва модели дигаре пайдо мешавад, ки муштариён бо муносибатҳои ҳамкорӣ бо истеҳсолкунандагон робитаи зич доранд. Амиктар кардани муносибатҳои муштариён

тавассути эҷоди муштарак ва мутобиқсозии маҳсулот, ҳамгирии рақамӣ бо муштарӣ ва қобилиятҳои нави технологӣ барои наздик кардани истеҳсолот ба муштарӣ, ба монанди чопи 3D, имкон медиҳад, ки инфиродӣ ва ҳатто мутобиқсозии маҳсулот афзоиш ёбад.

Истифодаи платформаҳои рақамӣ муносибатҳои муштаракро бо муштарӣ содда карда, ба онҳо дар доираи як экосистемаи рақамӣ ҳалли ҳамачонибаи рақамиро фароҳам меорад. Ҳамзамон, корхонаи саноатӣ, ки таҷҳизоти муайян истеҳсол мекунад, бо истифода аз захираҳои платформаи рақамии худ ё ба иҷора гирифташуда метавонад ба истеъмолкунандагон тамоми пешниҳодҳои марбут ба маҳсулоти асосӣ пешниҳод кунад: таҳвили таҷҳизот, суғуртаи бор, омӯзиши кормандон, ташҳиси ихтилоли эҳтимолии амалиётӣ, мониторинги нишондиҳандаҳои фаъолият, такмилдиҳии оянда ва муоширати пайвастаи интерактивӣ бо муштарӣ. Ин ба имкони тамарказ ба муштарӣ ҳамчун манбаи асосии тағйироти зарурӣ дар занҷирҳои арзиши маҳсулот ва хидматҳо ишора мекунад.

Дар рушди идеалии саноати 4.0, ҳама корхонаҳои саноатӣ бояд платформаҳои рақамии худро барои ташкили муносибатҳо бо муштарӣ ниҳой дошта бошанд ё бо платформаҳои муқарраршуда ҳамгиро шаванд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки ба муштарӣ ниҳой ба таври муассир дастрас шаванд.

Платформаи рақамӣ пайванди мубодилаи иттилоот ва технологияҳои ивазшаванда мебошад, ки ба доираи васеи таъминкунандагон ва мизочон имкон медиҳад, ки бефосила ҳамкорӣ кунанд.

4. Рақамикунонии тичорат боиси ҷаҳиши квантӣ дар маҳсулнокии ширкатҳои мегардад, ки саноати 4.0-ро бо муваффақият татбиқ мекунад, ки метавонанд манзараи рақобатпазиро ба кулӣ тағйир диҳанд ва ба соҳаҳои мавҷуда тағйироти кулӣ ворид созанд. Мисоли дигар баҳодиҳии пешаки ба нишондиҳандаҳои таҷҳизот барои оптималии графикаи таъмири нигоҳубин ва зиёд кардани қори бенуксонии ҳаҷми технология ва машинаҳои алоҳида мебошад.

5. Ташкили фарҳанги рақамӣ ва омӯзиши малакаҳои рақамӣ барои кормандони ташкилотҳо. Барои пешбурди трансформатсияи рақамӣ, ширкатҳои саноатӣ бояд фарҳанги қавии рақамиро таҳия кунанд ва қафлат диҳанд, ки тағйироти таҳти роҳбарии дақиқ суръат мегарад.

Кормандон бояд ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи менеҷментро, бахусус дар мавриди татбиқи қарорҳои инноватсионӣ пурра дарк кунанд, зеро рад ё ҳатто рад кардани принсипҳои фарҳанги нави рақамӣ аз ҷониби кормандони ташкилот метавонад ба дарки қарорҳои рақамӣ аз ҷониби истеъмолкунандагонии ниҳой таъсири манфӣ расонад. Аз ин рӯ, мушкилоти бузургтарин дар раванди табдилдиҳии рақамии корхона метавонад на бо мутобиқшавӣ ба омилҳои беруна, балки бо таҷдиди сохтори муҳити дохилии корхона, аз ҷумла ташаккули фарҳанги нави ташкилӣ алоқаманд бошад.

Яке аз ҳалли ин мушкилот метавонад истифодаи аутсорсинг, ҷалби кормандони баландихтисос дар фазои рақамӣ аз берун бошад. Дар айни замон, агар салоҳиятҳои рақамӣ дар байни кормандони ширкат инкишоф наёбанд, натиҷа метавонад ҷаҳояшавӣ ё ба даст овардани ширкате, ки дар ин масъала бештар рушд кардааст.

6. Таъмини эътимоди рақамӣ ва тартиби оптималии интиҳоб, таҳлил ва нигоҳдории маълумот. Вақте ки экосистемаҳои рақамӣ васеъ мешаванд, таъсиси сатҳи баланди эътимоди рақамӣ бо истеъмолкунандагон, кормандон ва ҷонибҳои манфиатдор, ки аз ҷониби шаффофият, ифшо накардан, яқпорчагӣ ва атрибутсияи маълумоти шахсонӣ аввал ва сеюм дастгирӣ мешавад, муҳимтар мегардад. Барои рафъи ин мушкилот, зарур аст, ки идоракунии устувори ҳаҷмҳо, тамомияти додаҳо ва ҷаҳорҷӯи амният вучуд дошта бошад, то ба ширкатҳо дар пешгирӣ аз вайроншавӣ ва идоракунии беҳтари ҳалалдоршавии тичорат кӯмак расонанд.

Таҳлили маълумот ва эътимоднокии малумоти рақамӣ асоси Индустрияи 4.0 мебошад. Худ коркарди маълумот асоси инқилоби чоруми саноатӣ аст, аммо чараёни афзояндаи иттилоот бидуни усулҳои қабудшудаи таҳлил кам ғоидаи дорад. Шумораи афзояндаи сенсорҳои интеллектуалӣ, системаҳои дарунсохт ва дастгоҳҳои ба интернет ашё пайвастишуда, инчунин рақамикунонии шабакаҳои занҷири арзишҳои уфуқӣ ва амудӣ боиси чараёни бузурги пайвастаи додаҳо мегардад, ки аз сарчашмаҳои гуногун ва форматҳои гуногун меоянд, ки равишҳои нави коркарди онро талаб мекунад. Коркард ва муттаҳид кардани онҳо, маълумоти дохилӣ бо маълумот аз манбаъҳои беруна ва бо ин қадар сарчашмаҳои иттилоот, ширкатҳо бояд ба амнияти додаҳо муносибати қатъӣ ва ғайридошта бошанд ва барои эҷоди эътимоди рақамӣ дар байни ҳамаи ҷонибҳои манфиатдори иқтисодӣ кор кунанд. Аммо бояд бифаҳмем, ки таҳлили додаҳо бо истифода аз зехни сунъӣ ин барои қабули ҳулоса мебошанд, ивазкунандани пурраи ақли солим ва таҳлили аналитикии роҳбарияти ширкат нест.

Ҳулоса, ҳамин тариқ, барои зиёд наудани даромади худ, ширкатҳои пешрафта навоариҳои эволюсионӣ ва инқилобӣ ворид менамоянд, тавассути васеъ кардани портфели тиҷоратии худ аз ҳисоби маҳсулот ва хидматҳои рақамии ғайридошта. Пешрафтҳои даромади саноатӣ метавонанд тавассути хидматҳои рақамии ба ба коркарди маълумот асосёфта, аз қабилҳои сенсорҳои дохили мошин, дастгоҳҳои пайвасти худкор, таъминоти барномавии дорои хусусиятҳо, барномаҳои мобилӣ ё системаҳои иҷроии истеҳсолӣ, ки хидмат мерасонанд, ба даст оварда мешаванд. Илова бар ин, ширкатҳои саноатӣ бояд барои омӯзиши кормандон ва ворид кардани тағйироти зарурии ташкили маблағгузорӣ кунанд.

Суръате, ки технологияи рақамӣ ба моли ғоидаовар табдил меёбад, аз коэффитсиенти зехнӣ рақамии (IQ) ташкilot вобаста аст, алахусус то чӣ андоза роҳбарият, директори генералӣ, ё сармутахассиси рушд трансформатсияи рақамиро дар тамоми корхона ба нақша гирифта ва амалӣ мекунад. Инчунин сатҳи тахассуси рақамии кормандоне муҳим аст, ки бояд равандҳо ва хидматҳои рақамиро мувофиқи ўҳдадорҳои функционалии худ татбиқ кунанд.

Экосистемаҳои нави рақамӣ танҳо дар сурате самаранок кор карда метавонанд, ки дар байни ҳамаи иштирокчиёни раванди тағйирот эътимоди рақамӣ вучуд дошта бошад, ки он тавассути таъмини амнияти додаҳо, хатҳои коммуникатсионӣ ва моликияти зехнӣ аз ҷониби корхона ташаккул меёбад, ки сармоягузори назаррас ва роҳбарияти дақиқро талаб мекунад. Индустрияи 4.0 вектори рушди иқтисодии ҳамаи корхонаҳои саноатӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ мебошад. Барои самаранок табдил додани равандҳои тиҷоратии корхона дар шароит ва мушкилоти инқилоби нави саноатӣ, муайян кардани самтҳои асосии сармоягузори захираҳои моддӣ, иттилоотӣ ва меҳнатӣ зарур аст.

Адабиёт:

1. Қодиров А. Нақши иқтисодиёти рақамӣ дар саноатикунони Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводҳои Конференсияи умумичумхуриявӣ «Пешвои миллат ва рушди илми тодик».30 апрели 2023. ш. Хучанд.
2. Қодиров А. Грӯхбандӣ минтақаҳо тибқи нишондиҳандаҳои омории бозори манзил //Ученые записки. Серия естественные и экономические науки ГОУ “Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова” .№ 2 (45), 2023.
3. Қодиров А. Тадқиқи системаи нишондиҳандаҳои омории бозори манзил //Ученые записки. Серия естественные и экономические науки ГОУ “Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова” .№ 2 (45), 2023.
4. Қодиров А. Иқтисоди рақамӣ ва инқилоби чоруми саноатӣ. Серия естественные и экономические науки ГОУ “Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова”. № 4 (47), 2023.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қодиров Абдурахмон Лакимович - д.и.у., профессор, директори ИИТ рушди илмҳои дақиқ ва табиатиносии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров”.

ТАРТИБИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур тартиби андозбандии муассисаҳои таълимӣ вобаста ба муқаррароти Кодекси нави андоз таҳқиқ гардида, муайян шудааст, ки имтиёзҳои андозӣ барои ин соҳаи ниҳоятан муҳими иқтисодити миллӣ нокифоя буда, бештари меъёри андозҳои муқарраргардида барои самаранок рушд намудани соҳаи мазкур монеа мегарданд.

Калидвожаҳо: андоз, Кодекси андоз, меъёри андоз, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хизматрасониҳои таълимӣ, объекти андоз, имтиёзҳои андозӣ, маориф.

В данной статье исследуется порядок налогообложения образовательных учреждений в соответствии с положениями нового Налогового кодекса и определяется, что налоговые льготы для этой чрезвычайно важной сферы народного хозяйства недостаточны, а большинство установленных налоговые ставки являются препятствием для эффективного развития этой сферы.

Ключевые слова: налог, Налоговый кодекс, ставка налога, учреждения высшего профессионального образования, образовательные услуги, объект налогообложения, налоговые льготы, образование.

Дар шароити имрӯза ақидаи мубрам он аст, ки сармоягузори даромаднок – ин сармоягузорӣ ба инсоният мебошад, ки чавҳари онро сармояи инсонӣ ташкил медиҳад.

Барои ҳамин, сармоягузорӣ ба соҳаи маориф ва рушди шахсият ин «... муваффақияти стратегии ҷомеа на танҳо аз ташаккули доираи васеи илмию техникӣ, гуманитарӣ ва нафосати баргузида, балки ноил шудан ба дастовардҳои сатҳи баланди саводнокӣ ва омодагии касбии тамоми ҷомеа»[1; С12]фаҳмида мешавад.

Дар ин асос, ба муносибати 30 солагии Истиқлолияти давлатӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баромад намуда, аз ҷумла ҷунин ибрози ақида кардаанд «... Дар солҳои истиқлоли давлатӣ рушди соҳаҳои иҷтимоӣ аз ҷумлаи самтҳои афзалиятнок эълон гардида, барои боз ҳам баланд бардоштани сатҳи дониш ва маърифатнокиву саводнокии мардум, ҳифзи саломатии аҳоли ва зина ба зина беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагии сокинони кишвар ҳамаи захираву имкониятҳо сафарбар карда шуданд. Тибқи талаботи замони муосир дар тамоми зинаҳои таҳсилот стандартҳои нави таълимии давлатӣ ҷорӣ гардиданд. Маблағгузориҳои соҳаи маориф дар замони истиқлоли давлатӣ садҳо баробар афзуда, беш аз 3 ҳазор бинои нави таълимӣ барои 1 миллиону 270 ҳазор ҷойи нишаст бунёд ва ба истифода супорида шуд. Ҳоло муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар 2 миллиону 109 ҳазор нафар хонандагонро ба таҳсил фаро гирифтаанд. Имрӯз дар мамлакат 75 гимназия ва 75 литсей, 9 мактаби президентӣ, 6 литсей барои хонандагони болаёқат ва 63 муассисаи таълимии хусусӣ фаъолият дорад. Ҳамзамон бо ин, дар кишвар 78 муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ бо фарогирии 87 000 нафар донишҷӯ фаъолият дошта, вобаста ба талаботи бозори меҳнат аз рӯи садҳо ихтисос мутахассис тайёр мекунанд. Агар соли 1991 шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии ҳамагӣ 13 ва донишҷӯён 70 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, имрӯз шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии ба 41 ва донишҷӯён ба 245 ҳазор нафар расидааст»[2;].

Вобаста ба гуфтаҳои сарвари давлат ва омори расмӣ сатҳи саводнокии аҳоли, аз ҷумла таҳсилоти касбӣ аз рушди соҳаи маориф дар мамлакат дарак медиҳад. Вобаста ба ин, омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи муассисаҳои таълимӣ ҳамчун объекти андозбандӣ муҳим ва саривақтӣ аст.

Аз нигоҳи мо, дар робита ба хизматрасонии таълимӣ масъалаи андозбандӣ фарогири якчанд хусусиятҳои муҳим мебошад, ки афзалиятноктарини онҳо чунин матраҳ гардидааст.

Муассисаҳои таълимӣ супорандагони қисмати бештари андозҳо муқаррар карда шудаанд. Яъне, қонунгузориҳои ҷорӣ онҳоро аз пардохти андозҳо пурра озод накардааст. Мувофиқи моддаи 56 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” муассисаҳои таълимӣ тибқи қонунгузорӣ андоз месупоранд, аз андоз озод карда мешаванд ва ё дигар имтиёзҳои андозӣ доранд. Давлат барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба соҳаи маориф имтиёзҳои андозбандӣ пешбинӣ менамояд ва тартиби чунин имтиёзҳои андозиро Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад[3;].

Илова ба ин, дар моддаи 32 банди 6-уми Кодекси андоз омадааст, ки “номгӯи соҳаҳои афзалиятноке, ки ба онҳо имтиёзҳои андозӣ мутобиқи Кодекси андоз ва имтиёзҳои иловагӣ мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор дода мешаванд, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад” [1; С49].

Дар асоси нишондоди моддаи 183 Кодекси андоз аз даромади андозбандишавандаи муассисаҳои таълимӣ 18 Ҷоиз андоз аз даромади шахси ҳуқуқӣ ситонида мешавад.

Мувофиқи моддаи 251 банди 6-уми Кодекси андоз «.. хизматрасонии зерини муассисаҳои давлатии аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузоришаванда дар соҳаи маориф: а) таҳсилоти томактабӣ; б) таҳсилоти ибтидоӣ, умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ; в) таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва миёнаи касбӣ; г) таҳсилоти олии касбӣ; д) таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ; е) таҳсилоти иловагӣ ва махсус аз андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд»[1; 237].

Аз мазмуни ҳамин моддаи Кодекси андоз бармеояд, ки агар муассисаи таълимӣ худмаблағгузор бошад, онгоҳ мувофиқи моддаи 264 Кодекси мазкур ба андозаи 5% меёри пасткардашудаи андоз аз арзиши иловашударо месупорад. Дар ҳолати дигар, агар муассисаи таълимӣ худмаблағгузор амалиёти воридоти андозбандишавандаро анҷом диҳад, онгоҳ ба меёри стандартӣ 15% андоз аз арзиши иловашуда месупорад.

Ғайр аз ин, дар асоси моддаи 332 Кодекси андоз муассисаи таълимӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузоришаванда ба андозаи 25 Ҷоиз, муассисаи таълимӣ худмаблағгузор ба меёри 20 Ҷоиз ва кормандони онҳо бо меёри 1 ва 2 Ҷоиз андози иҷтимоӣ месупоранд.

Муассисаҳои таълимӣ ҳамчун объекти андозбандии андозҳо аз молу мулк эътироф гардидаанд, ки таркиби онро се андоз: - аз объектҳои ғайриманқул, аз замин ва андоз аз воситаҳои нақлиёт ташкил медиҳанд ва инҳо ба андозҳои маҳаллӣ таалуқ доранд. Оид ба ин андозҳо дар алоҳидагӣ маълумот медиҳем.

1. Андоз аз объектҳои ғайриманқул. Мувофиқи моддаи 347 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳи ноябри соли 2021 қабул гардид ва аз якуми январи соли 2022 мавриди истифода қарор гирифт, объектҳои ғайриманқули муассисаҳои давлатӣ, ки бевосита барои иҷро намудани вазифаҳои оинномавии онҳо истифода мешаванд ва Ҷаъолияти онҳо аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ маблағгузорӣ мегардад, аз ин намуди андоз озод гардидаанд. Яъне, танҳо муассисаҳои таълимӣ бучетӣ имтиёзи андозӣ доранд. Муассисаҳои таълимӣ худмаблағгузор бошанд, дар асоси муқаррароти моддаи 348 Кодекси андоз бо меёри зерин андози ғайриманқул месупоранд: - то 250 метри мураббаъ – 12 Ҷоиз; - аз 250 то 500 м.м.- 15 Ҷоиз; - зиёда аз 500 м.м. – 18 Ҷоиз. Илова ба ин, дар банди ҷоруми моддаи мазкур омадааст, ки барои объектҳои ғайриманқуле, ки дар шаҳрҳои Душанбе, Ҳуҷанд, Бохтар ва Кӯлоб ҷойгир мебошанд, меёриҳои болозикри андоз ба андозаи дукарата истифода мешаванд. Ин муқаррароти Кодекси андоз дар ҳолате, ки бештари муассисаҳои таълимӣ касбӣ маҳз дар ҳамин шаҳрҳои ҷумҳурӣ Ҷаъолияти таълимӣ менамоянд.

2. Андози замин. Мувофиқи моддаи 353 Кодекси андоз замини муассисаҳои давлатӣ, ки барои иҷрои фаъолияти оинномавӣ истифода мешаванд аз андози замин озод гардидаанд. Ҳамчунин дар асоси муқаррароти ҳамин модда масоҳати заминҳое, ки бо мақсади илмӣ ва таълимӣ истифода мешаванд ва номгӯи онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, аз пардохти андози замин озод мебошанд.

3. Андоз аз воситаҳои нақлиёт. Муассисаҳои таълимие, ки дар ихтиёрашон воситаҳои нақлиёт доранд новобаста аз шакли моликиятдорӣ супорандагони андоз аз воситаҳои нақлиёт ҳисобида мешаванд. Аз ин намуди андоз ҳатто муассисаҳои таҳсилоти олии касбии соҳавӣ ба монанди кишоварзӣ, тиббӣ, техникӣ ва ғ. Имтиёзҳои андозӣ муқаррар нагардидааст. Муассисаҳои таълимӣ мувофиқи муқаррароти моддаи 360 Кодекси андоз бо меъёри зерин андоз аз воситаҳои нақлиёт месупоранд: барои автомобилҳои сабукрав ба ҳар як қувваи асп – то 250 қ.а – 7,5%, аз 250 то 300 қ.а – 10%, аз 300 то 350 қ.а – 12%, барои автобусҳо то 12 ҷой – 7,5%, аз 13 то 30 ҷой – 8,5 фоиз.

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои болозикр номгӯи андозҳо ва меъёрҳои онҳоро, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, дар шакли ҷадвали 1 чунин нишон медиҳем.

Ҷадвали 1 – Номгӯи андозҳо ва меъёри онҳо барои муассисаҳои таълими худмаблағгузор

Р/Т	Номгӯи андозҳо	Меъёр бо %	Имтиёзҳои андозӣ
1.	Андоз аз даромад	18	имтиёз надоранд
2.	Андоз аз арзиши иловашуда	5	танҳо ба муассисаҳои давлатии аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузоришаванда дар соҳаи маориф
3.	Андози иҷтимоӣ	25 ва 20	имтиёз надоранд
4.	Андоз аз объектҳои ғайриманқул	то 250 м.м – 12 %; - аз 250 то 500 м.м. – 15 %; - зиёда аз 500 м.м. – 18 %	танҳо муассисаҳои таълимии буҷетӣ имтиёзи андозӣ доранд
5.	Андоз аз воситаҳои нақлиёт	барои авт. Сабукрав ба ҳар як қувваи асп – то 250 қ.а – 7,5%, аз 250 то 300 қ.а – 10%, аз 300 то 350 қ.а – 12%, барои автобусҳо то 12 ҷой – 7,5%, аз 13 то 30 ҷой – 8,5 фоиз	имтиёз надоранд

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси Кодекси андоз

Дар хулосаи мақолаи мазкур бояд қайд намоем, ки низоми маориф доимо дар ҳаракат ҳаст ва шумораи муассисаҳои таълимӣ, теъдоди толибилмон, инчунин, тақсмоти онҳо аз рӯи зинаҳои таълим зуд зуд тағйирёбанда аст. Шумораи бештари муассисаҳои таълимӣ асосан давлатӣ мебошанд, вале дар он бахши ғайридавлатӣ босуръат рушд намуда истодааст ва низоми маорифро фазои тичоратикунонӣ фарогир аст.

Муассисаҳои таълимӣ, ки ҷаъолияти хоҷагидорию пеш мебаранд, ҳуқуқ ба моликият доранд бо мақомоти андоз муносибати иқтисодӣ-молиявӣ доранд. Имтиёзҳои андозии онҳо чуноне, ки дар боло қайд намудем маҳдуд ҳастанд ва таъмини онҳо ба мазмуни ҷаъолияти муассисаҳои таълимӣ вобаста аст.

Адабиёт:

1. Короева, М.Р. Налогообложение образовательных учреждений как инструмент управления их развитием / М.Р. Короева // Материалы докладов Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». МГУим.М.В. Ломоносова, 3 – 13 апреля 2012 г. / Отв. ред.
2. А.И. Андреев, А.В. Андриянов, Е.А. Антипов, М.В. Чистякова. [Электронный ресурс] – М.: МАКС Пресс, 2012.– С.12.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. ш. Душанбе, 4 июли соли 2013, №537
4. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ. Сарчашмаи маълумот: Сомонаи расмӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://www.vfarhang.tj/index.php/tj/prezident/pajom>

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қурбонов Бадриддин – Муаллими калолни кафедраи андоз ва суғурта Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Пас аз соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарияти олии кишвар роҳи зина ба зина барқарор кардани иқтисодии кишварро пеш гирифта барои ноил шудан ба ин ҳадаф тамоми малакаю заҳмату кушиши худро равона намуда истодааст. Аз таърихи мавҷудияти давлатҳои мутараққии ҷаҳон аён аст, ки устувории давлат ҳамонвақт бардавом нигоҳ дошта мешавад, ки агар аз иқтисодиёти саноатӣ самаранок истифода бурда тавонад. Бо дарки ин мафҳум дар қатори ҳадафҳои нахустини стратегӣ - саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллий эълон карда шуд. Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар (аз 26 декабри соли 2018) қайд карданд: *“...Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллий эълон карда шавад”*.

Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо корхонаҳои соҳавӣ дар симоҳои аввали соли равон ҷиҳати тадқиқи амалии ҳадафи чоруми стратегии давлат - яъне гузориши иқтисодиёти мамлакат аз самти аграрӣ-саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ, инчунин иҷрои Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январӣ соли 2019 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳои барои соли 2019» корҳои муайянеро ба анҷом расонид.

Дар замони соҳибистиқлоли ҷиҳати тадқиқ намудани сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, баҳри иҷрои дастури супоришҳои ҷиҳати таъмини рушди устувори иқтисодиёт, пешгирии хавфҳои эҳтимоӣ вобаста ба таъсири омилҳои беруна, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли, таъсиси коргоҳҳои нави, истифодаи самараноки иқтисодҳои мавҷуда, фароҳам овардани ҷойҳои нави кории мутобик ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва барқарор намудани ҷойҳои кории барҳамдодашуда, ҳамаҷониба таъмин намудани дастгирии давлатии соҳибкорӣ, дар самти истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва афзунгардонии потенциали содиротии минтақа, рушди соҳаҳои сохтмон ва шаҳрсозӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва боғу тоқзор, афзоиши саршумори чорво, ривоҷи соҳаи тухмипарварӣ ва зотпарварӣ, беҳтар намудани обрасонӣ, барқарор кардани пойгоҳҳои обкашӣ, азхудкунии заминҳои нави, зиёд намудани боздеҳи замин, рушди ҳунарҳои дастӣ, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ҳамчун самтҳои афзалиятноки фаъолият қарор дода шудааст. Ҷолиби қайд аст, ки ҳамасола ҷиҳати беҳтар намудани таъминоти аҳолии кишвар бо молҳои аввалиндараҷа, рушди бозори истеъмолӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои соҳаи савдо ва хизматрасонӣ тадбирҳои зарурӣ андешида шуданд. Бо шарофати сиёсати бобарори Ҳукумати кишвар рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон фароҳам овард, ки раванди саноатикунони мамлакат густариш пайдо карда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи нави ҷойҳои корӣ мунтазам афзоиш ёбад.

Барои дар амал тадқиқ кардани ҳадафи стратегии Ҳукумати ҷумҳурӣ - саноатикунони кишвар, яъне аз кишвари аграрӣ - саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагони корхонаҳои азими тавлидкунандаи маводи хӯроқворӣ, коркарду бастабандии маҳсулоти кишоварзӣ, ресандагӣ бофандагӣ, алюминӣ, маъданҳои кӯҳӣ ва масолеҳи сохтмонӣ ҷаҳду талош

меварзанд. Натиҷаи ҳамин аст, ки дар дохили мамлакат ашёи хом то ҳадди ниҳой коркардашуда, бо тамғаи истеҳсоли Тоҷикистон ба хориҷи кишвар содирот карда мешавад.

Соҳаи саноат дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дорад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтисодии захиравии иқтисодиёт ва равандҳои тақрирестеҳсолии он, фароҳамсозии вазъи устувори иҷтимоӣ, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва сатҳи сифати зиндагии аҳолии нақши калидӣ мебозад. Аз лиҳози муҳимияти соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти миллий дар марҳилаи муосир аз ҷониби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи саноатикунони соҳаҳои иқтисодиёт ба мақоми аввал гузошта мешавад.

Мавқеи саноат дар таъмини истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистон ва ҳалли масоили муҳимтарини иҷтимоӣ, аз ҷумла афзун намудани ҷойҳои корӣ ва ба маротиб баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ, таъмини бехатарӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий ҳамчун ҳуҷҷати раҳнамо шароити мусоид фароҳам меоварад.

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои гузашташуда дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 декабри соли 2018 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки бо дар назардоштани аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи ҷоруми миллий эълон намуданд, «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025»-бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар соҳаи саноати кишвар айнаи замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 амалӣ гардида истодаанд. Барномаҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав бо таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат мусоидат намуда, барои гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой замина мегузорад.

Дар соҳаи саноати ҷумҳурӣ барномаҳои зиёди рушд амалӣ гардида истодаанд, ки ҳадафи асосии онҳо навсозии корхонаҳои пешину бунёди корхонаҳои нав, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нав, таъсиси ҷойҳои нави кор, тақвияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири воридотивазкунанда ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ буда, барои гузариши иқтисодиёти кишвар аз иқтисоди аграрӣ – саноатӣ ба индустриалӣ – аграрӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри ниҳой замина мегузоранд.

Захираю имкониятҳои Тоҷикистон барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифати саноатӣ, афзоиш додани содирот ва пайдо кардани мавқеи сазовор дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ зиёданд. Аз ин лиҳоз, ворид намудан ва истифодаи васеи технологияҳои муосири инноватсионӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон, соҳибкорон ва қобилияти идоракунии кадрҳо, ҷорӣ намудани усулҳои муосири менеҷменти сифат ва оморасозии кадрҳои баландихтисос омилҳои асосии ноил шудан ба ин ҳадафҳо ба ҳисоб мераванд. Аз ҷониби Сарвари давлат эълон гардидани моратории дусола ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли барои рушди соҳаи саноат ва таъсири бевоситаи он ба бахшҳои дигари иқтисодиёти кишвар заминаи мусоид мегузорад.

Стратегияи минбаъдаи рушди соҳаи саноат дар ҷумҳури барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли дохилӣ ва қабл аз ҳама, маҳсулоти саноатии воридотивазкунанда, ташкили корхонаҳои хурду миёна ва ба ин васила таъсисҷойҳои нави корӣ, ворид намудани технологияҳои нави ҷавобгӯи талаботи замонавӣ ва таҷдиди корхонаҳои амалкунанда равона гардидааст. Ин тадбирҳо барои таҳкими минбаъдаи иқтисодии кишвар, тақвият хоҳад бахшид.

«Моро зарур аст, ки ҷиҳати тадриҷан аз мамлакати аграрӣ-саноатӣ ба мамлакати индустриаливу аграрӣ табдил додани кишварамон чораҷӯӣ кунем ва ба ин мақсад барномаҳои дахлдорро роҳандозӣ намоем» - гуфта шудааст.

Ин ғоя дар сиёсати иқтисодии ҳукумати кишварамон доир ба рушди минбаъдаи саноат андешаи неқ ва умедбахш мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул намуд, ки он барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтисодии кишварамон ва рақобатнокии он замина амиқ мегузорад.

Соҳаи саноат дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дорад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтисодии захиравии иқтисодиёт ва равандҳои тақрирестеҳсолии он, фароҳамсозии вазъи устувори иҷтимоӣ, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволӣ ва сатҳи сифати зиндагии аҳолии нақши калидӣ мебозад. Аз лиҳози муҳимияти соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти миллии дар марҳилаи муосир аз ҷониби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи саноатикунонии соҳаҳои иқтисодиёт ба мақоми аввал гузошта мешавад.

Ҷи тавре, ки дар Паёми наватбии худ санаи 26-уми декабри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ироа намуданд: «Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллии эълон карда шавад».

Инчунин, дар Паёми мазкур Пешвои миллат таъкид намуданд, ки нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ бояд таъмин кард. Зеро устувории мавқеи саноат дар таъмини истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистон ва ҳалли масоили муҳимтарини иҷтимоӣ, аз ҷумла афзун намудани ҷойҳои корӣ ва ба маротиб баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволӣ, таъмини бехатарӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллии ҳамчун ҳуҷҷати раҳнамо шароити мусоид фароҳам меоварад.

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои гузошташуда дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 декабри соли 2018 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳури», ки бо дар назардоштани аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, саноатикунонии босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллии эълон намуданд, «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025»-ро Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар соҳаи саноати кишвар айни замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 амалӣ гардида истодаанд. Барномаҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили

корхона ва коргоҳҳои нав бо таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат мусоидат намуда, барои гузариши иқтисодии кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой замина мегузорад.

Дар соҳаи саноати ҷумҳурии барномаҳои зиёди рушд амалӣ гардида истодаанд, ки ҳадафи асосии онҳо навсозии корхонаҳои пешину бунёди корхонаҳои нав, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нав, таъсиси ҷойҳои нави кор, тақвияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири воридотивазкунанда ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ буда, барои гузариши иқтисодии кишвар аз иқтисоди аграрӣ – саноатӣ ба индустриалӣ – аграрӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри ниҳой замина мегузоранд.

Захираю имкониятҳои Тоҷикистон барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифати саноатӣ, афзоиш додани содирот ва пайдо кардани мавқеи сазовор дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ зиёданд. Аз ин лиҳоз, ворид намудан ва истифодаи васеи технологияҳои муосири инноватсионӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон, соҳибкорон ва қобилияти идоракунии кадрҳо, ҷорӣ намудани усулҳои муосири менеҷменти сифат ва оморасозии кадрҳои баландихтисос омилҳои асосии ноил шудан ба ин ҳадафҳо ба ҳисоб мераванд. Аз ҷониби Сарвари давлат эълон гардидани мораторияи дусола ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли барои рушди соҳаи саноат ва таъсири бевоситаи он ба бахшҳои дигари иқтисодии кишвар заминаи мусоид мегузорад.

Ин ғоя дар сиёсати иқтисодии ҳукумати кишварамон доир ба рушди минбаъдаи саноат андешаи неқ ва умедбахш мебошад.

Саноати имрӯзаи Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯии инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ муҷаҳҳаз буда, соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад. Онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот ва бештар аз 140 навъи маҳсулот муаррифӣ мекунанд, ки ба соҳаҳои истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, истихроҷи ангишт, саноати сабук ва кимиё, машинсозӣ, коркарди металл, масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ тааллуқ доранд.

Имрузҳо мо дар давраи татбиқи натиҷаҳои технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногун қарор дорем, ки зинаи 3-юми мукамалгардонии низоми истеҳсолот ва равандҳои технологӣ ба шумор меравад. Зеро ду зинаи аввал ин механикунонӣ ва автоматикунонии равандҳоро амалиётҳои ҷараёнҳои истеҳсоли буда, алақай дар замони мо қариб, ки мавқеи худро аз даст дода истодаанд. Натиҷаи равшани дастовардҳои инноватсионӣ асосан дар ҷараёнҳои истеҳсолоти саноатӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумлаи татбиқи муассири технологияҳои инноватсионӣ дар равандҳои истеҳсолоти маҳсулот қобили таваҷҷуҳанд.

Саноати сабук соҳаи афзалиятноки иқтисоди Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар солҳои соҳибистиклолии кишвар дар самти насосҷӣ, қолинбофӣ, дӯзандагӣ, истеҳсоли мебел, коркарди пӯст ва ҷуроббофӣ иқтидорҳои нав ба фаъолият пардохта, як қатор корхонаҳои дигар аз нав таҷдид гардиданд. Афзалиятнокии саноати сабук ба дастрас будани ашёи хоми маҳаллӣ, вобастагӣ надоштан аз воридоти ашёи хом аз хориҷи кишвар, таъсиси шумораи зиёди ҷойҳои корӣ ва имконияти васеи бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳоли асоснок шудааст.

Дар натиҷаи татбиқи ҳадафҳои якуму дуюми стратегияи миллии раҳони аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини истиқлолияти энергетикӣ имконоти зиёд барои рушди иқтисодии саноатӣ ба миён омад. Барои самаранок истифода бурдани имкониятҳои фароҳам гардида, зарураст, ки минбаъд низ рушди саноати миллиро тавсеа бахшем.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати

- дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021, // [Манбаи электронӣ] // [www. prezident.tj](http://www.prezident.tj) [санаи муроҷиат]: 18.02.2021].
2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар форуми соҳибкорону сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Конфедератсияи Швейтсария аз // [Манбаи электронӣ]. URL [www. prezident.tj](http://www.prezident.tj) [санаи муроҷиат]: 18.11.2020].
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» реҷаи дастрасӣ: : [http:// www. nbt.tj](http://www.nbt.tj).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи 2009 сол №524. Реҷаи дастрас: <https://nbt.tj/ru/>
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи литсензиякунонии намудҳои алоҳидаи фаъолият» аз 19.03.2013с. №950 Реҷаи дастрасӣ: <http://ncz.tj/>
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи қайди давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва ташкилотҳои алоҳида» аз 18 майи 2009 сол №643. Реҷаи дастрасӣ: <http://ncz.tj>
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 2018 сол » моддаи 13 – Реҷаи дастрасӣ: <http://minfin.tj/>
8. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар таҳияи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) аз 2.01.2020с., №1676;). Реҷаи дастрасӣ: <https://andoz.tj/>
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030. Душанбе, «Контраст». 2016. - 186с.
10. Пешгуии сиёсати пулӣ – қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019 дар давраи миёнамӯҳлат. Реҷаи дастрасӣ: [http:// www. nbt.tj/](http://www.nbt.tj/).
11. Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 – 2020 Душанбе, ҶДММ «Контраст». 2016.- 95с.
14. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Идораи асосии Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд Душанбе. 2019. -534с.
15. Омори солонаи вилояти Суғд. Идораи асосии Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. 2019 – 352с.
16. Бюллетени бонкии оморӣ. Душанбе № 12 (281). 2018.- 126с

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФ:

ҚУРБОНОВА ШОҲИСТА ХАЙРУЛЛОЕВНА - Сармуаллимаи кафедраи “Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит” – и МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” **E mail:** shohista_1989@inbox.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

Цифровизация маркетинга в розничной торговле является актуальной темой, которая требует пересмотра стратегий продвижения нововведений. С использованием аналитики данных и искусственного интеллекта, автономные магазины могут собирать и анализировать информацию о покупателях, их предпочтениях и поведении.

Цифровая трансформация в розничной торговле предоставляет новые возможности для более точного и персонализированного маркетинга. Цифровой маркетинг включает в себя переход от изолированных департаментов и команд к гибким, кросс-функциональным структурам, организацию единого рабочего пространства для сотрудников, постановку процесса получения инсайтов из данных, автоматизацию маркетинга и продаж, организацию омниканальных персонализированных коммуникаций, считывание клиентского опыта во всех точках касания[1, С.189]. Важно также уделить внимание формированию цифровой команды

Цифровизация маркетинга в розничной торговле означает использование цифровых технологий, инструментов и платформ для улучшения и оптимизации маркетинговых стратегий и процессов в сфере розничной торговли. Это включает в себя использование различных методов, таких как онлайн-реклама, социальные медиа, электронная почта, мобильные приложения, веб-аналитика и другие [2, С.46].

Преимущества цифровизации маркетинга в розничной торговле включают:

1. Расширение аудитории: цифровые каналы позволяют достичь более широкой аудитории, включая потенциальных клиентов из разных регионов и стран.

2. Увеличение уровня персонализации: цифровые инструменты позволяют собирать и анализировать данные о клиентах, что позволяет создавать более персонализированные рекламные сообщения и предложения.

3. Улучшение эффективности маркетинговых кампаний: цифровые инструменты предоставляют возможность контролировать и оптимизировать результаты маркетинговых кампаний в режиме реального времени, что позволяет быстро вносить изменения и улучшать результаты.

4. Оптимизация расходов: цифровая реклама и маркетинг опережающей интеграции (прогрессивное определение каналов затрат) позволяют эффективнее распределять маркетинговый бюджет и получать большую отдачу от инвестиций.

5. Вовлечение клиентов: цифровые инструменты позволяют создавать интерактивные маркетинговые кампании, которые могут вовлечь клиентов и побуждать их к повышению уровня участия и лояльности.

6. Улучшение аналитики и отчетности: цифровые инструменты предоставляют широкие возможности для сбора, анализа и отчетности по рыночным и клиентским данным, что позволяет принимать более обоснованные и основанные на фактах решения.

Однако цифровизация маркетинга также может представлять некоторые риски и вызывать определенные проблемы, такие как конфиденциальность данных, возможность негативных обзоров и комментариев в социальных медиа и других[3, С.490]. Поэтому розничным компаниям важно разрабатывать и реализовывать соответствующие стратегии и меры для обеспечения безопасности и защиты данных, а также эффективного управления репутацией в онлайн-среде.

Цифровизация маркетинга в розничной торговле и автономные магазины представляют собой неотъемлемую часть будущего розничной индустрии. Они создают возможности для роста, улучшения клиентского опыта и повышения конкурентоспособности розничных сетей. Компании, осознающие значимость этих технологий и готовые адаптироваться, могут ожидать большого успеха на рынке и создания более сильной связи с современными потребителями.

Цифровизация маркетинга в розничной торговле приносит множество преимуществ, таких как[4, С.45]:

- Улучшение взаимодействия с клиентами: цифровые технологии позволяют предоставлять клиентам более удобный и персонализированный опыт покупки, что способствует увеличению дольности клиентов и лояльности к бренду.

- Экономия ресурсов: автоматизация процессов, таких как учет inventory и обработка заказов, позволяет снизить затраты и улучшить эффективность бизнеса.

- Улучшение конверсии: аналитика больших данных и персонализированные предложения позволяют розничным компаниям более эффективно привлекать и удерживать клиентов, что в свою очередь повышает конверсию продаж.

- Адаптация к изменениям в потребительском поведении: цифровизация позволяет быстро адаптироваться к изменениям в потребительском поведении и предпочтениях, что обеспечивает успешное конкурентное позиционирование на рынке.

Некоторые успешные примеры цифровизации маркетинга в розничной торговле включают[5, С.478]:

- + Внедрение кассовых автоматов и бесконтактных платежей, что упрощает процесс покупки и улучшает взаимодействие с клиентами.

- + Использование мобильных приложений торговых сетей для предоставления персонализированных предложений и улучшения взаимодействия с клиентами.

- + Внедрение ИИ и машинного обучения для оптимизации управления inventory и предложения персонализированных товаров и услуг.

- + Применение технологии видеозрения для анализа поведения посетителей и оптимизации размещения товаров в магазинах.

В заключение, цифровизация маркетинга в розничной торговле является неотъемлемой составляющей успешного бизнеса в современных условиях. Внедрение современных цифровых решений и технологий позволяет оптимизировать маркетинговые кампании, улучшать взаимодействие с клиентами и экономить ресурсы.

Литература:

1. Архипов А.Е. Маркетинг в условиях цифровизации экономики: дизайн-коммуникации, тренды, эффективность / А.Е. Архипов, В.Д. Еськов, А.Я. Потемкин // Интеграция и дифференциация науки и практики в контексте приоритетных парадигм развития цивилизации : сб. науч. ст. по итогам науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2020. – С. 188-191.
2. Колчанов В.Б. Цифровизация маркетинга: тренды и перспективы // Государство и бизнес. Экосистема цифровой экономики : материалы XI Междунар. науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2019. – С. 44-49.
3. Куликова Е.С. Понятие «цифровой маркетинг»: библиографический обзор // Московский экономический журнал. – 2020. – № 10. – С. 488-494.
4. Журавлев М.Е. Современные методы управления розничной торговлей / М. Е. Журавлев, В. Ю. Мишаков // Актуальные вопросы экономики, коммерции и сервиса : сб. науч. тр. кафедры коммерции и сервиса. – Москва, 2021. – С. 39-47.
5. Громова А.И. Маркетинг розничной торговли (на примере работы книжных магазинов) / А.И. Громова, А.А. Цаканян // Традиции и инновации в массовой коммуникации : материалы II регион. науч.-практ. конф. – Краснодар, 2018. – С. 475-480.

Информация об авторе:

Лутфулов М.Д., к.э.н., доцент ТГУ ПБП, г. Худжанде_mail:maz_lutf@mail.ru

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия. Дар ин мақола суҳан дар бораи татбиқи технологияи рақамӣ дар шароити муосир меравад. Ҳамзамон, дар мақола нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рақамикунони иқтисодӣ пурра таҳлил шудааст. Чавҳари иқтисодиёти рақамиро бахши истеҳсоли молҳои рақамӣ ва хизматрасониҳо, ки бо технологияи рақамӣ алоқамандӣ доранд, ташиқ медиҳад. Бояд ёдовар шуд, ки тибқи дастури супоришҳои Пешивои миллат қорҳои назаррасе дар мамлакат ҷиҳати рақамикунони соҳаҳои иқтисоди миллӣ, тиҷорати электронӣ ва содагардонии расмиёти тиҷорат анҷом дода шудаанд.

Консепсия ва Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» қабул гардида, аз соли 2019 расман Портали савдои Тоҷикистон фаъолият менамояд. Қабули ин ҳуҷҷатҳо ба рушди заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар мамлакат мусоидат намуда, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатиро дар ин самт муайян менамояд.

Калидвожа: технология, компютер, рақамӣ, электронӣ, ҳукумат, рушди иқтисодӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.

Аннотация. Эта статья о применении цифровых технологий в современных условиях. При этом в статье всесторонне анализируется роль информационных технологий в цифровизации экономики. Суть цифровой экономики заключается в производстве цифровых товаров и услуг, связанных с цифровыми технологиями. Следует отметить, что согласно поручению Лидера нации в стране проведена значительная работа по цифровизации сфер национальной экономики, электронной коммерции и упрощению бизнес-процедур.

Приняты Концепция и Программа развития цифровой экономики на 2021-2025 годы, Законы Республики Таджикистан «Об электронной торговле», «Об электронном документе и электронной подписи», а с 2019 года функционирует Торговый портал Таджикистана. официально начал работать. Принятие этих документов способствует развитию правовой базы цифровой экономики в стране и определяет приоритетные направления государственной политики в этом направлении.

Ключевые слова: технологии, компьютер, цифровое, электронное, правительство, экономическое развитие.

Иқтисодиёти рақамӣ чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар режими вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувоффиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибқорӣ сурат гирифта, ба беҳтаршудани сатҳи сифати зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд¹⁰.

Барои рушди иқтисодиёти рақамӣ зарурати таъсиси платформаи рақамӣ, ки майдони рушди онро таъмин менамояд, ба миён омадааст. Дар Чин платформаи рақамӣ таҳия шудааст, ки бо туфайли рушди иқтисодиёти рақамӣ рақобапазирии иқтисодиёт ва рушди бо субот таъмин мегардад. Чавҳари иқтисодиёти рақамиро бахши истеҳсоли молҳои рақамӣ ва хизматрасониҳо, ки бо технологияи рақамӣ алоқамандӣ доранд, ташиқ медиҳад.

Иқтисодиёти рақамӣ дар ду элемент зухур менамояд: Якум – саноати электронӣ, истеҳсоли микрочипҳо, компютерҳо ва механизмҳои телекоммуникатсионӣ, электроникаи таъиноти маишӣ, дуюм – ширкатҳои соҳаҳои технологияи рақамӣ ва истифодабарандагони технологияи рақамии воситаҳои истеҳсолот, ниғадорӣ ва идораи иттилоот.

¹⁰Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистоназ 3.12.2004, № 468.

Дар иқтисодиёти муосир ширкатҳои иқтисодиёти рақамӣ ба мадди аввал баромада, нуктаи рушд шудаанд, ки иқтисодиётро бо захираҳои рақамӣ таъмин менамоянд.

Агар дар аввали асри XX локомативи рушди иқтисодиёти ҷаҳониرو ширкатҳои азими нафть, металлургӣ, мошинсозӣ ва ғайра ташкил медоданд, пас имрӯз ширкатҳои азимро ширкатҳои бахши иқтисодиёти рақамӣ ташкил медиҳанд ба монанди ширкатҳои Apple, Google, Amazon, ва дигарҳо.

Бояд таъкид намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти иқтисоди ҷаҳонӣ ба иттиҳоди иттилоотии ҷаҳонӣ ва тамоюлҳои муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ шомил шудааст. Бо мақсади ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ–коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ва ҳарчи пурратар қонеъ гардонидани талаботи афзояндаи иттилоотии ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ асосҳои ҳукукии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ бунёд шуда аст. Ба хотир меорем, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар ибтидои солҳои 2000-ум ҳукумати электрониро дар ҷорчӯбаи татбиқи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ–коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) тасдиқ шуда буд, оғоз намуд¹¹.

Ҷаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки таҳти назар қарор додани онҳо барои пешравии давлату миллат ниҳоят муҳим мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш аз 26-уми декабри соли 2019 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсус таъкид намудаанд¹², ки “Ҳукумати мамлакат вазифадор карда мешавад, ки бо мақсади ҳарчи зудтар ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар Паёми соли гузашта таъкид гардида буд, концепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад. Мақомоти давлатӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва рақамигардонии фаъолияти идоракуниву истеҳсолот бояд сиёсати ягонаи иқтисодиро танҳо бо истифодаи механизм ва шаклу усулҳои муосир ба танзим дароранд”.

Истифодаи технологияи рақамӣ даҳсолаи охир ҳамчун мояи асосии рушди иқтисодиёт дар пояи инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ ба вучуд омада, боиси ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодиёт гардидааст.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 таъкид шудааст, ки «...сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриктидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат менамояд ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ ҷалб намояд¹³».

Қабули Концепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643) дар самти ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ қадами устувор гузошт¹⁴. Концепсияи мазкур бо мақсади татбиқи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ –коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи давлатии рушд ва татбиқи «Технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда буд.

Ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ боиси ҷунбишу тағйироти сифатӣ дар муносибатҳои институтҳои ҳокимияти давлатӣ бо тамоми истифодабарандагон–аҳоли,

¹¹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) дар бораи «Технологияҳои иттилоотӣ-- коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон».

¹² <https://mfa.tj/tg/main/view/5441/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-peshvoi-millat-muhtaram-ehomali-rahmon-ba-majlisi-oli>

¹³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017

¹⁴ Концепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643).

субъектҳои хоҷагидор, институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ гаштааст. Умуман, муқаррароти асосии Консепсия ба барпо кардани инфрасохтори ҳукумати электронӣ дар ташаккули инфрасохтори ягонаи телекоммуникатсионӣ ва платформаи ягонаи муназзам барои гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ равона шудааст.

Бояд ёдовар шуд, ки тибқи дастуру супоришҳои Пешвои миллат қорҳои назаррасе дар мамлакат ҷиҳати рақамикунони соҳаҳои иқтисоди миллӣ, тичорати электронӣ ва содагардонии расмиёти тичорат анҷом дода шудаанд. Консепсия ва Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» қабул гардида, аз соли 2019 расман Портали савдои Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Қабули ин ҳуҷҷатҳо ба рушди заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар мамлакат мусоидат намуда, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатиро дар ин самт муайян менамояд. Истифодаи технологияи рақамӣ аз ҷониби қорхонаҳои саноатӣ метавонад ба баланд гардидани рақобатпазирии онҳо дар муносибатҳои тичорати байналмилалӣ нақши калидӣ гузорад. Аммо барои расидан ба ин ҳадаф онҳоро зарур аст, ки ба омӯзиш ва аз худ намудани донишҳои нав ва баланд бардоштани сатҳи бозомӯзии касбии қормандон мувофиқи талаботи бозори меҳнат таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд. Соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ яке аз бахшҳои ҳаётан муҳими иқтисодиву иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, дар ҷаҳони муосир мавқеи муҳим ва устувор касб намудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи нахустини Шӯрои илм, маориф ва инноватсия зарурати дар истеҳсолот қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро таъкид намуда, тазаққур доданд: «Ҷамони муосир талаб мекунад, ки тамоми равандҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ тавассути истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотиву иртиботӣ дар заминаи инфрасохтори иттилоотӣ роҳандозӣ карда шаванд»¹⁵.

Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва роҳандозии васеи инноватсия ба пешрафти маҷмӯии мамлакат, аз ҷумла идоракунии самаранок, хизматрасониҳои электронӣ, содироти бештари молу хизматрасонӣ, таъсиси қойҳои нави қорӣ, густариши фаъолияти фосилавӣ ва таҳсили фосилавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Мавриди зикр аст, ки рушди бемайлони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ тавассути таъсис ва фаъолияти густурдаи паркҳои технологӣ, паркҳои технологияҳои иттилоотӣ, паркҳои илмию технологӣ, марказҳои инноватсионӣ ва ҳамгироии мутахассисони соҳавӣ таъмин карда мешавад.

Таъсиси паркҳои технологӣ, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ метавонанд дар ояндаи наздик дар ҳалли ҷунин масъалаҳои глобалӣ, аз қабилӣ таъсиси қойҳои нави қорӣ ва бо шуғл фаро гирифтани аҳоли; ташаккул ва рушди низомӣ миллии тичорати рақамӣ; дастгирӣ ва роҳнамоии лоиҳаҳо/моделҳои тичоратии нав (Startup), афзоиши ҳиссаи технологияҳои инноватсионӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, ки ба кишвар сармояи дохиливу хориҷиро ҷалб мекунад, мусоидати амик кунанд.

Ташкил ва фаъолияти назарраси паркҳо ва марказҳои технологӣ дар шахру ноҳияҳо барои рушди низомӣ иқтисоди инноватсионӣ мусоидат мекунанд. Ҷунин муҳит барои фароҳам овардани шароит ҷиҳати ҷалби ғояҳо, технологияҳо, ҳалли масъалаҳо тариқи низомӣ рақамӣ ва мутахассисони боистеъдод пешбинӣ шудааст. Паркҳои рақамӣ дарки технологияҳои рақамиро аз ҷониби аҳоли баланд бардошта, ба қоҳиш ёфтани хароҷоти маъмурӣ вобаста ба пешниҳоди хизматрасонии давлатӣ, афзоиши маблағгузорӣ ба рақамисозии низомӣ идорақунӣ ва татбиқи лоиҳаҳои рақамӣ, инкишофи бахши хусусӣ, аз

¹⁵<https://investcom.tj/sectors/69-it-va-raamikunon.html>

ҷумла дар бахши технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, рушди сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ аз ҷониби соҳибкорон, афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ мусоидат мекунад.

Дар кишварҳои тараққикарда ва қисман рӯ ба тараққӣ чунин марказҳо таъсис дода шудаанд ва имрӯз ба марказҳои бузурги илмӣ технологӣ табдил ёфтаанд. Барои мисол, соли 2005 дар шаҳри Мински Ҷумҳурии Белорус Парки технологияҳои баланд таъсис дода шуда, мутахассисони он ба таҳияи барномаҳои компютерӣ ва дигар барномаҳо машғуланд. Айни замон, зиёда аз 1000 ширкат узви он буда, беш аз 90 фоизи барномаҳои таҳиянамудаи марказ ба содирот равона карда ашудааст. Парк дар соли 2020 содиротро ба таври назаррас зиёд намуда, суръати афзоиши содирот 125%-ро ташкил дод. Ба ин монанд метавон парки технологӣ ва инноватсионии “Сколково”-и Федератсияи Россия, парки илмӣ Кембридҷи Британияи Кабир, маркази илмӣ истехсолии “Водии Медикон”-и Шветсия, маркази технологии “Водии Кремний”-и ШМА, марказҳои технологии шаҳрҳои Ганновер ва Мюнхени Олмон, Сингапур, Чин, Ҷопон, Ҳиндустон, Малайзия ва даҳҳо марказҳои дигари бузурги илмӣ истехсолӣ ва технологию инноватсиониро метавон мисол овард.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои рушди соҳаро мавриди таҳлилу баррасӣкарор дода, ибраз доштанд, ки “сатҳи рушди илм, технологияҳо ва суръати пешрафти техникаву технологии кишварҳои рушдёфтаи дунё барои олимону ихтироъкорон ва махсусан, наврасону ҷавонони мо бояд намунаи ибрат ва омӯзиш бошад”.

Дар ҷумҳурии мо барои рушди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва инноватсионӣ заминаи меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, аз ҷумла Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017, Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи паркҳои технологӣ”, “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”, Консепсияи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 ва дигар санадҳо қабул гардиданд ва татбиқи онҳо марҳила ба марҳила амалӣ шуда истодааст.

Бори нахуст, ҷиҳати баланд бардоштани малакаи касбии соҳибкорон ва ҷорӣ намудани усулҳои муосири соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории инноватсионӣ ва дастгирии лоиҳаҳои нав, Муассисаи давлатии “Ташаккул ва рушди соҳибкории Тоҷикистон” (бизнес-инкубатор) дар шаҳри Душанбе ва марказҳои хизматрасонии он дар шаҳрҳои Бохтар, Кӯлоб, Хучанд ва Хоруғ таъсис ва ба фаъолият оғоз намуданд.

Инчунин бо мақсади пайваست намудани илм ва истехсолот ва татбиқ намудани натиҷаҳои фаъолияти илмӣ донишҷуён, дар назди муассисаҳои олии таълимии кишвар, паркҳои технологӣ ташкил гардида, ширкатҳои зиёди хусусӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ ташкил гардиданд.

Айни замон дар технологияҳои молиявию бонкӣ, андозу гумрук, инфрасохтори нақлиёти шаҳрӣ, тичорат, тиб ва дигар соҳаҳо ҷиҳати истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ таҳаввалуоти васеъ ба амал омадааст.

Тамоюлҳои ҷаҳонии табодули рақамӣ мунтазам ва босуръат гардида, соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ иҷтимоиро фаро мегиранд. Инчунин ҷоринамоии технологияҳои нави пешрафта бо суръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокӣ миллиро дар асри XXI муайян менамояд.

Дар ин росто, яке аз масъалаҳои муҳимтарини ҳарчи зудтар ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва инноватсионӣ дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, аз ҷумла роҳандозии ҳукумати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ таъмини интернетӣ фарохмавҷ ба шумор меравад.

Айни замон дар Тоҷикистон миқдори истифодабарони фаъоли алоқаи мобилӣ ва интернет, аз ҷумла интернетӣ мобилӣ батадриҷ зиёд гардида, имконияти бузургӣ рушди соҳаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ва тавассути он рушди маҷмӯии ҷумҳурӣ фароҳам аст.

Боиси тазаккур аст, вақте ки дар мамлакатҳои мутараққӣ суҳан оид ба рушди илм меравад, пешрафти илмҳои физика, химия, математика, барномасозӣ, технологияи компютерӣ, астрономия дар назар дошта мешавад.

Имрӯз раванди таълим бояд бо назардошти талаботи иқтисоди рақамӣ ташкил карда шавад, зеро танҳо чунин равиш метавонад, иштиғоли устувори бозори меҳнатро таъмин намояд. Муҳимтар аз ҳама, мусоидат ба рушди неруи зеҳнии инсон қувваи кориро ба сармояи асосии истеҳсолот табдил медиҳад. Дар бозори меҳнати иқтисодиёти рақамӣ касбҳои зерин ба истилоҳ “бозоргир” мебошанд: меъмори шабакаи иттилоотӣ, ороишгари интерфейс, таҳиягари модели калон (мутахассисе, ки системаҳои ҷамъоварӣ ва коркарди миқдори зиёди маълумотро тарроҳӣ мекунад), аудитор оид ба технологияи иттилоотӣ, муфаттиш кибер (коршиноси таҳқиқи киберчиноятҳо), мушовир оид ба масъалаҳои амнияти иттилоотӣ, мутахассис оид ба технологияи амнияти иттилоотӣ, кор бо равандҳои истеҳсолоти автоматӣ, кибертехнологияи муҳити зист, дизайнери интерфейсҳои зеҳнӣ ва ғайра, ки қулли онҳо дониши мукаммали фанҳои дақиқро талаб менамоянд. Боиси қайд аст, ки бисёр донишгоҳҳои пешрафтаи кишварҳои ғарбӣ чандест, ки чунин мутахассисонро омода мекунанд. Дар давоми даҳсолаҳо барномаҳои таълимӣ оид ба илми иттилоот, тичорати электронӣ, зеҳни сунӣ, технологияи маърифатӣ татбиқ шудаанд.

Иҷунини Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» (аз 22 июни соли 2023, №586)¹⁶ аз 1 августи соли 2023 пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ (хизматрасониҳои муздноқ) тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад.

Иқдоми мазкур саривақтӣ буда, пеш аз ҳама, барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ғанӣ гардондани буҷети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ заминаи мустаҳкам гузошта, барои баланд бардоштани рейтинги байналмилалӣ кишвар ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар маҷмӯъ, вусъатбахшии раванди татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар соҳаҳои иқтисодӣю иҷтимоӣ мамлакат барои ҳарчи зудтар ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунӣ технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004, № 468.
2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) дар бораи «Технологияҳои иттилоотӣ— коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон».
3. <https://mfa.tj/tg/main/view/5441/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-peshvoi-millat-muhtaram-emomali-rahmon-ba-majlisi-oli>
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017.
5. Концепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643).

¹⁶ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайри нақдӣ» (аз 22 июни соли 2023, №586)

6. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) дар бораи «Технологияҳои иттилоотӣ— коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» (аз 22 июни соли 2023, №586)

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мавлоназаров С.С. - мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, E-mail: silmon@mail.ru тел.: (+992)939996099

Исматуллои Шерхон - ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, тел.: (+992)918858513

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ.

Аннотация: Поставлена и рассмотрена новая проблема влияния цифровизации экономики на функции управления, их возможные положительные и отрицательные последствия. Обоснована необходимость комплексного подхода к цифровизации управления. Предложено расширение компетенций магистрантов и управленческого персонала в области цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, функции управления, компетенции, магистерская программа, докторантура PnD

Abstract: a new problem of impact of economy digitalization on management functions and their possible positive and negative effects is considered. The necessity of an integrated approach to digitalization of management is substantiated. The expansion of the competencies of the master degree students and managerial personnel in the field of digital economy is proposed. Keywords: digital economy, management functions, competences, master program, managerial personnel.

Переход к цифровой экономике существенно влияет на функции и содержание современного управленческого труда.

Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан который рассчитан до 2040 концентрирует внимание на положительных результатах цифровизации экономики. Концепция предусматривает укрепление цифровых основ, как создание современной цифровой инфраструктуры и обеспечение повсеместного широкополосного доступа и предусматривает внедрении и развитие современных систем связи в приоритетных отраслях национальной экономики[2].

Для развития цифровизации экономики необходимо перестроение секторов экономики в направлении автоматизации, цифровизации, усиление роли информационных технологии в большинстве отраслей, что упростит процедуры внедрения и разработки новых продуктов, увеличит скорость хозяйственных операций.

С этой целью в Послание основоположника мира и единства Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 23 декабря 2022 года отмечено о необходимости решении вопросов расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», особенно ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики. [1]

Однако цифровизация экономики - это направлении глобальных инноваций, а их результаты иногда неоднозначны, в том числе в области изменения функций и содержания управленческого труда. Проблема изменения функций управления в условиях цифровизации экономики сегодня мало изучена. В то же время она может оказать существенное влияние на экономики регионов и экономику Республики Таджикистан страны в целом. В результате цифровизации экономики происходит изменение функций управления и управленческих процессов.

Начала цифровизации экономики проводилась широкая автоматизация управленческих процессов (АСУТП, АСУП, ОАСУ, АСУ). Предполагалось, что автоматизация поможет решить главные проблемы подъема экономики народного хозяйства и ожидалось, что она устранил глубокие рыночные противоречия и кризисы. Поэтому создавались мощные автоматизированные системы, системы управления базами данных, осуществлялась переподготовка персонала. Но, несмотря на огромные затраты ресурсов, поставленные цели не были достигнуты.

Сегодня необходимо учесть опыт неудачных попыток автоматизации управленческого труда в прошлом чтобы избежать их повторения. Анализ влияния цифровизации экономики на функции управления с учетом опыта прошлых десятилетий и современных результатов показал, что следует готовиться как к положительным, так и отрицательным последствиям при реализации функций управления.

Ожидаемые положительные изменения функций управления включает в себя:

1. Планирование и прогнозирование:

- повышение точности, обоснованности и сбалансированности планов;
- развитие сценарного планирования и возможности учета множества факторов;
- повышение точности прогнозов;
- переход к объективным количественным критериям вместо субъективных.

2. Неизбежность контроля:

-появление систем объективного контроля, не зависящих от субъективных установок и личных симпатий и антипатий руководителей;

-возможность охвата контролем всех сфер управленческой деятельности.

3. Качественно новый уровень реакции систем управления на отклонения от планов:

- организация: оптимизация структур управления, их регламентов, распределения прав и обязанностей, разделения и кооперации труда;

- создание прозрачных систем принятия управленческих решений.

4. Формирования целей и стратегии руководства:

- открытость всех действий, решений, планов и стратегий руководства;

-информационная перегрузка управленческого персонала множеством показателей, целей, форм;

-эффективности систем управления и производительности труда, рост непроизводительных потерь рабочего времени;

-перегрузка управленческого персонала и другие негативные факторы таких как в области контроля - подмена рационального контроля его видимостью на основе применения множества показателей, создающих видимость контроля, но скрывающих истинное положение дел.

5. Диспропорциональный рост управленческого персонала для управления цифровизацией:

-конфликты между подразделениями, персоналом, регионами;

-замена ситуационного подхода шаблонными бюрократическими процедурами;

-обезличенность и формализм в управлении, нацеленном только на краткосрочные количественные показатели;

-снижение производительности труда и ухудшение стратегических результатов, зависящих от качественных характеристик управления.

Возможным путем преодоления этого является изменение управленческих компетенций, в том числе в области подготовки управленческих кадров.

Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан предъявляет ряд новых требований к знаниям, навыкам и умениям будущих выпускников, что определяет необходимость расширения их компетенций в данной сфере. В настоящее время специалистами проводится работа по формированию перечня компетенций цифровой экономике на основе различных подходов.

Для управленческих работников в РТ может быть ориентироваться на за рубежом опыте таких как предлагается на профессиональные навыки, креативность, критическое мышление и гибкость, основы программирования, компьютерной грамматики» [3].

Развитие цифровой экономики и новых технологий будет способствовать появлению новых секторов, компаний и рабочих мест, а также исчезновению профессий, связанных с низкоквалифицированным трудом. Также прогнозируется высокая потребность в узкоспециализированных кадрах» [2]. Как показывают исследования специалистов

усилия организаций и руководителей главным образом сосредоточены на цифровизации обработки документов.

Важным фактором повышения эффективности управленческого труда может стать методология и научные принципы эффективной цифровизации управленческих функций различного уровня, включая создание эффективных типовых систем управления базами данных (СУБД), которые сегодня практически не развиты.

Для снижения негативных последствий цифровизации:

- рекомендуется дифференцировать и фокусировать формирование расширенных компетенций в области менеджмента и экономики с учетом специфики управленческих функций. При этом следует избегать их чрезмерного расширения. Так в сфере работы с персоналом нужен акцент на формирование и управление базами данных персонала, комплексных систем оценки персонала. В сфере планирования и контроля ввести компетенции в областях моделирования, создания эффективные системы планирования, работы с большими данными, применения элементов искусственного интеллекта;

- предлагается с учетом изменений содержания и характера управленческого труда и специфики управленческих функций ввести ряд новых цифровых компетенций в области подготовки магистратуры, докторантуры и в профессиональные стандарты управленческого персонала с учетом применения СУБД (систем управления базами данных):

- Профессиональные компетенции в области знаний и применения основных цифровых технологий в управлении организациями.

- Профессиональные управленческие компетенции в цифровой среде, который способен осуществлять процессы эффективного стратегического и оперативного управления развитием организацией в цифровой среде, обеспечивать трансфер знаний и навыков цифрового управления в организациях, формировать новую цифровую культуру управления, разрабатывать цифровые модели развития организаций.

- Профессиональные управленческие компетенции в области разработки и применения современных цифровых технологий для автоматизации процессов управления и управленческих расчетов.

В настоящее время указанные компетенции частично формируются в различных дисциплинах магистерской докторских программы Вузов и научно – исследовательских институтов.

Представляется целесообразным расширить и ввести в подготовку магистрантов и докторантов новую дисциплину «Цифровые технологии, моделирование и пакеты прикладных программ».

Цифровизация экономики может оказать различное влияние на качество управления и конечные результаты. Использование ее положительных результатов и сведение к минимуму отрицательных особо важно для депрессивных регионов, так как для них характерно отсутствие механизмов создания эффективных инновационных и объективных управленческих решений, отставание в области развития управленческих коммуникаций, слабая связь с инновационными достижениями других регионов и отраслей, что сдерживает подъем их экономик.

Библиографический список:

1. Послание Основоположника мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23 декабря 2022 года.

2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан разработана напостановлением Республики Таджикистан от 31 января 2019 года, №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 году и задачах на 2019 год».

3. Андреева Л.Ю., Джемаев О.Т.. Влияние цифровой экономики на формирование новых трендов на рынке труда. М.2017 г.
4. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика бизнеса. М.2018г.

Информация об автора:

Маджидов Абдунасим - к.э.н., дотсент кафедры экономической теории ДИС ТГУК
в городе Худжанде

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РОССИИ В 2022 ГОДУ

В 2022 году из-за начатой специальной военной операции России на территории Украины, в отношении России было введено 12902 санкции, из которых 10207 были приняты только в 2022 году. За все годы в отношении Ирана, Сирии, Северной Кореи, Белоруссии вместе взятых не было принято столько санкций.

Число мер ограничивающих глобальную торговлю принятых странами было вдвое больше, чем число мер по либерализации торговли (рис. 1).

Рисунок 1. Число принятых странами мер

На фоне этих событий резко сократился индекс потребительских цен (рис.2). Инфляция, ускорившаяся в 2021 году из-за постпандемических шоков в 2022 году по прогнозу МВФ сначала была 8,8%, а на конец года 9,1%.

Рисунок 2. Индекс потребительских цен в % на конец года

Впоследствии всего этого наступил энергокризис. Так как более 60% экспорта газа приходилось на Европу. ЕС всеми силами стремился сократить импорт российского газа. Биржевые котировки газа резко взлетели до \$2400 за 1000 куб. м против средней цены за февраль 2022 г. на бирже ICE в \$935 за 1000 куб. м, а в августе цена газа превысила \$3000. Это внесло ощутимый вклад в инфляцию в европейских странах, впервые за десятки лет ставшую двузначной (рис.3).

Рисунок 3. Цены на природный газ

В I квартале доля российского природного газа в европейском импорте, по данным Евростата, составила 31%, во II квартале сократилась до 23%, а в III – до 15% за счет поставок из Норвегии и Алжира, также Европа вдвое нарастила импорт СПГ из Катара, США и Нигерии. В сентябре, когда на российском газопроводе «Северный поток» произошла авария, доля российского трубопроводного газа в европейском импорте падала до 9%.

Такая же картина сложилась и с ценами на нефть. ЕС и страны G7 на нефть ввели потолок цен 60\$ за баррель. Индия, которая является основным покупателем российской нефти приобретает её по цене значительно ниже ценового потолка.

В 2020 году после завершения второго квартала, по итогам которого ВВП России рухнул на 8% в годовом выражении, разброс оценок годового сокращения ВВП России к концу июля был высок: от минус 4,5% (ВЭБ.РФ) до минус 8% (ОЭСР). Международный валютный фонд спрогнозировал падения ВВП России на 6,6%, Всемирный банк — на 6%. По мнению Банка России, сокращение ВВП произойдёт в диапазоне 4,5–5,5%. Но ни один из прогнозов не предполагал полного восстановления российской экономики в 2021 году. (рис.4).

Рисунок 8. Прогноз роста и сокращения ВВП в 2020 и 2021 гг.

Волна отложенного спроса после снятия большинства карантинных ограничений летом 2020 года поддержала российскую экономику в третьем квартале. По данным Росстата, спад ВВП замедлился до минус 3,6% в годовом выражении, но, по оценкам экономистов, в четвертый квартал Россия вошла с уже исчерпанным потенциалом восстановления, падающими доходами населения и второй волной COVID-19. Счетная палата в октябре опубликовала свой собственный макропрогноз. Он оказался негативнее ожиданий правительства: быстрого отскока экономики в 2021 году за счет «эффекта базы», по мнению госаудиторов, не произойдет в отличие от большинства других стран. В 2021 году российский ВВП вырастет только на 2,2%, а в 2022–2023 годах темпы роста экономики не достигнут целевых 3%. На докризисный уровень 2019 года реальный ВВП России возвратится только в 2022 году, считали аналитики.

Это прежде всего спад частных инвестиций на фоне низкого спроса, сложная ситуация с показателями чистого экспорта и, наконец, отсутствие прорывов в увеличении роста реальных денежных доходов домохозяйств. [3,5,6]

Список использованных источников:

1. Митяев О. «Мировой кризис: точка преодоления для России» //РИА Новости от 21.11.2008// http://www.rian.ru/crisis_review
2. Григорьев Л.Г. Внешние и внутренние факторы финансового кризиса в России. – М., 2008.
3. Колесников А.М. Проблемы кризиса на российском рынке ценных бумаг. – М., 2009. Доклад Всемирного экономического форума «Будущее мировой финансовой системы» [www.veforum.org].
4. Интерактивная карта. Экономический рост в странах Европы и Центральной Азии в 2011-2016гг. – [Электронный ресурс] – URL: <http://www.worldbank.org/eca/slides/en/2015/10/growth>.

Информация об авторах:

Максудова Зухра Джураевна - старший преподаватель кафедры Экономики и менеджмента филиал Технологического университета Таджикистана в городе Исфаре. E-mail: venera_29@inbox.ru

ТАСНИФОТИ ИЛМИ КИМИЁ ДАР ОСОРИ АБУБАКР ЗАКАРИЁИ РОЗӢ

Дар мақола оид ба таснифоти илми кимиё сухан рафта, саҳми мутафаккири тоҷик Абубакр Муҳаммад ибн Закариё ибни Яҳёар-Розӣ дар таснифи илмҳо ва ҷойгоҳи у дар ин ришта нишон дода шудааст. Муайян шудааст, ки донишманди барҷаста дар асрҳои миёна дар таснифоти илми кимиё осори арзишманде аз худ ба мерос гузоштааст. Инчунин қайд гардидааст, ки таъсири осори ӯ барои пешрафти баъдинаи илм замина гузоштааст.

Калидвожаҳо; илм, осор, таснифот, кимиё, моддаҳо, тиб, маъданҳо, наботот, ҳайвонот, фулуз.

КЛАССИФИКАЦИЯ ХИМИИ В ТРУДАХ АБУБАКРА ЗАКАРИЯ РОЗИ

В статье говорится о классификации химической науки, показан вклад таджикского мыслителя Абу Бакра Мухаммада ибн Закария ибн Яхьяар-Рази в классификацию наук и его место в этой области. Установлено, что выдающийся учёный в средние века оставил ценные труды по классификации химической науки. Отмечается также, что влияние его работ заложило основу для последующего прогресса науки.

Ключевые слова; наука, артефакты, классификация, химия, вещества, медицина, минералы, растения, животные, металлы.

Донишмандони асри миёнагии Шарқи мусулмонӣ дар иртибот бо густариши омӯзиши осори мутафаккирони ҷунонӣ дар Шарқи мусулмонӣ, махсусан бо осори Арасту ва таснифоти илмҳои ӯ ошно нашуда наметавонистанд. Таснифи илмҳои Арасту мисли тамоми мероси ӯ ба пешрафти минбаъдаи фалсафа ва фарҳанг таъсири зиёде гузоштааст, гарчанде он сатҳи инкишофи донишҳои илмии даврони бостонро инъикос менамуд.

Дар асрҳои минбаъд аҳангоми омӯзиши масъалаҳои таснифи илмҳо, донишмандони Шарқи асримиёнагии мусулмонӣ асоси тақсими фалсафаро ба ду бахш: назариявӣ ва амалӣ қарор доданд. Дар ин ҷо донишҳои илмӣ, ки талаботи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҷамъияти феодалиро инъикос менамуданд, дар асоси ин пояи нави таърихӣ фарҳангӣ боз ҳам инкишоф ёфтанд. Зухури соҳаҳои нави дониш таснифоти илмӣ ва аниқ муайян кардани доираи масъалаҳоеро, ки ба ҳар кадоми онҳо дохил мешаванд, талаб мекард. Таҳти таъсири рушди илмҳо ҳанӯз дар асри IX талошҳои ба низом даровардани донишҳои ҷамъшуда ва таҳияи таснифоти илмҳо сурат гирифтанд.

Бояд зикр намуд, ки зери истилоҳи «фалсафа» дар асрҳои миёна Сайид Ҳусайни Наср ҳамаи илмҳои дақиқро дар назард орад, зеро дар он замон ҳамаи илмҳои дақиқро бо фалсафа дар якҷоягӣ меомӯхтанд ва ҳамаи файласуфони бузург дар айни замон табиатшиносони шинохта низ буданд. Масалан ҳанӯз Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ (865-925) гуфтабуд, ки «Ман файласуф онеро меномам, ки дар илми кимиё дастболо бошад» [1, 29].

Донишмандони арабзабони асрҳои миёна дар баробари низомҳои тасниф, ки барои фарогирии кулли илмҳо пешбинӣ шудаанд, ҳамчунин “низомҳои мушаххасеро, ки соҳаҳои муайяни донишро дар бар мегиранд” [5,13] таҳия кардаанд. Чунин низом таснифоти кимиёро дар бар мегирад, ки ар-Розӣ анҷом додааст.

Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ (865 – 925) яке аз мутафаккирони бузургест, ки дар ибтидои асрҳои миёна зиндагӣ карда, дар рушди илм ваа фкори пешқадами фалсафӣ таъсири бузурге гузоштааст.

Дар ҷавонӣ бештар адабиёт мехонд, шеър менавишт ва ба мусиқӣ алоқа дошт; зебо месуруд ва удро хуб менавохт. Пас аз он, ӯ ба омӯзиши фалсафа, риёзиёт, нучум ва алхимия шуруъкард.

Агар чанде сахми ўро ҳамчун яке аз саромадони илмҳои тиббу кимиё, файласуф ва физикдони воломақом эътироф кардаанд, аммо дигар паҳлуҳои фаъолиятҳои ханӯз ҳам ба таври сазовор мавриди баррасӣ қарор нагардидааст. Тадқиқоти аксари пажӯҳишгарон ҳам бештар дар ҳамин соҳаҳои номрафтаи илм (тиб, кимиё, фаласафа ва физика) дар осори ӯ бахшида шудааст.

Аммо Розӣ дар пизишкӣ ва кимиё истеъдоди хоссе дошт. Абурайҳони Берунӣ (973-1048) дар «Феҳрасти мусаннифоти Розӣ» ном асараш дар хусуси ба илми кимиё майлу рағбат доштани Закариёи Розӣ ба тариқи зер баён кардааст: «Ӯ нахуст ба омӯзиши илми кимиё иштиғол варзид ва чашми худро дар маърази авориз ва офот ниҳод. Наздикӣ ба оташ ва бӯйҳои тунду тез чашми ӯро маъҷуб сохт ва ӯ худро ба сӯйи муолиҷа ва мудово ва сипас ба илми пизишкӣ кашонид».

Берунӣ дар саҳфаи дигари ҳамин асар равшану возеҳ сабабу иллати аз илми кимиё ба илми тиб гузаштан ва дар ин соҳа ба яке аз рукну сутуни бузурге, ки минбаъд ҳазинаи донишандӯзии инсон барсари он қарор ёфтааст, табдилёфтани осори тиббии Закариёи Розиро ба тариқи зайл менигорад: «Иштиғоли Розӣ ба илми тиб пас аз даврони ҷавонӣ буд ва дар натиҷаи рамаде буд, ки дар чашмони ӯ падидаи омад. Ва гӯянд, пеши кӯҳоле рафт. Кӯҳол гуфт: «Муолиҷати ту мавқуф аст бар понсад динор, ки бояд бидиҳӣ. Ӯ он маблағро ба кӯҳол доду гуфт: «Кимиё илми тиб аст, на он ки ту бад он машғулӣ». Баҳамин сабаб аз омӯзиши илми кимиё ба омӯзиши илми тиб пардохт ва дар таҳсили илми тиб ба дараҷае расид, ки яке аз асосгуздорон ва поягуздорони илми тибби замони худ гардид».

Закариёи Розӣ, ки соҳиби дониши доир алмаориф (энциклопедӣ) буд, аз худ дар бахшҳои мухталифи илми он замон осори ҷуғрофияи зиёдег узоштааст.

Маълумот дар бораи теъдоди асарҳои ӯ мухталиф буда, оид ба илми кимиё 22 китобу рисола таълиф намудааст. Осори Розӣ ҳамчун дастур барои омӯзиши кимиё дар Аврупо хидмат карданд. Ӯ дар баробари асарҳои зиёде оид ба тиб, кимиё ва дигар илмҳо рисолаҳои фалсафӣ низ таълиф кардааст.

Розӣ дар дарбори ҳокими Хуросон Абусахлибни Исҳоқи Мансур (ваф. 915) ба унвони як пизишки мумтоз шуҳрат дошт ва китоби маъруфи тиббии худро бо номи “Китабу-ут-тиб-ул-Мансурӣ” ба ӯ бахшидааст. Яке аз машхуртарин осори донишманд оид ба тиб, ки рисолаи нисбатан хурд аст, “Дар бораи обида ва сурхак” мебошад.

Абубакри Розӣ таснифоти худро ба як илм бахшидааст, яъне кимиё, ки дар “Китоби сирри асрор” (“Китоб сирр ал-асрор”) баён кардааст.

Шинохти моддаҳо.

1. Минералӣ.

- “арвоҳ”, яъне моддаҳои, ки дарз ери таъсири оташ бухор мешаванд; ба онҳо симоб, аммиак, аутрипигмент ё реалгар ва сулфур дохил мешаванд.

- “ҷисмҳо”, яъне фулуз (металл): тилло, нуқра, мис, оҳан, қалъа, сурб, руҳ.

- сангҳо: мармари сабз, маъдани оҳани қаҳваранг, малахит, фируза, маъдани оҳанисурх, сулфиди сурб ва сулфиди сурма, гач, шиша ва ғайра.

- витриол (купорос): витриоли сиёҳ, витриоли сафед, витриоли сабз, вириоли зард, витриоли сурх.

- танакор: сода, танакор.

- намакҳо: намаки хуб, намаки талх, намаки санг, намаки сафед, намаки нафт, намаки ҳиндӣ, намаки чинӣ, намаки пешоб, оҳақва намаки хокистар.

I. Ҳосилаҳо.

II. Моддаҳои растанӣ.

III. Моддаҳои пайдоиши ҳайвонот.

1. Мӯй.

2. Устухон.

3. Косахонаи сар.

4. Мағзисар.

5. Сафро.
6. Хун.
7. Шир.
8. Тухм.
9. Равғанҳо.
10. Шохҳо.

Чи тавре ки мебинем, Розӣ ҳамаи мавзуи фанни химияро ба се баҳши асосӣ тақсим мекунад:

1. Шиноҳти (донистани) моддаҳо.
2. Шиноҳти асобобҳо.
3. Шиноҳти таҷриба.

Ҳамин тарик, ҳамаи моддаҳое, ки тавассути химия мавриди омӯзиш қарор мегиранд, ба се гурӯҳ тасниф мешаванд: “минералӣ (маъданӣ), наботот (растанӣ), ҳайвонот” [2, 61].

Дар навбати худ, моддаҳои минералиро олимон ба шашгурӯҳ тақсим намудаанд. Ё дар хусуси моддаҳои наботот(растанӣ) навишта буд, ки олимон ба ин моддаҳо кам аҳамият медиҳанд ва онҳоро кам истифода мебаранд. Аз моддаҳои пайдоиши ҳайвонот Розӣ даҳ номро номбар кардааст: мӯй, устухон, косахонаи сар, майна, сафро, хун, шир, тухм, равған, шох [2,61].

Ин таснифи кимиёиест, ки Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ таҳия кардааст. Олими машҳур У.И.Каримов, ки осори кимиёии ӯро таҳқиқ кардааст, чунин қайд менамояд: “Розӣ кимиёгари (химики) барҷастаи Шарқи асримиёнагӣ мебошад. Вай бори аввал дар таърихи кимиё таснифоти ҳоло маълуми моддаҳоро (минералӣ, набототӣ, ҳайвонот) дод ва ба як низоми мутаносиб миқдори зиёди маводҳои воқеиро, ки баасбобҳо ва амалиёти кимиёӣ дахл доранд, овард”. [2, 71].

Ҳамаи гуфтаҳои боло, ба назари мо, бешубҳа далели сахми донишмандони Шарқи асримиёнагӣ дар таснифи улуми алоҳида дар ибтидои ин самт мебошад.

Адабиёт:

1. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. — Душанбе: Адиб, 1989. —160 с
2. Каримов У. И. Неизвестное сочинение ар-Рази «Книга тайны тайн». — Ташкент: Фан, 1957. — 241 с.
3. Комилов А. Ш. Физика ар-Рази и Ибн Сины. — М.: МГУ, 1999. — 160 с.
4. Забехуллои Сафо. Таърихи адабиёти Эрон. — Душанбе: Алхудо, 2001.
5. Кедров Б.М. Классификация наук. Москва, 1961. Т. 1. С. 13.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Максумова Нигина Давлятовна - муаллими калони кафедраи андоз ва сугуртаи ДДТТ.

ПРОТОКОЛҲОИ ИНТЕРНЕТӢ ВА СУРОҶАҲОИ ШАБАКАВӢ

Аннотатсия: Бахши интиқоли додаҳо барои коммутатсионӣ ва масир дар асоси пакет муҳим аст. Дар ин мақола инчунин бастаҳо, бандҳо ва тирезаҳои слайд дар маҷмӯъ баррасӣ мешавад. Сипар ва тарҷумаи суроғаҳои шабакавӣ низ дар ин ҷо фаро гирифта шудаанд. Мисли бисёре аз соҳаҳои техникӣ, дар соҳаи шабакавӣ бисёр амалҳои мутақобила вуҷуд доранд ва пайдо кардани як тарҳи муаррифӣ душвор аст, ки «муроҷиатҳои пешбарӣ»-и беохирро дар бар нагирад. Ин дуруст аст, ҳатто агар – тавре ки дар ин ҷо иҷро карда мешавад – фармоиш асосан аз поён ба боло иҷро карда мешавад.

Калидвожаҳо: IP TCP, LAN, Wi-Fi, Internet Protocol, Link, консептуалӣ, оптикӣ, радиой, сигнализатсия, коммутатор, Ethernet, Token Ring, ATM, Voice-over-IP, DEC-10, ASCII, xdestination, next_hop, S1.

LAN ё шабакаҳои маҳаллӣ шабакаҳои «физикӣ» мебошанд, ки алоқаи байни мошинҳоро дар хона, мактаб ё ширкат таъмин мекунанд. LAN-ҳо, тавре ки аз ном бармеояд, «маҳаллӣ» мебошанд. Ин қабати IP ё Internet Protocol мебошад, ки абстраксияро барои пайваст кардани якчанд LAN ба Интернет таъмин мекунад. Ниҳоят, TCP бо нақлиёт ва пайвастҳо сарукор дорад ва воқеан интиқоли маълумоти қорбарро дорад.

Ин се ришта – LAN, IP ва TCP – аксар вақт қабатҳо номида мешаванд. Онҳо мутаносибан қабати Link, қабати интернет ва қабати нақлиётро ташкил медиҳанд. Инҳо дар баробари қабати барномавӣ (нармафзоре, ки шумо истифода мебаред) барои шабакаҳо «моделҳои ҷаҳорқабата»-ро ташкил медиҳанд [4, с.118]. Дар ин замина қабат ба идеяи интерфейси барномасозӣ ё китобхона зич мувофиқат мекунад ва дарки он аст, ки қабати додасуда танҳо мустақиман бо ду қабат дар боло ва поёни он муошират мекунад. Барнома як қисми маълумотро ба китобхонаи TCP интиқол медиҳад, ки он дар навбати худ китобхонаи IP-ро даъват мекунад ва он дар навбати худ қабати LAN-ро барои интиқоли воқеӣ даъват мекунад. Барнома ба ҳеҷ ваҷҳ мустақиман бо қабатҳои IP ва LAN ҳамкорӣ намекунад [2, с.89].

Қабати LAN барои интиқоли воқеии бастаҳо бо истифода аз суроғаҳои, ки қабати LAN пешниҳод кардааст, масъул аст. Аксар вақт консептуалӣ ба як «қабати физикӣ», ки бо механизмҳои сигнализатсияи аналогии барқӣ, оптикӣ ё радиой сарукор дорад ва боло аз он қабати абстраксии «мантиқӣ»-и LAN, ки ҳама рақамҳоро тавсиф мекунад, яъне ғайрианалогӣ – тақсим карда мешавад. амалиёт дар бастаҳо. Қабати физикӣ одатан танҳо ба онҳое дахл дорад, ки сахтафзори LAN-ро тарҳрезӣ мекунанд. Интерфейси нармафзори ядро то LAN ба қабати мантиқии LAN мувофиқат мекунад.

Ин тақсимои физикӣ/мантиқии LAN ба мо модели панҷқабати интернетро медиҳад. Он назар ба усули таснифоти махсус камтар иерархияи расмӣ аст.

Ҳар як пайвасти шабакавӣ – масалан, дар қабати LAN – суръати маълумот дорад: суръати интиқоли битҳо. Дар баъзе шабакаҳои маҳаллӣ (масалан, Wi-Fi) суръати маълумот метавонад бо мурури замон фарқ кунад. Гузариш ба суръати умумии самараноки интиқол бо назардошти чизҳое ба монанди хароҷоти интиқол, бесамар будани протокол ва ҳатто трафики рақобаткунанда дахл дорад. Он одатан дар сатҳи баландтари шабака нисбат ба суръати маълумот чен карда мешавад.

Истилоҳи фарохатро метавонад барои истинод ба яке аз инҳо истифода шавад, гарчанде ки мо онро дар ин ҷо бештар ҳамчун синоними суръати маълумот истифода мебарем [1, с.44]. Ин истилоҳ аз интиқоли радио бармеояд, ки дар он паҳнои басомади дастрас ба суръати маълумоте, ки ба даст оварда мешавад, мутаносиб аст, ҳама чизи дигар баробар аст.

Дар мувоҳисаҳои TCP, мафҳуми ҳосили хуб баъзан барои истинод ба он чизе, ки мумкин аст «гузариши қабати барнома» низ номида мешавад, истифода мешавад: ҳаҷми маълумоти қобили истифода, ки ба барномаи қабулкунанда расонида мешавад [3, с.96].

Махсусан, маълумоти аз нав ирсолшуда танҳо як маротиба ҳангоми ҳисоб кардани даромадҳо ҳисоб карда мешавад, аммо дар баъзе тафсириҳои «натиҷа» метавонад ду маротиба ҳисоб карда шавад.

Меёри маълумот одатан бо килобит дар як сония (KBps) ё мегабит дар як сония (Мбит / с) чен карда мешавад. Истифодаи ҳарфи хурди «б» дар ин ҷо каме нишон медиҳад. Дар робита ба суръати маълумот, килобит 103 бит (на 210) ва мегабит 106 бит аст. То ҳақде ғайриоддӣ, мо анъанаи истифодаи кБ ва МБ-ро барои муаррифии андозаҳои додаҳои 210 ва 220 байт ва бо ҳарфи калон В байтҳоро ифода мекунем. Ихтисороти навтар ки Б ва МБ Ин дурусттар аст, аммо оқибатҳои нофаҳмиҳо ночизанд [5, с.184].

Бастаҳо буферҳои миёнаҳаҷм мебошанд, ки ҳамчун як воҳид тавассути баъзе маҷмӯи умумии истинодҳо интиқол дода мешаванд. Бастаҳо бояд бо сарлавҳае гузошта шаванд, ки дорои маълумоти интиқол мебошанд. Дар ҳолати умумӣ, ки бо номи фиристодани датаграмма маълум аст, сарлавҳа суроғи таъинотро дар бар мегирад. Дар шабакаҳое, ки ба истилоҳ интиқоли микросхемаҳои виртуализиро истифода мебаранд, сарлавҳаҳо идентификатор барои пайвастишавӣ доранд. Қариб ҳамаи шабакаҳои имрӯза (ва дар тӯли 50 соли охир) ба пакет асос ёфтаанд, гарчанде ки мо ба таври мухтасар дар бораи баъзе вариантҳои «схемаи коммутатсионӣ» барои телефонияи овозӣ дида мебароем [6, с.48].

Дар қабати LAN, пакетҳоро метавон ҳамчун сохтори буферӣ (ва суроға) дар болои хатҳои силсилавии сатҳҳои паст қарор дод. Пас аз он, қабатҳои иловагӣ сохтори иловагӣ медиҳанд. Ба таври ғайрирасмӣ, пакетҳо аксар вақт ҳамчун ҷаҳорҷӯба дар қабати LAN ва сегментҳо дар қабати нақлиёт номида мешаванд.

Андозаи максималии бастае, ки аз ҷониби LAN додашуда дастгирӣ мешавад (масалан, Ethernet, Token Ring ё ATM) хусусияти хоси ин LAN мебошад. Ethernet ҳадди аксар 1500 байт маълумотро иҷозат медиҳад. Дар муқоиса, бастаҳои TCP/IP дар аввал танҳо 512 байт маълумот доштанд, дар ҳоле ки бастаҳои аввали Token Ring метавонанд то 4 килобайт маълумот дошта бошанд [4, с.39]. Дар ҳоле ки ҷонибдорони ҳаҷми бастаҳои хеле калон, ҳатто аз 64 KB калонтар ҳастанд, дар ниҳоят, протоколи ATM (Режими интиқоли асинхронӣ) 48 байт маълумотро дар як баста истифода мебарад ва барои бовар кардан ба андозаи хурди бастаҳо сабабҳои хуб мавҷуданд.

Умуман, ҳар як қабат сарлавҳаи худро илова мекунад. Сарлавҳаҳои Ethernet одатан 14 байт, сарлавҳаи IP 20 байт ва сарлавҳаи TCP 20 байт мебошанд. Агар пайвасти TCP барои як баста 512 байт маълумот фиридад, сарлавҳаҳо 10% аз маҷмӯро ташкил медиҳанд, ки ин хароҷоти беасос нест. Барои опсияи маъмулии Voice-over-IP, пакетҳо 160 байт маълумот ва 54 байт сарлавҳаро дар бар мегиранд, ки сарлавҳа тақрибан 25% ҳаҷми умумиро ташкил медиҳад. Бо вуҷуди ин, фишурдани 160 байт аудио метавонад қисми маълумотро то 20 байт кам кунад, яъне ҳоло сарлавҳаҳо 73% -и умумиро ташкил медиҳанд [5, с.114].

Дар шабакаҳои интиқоли додаҳо, сарлавҳаи мувофиқ суроғи таъинот ва эҳтимолан дигар маълумоти интиқолро дар бар мегирад [2, с.88]. Сипас гиреҳҳои дохилии шабакавӣ, ки роутерҳо ё коммутаторҳо номида мешаванд, кӯшиш мекунанд, ки баста ба макони дархостшуда интиқол дода шавад.

Мафҳуми пакетҳо ва коммутатсияи пакетҳо бори аввал аз ҷониби Пол Баран соли 1962 пешниҳод карда шуд. Нигаронии асосии Баран дар бораи зинда мондани шабака дар сурати ноқомии гиреҳ буд. Протоколҳои гузариши марказии мавҷуда ба ноқомии марказӣ осебпазир буданд. Дар соли 1964, Доналд Дэвис мустақилона бисёре аз ҳамон концепсияҳоро таҳия кард. Маҳз Дэвис истилоҳи «пакет»-ро ба вуҷуд овард [3, с.78].

Бояд қайд кард, ки пакетҳо буферҳо мебошанд, ки аз байтҳои 8-битӣ иборатанд ва ҳама сахтафзорҳо имрӯз дар бораи он, ки байт чӣ гуна аст, мувофиқат мекунанд (таҷҳизот тибқи конвенсия дар бораи тартиби интиқоли битҳои байт мувофиқат мекунад). Байти 8-битӣ ҳоло универсалӣ аст, аммо ин на ҳамеша чунин буд. Шояд охириин платформаи сахтафзори ба байт нигаронидашуда, ки аслан бо даврони Интернет мувофиқат мекард, DEC-10 буд, ки андозаи калимаи 36-бит дошт [5, с.108]. Як калима метавонад панҷ аломати 7-битии ASCII дошта бошад. Мушаххасоти аввалини интернет истилоҳи октетро (8-бит

байт) чорӣ мекард ва пакетҳоро талаб мекард, ки пайдарпаии октетҳо бошанд. Хостҳои ғайри октет бояд тавонанд табдил диҳанд. Ҳамин тариқ, бетартибӣ пешгирӣ карда шуд. Дар хотир доред, ки то ҳол масъалаҳои ба байт нигаронидашудаи додаҳо мавҷуданд [6, с.57]. Масалан, ададҳои бутуни бинарӣ метавонанд ҳамчун пайдарпаии байтҳо бо тартиби байтҳои калон-эндан ё хурд-энданӣ муайян мекунад, ки протоколҳои интернетӣ тартиби байтҳои калонро истифода мебаранд, ки онро баъзан тартиби байтҳои шабакавӣ меноманд.

Дар модели фиристодани бастаи датаграмма, сарлавҳаҳои пакет суроғаи таъинотро дар бар мегиранд. Ин ба коммутаторҳо ё роутерҳо вобаста аст, ки ба ин суроға назар кунанд ва бастаро ба ҷои таъиноти дуруст равона кунанд [7, с.65].

Дар интиқоли датаграмма, ин тавассути таъмини ҳар як коммутатор бо чадвали интиқоли `xdestination`, ҷуфтҳои `next_hop` ба даст оварда мешавад. Вақте ки баста меояд, коммутатор дар чадвали интиқоли худ суроғаи таъинотро (ки дар сатҳи ҷаҳонӣ беназир аст) меҷӯяд ва маълумоти `next_hop`-ро пайдо мекунад: суроғаи ҳамсоия наздиктарин, ки баста бояд ба он равад - ё Интерфейси, ки тавассути он - фиристодан барои овардани он. То макони ниҳонии он, арзиши `next_hop` дар чадвали интиқол як вуруд аст. Ҳар як коммутатор барои танҳо як қадам дар роҳи баста масъул аст [1, с.48]. Аммо, агар ҳама чиз хуб бошад, коммутаторҳои шабакавӣ метавонанд бастаро ба макони ниҳонии худ, як-як интиқол диҳанд.

Воридоти «маҳалли таъинот» дар чадвали интиқол набояд ба суроғаҳои таъиноти баста комилан мувофиқат кунанд, гарчанде ки дар мисолҳои ин ҷо онҳо ин корро мекунанд ва онҳо барои фиристодани датаграммаҳои Ethernet кор мекунанд. Аммо, барои масири IP, сабтҳо дар чадвали «таъинот» ба префиксҳои суроғаҳои IP мувофиқанд. Ин ба сарфаи зиёди фазо оварда мерасонад [3, с.88]. Талаботи асосӣ ин аст, ки коммутатор метавонад амалиёти ҷустуҷӯро бо истифода аз чадвали интиқол ва суроғаи таъинот дар бастаи воридотӣ барои муайян кардани ҳоп навбатӣ анҷом диҳад.

Дар диаграммаи зер, коммутатори S1 дорои интерфейси 0, 1 ва 2 ва S2 дорои интерфейси 0, 1, 2 ва 3 мебошад. Агар A бастаро ба B фириастад, S1 бояд сабти чадвали интиқолдиҳанда дошта бошад, ки нишон медиҳад, ки он тавассути интерфейси 2 ба макони таъиноти B расидааст ва S2 бояд сабте дошта бошад, ки он бастаро дар интерфейси 3 интиқол медиҳад [2, с.90].

Чадвали мукаммали интиқол барои S1 бо истифода аз рақамҳои интерфейс.

Яке аз хусусиятҳои асосии интиқоли додаҳо дар он аст, ки ҳар як баста «алоҳида» фиристода мешавад. Калидҳои ҷалбшуда дар бораи алоқаҳои мантиқии қабати болоии байни нуктаҳо муқарраршуда маълумот надоранд. Инро интиқоли бидуни шаҳрвандӣ низ меноманд, зеро чадвалҳои интиқол ҳолати ҳар як пайвастро надоранд [4, с.143]. Инро чунин гузored (дар контексти интиқоли маълумотҳои қабати IP).

Барои беҳтар кардани устувории системаи иртиботӣ, шлюзҳо тарҳрезӣ шудаанд, ки бидуни шаҳрвандӣ бошанд ва ҳар як датаграммаи IP-ро новобаста аз дигар маълумотномаҳои интиқол диҳанд. Дар натиҷа, сарфи назар аз ноқилии шлюзҳо ва шабакаҳои муҳофизатшуда, роҳҳои зиёдатӣ метавонанд барои таъмини хидмати устувор истифода шаванд.

АДАБИЁТ:

1. *Абалуев, Р. Н.* Интернет-технологии в образовании: Учебно-методическое пособие [Текст] / Р. Н. Абалуев – Тамбов: «ТГТУ», 2002. – 68 с.
2. *Апатова, Н. В.* Модели ценообразования в Интернет [Текст] / Н.В. Апатова, А.К. Бондаренко // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 278. – С. 87-91.
3. *Коцюбинский, А. О.* Интернет: Учебное пособие [Текст] / А.О. Коцюбинский, С.В. Грошев – Москва: «Просвещение», 1987. – 145 с.
4. *Леоньев, В.* Большая энциклопедия компьютера и Интернета [Текст] / В. Леоньев. – Москва, 2005. – 219 с.
5. *Олифер, В. Г.* Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы: Учебное пособие [Текст] / В.Г. Олифер – СПб: «Питер», 2000. – 217 с.

6. *Цветкова, М. С.* Информационная безопасность. Правила безопасного Интернета. 2-4 классы: Учебное пособие [Текст] / М.С. Цветкова, Е.В. Якушина – Москва: «БИНОМ», 2020. – 111 с.

7. *Цветкова, М. С.* Информационная безопасность. Правила безопасного Интернета. 2-4 классы: Учебное пособие [Текст] / М.С. Цветкова, Е.В. Якушина – Москва: «БИНОМ», 2020. – 111 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мастонаи Сайдализод-омӯзгори кафедраи САКА ва ША, факултети информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. E-mail: mastona.1995@mail.ru

Машокиров Ч.Н.

БЕХАТАРИИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии таъшаққули мафҳуми менеҷменти беҳатарии сайёҳӣ ва робитаи он бо менеҷменти сайёҳӣ ва фаъолияти сайёҳӣ баррасӣ шудааст. Ҳамзамон нақши идоракунии беҳатарии сайёҳӣ, ҷой ва дараҷаи фароҳам овардани шароити беҳатарӣ сафар ба сайёҳонро меомӯзад. Тадқиқот дар доираи табиқӣ таъшаққули модели солим, тарзи зиндагии ҷавонону донишҷӯён тавассути сайёҳӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: саноати сайёҳӣ, менеҷмент, беҳатарӣ, сайёҳӣ, вазифаҳо, инфрасохтор, стратегияи сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ, омор, муҳити зист.

Машокиров Дж.Н.

БЕЗОПАСНОСТЬ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются теоретические основы концепции управления безопасностью туризма и ее взаимосвязь с менеджментом туризма и туристической деятельностью. При этом он узнает роль управления безопасностью туризма, место и степень обеспечения безопасных условий путешествия туристов. Исследование проводилось в рамках реализации формирования модели здорового образа жизни молодежи и студентов посредством туризма.

Ключевые слова: туристическая отрасль, менеджмент, безопасность, туризм, задачи, инфраструктура, стратегия туризма, ремесла, статистика, окружающая среда.

Mashokirov J.N.

TOURISM SAFETY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the theoretical foundations of the concept of tourism safety management and its relationship with tourism management and tourism activities. At the same time, he learns the role of tourism safety management, the place and degree of providing safe travel conditions for tourists. The study was conducted within the framework of the implementation of the formation of a healthy model, the lifestyle of young people and students through tourism.

Keywords: tourism industry, management, safety, tourism, tasks, infrastructure, tourism strategy, handicrafts, statistics, environment.

Яке аз шартҳои асосии ба раванди нави тараққиёти иқтисодӣ гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама тарафаи баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии шаҳрвандон мебошад.

Бинобар ин, дар замони дигаргунсозӣ, ки дар мамлакат мо ба амал меоянд, муҳайё намудани шароити муносиб барои нигоҳ доштан ва барқарор намудани қобилияти меҳнатӣ ва мустаҳкам намудани саломатии одамон ва пешбурди тарзи ҳаёти солим вазифаи муҳимтарини роҳбарон дар ҳамаи звеноҳои идоракунии мебошад. Ба вуҷуд овардани ин гуна шароит, ба фикри мо, бештар тараққи додани сайёҳӣ, хусусан сайёҳии маишӣ мусоидат мекунад. Дар ин маврид ба ҷузъисайёҳии рекреатсионӣ бояд нақшаи мақсаддор шавад.

Бо вуҷуди ин, дар баробари иҷрои вазифаи рекреатсионӣ, сайёҳӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ нақши муҳим мебошад, зеро соҳаи сайёҳӣ таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши шуғли шумораи зиёди аҳолии қобили кории кишварро таъмин менамояд. Сиёсати босалоҳияту андешидаи давлат дар ин бора ҳама бевосита ва ҳама бавосита имкон медиҳад, ки некуаҳволии миллати мо беҳтар шавад.

Дар раванди рушди сайёҳӣ шумораи зиёди одамон, садҳо ҳазор корхонаю ташкилотҳо, ки ба фаъолияти сайёҳӣ машғуланд, ҷалб карда шудаанд.

Ҳазорҳо шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба ин фаъолият машғуланд, на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунан, балки афзоиши некуаҳволии шахсии онҳо аз ҳисоби даромад аз сайёҳӣ таъмин менамоянд.

Аммо фароҳамовардани чунин шароите, ки нигоҳдорӣ ва барқарорсозии қобилияти қорӣ ва таҳкими саломатии инсонро таъмин менамояд, натавонад аз ҳисоби рушди инфрасохтори фароғатӣ ва сайёҳӣ дар кишвари мо, балки ба андозаи зиёд тавассути таъмини амнияти сайёҳон ҳангоми сафар ҳамаҷониба мусоидат хоҳад кард.

Дар айни замон соҳаи сайёҳӣ бе шубҳа яке аз самтҳои муҳими эҳёи иқтисодии кишвари мо буда, ба рушди дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодии он таъсири ҳавасмандкунанда дорад.

Дар иқтисодии як кишвар соҳаи сайёҳӣ вазифаҳои зерини муҳимро иҷро мекунад:

- манбаи назарраси молиявӣ, аз ҷумла асъори хориҷӣ, даромад ва воситаи таъмини шугли аҳоли мебошад;
- тақмили сохтор ва фаъолияти соҳаҳои хизматрасонандаи соҳаи сайёҳӣ, диверсификасияи иқтисодиётро таъмин менамояд;
- даромад ва дараҷаи некуаҳволии аҳолиро баланд мебардорад;
- барои пеш бурдани тарзи ҳаёти солим шароит фароҳам меорад.

Дар натиҷаи ислоҳоти қорӣ фаъолияти қорхонаҳои, ки хизматрасонии сайёҳӣ месозанд: қойгиронӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, алоқа, савдо, хуроки умумӣ, фаъолияти экскурсиявӣ инкишоф меёбанд. Пешрави фаъолияти сайёҳӣ ба пешрафти хоҷагии деҳот, сохтмон ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт мусоидат мекунад. Сайёҳӣ ҳамчун раванди беназири самараноки рушди иҷтимоию иқтисодии тамоми кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он амал мекунад.

Дар айни замон соҳаи сайёҳӣ метавонад ҳамчун низоме муаррифӣ карда шавад, ки ба шахс имкони омӯхтани таърих, фарҳанг, урфуодат, арзишҳои маънавӣ медиҳад. Минтақае, ки тавассути он сафар мекунад, ба ӯ имкон медиҳад, ки қувваи рӯҳӣ ва ҷисмонии инсонро мустаҳкам намуда, тарзи ҳаёти солимро пеш барад. Дар баробари ин, соҳаи сайёҳӣ ба буҷаи давлат ё минтақа даромади қалон ворид намуда, яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани нуфузи кишвар дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ ва шаҳрвандони оддии кишварҳои гуногун мебошад. Аммо барои ба даст овардани натиҷаи мусбӣ аз фаъолияти сайёҳӣ муносибати махсус, асосан ба ташкили фаъолияти туроператорӣ аз нуқтаи назари баланд бардоштани беҳатарии сафар зарур аст.

Ба андешаи бисёре аз таҳлилгарон ва таҷрибаомӯзон, омилҳои асосии зерин ба рушди сайёҳӣ в абехатарии он таъсири назар расдоранд:

- ✓ вазъи сиёсии кишвар (минтақа);
- ✓ ҳолат ва пахншавии фарҳанг ва маориф;
- ✓ рушди иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ;
- ✓ сатҳи рушди инфрасохтори нақлиёт;
- ✓ некуаҳволии моддӣ ва дараҷаи маданияти аҳоли;
- ✓ тавсеаи робитаҳои байнидавлатӣ (байни минтақавӣ), ки дар ниҳоят ба рушди муносибатҳои байни шахсӣ байни шаҳрвандони кишварҳо ва минтақаҳои гуногун оварда мерасонад;
- ✓ пешрафти технологӣ дар соҳаи телекоммуникасия;
- ✓ содда ва ё ҳатто бе қорқардани расмиятҳои равонид байни давлатҳо.

Таъмини беҳатарии сайёҳӣ ба мо имкон медиҳад, ки вазифаҳои асосии он: репродуктивӣ, барқарорсозӣ (рекреатсионӣ) ва интеллектуалӣ ва пурмазмунро пурратар амалӣ созем. Дарбаробариин, дар раванди ташкили қор оид ба таъмини амният бояд ба назар гирифта шавад, ки он бояд дар ҳама самтҳо сурат гирад, ки таъсири асосии сайёҳӣ ба ҳаёти ҷамъият (иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ) гузаронида мешавад. Умуман, менеҷменти соҳаи сайёҳӣ (менеҷменти сайёҳӣ), баназаримо, метавон ба намудҳо (ҷадвал) тақсимкард.

Унсурҳои нави консепсияи анъанавии менеҷменти сайёҳӣ дар доираи менеҷменти типологӣ, ба андешаи муаллиф, бояд идоракунии амнияти сайёҳӣ бошад. Дар қори мазкур муаллиф идоракунии беҳатарии сайёҳӣ ҳамчун системаи ҷораҳои пешгӯӣ ва ҳалли мушкилоти пайдошуда, фароҳам овардани шароити оптималии беҳатарии сайёҳон ҳангоми сафар фаҳмида мешаванд.

Намудҳои идоракунии сайёҳӣ ва хусусиятҳои онҳо

Намуд	Хусусият
Идоракунии функционалӣ	Равандҳои идоракунии, ки таъмин мекунанд фаъолияти корхонаҳои саёҳатӣ мувофиқи самтҳои асосии зерин: ■ таъсиси (тақмилдиҳии) сохтори таъкили корхонаҳо; ■ таъриф ва тақсимот (аз нав тақсимкунӣ) ӯҳдадорӣҳои функционали кормандон; ■ назорат ва арзёбии иҷроқарорҳои қабулшуда; ■ идоракунии таъйироти таъкили
Идоракунии типологӣ	Равандҳои идоракунии аз рӯи зерин баррасӣ карда мешаванд самтҳо: ■ идоракунии амалиёти сайёҳӣ; ■ идоракунии меҳмоннавозӣ; ■ идоракунии ҳӯроки ҳӯроқворӣ (ҳӯроқворӣ ва нӯшокӣ); ■ роҳбарии таъкили фаъолияти экскурсия; ■ идоракунии фаъолияти дигар корхонаҳо — таъминкунандагон ■ хизматрасониҳое, ки ба маҳсулоти сайёҳӣ дохил мешаванд; ■ роҳбарии сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ■ таъкилотҳои сохторҳои ҳуқуқногунбарои таъкили сайёҳӣ; ■ идоракунии беҳатарии сайёҳӣ.
Идоракунии кадрҳо	Фаъолияти идоракунии одамон ба ҳисобмевад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои корхона бо истифода аз меҳнат, таъриба, истеъдоди одамон, бо назардошти қаноатмандии онҳо аз кор нигаронида шудааст.
Идоракунии сифат хизматрасонӣ	Маҷмӯи тадбирҳое, ки барои ҳалли мушкилот андешида шудаанд, ки дар ҷараёни таъкилот ва таъкиқи маҳсулоти туристӣ ба миён меоянд, барои мутобиқати он ба талабот ва стандартҳо.
Идоракунии молиявӣ	Низомии принципҳо ва усулҳои кор карда баромадан ва ҷорӣ кардан қарорҳои идоракунии вобаста ба таъкилот, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявии корхона ва таъкили муомилоти маблағҳои он.

Се ҷанбаи мазмуни консепсияи «менеджменти беҳатарии сайёҳӣ» мавҷудааст, ки ҳангоми таъкили кор оид ба таъмини беҳатарии сафарҳои сайёҳӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

- ✓ илм ва амалияи идоракунии сайёҳӣ;
- ✓ таъкили идоракунии корхонаҳое, ки ба онҳо дохил мешаванд
- ✓ саноати сайёҳӣ бо мақсади эҷод ва истеъмоли маҳсулоти беҳатарии сайёҳӣ;
- ✓ раванди қабули қарорҳои идоракунии барои таъмини беҳатарии сафар.

Натиҷаҳои тадқиқот дар доираи таъкиқи лоиҳаҳои Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Таъкикули модели тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон ва донишҷӯён воситаҳои сайёҳӣ» нишон медиҳад, ки яке аз унсурҳои асосии низомии амнияти сайёҳӣ фаъолияти операторӣ ва туроператорӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар ин кор таваҷҷӯҳ ибештар ба фаъолияти туроператорӣ (рейтинги оператори туроператор) дода мешавад. Ҳангоми баррасии масъалаҳои амният тавсия дода мешавад, ки кори туроператор дар раванди таҳия ва таъкикули маҳсулоти сайёҳӣ, пешбурди он ба бозор ва фурӯши мустақим таҳлил карда шавад.

Идоракунии (идоракунии) фаъолияти туроператор ва дигар таъкилотҳои туристӣ аз инҳо иборат аст:

- ✚ равона намудани фаъолият ба ҳамаҷониба ва пурра қонеъ гардонидани талаботи фароғатии сайёҳон ватаъмини беҳатарии онҳо ҳангоми сафар;
- ✚ майли баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодии корхонаҳои сайёҳӣ;
- ✚ баррасии ҳамаҷонибаи вазъият ва тамоюлҳои рушди бозори сайёҳӣ.

Дар навбати худ, сохтори идоракунии туризм бояд унсурҳои зеринро дарбаргирад:

- тадқиқоти маркетингии бозори сайёҳӣ;
- таъкикул (тарҳрезӣ),
- таҳия, пешбарӣ ва фурӯши (истеъмоли) маҳсулоти сайёҳии беҳатар ва ҷолиб;
- назорати сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ.

Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки менечменти сайёҳӣ ин идоракунии фаъолияти операторон, туроператорҳо дар раванди тичорати сайёҳӣ ва муносибатҳои онҳо бо истеҳсолкунандагони (таъминкунандагони) хизматрасониҳои сайёҳӣ, миёнаравҳо (агентҳои сайёҳӣ) ва истеъмолкунандагони (сайёҳон) маҳсулоти сайёҳӣ мебошад.

Дар муқоиса бо идоракунии рейтинги туристӣ метавон гуфт, ки вазифаҳои асосии идоракунии бехатарии сайёҳӣ ин ҳоянд:

- банақшагири ва ташкили фаъолияти корхонаи туристӣ оид ба таъмини амнияти туристӣ;
- ҳавасмандгардонии фаъолияти кормандони корхонаи сайёҳӣ барои таҳияи маҳсулоти бехатарии туристӣ ва сайёҳон барои истеъмоли он;
- назорати сифати хизматрасониҳои инфиродӣ ва маҳсулоти туристӣ дар маҷмӯъ ҳама дар ҷараёни таҳия ва ҳама дар ҷараёни татбиқ (истеъмоли сайёҳон);
- расондани ёри ба сайёҳон дар тайёри ба сафар ва дар рафти сафар

Дар баробари ин структураи идоракунии бехатарии сайёҳӣ метавонад чунин бошад:

- тадқиқотимаркетингии бозорисайёҳӣ аз нуқтаи назар;
- муайян намудани тартиби таъмини бехатарии сафарҳои сайёҳӣ;
- фароҳам овардани шароите, ки амнияти сайёҳонро дар доираи маҳсулоти сайёҳӣ, ки аз ҷониби туроператор ташаққул медиҳад, таъмин менамояд;
- истеҳсол, пешбурд, фурӯши (истеъмоли) маҳсулоти сайёҳӣ бо назардошти масъалаҳои бехатарӣ;
- мониторинги сатҳи бехатарии сайёҳон ҳангоми сафар.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки асоси таъмини бехатарии сайёҳӣ менечменти сайёҳӣ мебошад, ки қисми ҷудонашаванда ва ҷудонашавандаи он идоракунии бехатарии сайёҳӣ мебошад.

Самаранокии корхонаҳои сайёҳӣ, аз ҷумла таъмини бехатарии сайёҳӣ, бештар аз он вобаста аст, ки онҳо тоҷӣ андоза бо салоҳият ва пурра татбиқ мекунанд.

Ҳамин тариқ, мометавонем чунин хулоса барорем: бехатарии сайёҳӣ асосан аз сатҳи ташкили идоракунии (идоракунии) корхонаи сайёҳӣ ва дараҷаи иҷрои вазифаҳои функционалии кормандон муайян карда мешавад, яъне дар бораи ҷӣ таъсир ташкил кардашудани фаъолияти сайёҳӣ. Танҳо дар ин сурат метавонад вазифаҳои идоракунии бехатарии сайёҳӣ ҳамчун системаи ҷораҳои пешгӯӣ ва ҳалли мушкилоти ба вуҷуд омада ва таъмини шароити оптималии бехатарии сайёҳон ҳангоми сафар пурра амалӣ карда шаванд.

Адабиёт:

1. Гамов В. Г., Старичкова Н.Ю. Менеджмент качества и оценка соответствия в туризме. Владивосток, 2015. 345 с.
2. Гаранин Н. И. Менеджмент безопасности в туризме и гостеприимстве. М., 2016. - 345 с.
3. Горбунова М. Ю. Кадровый менеджмент и психология управления. Саратов, 2018. - 974 с.
4. Федорова, Т. А. Управление рисками и страхование в туризме: монография / Т.А. Федорова. Москва: Магистр: ИНФРА-М, 2020. 192 с.
5. Туристское страноведение. Турция. Ближний Восток. Северная Африка: учебник для вузов / Ю. Л. Кужель, М. В. Иванова, Л. А. Плынова, Л. В. Сазонкина; под научной редакцией Ю. Л. Кужеля. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 363 с.
6. Технология и организация сопровождения туристов. Обеспечение безопасности: учебное пособие для среднего профессионального образования / Г.М. Суворова [и др.]; ответственный редактор Г. М. Суворова. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 195 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Машокиров Джаҳонгир Нейматуллоевич - н.и.и., и.в., дотсенти бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ. Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: (+992)-935-71- 54 54.

Машокиров Дж.Н.

УМНЫЙ ТУРИСТИЧЕСКИЙ ГОРОД (SMART TOURISM CITY): РАЗВИТИЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ В ДУШАНБЕ

В этом статье представлено концептуальный подход к определению умного туристического города: умный город и его компоненты определяются и противопоставляются умному туризму и его компонентам. Более того, города по всему миру все чаще признают концепцию умного туристического города и связанные с ней стратегии как средство оптимизации устойчивой окружающей среды.

Ключевые слова: умный туристический город; умный туризм; умный город; устойчивое развитие, Душанбе.

Машокиров Ч.Н.

ШАҲРИ САЙЁҲИИ ҲУШАНГ (SMART TOURISM CITY): РУШД ВА ТРАНСФОРМАТСИЯ ДАР ДУШАНБЕ

Дар ин мақола як равиши концептуалиро барои муайян кардани шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ пешниҳод мекунад: шаҳри интеллектуалӣ ва ҷузъҳои он бо туризми оқил ва ҷузъҳои он муайян ва муқоиса карда мешаванд. Гузашта аз ин, шаҳрҳо дар саросари ҷаҳон ҳарчи бештар концепсияи шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ ва стратегияҳои алоқаманди онро ҳамчун воситаи оптимизатсияи муҳити устувор эътироф мекунанд.

Калидвожаҳо: шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ; сайёҳии интеллектуалӣ; шаҳри оқилона; рушди устувор, Душанбе.

Mashokirov J.N.

SMART TOURISM CITY: DEVELOPMENTS AND TRANSFORMATIONS IN DUSHANBE

This paper presents a conceptual approach to defining a smart tourism city: a smart city and its components are defined and contrasted with smart tourism and its components. Moreover, cities around the world are increasingly recognizing the smart tourism city concept and its associated strategies as a means of optimizing a sustainable environment.

Key words: smart tourist city; smart tourism; smart city; sustainable development, Dushanbe.

Туристические организации инвестируют огромные ресурсы в инициативы в области интеллектуальных систем, поскольку информационные технологии являются ключевым фактором конкурентоспособности городов. В частности, для городов, сталкивающихся с возникающими проблемами негативного восприятия жителями туризма, умный туристический город дает городу возможность справиться с этой проблемой, создавая городские пространства, которыми жители и гости могут наслаждаться вместе. Тем не менее, инициативы по исследованию умных туристических городов по-прежнему не охватывают весь спектр связанных и потенциальных разработок.

Новые требования общества к гибким когнитивным изменениям в способах предоставления туристических услуг, настоятельная потребность в инновациях в условиях устойчивого развития, необходимость создания равных условий доступа к ресурсам дестинаций, целесообразность обеспечения долгосрочных контактов с партнерами и потребителями туристических услуг с использованием «умных технологий», формирование комплекса дестинационного маркетинга и менеджмента является актуальной научной и прикладной работой.

Указанные изменения обусловлены процессами развития информационного общества и его трансформированием в общество знаний и технологий. Изменение векторов и приоритетов на потребительском рынке, значимость инновационной составляющей в

процессе предоставления туристических услуг, гармонизация коммуникационного взаимодействия с потребителями с использованием новейших технологий требуют новых подходов и методов формирования комплекса взаимоотношений в дестинации.

В этом контексте важное значение приобретает необходимость научного исследования структуры взаимоотношений между субъектами рынка в дестинации как составляющих модели смарт туризма в контексте формирования эмерджентных стратегических решений.

Внедрение концепции регионального смарт-туризма (смарт-дестинации) способствует повышению эффективности функционирования туристических дестинаций и укреплению их конкурентных позиций на глоболизирующемся рынке путем повышения инновационной составляющей туристического продукта, роста уровня лояльности потребителей, уменьшения уровня неопределенности условий развития. Из-за разновекторности, эффективности применения, прогрессивности и перспективности развития целесообразно определить смарт-принцип как парадигму современных туристических городов, инновационный инструмент ведения международного туристического бизнеса и экономического роста.

В условиях устойчивого развития разумные технологии обладают рядом особенностей, среди которых можно выделить отдельные, оказывающие влияние на дестинацию в которой применяют элементы смарт-технологий. Результат этого влияния распределяется на стороны, которые могут участвовать в процессе взаимодействия с туристом, а именно: туристические организации, правительства, местные жители и местные общины, сами туристы, а также окружающая среда.

Инновация как прогрессивное изменение возникает в процессе координации разных элементов, обуславливающих необходимость появления новых составляющих. В данном случае таким элементом является «умное общество». Существуют три разных модели туристического инновационного развития: рыночный, политический и всеобъемлющий. Технологический прогресс всегда являлся ключевым фактором инновационной составляющей туризма. XXI век характеризуется формированием качественного нового этапа развития общества – смарт-экономики.

Инновации в туризме способствуют созданию новых идей, продуктов и процессов. В современной "смарт экономике", инновации, как правило, достигаются за счет создания и применения новых технологий и методов управления. В предпринимательстве существует коммерческое применение инноваций для повышения производительности в бизнесе любого масштаба, в разных нишах. Существует тесная связь между сферой любого вида экономической деятельности и «смарт-экономикой», потому что кластеризация в пределах дестинации и между дестинациями является одним из ключевых инструментов, способных способствовать инновациям и улучшению производительности и быстродействия всей сферы деятельности, или подотрасли. Прикладные системы, сочетаясь со смарт-методом, образуют «умные города» из прикладных систем.

Потребности современных людей в отдыхе включают в себя ряд частей, которые смешиваются методом заслуги целей. Таким способом у «умного» туризма есть смарт-метод. Он включает в себя такие составляющие, как Интернет вещей (IoT), нейронный маркетинг, системы управления и другие, образующие целостную коммуникационную систему взаимоотношений. Исследование участников смарт-туризма свидетельствует о сложной структуре системы и практической значимости концепции в рамках стратегии использования (табл. 1).

Поскольку понятие «смарт» было выдвинуто как идея «разумности» (управления, технологий, взаимоотношений и т.п.), сразу ассоциирующаяся с развитием городов и модернизацией промышленности, смарт-туризм, основанный на технологии IoT (Internet of Things), ожидаемо появился на свет. Концепция Интернета вещей впервые была сформулирована в 1999 году в исследовательской группе Auto-ID при Массачусетском

технологическом институте Кевином Эштоном на презентации для руководства Procter & Gamble.

Согласно данным Gartner, к 2020 году количество устройств-пользователей Интернета составит более 26 млрд, а доходы от продаж оборудования, программного обеспечения и услуг составят 1,9 трлн. США. Учитывая показатели эффективности применения Интернета в туризме, сегодня использование этой технологии формирует повестку дня общей реальности существования. Неотъемлемой составляющей применения Интернета в туризме является цифровая смарт система обслуживания потребителей услуг.

Четвертая промышленная революция способствовала развитию всех отраслей, включая туризм; Индустрия туризма, поскольку многие города, которые используют конкурентоспособность туризма, делают ставку на инфраструктуру «умного города» и сосредотачиваются на повышении конкурентоспособности города. Изучение феномена «умного города» в контексте туризма имеет решающее значение, особенно в отношении его влияния на опыт путешествий и процесс принятия решений туристами.

Таблица 1

Исследование участников смарт-туризма (ST)

Информация о системе	Информация о системе	Информация о системе	Информация о системе
Концепция подтекста	ST субъекты: - туристическая дестинация; - туристическое предприятие; - Управление туризмом. - Туристические смарт-города	Схема развития	Сталкиваются с проблемами потенциальных технологий
Характеристика	Функций ST СМИ:	Платформа системы	Регионального плана Перспективы развития
Пути развития	ST объекты: - туристы; - местные жители.	Технологии применения	Структура услуг

Источник: исследование Д. Бухалис.

На основе облачных вычислений и технологии IoT смарт-туризм применяют для интеллектуального восприятия всех видов туристической информации в дестинациях, таких как туристические ресурсы, экономика туризма, туристическая деятельность, так и участников туризма, в частности, для реализации услуг в режиме реального времени. Таким образом, смарт-туризм является важной составляющей интеллектуальной стратегии города, в то время как технология IoT выступает ядром интеллектуальной информационной туристической системы взаимоотношений и может быть выражена в универсальных туристических приложениях (табл. 2).

Таблица 2

Туристические приложения в смарт-дестинациях

Туристические приложения	Полезные функции	Компоненты дестинации	Компоненты «умных туристических дестинаций»
Х-реальность (XR): дополнена (AR), виртуальная (VR) и общая (MR)	Перевод Соучастие	Аттракции	Smart-люди Smart-мобильность
Автомобильные и картографические системы слежение (в т.ч. GPS)	Планирование	Доступность	Smart-жизнь Smart-мобильность
Гостиничная и аттракционная	Постоянство	Удобство	Smart-окружающая среда

энерго-эффективность и климат контроль			
Многоязычное туристическое приложение, которое также предлагает доступ к различным пакетам.	Управление	Имеющиеся пакеты информации	Smart-люди Smart-мобильность
NFC-теги и QR коды для доступа к информации о близлежащих достопримечательностях	Параллельный маркетинг	Деятельность	Smart-мобильность
Туристическая система управления жалобами и качеством	Обратная связь	Вспомогательные	Smart-жизнь Smart-окружающая
Система лояльности	Привлечение	Взаимодействие	Smart-люди Smart-мобильность

Источник: исследование Д. Бухалис.

Проведенные научные исследования зарубежных ученых смарт-туризма и смарт-дестинаций способствовали формированию практического инструментария для внедрения систем взаимоотношений на локальном и региональном уровне в Испании, Италии, Германии, Нидерландах, Сингапуре, Южной Корее и т.д.

В марте 2013 г. в Испании испанская организация по развитию туризма Segittur создала 5-й технический подкомитет под названием «Смарт-дестинации» (Smart Destinations) в органе стандартизации AENOR CTN 178 с целью разработки стандарта для «Смарт-дестинаций». Это было достигнуто путем разработки системы показателей в партнерстве с профессионалами в сфере туризма, чтобы создать стандарт, позволяющий измерять и унифицировать критерии для

"Смарт-дестинаций". Такими проектами стали PNE 178501:2016 «Management system of smart tourist destinations. Requirements» (система менеджмента туристических смарт-дестинаций) и PNE 178502 «Indicators of smart tourist destinations» (индикаторы туристических смарт-дестинаций).

На рис. 1 приведена содержательная структура смарт-дестинаций в Испании, в основу которой положено 4 системных звена взаимоотношений, заключающихся в соотношении качественных и количественных параметров (данные – информация – знание – интеллект):

1. Инновации. Управление дорожным движением и туристическим опытом, смарт туристический офис и т.д.
2. Технологии. Маркетинг, информационные ресурсы и инфраструктурные сервисы взаимоотношений
3. (B2B, B2C, B2G, G2B, CRM, CRS и т.д.).
4. Устойчивое развитие. Сохранение наследия и местной культуры, экономичность и экологичность, соблюдение принципов постоянства.
5. Доступность. Инфраструктурная, информационная и организационная доступность, использование универсального дизайна.

По решению Председателя города Душанбе, от 7 мая 2019 года, №276 было учреждено Государственное унитарное предприятие «Умный город (Smart City)».

Созданный ГУП «Умный город (Smart city)» при мэрии города Душанбе почти год назад начал внедрять элементы умного города в столице.

В постановлении говорится, что деятельность предприятия направлена на улучшение условий жизни населения с целью предоставления услуг по информационно-коммуникационным технологиям для развития городской инфраструктуры системы управления; обеспечение безопасности граждан и защиты общественного порядка. А также для сокращения затрат местного бюджета, роста инвестиций и социально-экономического развития.

По некоторым перечисленным пунктам у нас уже есть готовые предложения, они на стадии согласования, некоторые проекты только разрабатываются. Финансируются эти проекты городским бюджетом, с привлечением активов партнеров, инвесторов.

ГУП «Умный город», которые служат цифровой трансформации туристической отрасли для возможности повышения эффективности работы объектов инфраструктуры и улучшение уровня предоставления услуг туристам.

Особое внимание было уделено проекту «Умные остановки», в рамках которого планируется установка электронных табло с информацией расписания общественного транспорта и достопримечательностей столицы, а также проекту «Электронная карта», которая содержит сведения о городской инфраструктуре, дорогах и границах с указанием школ, больниц, и других социальных объектах города Душанбе.

Компания Tcell ещё в августе 2019 года открыло первую «умную» остановку рядом с кинотеатром «Ватан» с зоной бесплатного Wi-Fi, где клиенты и туристы смогут получить квалифицированный сервис по всем вопросам связи Tcell, зарядить свои устройства – прямо во время ожидания транспорта. Со временем такие остановки будут созданы и в других частях столицы.

Также «Smart City» и Tcell подписали меморандум о совместной деятельности по налаживанию работы Wi-Fi в парке «Куруши Кабир».

Компании планируют создать общий центр данных и работать над экологическими и технологическими проектами, что, в конечном итоге, должно привести к созданию облика гражданина нового цифрового города.

«Умный Город (Smart City)» и мобильная компания Zet – Mobile подписали меморандум о сотрудничестве в области Wi-Fi - технологий. В рамках соглашения, Zet - Mobile оснастит общественный транспорт (автобусы и троллейбусы) бесплатной Wi-Fi.

А компания «Мегафон-Таджикистан» установила Wi-Fi в столичных парках: «Рудаки», «Айни», «А.Дониш», «Фирдавси» и «Молодёжное озеро».

То есть осуществлено акцентирование на технологических (онлайн) особенностях модели Смарт Сити, хотя система взаимоотношений в смарт-дестинации охватывает гораздо более широкий спектр: общедоступность, менеджмент, дестинационное образование, статистику, маркетинг и т.д.

Создание среды, в которой может происходить устойчивый экономический рост туристического бизнеса. Это, прежде всего, снятие внешних барьеров для конкурентоспособности бизнеса, гарантируя, что инфраструктура способна удовлетворить потребности бизнеса, что земля доступна по конкурентной цене и предприятия работают на постоянной основе, учитывая безопасное отношение их влияния на окружающую среду.

Рис. 1. *Структура смарт-дестинации*

Развитие партнерских отношений, альянсов, сетей и информационных потоков, которые будут влиять на результат всей стратегии, заключается в ведении межкластерного

бизнеса, работающего вместе для взаимной выгоды. Организационная «ловкость», быстрота принятия решений и реагирования на потребности клиентов, основанных на проникновении в сущность, в определенный момент позволяет сформулировать универсальный адаптивный туристический продукт, адресность и персонализированный подход которого становятся ключевыми элементами привлечения и удержания туриста. Она включает в себя формирование деловых кластеров (групп предприятий, которые также могут конкурировать друг с другом) для разработки совместного маркетинга, экспорта или научно-исследовательских инициатив. Но этот вопрос гораздо шире и включает в себя партнерские отношения между местными властями и бизнесом, между субрегионами и центральным правительством, а также между сектором образования и бизнесом.

Примером взаимодействия в дестинации может служить модель взаимоотношений на локальном уровне между университетом, музеем, посетителями, малым и средним бизнесом (табл. 3).

Литература

1. Cucculelli, M.; Goffi, G. Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidence from Italian Destinations of Excellence. J. Clean. Prod. 2016, 111, 370–382.
2. Goffi, G.; Cucculelli, M.; Masiero, L. Fostering tourism destination competitiveness in developing countries: The role of sustainability. J. Clean. Prod. 2019, 209, 101–115.
3. McKinsey & Company. Report of Coping with Success: Managing Overcrowding in Tourism Destinations; McKinsey & Company: New York, NY, USA, 2017.
4. Darcy, S.; Dickson, T. A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. J. Hosp. Tour. Manag. 2009, 16, 32–44.
5. Koens, K.; Postma, A.; Papp, B. Is overtourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. Sustainability 2008, 10, 4384.
6. Ivars-Baidal, J.; García Hernández, M.; Mendoza de Miguel, S. Integrating Over-tourism in the Smart Tourism Cities Agenda. e-Rev. Tour. Res. 2019, 17, 122–139.

Сведение об авторе:

Машокиров Джахонгир Неъматуллоевич – к.э.н., и.о., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: (+992) 935-71-54-54

М.Н.МИРЗОН

САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РУШДИ БОСУБОТИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ НОҲИЯҲОИ КӢҲӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии таъмини рушди босуботи хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ баррасӣ гардидааст. Тадқиқот нишон дод, ки таъмини рушди устувори ноҳияҳои кӯҳӣ масъалаи асосии ҳалли на танҳо масъалаи неқӯаҳволии озӯқавории кишвар, балки инчунин асосҳои методологии истифодаи гуногунии ҳудудӣ, густариши робитаҳои иқтисодӣ байни минтақаҳо, кишварҳо бо бозорҳои ҷаҳонии кишоварзӣ мебошад.

Пешиноҳодҳо самтҳои асосии таъмини рушди соҳаи хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ, ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ озӯқаворӣ, ҷалби сармоягузорӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи амниятӣ меъёрҳои истеъмолии аҳоли бо маҳсулоти озӯқавории ватанӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: самтҳои асосӣ, таъмини рушди босубот, хоҷагии қишлоқ, ноҳияҳои кӯҳӣ, таъмини озӯқавории беҳатарӣ, ҷалби сармоягузорӣ.

М.Н.МИРЗОН

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРНЫХ РАЙОНОВ

В данной статье рассматриваются основные направления обеспечение устойчивого развития сельского хозяйства горных районов. Исследованием установлено, что обеспечение устойчивого развития горных районов, что ключевой вопрос решения не только проблемы продовольственного благополучия страны, но и методологические основы использования территориального разнообразия, расширения экономических связей регионов, странами с мировыми аграрными рынками.

Предложены основные направления обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства горных районов, который способствует решение вопросов продовольственной безопасности, привлечения инвестиций, снижение уровня бедности и повысят уровень обеспеченности норм потребления населения в продовольственных отечественных продуктах.

Ключевые слова: основные направления, обеспечение, устойчивого развития, сельского хозяйства, горных районов, обеспечение, продовольственной безопасности, привлечение инвестиций.

M.N.MIRZON

MAIN DIRECTIONS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN MOUNTAINOUS AREAS

This article discusses the main directions for ensuring the sustainable development of agriculture in mountainous areas. The study found that ensuring the sustainable development of mountainous areas is a key issue in solving not only the problem of the country's food well-being, but also the methodological foundations for using territorial diversity, expanding economic ties between regions, countries with world agricultural markets.

The main directions for ensuring sustainable development of agriculture in mountainous areas are proposed, which helps resolve issues of food security, attract investment, reduce poverty levels and increase the level of provision of population consumption standards in domestic food products.

Key words: main directions, ensuring, sustainable development, agriculture, mountainous areas, provision, food security, attracting investments.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ ҳуҷҷати "Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор" дар асоси баҳисобгирии принципҳои мувофиқа, хоҷагии ягонаи иқтисоди миллӣ ва ҳифзи муҳити зист, инчунин рушди устувори ҷаҳонӣ ва бахши хоҷагии қишлоқ, татбиқи имкониятҳои молиявии он (истеҳсоли молҳо, маводи хоҷагии қишлоқ, дигар молҳо ва хизматрасониҳо), такрористеҳсоли аҳоли, баланд бардоштани сатҳ ва беҳтар намудани сифати зиндагии он, инчунин дастгирии мувозинати ҳифзи табиат дар маҷмӯъ қабул карда шуд. Ҳамзамон, вазифаҳои асосӣ ва омилҳои асосии ташаккули устувор ва рушди устувори минтақаҳои кӯҳӣ бо истифода аз таҷрибаи хориҷӣ, такмил додани асосҳои ташаккул ва раванди гузариш ба рушди устувори минтақаҳои кӯҳӣ ва тақсимои онҳо вобаста ба хатҳои гипсометрӣ равшан карда шуданд [7].

Бояд таъкид кард, ки таҳияи модели нави рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ тавассути татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои миллӣ, гузаронидани тағйироти неолибералии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, татбиқи равиш ба банақшагирии маҳалҳои аҳолинишин, ба назар гирифтани хусусиятҳои сохтмони минтақаҳои саноатӣ, хоҷагии қишлоқ ва истироҳатӣ, ки системаҳои махсуси коммуникатсияро талаб мекунанд, ки ба истифодаи самараноки имкониятҳои минтақаҳои кӯҳӣ ва баланд бардоштани нақши онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ оварда мерасонад [2].

Таъкид гардид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирии хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ, буҷетҳои маҳаллӣ тавассути лоиҳаҳои мақсаднок, сармоягузорӣ, субвенсияҳо ва субсидияҳо, ҷуброни хароҷот ва субсидияҳо кӯшишҳо ба харҷ дода мешаванд.

Самтҳои асосӣ ва тадбирҳои дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар минтақаҳои кӯҳӣ низ муайян карда шудаанд:

- дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла гирифтани кӯмаки наватарини техникӣ ва таҷҳизот, нави донаҳо ва ҳайвоноти маскуншуда дар мувофиқа бо лоиҳаҳои стратегии давлатӣ;

- зиёд намудани ҳосилнокии замин, амалӣ намудани корҳои мелиоративӣ, моҳияти консепсияҳои мелиоративии миллӣ, татбиқи асарҳо оид ба мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон ва бемориҳои тамаддунҳои аграрӣ, пешгирӣ ва бартараф намудани бемориҳои карантинӣ ва махсусан хатарноки сирояткунандаи ҳайвонот, илова бар ин, амалӣ намудани омӯзиш ва рӯйдодҳои академӣ тибқи ҳифзи соҳаи муҳити зист;

- субсидия ва суғурта дар бахши хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ;

- субсидияҳои хароҷот барои хариди воситаҳои техникӣ, хариди чорвои зотпарварӣ, тухмӣ ва парвариши тухмҳои гибридӣ ва ғайра.

- барномаи баланд бардоштани малакаҳои касбии кормандон дар хоҷагии қишлоқ;

- дигар намудҳои субсидияҳо ва ҷубронҳо;

- сармоягузорӣ ба ташаккули инфрасохтори бозорӣ ва иттилоотикунории бозорҳо (кори яқояи ташкилотҳои миллӣ бо иттиҳодияҳои маҳсулоти соҳавӣ ва ғайра).

Тавре ки мо медонем, 93% майдони қаламрави ҷумҳуриро кӯҳҳо ташкил медиҳанд. Роҳҳои асосии рушди бахши аграрии минтақаҳои кӯҳӣ дар шароити нави хоҷагидорӣ бояд пайдо карда шаванд. Барои устувори рушди бахши кишоварзии мамлакат баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли бо дарназардошти самарабахшии тағйирот ба шароити муносири муносибатҳои истеҳсолӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои баромадан аз вазъи амнияти озуқаворӣ мамлакат зарур аст. Проблемаҳои мавҷуда вобаста ба рушди бахши аграрӣ ва иқтидорҳои истеҳсолии ин соҳа [4].

Нигоҳ доштани таносуби минтақавӣ дар ин воқеиятҳо дар истифода, ҷойгиркунӣ ва ташаккули намудҳо ва шаклҳои гуногуни хоҷагиҳо, аз ҷумла ташаккули бозори аграрии шаклҳои гуногун, таъсиси корхонаҳои хурд, ки ба бахши аграрӣ хидмат мерасонанд, нигоҳ доштани корхонаҳои коркард бо мақсади рушди бахши аграрӣ ва ташаккули устувори он. Дар лоиҳаи ташкилию молиявӣ ин чорабиниҳо беҳбуди тамоми механизмҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва иқтисодии истифодаи иқтидори захираҳои табиӣ минтақаҳои кӯҳиро даъват мекунанд.

Аз ин рӯ, мо ҳисобҳои пешбинишудаи рушди хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳиро ҳисоб кардем (ҷадв.1.). Ҳисобҳои пешбинишудаи пешбинишуда ташаккул ва ҷойгиркунии оптималии хоҷагиҳои минтақаҳои кӯҳии ҷумҳуриро таъмин мекунад.

Ҷадвали 1. - Дурнамои рушди истеҳсоли мева ва ангур дар минтақаҳои кӯҳии ҷумҳурӣ [1]

	соли 2018			соли 2025			соли 2030		
	Майдонҳои синнусоли ҳосилдиҳанда, ҳазор гектар	Ҳосилнокӣ, с/гектар	Ҷамъовариҳои умумӣ, ҳаз. тонна	Майдонҳои синнусоли ҳосилдиҳанда, ҳазор гектар	Ҳосилнокӣ с/гектар	Ҷамъовариҳои умумӣ, ҳазор тонна	Майдонҳои синнусоли ҳосилдиҳанда, ҳазор гектар	Ҳосилнокӣ, с/гектар	Ҷамъовариҳои умумӣ, ҳаз.тонна
Мева									
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	103,5	43,3	447,9	115,0	50,0	575,0	120,0	55,0	660,0
Аз ҷумла дар минтақаҳои кӯҳӣ	72,4	48,0	347,5	77,0	53,0	408,1	82,0	58,0	475,6
Ангур									
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	33,3	72,7	241,9	40,0	80,0	320,0	50	85	425,0
Аз ҷумла дар минтақаҳои кӯҳӣ	14,0	70,0	98,0	20,0	75,0	115,0	22	80	176,0

Сарчашма: Маълумоти маҷмӯаи омор. Кишоварзӣ дар ҚТ, Минтақаҳои ҚТ, 2019. – с.166, 180, 182, 210, 214 Ҳисобрасии муаллиф.

Таҳқиқот нишон дод, ки вазъи мавҷудаи таносуби қисматҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, инчунин имкони ҷойгиркунии оқилона дар ҳудудҳои алоҳида то соли 2030 истеҳсоли 1085 ҳазор тонна мева ва 425 ҳазор тонна маҳсулоти ангурро пешбинӣ мекунад. Нишондиҳандаҳои пешгӯии такрористеҳсоли навъҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ то соли 2030 ба таври назаррас ба коҳиш додани вобастагии озуқаворӣ ноҳияҳои кӯҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи таъмини меъёрҳои истеъмоли аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ имкон медиҳад. Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки тавассути ҷорӣ намудани равандҳои фаъоли технологӣ маҳсулоти озуқаворӣ дар дохили кишвар истеҳсолшуда таъмин мегардад.

Дар маҷмӯъ, дар ҷумҳурӣ амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби сиёсати асосноки давлат дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, ташаккули тавозуни оптималии савдо, содироти маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ватанӣ, рушди саноати аграрӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ таъмин карда мешавад.

Ҳамин тариқ, тақмили соҳаҳои гуногуни хоҷагии қишлоқии ноҳияҳои кӯҳӣ ба шугли аҳоли ва истифодаи самараноки захираҳои мусоидат мекунад. Истифодаи сармоягузорӣ ба баланд бардоштани самаранокии хоҷагии қишлоқ, ҷориворӣ, таъсиси минтақаҳои кӯҳии ҳадамоти маркетинг дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таъсир мерасонад.

Раванди сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои устувории рушди хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ ҷумҳурӣ мо ба ҳисоб рафат он на танҳо ҳамчун кӯмаки бахши аграрӣ аз афтидан, балки ҳамчун воситаи муҳими рушди минбаъда низ ба назар мерасад. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар роҳи муносибатҳои бозорӣ ҳавасмандкунӣ бидуни сармоягузориҳои молиявӣ хеле душвор хоҳад буд. Дар ин робита масъалаи фаъолгардонии рафанди сармоягузорӣ дар комплекси аграрӣ нақш ва аҳамияти хоса дорад. [6].

Чунин нуктаи назарро низ сарвари давлат, қайд намудаанд, ки "рушди иқтисодӣ ин ё он кишвар дар сурати набудани ҷалби сармояи хориҷӣ ғайримумкин аст". [10].

Бо назардошти фикру мулоҳизаҳои сершумори иқтисодчиён-коршиносон ҳуди раванди ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҷалб намудани сармоягузорӣ ва татбиқи самарабахши онҳо вазифаи муҳими замони ҳозира ба ҳисоб меравад.

Барои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ интихоби сохторҳои амалии ҷалби сармоягузорӣ, мавҷудияти соҳаҳои мушаххас ва зарурии татбиқи онҳо хеле арзишманд аст. Мехостам қайд намоям, ки субъектҳои гуногуни бозор аз ҳисоби маблағҳои худ, ки дар раванди фаъолияти касбӣ ташаккул ёфтаанд, сармоягузорӣ мекунанд.

Баъзе фондҳои иқтисодӣ ва захираҳои дохилихоҷагӣ яке аз сармоягузориҳои асосӣ дар бахши аграрии ноҳияҳои кӯҳӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз ин рӯ, бояд қайд кард, ки ташаккули субъектҳои хоҷагидорӣ вазифаи афзалиятноки сиёсати давлатии рушди иқтисодӣ мебошад. Дар ин замина як қатор санадҳои меъерии ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд, ки ба рушди бахши хусусии иқтисоди миллӣ мусоидат мекунанд, барои содда кардани расмияти бақайдгирӣ шароит фароҳам оварда мешавад, корхонаҳои дорои сармояи омехта ва ғайра тибқи арзёбии ташкилотҳои байналмилалӣ иқтисодӣ таъсис дода мешаванд Тоҷикистон дар солҳои гузашта се маротиба ба ҳайати 10 давлати пешрафтаи ислохотчӣ шомил шудааст. Роҳбарияти мамлакат бо мақсади таъмин намудани ташаккули минбаъдаи давлат ва ҷалби бештари сармояи хусусӣ тартиби ислохотро бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ васеъ менамояд. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар соли 2021 718,3 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 342,2 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои мустақим, 0,1 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои ҷомадонӣ ва 376,0 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармояҳо мебошанд. Бояд қайд кард, ки соҳибкорон ва тоҷирон дар татбиқи афзалиятҳои муайяннамудаи ҳукумат, бахусус тибқи сармоягузориҳои неқ ва саховатмандона дар рушди устувори иқтисодӣ, бо воридоти технологияҳои пешрафта, ташаккули ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромади аҳоли, инчунин иҷрои корҳои эҷодӣ, иштирок хоҳанд кард.

Дар шароити имрӯзаи ҷумҳурӣ бо 22 маркази татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои гуногун фаъолияти ҳудро амалӣ менамоянд. Бонки Осӣи Рушд (БОР) ба Ҳукумати ҚТ бо мақсади Амалӣ намудани Барномаи ислоҳоти хоҷагии қишварзӣи ҷумҳурии мо қарз ҷудо менамоянд. Бо ин мақсад, 2 майи соли 2003 Байни Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва БОР шартномаи қарзӣ ба имзо расид. Дар асоси шартномаи қарзӣ аз ҷониби Агентии иҷроия тибқи барнома Вазорати мелиоратсия ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Мувофиқи барнома маблағи умумии шартнома 43 миллиону 750 ҳазор доллари амрикоиро ташкил медиҳад, аз ҷумла қисми БОР 35 миллион доллари амрикоӣ, қисми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 миллион доллари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар хароҷотҳо 1 миллион 750 ҳазор доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Дар 01.01.2006 то оғози татбиқи барнома 3 миллиону 309 ҳазору 18 доллари амрикоӣ, аз ҷумла қисми БОР 2 миллиону 845 ҳазору 28 доллари амрикоӣ, қисми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 457 ҳазору 95 доллари амрикоӣ ва дигар хароҷотҳо 5 ҳазору 95 доллари амрикоӣ аз худ карда шуданд. Тибқи барнома 85000 гектар минтақаи обёришаванда ба қор дароварда шуда, ба 471500 нафар кӯмак расонида мешавад. Навсозии ишоотҳои асосии обкашӣ боз ба 67500 гектар замини обёришаванда ва 359000 аҳоли нафъ мебахшад. Тибқи мониторинг дар раванди татбиқи Лоиҳа сатҳи камбизоатӣ дар ноҳияҳои кӯҳӣ аз 57% то 31% коҳиш ёфта, барқарорсозии захираҳои оби нӯшокӣ дар минтақаҳои кӯҳӣи ҷумҳурӣ ба беҳбуди саломатии аҳолии деҳот, хусусан намоёндагони ҷинси заиф ва кӯдакон таъсири мусбат мерасонад. [1,9].

Аз нуқтаи назари аҳамияти сармоя дар ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои мушаххаси молиявӣ давлат ҳолати заминаи қонунгузорӣ ва принципҳои фаъолияти сармоягузориҳо арзёбӣ намуда, таъкид менамоям, ки танзими фаъолияти сармоягузорӣ аз ҷониби давлат пеш аз ҳама барои рушди иқтисодиёти миллӣ ва ҷалби сармоягузорӣ равона карда шудааст.

Бо ин мақсад зарур аст, ки равишҳои мақсадноки танзим дар ин соҳа ташаккул дода шаванд, ки дар чараёни он мушкилоти иқтисодии рушдро тавассути инфузияҳои хориҷӣ ҳал кардан мумкин аст. Дар робита ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузори хориҷӣ шумораи зиёди имтиёзҳо ва сабукиҳо пешниҳод карда шуданд. Масалан, сармоягузори хориҷӣ нисбат ба ширкатҳо/ташкilotҳои дохилӣ имтиёзҳои бештар доранд.

Тибқи кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КАҶТ) шахсони ҳуқуқӣ ширкатҳои наварин, ки дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ташкил карда мешаванд, аз лаҳзаи бақайдгирии умумидавлатӣ то лаҳзаи баъди соли бақайдгирии ибтидоии умумидавлатӣ ҳангоми ворид намудани онҳо аз ҷониби муассисон бо назардошти ҳаҷми камтарини сармоягузорӣ, ки қонунгузорӣ муайян кардааст, аз андозбандӣ аз даромад озод карда шудаанд. [5].

Барои таҳияи стратегияи баланд бардоштани ҷалби сармоягузори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон SWOT-таҳлил гузаронида шудааст.

Кишвари мо узви якчанд муассисаҳои минтақавӣ ва зерминтақавӣ ҳисобида мешавад, аз ҷумла:

- ✓ Созмони ҳамкории иқтисодӣ (СХИ)
- ✓ Фонди байналмилалӣ наҷоти баҳри Арал (ФБНБА);
- ✓ Комиссияи байнидавлатии ҳамоҳангсозии хоҷагии об (КБҲХО);
- ✓ Комиссияи байнидавлатии рушди устувор (КБРУ).

СХИ системаи байниҳукумати минтақавӣ оид ба мушкилоти рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳисобида мешавад. Ҳамкорӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи табиат ва рушди устувор. СХИ инчунин дар самти роҳбарии инфрасохтори энергетика ва ҳифзи табиат, захираҳои минералии табиӣ, ки дар атрофи минтақа ҷойгиранд, фаъолият мекунад [3].

Бояд қайд кард, ки олим-иқтисоддони шинохта доктори илмҳои иқтисодӣ профессор Қ.Шамсиев модели афзоиши сармоягузорӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод кардааст, ки дар ҷадвали 2 тибқи SWOT-таҳлил оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - SWOT-таҳлил - оид ба баланд бардоштани ҷалби сармоягузори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои заиф	Имкониятҳо	Хавфҳо
1. Инфраструктураи инкишофёфта.	1. Сатҳи пасти даромади аҳоли.	1. Рушди сайёҳӣ.	1. Маблағгузори асосии сармоягузори хориҷӣ ба соҳаҳои ашёи хом, ки захираҳои онҳо маҳдуд аст.
2. Мавқеи мусоиди иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ.	2. Таҳассуси пасти кадрҳои меҳнатӣ.	2. Рушди соҳаҳои коркард (хоҷагии кишлоқ).	2. Фаъолияти пасти сармоягузори пеш аз интиҳобот ва баъд аз он.
3. Мавҷудияти заминаи ҳуқуқӣ барои ҷалби сармоя.	3. Иқтисодии пасти истеҳсоли.	3. Тарғибу ташфиқи фаъоли ҷалби сармоягузори ҳар як соҳаи ҷумҳурӣ, аз ҷумла соҳаҳои хоҷагии кишлоқ	3. Афзалиятҳои нодурусти сиёсати сармоягузорӣ метавонанд ба рушди кишвар таъсири манфӣ расонанд.
4. Таърихи гузаштаи бой.	4. Инкишофи сусти системаи молиявӣ ва қарзӣ.	4. Қабули қонун "дар бораи сармоягузорӣ" барои ҳар як минтақаи ҷумҳурӣ бо назардошти вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ.	4. Баҳои минбаъдаи сармоягузори дар бахшҳои хоҷагии кишлоқ метавонад боиси аз даст додани сармоягузори ва боз ҳам бад шудани ҷалби сармоягузори хоҷагии кишлоқ гардад.
5. Мавҷудияти захираҳои табиӣ.	5. Сармоягузори кам ба илм.	5. Таъсиси мақомоте, ки барои ҷалби сармоягузорӣ дар сатҳи шаҳрӣ ва вилоятӣ бо барномаи аниқ масъул аст.	
	6. Қариб пурра мавҷуд набудани бозори дуҷуми коғазҳои қиматнок.	6. Таҳия ва озмоиши лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби бучет.	

Дар доираи татбиқи Нақшаи татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ Тоҷикистон муқаррароти асосии 5 арзиши асосии экологиро пешниҳод менамояд: ифлосшавии ҳаво, ифлосшавии об, минтақаҳои харобшуда, идоракунии партовҳо ва таназзули экосистемаҳои кӯҳӣ аз рӯи самти таназзули экосистемаҳои кӯҳӣ.

Дар маҷмӯъ, истифодаи моҳиронаи тадбирҳои номбаршуда ба таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқи минтақаҳои кӯҳӣ барои дурнамо ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат намуда, худтаъминкунии озуқаворӣ дар Тоҷикистон ва минтақаҳои онро ба таври назаррас беҳтар менамояд.

Тадқиқот муайян кардааст, ки рушди консепсияи иқтисодии экологӣ ва муттаҳидсозии асосҳои ташаккули устувор, неқӯаҳволии ҳифзи табиат аз ҷониби давлат, пеш аз ҳама, аз ҳисоби натиҷаҳои истифодаи оптималии иқтисодӣ бой ва табиӣ заминҳои кӯҳӣ тавассути қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи схема ва сохтмони маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза кафолат дода мешавад [8].

Дар мақола таъкид карда мешавад, ки самтҳои асосии таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ масъалаи калидии ҳалли на танҳо мушкилоти неқӯаҳволии озуқаворӣ кишвар, балки асосҳои методологии истифодаи гуногунии ҳудудӣ, густариши робитаҳои иқтисодии минтақаҳо, кишварҳои дорони бозорҳои ҷаҳонии аграрӣ мебошад.

Барои ташаккули истеҳсолоти устувори аграрӣ иқтисодиёти хоҷагии қишлоқи кишварро тағйир додан лозим аст, ки дар он ҳар як хоҷагии хурду миёна имконият дошта бошад, ки истеҳсоли худро амалӣ кунад. Истеҳсоли муосири аграрӣ на танҳо заминаи моддию техникии рушднашуда дорад, балки инфрасохтори дуруст (биноҳо, анборҳои маҳсулоти тайёр ва ғайра) надорад, ки дар фӯрӯши молҳои истеҳсолшуда дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ кӯмак расонанд [11].

Инчунин бояд қайд кард, ки самтҳои асосии таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ сиёсати қарзӣ ҷалби сармоягузориҳои инфиродӣ ба минтақаҳои кӯҳӣ мебошад. Бартараф кардани норасоии захираҳои молиявӣ бо мақсади ташкили бахши аграрии қаламравҳои кӯҳӣ сафарбар кардани ҳама гуна манбаъҳои дохилӣ ва беруниро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар оянда ҷалби қарзҳо ва сармоягузориҳои хориҷӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ҷалби сармоягузориҳои бевоситаи хориҷӣ ба минтақаҳои кӯҳӣ чумхурӣ яке аз вазифаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодии иқтисодиёти чумхурӣ ҳисобида мешавад.

Хулоса: Ҳамин тариқ, самтҳои асосии рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ инҳоянд: қорӣ намудани равандҳои нави технологӣ, ки ҳадди аққал 1,5 маротиба зиёд кардани ҳосили маҳсулотро аз як воҳиди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ кафолат медиҳанд ва тақмили равандҳои технологӣ шуғли коргаронро ба таври назаррас ҳавасманд мекунад. Истифодаи сармоягузориҳои гузошташуда ба афзоиши ҳосилнокии ҳам зироаткорӣ ва ҳам чорводорӣ таъсир мерасонад. Идоракунии босалоҳияти хоҷагӣ самаранокии истеҳсолотро хеле зиёд мекунад. Аз ин рӯ, истифодаи моҳиронаи омилҳои номбаршуда ба таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ барои дурнамо ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар ин минтақа мусоидат мекунад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019- 2020.
2. Андреев П. Обеспечение финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий // АПК: экономика, управление. -2002.-№ 9.-с.69.
3. Гордеев А. Пути выхода АПК из кризиса // Международный сельскохозяйственный журнал. - 1998.- № 6.- с. 9.
4. Ғафуров Х. Таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои кӯҳӣ. Душанбе «Ирфон» Душанбе.- 2009, 50с.
5. Дятченко Д.Г. Проблемы развития садоводства в рыночных условиях // Садоводство и виноградарство. - 2001.- № 3.- с. 10-12.

6. Игонина Л.Л. Инвестиции. - М.: 2002. - с. 127.
7. Концепцияи рушди устувори (КРУ) Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои. 2007г.
8. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана - Москва, 2006.- 300с.
9. Маълумот аз Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузории Вазорати рушди Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
10. Минасов М.Ш. Обеспечение устойчивого воспроизводства в АПК // АПК: экономика, управление. - 2002.- № 10.- 16-20.
11. Файзуллоева К.Н. Организационно-экономические основы формирования и развития сельского хозяйства горных районов республики. Известия Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе.2011(5), с.70-73.

Маълумот оид ба муаллиф:

Мирзон Некрӯз Мирзон - н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. **E-mail:** Nekruzjon1989@mail.ru. **Тел.:** +992 555-75-55-00

МАРҲИЛАҲОИ АСОСИИ БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТ
ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ

Аннотатсия: Иқтисодиёт ин яке аз соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятие мебошад, ки омили асосӣ баҳисобгири баҳисоб меравад. Модели рақамии иқтисодиёт дараҷаи осебпазирии иттилоотро баланд мебардорад. Яке аз муаммоҳое, ки бевосита бо ҷараёни рақами гардонии иқтисодиёт алоқаманд мебошад, ин дар навбати аввал набудани базаи қонунгузорӣ мебошад, ки ба лаҳзаҳои баҳсталаб оварда мерасонад. Ҷаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки зери назар қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат бениҳоят муҳим аст.

Калидвожаҳо: Иқтисодиёти рақами, ҷойҳои корӣ, трансформатсия, соҳаҳои иқтисодиёт, соҳаҳои ҷамъиятӣ, ҳисоботҳои соҳавӣ, иқтисодиёти информатики, алгоритмҳои русӣ, миқдори истихроҷи иттилоотӣ, идентификатсияи объект, почтаи электронӣ, ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ, хоҷагии қишлоқ, технологияи рақамӣ.

Аннотация: Экономика является одной из сфер общественной жизни, где бухгалтерский учет является основным фактором. Модель цифровой экономики повышает степень уязвимости информации. Одной из проблем, которая напрямую связана с процессом цифровизации экономики, является отсутствие законодательной базы, что приводит к спорным моментам. Сегодняшний мир охвачен новыми явлениями, имеющими чрезвычайно важное значение для развития государства и нации.

Ключевые слова: цифровая экономика, рабочие места, трансформация, секторы экономики, государственный сектор, отраслевые отчеты, компьютерная экономика, российские алгоритмы, объем интеллектуального анализа данных, идентификация объектов, электронная почта, информационные документы, сельское хозяйство, цифровые технологии.

Иқтисодиёт ин яке аз соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятие мебошад, ки омили асосӣ ба ҳисобгири баҳисоб меравад. Модели рақамии иқтисодиёт дараҷаи осебпазирии иттилоотро баланд мебардорад. Яке аз муаммоҳое, ки бевосита бо ҷараёни рақами гардонии иқтисодиёт алоқаманд мебошад, ин дар навбати аввал набудани базаи қонунгузорӣ мебошад, ки ба лаҳзаҳои баҳсталаб оварда мерасонад.

Ҷаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки зери назар қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат бениҳоят муҳим аст. Яке аз ин падидаҳои нав иқтисоди рақамӣ буда, доир ба ин дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 22 декабри соли 2017) чунин ироа шудааст: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат менамояд ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд»[4]. Бо мақсади тақомули минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвият додани нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия, вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа додан хеле муҳим мебошад.

Аз рӯи табиноти Бонки ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамӣ равияи нави иқтисодиёт буда, ба дониш ва рақамҳои технологӣ таъя менамояд, ки дар доираи он бӯ ҷамъият, соҳибкорон ва давлат таҷриба ва имкониятҳои нави рақамиро ба даст меоранд.

Айни замон, масъалаи истифодабарии технологияҳои пешқадами иттилоотӣ дар соҳаҳои муҳталифи фаъолияти инсонӣ бештар муҳим мегардад, аз ҷумла дар

баҳисобгирии муҳосибӣ, ки унсури марказии низоми идоракунии ҳама гуна объект маҳсуб меёбад.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ тақомули технологияҳои муосири иттилоотӣ – телекоммуникатсиониро тақозо менамояд, ки барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ имконоти навро фароҳам меорад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба баландбардории рақобатпазирии ташкилот аз ҳисоби ихтисори хароҷот, коҳиши таъсири омили инсонӣ ва афзоиши суръати фаъолият мусоидат мекунад. Равандҳои муосир ба таҳаввулоти рақамисозии иқтисоди ҷаҳонӣ таърихи рушди рақамисозӣ гетерогенӣ буда, ташаккули он аз сатҳи ҳамгироии навовариҳо дар гурӯҳи кишварҳо вобастагӣ дорад. Тадқиқотчиёни институти тичорати Колумбия се марҳилаи таҳаввулоти рақамиро фарқ мекунанд, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Марҳилаҳои рақамикунони иқтисод дар ҷаҳон.

Расми 1. Марҳилаҳои рақамикунони иқтисод дар ҷаҳон

Айни замон, дар сектори воқеии иқтисодиёт талабот ба мутахассисон, сармуҳосибон, муовинони онҳо, муҳосибони калон, муҳосибони дар амалиёти даромад ва хароҷот иштирокдошта афзун мегардад.

Гузашта аз ин, тамоюли густариши тахассуси кормандон дар бахши баҳисобгирӣ ба назар мерасад [1, с.53-55]. Рӯз аз рӯз технологияҳои нав ба шумораи торафт афзояндаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид мешаванд. Баҳисобгирии муҳосибӣ бе диққат намондааст ва ҳоло технологияи иттилоотӣ ба касби муҳосиб мустақиман ворид гардидааст. Дар муддати тӯлонӣ касби муҳосиб дар бозори меҳнат яке аз касбҳои серталаб буд ва тайи чанд соли охир ба тағйироти ҷиддӣ дучор гардид, зеро гузариш ба 64 иқтисоди бозорӣ ба рушди технологияҳои нав, ки ба ҳисобдорӣ низ марбут аст, оварда расонид. Барои касе пӯшида нест, ки пешрафти техникӣ вақтҳои охир ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид гашта, шӯъбаҳои иқтисодии корхона ва ташкилотҳо берун аз таваҷҷуҳ намондаанд, пешрафти илмӣ-техникӣ ба заминаи техникӣ таъсир расондидааст. Аксари кормандони баҳисобгирӣ аз маълумотҳои шабакаи ҷаҳонӣ барои самараноктар гузаронидани баҳисобгирӣ ва дар муддати чанд дақиқа фаҳмидани он, ки номаълум аст, истифода мебаранд.

Акнун муҳосибро интизор шудан лозим нест, ки шумораи навбатии маҷалла, ки навигарҳои марбут ба баҳисобгирӣ инъикос мекунад, кай мебарояд. Воридшавӣ аз шабака ба шабака ва фавран огоҳ шудан аз навсозиҳо кифоя аст, ки ин корро осон мекунад ва вақтро барои масъалаҳои муҳимтарин нисбат ба хондани маҷаллаҳо озода мекунад. Солҳои охир истифодаи технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият, алаҳусус дар баҳисобгирӣ, ба муҳимтарин масъала табдил ёфтааст. Дар робита ба он, савол дар бораи дурнамои рушди касби муҳосибӣ ба миён омад: оё тадриҷан аз бозори меҳнат хориҷ мешавад ё марҳилаи нави рушди касби муҳосибӣ оғоз мегардад? Яке аз унсурҳои асосии низоми баҳисобгирӣ ҷузъи ахбории ду зернизомии вай - баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии молиявӣ маҳсуб меёбад.

Инчунин, мо метавонем тағйирёбии вазифаи идоракуниро ба вазифаи иттилоотӣ дар асоси автоматикунонии нуктаҳои тағйирёбии рақамии ташкилот пай барем. Бояд хусусиятҳои навтарин, усулҳои ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооти иқтисод, инчунин ҳамгирии онро бо иттилоот дар бораи муҳити беруна ва ҷанбаҳои дигари тичорат ба эътибор гирем. Муҳосиб аллакай корманди оддӣ нест, ки танҳо баҳисобгирии муҳосибиро пеш мебарад, ин касб дар тӯли чанд соли охир ба туфайли ҷорӣ намудани ҳамон технологияҳои рақамӣ ба кулӣ тағйир ёфт. Яъне, тағйироте, ки мо баррасӣ мекунем, на танҳо ба ҳуди муҳосибот, балки ба касби муҳосибӣ низ дахл дорад. Аксари олимон чунин мешуморанд, ки нишонаҳои асосии тағйирот дар аз навсозии назарияи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар иқтисоди рақамӣ чунинанд: тавсеаи инъикоси доираи корхона дар баҳисобгирӣ; баландбардории сифат ва самаранокии фаъолияти муҳосибӣ; муайянсозӣ ва афзоиши теъдоди объектҳои нави баҳисобгирӣ; 65 таҳияи усулҳои инноватсионии арзёбии объектҳои нави баҳисобгирӣ; ташаккулдиҳии муносибатҳо ба ҳамгирии шаклҳои мухталифи баҳисобгирӣ; истифодабарии технологияҳои муосири иттилоотии ватанӣ ва хориҷӣ; таҳияи ҷанбаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии рушди соҳаи ҳисобдорӣ.

Яке аз касбҳои наво, ки пайдоиши вай бевосита ба ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ алоқамандӣ дорад, касби аудиторӣ ба ҳисоб меравад. Аудит ҳамчун унсури ҷудонопазири иқтисоди бозорӣ, шакли пешқадами назорати молиявӣ буда, дар шароити муносибатҳои озодаи бозорӣ ва устувории иқтисодӣ ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст. Дар фаҳмиши муосир аудит фаъолияти соҳибқории аудиторонро роҷеъ ба баамалории санҷишҳои мустақили ғайриидоравии ҳисоботи молиявӣ, ҳуҷҷатгузори пардохтӣ – ҳисоббаробаркунӣ, эълomiaҳои андоз ва дигар уҳдадорӣҳо ва талабномаҳои молиявии субъектҳои иқтисодӣ, ҳамчунин расонидани дигар хизматҳои аудиториро ифода менамояд. Аз солҳои 60 истифодаи компютерҳо барои иҷрои масоили баҳисобгирии муҳосибӣ яку якбора афзуданд.

Дар робита бо он, Институти аудиторони дохилӣ соли 1977 лоиҳаро оид ба таҳқиқи имконоти гузаронидани аудити низомҳои автоматикунонидашуда бо мақсади баҳодиҳии сифати аудит ва назорати низомҳои коркарди электронии маълумотҳо таҳия намуд. Соли 1976 Ассотсиатсияи аудиторони низомҳои коркарди электронии маълумотҳо ва Институти аудиторони коркарди электронии маълумотҳо таъсис дода шуда, соли 1987 «Стандартҳои умумии аудити низомҳои ахборотӣ»-ро таҳия намуданд [6, с.67]. Ба туфайли давраи технологияҳои рақамӣ, аудитор имконияти ҳар чӣ бештар нодирро ба даст меорад. Таъминоти такмилёфтаи барномавӣ, ки захираҳои интелекти сунъиро ҳар чӣ бештар фаъол татбиқ менамояд, ба табодули касби муҳосибӣ – аудиторӣ мусоидат намуда, ба иҷрои корҳои якнаваъи мошинӣ оварда расонида, ба инсон асосан нақши стратегиро муқаррар менамояд. Аммо рушди технологияҳо маънои онро надорад, ки аудит ва аудитор нолозим мегарданд, баръакс онҳоро барои аз нав таҳассусгирӣ ва бадастории малакаҳои техникӣ, ҳамчунин дар «парвандаи» худ уҳдадор менамояд.

Таҳқиқоти аз ҷониби институти аудиторони дохилӣ гузаронидашудаи малакаҳои дорои талаботи бештар буда, дар 66 аудити дохилӣ ошкор сохт, ки аксари иштирокчиён маҳз IT – малакаҳоро интихоб намуданд [2, с.102]. Ҳамчунин, мувофиқи боз як таҳқиқоти FRC (шӯро оид ба ҳисоботи молиявӣ), ки мавзӯаш сифати аудит байни шаш намоёнҳои калонтарини соҳа буд, истифода аз усулҳои таҳлили маълумотҳо дар аудит яке нишондиҳандаи калидии сифати вай маҳсуб меёбад [3, с. 103]. Ҳамин тариқ, дар шароити иқтисодӣ рақамӣ ба аудитор лозим аст, ки дорои дониш оид ба технологияҳои муосир ва усулҳои пешрафтаи таҳлили иттилооти молиявӣ бошад. Истифодабарии технологияҳои компютерӣ тайи даҳсолаҳо ба заминаи аудити ҳисоботи муҳосибии молиявӣ табдилёфт.

Барномаҳои аз ҷониби аудиторон ба таври анъанавӣ истифодашавандаро ҷамъоварӣ намуда, ташаккул доданд ва интихоби маҳдуди маълумотҳои сохторгардидаи молиявӣ ва интихоби ғавриро пешниҳод мекарданд. Лекин дар робита бо талаботи доимо афзояндаи кифоягии ҷамъоварии далелҳои аудиторӣ, дараҷаи вучуддоштаи коркарди таҳлилии нокифоя мегардад. Вақтҳои охир ширкатҳои азими байналмилалӣ аудиторӣ оид ба зехни сунъӣ ғавриятро огоз кардаанд.

Зехни сунъӣ тарҳи назариявиро ифода менамояд, ки ҳамчун муҳити компютерӣ тасвир намудан мумкин аст ва барои ҳалли масъалаҳои одатан бо ҷалби ақли инсонӣ ба амал овардашаванда, кодир аст. Ҳамчунин, ин технологияҳо баъзан маърифатӣ низ меноманд. Технологияҳои маърифатӣ ба аудиторон имконияти автоматӣ кунонидани масъалаҳоеро пешниҳод менамояд, ки татбиқи онҳо қаблан дар тӯли даҳсолаҳо дастӣ иҷро мегардид, масалан ҳисобкунии миқдори захираҳо ё коркарди тасдиқкунии ҳуҷжат. Дар натиҷа ийхтисоркунии масъала, аудиторон имконияти бештарро ба баланд бардории сифат бо ёрии баҳодиҳии таҳлилии пешрафтаҳо ба даст оварда, ҳиссаи зиёди вақти худро ба ҳалли масъалаҳо, ки мулоҳизаронии касбӣ ва таҳлилии бештарро талаб менамоянд, равона месозанд. Ба сифати мисоли соҳае, ки дар он аудиторон аз истифодабарии технологияҳои маърифатӣ ағзалиятро дар тафтиши ҳуҷжатҳо дидан мумкин аст.

Бинобар ин, маҳз истифода технологияҳои маърифатӣ дар амалияи аудиторӣ ба аудитор ҷиҳати таъмини сатҳи ба қадри кофӣ баланди сифати аудитор дар асоси имкониятҳои мазкур таъмин менамояд: [3, с.167] а) афзун гардидани дарбар гирии маълумотҳо; б) таҳлили ба қадри корӣ детали маълумотҳо; в) ғавмиши бештари воситаи идоракунии, ба ҳисобгирии муҳосибӣ, амалияи равандҳо ва ҳисоботи мизоч; г) таваҷҷуҳи нисбатан баланд ба тафтишоти аудиторӣ бо арзиши баланд дар соҳаҳои дорои авфи баланд барои тичорат ва ҳисоботи мураккаб; д) дурнамои ҳарчӣ бештар васеъ барои бизнес ва ҳавфҳои он.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти рақамӣ робитаи қавии донишҳои назариявӣ ва ИТ-малакаҳо дошта, ин ба истифодабарии технологияҳои ахборотӣ имкон медиҳад, ки ба автоматизатсияи корҳо, сарфаи хароҷоти муваққатӣ ва баланд бардории сифати кор овард расонад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Коржова О.В., Филимонов А.А. Цифровая экономика в бухгалтерском учете // Научное обозрение. Педагог-киенауки. 2019. – № 4-4. С. 53-55
2. Мельник, М.В. Новые повороты учета, анализа и аудита. // Учет. Анализ. Аудит. 2018. – №1. – С. 102
3. Пожарицкая, И. М. Проблемы проведения аудита в условиях цифровой экономики. // Устойчивое развитие социально-экономической системы Российской Федерации. 2018. – С. 167
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ. Раҳмонба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12. 2017. – Душанбе, 2017 .
5. Ерохина, Е. И. Анализ проблемы перспективы в рынка аудиторски хуслугв 2000–2017 гг.: Монография «Экономика России». Актуальные проблемы и вызовы. - М.: Издательство «Научный консультант», 2018. - С.67-96

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мисоков Сухроб Савзалиевич – омӯзгори кафедраи менеҷмент ва ташики сайёҳии ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 902-02-03-50,

Табарова Нилуфар Ҳасановна омӯзгори кафедраи менеҷмент ва ташики сайёҳии Донишгоҳи Давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 072 94-19-19.

ПАРАДИГМЫ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВУЗОВ

Главная цель экономически устойчивого развития государства состоит в получении образования и формирования профессионального общества, где необходимо инновационное развитие страны, а также повышение уровня развития сферы образовательных услуг.

За годы независимости Республики Таджикистан в государственной политике сформировался качественно новый подход к управлению системой образования. В связи с этим Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил, что «В своей политике я ставлю образование в первую очередь». Такая постановка проблемы имеет большое политическое, социальное, просветительское и культурное значение, предоставляя широкие возможности развитию образования по всем аспектам. В образовательных учреждениях всех ступеней увеличится уровень образованности, отвечая требованиям государственных стандартов образования и международным нормам. Качество подготовки специалистов для образовательных учреждений, подготовки и переподготовки педагогических кадров войдет в определенную систему» [4].

Подготовка педагогических кадров различных направлений высшего профессионального образования осуществляется в соответствии с потребностями образовательных учреждений республики. Поэтому, необходимо усовершенствовать систему высшего образования, на основе новых государственных образовательных стандартов, которые позволят приблизиться к уровню образования развитых стран мира.

Повышение квалификации необходимо для предоставления и удовлетворения потребностей участников рынка в специалистах, которая готовит конкурентоспособных кадров на рынке труда.

Компетентный подход обучения кадров должен быть сконцентрирован на стратегическое направление деятельности учреждений высшего профессионального образования (УВПО), то есть формирование навыков и компетенций, который даст возможность повысить конкурентоспособность учреждений высшего профессионального образования в целом.

Мы считаем, что кадровый потенциал учреждений высшего профессионального образования, отображает их возможности на будущее, где необходимо иметь ввиду: опыт работы, стаж, инициативность, уровень образования, результативность, профессионализм и др.

Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, отметил, что: «...в образовательном процессе надо иметь в виду одну истину: в современном мире достигнет больших успехов та страна, которая уделяет большое внимание повышению уровня образования в обществе и внедряет в жизнь новую технику и современную технологию...» [4].

В настоящее время в Республике Таджикистан особое внимание уделено сфере образования, а также повышению уровня оказания образовательных услуг в учреждениях высшего профессионального образования. Следовательно, учреждения высшего профессионального образования свою деятельность концентрируют на то, чтобы удовлетворить потребности нынешнего рынка труда.

Проведенное исследование показало, что в учреждениях высшего профессионального образования имеется научно-исследовательский потенциал, который позволяет предоставлять инновационные образовательные услуги в условиях конкуренции на рынке образовательных услуг.

В Республике Таджикистан рынок образовательных услуг динамично развивается, а также стремится приспособиться к мировым тенденциям и современным условиям жизни граждан страны. Исходя из этого, нами были выделены особенности развития, характеризующие состояние рынка образовательных услуг на сегодняшний день (рис. 1).

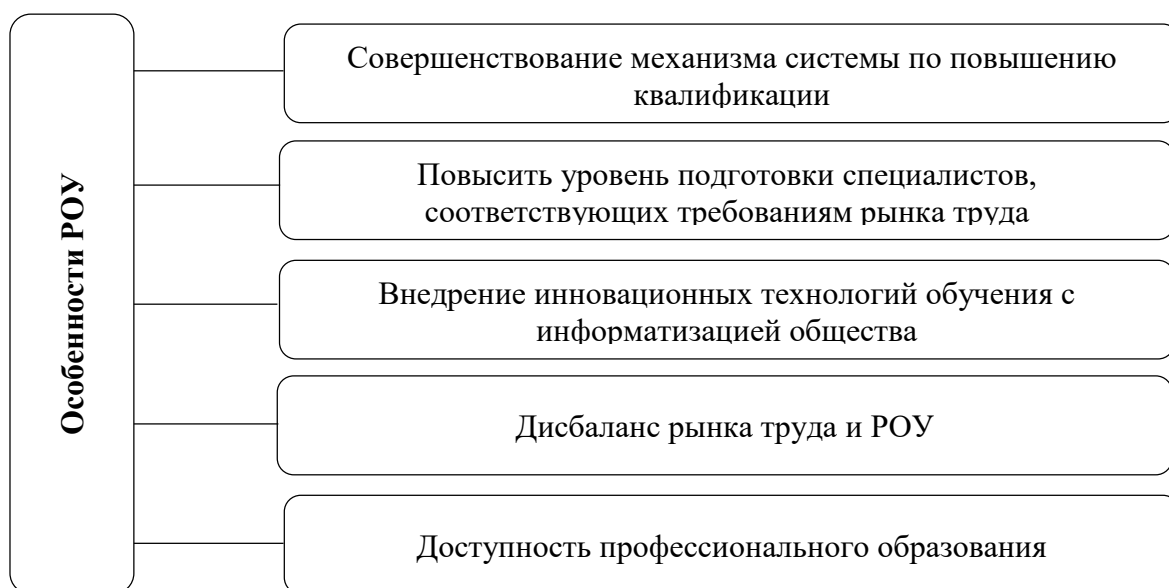

Рисунок 1- Особенности развития рынка образовательных услуг
(составлено автором)

На рынке образовательных услуг происходит рост спроса на квалифицированные кадры (специалистов), которые смогут оказать образовательные услуги учреждениям высшего профессионального образования.

Следовательно, в условиях рынка, необходимо провести анализ по выявлению проблем образовательных услуг и пути их решения по развитию системы повышения квалификации, где определяются перспективные направления и функции в современных социально-экономических отношениях.

Образовательные услуги бывают: несохраняемые; изменяемые качества; отсутствие гарантий; неосязаемые; целостностные; длительного потребления; сложные; многократного использования; взаимосвязанные с потребителями; невозможность гарантии достижения высокого результата этой услуги, которая зависит от личных качеств обучающегося[1,3,5].

На основе проведенного анализа, дана характеристика видов образовательных услуг в Республике Таджикистан (табл. 1).

Таблица 1- Характеристика видов образовательных услуг

Основание	Вид	Характеристика
Обучение	Бесплатное	образовательные услуги – государственные образовательные услуги (бюджетное финансирование,
	Платное	образовательная услуга, которую предоставляют негосударственные учреждения и лица, занимающиеся индивидуально в сфере образования на платной основе.
Тип обучения	Договорные	Платных образовательных услуг (заключение договора с
	Конкурсные	Поступление УВПО на конкурсной основе, через НЦТ при Президенте Республики Таджикистан
	Адресные	образовательные услуги оказываются определенному лицу (домашнее обучение) дому)
Длительность предоставления	Краткосрочное	Семинары, курсы, тренинги, лекции
	Среднесрочное	Повышение квалификации, переподготовка кадров и др.
	Долгосрочное	Учёба в образовательном учреждении

Метод обучения	Традиционное	Лекции, семинары
	Практическое	Кейс методы, тайм-менеджмент, решение деловых ситуаций
	Электронное	Обучение ИКТ
Виды решения задач	Обще-образовательные	Программы, формирующие основу для обучения профессиональных образовательных программ
	Профессиональные	Подготовка кадров в УВПО, имеющих государственную аккредитацию
Форма обучения	Очная	Основная форма обучения в УВПО
	Заочная	Самообучения + очная форма обучения (для подготовки)
	Вечерняя	Обучение в вечернее время
	Дистанционная	Самостоятельная форма обучения студента с использованием ИКТ

Источник: составлено автором

Следовательно, мы считаем, что образовательные услуги в сфере образования, также нужно уделить внимание на качественное обеспечение необходимого технического оборудования в аудиториях учреждений высшего профессионального образования.

Инновационный прогресс в сфере услуг и особенно его сегмента образовательных услуг в учреждениях высшего профессионального образования позволил перейти, на современные информационные технологии, а также на индивидуальную мобильность. Большинство молодежи, стараются приспособиться к требованиям рынка труда.

Ученый-экономист в своей работе анализировала организационно-экономические аспекты социальных услуг в условиях рыночной экономики, где отмечено, что «...образовательная сфера, является основным в социальном секторе. Изучив реформы социальной сферы в годы независимости, выявлено, что оказание социальных услуг в сфере высшего образования основывается на политику модернизации всех звеньев ее деятельности, где произошло значительное изменение. Переход на кредитную систему обучения в рамках Болонской конвенции, требующая трехступенчатую систему обучения, это одна из направлений реформы в сфере образования. Во-первых, она целенаправленна на улучшение этой сферы, роста уровня качества образования и эффективная подготовка кадров; во-вторых, снизила уровень качества образования и престижа высшего образования. Только сфера высшего профессионального образования в инновационных условиях коммерциализирует, доступ к которой сокращается»[3].

С другой стороны, в Республике Таджикистан существует проблема в получении и доступа профессионального образования. Однако необходимо отметить, что для решения этой проблемы в республике был открыт Национальный Центр Тестирования при Президенте Республики Таджикистан, который открывает потенциальным пользователям образовательных услуг дорогу в учреждения высшего профессионального образования.

Следовательно, необходим переход к инновационному управлению кадров в учреждениях высшего профессионального образования, потому что произошли модификации в деятельности профессорско-преподавательского состава и управленческих кадров, где нужен системный подход к их управлению.

Изучив работы Демцура С.С., Гордеева Д.С. и Кадыровой З.Х. по развитию потенциальных кадров учреждений высшего профессионального образования, нами были выявлены нижеследующие этапы (табл. 2) [2].

Таким образом, считаем, что вышеперечисленные этапы, должны быть взаимосвязаны, и включены в блок системы управления кадровыми ресурсами учреждений высшего профессионального образования, где функционирует принцип единоначалия и участвует весь профессорско-преподавательский состав.

Таблица 2 - Этапы по развитию потенциальных кадров

№	Этапы
1.	подбор персонала
2.	оценка персонала
3.	оценка трудового потенциала работников
4.	аттестация кадров
5.	адаптация персонала
6.	адаптация молодых специалистов, развитие PR
7.	обучение персонала
8.	планирование развития персонала, профессиональная подготовка, повышение квалификации
9.	анализ качества трудовой деятельности, удовлетворение потребностей, социальные условия труда, морально-психологический климат в коллективе
10.	мотивация и стимулирование
11.	обеспечение социального развития организации: изучение причин социальной напряженности, разработка социальных программ, организация медобслуживания

Источник: составлено автором

Кроме того, для результативной деятельности учреждений высшего профессионального образования важную роль играет участие всего профессорско-преподавательского состава и сотрудников в научно-исследовательских работах, которые позволяют подготовить научно-педагогические кадры.

На наш взгляд, научно-исследовательская работа, научные статьи, методические разработки, являются основными показателями для оценки деятельности профессорско-преподавательского состава.

В целом, мы считаем, что необходим механизм управления системы образования, для эффективного использования ресурсов, стабильного развития, повышения уровня качества образования и уровня профессорско-преподавательского состава в учреждениях высшего профессионального образования Республики Таджикистан.

Литература:

1. Ганиева С.Б. Стратегические направления развития рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан: дис.... к.э.н.: 08.00.05 / Ганиева Ситора Баходуровна. – 2020. – 164с.
2. Кадырова З.Х. Развитие кадрового потенциала вузов – важный фактор повышения качества образования. /З.Х. Кадырова. // Международная научно-практическая конференция. – Москва, МВШСЭН, 2011. – С.18–24.
3. Ойматов Б.Ш. Развитие социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан). Автореферат дис. ... к.э.н.: 08.00.05 / Ойматов Бахтиер Шорахматович.–Душанбе, 2019. – 24с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.01.2021г.
5. Рустамова Х.Р. Совершенствование механизма функционирования рынка образовательных услуг/Х.Р. Рустамова, . 08.00.05. дисс...к.э.н. 2018. - 149с.
6. Саидова Х.М. Организационно-экономические аспекты социальных услуг в условиях рыночной экономики. /Автореферат дис... к.э.н.: 08.00.01 /Саидова Х.М. [Место защиты:ТНУ] – Душанбе, 2021. – 57с.

Сведения об авторе:

***Мумтоз Назири** - к.э.н., старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции*

ИНТЕРНЕТ МАРКЕТИНГ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аннотатсия. Дар ҷаҳони муосир, ки дар он ҳама равандро тижоратӣ торафт рақамӣ мешаванд, интернет-маркетинг дар рушди иқтисодиёти рақамӣ нақши муҳим мебошад. Ин яке аз воситаҳои асосист, ки ба ширкатҳо имкон медиҳад муштариёни навро зуд ва самаранок ҷалб кунанд, муштариёни мавҷударо нигоҳ доранд, эътибори брендро афзоиш дода фуруширо зиёд кунанд. Аз ин рӯ, тадқиқоти ин мавзӯ аҳамияти баланд дорад, зеро омӯзиши ин масъала метавонад барои соҳибкорӣ ва давлат баробар муфид бошад.

Калидвожаҳо: Интернет-маркетинг, иқтисоди рақамӣ, инноватсия, SMM, контент-маркетинг, технологияҳои муосир.

Аннотация. В современном мире, где все бизнес-процессы все более цифровые, интернет-маркетинг играет важную роль в развитии цифровой экономики. Он является одним из главных инструментов, которые позволяют компаниям быстро и эффективно привлекать новых клиентов, удерживать уже существующих, повышать узнаваемость бренда и увеличивать продажи. Поэтому данная тема имеет высокую актуальность для исследования, так как изучение этого вопроса может быть полезным для бизнеса и государства в равной мере.

Ключевые слова: Интернет-маркетинг, цифровая экономика, инновации; SMM, контент-маркетинг, современные технологии.

Интернет-маркетинг ин маҷмӯи усулҳо ва технологияҳо мебошад, ки ба ширкатҳо имкон медиҳад бренд, маҳсулот ва хидматҳои худро дар Интернет таъриф кунанд. Вай аз воситаҳои гуногун, ба монанди контекст-маркетинг, рекламаи сатри раво (контекстӣ), SEO, SMM ва ғайраҳо таркиб ёфтааст. Ин концепсия дорои потенциали бузургӣ рушди иқтисоди рақамӣ аст, зеро он ба ширкатҳо дар ҷалби муштариёни бештар, баланд бардоштани фуруш кӯмак мекунад. [1].

Контент - маркетинг яке аз усулҳои самараноки интернет - маркетинг мебошад, ки он стратегияи пешбурди бренд, мол ё хидмат тавассути эҷод ва паҳн кардани контенти (мундариҷа) баландсифат ба аудитория (харидорон) мебошад[2]. Он ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки иттилооти мувофиқро барои ҷалби гурӯҳи харидорони муайян таҳия ва паҳн кунанд. Маводи ин намуди таърифот метавонад дар шаклҳои гуногун, аз қабилӣ мақолаҳо, видеоҳо, аудио, инфографика, вебинарҳо ва ғайра бошад. Ин восита ба ширкатҳо барои, мавқеи худро беҳтар сохтан шумораи муштариёноро афзоиш додан кӯмак мекунад.

Идеяи асосии контент - маркетинг дар он аст, ки бренд тавассути эҷоди контенти аз ҷиҳати иттилоотӣ бой ва ҷолиб метавонад ҳиссаи худро дар бозори молу хизматрасонӣ инкишоф диҳад.

Эҷоди контент (мундариҷа) қадамҳои зеринро дар бар мегирад:

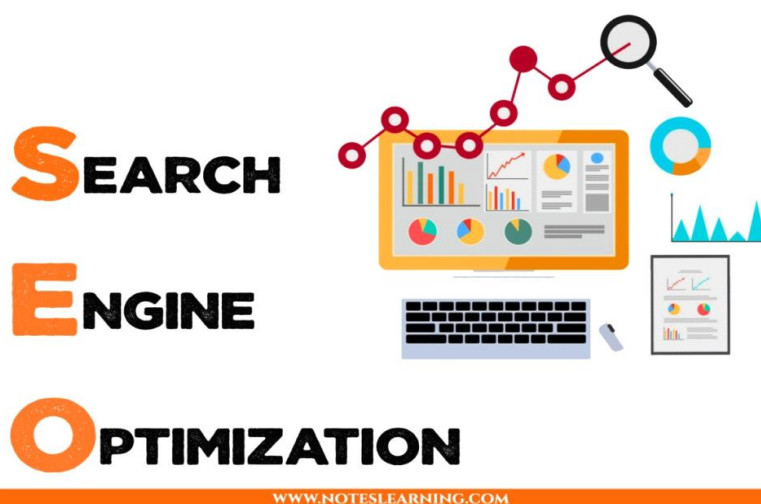
- Тадқиқоти аудитория ва эҳтиёҷоти он.
- Таҳияи контент-стратегия.
- Эҷоди контент (он бояд ғоиданок ва нодир бошад).
- Паҳн кардани контент тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, блогҳо, бюллетенҳо, SEO, шарикони контент[3].

Контенти дуруст сохташуда ва муносиб метавонад микдори аудиторонро ба вебсайт рушд дода, табдилёбии (конверсия) истифодабарандаро ба харидорон афзоиш диҳад. Татбиқи ин намуни стратегияи маркетингӣ вақти тӯлониро гирад ҳам, аммо метавонад барои ҳуди ширкат ғоидаовар бошад.

Рекламаи контекстӣ (сатри равон) як шакли таблиғест, ки дар он реклама дар намуни контекст дар саҳифаҳои вебсайтҳо, замимаҳои мобилӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ намоиш дода мешавад[4].

Рекламаи контекстӣ метавонад дар шакли баннерҳо, таблиғоти видеоӣ, истинодҳои матнӣ, ки ба мундариҷаи сайт дохил карда шудаанд, намоиш дода шавад. Масалан, агар қорбар дар қустуҷӯи маълумот дар бораи технологияҳои нав бошад, дар сомона баннери таблиғоти смартфон ё қомпютер намоиш дода мешавад.

Бартариҳои асосии таблиғоти контекстӣ ин дақиқӣ, назорати бучаи таблиғотӣ ва қобилияти таҳлили оморӣ он мебошанд. Дар иқтисодиёти рақамӣ рақобат он қадар баланд аст, ки ин намуни онлайн-реклама воситаи ҳатмӣ барои пешбурди тиҷорат аст.

SEO (Search Engine Optimization) – ин намуни интернет-маркетинг стратегияе мебошад, ки барои беҳтар намоён кардани рейтингҳои вебсайти ширкат дар системаҳои қустуҷӯӣ ба монанди Google , Bing ва Yahoo истифода мешавад. Бисёр ширкатҳо усули SEO-ро барои қалби муштариёни нав ва афзоиши қурӯши маҳсулот ва хидматҳои худ истифода мебаранд. Дар зер қанд ширкатҳои машҳуре ҳастанд, ки усули SEO-ро бомуваффақият истифода кардаанд:

- **Amazon** ширкати қалонтарини онлайнӣ барои қурӯши молу хизматҳо ба ҳисоб меравад. Онҳо методи SEO-ро барои тарғиб кардани саҳифаҳои маҳсулоти худ истифода мебаранд, ки то сатҳи баландтарини рейтингро таъмин карда аудиторияи қадди аксарро қалб қунанд. Қапители ин ширкат дар соли 2020 зиёда 1,5 триллион қоллари ИМА-ро ташиқл дод, ки ин нишондиҳанда дар қаҳон қои сеюм мебошад.

- **Coca-Cola** бузургтарин истеҳсолкунандаи нӯшоқиҳои ташинашиқан дар қаҳон аст. Ширкати мазқур низ SEO-ро муқтазам барои пешбурди саҳифаҳои худ аз қумла блогҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ, барои қалби истеъмолкунандагони нав ва баланд бардоштани оғоҳии бренди худ истифода мебаранд. Аз рӯи қурнали Forbes ширкати **Coca-Cola** дар соли 2022 қойи 114-умро ишғол намуд.

- **Airbnb** як хидмати онлайнӣ мебошад, ки ба одамон имқони медиҳад, манзилҳои қистро дар қисматҳои қуноғуни қаҳон пешақӣ банд намоянд. Онҳо низ методи

SEO-ро барои пешбурди саҳифаҳои ҷустуҷӯии худ дар категорияи манзили истифода мебаранд, то ба истифодабарандагон натиҷаҳои дақиқтар ва мувофиқро нишон диҳанд. Ҳоло **Airbnb** дар 65000 шаҳрҳои ҷаҳон барои мизочони худ ҷои зистро барои иҷора пешниҳод менамояд.

- **Zara** яке аз бузургтарин фурӯшандагони мӯд дар ҷаҳон аст. Онҳо методи SEO-ро барои таблиғи маҳсулот дар саҳифаҳои худ истифода мебаранд, то шумораи ҳадди аксари муштариёро ҷалб кунанд.

Бисёре аз ширкатҳои дигар низ усули SEO-ро барои баланд бардоштани намоёнии бренди худ дар системаҳои ҷустуҷӯӣ ва ҷалби муштариёни нав истифода мебаранд.

SMM (Social Media Marketing) маркетингест, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад ва ба пешбурди маҳсулот ё хидматҳо нигаронида шудааст. Бо рушди иқтисодии рақамӣ SMM ба воситаи муҳимтарин барои ҷалби муштариён ва баланд бардоштани эътибори бренд таъсирро меорад.

Яке аз бартариҳои SMM – ин бевосита бо ҳуди муштарӣ алоқа барпо кардан ба ҳисоб меравад. Барои самаранок истифода бурдани шабакаҳои иҷтимоӣ дар тиҷорат бояд аудиторияро таҳлил карда ва платформаҳоеро ки муштариён вақти бештарро дар онҳо сарф мекунад муайян кард. Ин ба беҳтар шудани худхаридшавии сармоягузориҳо (ROI - Return on Investment) мусоидат мекунад.

SMM инчунин истифодаи воситаҳои пулакиро (масалан, таблиғ дар шабакаҳои иҷтимоӣ) дарбар мегирад, ки барои таблиғи мақсаднок (таргетированная реклама) имкониятҳои бештар фароҳам меорад. Ин амал таъсирҳои истифодабарандагонро ба харидорон беҳтар карда тиҷоратро дар иқтисоди рақамӣ муваффақтар мекунад[5,6].

Маркетинги интернетӣ нисбат ба усулҳои анъанавии маркетинг афзалият дорад. Он ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки дар бораи муштариёни худ маълумоти дақиқтар ба даст оранд, шумораи харидонро зиёд кунанд, фурӯшро афзоиш диҳанд ва обрӯи худро баланд бардоранд. Инчунин ин механизм дар иқтисоди рақамӣ як роҳи нисбатан камхарҷи таълимот аст, зеро он метавонад барои наздиктар ба шунавандагони мақсаднок мутобик карда шавад.

Ҳамин тариқ, маркетинги интернетӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисоди рақамӣ рушдбанда мебошад. Он ба ширкатҳо имкониятҳои муфид барои ҷалб ва нигоҳ доштани муштариён ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо фароҳам меорад. Бо афзоиши шумораи корбарони Интернет ва пешрафти технология, маркетинги онлайнӣ таҳаввулро идома дода, роҳҳои муассиртар ва инноватсионии ноил шудан ба ҳадафҳои тиҷоратро фароҳам меорад. Маркетинги интернетӣ воситаи калидии рушди иқтисоди рақамӣ мебошад. Он нисбат ба усулҳои анъанавии маркетинг бартариҳо дорад, аз ин рӯ он дар байни ширкатҳое, ки мехоҳанд дар иқтисоди рақамӣ рушд кунанд, бештар маъмул мегардад.

Список литературы

1. Bondarenko V.M. Digital Economy: a Vision from the Future // Journal of Economic Science Research. 2020. Т. 3. № 1. С. 16-23.
2. Кутовой Г. Цифровая экономика — это экономика новых скоростей // Вести в электроэнергетике. 2019. № 1 (99). С. 46-51.
3. Аузан А.А. Цифровая экономика как экономика: институциональные тренды // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. 2019. № 6. С. 12-19.
4. Sembekov A.K., Budeshov Ye.G., Tazhbayev N.M., Ulakov N.S., Tyupakova N.N. Digital Economy of Kazakhstan: Theoretical Aspects, Development Opportunities // Bulletin of Karaganda University. Economy Series. 2020. Т. 98. № 2. С. 79-89 .
5. Донецкова Я.А., Мойсеева Т.Б. Контекстная реклама как один из инструментов SMM – маркетинга // Новая наука: Опыт, традиции, инновации. 2016. № 1-1 (59). С. 98-102.
6. Юнисов А.М. Контекстная реклама: размещение или управление? // Интернет-маркетинг. 2011. № 2. С. 72-76.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муҳиддин Фазлиддин Насриддинович - ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи кӯҳию металлургии Тоҷикистон. E-mail: fmuhiddinov9@gmail.com

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ДАВРАИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар айни замон иқтисодиёти ҷаҳон, аз ҷумла иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дигаргуниҳои нав қарор дорад. Дар шароити дигаргунсозии иқтисодӣ татбиқ ва ҷоринамудани технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ба назар мерасад. Ин технологияҳо тайи солҳои охир дар иқтисоди ҷаҳонӣ бомуваффақият ҷорӣ карда шуда истодаанд ва дар ин самт рушд мекунад. Яке аз технологияҳои асосии рушди рақамикунонии иқтисодиёт ин истифодаи интернетӣ ҷаҳонӣ мебошад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт системаҳои нав пайдо мешаванд, аз ҷумла: системаи электронии ҳуҷҷатгузорӣ; пардохтҳои электронӣ; савдо ва таблиғ тавассути шабакаи интернет; онлайн-хизматрасонӣ ва ғайра.

Системаи электронии ҳуҷҷатгузорӣ барои кор бо ҳуҷҷатҳои электронӣ пешбинӣ шудааст, ки ҳаракати ҳуҷҷатҳо дар тамоми марҳилаҳои давраи ҳаётиаш: аз давраи таҳия ё қабул шуданаш то ба анҷом расидан ё интиқолёбиаш таъмин менамояд. Пардохтҳои электронӣ ё системаи пардохти электронӣ версияи электронии системаҳои пардохти анъанавӣ мебошанд. Он системаи ҳисоббаробаркуниро байни ташкилотҳо, муассисаҳои молиявӣ, корбарони Интернет ва дигар бахшҳои иқтисодиёт, ҳангоми хариду фурӯши мол тавассути Интернетӣ ҷаҳонӣ таъмин мекунад.

Онлайн-тиҷорат фурӯши фосилавии молҳо мебошад, ки фурӯши молҳо тавассути Интернет иҷро менамояд. Ба ғайриаз мафҳуми онлайн-тиҷорат, мафҳуми тиҷорати рақамӣ ё электронӣ вучуд дорад, ки истеҳсол, тақсимот, фурӯш ва интиқоли молҳо тавассути каналҳои электронӣ иҷро менамояд. Интернет-реклама барои расонидани маводҳои гуногуни таблиғотӣ ба муштариёни тавассути Интернет мебошад. Онлайн-хизматрасонӣ як роҳи қулайи дарёфти иҷрокунанда барои пешниҳоди ҳама намуди хизматрасониҳо мебошанд.

Дар бисёр кишварҳо соҳаи асосии рақамикунонӣ иқтисодиёт мебошад. Иқтисоди рақамӣ натиҷаи таъсири рақамикунонӣ ба иқтисодиёт аст, ки ба истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос ёфтааст.

Бо мафҳуми рақамикунонӣ инқилоби ҷоруми саноатӣ "Индустрия 4.0" алоқаманд аст. Индустрия 4.0 муносибати навро ба истеҳсолот пешниҳод мекунад, ки дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои муносири иттилоотӣ дар истеҳсолоти саноатӣ, иттилоотонии бизнес-равандҳо ва истифодаи системаҳои зехни сунъӣ асос ёфтааст. Дар айни замон Интернетӣ саноатии ашё (IIOT – Industrial Internet of Things) истифода мешавад, ки истифодаи шабакаҳои компютериро дар раванди истеҳсолот дар бар мегирад, яъне рақамикунонии истеҳсолот. Ҳамин тариқ, ин рақамикунонии IIOT як унсури зарурии "Индустрия 4.0" мебошад.

Барои Тоҷикистон гузариш ба иқтисоди рақамӣ маънои баланд бардоштани рақобатпазирии онро дар шароити реалии навро дорад. Бо мақсади рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар ҷумҳурӣ қабул карда шудааст, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 № 642 тасдиқ шудааст [2].

Ҳадафи консепсияи мазкур рушди технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ва истифодаи самараноки онҳо, ташаккули иқтисоди рақамӣ, рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва тақмили ҳукумати электронӣ мебошад.

Истифодабарии васеи технологияҳои рақамӣ боиси афзоиши шумораи таҳдидҳо ва хатарҳо дар бахши амнияти иттилоотӣ мегардад. Дар натиҷаи коркарди иттилоот дар шакли электронӣ ошкоркунӣ, дуздӣ ва осеб дидани иттилоот ба амал меояд, ки боиси хароҷоти калони молиявӣ ва моддӣ гардида, инчунин хавфи аз даст додани обрӯи ташкилот низ

мегардад. Аз ин рӯ, ҳалли масъалаҳои амнияти иттилоотӣ дар рушди рақамикунонии иқтисодиёт нақши бузург мебозад.

Мушкилоти глобалӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ киберчинояткорӣ мебошад, ки шумораи онҳо пайваста меафзояд ва ҳар рӯз барои тичорат таҳдид мекунад.

Дар асри рақамикунонии ҷаҳонӣ, ҳамлаҳои муосири амнияти иттилоотӣ мураккабтар шуда, шумораи объектҳои муҳофизатшаванда меафзояд. Дар натиҷа, мо миқдори зиёди иттилоот дорем, ки бояд дар системаҳои иттилоотӣ ҳифз карда шаванд. Ба манбаъҳои додаҳои калон дохил мешавад: бойгонҳо, базаи додаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, вебсайтҳо, Интернетӣ ашё (IoT), алоқаи мобилӣ, смартфонҳо ва ғайра. Ин боиси ногузир будани истифодабарии технологияҳои зеҳни сунъӣ мегардад.

Соҳаи амнияти иттилоотӣ пайваста тағйир меёбад ва таҳдид ба амнияти иттилоотӣ бештар руҳ медиҳад. Мувофиқи додаҳои [3] омори киберамният чунин аст:

- 85% вайронкунӣ ба омили инсонӣ вобаста аст;
- барномаҳои зараровар тавассути почтаи электронӣ - 94%;
- ҳамлаҳои ки хислати молиявӣ доранд - 71%.

Ба гуфтаи таҳлилгарони маҷаллаи Cybersecurity Ventures, хароҷотвобаста ба киберчиноятҳо дар тӯли панҷ соли оянда ҳамасола 15% афзоиш ёфта, то соли 2025 дар муқоиса бо 3 триллион доллари соли 2015 ба 10,5 триллион доллар мерасад [4].

Дар асоси ин, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки киберчиноятҳобарои чинояткорон то 5 маротиба ғайриоддӣ аст, нисбат ба дигар чиноятҳои ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ.

Рушди рақамикунонии иқтисодиёт тадриҷан баланд бардоштани сатҳи амнияти иттилоотиро тақозо мекунад. Ба воситаҳои асосии таъмини амнияти иттилоотӣ дар давраи рақамикунонии иқтисодиёт дохил мешавад: ҳифзи серверҳо; татбиқи технологияҳои амнияти биометрӣ; имзои электронии рақамӣ; воситаҳои барномавию техникӣ; истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ ва ғайра [2].

Ҳифзи серверҳо аз дастрасии беиҷозат иборатанд аз: амнияти физикии серверҳо; мунтазам навинобарии система; ҳифзи бо истифодаи парол; истифодаи экранҳои байнишабакавӣ; истифодабарии VPN ва прокси серверҳо; пешгирии ҳамлаҳо ва ғ. Дар системаҳои идоракунии дастрасӣ, технологияҳои биометрӣ, ки дар асоси биометрия (изи ангушт, рӯй, ДНК, гавҳараки чашм, овоз ё гашт) асос ёфтааст васеъ истифода бурда мешавад.

Имзои электронии рақамӣ муаллифии ҳуҷҷати электрониро тасдиқ мекунад. Имзои электронии рақамӣ реквизити ҳуҷҷати электронӣ буда, барои ҳифзи он аз қалбаки намудани он пешбинӣ шудааст. Имзои рақамӣ дар натиҷаи табдилдиҳии криптографии иттилоот бо истифода аз калиди пушидаи имзои хусусӣ ба даст оварда мешавад, ки он тамомият, махфият ва муаллифии ҳуҷҷатро таъмин менамояд.

Воситаҳои барномавию техникӣ барои таъмини амнияти иттилоот муҳим аст. Ба ин воситаҳо дохил мешаванд: воситаҳои идоракунии дастрасӣ; аудит; системаҳои мониторинги шабакаҳо; воситаҳои антивирусӣ ва криптографӣ; экранҳои байнишабакавӣ; системаҳои таъминоти барқии қатънашаванда; воситаҳои ошкор ва пешгирӣ кардани ҳамлаҳо ва ғайра.

Дар тичорат технологияҳои зеҳни сунъӣ, аз қабili додаҳои калон, омӯзиши мошинӣ, омӯзиши амиқ, таҳлили додаҳо, мантиқи ноаён истифода мешаванд. Истифодабарии технологияҳои зеҳни сунъӣ дар амнияти иттилоотӣ бо омилҳои огоҳшавии ғаврии ҳамлаҳои киберӣ ва нарасидани мутахассисон дар соҳаи амнияти иттилоотӣ алоқаманд аст. Системаҳои амнияти иттилоотӣ, ки ба зеҳни сунъӣ асос ёфтаанд, ҳангоми ҳалли мушкилоти ошкор кардани ҳамлаҳо хеле зиёд истифода бурда мешаванд. Мушкилоте, ки тавассути зеҳни сунъӣ дар таъмини амнияти иттилоотӣ ҳал мешавад, инҳоянд [3,4]: ошкор намудани ҳодисаҳои ғайрчашидодӣ дар трафики шабака ё дигар селай додаҳо; ошкоркунии автоматонидашудаи ҳамлаҳо ва таҳдидҳо; мониторинг ва таҳлили доимии таҳдидҳо; муайян намудани намуд ва синфҳои таҳдидҳо; автоматикунӣ ва татбиқи сиёсатҳо ва протоколҳои нави амниятӣ; ҷустуҷӯи ихроҷи додаҳо ва ғайра.

Ҳамин тариқ, метавонба ҳулосаеомад, ки раванди рақамикунонии иқтисод ва мушкилоти амният бо ҳам зич алоқаманданд. Рушди рақамикунонии равандҳои иқтисодӣ баланд бардоштани сатҳи амнӣ иттилоотиро тақозо мекунад ва таваҷҷуҳи махсусро талаб менамояд.

Литература

1. Назаров А.Ш., Кабилов Ш.С. Применение искусственного интеллекта для обеспечения информационной безопасности в условиях цифровизации // ТТУ. Материалы международной научно-практической конференции на тему «Цифровизация и искусственный интеллект» (г. Душанбе, 21-22 ноября 2023г.)-с. 270-273
2. Назаров А.Ш., Мусинов А.С., Солиева Н.Ш. Обеспечение информационной безопасности в эпоху развития цифровизации экономики // ТТУ. Материалы республиканской научно-практической конференции «Применение информационных и коммуникационных технологий в процессе индустриализации страны». Душанбе, 5 декабря 2022г.- с.198-202
3. [URL:websiterating.com/ru/research/cybersecurity-statics-facts/](https://www.websiterating.com/ru/research/cybersecurity-statics-facts/)(дата обращения 03.12.2023).
4. [URL:Ptsecurity.com/](https://www.ptsecurity.com/) (дата обращения 03.12.2023).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Назаров Акбар Шарифович - мудири кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент почтаи электронӣ: akbarnazarow@yandex.ru.

Калугов Бехрӯзҷон Боронович., Эшмуродов Аскар Зафарович - магистрантони курси I.

**ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ КИНОРЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
РЫНОЧНЫХ И ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ**

***Аннотация:** В статье рассмотрены проблемы управления развитием кинорынка в современных условиях рыночных и цифровых трансформаций выявлены пути решения указанных проблем в условиях Таджикистана.*

***Ключевые слова:** проблемы, управления развитием кинорынка, рыночные и цифровые трансформаций, пути решения .*

В современных условиях рыночных цифровых трансформаций управление развитием кинорынка невозможно без проведения анализа результатов деятельности организаций, оценки их возможностей по достижению поставленных целей и решаемых задач, а также учета рисков с целью обеспечения требуемого уровня развития.

Особенности деятельности организаций кинорынка в процессе формирования механизма управления их развитием заключаются в том, что при распределении валового дохода основной удельный вес кассовых сборов принадлежит самим кинотеатрам, а оставшаяся часть распределяется между остальными организациями, участвующими в процессе предоставления киноуслуг.

Анализ формирования доходов и расходов при прокате фильмов проводятся в определённой последовательности. Прежде всего, покрываются затраты на производство, маркетинг, на обеспечение минимальных гарантий за счёт предварительной продажи фильма. Затем учитываются предстоящие расходы, связанные с посещением кинорынков и кинофестивалей (на оплату проживания в гостиницах, членских взносов, стоимости презентаций, командировочных расходов).

На следующем этапе учитываются «эксплуатационные расходы, связанные с арендой офиса, выплатой зарплаты сотрудникам, наличием коммунальных платежей, представительских расходов и, наконец, оплатой членских взносов в ассоциации независимых киноорганизаций»[6].

Для достижения целевых ориентиров кинотеатры, предоставляющие киноуслуги еженедельно, отчитываются перед дистрибьюторами о результатах проката картины. В случае неполучения кассовых сборов в конкретном кинотеатре, дистрибьютор имеет прервать с ним соглашение. Используя эти данные, составляются сводные отчеты по мониторингу кинопоказа, позволяющий оценить продвижение фильмов на кинорынке, об объёмах выручки кинотеатров и отчислениях за прокат фильмов. Кроме кинотеатров, дистрибьюторы с целью улучшения экономических результатов взаимодействуют с субпрокатчиками, которые являются посредниками между прокатной фирмой и кинотеатрами в конкретных территориях. «При этом субпрокатчики покупают по фиксированной цене права на их прокат и необходимое им количество копий на отдельной территории на определенный срок» [1].

Анализ кинорынка показывает, что основными покупателями прав на фильмы являются кинотеатры, то кинотеатральный показ в данном случае может рассматриваться как деятельность не только по организации демонстрации фильмов в кинотеатре, но и по эффективному взаимодействию кинотеатров, предоставляющему населению киноуслугами. С целью повышения конкурентоспособности и усилению конкурентных преимуществ организаций кинорынка в Республике Таджикистан, необходимо решить проблему формирования механизма управления их развитием с целью разработки организационно-экономических мер по управлению развитием этих организаций, особенно выделяя организаций кинопроката и кинопоказа.

Поэтому в новых условиях требуются регулирующие воздействия, направленные на устранение негативных факторов, влияющих на развитие кинорынка[5]. Исходя из этого, повышения результативности функционирования организаций в сегментах кинопроката и кинопоказа достигается на основе совершенствование методов управления их развитием.

Анализ структуры механизма управления развитием организаций на кинорынке показывает, что ее основным структурным элементом этого механизма считается управленческая диагностика, которая является главной функцией с помощью которого ведется прогнозирование перспективного развития.

В целом на основе «диагностики выявляют ключевые проблемы в деятельности организаций кинорынка, а также их слабых сторон и резервов роста» [1], а также выявление проблемных параметров, а также явлений и процессов. С учетом этого, управленческая диагностика направлена на определение, анализ и оценку проблем повышения эффективности и развития системы управления организаций кинорынка, а также разработка основных направлений их ускоренного развития.Используя различные источники, мы выделяем четырех этапов диагностической модели для управления развитием организаций кинорынка (таблица 1).

Таблица 1

Основные этапы диагностической модели управления развитием организаций кинорынка

Этапы	Название этапа	Содержание
Первый	Определение концепции проведения диагностики организаций кинорынка (кинопроката и кинопоказа)	Выявляется предварительный диагноз проблемы и формируется план-график, содержащий мероприятия, проведение которых позволяет уточнить и структурировать выявленные проблемы и перспективы развития. Полученная информация, необходима для разработки стратегии управления организационным развитием.
Второй	Выявление фактов и сбор статистических данных	Осуществляется работа с фактами, на основании которых может быть получена важная информация о состоянии организации, причинах, следствиях или взаимосвязях, возникающих в процессе управления.
Третий	Анализ данных о результатах работы организаций кинорынка	Проводится подробный анализ и осуществляется подбор методов, моделей и инструментов, позволяющих оценить степень и характер управленческих воздействий. Для оценки динамики и управлять процессом организационного развития под воздействием внутренних и внешних факторов, необходимо использование также количественных методов, позволяющих провести факторный и приростной анализ и оценивать диапазон внешних и внутренних воздействий.
Четвертый	Составление отчета и формулирование выводов	Составляют отчеты и выводов формируют на основе результаты диагностики организаций сегментов кинопроката и кинопоказа и их подразделений, для формирования корректирующих воздействий в форме обратной связи в рамках данных этапов управления развитием организаций кинорынка

Источник составлено автором

Анализ таблицы 1 показывает, что предлагаемая диагностическая модель обеспечивает проведение диагностики на трех уровнях: во всей организации кинорынка, в ее подразделениях и по индивидуальным центрам ответственности.

Проводя управленческую диагностику в целях развития определяют фазу развития (этап жизненного цикла), также она необходима для оценки эффективности бизнес-процессов, принятия комплекса мер по: «расширению узких и ликвидации слабых мест, техническому переоснащению кинозалов, использованию современных цифровых технологий, изменению организационной формы, репозиционированию на кинорынке; наращиванию инновационного потенциала; повышению конкурентоспособности организаций кинорынка и др.» [1].

Таким образом, диагностика является необходимым элементом механизма управления развитием организаций кинорынка. Используя этого в качестве методологической основы экономической диагностики организаций кинорынка выбраны следующие императивы общего менеджмента, сформулированные в работе Д.П.Барсукова и Н.А.Носковой в соответствии с которыми: «организация выступает открытой, эмерджентной системой, взаимодействие которой с внешней средой следует рассматривать как отношения целостной системы одного уровня с системой более широкого уровня, определяющей функциональное назначение организации; поведение экономической организации детерминировано в первую очередь внешним окружением (природным, социальным, коммерческим), где находятся главные источники ее успеха и угрозы; базовой предпосылкой рыночной успешности и эффективного хозяйствования организации выступает способность менеджмента обеспечивать ее быструю и точную адаптацию к изменяющимся внешним условиям (параметрам рынка, кредитным ставкам, курсам акций и валют, доходам, ценам и тарифам и т.п.)» [2].

Мы считаем, что целесообразно рассматривать управление развитием организации кинорынка как управленческий процесс, обеспечивающий стратегическое управление и следует выделить трех этапов стратегического планирования: «стратегический анализ деятельности организаций кинорынка, внутренней и внешней среды, а также его конкурентоспособности и удовлетворение спроса на его услуги; выбор и обоснование стратегического направления состоящий из прогнозирования поведения рынков; определение миссии и целей организации; выявление изменений в производственно-сбытовой и инвестиционной деятельности организаций кинорынка; обоснование и разработка стратегии с учетом ее альтернативных вариантов и их анализ на риски, конкурентоспособность; составление варианта плана стратегии и виды ее контроля» [1].

Кроме того ряд авторов выделяют проведение диагностики по различным критериям [7], а также по методу У. Френча и Ч. Белла, диагностику следует рассматривать как долговременная работа по усовершенствованию процессов решения проблем и обновления в организации кинорынка путем совместного регулирования культурных постулатов» [4].

В целом, целесообразно выделить механизм управления развитием организаций кинорынка и при его формировании необходимо учитывать методические аспекты. На основе этого под устойчивостью развития организаций кинорынка, понимается выполнение оперативных, текущих и стратегических планов работы организаций на основе разработки методов управления обеспечивающему устойчивому развитию и формально реализуется за счет деятельности подразделений и должностных лиц. Нами на основе [1] предложена схема взаимосвязи между структурными элементами механизма управления организационным развитием организаций кинорынка. В целом функциональная составляющая механизма управления развитием организаций кинорынка решает совокупность стратегических задач и интегрируется с системой стратегического управления. С учетом этого нами предложен алгоритм реализации функции механизма управления организационным развитием кинорынка.

Для реализации механизма управления развитием функционирования организаций кинорынка целесообразно разработать: *меры ресурсной поддержки развития кинорынка, административно-распорядительного регулирования, а также отраслевого саморегулирования.*

В целом, результатом функционирования механизма управления организационным развитием является устойчивость и конкурентоспособность организации кинорынка. Устойчивость организационного развития характеризуется рациональным использованием ресурсов, выполнением планов в течение длительного периода времени, развитием долгосрочных отношений на кинорынке.

С другой стороны, при управлении развитием организаций кинорынка, необходимо учитывать *факторы*, способствующие повышению конкурентоспособности организации. Поэтому на основе изучения хронология этапов развития киноиндустрии, нами установлено, что основной тенденцией является технологическое развитие кинопоказа, и это подтверждается увеличением числа цифровых экранов, роста число выпущенных фильмов, изменением числа дистрибьюторов, ростом средней стоимости киновилета по странам мира.

Важно заметить, что интерес населения к просмотру кинопродукции и получению кино услуг на качественно новом уровне связан с развитием цифровых и информационно-коммуникационных технологий.

Таким образом, на основе изучения функционирования кинорынка и решения существующих проблем формирования механизма управления организационным развитием важным считаем реализации меры, включающие ресурсной поддержки, административно-распорядительного регулирования, а также отраслевого саморегулирования в новых условиях развития рыночной и цифровой трансформации в Таджикистане.

Литература

1. Алейченко Е.Д. Формирование механизма управления развитием организаций кинопроката и кинопоказа: дисс...канд.экон.наук:08.00.05/ Екатерина Дмитриевна Алейченко.-СПб., 2016.-173с.; Ивонинский А.Н. Особенности и перспективы предоставления услуг кинопроката в России // Вестник Российской академии естественных наук. № 1(18). 2014. - С. 72-73.
2. Барсуков Д.П., Носкова Н.А. Методологические подходы к оценке инновационного потенциала сферы культуры // Журнал правовых и экономических исследований. № 4. 2014. - С. 205-210.; Павлович А.А. Кинобизнес в России и США: стратегия, история и перспективы // Экономический журнал. № 16. 2009. - С. 34-40.
3. Березкин А., Цапко М. Роль кинотеатров в продвижении новых фильмов. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.proficinema.ru/questions-problems/articles/detail.php?ID=57404&sphrase_id=98417 (дата обращения: 04.10.2022).-С.122.
4. Волынова Т.С. Управление развитием инфраструктуры кинопоказа в условиях внедрения регулирующего организационно-экономического механизма: монография. - СПб.: СПбГУКиТ, 2014. - 185 с.
5. Ерохина Л.И. Организационно-экономические меры по повышению эффективности сферы услуг // Журнал правовых экономических исследований. №3. 2012. - С.166-168.; Смирнова А. Как сделать российское кино доступным и интересным зрителю // «Российская газета» - Федеральный выпуск № 5758(85). [Электронный ресурс]//Режим доступа: <http://www.rg.ru/2012/04/18/kino.html> (дата обращения: 25.02.2020г.).
6. Общественные организации в кинематографии России: к повышению эффективности их деятельности.- М.,2010. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.movieresearch.ru/catalog/uploads/file/207ObShecmveHHbleorraHuzacuu.pdf> (дата обращения: 12.03.2020).
7. Ульянова М.А. Особенности маркетинга кинорынка и специфика кинопродукции как объекта маркетинга // Маркетинг в России и за рубежом. № 2. 2000. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.cfin.ru/press/marketing/2000-2/08.shtml> (дата обращения: 18.03.2023).

Сведения об авторе: *Негматов Дж.С.*, - соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета.

БЕНЧМАРКЕТИНГ, ҲАМЧУН УСУЛИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ СОҲАИ ХИЗМАТ

Дар низоми имрӯзаи иқтисодиёти бозоргонӣ, ки яке аз рухҳои асосии он рақобат мебошад барои идоракунии самаранокии фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизмат ва таъминоти рақобатпазирӣ онҳо бенчмаркетинг хело зиёд истифода мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ бенчмаркинг (аз забони англисӣ benchmark - меъёр, роҳнамо) маҷмӯи усулҳост, ки имкон медиҳад таҷрибаи рақибон ва таҷрибаи пешқадамро дар таҳлил намуда, фаъолияти корхонаро беҳтар намоем [1,46]. Мо ин ақидаро тарафдорӣ менамоем. Одатан, ин усули бенчмаркетингӣ барои муқоисаи нақшаҳои фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизмат бо корхонаҳои рақибон дар бозори истеъмолӣ, барои тағйир додани нақшаҳои стратегӣ ва таъминоти рақобатпазирӣ корхона мебошад. Равандҳои хизматрасонӣ, равишҳои тиҷорат, хароҷоти хизматрасонӣ, сифати хизматрасонӣ ва қаноатмандии харидорон метавонанд, ҳамчун меъёр истифода шаванд [2,101].

Ба фикри Градобоев В. Б., бенчмаркинг як стратегияи пешқадам барои пешбурди молҳо ва хизматҳо, ширкатҳо дар интернет бо истифода аз таҷрибаи рақибони дар сегменти интихобгардидаи бозори истеъмолӣ мебошад [1,91]. Мо низ ин ақидаро тарафдори менамоем. Албатта тавассути бенчмаркетинг корхонаҳои соҳаи хизмат метавонанд хизматрасониҳои худро васеъ намуда, тавассути интернет ба ҳама харидорон дастрас намоянд. Ин усули хизматрасонӣ, имкон медиҳад, ки корхонаҳои соҳаи хизмат доираи хизматрасониҳои худро васеъ намуда шумораи харидоронро низ зиёд намоянд ва рақобатпазирӣ худро дар бозори истеъмолӣ таъмин намоянд.

Аввалин маротиба истилоҳи «бенчмаркинг» дар ифодаи аслии соли 1972 дар Институти банақшагирии Кембриҷи ИМА тадбиқ гардидааст. Ҳамин тавр, соли 1979 ширкати амрикоии Ксерокс ба лоиҳаи «Бенчмаркинг рақобатноки» барои таҳлили хароҷотҳо ва сифати маҳсулоти худ дар муқоиса бо маҳсулоти ҷопонӣғоз намуда дар натиҷа ба натиҷаи назаррас ноил гардид [3,15].

Ҳамин тарв корхонаҳои соҳаи хизматро зарур мебошад барои таҳияи нақшаҳои стратегӣ ва интиҳоби сегментҳои бозори истеъмолӣ бенчмаркетингро истифода намоянд. Бенчмаркетинг имкон медиҳад, чараъни таҳияи нақшаҳои стратегияи корхонаҳои соҳаи хизмат бо иттилооти иқтисодӣ-молиявӣ таъмин карда шаванд.

Дар маҷмӯъ принципҳои асосии бенчмаркинг барои таҳияи нақшаҳои стратегияи таъминоти рақобатпазирӣ корхонаҳои соҳаи хизмат чунин мебошанд [3,14]:

1. муайян намудани корхонаҳои аз ҷиҳати сатҳи худ беҳтарбуда;
2. гирифтани маълумоти зарурӣ бо ёрии усулҳои марбутатаи ҷамъоварии иттилоот барои худбаҳодиҳӣ;
3. кор барои худмукамалкунӣ аз ҷисоби амалӣ кардани тағйироте, ки барои дастовардҳо ва иҷроиши меъёрҳои муқарраргардида равона гардидаанд.

Аз нигоҳи таҳияи нақшаҳои стратегияи корхонаҳои соҳаи хизмат, мақсади бенчмаркинг аз он иборатаст, ки дар асоситадқиқотҳо эҳтимолияти рақобатпазирӣ корхонамуайян карда шавад [4,18]. Барои қисми зиёди корхонаҳои соҳаи хизмат бенчмаркинг падидаинавнест, зеро кивай дар доираи таҳлили рақобатамалӣ карда мешавад.

Бенчмаркинг таҳлили рақобатпазиро, кибороҳи омӯзиши рақобаткунандагон, маҳсулот, хароҷот ва технологияҳо, тавсифот, нишондихандаҳои иқтисодию молиявӣ, муносибат бо харидорон ва таҳвилгарон маҳдуд карда мешавад, инкишоф медиҳад ва рақобатпазирӣ корхонаҳои соҳаи хизматро бо таҳия намудани нақшаҳои стратегӣ таъмин менамояд [5,88].

Таҳлили рақобатнокӣ барои равшан намудани фарқиятҳо байни рақобаткунандагон имконият медиҳад, аммо ин раванд намефаҳмонад, ки чӣ гуна ин фарқиятҳоро бартараф намуд ва дар бозори истеъмолӣ мавқеи беҳтарро ишғол намудан мумкинаст [6,21]. Бинобарон, бенчмаркинг имкон медиҳад, ки дар асоси муқоиса ва таҳлилҳои чараъни

фаъолият сабабҳои суҷуд будани рақобатпазирӣ ва кам будани шумораи харидорон муайян карда шаванд ва нақшаҳои стратегии корхонаҳо муқаммал карда шаванд.

Бенчмаркинг, ин чараҳои таҳқиқ намудани фаъолияти рақибон бо назардошти муқоисаи потенциалӣ объектҳои интихоб гардида мебошад [7,33]. Зеро ки талаботи истеъмолкунандагон ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои рақобаткунанда мунтазам тағйир меёбанд. Дар ин робита меёриҳое, ки дар муқоисаи онҳо бенчмаркинг гузаронида мешавад, низ тағйир меёбанд ва танҳо бенчмаркинг муттасил метавонад барои ғавран ғаҳмидани навоариҳо ва самаранок истифода намудани онҳо дар амал ба корхонаи интихобгардида кумак расонад. Нишондиҳандаҳои муқоисавии рақобатнокӣ дар соҳаи хизмат чунин мебошанд: нарх, сифат, хизматрасонӣ нисбати мизочон, сифат ва анвои хизматрасонӣ, алоқаи мутақобила бо истеъмолкунандагон, гуногунии маҳсулот ва монанди онҳо мебошад.

Дар низоми имрӯзаи таҳияи нақшаҳои стратегии корхонаҳои соҳаи хизмат, бенчмаркетингро ба ду самт тасниф мекунанд: бенчмаркинг рақобатнок ва муштарак [7,34].

Бенчмаркинг рақобатнок. Он муқоисаи корхонаи худро бо рақобаткунандагон дар назар мегирад ва одатан ба таври пушида гузаронидани тадқиқотҳои мустақил ё омӯзиши рақобатнокӣ ва мутаносибан таҳлили нисбии мавқеъгирии рақобатнокӣ ва нақшаҳои стратегиро тақозо менамояд. Муқоисаи меёрии маҳсулоти рақобаткунандаро низ метавон ба ҳайси бенчмаркинг рақобатнок баррасӣ намуд. Чун қоида, вай на он қадар заҳматталаббуда, бештар дар асоси иттилооти дастраси умум гузаронида мешавад.

Бенчмаркинг муштарак. Бенчмаркинг муштарак муқоисаи корхонаи худро бо корхонаҳои дигар дар назар мегирад. Қори мазкур одатан ба таври кушода, бо роҳи боздид аз иншооти марбута ва табодулии ҳтиёрии иттилоот мумкин аст гузаронида шавад. Албатта, дар ин робита таъмини беҳатарии иттилоот муҳим аст.

Барои таҳияи нақшаҳои таъминоти рақобатпазирӣ корхонаҳои соҳаи хизмат ва баҳодиҳии потенциали фаъолияти корхонаҳои соҳаи мазкур, бенчмаркетингро чунин гурӯҳбанди мекунанд:

Бенчмаркинг дохилӣ. Гузаронидани бенчмаркинг воҳидҳои корхонаҳои соҳаи хизмат дар назар дорад, ки метавонанд дар ҷойҳои гуногун бошанд. Ин намуди бенчмаркетинг, барои дастрасии осон ба иттилоот, аз ҷумла иттилооти маҳфӣ мусоидат менамояд. Нисбат ба дигар шаклҳои бенчмаркинг вақт ва захираҳои камро мегирад. Яке аз шаклҳои оддӣ муқоисаи меёрий мебошад, зеро ки бисёр ширкатҳо дар воҳидҳои бизнесии худ вазифаҳои монандро ворид месозанд. Дар робита бо ин вазифаи асосӣ аз муайян намудани стандартҳои дохилии самаранокӣ корхона иборат мешавад. Ин табодули таҷрибаи пешқадамро дар доираи ҳамаи ширкатҳо роҳандозӣ менамояд. Агар дар оянда натиҷаҳои ба даст омада ба сифати заминаи базавӣ барои бенчмаркинг беруна истифода нашавад, пас ширкатҳое, ки чунин шакли муқоисаи меёриро истифода мекунанд, бештар таваҷҷуҳи зиёдатино ба чараҳои худии дохилии бизнес нигоҳ медоранд. Ин камбудӣ ба ҳисоб меравад.

Бенчмаркинг рақобатнок. Он барои муқоисаи корхонаи таҳқиқшаванда бо рақобаткунандагони бевосита ва муқоисаи мавқеъҳои марбута дар бозор истифода бурда мешавад. Дар ин робита мақсад аз муқоисаи корхона, ки дар як бозори истеъмолӣ фаъолият мекунанд ва маҳсулоти рақобатпазир, хизматрасониҳо ё қувваи қориро пешниҳод менамоянд, иборат мебошад. Танҳо ҳангоми шароитҳои муайян метавон иттилооти осонро дастрас намуд. Рақобаткунандагон метавонанд ба муайян намудани рақобатнокӣ машғул шаванд ва бо ин ҷустуҷӯӣ маълумотро оид ба фаъолияти худ мушкул мегардонанд. Чунин муайянкунӣ истифодаи маҷмӯи усулҳоро барои иттилооти зарурӣ дар назар мегирад.

Бенчмаркинг функционалӣ (дар доираи як соҳа). Бенчмаркинг функционалӣ ва соҳавӣ муқоисаи худро бо пешоҳангони соҳавӣ ё амалиёти беҳтарини функционалии корхонаҳои алоҳида дар назар дорад. Бенчмаркинг умумӣ (ҳар соҳа).

Бенчмаркинг умумӣ ба омӯзиши чараёнҳои нисбатан самаранокӣ ҳар як корхонаи соҳаи хизмат равона гардидааст. Гарчанде, ки ин намуди мазкури бенчмаркингро барои муқоисаи корхонаҳое, ки ба ҳамдигар монанд нестанд, истифода намудан лозим аст, дар вақти гузаронидани он равшан намудани тартиб ва вазифаҳои муқоисашаванда зарур аст. Баъзан чунин усул бо мушкилӣ амалӣ мешавад, зеро ки бенчмаркинг умумӣ таҳлили васеи концептуалии тамоми чараёни муқоисаи меъёрӣ ва фаҳмиши амиқи тартиботро дар дигар бахшҳои иқтисодӣ тақозоменамояд.

Бенчмаркинг умумӣ, ин ҳолати махсусаст, зеро ки он яке аз шаклҳои муқоисаи меъёрӣ буда, барои корхонаҳои дар сатҳи худ беҳтарин фаҳмо ва ғоидаовар аст. Ҳангоми гузаронидани бенчмаркинг проблемаи хос, ин асимметрии будани корхонаҳои муқоисашаванда мебошад. Агар корхонае, ки самаранокии ғайолияташ паст мебошад, аз корхонаи ғайолияташ нисбатан беҳтар дошта чизеро омӯзад ва барои таъминоти самаранокии ғайолияти худ истифода намояд.

Ҳамин тавр бенчмаркетинг, имкон медиҳад, ки чараёни таҳияи нақшаҳои стратегияи таъминоти рақобатпазирии ғайолияти корхонаҳои соҳаи хизмат дар бозори истеъмолӣ, бо назардошти ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумотҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ таъмин карда шавад. Умуман бенчмаркетингро дар ғайолияти корхонаҳои соҳаи хизмат барои таҳия намудани нақшаҳои стратегӣ ва баҳодиҳии онҳо бо мақсади таъминоти рақобатпазирии ғайолияти корхонаҳои соҳаи мазкур дар бозори истеъмолӣ истифода бурдан мақсаднок мебошад.

Адабиёт

1. Градобоев В. Б. Бенчмаркинг как направление стратегического планирования // Человек и труд. - 2006. - № 12. - С. 33-38
2. Данилов А, Михайлова С, Данилова Т. Бенчмаркинг - эффективный инструмент повышения конкурентоспособности // Стандарты и качество. - №1. - 2005. - С.67 - 71
3. Дудакова И.А. Маркетинг формирования и развития региональной инфраструктуры розничной торговли на примере городов (теория, методология, практика): автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / И.А Дудакова; спец. 08.00.05 Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (сфера услуг). – Ростов-на-Дону, 2011. – 26 с.
4. Клейменова Г. В., Сипливая З. Г. Сущность и виды бенчмаркинга как современного метода управления бизнесом // Финансы и кредит. - 2006. - №33 - С. 15 -19
5. Никишкин В.В. Маркетинг розничной торговли. Теория и методология/ В.В. Никишкин. – М.:ЗАО Изд. «Экономика», 2003. – 210с.
6. Саяхова А. Бенчмаркинг как основа создания конкурентоспособного предприятия // Стандарты и качество. - 2005. - № 9. - С. 20 - 23.
7. Соловьева Ю.Н., Багиев Г.Л. Методология организации бенчмаркинга в стратегических альянсах // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. - 2006. - №3. - С. 32 – 36

Информаци об авторах:

Ниёзов Ҷ.С., н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДИС ДДТТ.

Арипов М.М. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДИСДТТ E-mail: Jsafarovich84@gmail.com

РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР АСОСИ БАРНОМАИ ҲХДТ ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, байналмилаӣ, фарҳангӣ ва тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони Истиқлолият ва ваҳдати миллӣ таҳаввулоти бузургро ба миён овард.

Олимони соҳаи иқтисодӣ ва сиёсатшиносӣ, инчунин олимони соҳаи таърих маълум намуданд, ки ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти кишварамон зиёда аз 10 миллиард доллари амрикоӣ зарари моддӣ расонд. Аз ҷониби дигар, гусастаҳои риштаҳои ҳамкориҳои шарикӣ байни давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистонро ба бунбасти коммуникатсионӣ рӯ ба рӯ намуд. Сатҳи бекорӣ дар ин давра ба ҳадди ниҳии худ расида сатҳи камбизоатӣ 80%-ро ташкил дод. Мавриди зикр аст, ки татбиқи барномаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат имконият фароҳам овард, ки дараҷаи сатҳи камбизоатиро бошиддат паст намуд яъне ба 26% расид, ки натиҷаи ислоҳоти иқтисодию иҷтимоии кишвар буд. Натиҷаи ислоҳоти тандурусти он аст, ки ҳоло дар соҳаи тандурустии кишвар 68 фоиз табибонро бонувон - занон ташкил медиҳанд.

Ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон: Таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳи аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар ба ҳисоб меравад. Яъне ин ҳадафҳо ҳамчун таъминкунандаи рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар баробари ин, баъд аз пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ низоми ягонаи иқтисодии он кишварни аз байнрафт, ки мушкилиҳои зиёди иқтисодиву иҷтимоиро барои Тоҷикистони тоза истиқлол ба бор овард. Чунин мушкилиҳо тамоми соҳаҳои иқтисодии кишвар, хосатан соҳаҳои энергетика, саноат, нақлиёт, кишоварзӣ ва ғайраро фаро гирифт. Баъд аз он, ки дар кишвар сулҳусубот пойдор гардид, дар назди Ҳукумати Тоҷикистон масъалаи таъмини рушди устувори иқтисодии кишвар ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, байналмилаӣ, фарҳангӣ ва тандурустӣ ба миён омад.

Таъмини истиқлолияти энергетикӣ. Роҳбари давлат борҳо таъкид намудаанд, ки рушди мунтазами иқтисодиёти кишвар бе истиқлолияти энергетикӣ ва таъмини пурраи ҳамаи соҳаҳо бо нерӯи барқ ғайри имкон аст. Аз ин лиҳоз барои истифодаи имкониятҳои берунӣ барои рушди энергетика, ки чун яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисодии кишвар доништа мешавад, бояд саъй кард.

Роҳбари давлат дар Паёми худ ба парлумони кишвар зикр намуд, ки таъмини иҷрои барномаҳои мухталифи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва дар сатҳи устувор нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ, ки аз Стратегияи миллии рушди иқтисодиёт то соли 2030 бар меоянд, ба ҳалли мушкилоти энергетикии кишвар вобаста буда, дар ин самт бояд вазифаҳои зерин амалӣ карда шаванд:

1. Бунёди нерӯгоҳҳои хурду миёна ва бузург, хатҳои интиқоли қувваи барқ ва таъсиси системаи ягонаи энергетикии мамлакат;

2. Бо роҳи таъмири таҷдиди иншооти гидроэнергетикӣ ва барқарорсозии иқтисодии онҳо, инчунин шабакаҳои интиқоли барқу газ, гузаштан ба истифодаи технологияҳои каммасрафи энергия ва таъмин кардани рушди бонизоми соҳаи энергетика;

3. Бо истифода аз тамоми захираву имкониятҳо ва ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ дар давоми сесоли оянда пурра бо газҳои табиӣ истеҳсоли худӣ ва дар ҷорисоли оянда бо нерӯи барқ таъмин кардани эҳтиёҷоти мамлакат ва дар ҳамин асос таъмин намудани истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон.

Баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ. Баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ дар қатори ҳадафҳои стратегияе мебошад, ки ҳамчун вазифаи умумимиллӣ ва омили муҳими пешрафти кишвар шуморида шудааст.

Ин ҳадаф сохтмону таҷдиди роҳҳои автомобилгард, оҳан, пулҳо, нақбҳо, фурудгоҳҳо ва дигар инфрасохтори нақлиётро мутобиқ бо стандартҳои байналмилалӣ дар бар мегирад, ки амалишавии он тадричан бояд ҷумҳуриро аз бунбасти коммуникатсионӣ берун оварда, онро баминтақои транзитӣ табдил диҳад. Натиҷаҳо аз он гувоҳи медиҳанд, ки 10000 км. роҳҳо, зиёда аз 18 ва таъмири ҳазорҳо километр роҳҳои аҳамияти миллий ва байналмилалӣ дошта ба анҷом расонида шуд.

Самтҳои гарӣ муҳими стратегияи таъмини рушди иқтисодии миллиро Пешвои миллат аз рӯзи аввали фаъолияти ҳеш баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ арзёбӣ намуда буданд, ки дар ин самт низ дарҷумҳурӣ ба даст овардҳои намоёни назаррас ноил гаштем. Бунёд ва аз навсозии роҳҳои Душанбе - Кӯлоб - Хоруғ - Кулма-Қарақурум, Душанбе-Қургонтеппа-Кӯлоб, нақбҳои Истиклол, Озодӣ, Шахристон, Чормағзак, роҳҳои Душанбе - Нуробод - Ҷирғатол-Сариташ, Айни-Панҷакент, Душанбе-Турсунзода аз ҷумлаи тадбирҳои анҷомдода дар ин самт мебошанд. Тавре аз таҳлили мутахассисон бар меояд, дар соҳаи нақлиёти кишвар 45 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии зиёда аз 12 миллиард сомонӣ татбиқ шуда, беш аз 2000 километр роҳҳои мошингард таҷдиду бунёд ва ба истифода супорида шудаанд.

Таъмини амнияти озуқаворӣ. Таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои афзалиятноки стратегияи Давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар ин бобат баҳри расидан ба аҳдофе, ки ба беҳтаршавии зиндагии сокинони кишвар мусоидат мекунад, тадбирҳои зиёде андешида мешавад. Пешрафти истеҳсолоти кишоварзӣ омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар муайян шуда аст.

Саноатикунони босуръати кишвар. Барои расидан ба ин мақсад, Ҷумҳурии Тоҷикистон амалишавии барномаҳои соҳавӣ қабул гардида ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориро, таҳти назорати қатъӣ қарор дода аст, ки дар Паёми соли 2020 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намудан, ки Тоҷикистон давра ба давра аз давлати аграрӣ ба саноати гузаронида шавад.

Бо мақсади ноил шудан ба рушди иқтисодӣ миллий ва таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ Пешвои миллат сиёсати “дарҳои кушод” ва рушди ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо созмону ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони умумиҷаҳонии савдо, ки Тоҷикистон 157 давлат аст, ки дохил шудааст. Созмони ҳамкории Шанхай ба роҳмонданд, миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зиёда аз 144 кишвари дунё робитаҳои иқтисодиву тиҷоратӣ барқарор карда шуданд, ки барқарор намудани ин ҳамкориҳо ба дастёбии соҳибқарони кишвар ба бозорҳои берунӣ, зиёд шудани ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ дар кишвар мусоидат намуд.

Яке аз самтҳои дигари муҳими таъмини рушди иқтисодии миллий ин истиқлолияти энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Бо истифода аз мавҷуд будани иқтидори бузурги истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ Пешвои миллат ба амалисозии тарҳҳои муҳим дар соҳаи энергетика шуруъ намуданд, ки муҳимтарини онҳо нерӯгоҳҳои барқии обии Сангтӯда-1 ва Сангтӯда-2, нерӯгоҳи Роғун ва садҳо нерӯгоҳҳои хурди барқӣ мебошанд.

Дар Паёми соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба натиҷаҳои ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, байналмилалӣ, фарҳангӣ ватандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати хоса доданд, ки яке аз тӯҳфаҳои мо ба ҷашни 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Таҳлили бахшҳои алоҳидаи Стратегияи миллии рушди иқтисодӣ то соли 2030, ки ба фаъолияти 30 солаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандӣ дорад,

бори дигар собит менамояд, ки маҳз бо кӯшиш ва талошҳои ватандӯстонаи Сарвари давлат дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ Ватани мо ба қатори кишварҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба инкишоф шомил ва хушбахтона, дар ҷомеа ваҳдати миллӣ, суботу амнияти сиёсӣ ва сулҳисартосарӣкомилан пойдор гардидааст.

Хулоса

Ҳақиқатан Ваҳдати миллӣ шукуфоии Ватан аст, зеро дар давлате, ки сулҳу амонӣ ва дӯсти ҳукумфармост, он давлат рӯз то рӯз гул-гул мешукуфад, иқтисодиёташ тадриҷан меафзояд, ҳам аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҳам аз ҷиҳати фарҳангӣ пеш меравад. Маҳз бо кӯшишҳои пайгириҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон миллати парешон сарчамъ омад, мамлакат обод шуд, пеш рафт, гул-гул шукуфт ва имрӯз дар чехраи ҳар фарзанди тоҷику тоҷикистони нишоту хурсандист, ваҳдату сулҳ падидаи асгардид. Хулоса, мо чун як фарзандони бонангу баномус ва баори миллат бо сулҳу ваҳдати кишвари азизам имрӯз меболем ва ифтихор метавонем гӯем. Пояи сулҳу озоиштагӣ дар ин сарзамини ҳамешабахор ба ҳадди бузург мустаҳкам гашта, зеро онро фарзандифарзонаи ин сарзамин устуворӣ бахшида, тақиягоҳ мебошанд.

“Мову шумо бояд якнуқтаи бисёр муҳимро ҳамеша ва дар ҳама ҷой дар хотир дошта бошем, ки мо танҳо як Ватан, як сарзамини воҳиду муқаддас дорем ва дар ҷаҳон моро бо номи давлату Ватани маҳбубамон Тоҷикистон мешиносанд ва эҳтиром мекунанд” Эмомалӣ Раҳмон. Албатта, имрӯз ба мо хуб маълум аст, ки миллатҳои мутамаддин, баҳусус давлатҳои мусалмони арабӣ ба васоили ҷангҳои дахшатнок ва харобиовар ҳамдигарро мекубанд, манзилҳои маскунӣ ва шаҳрҳои вайрон месозанд, одамони бегуноҳро ба таври дастаҷамъӣ ба қатл мерасонанд. Тифлони маъсум ва занону пирамардонро қурбонӣ менамоянд, ҳазор-ҳазор нафарро бе ҳеҷ имконоте овораю саргардон месозанд. Аз ин рӯ, Ваҳдати миллӣ дар таърихи навини давлатдорӣ миллати тоҷик бозёфти арзишмандтарин мебошад, зеро он барои амалӣ гардидани ормонҳои халқамон, ки бо қалби пур аз умед интизори сулҳу оромӣ ва дӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ буданд, заминаи воқеӣ гузошт. Бинобар ин, ваҳдати миллиро бешубҳа метавон ҳамчун самараи талошҳои хурду бузурги Ватани азизамон маънидод кард ва маҳз ба ҳамин хотир, ҳар яки мо вазифадорем, ки онро мисли гавҳараки ҷашм ҳифзу нигоҳдорӣ намоем.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳусенов Бойалӣ Алиевич - н.и.п. дотсент мудири шуъбаи таҷрибаомӯзӣ ва рушди касбият ДДТТ

ИДИ ИСТИКЛОЛИЯТ ТОЉИКИСТОН – 9 СЕНТЯБР

9-уми сентябри соли 1991-ум муҳимтарин воқеаи таърихӣ сарнавишти миллати тоҷик ба вуҷуд омадааст: Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид. Ин ҳодисаи фарахбахш аввали моҳи сентябри соли 1991 ба вуқӯ пайваст ва 9 сентябр расман Рузи Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Аз ҳамаи вақт то имрӯз ин санаи муҳим барои миллати тоҷик иди муқаддас махсуб мешавад.

Дар дарозии замони миллати мо аз шебу фарози таърих ва озмоишҳои саҳту сангин гузашта бошад ҳам, дастовардҳои фарҳангии асил, ҳувиёти милли, забони ноби модари, илму адабиёти оламгирро нигоҳ доштааст.

Бешак, маҳз чунин тамаддуни пешрафта, суннату оинҳои дорои ҷанбаи ҳаёти, тафаккури зиндагисоз ва маърифати баланди ақлобии ниёгонӣ мо буд, ки онҳо ба ганҷинаи тамаддуни башарият аз Зардушту Мони сар карда, то Рудакиву Фирдавси, Абуали Синову Носири Хисрав, Умари Хайёму Имом Ғаззоли, Шайх Аттору Ҷалолиддини Балхи, Саъдиву Хофиз, Хоча Камолу Мавлоно Ҷоми, Сайидою Бедил барин садҳо нобиғаҳои илму адабу фарҳангро ато кардаанд.

Даврони Истиклолият барои мо имкони воқеи фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба суи ҷомеаи демократи, ҳуқуқбунёд ва дунявии интиҳоб намоем. Истиклолият барои мо рамзи олии Ватану ватандорӣ, бузургтарин неъматӣ давлатсозӣю давлатдорӣю мустиқил, қору пайқорҳои пайғиронаи созидагӣ, азму талошҳои фидоқоронаи расидан ба истиклолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро омузонда, меъёрҳои ҷомеаи шахрвандиро таҳким бахшид ва дар як вақт ҳаёти озодонаи ҳар фард ва олитарин дараҷаи бахту саодати воқеии миллатро таъмин намуд. Истиклолият барои мо нишони барҷастаи пойдорӣю давлат, бақои симои миллат, рамзи асолату ҳувиёт, маҳзари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътиборӣ ба ҷаҳони мутамаддин пайвастанӣю кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон мебошад.

Тамоми соқинони кишвари озоду ободӣ мо имрӯз ифтихор доранд, ки сиюду сол қабл аз ин нахустин ҳиштҳои пойдевори истиклолияти воқеи ва давлатдорӣю миллии ҳудро ниҳода, аз шарофати мустиқилият соҳибӣю рамзҳои давлатӣ – Парчам, Нишон ва Суруди нави милли гардидем.

Пас аз як соли эълони Истиклолият, аниқтараш моҳи ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби ноҳияи Б.Ғафуров Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба арсаи сиёсат шахсиятеро баровард, ки дастовардҳои минбаъдаи кишвар ба номи у иртиботи ҳамаҷониба доранд. Аз рузи сарвари давлат интиҳоб гардидаи фарзанди баруманди халқ Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми фишангҳои ҳокимият асосҳои сохтори конститусионӣ, қуқҳои тозаи идорақунии давлат, меъёрҳои танзимқунадаи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар роиҷ гардида, қули милли ба муомилот баромад ва шиносномаи милли дар арсаи ҷаҳони эътироф гардид. Мо яке аз қуқҳои асосии давлатдорӣю мустиқил – Артиши милли ва неруҳои сарҳадиро таъсис дода, ҳифзи марзу буми Ватан ва сарҳади давлати ҳудро таҳти назорати доими ғирифтем.

Ҷунони Президенти мамлакат, Пешвои миллат – Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд: «Яке аз муҳимтарин дастовардҳои мо дар даврони истиклолият давлатсозӣю давлатдорӣю муқосири милли мебошад, ки моҳиятан шакли ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявиро дорад».

Халқи азиятдидаи тоҷик барои таҳқими Истиклолият, ниғаҳдошти якпорчагии марзу бум, расидан ба сулҳу ваҳдат ва яғонагӣ, интиҳоби роҳи ростӣ рушду таракқӣю Конститутсия (Сарқун)-и мамлақати орзуо ормонашро қабул қард. Агар ғуем, ки аз ҳамаи соли қабули Конститутсия, яъне соли 1994 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави инқишоф фаро расид, ҳама нахоҳад шуд. Зеро барои расидан ба сулҳи қул ва Ваҳдати милли пеш аз ҳама пояи қунонии ғаёлияти Ҳокимият зарур буд ва

инро метавонист танҳо Конститутсия (Сарконун)-и хаматарафа такмилёфта ва мутобиқ ба талаби замон таъмин намояд.

Баробари ин якдилона пазируфтани Конститутсия аз чониби тамоми халқ нишони эътирофи Ҳукумати конуниро дошт, ки акнун ду сол мешуд, бо сарвари фарзанди вафодори миллат Эмомали Раҳмон барои аз варта берун овардани мамлакати дар ҷанги шаҳрванди ҳаробгардида ғайриқонунии шабонарузи мебурд.

партави ин санади зиндагисоз Ҳукумати кишвар бо сарвари Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомали Раҳмон баробари дар арсаи ҷаҳон баланд бардоштани обрӯи эътибори Тоҷикистон боз ба ҷунин нуктаҳои талаботи Конститутсия (Сарконун) эътибори махсус ва ҷидди дод:

пеш аз ҳама, таъмини озодию осудагии ҳаёти инсон дар қаламрави мамлакат, ки онро истиқрори сулҳ ва ваҳдати милли таҳким бахшид;

дуҷум, фароҳам овардани шароити мусоид барои меҳнати озодонаи ҳар сокини кишвар, таълиму тарбия дар мактаб ва оила, донишқадаю донишгоҳҳо, ҳунаромӯзи ва гирифтани таъботи беғул дар муассисаҳои тиббӣ;

сеҷум, таъмини озодии муоширати намоёндогони халқу миллатҳои гуногуни маскунӣ кишвар, истифодаи забони модари дар зиндаги ва тадрис, ҳаракат ва алоқаи бемамониат, ки ин ҳама бо роҳи шароити васеъ фароҳам овардан ба амали забонҳои гуногун дар қаламрави мамлакат, ривҷи соҳибқорию тичорат дар тамоми нуктаи олам ва пайвастанӣ минтақаҳои гуногуни кишвар тавассути бунёди шохроҳҳо ба амал бароварда шуданд;

ҷорум, таҳкими ҳуввияти милли, ру овардан ба асолати ҳудудиносии ҳудодоҳи, расму оини аҷдоди, ватандустию инсонпарвари, ки ин ҳама тавассути таҷлили бузургдошти ҷашнҳои таърихӣ милли ва симоҳои оламшумул амали гардид;

панҷум, таъмини озодии вичдон, матбуот, афқору андешаи ҳар сокини мамлакат ва ғайра.

Соҳиби давлати мустакил будан барои ҳар инсон соҳибдил бахти бузург аст. Баҳусус дар замони ҳодисаҳои ҷашмнодида ва ғушношуданидаи катақлизми умумиҷаҳонӣ, ки мамӯлики гуногуни олам аз офатҳои табиӣ бемориҳои воғир ва нарасидани озӯқаю оби ошомидани азият мекашанд. Дар мамлақати рушдёбандаи мо ҳам соли гузаштаю соли равон ҷунин ҳодисаҳо рух доданд. Вале давлат нагузошт, ки шаҳрвандонаш бе ҳонаю ҷой, бе сарпаноҳу бе озӯқа монанд. Дар муддати кӯтоҳ ҳам барои сокинони Қӯлубу ҳам барои сокинони Айнию Панҷакент биноҳои замонавии муҷаххаз сохта, бо тамоми ашёи рузгор ба истифода дода шуданд.

Душвортарин муаммои мо дар зарфи сиёдусол ин масъалаи истиқлолияти энергетикӣ буд, ки баъди ба низом даровардани сохторҳои ҳокимият роҳбари давлат ҳамарӯза бо он машғул мешуд. Албатта раванди бонизомӣ пешрафти иқтисодӣ ва инкишофи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ дар шароити имрӯза асосан аз истиқлолияти энергетикӣ коммуникатсионӣ ва вусъат пайдо кардани роҳсозӣ вобастагии амик дорад.

Бинобар ин нахустин иқдомҳои Ҳукумати Ҷумҳури оғоз бахшидан ба сохтмони туннели Анзоб буд. Сарвари давлат дар ин қор ибтидои ҳама бунёдқорҳои роҳсозӣ коммуникатсияро дида, дариҷаи наҷотро низ дар он дарёфта буданд. Дар роҳи таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳиҳои кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, амнияти озӯқавори, ки ҳадафҳои стратегияи Ҳукумати мамлакат мебошанд, бо сохтмони нерӯгоҳҳои ҳурду қалони барқи оби, ҳатҳои интиқоли қувваи барқ, туннелҳо, шохроҳҳои пулҳои байналмилалӣ мошингард ва дахҳо иншооти азими инфраструктураи иҷтимоӣ натиҷаҳои неқ ба даст оварда шуданд.

Бунёдқориву созандагӣ дар ин самтҳо вусъати тоза пайдо карданд. Аз ҷумла, сохтмони нерӯгоҳҳои барқи оби «Сангтуда-1» ба охир расонда шуд ва он алҳол ба манфиати халқ хизмат мекунад. НОБ-и «Сангтуда-2», як қатор нерӯгоҳҳои ҳурд дар муҳлатҳои наздиктарин ба қор мебароянд. Ҳатҳои баландшиддати интиқоли нерӯи барқи Ҷануб – Шимол, Лолазор – Хатлон, Лолазор – Сангтуда-1 ба истифода дода шуданд. Хусусан ба қор даромадани ҳатти 500 қиловатҳои Ҷануб–Шимол ва дар

пойгоҳи асосии он насб гардидани трансформатори дуҷум – ин ғамхорӣи бузургии Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сокинони вилояти Суғд дар мавсими тобистону зимистон махсуб мешавад.

Доир ба раҳбарии кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ як силсила тадбирҳои мушаххас амали шуда, сохтмонҳои китъаҳои алоҳидаи роҳҳои мошингарди Душанбе – Хоруғ – Мурғоб, Душанбе – Рашт – Саритӯш, нақбҳои автомобилгарди Истиклол, Шаҳристон бо суръат идома доранд. Шоҳроҳи Душанбе – Хучанд – Чанак ва нақби Шаршар ба истифода дода шуданд.

Баъди истифодаи роҳҳои бузургии байниминтақавӣ имкон фароҳам омад, ки ҳаракати нақлиёт дар дохили мамлакат ва берун аз он тамоми фаслҳои сол имконпазир бошад ва дар ин замина вазъӣ раво ва боркашонӣ ба манотиқи гуногуни кишвар сад дар сад бехтар гардад.

Ҷунонӣ таъкид гардид, ҷангу талошҳои ибтидоӣ солҳои навадӯми асри гузашта тамоми ҷишанҳои давлату давлатдори ва истехсолиро фалаҷ карда буданд. Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои расидан ба истикрори сулҳ ва ваҳдати миллиро ҷустуҷӯ мекард ва сарвари давлат пайваста талош мебарид, то осудагӣ ороми дар саросари мамлакат ҳукмфармо гарданд.

Хушбахтона, ҷунин руз ҳам фаро расид: 27 июни соли 1997 дар Москва – пойтахти Федератсияи Русия Созишномаи истикрори сулҳ ва ризоияти милли байни Хукумати Тоҷикистон ва муҳолифин имзо гардид ва он рузи муборак Рузи Ваҳдати милли эълон шуд. Аз ҳамон вақт инҷониб ҷомеаи ҷаҳонӣ муосир таҷрибаи пешқадами «Сулҳи тоҷикон»-ро меомӯзад ва барои насли имруз ҷун намунаи бехтарини гуфтушуниди созанда пешниҳод мекунад.

Ба шарофати истиклолият ба дастовардҳои назаррасӣ сиёсату иқтисоди ва иҷтимоиву фарҳангии ноил шуда бошем ҳам, дар марҳилаи мураккабу ҳассоси ҷаҳонӣ имруза ба иттиҳоду ҳамраҳӣ, ваҳдати милли, маърифату ҷаҳонӣ сиёсӣ, ҳудошносиву ҳудӯҳои ва эҳсоси баланди ватандустиву ватандори бештар ниёз дорем. Ин нуқтаро сарвари давлат Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пай бурда, борҳо таъкид кардаанд, ки хушӯрии сиёсиро аз даст надихем.

Президент аз ҷумла меғуянд: «Солҳои охир дар ҷаҳон як силсила тамоюлотӣ ҳатарнок, аз қабилӣ таҳдиди терроризми байналмилалӣ, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, қочоқи силоҳ ва ғайрияти ғуруҳҳои ҷинояткори трансмиллӣ қувват мегиранд, ки инҳо метавонанд ба оромиву суботи минтақа ва амнияти давлатӣ кишварҳои алоҳида таъсири ногувор расонанд. Аз ин ру, мову шумо бояд якҷоя ҳатари вусъатёбии ин амалҳои номатлубро пешгирии намоем, барои бақои тақдирӣ миллат, таъмини ваҳдати милли ва амнияти давлат, пойдории сулҳу субот ва оромии ҷомеа тадбирҳои мушаххас андешем. Мо сиёсати пойдории сулҳу субот, ризоияти ҷомеа ва ваҳдати миллиро, ки давлати тоҷикро аз нобудшавию миллатро аз парокандагӣ наҷот бахшид, яке аз дастовардҳои бузургии даврони истиклолият мешуморем».

Ба тамоюлҳои ғаразнок иқдоми созадари роҳбарияти давлати мо муқобил гузошта, обрӯю эътибори Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳон баланд мебардоранд. Ҷунонӣ, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Соли оби тоза эълон намудани соли 2003 басо рамзӣ буд. Ҳамин тавр, паси ҳам саъю эҳтимоми мамлақати мо дар муқаррар шудани «Дахсолаи амалиёти об барои ҳаёт» ва ҷонибдори ёфтани тақлифҳои Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тозагии муҳити зист ва ҳифзи сайёра дастовардҳои буданд, ки мавқею манзалати кишвари моро дар арсаи олам муқаррар менамоянд.

Дар шароити қунони, ки ҷаҳонӣ муосир дорад, таҳкими Истиклолият, устувор гардонидани пояҳои давлат ва баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии инсон барои на танҳо мардуми мо, балки тамоми инсоният мазмуни ҳаётан муҳим пайдо мекунад. Зери дахсолаҳои охир пешрафти босуръати илму техника ва раванди қувват гирифтаистодаи ҷаҳонишавӣ инсониятро ба муҳити қомилан нав ворид намуда, боиси

ташаккул ёфтани низоми фарогири равобити сиёсиву иктисоди, иҷтимоиву фарҳанги ва иттилоотиву маънави гардидааст.

Зикр бояд кард, ки дар даврони Истиқлолият давлати ҷавони тоҷикон дар байни мамолики аҳолияш мусалмон ва умуман ҷомеаи ҷаҳони муосир мавқеъ ва манзалати хос пайдо намуд. Суханронҳои Президенти мамлакат Ҷаноби Оли Эмомали Раҳмон дар ҷаласаҳои бузурги байналхалқии давлатҳои аъзои Конфронси исломи, ҷонибдорӣ шахсии сарвари давлати мо аз покизагии дини мубини ислом ва зарбаи саҳт задани у ба даъвогарони ҳамбастагии дини ислом бо терроризму экстремизми байналмилалӣ, ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд бо мамолики гуногуни олами ислом аз он шаҳодат медиҳанд, ки имруз Тоҷикистони соҳибистиклол аз зумраи давлатҳои озоду ободест, ки дар он баробари расму оини миллию мардуми анъанаҳо ва маросимҳои дини ғоя мегарданд. Озодии вичдонро Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор медиҳад.

Ба тамоми мардуми эътиқодманди кишвар маълум аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон бо сарвари Ҷаноби Оли Эмомали Раҳмон ташаббускори ҳақиқии барпо кардани ҷашнҳои 1310-солагии роҳбари мазҳаби ҳанафи Ҳазрати Имоми Аъзам, 800-солагии Мавлоно Ҷалолуддини Балхи, шайхҳои бузург Қамолӣ Хучандӣ ва Мир Саид Алиӣ Ҳамдони, Имом Ғаззолию Имом Бухорӣ ва дигарон мебошад. Таҷлили санаҳои муҳими таърихи ва бузургдошти шахсиятҳои барҷаста дар тарбияи маънавии халқ, баҳусус насли наврасу ҷавон аҳамияти қалон доранд. Аз ин лиҳоз ҳар ид маросим ҳадафҳои махсуси ҳудуддорост ва бешубҳа ба ҷонагии руҳию маънавии ҷомеа, дастӣ мадад дароз кардан ба ниёзмандон, наҷобати ҳайрҳои ҳамаҷаҳонӣ, дустӣ рафқати одамони қасбу қори гуногун бетаъсир нахоҳад монд.

Бо вучуди ҳамаи дастовардҳои бешубҳаву беназири ҳуд инсон ҳанӯз ба ормонӣ орзуҳои деринааш, яъне эҷоди як зиндагии поқ пурсаодат, оромӣ осуда ва озод аз ҳушунату ихтилофҳо дастӣ нашоудааст. Баръакс, имруз инсоният бо ҳатарҳои нав ва мушкilotи сангинтар ру ба ру гашта, ғирғирҳои ихтилофҳои мафқуравӣ мазҳаби ва барҳурди манфиатҳои сиёсиву иктисодӣ ҷаҳони мебошад.

Сарвари давлати тоҷикон ҳамеша таъкид мекунад: *«Вазъи имрузи сайёра моро водор месозад, ки на аз зиддияти мафқураҳо, барҳурди манфиатҳо ва ихтилофи тамаддунҳо, балки аз робитаҳои дӯстона, ҳамзистии мусолимадомез ва гуфтугуи тамаддунҳо ҳарф занем. Мо вазифадорем, ки ҳама гуна амалҳои ба зиндагии ошоиштаи башарият таҳдидкунандаро маҳкум ва пешғирӣ қарда, талошҳои созанда, дастовардҳои фарҳанг ва дину оинҳои халқу миллатҳои гуногунро ҳамчун ҷузъҳои таркиби тамаддуни башарӣ эътироф намоем ва ба онҳо эҳтиром гузорем. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷун узви қомилхуқуқи ҷомеаи ҷаҳони табиист, ки аз равандҳои ҷаҳонӣшавӣ берун буда наметавонад. Муносибатҳои мо ба кишварҳо ва минтақаҳои гуногуни олам торафт вусъат ёфта, мо ҳарчи бештар вориди муносибатҳои сиёсиву иктисодӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ байналмилалӣ мегардем. Дар ҷунин шароит амик дарқ кардани мақсад ва ҳадафҳои ҳуд, таҳкими дастовардҳои таърихи ва ҳифзи манфиатҳои миллии Ватани азизамон дар арсаи байналмилалӣ амри зарурист».*

Барои амалӣ гардидани ин ҳадафҳо муносибатҳои баробархуқуқ ва ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд бо кишварҳои минтақа ва мамолики пешрафтаи олам аҳамияти махсус доранд. Дар робита ба ин бояд гуфт, ки дар натиҷаи пешбурди сиёсати «дарҳои қушода» ҷунин муносиботу ҳамкорӣҳо руз аз руз таҳкиму ғустариш меёбанд.

Ҳадафи аслии мо эъморӣ давлати мустақили ҳуқуқбунёд, демократи, дунявӣ ва фароҳам овардани шароит барои зиндагии шоиштаи инсон аст.

Дар ҷараёни таъбиқи ин ҳадаф дар Тоҷикистони соҳибистиклол дар фосолаи на ҷандон тулои арзишҳои демократи ҳамчун ҷузъи фарҳанги давлатдорӣ навин пазируфта шуданд ва онҳо ба таҳкими дастовардҳои истиқлолият, ташаккули ҷомеаи шаҳравандӣ ва институтҳои он, инҷунин ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳраванд мусоидати ғайол намуданд.

Мақсади асосии низоми демократи дар ҷомеаи мо, пеш аз ҳама таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, фароҳам овардани шароит барои меҳнат ва зиндагии осуда, волоияти қонун, пойдории адолат ва иштироки фаъоли мардум дар идоракунии давлат мебошад, ки ба анъанаву суннатҳои давлатдорӣ милли, арзишҳои ахлоқиву фарҳангӣ милли ва дастовардҳои тамаддуни башари таъҷибмекунанд.

Ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёт, иқтисодӣ содироти кишвар ва фароҳам овардани ҷойҳои нави қори тибқи барномаҳои махсуси давлатӣ оид ба қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ, наҳи пахта ва дигар соҳаҳои истеҳсоли як қатор қорқонаҳои саноати ба қор қаромаданд ва ҳоло мувофиқи стандартҳои ҷаҳонӣ маҳсулоти ҳудро ба қоруш мебароранд. Дар соҳаҳои илму маориф, тиб, фарҳанг ва дигар бахшҳои иҷтимоӣ як қилсила ҳадафҳои стратеги ва афзалиятнок муайян қарда шудаанд. Ҳоло бо бовари қуфта метавонем, ки дар натиҷаи ба қушди соҳаҳои иҷтимоӣ равона қардани беш аз 50%- и бучети давлатӣ дар доираи татбиқи лоиҳаҳои сармояқузори доир ба бунёд, таъмир ва аз навсозии инфраструктураи иҷтимоӣ соҳа пешравии назаррас мушоҳида қарда мешаванд.

Ба ҳотири баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии мардуми кишвар, ки дар роҳи он маърақаву маросимҳои серқаророт монсаҳои қидди эҷод меқарданд, Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «**Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Қумҳурии Тоҷикистон**» уфқҳои тозаро дурахшон қард. Бо ин иқдом мо барои то андозае сабуқ қардонидани бори зиндагии ҳалқамон шароити муқид фароҳам овардем. Дар аини қамон зарур аст, ки дар доираи татбиқ ва қиояи қатъии қонуни мақкур расму ойинҳо ва маърақороиҳо ба тартибу низом ва меъёри муқарраршуда қароварда шаванд.

Мо бо амали намудани сиёсати қушди устувори иқтисоди мақсад қорем, ки ба қаст қардани сатҳи қамбизоати, тадричан бехтар шудани сифат ва сатҳи зиндагии мардум муваффақ шавем. Бовар қорем, ки дар давомии қанд соли наздиқ ба ҳалли ин масъалаҳо ноил меқардем.

Дар раванди таҳқими сулҳу субот ва давлатсозиву давлатдорӣ навини ҳуд баҳрабардори аз арзишҳои волои таърихиву фарҳанги, таблиғи ҳувияти милливу ифтиҳори ватандори, ҳудшиносиву ҳудогоҳи ва ба шохроҳи созандақиву ободонии сарзамини ақдоди раҳнамои қардан ва сафарбар намудани мардумро воқеан ҳам дар марқазии сиёсати давлати қарор додем.

Бо орзуи умедҳои неқ қуфтани ҳастем, ки дар остонаи 32-қолагии Истиклолияти Қумҳурии Тоҷикистон ҳамаи фарзандони бонангу номуси милли та рисолату асолати давлатдорӣ милли ва қарзи муқаддаси шаҳрвандиашонро дарқ намуда, барои ҳифзи дастовардҳои истиклолият, қуштибонии амнияти милливу давлати, таҳқими сулҳу ваҳдат ва суботи сиёси, таъмини қушди иқтисодиёт ва пешрафти Ватани азиз неруи дониши ҳудро қареғ намедоранд.

Қоли 2009 бо ташаббус ва дастирии бевоситаи Президенти кишварамон, Қаноби Оли, муҳтарам Эмомали Раҳмон ҳатти баландшиддати интиқоли барқии 500 кВт “Қануб – Шимол” соҳта, ба истиқода супорида шуд, ки дар таъмин қардидани истиклолияти энергетикӣ қилоят басо қоли муҳим мебозад. Дар баробари ин соҳтмони ҳатти баландшиддати интиқоли барқии 220 кВт “Қучанд – Айни” натиҷаҳои ҳуб дод. Дар баробари истиқода аз сармояи қоричи, аз қуи имқониятҳои маққуда аз бучети қилоят низ барои тақдиди қорҳои қаламрави қилоят маблағҳои зарури қудо шуда истодааст. Дар қоҳи иҷрои яқе аз самтҳои муҳими сиёсати Қуқумати Тоҷикистон – аз бумубасти қоммунақатсионӣ қорҳои бахшидани кишвар нақби Шаҳристон дар моҳи сентябр мақриди истиқода қарор ҳоҳад қирифт, ки иҷрои ин амал дар бехбудии сатҳи зиндагии мардуми кишвар таъсири муқби ҳоҳад қузошт. Қамқунин оғози қорқои таъмиру азнавсозии қоҳи нақлиётқарди Айни – Панқакент идомай ин самти муҳими сиёси ба шумор меқаравад, ки иҷрои ин қорқо танҳо бо шароқати оромии кишвар ва меҳнати бунёдқаронаи қар соқини диёр ба мо нақиб қаштааст. Соқинони ҚУМҲУРИ ҳуб меқонанд, ки таъмири азнавсозии қасри сулқовари «Арқоб» дар арақаи анқомёбист ва он симои ҳудро қуллаи дигарқун намуда, ба як марқазии муҳими фарҳангию фароқати ва ҳудшиносии милли табдил

ёфтааст. Дар подоши ғамхорию дастгирихое, ки дар Паёми навбатии Сарвари давлат нисбати соҳибкорон иброз гардида буд, соҳибкорони бонангу ор ва бо саховату бунёдкори вилоят ба чанд икдоми начиб аз кабили бунёди корхонаҳои саноати, марказҳои фароғати, муассисаҳои таълимию тибби, варзишгоҳҳо, мағозаву марказҳои савдо машғул шудаанд, ки ичрои ин амалҳо дар баробари симои маҳал ва марказҳои аҳолинишинро дигаргун намуданд, барои таъмини аҳоли бо ҷои кор ва фаровонии маҳсулот мусоидат хоҳад кард. Бигузор иди муқаддаси Истиқлолият барои ҳар фарди соҳибдилу озодаи кишвар саломати, бахту саодат, зиндагии осуда ва қомеъию қушоишҳо оварад! Поянда бод ваҳдати милли ва давлати соҳибистиклоли тоҷикон!

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳусенов Бойалӣ Алиевич н.и.п. дотсент мудири шуъбаи таҷрибаомӯзӣ ва рушди касбият ДДТТ, аъзои қорвони Сулҳу Ваҳдати Миллӣ

**ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ
ИНФРАСТРУКТУРЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

В статье рассмотрены особенности привлечение инвестиций для развития социальной инфраструктуры вузов Таджикистана в современных условиях развития рыночных отношений. Особое место уделено решению данного вопроса на основе проведенных опросов в учреждениях ВПО

Ключевые слова: особенности, привлечение инвестиций, социальная инфраструктура, вузы

В настоящее время значительно возрастает роль инвестиций, особенно социальных инвестиций, для обеспечения развития социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования.

Анализ экономической литературы показывает, что под социальными инвестициями необходимо понимать «вложения в объекты социальной сферы с целью повышения уровня и качества жизни граждан посредством удовлетворения их материальных, духовных или социальных потребностей»[1,2].

Многие ученые считают, что качество жизни является производной величиной уровня жизни населения на основе комплексной ее характеристики[2]. Данный показатель на основе использования ряда объективных и субъективных показателей. К объективным показателям относятся: «потребление материальных благ, продуктов питания, качество жилищно-бытовых условий и занятости населения, образование, культура, социальное обеспечение». А к субъективным факторам относятся: «удовлетворенность граждан работой и другими условиями, социальным статусом, финансовым положением и семейными отношениями и международные организации.

В условиях углубления рыночных отношений основными субъектами социальных инвестиций являются, Государство, частные, совместные, коммерческие и некоммерческие организации, физические лица.

С другой стороны, учитывая признак направленности, социальные инвестиции бывают прямыми и косвенными. При этом важным считается проведение анализа использования социальных инвестиций в учреждениях ВПО, где основой для проведения анализа считается корпоративная, социальная ответственность (КСО).

В практической деятельности КСО принимает форму социинвестиций, кроме того, под корпоративной ответственностью понимаются все затраты учреждения высшего профессионального образования на соцпрограммы, в т. ч. на подготовку и переподготовку ППС и работников; охрану труда и технику безопасности; улучшение здоровья и др. Исходя из этого в разряд социинвестиций, нельзя чтобы попадали вынужденные издержки на социальные программы. Важным считаем, что провести грань между добровольными и вынужденными затратами очень трудно, чем и обусловлен переход к расширительной оценке социальных инвестиций [1].

На наш взгляд, имеются некоторые расхождения между КСО и социальными инвестициями, но между ними имеется тесная устойчивая связь, то есть чем больше или меньше объём социальных инвестиций, тем выше или ниже КСО.

В этих условиях важным считаем измерение масштаба осуществляемых учреждениями ВПО социальных инвестиций на основе использования различных видов количественного индекса социальных инвестиций. В связи с тем, что социальные инвестиции являются затратами на социальные мероприятия, что позволяет произвести оценку объема социальных инвестиций.

Для этого, рассчитываем качественный групповой индекс социальных инвестиций институциональной (77,0%), учетно-аналитической базы (41,00%), комплексности

процесса (65,00%) и интегральный качественный индекс(62,00%). Полученные результаты является закономерным процессом в условиях Таджикистана. Другим важным вопросом является оценка изменения качественного состава социальных инвестиций, которые измеряются с помощью качественного индекса по отдельным признакам. Используя результаты работы Вузов, изучим структуру социальных инвестиций в Таджикистане за 2020-2023 годы. Результаты представлены в табл.1.

Таблица 1

Оценка структуры социальных инвестиций в учреждениях высшего профессионального образования в Республике Таджикистан за 2020-2022 годы (в %)

№ пп	Направление социальных программ	2020г.	2021г.	2022г.	Изменение (+; -)
1.	Развитие ППС и работников	44,8	42,5	45,8	+1,0
2.	Охрана здоровья и труда ППС и работников	10,4	8,2	10,5	+0,1
3.	Охрана труда и ресурсосбережение	27,2	29,1	23,7	-3,5
4.	Добросовестная деловая практика	9,0	5,7	6,5	-2,5
5.	Развитие общественных организаций	8,5	9,4	8,9	+0,4
6.	Другие	4,1	5,1	4,6	+0,5
	Всего	100,0	100,0	100,0	-

Источник: расчеты автора на основе данных учреждений высшего профессионального образования Республики Таджикистан

На основе проведенных расчетов нами установлено, что в учреждениях ВПО, затраты на поддержание добросовестной деловой практики занимает последнее место. При этом внутренние интересы учреждений ВПО доминируют над внешними интересами с незначительной тенденцией. Об этом свидетельствуют данные, характеризующие уровень затрат на развитие учреждения ВПО, ППС и работников, а также охрану их здоровья, а также наблюдается увеличение затрат на развитие общественных организаций с учетом улучшения отношений с внешне-социальным окружением, что способствует росту значения социальных инвестиций в перспективе.

В процессе разработки рекомендаций особое внимание нами уделено изучению факторов, влияющих на реализацию социальных программ для учреждений высшего профессионального образования.

По результатам опроса установлено, что более 50,0% респондентов указывают на то, что они надеются, что государство более ответственно выполнить свои социальные обязательства, а представители учреждений высшего профессионального образования надеются на изменения общественного мнения в отношении своей социальной роли (на это указывают - 65,50% респондентов). Исходя из этого, нами выявлено, что учреждения высшего профессионального образования рассчитывают только на себя и принимают действенные шаги по развитию социальной инфраструктуре.

Также важным считается разработка методического обеспечения в подготовке и переподготовке квалифицированных ППС для реализации социальных программ на основе минимизации суммарных затрат в учреждениях высшего профессионального образования Таджикистана. Кроме того, значительно улучшается роль некоммерческих и неправительственных организаций в решении социальных вопросов и улучшения социального партнерства с учреждениями высшего профессионального образования страны.

В целом привлечение социальных инвестиций играет основную роль в развитии социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования в Республике Таджикистан.

Другим важным вопросом при привлечении социальных инвестиций в учреждениях высшего профессионального образования является изучение востребованности ППС и работников, видов социальных услуг и степень их удовлетворенности. Затем используя выявленную степень определяют значение затрат для их реализации. Используя результаты анализа функционирования социальной инфраструктуры учреждений ВПО, было проведено ранжирование услуг, которые предоставляли в учреждениях ВПО по степени востребованности и удовлетворенности потребностей ППС и работников. Результаты ранжирования степени востребованности ППС учреждений ВПО Республики Таджикистан видов социальных услуг и степень их удовлетворенности за 2015-2023 годы показывает, что уровень востребованности этой услуги изменяется от 42,52 до 93,23% и уровень удовлетворения этой потребности от 4,75 % до 43,47%.

Кроме того, особое место нами уделено изучению степени востребованности профессорско-преподавательским составом учреждений ВПО видов социальных услуг и уровень их удовлетворенности. Для этого нами проведен опрос среди руководителей и профессорско-преподавательским составом учреждений высшего профессионального образования г. Душанбе. Важно заметить, что для оценки значимости полученных результатов тесноты связи между удовлетворенностью работников оказываемыми социальными услугами и их востребованностью рассчитывая корреляционное отношение используя непараметрический метод ранговой корреляции Спирмена[2]. Нами проведена обобщенная оценка степени востребованности ППС и работников учреждений высшего профессионального образования г. Душанбе Республики Таджикистан по видам социальных услуг и уровень их удовлетворенности за 2015-2023 годы предусматривающие улучшение жилищных условий ППС и работников, организация питания в учреждениях высшего профессионального образования, оплата больничных листов из-за не трудоспособности ППС и работников, возмещение расходов по проезду на городском транспорте, расходов на питание. Доплата ППС и работников к пенсии, за использование услуг мобильной связи, расходов по проезду в дома отдыха и санаторий, оказание материальной помощи, а также кредиты и ссуды.

Нами установлено, что значение коэффициента ранговой корреляции ($r=0,85$) показывает о высоком уровне тесноты связь между изучаемыми параметрами в учреждениях высшего профессионального образования г. Душанбе Республики Таджикистан.

Считаем целесообразным использование этих результатов руководителями учреждений высшего профессионального образования при формировании механизма обеспечения развития социальной инфраструктуры, а также разработку и реализации социальных программ.

Важным направлением при привлечении социальных инвестиций считается совершенствование СТО в учреждениях высшего профессионального образования, который требует улучшение нормативно-правовой, организационно-экономической, а также увеличение финансовых средств социальной защиты.

Сейчас наиболее приемлемым представляется так называемый ситуационно-адресный подход финансирования социального развития учреждений ВПО, на базе социального партнерства работодателей, социальных благ и услуг на основе применения оптимизированной модели финансирования социальной сферы, учитывая распределение ресурсного потенциала между учреждением ВПО, а также другими источниками. В части финансирования социальных программ в учреждениях высшего профессионального образования можно выделить два различных подхода: финансирование на безвозмездной основе полностью за счет средств учреждения высшего профессионального образования; финансирование на основе долевого участия учреждения ВПО и ППС и работника.

Учреждений ВПО финансируют, как правило, полностью только те программы, которые нацелены непосредственно на образовательный процесс, к которым относятся программы развития кадрового потенциала, содержащие создание и развитие систем внутри вузовского обучения.

Долевое финансирование применяется в том случае, когда социальные программы ориентированы непосредственно на нужды ППС и работников и лишь косвенно влияют на показатели работы учреждений высшего профессионального образования.

При разработке модельного комплекса необходимо учитывать различные источники финансирования социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования, в том числе финансирование из бюджетов различных уровней и внебюджетных источников финансирования. Поскольку финансовые отношения очень важны для социальной инфраструктуры и экономики в целом, то им необходимо уделить наибольшее внимание.

На основе анализа и зарубежного опыта нами установлено, что существует множество различных форм финансирования социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования за счет внешних, внутренних и долевого финансирования учреждений ВПО. Сейчас наиболее приемлемым представляется так называемый ситуационно-адресный подход финансирования социального развития учреждений ВПО, основанный на социальном партнерстве работодателей и потребителей, социальных благ и услуг.

Таким образом, при решении социальных вопросов в учреждениях высшего профессионального образования, на наш взгляд, должны быть уточнены механизмы и требуемые вложения для финансирования объектов социальной инфраструктуры.

В целом, учет особенностей и предложенный подход позволяет успешно решить вопрос о привлечении социальных инвестиций и формирования социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования в Таджикистане.

Литература:

1. Ойматов Б.Ш. Развитие социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс.. канд. экон. наук: 08.00.05 / Бахтиёр Шорахматович Ойматов. - Душанбе, 2019. - 165 с.

2. Раджабов Р.К. Социальная инфраструктура организации в условиях рыночной экономики / Р.К. Раджабов, Б. Ойматов, А.А. Исоков // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. №2/2-2017. - Душанбе: Сино, 2017. - С. 156-160.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ойматов Б.Ш. - к.э.н., доцент ТГПУ имени С.Айни.

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар ҳар даври замон ҳар фарди ҷомеа пайваста барои беҳтар ва хубтар намудани зисту зиндагӣ кӯшишҳои зиёдро ба ҳарч медиҳад. Барои осон намудани сатҳи зиндагӣ технология ва самтҳои афзалиятноки он хизмати беандоза калонро дорад. Технология ҳамчун илми ҷудогона дар асрҳои XVIII-XIX дар Аврупо, Амрико, Олмон, Шветсария, Ҷопон, Чин (Хитой), Русия ва дигар абарқудратони ҷаҳон ба баландтарин қулла расид.

Бояд қайд кард, ки технологияро барномаҳои рақамӣ (Digital Programs) вусъат мебахшанд. Барномаҳои рақамӣ натавонанд дар технология, балки дар тамоми соҳаҳо, ба мисли иқтисодиёт, саноат, илм ва ғ. нақши муҳим мебозад.

Ҳангоми истифодаи пурраи ҳамаи «барномаҳои рақамӣ» раванди «иқтисоди рақамӣ» низ ҳалли худро низ меёбад. «Иқтисоди рақамӣ» бо номҳои дигар, ба мисли «иқтисоди интернетӣ», «иқтисоди нав» ё «иқтисоди электронӣ» низ маълум аст.

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Ҷопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар ҷаҳони Ғарб, ба хусус ба Аврупо роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳаҷм зери унвони «Иқтисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот ҷоп шудааст. Асари мазкур таҳлилҳои навтарини иқтисодӣ ва тичоратиро дар бар мегирад.

✓ Инчунин дар заминаи масъалаи мазкур олими амрикоӣ Томас Месенборг 3 нуктаи муҳимро зикр кардааст:

✓ Иқтисоди электронии саноатӣ (E-business infrastructure) – компютерӣ, телефонӣ ва ғ.)

✓ Иқтисоди электронии онлайн (раванди доштани алоқа бо ширкат, созмон ва дигар сохторҳои давлатӣ, хусусӣ ва ғайрдавлатӣ ва ғ.)

✓ Иқтисоди электронии молу маҳсулот (фурӯши китобҳои электронӣ, либос, хӯроқа ва ғ.)

Дар шароити имрӯза яке аз омилҳои таъмини амнияти иқтисодии кишвар ва рақобатпазир будани он дар бозорҳои ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Консепсияе, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, таҳти № 642 тасдиқ шудааст, ба се марҳила ҷудо карда шудааст.

Масъалаи мазкур барои марҳила ба марҳила табдил додани рақамикунонӣ дар кишвар нигаронида шуда, давраи амалишавии он ба се марҳила то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст.

Марҳилаи якум то соли 2025, дуюм марҳила то соли 2030 ва марҳилаи сеюм бошад, то соли 2040 –ро дар бар мегирад. Дар марҳилаи аввал меболад чунин корҳо ба анҷом расонида шаванд:

✚ мустаҳкамкунии асосҳои рақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ таъсири пайвастаи самаранокии лоиҳаҳо

✚ тайёр кардани кадрҳои ихтисоснок;

✚ эҷоди модели асосҳои рақамӣ ва муайян кардани раванди рақамикунонӣ;

✚ муайян кардани ҳадафҳои асосӣ муваффақияти табдили рақамӣ;

✚ арзёбии вазъи кунунии рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муваффақияти табдили рақамӣ;

✚ дастгирии иттилоотӣ ва таълимии табдили рақамӣ;

✚ экосистемаи раванди рақамикунонӣ;

✚ маблағгузорӣ ва буҷет ва ғ.

Марҳилаи дуюм, аз соли 2026 то соли 2030 мебошад, ки таъмини дастрасии фарохмачроро доир ба амнияти иттилоотӣ, киберамният ва ҳуҷуми технологияҳои навтарину ғайра аз онҳо мебошад. Инчунин, таъсиси марказҳои раванзоҳо ва рушди

хизматрасонии рақамӣ, дастгирии иттилоотӣ, маркази тақмили ихтисос, инноватсия ва оғози лоиҳаҳои озмоиширо дар бар мегирад.

Марҳилаи сеюми табдилдиҳии рақамӣ солҳои 2031-2041 буда, мақсади асосӣ боз ҳам пурзӯр кардани лоиҳаҳои ғайрирақамӣ ва рақамиро пешбинӣ мекунад, ки асосан дар ҷумҳурӣ ба роҳ мондани лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои асосии саноат, инчунин, дар соҳаҳои иҷтимоӣ мувофиқи афзалиятҳои пешбиникардаи миллий, “Стратегияи рушд барои давраи то солҳои 2030”, ки рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, саноат, аз ҷумла, истихроҷи маъдан, тичорат, дигаргунсозии бахши хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф ва тандурустиро дар бар мегирад.

То охири давраи соли 2040 ба нақша гирифтани дивидентҳои назарраси рақамӣ аз татбиқи миёнамуҳлати “Барномаи рушди иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, то 2% афзун кардани маҳсулоти иловагӣ, ба вучуд овардани 0,5 миллион ҷойҳои нави корӣ ва баланд шудани сифати зиндагонии аҳоли аз ҳисоби дигаргунии кулӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ба амал бароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, бо рушди зехни сунъӣ, идоракунии рақамӣ ва аз байн рафтани касбҳои кӯҳна дар бозори меҳнат шумораи зиёди одамонро озод кардан мумкин аст. Масалан, бо назарияи нави технологияҳои пешқадами замонавӣ Блок Чейн бо татбиқи пурра гузаштан ба ин низоми рақамӣ то соли 2050-ум имконияти афзун шудани бекорон ва ба ҷойи онҳо кор кардани ақлҳои сунъӣ ва роботҳо ба миён меояд. Дар бештари давлатҳои ҷаҳон аллакай чунин корхонаҳо фаъолият намуда истодаанд, ки ба ҷойи 20 нафар коргар як робот шабонарӯзӣ фаъолият менамояд. Дар ин маврид зарурат пайдо мегардад, ки бештаре аз ихтисосҳо аз байн рафта, барои тайёр кардани коргарон аз рӯи касбҳои нави серталаб ва бо кор таъмин намудани онҳо зиёд гардонидани шаванд.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 30 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Дар айни замон пурра иваз намудани барномаҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ба назар мерасад. Соли сипаришуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳои қатъӣ дода, таъкид намуданд: «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллий, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад».

Дар замони истиқлолият аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ тавачҷӯҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкоруни сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3-5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд.

Ҳамчунин, то охири соли соли 2022 раванди бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ дар давоми 24 соат, аз ҷумла ба тарзи электронӣ ба роҳ монда шавад.[2,21.12.2021с.]

Фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир дар асоси таҳрири нави Қонуни Љумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Љумҳурии Тоҷикистон” танзим карда шуда, мувофиқи он ин фаъолият ба соҳибкории хурд, миёна ва бузург тақсим мешавад.

Нисбат ба дигар намудҳои соҳибкорӣ соҳибкории хурду миёна хусусиятҳои хоси худро дорад ва дар таърибаи ҷаҳонӣ васеъ истифода мешавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ истифодаи ин таъриба барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ аҳамияти калон дорад, зеро имконият медиҳад, ки шароитҳои мављударо ба назар гирифта, самаранокии иқтисодии истеҳсолотро афзун гардонад.

Рушди соҳибкорӣ сарчашмаи асосии даромад ва воситаи инкишофи қобилияти эълодыву зехнии одамон буда, ҳамзамон бо ин, ташаккулдиҳандаи, табакаи миёнаҳои аҳолиро, ки нерӯи асосии тараққиёти иқтисодӣ мебошад, фаро мегирад.

Дар "Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030" Ҳукумати Тоҷикистон рушди бахши хусусӣ ва сармоягузорию яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати иқтисод муайян карда, ба он пайваста тавалъӯҳи хоса зоҳир менамояд.[3, 05.02.2017с.]

Яке аз самтҳои афзалиятнок ва ояндадори соҳибкорӣ ин бизнеси хурд ва миёна мебошад, ки таърибаи ҷаҳонӣ инро нишон медиҳад. Қайд кардан лозим аст, ки ҳиссаи корхонаҳои хурд ва миёна дар инкишофи иқтисодиёт ва ташаккули маълуми маҳсулоти миллий (МММ) дар мамлакатҳои мутараққӣ аз 50 то 70 фоизро ташкил менамояд. Ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон дар сатҳи миёна буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки то ҳоло соҳибкории хурду миёна дар ташаккули иқтисоди бозорӣ мавқеи босазои худро пайдо накардааст, ки таҳлилҳои мо инро нишон медиҳанд.[6, С.115]

Иқтисодиёти кишвар дар соли 2020-ум 4,5 фоиз афзоиш ёфта, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 миллиард сомонӣ баробар гардид. Дар ин давра 9,7 фоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ 8,8 ва гардиши савдои хориҷӣ 0,8 фоиз, аз ҷумла содирот дар ҳаҷми 19,8 фоиз заминаи рушди иқтисоди кишварро ба вучуд овард.[1, 26.01.2021с.]

Ҷаъолияти соҳибкорӣ дар намуди соҳибкории хурду миёна то қабул гаштани Кодекси андоз дар таҳрири нав асосан дар асоси шаҳодатнома амалӣ мегардид. Дар омӯзиши муаммои шакли ташкилӣ-ҳуқуқии корхонаҳои хурд (махсусан дар таъсиси онҳо) бояд дар назар дошт, ки соҳибкории хурду миёна метавонад инфиродӣ ва коллективӣ бошад.

Асосан соҳибкории хурд дар шакли инфиродӣ амалӣ мегардад. Соҳибкории инфиродӣ ба амал овардани шакли муайяни ҷаъолияти иқтисодиро аз номи худ ва таҳти ӯҳдадории худ, ки дар ин маврид ҳамчун пурра ва беинтиҳо шарҳ дода мешавад, дар назар дорад (ниг. ба қадв.1).

Қадвали 1. Шумораи шахрвандоне, ки ба ҷаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд (аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додасуда)

солҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ, ҳаз.нафар	243,8	257,1	270,1	284,7	295,7	304,0
аз онҳо машғулин, фоиз:	100	100	100	100	100	100
-дар хизматрасонии маишӣ	2,9	2,0	2,5	2,2	3,2	2,0
-дар иҷтимоӣ-фарҳангӣ	-	0,7	-	0,6	0,4	0,4
-дар савдо ва хӯроки умумӣ	35,2	32,7	39,8	31,5	32,0	25,2
-дигар намудҳои ҷаъолият	61,9	64,6	57,7	65,7	64,4	72,4

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. [4, С.367]

Чӣ тавре, ки аз қадв.1 ба мо маълум гашт, шумораи шахрвандоне, ки ба ҷаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд, яъне аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додасуда ҷаъолият бурда истода, дар соли 2021 - 304,0 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки он дар соли 2016-243,8 ҳазор нафарро ташкил дода буд. Ин шумора яъне соли 2021 нисбати соли 2016, 60,2 ҳазор нафар афзудааст.

Аз қадвали боло ба мо маълум гашт, ки шумораи шахрвандоне, ки ба ҷаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд, яъне аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додасуда ҷаъолият бурда истодаанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои якумро дигар намудҳои ҷаъолият – 72,4 %; ҷои дуюм савдо ва хӯроки умумӣ - 25,2%; ва ҷои сеюм хизматрасонии маишӣ - 2,0%-ро ташкил дода истодааст.

Ба фикри мо барои рушди идоракунии соҳибкории хурд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ҷунин камбудииҳо дар назаранд ба монандӣ:

✓ арзиши гаронии шабакаҳои интернетӣ аз ҳамин хотир на ҳамаи соҳибкорон қудратӣ васл шудан ва васеъ истифода бурданро доранд;

- ✓ паст будани суръати шабакаи интернетӣ;
- ✓ то ҳол дараҷаи ихтисосмандии соҳибкорон ба талабот ҷавобгӯ нест;
- ✓ то ҳол аксарият соҳибкорони ватанӣ истеҳсолот менамоянд ба талаботи бозорӣ ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нестанд, яъне раҷобатпазир нестанд;
- ✓ барои иқтисодиёти рақами дохил шудан то ҳол аз навғониҳои муосир ва технологияҳои нав истифода намебаранд;
- ✓ тафаккурнокӣ ва маълумотнокии паст доранд ва ғ.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021, ш. Душанбе.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон “дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 21.12.2021, ш. Душанбе.
3. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ЉТ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони доираҳои сармоягузориву молиявии Давлати Қатар. - 05.02.2017с.
4. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ҚДММ “ТоРус”, ш. Душанбе-2022, 497с.
5. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби оӣ. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. – 428 с.
6. Комарова Г.Б., Турсунов А.Х. Экономика предприятия. Худжанд: «Хуросон», 2010. - 212 стр.
7. Усмонов И.У., Шарипов М.М. Менеджмент ташкилот (дастури таълимӣ барои низоми кредитии таҳсилот). Душанбе. 2011. - 352с.

Информация об авторе:

Почоева Матлюба Абдумановна - муаллими калони кафедраи менеджмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон.
E-mail: shukrona 8585@mail.ru

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Аннотация: Данная статья исследует влияние инвестиционной политики в индустриальном развитии региона. Активные действия государства по разработке такой инвестиционной политики, направленной на улучшение активности отечественных субъектов как внутри страны, так и иностранных инвесторов. Обосновывается роль инвестиционной политики в индустриальное развитие регионов страны.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, индустриализация, капитальные вложения, инновационное инвестирование, развитие региона и т.д.

INVESTMENT POLICY IN THE INDUSTRIALIZATION OF THE REGIONAL ECONOMY

Abstract: This article examines the influence of investment policy in the industrial development of the region. Active actions by the state to develop such an investment policy aimed at improving the activity of domestic entities both within the country and foreign investors. The role is justified investment policy in the industrial development of the country's regions.

Keywords: investments, investment policy, industrialization, capital investments, innovative investing, regional development, etc.

В современных условиях, в Таджикистане благодаря умелой грамотной политики правительства по всей стране не только официально, но и в реальной действительности реализуется курс на созидания. Особенно в годы независимости со стороны государство реализованы несколько важных стратегических проектов. В частности, строительство и ремонт дорог, объединяющий юг и север страны, т.е. выхода из транспортного тупика, целях серий гидроэлектростанций, принято важные меры по обеспечения продовольственной независимости страны и многое другое. Несмотря на это в реальном секторе из-за недостаточности инвестиционных ресурсов многие задачи, требующего неотлагательного решения имеют еще место. В частности, отсталость в производстве товаров народного потребления, импорт зависимость от внешних товаропроизводителей, нехватка рабочих мест, высокий уровень внешних товаропроизводителей, нехватка рабочих мест, высокий уровень безработицы, бедности, низкая загруженность производственных мощностей, неконкурентоспособность отечественных товаров, из-за отсутствия современных технологий не исследованность и не затронутость большинство ценных природных богатств страны и т.д. Этот перечень можно продолжить, но на наш взгляд и эти перечисленные достаточны для того, чтобы аргументировать необходимости расширения инвестиционной деятельности всех субъектов национальной экономики начиная от государственного сектора, до малых средних крупных бизнес-структур, также и до отдельного индивидуального предпринимателя. Реализация индустриально-инновационного развития республики, прежде всего, зависит от уровня работы системы стимулов и заинтересованности субъектов промышленного сектора страны и её регионов [1, 173-178].

Таблица 1.
Динамика участия отраслей промышленности в производстве ВРП Согдийской области

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Рост%
Валовый региональный продукт, млн. сомони	14654,8	17510,7	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	1,87

Промышленность, включая энергетику, млн. сомони	9019,6	11860,8	12560,6	13967,4	16216,1	21064,8	2,33
В % ВРП	61,54	67,3	68,5	68	79,9	76,6	1,2

Таблица составлено автором на основе: Статистический ежегодник Согдийской области (Статический сборник) Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2022 – С.12, 331

В настоящее время в экономике региона Согдийской области наблюдается устойчивая тенденция активного участия промышленности в производстве валового регионального продукта. В последние шесть лет, т.е. в период 2016-2021 гг. объем промышленного производства, включая энергетику, увеличился от 9019,6 до 21064,8 млн. сомони, рост составил более 187,4%. Коэффициент опережения роста промышленности по сравнению с ростом производства ВРП составляет 1,24 ($2,33/1,87$) и это означает, что темпы роста объема производства ВРП во многом определяются темпом роста промышленного производства. За анализируемый период удельный вес промышленного производства в производстве ВРП увеличился с 61,54 до 76,6%. В период 2016-2021 гг. удельный вес отраслей сельского хозяйства, охоты и лесного хозяйства, рыболовства и рыбноводства в производстве ВРП уменьшился с 38,4 до 23,40%. Таким образом, наблюдается явная тенденция индустриального развития экономики региона Согдийской области. Академик Рахимов Р.К. справедливо отмечает, что решающими предпосылками инновационного развития экономики Республики Таджикистана выступают расширение индустриального пространства регионов страны [2, 119].

Анализ показал, что структура промышленного производства в настоящее время устарела, поскольку доля ресурса-обеспечивающих отраслей промышленности (электроэнергетика, добывающая промышленность) составляет 49,7%, а в наукоемкой (машиностроение легкая промышленность) составляет менее 15,8 %, что явно недостаточно для нашей страны. Структура производства промышленной продукции по отраслям свидетельствует, что наиболее мощными в Таджикистане являются цветная промышленность (35,7% общепромышленного производства), пищевая промышленность (27,0%), электроэнергетика (14,0%), промышленность строительных материалов (4,5%).

На основе анализа структуры промышленности можно отметить, что в экономике региона Согдийской области в полной мере наукоемкие отрасли промышленности почти отсутствуют (авиастроение, приборостроение, новые информационные технологии, микроэлектроника, лазерная отрасль, станкостроение, транспортная система и биотехнологии). Это связано с тем, что региона Согдийской области Республики Таджикистан не наследовала их от советской эпохи, а в годы суверенитета еще не успела их создать. Но, в этом плане, потенциально возможными отраслями, где могут быть активизированы процессы инноваций являются отрасли машиностроения, обрабатывающая и легкая промышленность. В первую очередь необходимо ускоренными темпами развивать отечественное машиностроение, которое включает в себя многие наукоемкие отрасли.

Таким образом, на современном этапе социально-экономического развития региона инвестиционная политика региона выступает важным рычагом в развитие индустриализации региона. Следовательно государство должен найти такой инструмент управления ими, позволяющие экономике привлекать ресурсов со всех возможных источников, т.е как от населения и субъектов народного хозяйства, так и из-зарубежа.

Поэтому и на текущем этапе развития страны необходимы активные действия государства по разработке такой инвестиционной политики, направленной на улучшение активности отечественных субъектов как внутри страны, так и иностранных инвесторов.

На основе выше отмеченных, из опыта зарубежных стран по регулированию инвестиционной деятельности в целях активации инвестиционной на текущем этапе развития целесообразно принять мер в следующих направлениях: - необходимо продолжить проведения мероприятий по привлечению иностранных инвестиций в слабо развитые отрасли экономики страны, но имеющие большие перспективы;

- необходимо повысить ответственность органов управления за эффективное использование инвестиционных проектов в различных отраслях;

- разработать меры по формированию информационных баз по каждой территории, а также обеспечить инвесторов данными об экспортных возможностях в стране;

- установить государственный мониторинг по контролю за выполнением мер, направленных на развитие инфраструктуры в слабо развитых районах страны;

- учет уровня социально-экономического развития различных районов страны при размещении крупных инвестиционных проектов.

- внедрить налоговые льготы, учитывая долю экспортируемой продукции из общего объема всей продукции, выпускаемой предприятиями с участием государственных инвестиций;

- стимулировать инвестиции направленные на техническое перевооружение и реконструкцию действующих или уже созданных предприятий, чтобы они стали конкурентоспособными.

- расширить долевое участие государства в инвестиционном процессе, с преобладанием доли частного сектора.

- расширить предоставление налоговых льгот, адресно и индивидуально приоритетным отраслям.

Итак, по рациональной инвестиционной политики зависит жизнеспособность и процветание любой формы предпринимательства в любом секторе экономики региона.

Список литературы:

1. Мирсаидов А.Б., Бурхонов И. Информационная сфера системы государственного управления регионом// Научный альманах. – 2017. - №2-1- С. 173-178

2. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П. Предпосылки инновационного развития экономики Республики Таджикистан – Душанбе: Дониш, 2018. - С.119

3. Статистический ежегодник Согдийской области. (Статический сборник) Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2022 – С.12, 331

Информация об авторе:

Пулотов Баходурджон Бободжонович - старший преподаватель кафедры информационных технологий в экономике ТГУПБП. **E-mail:** pulotovb@mail.ru. (Таджикистан, Худжанд)

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ БАРАСМИЯТДАРОРИИ ГУМРУКӢ ДАР
ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақола такмили барасмиятдарории гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ дида баромада шуда ба тартиби пешниҳоди ҳуҷҷатҳо диққати асосӣ дода шудааст. Самтҳои такмили механизми барасмиятдарории гумрукӣ дар Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: такмил, барасмиятдарории гумрукӣ, рақамикунонӣ, пешниҳоди ҳуҷҷатҳо, молу воситаҳои нақлиёт, содирот.

Дар шароити рақамикунонӣ баррасии таҳти низоми гумрукӣ қарор додани молу воситаҳои нақлиёт барасмиятдарории гумрукӣ ва такмили онро тақозо мекунад. Бояд қайд намуд, ки тартиб ва шартҳои барасмиятдарорӣ мутобиқи муқаррароти Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешаванд.

Аз таҳлили фаъолияти мақомоти гумруки кишвар бар меояд, ки тӯли солҳои охир Хадамоти гумрук барои қорӣ намудани рақамикунонӣ аз ҳамаи имконият истифода менамояд ва пурра раванди рақамикунонӣ ҳангоми барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт амалӣ карда шуда истодааст. Мутаасифона ҳоло ҳам на ҳамаи имкониятҳо ба пуррагӣ истифода карда намешаванд.

Мутобиқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон молу воситаҳои нақлиёт дар қойҳои муайян намудаи минтақаи фаъолияти мақомоти гумрукӣ, ки ирсолкунанда ё қабулкунандаи мол ва ё воҳиди сохтории онҳо дар он ҷо мавҷуданд ва дар вақти кори мақоми гумрук, ки Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, барасмияти гумрукӣ дароварда мешаванд.

Молу воситаҳои нақлиёт бо хоҳиши шахси манфиатдор аз ҳисоби у ва бо розигии мақоми гумрук дар ҷои дигар ва берун аз вақти кори мақоми гумрук, масалан дар маҳалли боркунии мол (дар анборҳои заводу корхонаҳо), ки берун аз ҳудуди мақомоти гумрук ва берун аз соати кори он қарор доранд, барасмияти гумрукӣ ташкил карда мешавад. Инчунин танҳо Хадамоти гумрук ҳуқуқи муқаррар намудани барасмияти гумрукии баъзе категорияҳои молу воситаҳои нақлиётро ба роҳ мемонад. Аз таҷрибаи барасмиятдарорӣ бар меояд, ки соҳибони бор, декларантҳои бору воситаҳои нақлиёт ё намоёндагони онҳо метавонанд, зимни ин амалиёт ҳузур дошта, ба ашхоси мансабдори мақомоти гумрук дар ин кор мусоидат намоёнд.

Барасмиятдарории гумрукӣ, аз ҷумла хонапурӣ кардани ҳуҷҷатҳо барои мақсадҳои гумрукӣ ба забони давлатӣ, забони русӣ ё англисӣ сураат мегирад. Бояд таъкид дод, ки ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ барои мақсадҳои гумрукӣ ба забони англисӣ барасмият дароварда мешаванд.

Мутобиқи Кодекси гумрук барасмиятдарории гумрукӣ на дертар аз 30 дақиқаи баъди арзи шахси мансабдори мақомоти гумруки кишвар дар бораи омодагии худ барои барасмиятдарории молу воситаҳои нақлиёти мушаххас бо риояи тартиби иҷроӣ амалиёти пешакӣ, ки Кодекси гумрук муқаррар кардааст оғоз меёбад. Инчунин ҳеҷ кас ба истифода ва ихтиёрдорӣ молу воситаҳои нақлиёте, ки барасмиятдарории гумрукии онҳо ба охир нарасидааст, ҳуқуқ надорад. Инчунин бояд қайд намуд, ки барасмиятдарории гумрукӣ танҳо баъд аз анҷоми назорати ветеринарӣ, фитосанитарӣ, экологӣ ва дигар навъҳои назорати давлатӣ ба итмом расида доништа мешавад.

Ҳангоми ба қаламрави гумрукии кишвар ворид кардан ва аз ин қаламрав содир намудани моле, ки ҳангоми офатҳои табиӣ, садамаю фалокат лозиманд, ҳайвоноти зинда, молҳои зудвайроншаванда, маводи радиоактивӣ, ахборот ва маводи дигари барои мақсадҳои воситаҳои ахбори умум истифодашаванда, молҳои ба унвони мақомот олии ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судии Тоҷикистон ирсолшаванда ва

дигар молҳои шабеҳ ба таври содда ва дар навбати аввал барасмияти гумрукӣ гузаронида мешаванд. Ҳолату шартҳои истифодаи тартиби соддаи барасмиятдарории гумрукиро Хадамоти гумрук муайян менамояд.

Бо мақсади ба даст овардани маълумоти пурратар дар бораи моли интиқолшаванда мақомоти гумрук ҳуқуқ дорад, ки ҷошнӣ ва намунаи молро барои санҷиш гирифта, онро тадқиқ кунанд.

Раванди барасмиятдарории молу воситаҳои нақлиётро ба ҳафт марҳила тақсим кардан зарур аст:

1. Таҳияи тамоми ҳуҷҷатҳои зарурии марбут ба пешниҳоди молу воситаҳои нақлиёт барои барасмиятдарории гумрукӣ.

2. Пур кардани декларатсияи гумрукӣ ва тамоми ҳуҷҷатҳои марбут ба барасмиятдарории гумрукӣ.

3. Қбул, бақайдгирӣ ва баҳисобгирии декларатсияи гумрукии бор аз тарафи мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. Назорати дуруст муайян намудани рамзи (коди) мол мутобиқи Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва кишвари истеҳсолкарда, инчунин риояи чораҳои танзими ғайритарифӣ.

5. Назорати асър, назорати арзиши гумрукӣ ва пардохтҳои гумрукӣ.

6. Муваққатан таҳти назорати гумрукӣ нигоҳ доштани мол.

7. Тафтиш кардан ва иҷозат додан.

Дар ҳамаи анҷоми амалиёти гумрукӣ соҳиби мол вазифадор аст, мувофиқи тартиби муқаррар гардида ҳуҷҷатҳои заруриро таҳия намуда, ба шахсони мансабдори мақомоти гумрук, ки амалиёти асосии марбут ба барасмиятдарории гумрукиро анҷом медиҳанд, пешкаш намояд.

Зимни содироти мол аз Тоҷикистон ба мақоми гумрук номгӯи зерини ҳуҷҷатҳои заруриро барои барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳод кардан бамаврид аст:

- ҳуҷҷатҳое, ки дар тамоми мавридҳо содироти мол ба гумрук пешкаш мешаванд:

- шаҳодатномаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ки аз ҷониби Вазорати иқтисод ва робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зикри номгуи маҳсулот, ашёи хом ва масолеҳи барои содирот иҷозатшуда, дода шудааст;

- қарордод (шартнома) бо зикри ҳатмии реквизитҳои бонкӣ;

- сертификати асли баромади мол аз ҷониби Палатаи савдою саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда (агар мол истеҳсоли ҳуди набошад, пас инчунин ҳатман розигии бо муҳр тасдиқ гардидаи истеҳсолкунандаи мол барои содироти он);

- сертификати мутобиқати сифати мол, ки аз ҷониби Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст;

- сертификати ветеринарӣ аз ҷониби Идораи назорати давлатии ветеринарӣ дар сарҳад (барои ашёи хоми ҳайвонот) дода шудааст;

- тасдиқномаи бонкӣ дар хусуси пардохти сад фоизаи пешакӣ;

- уҳдадорӣ бонк дар хусуси кафолати анҷоми ҳисобу китоб дар давоми 90 рӯз;

- борхати молу нақлиёт;

- декларатсияи гумрукии хонапури шудаи бор.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми содироти нах валинти пахта ғайр аз ҳуҷҷатҳои дар боло зикргардида, инчунин ҳулосаи биржаи молу ашёи Тоҷикистон; тасдиқномаи Вазорати молияи Тоҷикистон ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Тоҷикистон дар хусуси пардохти андоз аз ғуруш пешниҳод карда мешаванд.

Дар раванди содироти алюминии аввалия ва махсусан соф ғайр аз ҳуҷҷатҳои дар боло зикргардида инчунин бояд борхати заводи алюминии Тоҷикистон ё корхонаи дигар; тасдиқномаи Вазорати молияи Тоҷикистон ва Кумитаи андози назди Ҳукумати

Тоҷикистон дар хусуси пардохти андоз аз фурӯш (танҳо барои алюминии аввалия) пешниҳод карда шаванд.

Дар раванди пешбурди фаъолияти гумрукӣ номгӯи зерини ҳуҷҷатҳое, ки дар асоси амали намудани тадбирҳои таъмини иҷрои Созишнома дар хусуси шартҳои умумӣ ва механизми дастгирии инкишофи кооператсияи истеҳсолии корхонаю соҳаҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил барои барасмиятдарории гумрукии мол зарур аст:

- ҳуҷҷати тасдиқунандаи ҳуқуқи шахси ваколатдор;
- созишномаҳои байни соҳавӣ, ки номгӯи корхонаҳои анҷомдиҳандаи таҳвилоти мол ва хизматрасониро дар бар мегиранд;
- дар мавриди молҳои таъиноти стратегӣ дошта мутобиқи қарори Ҳукумати Тоҷикистон;
- қарордод (шартнома) ки дар асоси Созишномаи кооператсияи истеҳсолии байни корхонаҳои давлатҳои аъзои ИДМ баста шудааст, бо истифодаи ҳатмии нархҳои на поёнтар аз ҳақонӣ;
- номгӯи молҳое, ки дар се нусха тартиб додашуда, ҳар саҳифаи он бо муҳри вазорати соҳавӣ тасдиқ шудааст.

Инчунин дар раванди содирот ба баррасии низомҳои коркарди мол берун аз қаламрави гумрукӣ диққати асосӣ дода шуда тасдиқномаи бонк дар хусуси пардохти пешакии сад фоиза, инчунин тасдиқномаи Вазорати молияи ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси пардохти андоз аз фурӯш талаб карда мешавад. Аз тарафи дигар бояд иҷозатномаи мақомоти гумрук барои истифодаи низоми гумрукии коркарди мол берун аз қаламрави гумрукиро пешниҳод намудан ҳатмӣ мебошад. Ба ғайр аз ин ҳангоми содироти молу маҳсулоти дар биржаҳои молу ашёи хом харида шуда, зарур аст, ки анҷоми тамоми расмиёти пешбининамуда доир ба савдои биржавӣ иҷозат дода мешавад.

Мутобиқи талаботи раванди имрӯзаи рақамикунонӣ гузариши пурра ба декларатсиякинонии рақамӣ дар Тоҷикистон ҳисобида шудааст. Бо назардошти ин барои такмили механизми барасмиятдарории гумрукӣ амали шудани самтҳои зеринро зарур мешуморем:

- беҳдоши фаъолияти Корхонаи воҳиди давлатии «Равзанаи ягона»-и Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Тоҷикистон ва пурра гузаштан ба декларатсиякунонии рақамӣ;
- содда гардонидани таркиб ва тартиби пешниҳоди ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои барасмиятдарории гумрукӣ ҳангоми таҳти низомҳои гумрукӣ қарор додани молҳо;
- беҳдошти фаъолияти системаи ягонаи автоматикикунонидашудаи идораи мақомоти гумрукӣ ва сохторҳои минтақавии он;
- пурзӯр намудани пояи моддию техникаи мақомоти гумрукӣ ва истифодаи самараноки он;
- истифодаи самараноки воситаҳои техникаи барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ дар ҳама воҳидҳои сохтории мақомоти гумрукӣ;
- ташкили бозомӯзии кадрҳо ва тайёр намудани мутахассисони лаёқаманд дар асоси бастанӣ шартномаҳо бо макотибҳои олии дохилӣ ва байналмилалӣ;
- пешбурди таҳқиқотҳои суроғавӣ нисбати такмили раванди барасмиятдарории гумрукӣ дар Тоҷикистон ва ғайра.

Дар маҷмӯ амали шудани ин самтҳо барои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар Тоҷикистон дар раванди рақамикунонӣ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Адабиёт

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: ХГҶТ, 2016.-275с.
2. Раҷабов Р.К., Ҳикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. Китоби дарсӣ.-Душанбе: Ирфон, 2021.-390с.
3. Раҷабов Р.К. Анализ современного состояния развития системы организации таможенного контроля товаров и транспортных средств в Республике Таджикистан /Р.К. Раҷабов, Д.К. Абдукодирзода // Актуальные вопросы таможенного дела и внешнеэкономической деятельности: проблемы и направления развития: сборник научных статей Всероссийской научно-практической конференции, 19-20 апреля 2023 года/ редкол.: Соклаков А.А. (отв. ред.); Курская академия государственной и муниципальной службы – Курск, 2023. – 567 с. -с.343-348.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Раҷабов Р.К.- д.и.и., профессори Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.

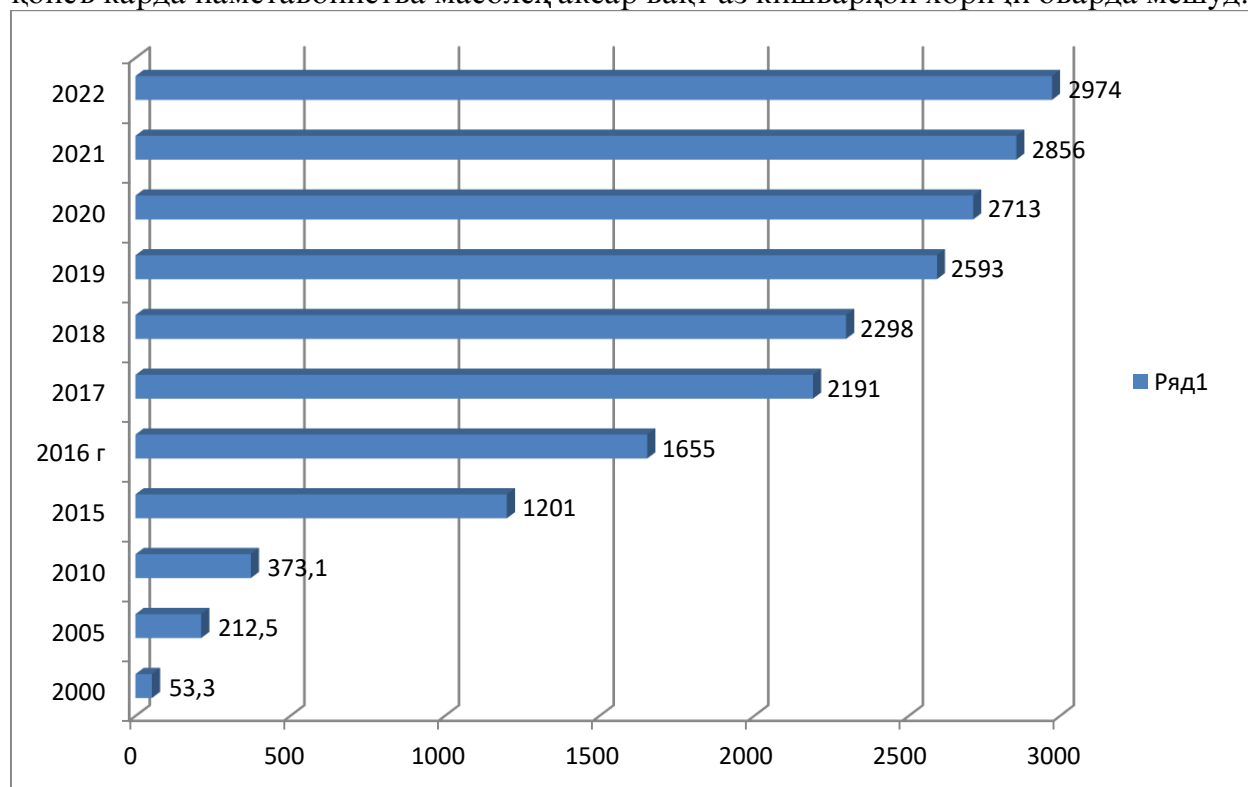
Давлатов З.Б.- унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ИННОВАТСИЯ ДАР
САНОАТИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНИИ ТОҶИКИСТОН

Саноати масолеҳи сохтмони Тоҷикистон яке соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ҳаминро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барнома, стратегия ва концепсияҳои рушди саноату сохтмон, аз ҷумла саноати масолеҳи сохтмон, барномаи рушди содирот, маҳсулоти воридот ивазкунандаро қабул намуда, дар асоси қонунгузориҳои иқтисодӣ, аз қабili озодкунии нархҳо, хусусигардонии амволи давлатӣ, дастгирии бахши хусусӣ, вусъати ҳамкориҳои бо кишварҳои хориҷӣ сурат гирифтанд.

Тоҷикистон дар раванди татбиқи хизматрасониҳои рақамӣ иштирок менамояд. Вобаста ба ҳамин, дар даҳаи дууми асри XX як қатор қарорҳои қабул карда шуданд, ки онҳо барои иҷрои ҳадафҳои гузошташуда ҳамаҷониба мусоидат намуданд. Мутобиқи Қарори ҲҚТ аз 30 декабри соли 2011, №643 Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. 30 декабри соли 2019 бошад, тибқи қарори ҲҚТ таҳти рақами 642 Концепсияи иқтисоди рақамӣ тасдиқ гардид.

Дар давраи 22 соли охир соҳаи саноати масолеҳи сохтмон ба таври шинохтанашаванда тағйир ёфт. Инро мо дар мисоли расми 1.1. дида метавонем. Аз рӯи маълумоти омории овардашуда дар соли 2000 ҳаҷми истеҳсолот дар сатҳи ниҳоят паст қарор дошт, яъне дар мамлакат ҳамагӣ дар ҳамагӣ ҳаҷми 53,3 млн. сомонӣ масолеҳи сохтмон истеҳсол карда шуд. Дар соли 2005 ин нишондиҳанда 4 мар. дар соли 2010 6 мар. зиёдшудааст. Бо сабаби он ки нишондиҳандаи заминавӣ дар ҳадди минималӣ қарор доштанд, ба маротиб зиёд шудани истеҳсол талаботи ҷумҳуриро қонеъ карда наметавониста масолеҳ аксар вақт аз кишварҳои хориҷӣ оварда мешуд.

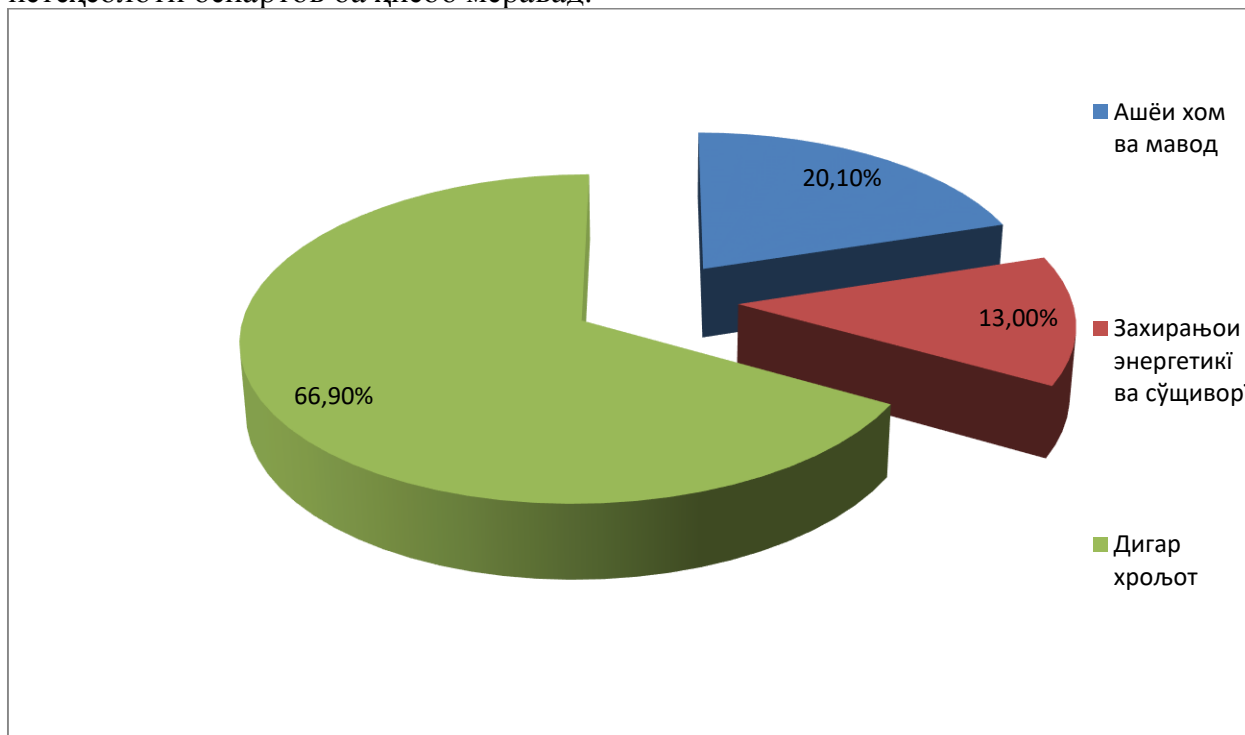

Расми 1.1. Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ бо нархҳои солҳои дахлдор). [3, саҳ1, 9, 68-73]

Вале дар соли 2015 ҳаҷми истеҳсоли масолеҳ аз 1.2 млрд. сомонӣ гузашт, дар давраи минбаъда тамоюли мусбат идома ёфта, ҳаҷми истеҳсол дар соли 2017 аз 2 млрд.

боло рафт ва соли 2022 қариб ба 3 млрд. сомонӣ расид. Хулоса дар давоми дар давраи баррасишаванда ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот 55,8 маротиба зиёд шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ин қомебиҳо дар натиҷаи истифодаи технологияҳои нави чинӣ, ки дар дунё назир надоранд, таҷҳизоти қаммасраф ва бепартов, инчунин пешниҳодҳои инноватсионӣ ба даст омадаанд.

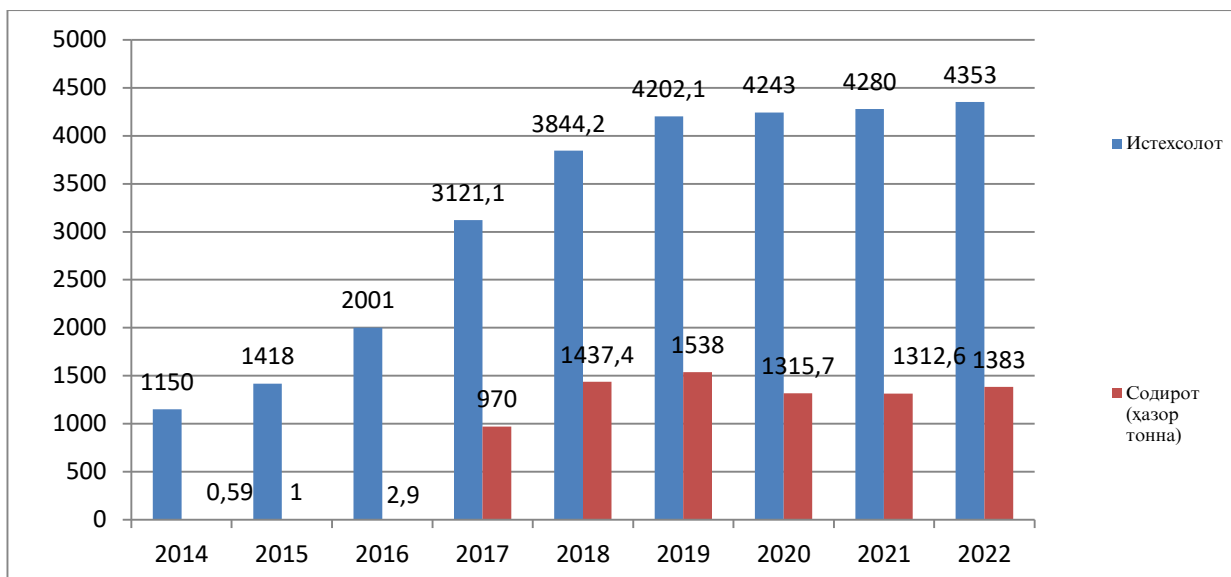
Барои тақвияти фикр масрафи захираҳои моддиро дар қорхонаҳои Тоҷикистон, Россия ва Эрон муқоиса менамоем. Дар қорхонаи навбунёди “Чжунгстай моҳирсемент” дар арзиши аслии 1 тонна семент ҳиссаи ашёи хом 20,1 фоиз, захираҳои энергетикӣ ва қувваи барқ 13,0 фоизро ташкил медиҳад. Қорхона дар истеҳсоли 1 тонна семент 111 килогарам ҳокистар истифода мебарад, ки ин натиҷаи беҳтарини истеҳсолоти бепартов ба ҳисоб меравад.

Расми 1. Ҳиссаи хароҷоти барқ, сӯзишворӣ ва ашёи хому мавод дар қорхонаи сементбарории “Чжунгстай моҳирсемент”-и ноҳияи Ёвон. *Расм дар асоси маълумотномаи қорхона тартиб дода шудааст

Аз арзиши аслии семент дар Федератсияи Россия захираҳои энергетикӣ ва қувваи барқ 27,3 фоиз ашёи хом ва мавод 38, фоизро ташкил медиҳад[5, саҳ. 22]. Дар Эрон бошад, ҳиссаи захираҳои энергетикӣ ва қувваи барқ ба 32 фоиз ва ашёи хом ва мавод ба 39 фоиз баробар шудааст[1]. Ҳамин тариқ натиҷаҳои бадастовардаи Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар қорхонаҳои муштарақ аз захираҳои моддӣ ва қувваи барқу сӯзишворӣ самаранок истифода мебаранд ва қисмати муайяни маҳсулот дар рақобати байналмилалӣ тобовар гардида, ба кишварҳои хориҷӣ содир карда мешавад.

Мавриди зикр аст, ки то соли 2013 Тоҷикистон аз сементи воридотӣ истифода мебуд ва дар ин сол ба маблағи 103 млн. долл ИМА дар ҳаҷми бештар аз 1 млн. тонна ин намуди маҳсулот ворид намуд. Дар солҳои минбаъда истеҳсолот ва содирот тамоюди мусбат пайдо карданд. Инро дар расми 1.2 дидан мумкин аст.

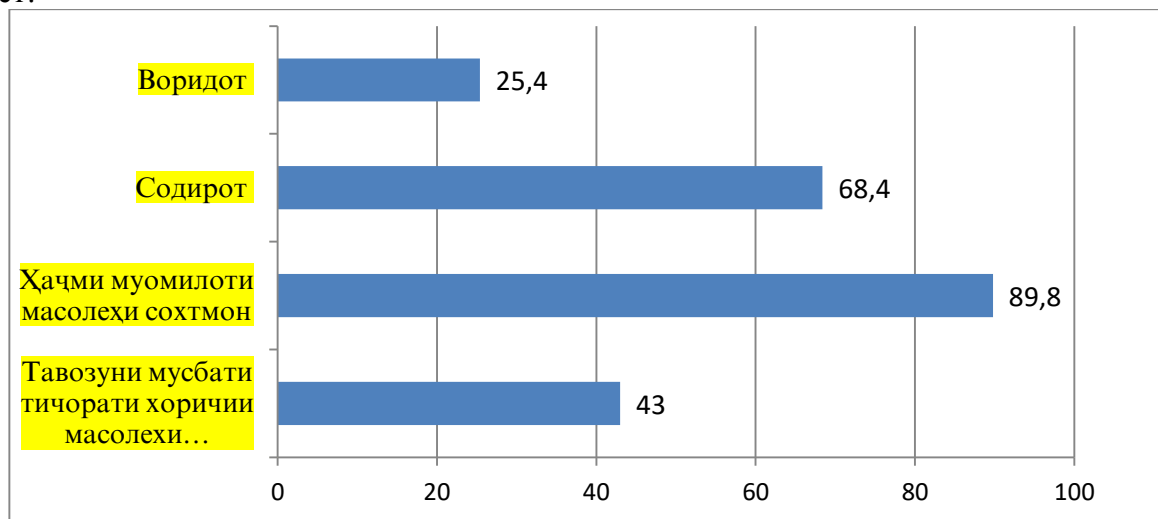
Расми 1.3. Истехсол ва содироти семент дар Тоҷикистон.

Дар соли 2022 истеҳсоли семент ба 4353 ҳазор тонна, содирот бошад, ба 1312,6 ҳазор тонна расидааст. Айни замон Тоҷикистон ба Ўзбекистон ва Афғонистон семент содир мекмояд ва дар оянда имкони васеъ намудани ҷуғрофиёи содирот мавҷуд мебошад [3, стр. 25-155]; [4, сах. 246-285].

Алҳол дар корхонаҳои сементбарории “Хуаксин Ғаюрсемент”, “Чжунгстай соҳирсемент” (ҳар ду дар Ёвон), “Хуаксин Ғаюрсемент” (ноҳияи Бобочон Ғафуров), раванди истеҳсолот аз тариқи дастгоҳҳои электронӣ танзим ва назорат мешавад. Дар корхонаи хиштбарории ноҳияи Ҳисор бошад, аз робути манипуляторҳо ва низоми технологияҳои рақамӣ истифода мешавад, ки ин раванди истеҳсолотро хеле ба низом даровардааст.

Ҳоло дар Тоҷикистон 18 корхонаи сементбарорӣ, садҳо корхонаҳои хиштбарори шифербарорӣ, тавлидоти сангҳои ороишӣ, маводи ғайримайёданӣ ва ғайра фаъолият менамоянд ва як қисме аз онҳо маҳсулоташонро ба кишварҳои хориҷӣ содир менамоянд.

Дар маҷмӯъ тавозуни тиҷорати хориҷии масолеҳи сохтмонӣ мусбат анҷом ёфтааст.

Дар соли 2020 ҳаҷми содирот ба 68,4 млн. долл., воридот ба 24,5 млн. долл. амрикоӣ баробар шудааст [2, стр. 25-155].

Дар барномаи сармоягузориҳо барои давраи то соли 2030 бунёди боз даҳҳо корхонаҳои замонавии масолеҳи сохтмонӣ пешбинӣ шудаанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки барои рушди устувор барои давраи дарозмуддат заминаҳо гузошта шудаанд ва тамоюли мусбатирушди афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва содироти маҳсулот минбаъд ҳам давом хоҳад ёфт.

Адабиёт:

1. Амирхусайн Хатибзода. Баррасии чашмандози санъати симон, 2019, Иқтисоди онлайн.
2. Внешняя экономическая деятельность Республики Таджикистан, 2023
3. Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023
4. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023
5. Стратегия развития строительной отрасли Российской Федерации до 2030 года. С. – 22.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Расулов Ғафур Расулович, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ ДДТТ. Email: rasulov54@mail.ru.

Расулов Манучеҳр Ғафурович, ходими калони илмӣ Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Email: manu80mtc@mail.ru

АРЗЁБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ХҶРОКИ ОММА ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН

Мавзӯи тадқиқот самтҳои муосир ва умедбахшии низоми нишондиҳандаҳо ва арзёбии сифати хизматрасониҳои хӯроки омма мебошад. Соҳаи хӯроки омма тақияҳои иқтисодӣ қавии кишвар мебошад. Ҳадафи мақолаи мазкур ин омӯзиши паҳлуҳои гуногуни низоми нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонии хӯроки умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Об'екти тадқиқот сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи хӯроки умумӣ мебошад. Дар мақолаи зикришуда, инчунин мақсаду вазифаҳои фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма пешниҳод шудааст. Дар мақола хулоса шуд, ки вазифаи афзалиятнок дар соҳаи хӯроки умумӣ дар маҷмӯъ шароити мусоиди иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои пешбурди он фароҳам овардан зарур аст.

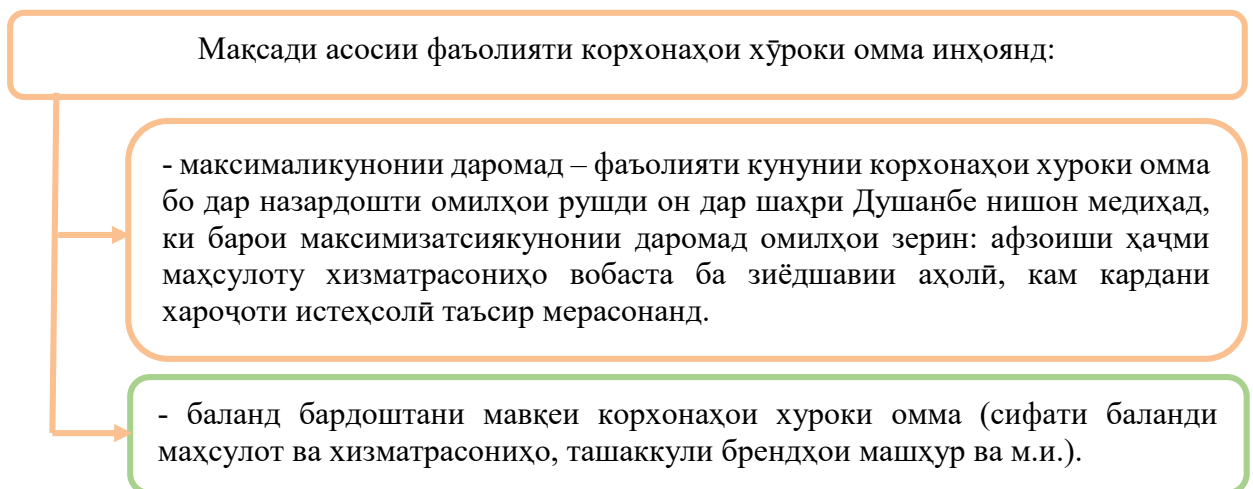
Калидвожаҳо: бозори хӯроки омма, бозори истеъмолӣ, назорати давлатии бозор, низоми нишондиҳандаҳо, арзёбии сифати хизматрасонӣ, корхонаи хӯроки умумӣ, унсурҳо, соҳаи хӯроки умумӣ.

Дар нақшагирии стратегӣ ва фаъолияти хизматрасониҳои хӯроки омма системаи нишондиҳандаҳо мавқеи муҳимро мебозад. Барои муайяннамои ҳолати кунунӣ ва рушди минбаъдаи соҳаи хӯроки омма, инчунин дурнамои он зарур аст. Ҳангоми таҳияи системаи нишондиҳандаҳо, масъалаи марказӣ интихоби самтҳои муҳими бозори хӯроки омма мебошад. Ба намуди умумӣ ва принсипи ягонаи рушди бозор онро бу ду гурӯҳ чудо менамоянд:

- назорати давлатии бозори хӯроки омма;
- таъкил ва идорракунии корхонаҳои хӯроки омма.

Таҳияи системаи нишондиҳандаҳо дар асоси нишонаҳои зерин муайян менамояд, ки назорати давлатии бозори хӯроки омма аз дигар субъектҳои иқтисодӣ ба кулли фарқият дорад. Аз ин рӯ, барои танзими иқтисодӣ мақсадҳои асосӣ таъмини рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисодӣ ва ҷузъҳои сохтории он, ҳамчунин таъмини ҳифзи иҷтимоии ҷомеа мебошад. Ҳолати махсуси татбиқи ин ҳадаф таъсиси корхонаҳои хӯроки омма барои табақаҳои гуногуни аҳоли мебошад.

Дар корхонаҳои тиҷоратии пешниҳодкунандаи хӯроки омма, мақсади асосии фаъолият ин аст, ки дар муддати тӯлонӣ ғоида ба ҳадди аксар расонида шавад, гарчанде, ки дар амалияи воқеӣ онҳо бисёр мақсадҳои дигарро пайгирӣ мекунанд.

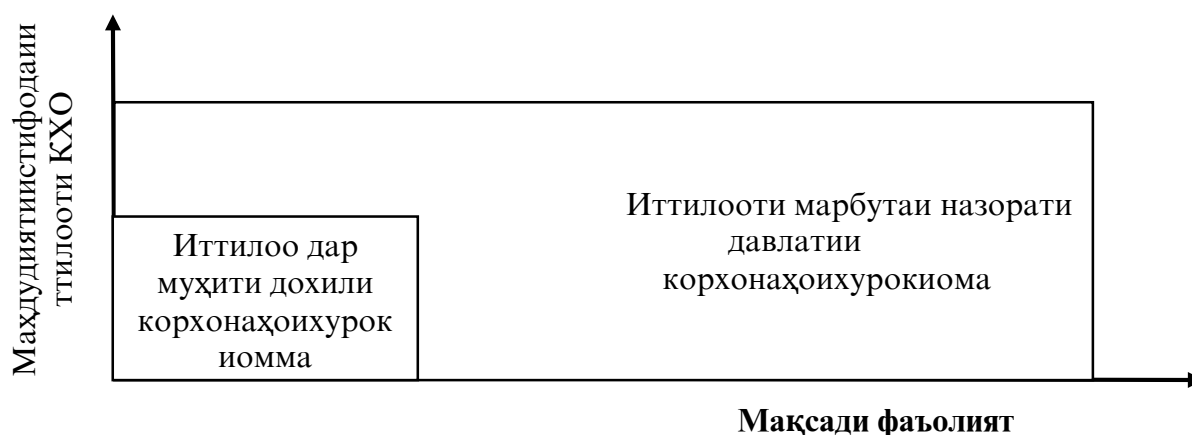
Расми 1. Мақсади асосии аз фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма

Вазифаи махсуси корхонаҳои дар соҳаи хӯроки умумӣ фаъолияткунанда:

- рушди иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ (рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳо, ҷалби сармоягузорӣ);
- мусоидат ба шугли пурмахсул;
- баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва ҳаёти маишӣ;
- зиёдкардани даромади корхонаҳои савдо бо васеъ кардани доираи пешниҳоди хизматрасониҳо;
- таъмини ғизои хушсифат барои ҳамаи табақаҳои аҳоли.

Мақсади асосии назорати давлатӣ ва корхонаҳои хуроки омма мустақилона амал намудан дар бозор инчунин ба роҳ мондани фаъолияти ҳамсон, ки натиҷаи он барои расидан ба як мақсад равона карда шудааст. Барои ҳамин пеш аз ташкили фаъолият бояд самти фаъолияти корхона ба самти фаъолияти давлат алоқаманд карда шаванд.

Аз ин ҷо чунин хулоса барорӣ намудан мумкин аст, ки самти фаъолияти давлат нисбат ба самти фаъолияти корхонаҳои хуроки омма гуногунҷабҳа ва васеъ мебошад. Таносуби назорати давлатии равандҳои иттилоотӣ дар бозори хуроки омма ва корхонаҳои хуроки омма дар расми зерин пешниҳод карда мешавад (расми 2.)

Расми 2. Таносуби массиви иттилооти давлатӣ ва корхонаҳои хуроки омма

Чиҳати ташкили иқтисодии корхонаҳои хуроки омма бояд дар зинаи аввал ҳалли масъалаҳои сохтории он мадди назар карда шавад, ки онро система ва зерсистемаи нишондиҳандаҳо меномем. Системаи нишондиҳандаҳо дар асоси таҷрибаҳо ва таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷи таҳия карда шудааст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ХҶРОКИ ОММА	
Гурӯҳи I. Масъалаҳои ташкилию иттилоотии ташаккули маҳсулоти хуроки омма	Гурӯҳи II. Баҳодиҳию пешгӯинамоӣ ва асоснокнамоии масъалаҳои ташаккули корхонаҳои хуроки омма
1. Марҳилаҳои рушд ва ташаккули бозори хурокии омма	Нишондиҳандаҳои иқтисодии ҳолати бозорҳои истеъмоли ва бозори хуроки омма
2. Низомии қонуниятҳои хоҷагидорӣ ва назорати давлатӣ	Низомии нишондиҳандаҳои, ки ба ташаккули самтҳои алоҳидаи бозори хуроки омма равона карда шудааст
3. Вобаста ба шакли фаъолият чудо намудани қорзхонаҳои хуроки омма	Назорати давлатии корхонаҳои хуроки омма
4. Автоматикунонии равандҳои корхонаҳои хуроки омма	Зерсистемаи нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои хуроки омма
5. Автоматикунонии ситемаҳои пардохти корхонаҳои хуроки омма	Дастрасӣ ба маҳсулоту хизматрасонӣ хуроки ома

Сарчашма: аз ҷониби муаллифи мақола тартиб дода шудааст

Чӣ хеле дар боло қайд намуда будем, унсуре асосии бозори хуроки омма системаи нишондиҳандаҳо буда, паҳлӯҳои микдории ҳодиса ва ҷараёнҳоро бо назардошти хусусиятҳои хоси иқтисодӣ меомӯзад.

Зери мафҳуми «системаи нишондиҳандаҳо» ягон маҷмӯи батартибовардашудаи нишондиҳандаҳои байни ҳам алоқаманд ва байни ҳам дар мувофиқаи фаҳмида мешавад, ки ҷиҳатҳои асосии амалиёти иқтисодӣ ва тамоми иқтисодиётро тавсиф медиҳад. Мувофиқаи байни нишондиҳандаҳои бо роҳи ҳамоҳангсозӣ ва мутобиқати муайянкунӣ ва таснифот, ки дар асосашон ҳисобкунии онҳо ба амал меояд, ба даст оварда мешавад.

Мувофиқати нишондиҳандаҳо имконият медиҳад, ки комбинатсияи онҳо истифода бурда шуда, инчунин коэффитсиентҳои ҳосилавии гуногуни аҳамияти аналитикии калон дошта ҳисоб карда шавад. Масалан, мувофиқати усулҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулот ва пешниҳоди хизматрасониҳои имконият медиҳад, ки коэффитсиенти нисбати ин бузургӣҳоро тавсифдиҳанда ҳисоб карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма ин ё он ҷиҳатҳои ҷараёни иқтисодиро тавсифдиҳанда зерсистемаи системаи умумии иқтисоди куллан тағйир медиҳад. Ҳамин тариқ, системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма аз маҷмӯи зерсистемаи байниҳамаалоқаманди иттилооти иқтисодӣ иборат аст. Масалан, чунин зерсистемаҳо, нарх, молиёт, харид, фуруш ва ғайра маҳсуб меёбанд.

Мафҳуми «нишондиҳанда» дорои ду маъно аст. Якум, ин тавсифи микдории мушаххаси ин ё он ҳодиса, масалан шумораи пешниҳодкунандаи хизматрасонии хуроки омма, дуюм, ин муайянкунии мазмуни умумии ин ё он нишондиҳанда мебошад, яъне унсурҳое, ки бояд ба нишондиҳанда дохил карда шавад. Масалан, муайянкунии ММД он намудҳои пардохтро муайян мекунад, ки корхонаю ташкилоти дар самти мазкур фаъолияткунанда бояд дар ҳисобкунии ин нишондиҳанда дохил намоянд.

Муайянкунии мазмуни нишондиҳанда ва усулҳои баҳодиҳии онҳоро таҳияи методологӣ меноманд. Таҳияи методологӣ чун қоида давраҳои зеринро дарбар мегирад:

- боҳаммонандкунӣ (идентификатсия)-и ҳодиса ва ҷараёнҳои ба омӯзиши ҳолати кунунӣ (муайянкунии намуди маълумоти коркардро талабкунанда), баёнкунии мақсад, ки барояш ин ё он нишондиҳанда бояд ҳисоб карда шавад (масалан, мақсади андозагирии истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, инчунин суръати рушди иқтисодӣ мебошад). Боҳаммонандкунии нишондиҳандаҳоро дар асоси супоришҳои бевосита ва дархостҳои ташкилоти гуногуни идоракунии давлатӣ гузаронидан мумкин аст.

Аммо аксаран вай бо роҳи омӯзиши барномаҳои давлатӣ ва нақшаҳои тараққиёти иҷтимоӣ- иқтисодӣ, ҳуҷҷатҳое, ки самти сиёсати иҷтимоӣ - иқтисодӣ тавсия шудааст, ба амал оварда мешавад.

1. Боҳаммонандкунии нишондиҳандаҳое, ки бояд коркард шаванд, натиҷаи омӯзиши таҷрибаи байналмиллалӣ, ўҳдадорӣ мамлакат дар назди ташкилоти байналмиллалӣ иқтисодӣ оид ба пешниҳоди ин ё он иттилоот мебошад;

2. Муайянкунии мазмуни нишондиҳандаҳо;

3. Масалан ҳангоми ҳисобкунии нишондиҳандаҳои корхонаҳо бояд аниқ муайян намоем, ки кадом намуди активҳои иқтисодӣ ба ин нишондиҳандаҳо дохил мешаванд;

4. муайянкунии усулҳои баҳодиҳии нишондиҳандаҳои алоҳида, масалан намуди нарх, ки бояд барои баҳодиҳии намудҳои гуногуни активҳои корхонаҳои хуроки омма ҳангоми ҳисобкунии сарвати миллии истифода бурда мешаванд: нархи харид, нархи гузошташуда ва ғайра;

5. муайянкунии таснифоти асосӣ, ки бояд барои тақсимкунии ҳодисаи иқтисодии омӯхташаванда ба гурӯҳҳои якҷинса дар асоси ин ё он меёри татбиқ карда шавад [1. С. 45].

Муайянкунии сарчашмаҳои асосии маълумоти барои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо зарур, инчунин қоидаи коркарди маълумоти ҷамъовардашуда бо мақсади ҳосилкунии нишондиҳандаҳои умумӣ.

Қайд кардан лозим аст, ки методологияи ҳисобкуни чун қоидаи созиш байни он, ки аз нуқтаи назари назария дастраскунӣ мувофиқи мақсад ва дар амал дар асоси маълумоти мавҷуда ҳосил намудан мумкин аст, мебошад. Масалан, аз нуқтаи назари назариявӣ ҳангоми ҳисобкунии ММД ба он арзиши хизматрасониҳо оиди тайёр кардани таом, пешниҳоди он ба истеъмолкунандагон ва ғайраро дохил намудан лозим аст, аммо дар амалия баҳои эътимодноқ гирифтани он оиди ин хизматрасонӣ ниҳоят мушкил аст, барои ҳамин методологиям қабулшудаи ҳисобкунии ММД арзиши хизматрасонии корхонаҳои хуроки омро кам дар бар мегирад.

Ғайр аз ин, нишондиҳандаҳо ба ин ё он дараҷаи аниқӣ ба ин ё он дараҷаи тақрибӣ ба воқеият, ки андозагиряшон мушкил аст, ҳисоб карда мешавад. Дараҷаи аниқии ҳисобкунии нишондиҳандаҳои алоҳида вобаста аз як қатор омилҳои гуногун мебошад. Масалан, аз мураккабии омӯзиши ҳодисаҳо, дараҷаи гуногуни таснифоти он, инчунин аз талаботи аниқии маълумот аз тарафи истеъмолкунандаи иттилоот, ки дар навбати худ аз мақсади истифодабарии онҳо вобаста аст. Бисёр нишондиҳандаҳо фақат барои ошкоркунии тамоюли умумии тараққиёти иқтисодӣ зарур аст, барои ҳамин ба таври аниқ ҳисоб кардани онҳо зарур нест. Идораҳои марбута бояд меъёрҳои махсус қабул кунанд, то ки ба ҳатогиҳои тавсифи мунтазам роҳ надиханд. Дар омор ҳатогиҳои тасодуфӣ ва мунтазам аз якдигар фарқ мекунад. Ҳатогиҳои тасодуфӣ маъмулан дар вақти татбиқи усулҳои мушоҳидаи интихобӣ ба амал меоянд. Онҳо якдигарро ҳангоми ба дараҷаи нисбатан баланди ҷамъкунии маълумот гузаштан бартараф мекунад.

Бояд мадди назар намуд, ки системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омро зурут аст, дар оянда ҷиҳати таҳлили аниқ ва муайян намудани ҳолати кунунии бозори хуроки омро [2. С. 76].

Аз нигоҳи мо дар шароити муосир сифати хизматрасонии корхонаҳои хуроки омро ба се усул вобаста аст: сифати хизматрасонии корхонаҳои савдои умумӣ, сифати пешниҳоди хизматрасонии ба истифодабарандагон маҳсулоти хуроки омро, коршиносони корхонаҳои савдои маҳсулоти хуроки омро. Чунин меҳисобем, ки самти асосии фаъолияти корхонаҳои хуроки омро баҳои иқтисодӣ ба сифати маҳсулоти хизматрасонии хуроки омро мебошад.

Аз дигар нуқтаи назар таъсири истеъмолкунандагон дар раванди пешниҳоди хизматрасонии хуроки омро на ҳамавақт баҳои воқеии хизматрасониро боло мебарад, балки раванди пешниҳоди онро метизонад ва гирдгариши маҳсулоти хуроки омро васеъ менамояд. Самти дигари фаъолияти корхонаҳои хуроки омро бо дарназардошти омилҳои субъективӣ ва объективӣ ташаккул меёбад, ки онро миқдоран ва сифатан боло рафтани сифати маҳсулоти хизматрасонии хуроки омро номидан мумкин аст.

Ба сифати омили объективӣ зиёдшудани талаботи умумӣ аҳоли таъсир расонад ба омили субъективӣ зиёдшудани талабот ба ҳар як иштирокчи бозори хуроки омро дар назар дорад.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо чунин қайд намудан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои асосии бозори хуроки омро дар зинаҳои зерин (Ҷадвали 2) тавсиф карда мешавад [3. С. 12].

Ҷадвали 2. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосии бозори хуроки омро [4. С. 102]

ГУРУҲИ НИШОНДИҲАНДАҲО	ТАВСИФИ НИШОНДИҲАНДАИ ХИЗМАТРАСОНИҲО
Ҳолати базаи модию техникии корхонаҳои хуроки омро	Таъмини корхонаҳои хуроки омро бо таҷҳизотҳои наварини соҳа
	Дар амалия татбиқ намудани хизматрасонии ба истифодаи технологияҳои наварин
	Мутобиқ намудани корхонаҳои хуроки омро ба ҳолати санитариву гигиенӣ
Намуди хизматрасонӣ ва сифати маҳсулоти пешниҳодгардида	Нишон додани намудҳои асосии хизматрасонӣ ва маҳсулоти хуроки омро дар лавҳаҳо
	Пур кардани намуд ва номгӯи хизматрасонии
	Сифати баланди хизматрасонии пешниҳодгардида

Салоҳиятноқӣ ва касбияти корхонаҳои хуроки омма	Мавҷудияти фазои бозътимод ва ҳамдигарфаҳмии кормандони хуроки омма
	Муносибат, некӯӣ ва эҳтиром муносибати коркунони соҳа ба истеъмолкунандагон
	Имконият фароҳам овардан ҷиҳати қабул ва додани машварат ба иштирокчиён
	Дастрас гардонидани иттилотҳои зарурӣ ба иштирокчиён
	Равон намудани диққати асосӣ ба мизочон
	Қобилияти таҳлил ва пешгӯинамоии талаботи харидорон
	Салоҳияти баланди корманд ва муносибати шахсӣ ба мизочон
Мавқеи пешниҳоди хизматрасонӣ ва суръати хизматрасонӣ	Чойгиршавии корхонаи хуроки омма дар чойҳои серодам
	Шароити мусоид барои дастрасӣ ба хизматрасонӣ
	Аз байн бурдани фосила ҳангоми дастрасӣ ба хизматрасонӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллифи мақола тартиб дода шудааст.

Ҳамин тариқ, мо пешниҳод менамоем, ки гурӯҳҳои асосии нишондиҳандаҳо оид ба арзёбии сифати хизматрасонии маҳсулоту хизматрасониҳои хуроки омма: заминаи моддию техникии корхонаҳо; ассортимент, нарх ва сифати маҳсулоту хизматрасонии хуроки омма; касбияти кормандон; беҳатарии хизматрасониҳо ва риояи қоидаҳои он; дастрасии иттилоотҳои марбута дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ; чойи пешниҳоди хизматрасонҳо, намуди фаъолияти корхонаи дар ин самт фаъолияткунанда ва суръати хизматрасонӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Фадеева, З.О. Общественное питание в условиях рыночной экономики// Сборник материалов научно-практической конференции «Современные тенденции развития общественного питания и сервиса» - Екатеринбург. Изд-во УрГЭУ, 2007. 312 с.
2. Экономика предприятий торговли и общественного питания: под ред. Т. И. Николаевой, Н. Р. Егоровой. М.: КноРус, 2008. - 399 с.
3. Ресторанный рынок – 2021: открыты десятки новых ресторанов URL: <http://www.serviceproject.ru>(дата обращения 17.12.22)
4. Проценко. С. Оценка удовлетворенности качеством услуги URL: <http://www.archive-online.ru/read/salespro/437>. (дата обращения 15.12.22)

Маълумот дар бораи муаллифон:

Рахимова Рухиона Ҳамзаевна -унвонҷӯёни кафедраи иқтисодиёт ва ташики соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон.

Фозилова Зебо Рустамовна - унвонҷӯёни кафедраи иқтисодиёт ва ташики соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ИНФЛЯЦИИ

Аннотация. Развитие отечественной экономики в условиях хронической инфляции создает необходимость в разработке инновационной модели. В этой статье мы рассматриваем взаимодействие инфляционных и инновационных процессов и оправдываем их характер. В современных условиях, это взаимодействие имеет неопределенный оттенок.

Ключевые слова: инфляция, инфляционные процессы, экономический рост, экономическая система, экономическая модель, инновации, инвестиции, рыночный механизм.

Управление развитием цифровой экономики в Республике Таджикистан осуществляется с учетом применения информационных технологий и мер по обеспечению безопасности. Чтобы добиться максимальной пользы от цифровой экономики, необходимо использовать ее комплексно во всех отраслях. Внедрение новых технологий, включая искусственный интеллект, неизбежно вызывает значительные изменения на рынке труда, сокращая некоторые рабочие места и открывая новые возможности на государственном уровне.

Внимание исследователей всегда было приковано к закономерностям развития экономических систем. Главным критерием развития государства считается экономический рост, который проявляется в увеличении динамики ВВП. Глобально активное внедрение науки и высоких технологий в хозяйственные процессы не только выдвигает страны на передовые позиции в наукоемком производстве, но также предоставляет возможность решать проблемы современности, такие как неравномерное развитие мирового хозяйства, политическая дестабилизация, экологические кризисы и рост населения, который вновь вспоминает о "мальтузианской ловушке". В современных условиях ученые, политики и высшие чиновники единодушно говорят о важности развития инноваций в отечественной экономике. Это объясняется фактом, что в мировой системе потребительские предпочтения все больше смещаются в сторону высококачественной и высокотехнологичной продукции, что, в свою очередь, обеспечивает преимущество развитым странам, ориентированным на прогрессивное производство, в международной конкурентной борьбе. Инновационная политика, проводимая государством, должна учитывать препятствия, которые могут препятствовать ее активному развитию. Однако пока не существует единого мнения в этом вопросе, и многие важные аспекты остаются вне поля зрения исследователей. Например, малоизучен низкий уровень доходов населения, который связан с недостаточной склонностью к сбережениям. Также не были изучены возможные последствия активизации инновационных механизмов в контексте инфляционных процессов. Хотя рыночная система считается наиболее эффективной для развития инновационной экономики, необходимо помнить о провалах рынка, которые наиболее ярко проявляются как в период становления рыночных отношений, так и в период различных кризисов.

Анализ существующей научной литературы указывает на сложность определения инфляции в ясной и последовательной формулировке, которая не противоречила бы сложившейся экономической ситуации в определенный исторический период. В результате, существует многочисленность подходов к определению и сути данного процесса, существует широкий спектр мнений, в том числе противоречивых, относительно причин и последствий инфляции. По нашему мнению, более точным определением инфляции является ее внешняя форма проявления, которая характеризуется общим повышением уровня цен в экономике и связана с длительным дисбалансом между общим спросом и общим предложением на большинстве рынков.

Большинство современных исследователей рассматривает инфляцию как сложное явление, зависящее от множества факторов и одновременно наносящее разрушительный удар по воспроизводственному процессу.

Макроэкономическая нестабильность, которую она вызывает, выражается в разложении хозяйственного механизма. Эволюция инфляционных процессов характеризуется постоянными изменениями предпосылок и факторов, определяющих ее характер на разных этапах развития мировой экономики. Поэтому анализ инфляции должен проводиться с учетом конкретных экономических условий. Известный экономист Джон Ричард Хикс выделял три вида воздействия на ценовые ожидания, а именно: [12]

- Ожидания, которые не связаны с экономикой, включают такие факторы как погодные условия, политические события, состояние здоровья людей и их психологическое состояние.

- Ожидания, связанные с экономикой, но не обусловленные актуальным движением цен, включают информацию, связанную с будущим спросом и предложением (например, отчеты о урожае).

- Влияние третьего типа проявляется в реальном движении цен, прошлом и настоящем.

Вывод о многогранной природе инфляционных процессов связан с реалиями инфляции в стране и приводит к широкому обсуждению монетарной и немонетарной природы инфляции. В связи с этим, Г.Б. Хафизова и М.В. Семина выделяют два основных направления для исследования проблем инфляции. Первое направление связано с исследованием вопросов происхождения и сущности денег, а второе направление занимается изучением влияния других факторов, отличных от уровня цен, на экономическую систему [11].

Однако есть противоположное мнение, которое считает инфляцию не аномалией, а результатом и способом разрешения противоречий в общественном развитии [1]. Некоторые исследователи даже рассматривают инфляцию как "кризисное очищение" от устарелых технологий. Частично можно согласиться с этой точкой зрения, однако необходимо учитывать, что инфляция разрушает основу для быстрого преодоления экономического спада, создает проблемы с инвестиционным механизмом и ущемляет источники финансирования, необходимые для создания и развития передовых технологий.

В центре внимания многих экспертов стоит триада: инфляция, инвестиции и инновации. Эта последовательность требует решения проблемы создания благоприятных условий для активизации инновационных процессов в отечественной экономике. Инвестиционная активность является предпосылкой развития инноваций и непосредственно зависит от уровня инфляции. При росте инфляции происходит снижение реальной доходности инвестированного капитала, сокращение платежеспособного спроса и увеличение стоимости заимствований.

Инфляция имеет отрицательное влияние на инновационный механизм, но его прямая связь с инфляцией требует дополнительного исследования. Вопросы инфляции рассматривались многими исследователями, однако, в экономической литературе мало изучено влияние инфляции на инновационную экономику. Существует небольшое количество работ, которые объединяют эти два процесса.

Уровень инфляции является одним из ключевых макроэкономических показателей в большинстве стран мира. Он влияет на процентные ставки, обменные курсы, потребительский и инвестиционный спрос, а также на различные социальные аспекты, включая стоимость и качество жизни. Существуют два качественно различных процесса и механизма влияния на экономический рост при низкой и высокой инфляции. Многие эксперты отмечают преимущества относительно низких и стабильных темпов инфляции, некоторые высказываются за абсолютную стабильность цен или нулевую инфляцию. Однако, экономисты в области макроэкономики указывают, что достижение нулевой инфляции имеет смысл только в идеальной экономике, которой реальная экономика не является. С макроэкономической точки зрения, нулевая инфляция приведет к более высокому и устойчивому уровню безработицы.

На уровне институций инфляция не учитывается как фактор, который отрицательно сказывается на инновационном развитии, несмотря на очевидное влияние инфляционных процессов на экономическую деятельность. Одна из причин этого заключается в том, что взаимосвязь между инновационным развитием и инфляцией не так очевидна. Как отметил М. Фридмен, подавленная инфляция хуже открытой, и даже умеренная инфляция, если она была радикально подавлена, может причинить значительный ущерб экономической системе, так как предполагает всеобъемлющее государственное вмешательство в экономическую деятельность и разрушение системы свободного предпринимательства [9].

Ученые рассматривают инфляционный потенциал как предпосылку для развития инфляционных процессов. Инфляционный потенциал впервые был предложен А. А. Хандруевым, который выделил несколько его форм, включая накопленный потенциал, связанный с административно-командной системой, а также потенциал, связанный с избыточным спросом и дефицитом. После некоторого времени данная категория была вновь введена в научный оборот благодаря работам Ю.А. Бабичевой, Н.М. Долматовой и других исследователей. Так, Н.М. Долматова определяет инфляционный потенциал как "денежные накопления, которые не могут быть использованы в производственной сфере, но способные изменить равновесное состояние в сторону совокупного спроса при изменении экономической конъюнктуры" [2].

Развитие инновационных начал в экономике подвергается ряду препятствий, требующих слома старой системы и преодоления социально-экономических проблем. В глобальном масштабе сформировалась закономерность, которая является трудноустранимой для более слабых экономик, и связана с конкурентными преимуществами у стран, где передовые технологические модели преобладают в экономической структуре. Очевидно, что инфляция не является единственной системной проблемой, препятствующей активизации инновационных механизмов. Следует учитывать также наличие экономической инертности и низкую готовность субъектов рынка к инновационным изменениям. Тем не менее, несмотря на неблагоприятный фон, возникший в процессе трансформации отечественной экономики, переход на новый технологический уровень представляет единственную возможность выхода из тупиковой экономической модели, ориентированной на неэффективное использование энергетических ресурсов. В то же время, способность государства поддерживать инфляцию на приемлемом уровне свидетельствует об эффективности экономической политики, включая денежно-кредитную составляющую, а также о степени развития механизмов саморегуляции и устойчивости всей экономической системы.

Литература:

1. Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона от 23.12.2022 года.
2. Андрианов В.Д. Инфляция: причины возникновения и методы регулирования. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2010 — 184 с..
3. Долматова Н.И. Инвестиционный потенциал и его взаимодействие с инфляционным потенциалом в экономике России. — Воронеж: Истоки, 2006. — 142 с.
4. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник. Изд. 3-е доп. и перераб. / Под общ.ред. В.И. Кушлина. — М.: Изд-во РАГС, 2008. — 616 с.
5. Малькевич Н.Д., Зенчук Н.Ф., Тихомиров И. Н. Общая теория экономических кризисов и инфляции: Монография. — М.: Издательство «Спутник +», 2010 — 204 с.
6. Никитская Е.Ф. Влияние инфляционных процессов на инновационное развитие экономики России // Экономический анализ. — № 27 (378). — 2014. — С. 2—13
7. Никитская Е.Ф. Развитие инновационного потенциала территориальных субъектов рынка с учетом инфляционных тенденций: дис. докт. экон. наук: 08.00.01 / Никитская Елена Федоровна. — Москва, 2013. — 334 с.

8. Рябых В.Н. Влияние инфляционных процессов на темпы экономического роста // Экономика. — 2012. — №1 — С.19—25.
9. Самуэльсон, Пол Э., Нордхаус, Вильям Д. Экономика. 18-е издание: Пер. с англ. — М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. — 1358 с.
10. Фридмен Милтон. Если бы деньги заговорили.../ Пер. с англ. — М.: Дело, 1998. — 160 с.
11. Хандруев А.А. Чрезвычайные меры могут подорвать экономическую реформу // Общественные науки. — 1990. — № 3. — С. 83-85.
12. Хафизова Г. Б. Семина М. В. Инфляция и экономический рост в условиях России : монография / Г. Б. Хафизова, М. В. Семина. — Уфа: Уфимск. Гос. Ин-т сервиса, 2004. — 88 с.
13. Хикс Дж.Р.. Стоимость и капитал: Пер. с англ./Общ.ред. и вступ. Ст. Р.М. Энтова. — М.: издательская группа «Прогресс», 2008. — 176 с.

Информация об автора:

Рахматова Наргиз Мухамаджоновна - старший преподаватель кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». E-mail: nargiz.rahmatova@mail.ru

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТӢ

Бинобар сабаби рушди босуръати тараққиёти соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, талабот нисбати соҳаи технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ хеле зиёд шуда истодааст. Бинобар ин кор бо технологияҳои иттилоотӣ рӯз аз рӯз зиёд мешаванд. Иттилоот ва технологияи коркарди он дар идоракунии ва ташкили корхонаҳо нақши муҳимро мебозад. Ҳоло технологияи иттилоотӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳам аз ҷиҳати моддӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ихота карда истодааст. Таъминоти информатсионӣ дар истехсолот ва тичорат шартӣ зарурии пурра будани тасаввурот дар бораи онҳо мебошад.

Технологияи иттилоотии замонавӣ ва воситаҳои телекоммуникатсия имконият медиҳанд, ки ахбор фавран қабул ва пешниҳод карда шаванд. Аз тарафи дигар дар муассисаҳои таълимоти олиталабот оид ба пешбурди технологияҳои иттилоотӣ, комплексҳои таълимии электронӣ ва истифодаи таҷҳизотҳои замонавӣ ба монанди нурафкан (projector), тахтаи электронӣ (электронная доска), (таҷҳизоти дар экран намоишдиҳии барномаҳои компютерӣ ва китобҳои электронӣ), таҷҳизонида шудааст. Ҳадафи аз гуфтаҳои болоиинбаланд бардоштани шуур, фикрронӣ ва ҷаҳонбинии донишҷӯён нисбати технологияҳои иттилоотӣ хеле муҳим мебошад. Дар ҳамаи донишгоҳҳо барои баланд бардоштан савияи дониши донишҷӯён ва сифати таълим синфхонаҳои алоҳидаи компютерӣ, лабораторияҳои муосири коммуникатсионии бо Интернетӣ баландсуръат пайваست мебошад.

Барои мустаҳкам намудани донишу малакаи донишҷӯён ва омӯхтани имкониятҳои муосири телекоммуникатсионӣ омӯзгорон ва донишҷӯён аз таҷҳизотҳои дар боло зикр гардида метавонанд васеъ истифода намоянд.

Ҳоло дар ҷумҳурии мо низ санадҳои меъёрии ҳукукии танзимкунандаи соҳаи зикргардида қабул гардида, масъулин пайи татбиқи онҳо камар бастаанд. Дар айни замон, барои рушди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои зерин дар шакли Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот» ва «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» ва монанди инҳо, қабул гардидаанд.

Санадҳои меъёрии номбурда барои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани технологияҳои иттилоотӣ, шабакаҳо ва системаҳои автоматики иттилоотӣ, ҳамчунин ба танзим даровардани тартиби дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодабарии ҳуҷҷатҳои электронӣ, мубодилаи иттилоот тариқи каналҳои электронӣ ва татбиқи имзои электронии рақами равона карда шудаанд.

Тибқи гуфтаҳои дар боло зикршуда новобаста аз кадом соҳа мо ҳаёт ва фаъолияти худро бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур карда наметавонем. Дар як навбат барои истифодаи дурусти технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ беҳатарии онро низ дар назар гирифтани мувофиқи мақсад аст. Бинобар ҳамин мо тасмим гирифтем, ки оиди мавзӯи «Беҳатарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ-и системаҳои амалиётӣ ва роҳҳои ҳифз намудани он» каме бошад ҳам иброи назар намоем.

Аз мутолиа намудани адабиёти олимони соҳа ба мо маълум гашт, ки мавзӯи мазкур актуалӣ буда, онро ҷиддан зерӣ таҳлили назарӣ ва амалӣ қарор диҳем. Мафҳуми беҳатарии иттилоотӣ ин беҳатарии манфиати нигоҳдории маълумоти истифодабаранда дониста мешавад.

Ҳимояи маълумот – ин маҷмӯи чорабиниҳое мебошанд, ки ба таъминоти беҳатарии иттилоотӣ равона карда шудааст. Роҳҳои ҳифз ва беҳатаргардонии маълумотҳои гуногун буда ба якҷанд гурӯҳ тақсим мешавад ва ҳамчунин тарзҳои

бехатаргардони он низ самтҳои худро доро мебошад. Аз ин рӯ дар зер мо кӯшиш менамоем то ба мафҳумҳое, ки вобаста ба мақолаи мазкур таалуқ дорад ва чораҳои бартараф намудани онро то ҳадди имкон равшанӣ андозем.

Масъалаи ҳифзи иттилоот аз замони пайдоиш то ҳол роҳи дарозеро гузаштааст, ки дар бисёр ҳолат дар рушди худ ба зиддиятҳо дучор гаштааст. Дар оғоз ду роҳи ҳалли масъалаи нигоҳ доштани махфияти иттилоот: истифодаи усули криптографии ҳифзи маълумот ба воситаи интиқоли нигоҳдори он ва ҳудудгузори барномавӣ-техникии дастрасёбӣ ба сарчашмаи захираҳои маълумотҳои системаҳои компютерӣ мавҷуд буд. Ҳоло бошад саъю кӯшиш барои коркарди иттилоот, ҳифзи маълумот, истифодаи усулҳои нав оиди ин масоил рӯз то рӯз сифатан нав ва қолибҳои навро қабул карда истодааст, ки ин албатта боиси пешравӣ ва тараққиҳои онро нишон медиҳад [1].

Бехатарии иттилоотӣ – ин раванди таъмини махфият, комилӣ (бутунӣ) ва дастрас будани иттилоот мебошад. Аз ин лиҳоз барои фаҳмотар ва мукамалтар шудани ин гуфтаҳо мо онро ба 3 бахш тақсим менамоем:

1. Махфият (муҳофизати маълумот);
2. Комилӣ (бутунӣ);
3. Дастрас будан (таъмини дастрасӣ ба иттилоот ва алоқамандии истифодабарандаи фаъоли ба маълумот дастрасбуда):

а) бехатарии иттилоотӣ (анг. informationsecurity) – ҳамаи нуктаи назарҳо вобаста ба муайян намудан, ба мақсад расидан ва нигоҳ доштани махфияти иттилоотҳо, мукаммалӣ, дастрас будан, мунтазамӣ, тобеъ будан, саҳеҳ ва эътиборнокии маълумот ё ин ки воситаи коркарди он мебошад. Дигар намуд ифода кунем бехатарии информатсионии (англ. Informationsecurity) – вазъи ҳимояи иттилоот (маълумот), дар ҳолати махфият, дастрасӣ ва мукаммалӣ таъмин карда мешавад;

б) бехатарии иттилоотӣ (маълумот) муайян кардани набудани хатар, марбут ба ихроҷи иттилоот тавассути каналҳои техникӣ, таъсири худсарона ва ғайриҷашмдошт дар бораи маълумот ва (ё) дар бораи захираҳои дигари системаи иттилоотии автоматишуда, ки дар системаҳои автоматикунонидашуда истифода бурда мешавад;

в) бехатарии иттилоотӣ (дар ҳолати қабули технологияҳои иттилоотӣ) (англ. ITsecurity) – ҳолати ҳимояи маълумотҳо, таъмини бехатарии иттилоотҳо, барои коркарди амалиёти дахлдорбуда, ки ин амалиётҳо қабул карда мешаванд ва амнияти иттилооти системаи иттилоотии автоматикунонидашуда, ки дар он амалӣ мешавад[2].

Бехатарии системаҳои иттилоотии автоматикунонидашуда ин ҳолати ҳимояи системаҳои иттилоотии автоматикунонидашуда, ки ба таъмин намудани махфият, дастрасбуда, мукаммалӣ ва мафҳумҳои аутентификатсия ва авторизатсия асос ёфтааст. Ҳангоми аутентификатсия маълумотҳои шиноснамоӣ (идентификатсия)-и истифодабаранда тафтиш карда мешавад, ҳангоми авторизатсия бошад мавҷудияти ҳуқуқҳои истифодабаранда барои дастрасшавӣ ба захираҳои компютер ва шабакаҳо санҷида мешавад. Инчунин технологияи шифргузори мавҷуд аст, ки маълумотҳои шахсиро дар диск ё шабакаҳои ҳимоя менамояд. Илова бар ин бехатарии иттилоотӣ ин ҳимояи иттилоотҳо ва дастгирии ифрасохтори аз таъсири тасодуфӣ ё пешакӣ қасд кардашудаи хусусияти табиӣ ё сунӣ дошта, ки метавонад зарари ғайримакбул ба субъектҳои муносибати иттилоотӣ расонад фаҳмида мешавад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки бехатарӣ ё амнияти иттилоотӣ дар ҳар соҳа гуногун фаҳмида мешавад. Ба замми ин бехатарӣ ё амнияти информатсиониро мақсади асосии чомеаи муосир гуфта, афзоиш ва рушди нумӯи тартибдихандаи иттилоотҳо (захираҳои иттилоотӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва монанди инҳо) алоқаи ногустастанӣ дорад гӯем иштибоҳ нахоҳем кард. Маълумот дар масоили бехатарии иттилоотӣ дар давраи ҳозира дар сохторҳои давлатӣ, дар муассисаҳои илмӣ ва дар ширкатҳои тиҷоратӣ ҳамчун самти аввалиндараҷа баҳо дода мешавад.

Яке аз воситаҳои асосии татбиқи системаи амалиётӣ ин системаҳои иттилоотӣ мебошад, ки вазифаи таъмини амният ё бехатарии он аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Системаҳои амалиётӣ) ҷузъи асосии барномавии компютерҳои фардӣ мебошад. Бинобар ин сатҳи татбиқи бехатарии он амалиёти муҳими ҳар як системаҳои амалиётӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷо аён гашт, ки амнияти иттилоотӣ ва бехатарии информатсионии системаҳои амалиётӣ барои ҳамаи соҳаҳои истифодабарандаи технологияҳои муосири иттилоотӣ зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Мувофиқи ақидаи олими соҳаи мазкур Безбогов А.А. рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккули фазои иттилоотӣ ба аксарияти соҳаҳои фаъолияти инсон ва дараҷаи баланди тафаккури инсонӣ расидааст. Бо вучуди рушду тарақиёбии технологияҳои иттилоотӣ хатарҳо низ босуръат меафзоянд, ки вобаста ба истифодабарии онҳо хатарҳои нав ба вучуд меоянд ва оқибат ба таҳдиди иттилоотҳои системаҳои амалиётӣ оварда мерасонад, ки мислашро шахсият то ҳол дучор нагаштааст. Вобаста ба ин фаҳмишҳо дар соҳаи мазкур метод ва воситаҳои муосири таъмини системаҳои амалиётӣ заминаи нав барои ташаккули мутахассиси амнияти иттилоотӣ зарур мебошад[3].

Компютерҳои фардӣ яке аз ташкилдихандаҳои системаи иттилоотӣ мебошад, ки дар он иттилоот сабт, қабул, нигоҳдорӣ, тағирдиҳӣ ва доду гирифт карда мешавад ва бехатарии информатсионии системаҳои амалиётӣ низ маҷмӯи файлҳоест ки дар системаҳои амалиётӣ истифода мешаванд ва хавфи аз тарафи шахсони алоҳидаи номаълум ба воситаи шабакаҳои интернетӣ ё дискдонҳо ба монанди (флешка, дискҳои сахт) ба истифодабарандагони компютерҳо ё шабакаҳои интернетӣ ба мо пахш шуданро дорад, ки ин ҳам аз истифодабарандаи системаҳои амалиётӣ ва роҳҳои дурусти ҳифзи барномаҳои он вобастагӣ дорад, ки бояд ба ҳамагӣ роҳ надиҳад.

Аз ин ҷост, ки объекти ҳифзи иттилоот ин системаҳои компютерӣ (маълумотӣ) ё системаи автоматикунонидашудаи коркарди иттилоот мебошад. Барои дуруст ба роҳ мондани сатҳи кории он ва системаҳои амалиётӣ дар оғоз бояд онро аз хатарҳои хавноки таҳдидкунанда бояд нигоҳ дошт. Ҳамчунин бехатарии компютерҳои фардӣ танҳо аз компютерҳо вобаста набуда барои дуруст ва бардавом амал намудани онҳо истифодабарандагони технологияҳои иттилоотӣ низ тарзҳои дурусти ба кор омода намудан ва истифодаи барномаҳои зидди хавфҳои таҳдидкунандаро доро бошанд, ки ҳангоми таҳдиди хавфи воридгардида онро бо тарзи дилхоҳи истифодабаранда (автоматӣ ё бо интихоби истифодабаранда) бартараф намояд, ки ин албатта амали пештар ба системаҳои амалиётӣ амр намудаи истифодабаранда мебошад. Яъне, пеш аз он, ки дар системаҳои амалиётӣ ягон хатар ба миён ояд истифодабарандагони он бояд чораи онро пеш аз ба истифода бурдан бартараф намуда баъдан ба амалиётҳои худ идома диҳанд, зеро ҳолатҳои вучуд доранд, ки агар системаҳои амалиётиро бе истифодаи барномаҳои зиддивирӯсӣ, аз назар гузаронидани системаҳои гармидиҳӣ, системаи барқӣ ва монанди инҳоро нодида гузашта бошад, оқибати ногуворро дорад, ки ба нобуд шудани иттилоотҳо ва аз истифода бозмондани системаҳои амалиётӣ оварда мерасонад, ки ин як самти бехтарӣ мебошад ва тарафи дигари масъалаи зикршуда ин саҳву ҳамагӣ, хунукназарӣ ва беаҳамиятӣ ҳангоми кор бо системаҳои амалиётӣ мебошад. Дар айни замон бунёди системаҳои ҳифзи иттилоотӣ бо роҳҳои оддӣ ё дигар воситаҳои ҳифзнамоя маҳдуд карда нашудааст. Яъне, роҳҳои гуногуни ҳифзи иттилоот мавҷуданд, монанди системаи назорати шабакаҳо, воситаҳои авторизатсия, нақшаи бехтари аз тарафи истифодабаранда сохташуда, воситаҳои зиддивирӯсӣ, ва ҳамчунин маъмуркунонӣ (Administrator), ки мо бе маҳдудият онҳоро истифода бурда метавонем.

Ба ақидаи олими дигар Киреенко А.Е. мафҳуми системавӣ ин танҳо таъсиси механизмҳои мувофиқ барои ҳифз ва ба анҷом нарасида раванди мунтазам ё татрибу чарағни худро дорад, ки дар ҳамаи марҳилаҳои давраи ҳаёти системаҳои иттилоотӣ

дида мешавад. Ҳамин тавр ҳамаи воситаҳо, усулҳо ва тадбирҳо, ки барои истифодабарии ҳифзи иттилоотҳо ба механизми ягона – ҳифзи системаҳои иттилоотӣ муттаҳид карда мешавад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки системаҳои иттилоотӣ ва амнияти он қисми муҳими раванди ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад. Истифодабарии васеи таҷҳизотҳои ҳисоббарорӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ дар ҷаҳони муосир ин интернет, алокаи мобилӣ, шабакаҳои интиқол ва қабули маълумотҳо, шабакаҳои беноқил, системаҳои алоқавии спутникӣ, алокаи телефонӣ ва монанди инҳо ташкил медиҳад, ки ҳар як давлати мутараққии дунё барои ба он ноил гаштан кӯшишу ғайрат мекунад ва боиси имкониятҳои сифатан беҳтар ба системаи таҷҳизотҳои иттилоотӣ оварда мерасонад, ки ҳамаи ин гуфтаҳо ба беҳатарӣ ва ҳифзи иттилоот албатта эҳтиёҷ дорад. Яке аз хатарҳои калони ба системаҳои амалиётӣ ва иттилоотӣ зараровар ва паҳнгаштаи дунё ин вирусҳои компютерӣ мебошад.

Албатта ин чанд сатре, ки оиди масъалаи назариявии бартаарафнамоӣ, беҳавфгардонӣ ва ҳифз намудани системаҳои компютерӣ, системаҳои амалиётӣ аз хатарҳои таҳдидкунанда ба шумо пешкаш карда шуд, ки қатрае аз дарёи маълумотҳо мебошад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими замони муосир дар соҳаи иттилоот ва беҳатарии он ва таснифи таҳдид ба амнияти системаҳои компютерӣ дида баромада шуд. Ғайр аз ин таснифи роҳу усул ва воситаҳои ҳифзи иттилоот, намудҳои асосии бе иҷозат дастраси ба маълумотҳои захиравии информатсионии системаҳои автоматикунонидашуда зери таҳлил қарор дода шуд.

Дар натиҷа ба хулосае омадем, ки роҳҳои асосии ҳифзи иттилооти системаҳои амалиётӣ, дастрасии беиҷозат ба иттилоот дар системаҳои компютерӣ ин аутентификатсия, рухсат (муайн намудани ҳуқуқи дастрасии истифодабаранда ҳамчун субъект ба объекти маълумотҳои махфибуда) ва рамзгузори маълумотҳо мебошад. Механизми муҳими воситаҳои муосири таъмини ҳифзи ҳамаҷонибаи иттилоот ин системаи дастрасӣ ба захираҳои иттилоотӣ мебошад. Дар назарияи беҳатарии иттилоотӣ воситаҳои бисёри дастрасӣ ба маълумот дида мешавад, ки ҳам аз тарафи ҳифзи иттилоот, яъне ҳам манфӣ ва ҳам мусбиро фарогир буда асосан аз рӯи нақшаи кашидашудаи истифодабарандагони системаҳои компютерӣ вобастагӣ дорад. Ҳамчунин барои раванқ додани беҳатарӣ ва ҳифзи системаҳои компютерӣ бояд дар мактабҳои миёна ва олӣ барномаҳои мушаххаси таълимотӣ, пешкаш карда шавад ва нисбати масъалаи мазкур диққати ҷиддӣ дода шавад.

Адабиёти истифодагардида:

1. Киреенко А. Е. Современные проблемы в области информационной безопасности: классические угрозы, методы и средства их предотвращения // Молодой ученый. – 2012. – №3. – С. 40-46.
2. Сомонаи интернетӣ: <https://ru.wikipedia.org>
3. Безопасность операционных систем: учебное пособие / А. А. Безбогов, А.В. Яковлев, Ю.Ф. Мартеньянов. - М., 2007. - 220 с. – 400 экз. ISBN 978-5-94275-348-1
4. Актуальные проблемы безопасности информационных технологий: материалы III Международной научно-практической конференции / под общей ред. О.Н. Жданова, В. В. Золотарева; Сиб. гос. аэрокосмич. ун-т. – Красноярск, 2009. – 144 с.
5. Безопасность операционных систем: учебное пособие / А. А. Безбогов, А.В. Яковлев, Ю.Ф. Мартеньянов. – М., 2007. - 220 с. – 400.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳмонов Ш.А. – магистранти курси 2-уми ихтисоси системаҳои бисёршабакавии телекоммуникатсионии МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров»
rahmonzoda_14_15@mail.ru

УСУЛҲОИ МУОСИРИ КАМ КАРДАНИ САРБОРИИ АНДОЗ

Аннотасия: Дар мақола омӯзиши усулҳои муосири паст кардани сарбории андоз дар корхонаю ташилотҳо ба роҳ монда шудааст. Инчунин бояд қайд кард, ки дар мақолаи мазкур якчанд усулҳои ҳисоб намудани андоз истифода бурда шудааст, ки барои коҳиши додани сарбории андоз равона гардидааст.

Дар шароити воқеияти муосири иқтисодӣ, ки рақобат барои ҷалби захираҳои озоди молиявӣ тезу тунд шуда истодааст, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ аҳамияти бузурги амалӣ дорад. Яке аз хислатҳои хоси сармоягузориҳои интихобӣ ё интихоби онҳост. Ин хусусият ба он вобаста аст, ки бозори сармоя ба даромади сармоягузор инкишоф меёбад, зеро имконияти истеъмолкунанда барои ҷамъ кардани захираҳои молиявӣ маҳдуд аст. Он кишварҳо ва минтақаҳо, ки ба сармоягузориҳои молиявӣ саҳт эҳтиёҷ доранд, маҷбур мешаванд, ки аз тамоми воситаҳои имконот истифода кунанд. Ба ин давлатҳо дохил мешаванд, ки иқтисодиёти тараққиёбанда ва дар дохили давлат минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ аз дараҷаи умумии тараққиёти мамлакат ақибмонда мебошанд.

Сармоя пеш аз ҳама ба минтақаҳои даромаднокии баланд равона карда мешавад, аз ин рӯ “минтақаҳои” ҷолиб маҷбуранд барои ҷалби сармоя рақобат кунанд. Дар ин мубориза низоми мавҷудаи андозии минтақа нақши калон дорад. Бояд гуфт, ки ҷанбаи андоз ҷузъи ягонаи ташаккули фазои сармоягузорӣ нест, балки нақши он хеле муҳим аст. Маҳз сатҳи сарбории андоз натиҷаи ниҳии фаъолияти сармоягузор - имкони ба даст овардани даромади устуворро муайян мекунад. Ҳангоми интихоби объекти сармоягузорӣ сатҳи сарбории андозро, ки дар минтақа, ки объекти эҳтимолӣ ҷойгир аст, ба вучуд овардааст, таҳлил кардан лозим аст.

Савол табиист: сарбории андозро чӣ тавр ҳисоб кардан мумкин аст [1, с.39]. Дар айни замон муносибати ягона ба методологияи баҳодиҳии сарбории андоз вучуд надорад. Таъсиҳои асосии олимони оид ба ҳисобкунии он аз рӯи меъёрҳои зерин тасниф кардан мумкин аст [2, с.234]:

- 1) муайян намудани номгуӣ андозҳо, ки дар ҳисобҳо истифода мешаванд;
- 2) муайян кардани нишондиҳандаи интегралӣ, ки дар асоси он ҳисоб кардани ҳиссаи сарбории андоз боэҳтимолтарин аст;
- 3) таъсиси методологияи универсалие, ки имкон медиҳад, ки вазнинии андозбандӣ, сарфи назар аз соҳа ва дигар хусусиятҳо муқоиса карда шавад.

Вобаста ба вазъи мушкilotи арзёбии сарбории андоз, мо дар робита ба баъзе масъалаҳои баҳсбарангез дидгоҳи зерини масъаларо пешниҳод менамоем. Ин ба мо имкон медиҳад, ки муносибати умумиро ба тартиб додани методологияи универсалии тартиб диҳем.

Ҳангоми муайян кардани номгуӣ пардохтҳои андоз танҳо ҳамон андозҳо ва пардохтҳоеро ба назар гирифтани ба мақсад мувофиқ аст, ки корхона вобаста ба иҷрои вазифаҳои андозсупоранда месупорад. Дар мавриди андозҳо, ки вобаста ба иҷрои ўҳдадорӣҳои агентии андоз пардохта мешаванд, онҳо ба инобат гирифта намешаванд. Масалан, маблағи андоз аз даромади шахсӣ (минбаъд — андозии даромад), ки корхона барои коргаронаш месупорад, ба вазнинии сарбории андоз таъсир намерасонад. Зиёд кардан ё кам кардани меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ, имтиёзҳои андоз ва ғайра ба даромади худӣ коргарон таъсир мерасонад, вале на ба натиҷаҳои молиявии корхона. То як андоза ин ҳолат ба истифодаи андоз аз арзиши иловашуда дар ҳисобҳо низ дахл дорад. Бори андозҳои ғайримустақим воқеан ба души истеъмолкунандаи ниҳой меафтад, ки маҳсулоти тайёрро барои истеъмоли истеҳсолиёи инфиродӣ омода месозад.

Тағйирёбии онҳо “назариявӣ” ба ҳаҷми натиҷаҳои молиявии субъекти хоҷагидорӣ таъсир намерасонад, бинобар ин, агар ин андоз бекор карда шавад, маблағи даромад набояд зиёд шавад. Аммо дар амал кам кардани меъёри андоз аз арзиши иловашуда ба таври худкор ба паст шудани нархи мол (кор, хизматрасонӣ) оварда намерасонад. Тахмин кардан мумкин аст, ки бо бекор кардани андоз аз арзиши иловашуда даромади ширкат ва мутаносибан хароҷот тағйир намеёбад ва даромад аз ҳисоби фарқи байни андоз аз арзиши иловашуда ҳисобшуда ва “даромад” зиёд мешавад. Гуфтаҳои боло имкон медиҳанд, ки ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки андозҳои ғайримустақим ҳам мисли андозҳои мустақим ба вазъи молиявӣ таъсир мерасонанд ва аз ин рӯ, таъсири онҳоро ба назар гирифтани лозим аст.

Умумӣ будани методологияи ҳисобкунии сарбории андоз мавҷудияти нишондиҳандаи интегралро дар назар дорад, ки аз хусусиятҳои фаъолияти корхона вобаста нест ва истифодаи он имкон медиҳад, ки манзараи бозьтимод дошта бошад. Гумон меравад, ки даромад нишондиҳандаи асосии ҳаҷми фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад, вале он ҳамчун нишондиҳандаи интегралӣ баромад карда наметавонад. Ин ба сохтори нишондиҳандаи даромад вобаста аст, ки дар шакли васеъ дорoi чунин шакл аст [3, с.216]:

$$Д = ХМ + ФММ + ТИ + А + ФС \quad (3), \text{ дар ин ҷо}$$

Д - даромад;

ХМ - хароҷоти моддӣ барои истеҳсоли маҳсулот (кор, хизматрасонӣ);

ФММ - фонди музди меҳнат;

ТИ – тарҳҳои истеҳлок;

А - андозҳо;

ДС - даромади соф.

Қобили қабул нашудани даромад ҳамчун нишондиҳандаи ҷудонашавандаи баҳодиҳии сарбории андоз аз он вобаста аст, ки ҳангоми муқоисаи сарбории андози корхонаҳои гуногун истифодаи он манзараи бозьтимод намедиҳад, зеро корхонаҳои соҳаҳои гуногун сохтори хароҷоти истеҳсолиро доранд. Танҳо аз ҳисоби ба даст овардани хароҷоти моддӣ (аз шахсони сеюм харидашуда, бо назардошти андоз аз арзиши иловашуда) мо нишондиҳандаеро мегирем, ки маблағи арзиши иловашударо инъикос мекунад. Аммо ин нишондиҳанда наметавонад ҳамчун нишондиҳандаи интегралӣ хизмат кунад, зеро он ба шиддатнокии сармояи ҳар як корхонаи мушаххас вобаста аст. Ин вобастагӣ бо мавҷудияти пардохтҳои истеҳлок дар сохтори арзиши иловашуда муайян карда мешавад, яъне як қисми “арзиши” аз фондҳои асосии истеҳсолӣ додашуда.

Ҳангоми аз ҳисоб хориҷ кардани маблағи тарҳи истеҳлок мо натиҷаеро мегирем, ки онро ҳамчун “арзиши навтаъсис” ифода мекунем. Арзиши ин нишондиҳанда пеш аз ҳама ба ҳосилнокии меҳнати истеҳсолот вобаста аст. Барои он ки арзиши навбунёд ба манбаи пурраи андоз табдил ёбад, фонди музди меҳнати коргаронро аз он хориҷ кардан лозим аст.

Ба истиснои хароҷоти даромад, ки ба ҳаҷми сарбории андоз таъсири субъективӣ доранд (хароҷоти моддӣ, истеҳлок ва фонди музди меҳнат), мо натиҷаро дар шакли пули нақд ба таври илова гирифта мегирем. Онҳо бояд дар таносуби муайян байни буҷет ва субъекти хоҷагидор (аз рӯи андозҳо ва даромади соф) тақсим карда шаванд, ки маблағи он ба [4, с.49]:

$$А + ДС \quad (4).$$

Маҷмӯи ин арзишҳо бештар аз нишондиҳандаи даромаднокии истеҳсолот вобаста аст. Аммо бояд гуфт, ки бар хилофи дигар қисмҳои таркибии даромад даромади соф хароҷоти корхона нест. Вай дар ихтиёри вай мемонад ва аз ин рӯ, самаранокӣ субъекти хоҷагидорро инъикос мекунад. Методологияи универсалии арзёбии сарбории андоз барои арзёбии сатҳи маҳдудиятҳое, ки низомии андоз нисбат ба самаранокӣ иқтисодии корхона ба даст овардааст, пешбинӣ шудааст.

Маблағи сарбории андози корхонаи алоҳида ё умуман соҳа бевосита ба арзишҳои ин таносуб, яъне ба ҳиссаи тақсими маблағҳое, ки баъди ҳисобу китоб бо молрасонҳо, коргарон ва ба истиснои истеҳлоқ боки мондаанд, вобаста аст.

Аксари иқтисоддонҳо пешниҳод мекунанд, ки даромади соф ҳамчун асос барои ҳисоб кардани сарбории андоз истифода шавад. Ин аз он сабаб аст, ки даромад ягона нишондиҳандаест, ки воқеан самаранокии субъекти хоҷагидориро инъикос мекунад. Формулаи маъмултарин барои ҳисоб кардани сарбории андоз дар ин ҳолат формулаи:

$$МСА = A / ДС * 100 \quad (5), \text{ ки дар ин ҷо}$$

МСА - маблағи сарбории андоз;

A - андозҳо;

ДС - даромади соф.

Далелҳои асосии олимон, ки ба истифодаи нишондиҳандаи даромад муҳолифанд, инҳоянд:

- ✓ даромади корхона ягона манбаи андоз нест;
- ✓ на ҳар як корхона ба зиёд кардани даромад манфиатдор аст ва аксар вақт чунин нишондиҳанда дидаю доништа кам карда мешавад;
- ✓ натиҷаи бадастомада вазъи объективиро инъикос намекунад, зеро маблағи андози пардохтшуда метавонад аз маблағи даромад зиёд бошад.

Даромад манбаи ягонаи андоз нест ва ин муқарраротро бояд қабул кард. Аммо муқоисаи ҳар як андоз бо манбаи пардохти он мувофиқ нест, зеро ин имкон намедихад, ки сатҳи сарбории андоз дар маҷмӯъ барои ҳамаи андозҳо муайян карда шавад.

Вобаста ба далели дуҷуми муҳолифони ин нишондод бояд гуфт, ки он дар гузаштаи наздик хеле мубрам буд, вале дар оянда ба гумон аст, ки ин нақшо иҷро кунад. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки бизнеси Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди худ ворид шудааст. Дар робита ба тағйироти тадриҷан ва хеле васеъмиқёс дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибкорӣ оҳиста, вале бешубҳа аз соя мебарояд. Бизнеси калон аллакай нишондиҳандаи даромадро на ҳамчун доми давлат (аз ҷониби мақомоти андоз ва ғайра намоёндагӣ мекунад), балки ҳамчун нишондиҳандаи объективи фаъолияти муваффақ баррасӣ мекунад.

Корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сахмияҳои худро ҳам дар биржаҳои фондии дохилӣ ва ҳам хориҷӣ ҷойгир мекунанд. Дар натиҷа, корхонаҳо барои шаффофият ва қонуният талош хоҳанд кард. Ин тамоюл тадриҷан ба тижорати хурд мегузарад ва натиҷааш дер нахоҳад шуд.

Вобаста ба далели сеюм бояд эътироф кард, ки ин хеле одилона аст. Натиҷаи бадастомадаро ба таври дигар шарҳ додан душвор аст, зеро танҳо он таносубро инъикос мекунад: маблағи андозҳои пардохтшуда аз даромади гирифташуда чанд маротиба зиёд аст.

Агар фарз кунем, ки андозҳо бекор карда мешаванд, он гоҳ корхона даромаде мегирад, ки ба андозаи андози пардохтшаванда зиёд мешавад, дар ҳоле ки баробар кардани формулаи (5) ба формулаи (4) мувофиқ меояд.

Формулаи нишондиҳандаи интегралӣ сарбории андоз ҳиссаи даромади эҳтимолиро, ки ширкат ба буҷет медиҳад, ифода мекунад. Дар асл, як ченаки маҳдудиятҳое, ки низоми андоз барои равона кардани маблағҳои худӣ ба сармоягузорӣ эҷод кардааст, оварда шудааст. Идеалӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои миёнаи саноат ё минтақавӣ, сармоягузор бояд имконоти алтернативии интиқоли захираҳои молиявӣ озодро муқоиса кунад.

Ин формула инчунин метавонад барои арзёбии дараҷае, ки низоми андоз ба раванди сармоягузори дубора мусоидат мекунад, муфид бошад. Ҳиссаи даромаде, ки давлат аз соҳибкорӣ камтар мегирад, эҳтимоли зиёд дорад, ки даромади иловагӣ ба сармоягузорӣ равона карда шавад, хоҳ он барои рушди фаъолияти худ ё сармоягузори молиявӣ тавассути хариди коғазҳои қиматнок ё додани қарз.

Минтақае, ки ба ҷалби сармоягузориҳо манфиатдор аст, бояд шароитро таҳлил кунад, ки он метавонад ба бизнес пешниҳод намояд. Барои ин бояд барои кам кардани сарбории андоз тадбирҳо андешида шаванд, ки сармоягузори берунаро ҷалб намуда, фаъолияти сармоягузори субъектҳои хоҷагидорию, ки аллакай дар қаламрави он фаъолият мекунад, афзоиш медиҳад [5, с.156].

Хулоса, мо қайд мекунем, ки дар шароити муосир арзёбӣ ва таҳлили сарбории андоз аз ҷиҳати иқтисодӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ин нишондод барои муайян кардани ҳудудҳои мусоидтарин барои соҳибкорӣ, инчунин арзёбии натиҷаҳои пешбинишудаи ислоҳоти низоми андоз, ки ба сабук кардани сарбории андоз нигаронида шудааст, зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Бабанин В.А. Организация налогового планирования в российских компаниях // Финансовый менеджмент. – 2009. - № 3. – С. 39.

2. Черник Д. Г., Алексеев М.Ю., Брусиловская Н.А. и др. Налоги: Учебное пособие для вузов / Под ред. Д.Г. Черника. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2009. – С. 234.

3. Курбангалеева О. А. Упрощенец. Все о специальном налоговом режиме для малого бизнеса. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 216.

4. Боброва А.В. О критерии оптимального налогового бремени // Общество и экономика. – 2009. - № 11. – С. 49.

5. Мандрощенко О. В., Пинская М. Р. Налоги и налогообложение. – М.: Дашков и К, 2010. – С. 156.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Рачабов Комрон Рачабович, мудири кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. E-mail: science_fc@mail.ru.

Давлятов Эҳсон Мираҳмадович муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. E-mail: ehson_1983@inbox.ru

**ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

Малое предпринимательство содействует гибкой перестройке производства, росту занятости, формированию предпринимательской культуры, равномерному развитию регионов, активной инновационной деятельности, инициирует накопление капиталов, содействует развитию научно-технического прогресса, решению социальных проблем, сглаживая социальные конфликты, способствует снижению уровня безработицы, обеспечению населения дополнительными доходами и т. д.

Эффективные механизмы по стимулированию развития малого бизнеса основаны на таких современных формах содействия формированию и деятельности малых предприятий как упрощение процедуры регистрации, развитие арендных отношений на землю и другие объекты государственной и муниципальной собственности, обеспечение получения кредитов, налоговые льготы, создание специальных технологических зон, бизнес-инкубаторов и других подобных объектов.

С теоретической точки зрения предприятия малого бизнеса имеют ряд преимуществ перед крупными государственными предприятиями. Стимулы, как для менеджеров, так и для рабочих на предприятиях малого бизнеса гораздо сильнее и яснее, чем в крупных организациях. Проблем с управлением меньше, а небольшой размер предприятия позволяет его владельцу с легкостью следить за работой менеджеров и рабочих.

По вышеизложенным причинам поддержка малого предпринимательства была декларирована как одна из приоритетных задач Таджикистана в самом начале экономических реформ в стране, в начале девяностых годов двадцатого века. Однако основные законодательные и правовые документы необходимые для развития сектора были приняты, значительно позже.

Более десяти лет субъекты малого бизнеса в республике, в условиях затянувшегося трансформационного кризиса, гражданской войны и последовавшего резкого снижения уровня жизни населения, способствовали скорее решению проблем выживания населения, нежели росту экономики. При этом большинство из них функционировало в рамках теневой экономики на крайне отсталой технической базе и были по существу организациями самозанятых. Действительное развитие сектора началось лишь с середины двухтысячных годов. Сейчас развитие малого бизнеса переходит в стране на новый уровень и продолжение процесса требует серьезной государственной поддержки и регулирования, для чего кроме прочего обязательно необходимо учесть опыт подобной работы в других государствах.

Согласно исследованиям основными проблемами, волнующими субъекты малого предпринимательства в Таджикистане, являются: совершенствование законодательной базы, налоговая и кредитная политика государства, предоставление льготного режима их деятельности, управленческая, техническая и информационная помощь, сложность в оформлении лицензий, коррупция во властных структурах. Перечисленные проблемы настоятельно требуют своего решения в теоретическом и прикладном плане.

Практика становления частного сектора в развитых западных странах показала, что важнейшим фактором поддержки развития малого бизнеса в переходной экономике со всеми ее противоречиями и ограничителями является государство. Наиболее динамично малое предпринимательство развивается в тех странах, где осуществляется широкая государственная поддержка субъектов малого предпринимательства, обеспечивающая развитие инфраструктуры, соответствующего законодательства для развития малого бизнеса и осуществляется значительная финансовая поддержка.

Необходимость решения проблем, связанных с научным обоснованием и разработкой практических рекомендаций по реализации системы государственного регулирования и поддержки предпринимательства определяет цели и задачи исследования.

Одним из основных факторов роста числа малых предприятий является обеспечение свободного доступа предпринимателей к финансовым ресурсам.

В настоящее время разработаны финансово-кредитные механизмы, которые, при условии проведения последовательной поддержки со стороны государства, должны обеспечить более свободный доступ малых предприятий к источникам финансирования и, что особенно важно, позволить многим стартующим предприятиям начать с нуля свой собственный бизнес.

Гарантийные механизмы. Отсутствие стартового капитала и ликвидного обеспечения под банковский кредит у предпринимателей ставят малый бизнес в Таджикистане в разряд одного из самых рискованных секторов финансовых вложений. Банки, обладая достаточными финансовыми средствами, не рискуют в условиях еще достаточно высокой инфляции вкладывать их в малые предприятия, им нужны надежные гарантии.

Основой успеха гарантийного механизма должно являться доверие банков к распорядителям гарантийных средств. Банки должны быть уверены, что в случае неплатежеспособности предприятия основная часть средств, предоставленных по кредитам, будет возвращена. Такое доверие может быть достигнуто при выполнении следующих условий.

Гарантия банкам должна предоставляться фондами поддержки малого предпринимательства за счет средств гарантийного резерва в форме заключения договора поручительства. Должен быть установлен порядок бюджетного дотирования программ гарантирования кредитных рисков, который будет сформулирован в соответствующем законодательстве.

Непременным фактором создания гарантийных фондов должно стать привлечение внешних внебюджетных источников. Основной целью создания системы гарантийных механизмов является доступ наибольшего числа субъектов малого предпринимательства к источникам финансирования.

Как показывает опыт развитых стран, распределение кредитных рисков между банками и государством является наиболее действенным механизмом обеспечения доступа предпринимателей к кредитным ресурсам. Гарантирование, как один из главных приоритетов, используют Администрация малого бизнеса США, Финнвера в Финляндии и ряда других организаций.

Микрокредитование. Следующим эффективным механизмом является развитие системы микрокредитования. Логика услуг микрокредитования обращена к потребностям малых и средних предприятий, индивидуальных предпринимателей, постоянно нуждающихся в финансовых ресурсах, но не имеющих возможности пользоваться услугами банков и других кредитных организаций, не заинтересованных в работе с мелкими заемщиками.

Цель микрокредитования состоит в создании высоко динамичной и эффективной системы финансирования малых предприятий для дополнительного стимулирования производства и распределения товаров и услуг, а также для оказания помощи начинающим предпринимателям в приобретении опыта получения прибыли и накопления капитала.

Микрокредит представляет собой гибкую форму классического банковского кредита, позволяющий беспрепятственно начать бизнес без наличия стартового капитала и кредитной истории.

Микрокредитование способствует решению как минимум трех задач:

1. увеличение количества предпринимателей без образования юридического лица;
2. рост налоговых поступлений;
3. наличие кредитной истории для дальнейшего развития субъектов малого предпринимательства через банковский сектор.

Кредитная политика структур, занимающихся микрокредитованием, должна быть гибкой и легко трансформируемой в зависимости от условий. Только в этом случае

практика микрокредита будет расширяться, а сам он станет наиболее востребованным и доступным инструментом поддержки малого предпринимательства.

Лизинг - еще один из ключевых инструментов привлечения инвестиционных ресурсов в малый бизнес. Для малых и средних предприятий лизинговые операции иногда представляют собой единственную возможность оснастить и модернизировать производство, не имея достаточных средств на это и не прибегая к привлечению кредитов.

Использование лизингового механизма обеспечивает эффективный и экономически выгодный способ привлечения инвестиций в реальный сектор экономики, альтернативный банковскому кредитованию. Несомненным плюсом является и простота совершения лизинговых процедур. Отсутствие необходимости использовать свой собственный капитал для закупки оборудования, а также оплата услуг по лизингу отдельными платежами, источником которых являются доходы от использования оборудования, позволяют осуществлять планирование потоков наличных средств и обеспечивать надежную защиту от инфляции.

Именно лизинг как средство обновления основных фондов в малом предпринимательстве дает наиболее быстрый инвестиционный доход, снижает сроки окупаемости проекта и повышает эффективность использованных финансовых средств.

Вместе с тем, и здесь есть свои проблемы. Достаточно много примеров, когда просчеты при реализации лизинговых проектов приводили к банкротству малых предприятий. В этом случае на первый план выдвигаются задачи, связанные с реализацией имущества лизингополучателя, поэтому оптимальной является разработка схемы «лизинга под ключ».

Субсидирование процентной ставки. Одним из решений проблемы доступа предпринимателей к финансовым средствам должно стать субсидирование процентной ставки по банковским кредитам. Это обуславливается тем, что банки устанавливают достаточно высокий уровень процентной ставки по выдаваемым ими кредитам. Вполне естественно, что такой уровень ставок совершенно неприемлем для малого бизнеса, а тем более для начинающих предпринимателей. Поэтому кредитование субъектов малого предпринимательства должно осуществляться на льготных условиях с компенсацией разницы части процентных ставок за счет бюджетных средств через систему фондов поддержки малого предпринимательства. Но следует заметить, что данная схема требует большого объема бюджетных средств, и, вследствие этого, должна использоваться для поддержки определенных проектов, критерии отбора которых необходимо четко определить и обосновать.

Предоставление льготных кредитов субъектам малого предпринимательства за счет активов фондов поддержки малого предпринимательства, является необходимым фактором развития малого предпринимательства. Но данный механизм будет работать эффективно только при условии создания действенной системы государственных гарантий. Это связано с тем, что выдача льготных займов для субъектов малого предпринимательства, также как и субсидирование процентной ставки по кредитам, требует привлечения больших средств и является очень рискованным проектом для организаций, предоставляющих кредиты.

Венчурное финансирование должно стать приоритетным направлением в стимулировании деятельности малых предприятий, работающих в сфере инновационных разработок и высоких технологий. Недостаток собственных средств, высокие налоговые ставки, неприемлемые условия кредитования - вот только некоторые проблемы, с которыми столкнулось в последнее время инновационное предпринимательство. Венчурное финансирование - это именно то направление, с помощью которого Таджикистан сможет обеспечить конкурентоспособность отечественной продукции на мировых рынках и подъем экономики страны.

Для реализации этого направления необходимо создание специальных венчурных фондов и поворот к этой проблеме коммерческих банков. Здесь также активнее должны работать агентства, технопарки, бизнес-инкубаторы и бизнес-центры, занимающиеся

отбором, экспертизой и продвижением на рынке инвестиционных проектов для малых инновационных предприятий. В комплекс услуг, которые могли бы оказывать эти структуры, должно входить консультирование предпринимателей на всех этапах подготовки бизнес-планов с расчетом рисков и реализации проектов. Но самое главное - это привлечение инвестиций и кредитов, обеспечение экспериментальной базой и оборудованием с помощью лизинга, управление проектами и т.д.

К бизнес-инкубаторам относят структуры, размещающие на льготных условиях специально отобранные малые предприятия на своих площадях и оказывающие им консалтинговые, образовательные и офисные услуги. Бизнес - инкубаторы могут действовать как самостоятельные структуры, так и в составе технопарков, техноцентров и др.

Изучение нынешнего положения развития сектора малого бизнеса в Таджикистане показало, что формирование и развитие предпринимательства в Республике Таджикистан, проходит параллельно с реформированием других сфер экономики и неразрывно связано с результатами этих процессов. Оно связано с особенностями уклада жизни населения, их деловой активностью, направлениями экономических реформ. Поэтому, роль предпринимательства в реформировании экономики Республики Таджикистан огромна.

Несмотря на то, что предпринимательство в Республике Таджикистан развивается в условиях слаборазвитой рыночной инфраструктуры, слабой государственной поддержки и отсутствия свободной конкурентной среды уже сегодня можно отметить, что предпринимательство является заметным социально-экономическим феноменом, важным фактором движения экономики Таджикистана к частному капиталу. В правительстве страны это понимают и пытаются способствовать развитию сектора, однако у руководства страны не всегда есть в наличии средства, которые можно было бы потратить на развитие сектора.

Республика Таджикистан и другие страны, оказавшиеся в состоянии глубокого экономического кризиса, в стремлении выйти из него, вынуждены были обратиться к рыночной системе хозяйствования. В этой связи важно осознать, что при всем обилии экономических сценариев и программ поддержки рыночной экономики, по сути, выбор не так уж велик, как может показаться и сводится к двум фундаментального порядка альтернативам: усилению и сокращению государственного регулирования экономики, иначе говоря, административного контроля над экономикой. Никакие акции по поддержке малого бизнеса в приемлемой мере не могут быть результативны, если не будет, соответствующей социально-экономическим реалиям рыночной экономики, законодательной базы.

В исследовании обоснованы и предложены приоритетные аспекты финансово кредитных механизмов государственной поддержки предпринимательской деятельности.

Для системного решения задач исследования авторами изучены и проанализированы различные государственные программы поддержки сектора малого бизнеса применяющиеся в других государствах.

Авторы также, в результате проведенного исследования, подготовили практические рекомендации по улучшению системы развития финансово-кредитной поддержки субъектов малого

Также исследованы теоретические основы воздействия государства на малый и средний бизнес, изучены опыт реализации и успехов различных государственных и муниципальных программ поддержки малого и среднего бизнеса, применявшихся в последнее время в мире.

Для системного решения задач исследования авторами изучены и проанализированы различные государственные программы поддержки сектора малого и среднего бизнеса применяющиеся в других государствах. На основе полученных данных создан всесторонний анализ возможности применения программ поддержки сектора, успешно апробированных в других государствах, в Республике Таджикистан. Приведены практические рекомендации по возможности выполнения конкретных.

В целом учет этих предложений теоретически позволяет значительно улучшить эффективность государственного регулирования и поддержки сектора малого предпринимательства в Таджикистане.

Литература

1. Блинов А.О. Малое предпринимательство: Организационные и правовые основы деятельности. -М.: Ось – 89, 1998.
2. Буянкина А.Н. Государственная политика поддержки малого бизнеса: учеб. пособие. - М.: РАГС, 1997.
3. Горфинкель В.Я., Швондар В.П. Малые предприятия. -М., 2002.
4. Закон РТ «О банковской деятельности»
5. Закон РТ «О предпринимательской деятельности»
6. Келиха А.С. Экономика малого предприятия. Учебное пособие. –СПб., 2002.
7. Султанов З.С., Миразизов А.Х. Финансирование малого и среднего предпринимательства. -Душанбе. РТСУ. 2012.

Сведение об авторах:

Ризоев Махмадшариф Рахмоналиевич 1-курс спец.25010402-банковское дело
Нуралиев Хаким Рустамович 2-курс спец. 250104 –финансы и кредит

СОҲАИ САНОАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур муаллифон нақши соҳаи саноатро дар мамлакат мавриди таҳлил қарор дода, чунин таъкид намудаанд, ки дар шароити имруз соҳаи саноат метавонад дар амалиявии ҳадафҳои олии мамлакат ва рушди иқтисоди миллӣ нақши муассир дошта бошад. Қайд кардан зарур аст, ки механизм ва имкониятҳои мавҷуда дар соҳаи саноат шароити фароҳам меоварад, ки дар мамлакат ин соҳаи муҳим рушд ва инкишоф дода шуда, рақобатпазирии маҳсулоти ватани таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: соҳаи саноат, дастгириҳои давлатӣ соҳаи саноат, потенциали соҳаи саноат, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, рушди соҳаи саноат, имтиёзҳои андозӣ.

Аннотация

В данной статье авторы проанализировали роль промышленности в стране и подчеркнули, что в современных условиях промышленность может сыграть эффективную роль в реализации высших целей страны и развитии национальной экономики. Необходимо отметить, что существующие механизмы и возможности в сфере промышленности создают условия для развития и развития этой важной отрасли в стране, обеспечения конкурентоспособности отечественной продукции.

Ключевые слова: промышленность, государственная поддержка промышленности, потенциал отрасли, производство промышленной продукции, развитие промышленности, налоговые льготы.

Соҳаи саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди мамлакатҳо ва тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, рушди он ба пешрафти бахшҳои дигари иқтисодиёт заминаи мусоид меғузарад ва нуфузу мавқеи давлатро дар арсаи байналмилалӣ устувор менамояд. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии мамлакат раванди саноатикунонии босуръати кишвар солҳои 2022 – 2026 – ро “Солҳои рушди саноат” эълон намуданд.

Пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарияти олии кишвар роҳи зина ба зина барқарор кардани иқтисоди иқтисодии кишварро пеш гирифта барои ноил шудан ба ин ҳадаф тамоми малакаю заҳмату кушиши худро равона намуда истодааст. Аз таърихи мавҷудияти давлатҳои мутараққии ҷаҳон аён аст, ки устувории давлат ҳамонвақт бардавом нигоҳ дошта мешавад, ки агар аз иқтисодиёти саноатӣ самаранок истифода бурда тавонад. Бо дарки ин мафҳум дар қатори ҳадафҳои нахустини стратегӣ – саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шуд

Саноатикунонии кишвар барои фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ, коҳиш додани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум заминаи мусоид фароҳам меорад. Вақте мо корхонаҳои саноатии худро бунёд мекунем, ҳолати вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ кам гардида, имконият фароҳам меоварад, ки содироти маҳсулот аз кишвар зиёд ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ба миён ояд[1,с.14].

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ назар ба дигар соҳаҳои иқтисод, аз ҷумла кишоварзӣ тадриҷан рушд намуда, саҳми он дар таъмини шуғли аҳоли, содироти маҳсулот, афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодии кишварҳо нақши бузург пайдо кардааст. Марҳилаҳои аввали ташаккули соҳаҳои саноат асосан ба давлатҳои ИМА ва Аврупои ғарбӣ рост омада, дар натиҷаи аз доираҳои миллӣ берун омадани истеҳсолоти саноатии ин мамлакатҳо рушди он дар дигар кишварҳо низ шурӯъ шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои заминаҳои воқеии

рушди саноат, аз ҷумла захираҳои бойи табиӣ, қувваи корӣ, манбаҳои кофии энергияи сабз, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, мавҷудияти бозорҳои дохиливу хориҷӣ, иқлими мусоид барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар омилҳои пешбарандаи истеҳсолоти саноатӣ аст, ки барои тараққиёти босуръати тамоми бахшҳои он, бахусус саноати маъдан ва металлургия, мошинсозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук, хӯрокворӣ, дорусозиву кимиё ва дар ин замина ба рушди истеҳсолоти миллий шароити мусоид фароҳам меорад.

Барои рушди соҳаи саноат якҷанд барномаву стратегия ва нақшаи чорабиниҳо, аз ҷумла Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 – 2020, Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025 қабул гардиданд. Санадҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав, таъсиси ҷойҳои корӣ ва гузариши иқтисодӣ ба кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой бо арзиши иловашудаи баланд замина мегузорад[2,с.185].

Рушди соҳаи саноат ва истеҳсоли маҳсулоти миллий бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ метавонад ба таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, гардиши дохилии молу маҳсулот, устувории низоми иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли мусоидат намояд. Вобаста ба ин, бахши коркарди ашёи хом ва то маҳсулоти ниҳой расонидани он дар ҳамаи бахшҳои соҳаи саноати мамлакат яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, дар ин самт чораҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд. Зарур аст, ки захираҳои дохилӣ — ашёи хоми мавҷуда то ба маҳсулоти истеъмолӣ расонида шуда, давра ба давра талаботи дохилӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ таъмин карда шавад. Ин тадбир дар баробари пешгирии хуруҷи асъори хориҷӣ давлати воридкунандаро бомаром ба давлати содиркунандаи маҳсулоти ниҳой табдил дода, вобастагии мамлакатро аз таъсири омилҳои беруна коҳиш медиҳад. Дар сурати ноустуворӣ дар бозорҳои беруна, муътадили низоми иқтисодӣ, аз ҷумла нархҳои маҳсулоти асосӣ дар бозори дохилӣ нигоҳ дошта мешавад. Тоҷикистон дар заминаи рушди саноати ватанӣ ҳадафҳои стратегияи худро татбиқ намуда, тавассути сиёсати самаранокӣ саноатӣ, сармоягузори дохилӣ ва хориҷиро ҷалб менамояд ва захираҳои дохилии худро барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии кишвар бомаром истифода намуда истодааст.

Таъмини рушди босуръати саноат ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ якҷанд манфиатҳои иҷтимоию иқтисодӣ дошта, илова ба миқёси воқеии даромад, гарчанде ин омил назаррас аст, рушди саноат дигар афзалиятро доро мебошад. Аз ҷумла, гардиши молиқӣ пулии корхонаҳо ва талаботи онҳоро ба асъори миллий зиёд карда, барои устувор нигоҳ доштани қурби асъори миллий шароит фароҳам меорад; ба устувор гардидани эътимод ба низоми бонкии мамлакат, афзоиши депозитҳо дар бонкҳо, кам шудани талабот ба асъори хориҷӣ ва рушди бозори тақририи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ замина мегузорад; имконияти содиротии мамлакатро васеъ намуда, воридоти бештари асъори хориҷиро ба иқтисодиёти миллий таъмин менамояд[3,с.165].

Барои расидан ба ин ҳадафҳои муҳим дар кишвар, ҷалби ҳарчи бештари сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ зарур буда, дар ин самт соли сипаригардида қорҳои муайян анҷом дода шуданд. Аз ҷумла, соли 2021 ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ нақшаи воридоти маблағҳо дар сатҳи 104 дарсад ва ё 182,2 млн сомонӣ иҷро шуд. Аз ҷумла, дар доираи 78 лоиҳаи сармоягузори давлатии амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки маблағи умумии онҳо 42 млрд сомониро ташкил медиҳад, аз оғози

таъбиқ то 1 январи соли 2022 дар маҷмуъ, 15,4 млрд сомонӣ маблағ аз худ гардид. Дар ин давра дар соҳаҳои энергетика дар доираи 15 лоиҳа 2108,6 млн сомонӣ, нақлиёт дар доираи 13 лоиҳа 1 436,2 млн сомонӣ, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар доираи 7 лоиҳа 661 млн сомонӣ, ҳоҷагии манзилию коммуналӣ дар доираи 18 лоиҳа 346,9 млн сомонӣ, кишоварзӣ дар доираи 3 лоиҳа 183,1 млн сомонӣ, экология ва ҳолатҳои фавқулода дар доираи 5 лоиҳа 209 млн сомонӣ, маориф дар доираи 7 лоиҳа 259,9 млн сомонӣ, ирригатсия (обёри) дар доираи 3 лоиҳа 80,2 млн сомонӣ ва дигар соҳаҳо (гумрук, молия, сайёҳӣ) дар доираи 7 лоиҳа 148 млн сомонӣ аз худ карда шудааст. Дар натиҷа истеҳсоли маҳсулоти соҳаи саноат дар соли 2021 ба 38826,1 млн сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2020 22 фоиз зиёд буда, дар 5 соли охир нишондиҳандаи баландтарин мебошад. Ин имкон дод, ки дар соли 2021 рушди воқеии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 9,2 фоиз, яъне нисбат ба соли гузашта 4,7 банди фоизӣ зиёд шавад, ки дар 17 соли охир нишондиҳандаи баландтарин ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир таъмиру тармими корхонаҳои мавҷуда, бунёд ва ба қор андохтани корхонаҳои нави саноатӣ, истеҳсоли маҳорати хушсифати замонавӣ истихроҷи маъданҳо дар қонҳои мухталифи мамлакат, бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ба рушди саноатикунории кишвар мусоидат менамоянд [4,с.168,170].

Яке аз самтҳои дигари рушди иқтисоди миллӣ – соҳаи саноат ин ташкили корхонаҳои муштарак баҳисоб рафта сол то сол дар мамлакат шумораи корхонаҳои муштарак афзиш ёфта истодааст. Аз ҷумла, коркорхонаи муштарак Тоҷикистону Беларус дар шаҳри Ҳисор, ки ба истеҳсоли тракторҳои соҳаи кишоварзӣ машғул буда, ба рушди бахшҳои соҳаи саноат ва соҳаи кишоварзӣ тақони ҷидди мебахшад, зеро, як қисми тракторҳо ба ҳоҷагҳои ноҳияҳои ҷумҳурӣ фиристода шуда, як қисми дигар ба кишварҳои ҳамсоя содир мегарданд. Дар ҳамин росто қядам кардан зарур аст, ки дар ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон бунёд гардидани се корхонаи истеҳсолӣ, ки ба истеҳсоли криолит, флюорит ва дигар маводҳои кимиёвӣ барои тавлидоти Алуминий равона карда шудаанд, инчунин дар соли 2023 дар шаҳри Душанбе, бунёд гардидани даҳо корхонаҳои саноати заминагузор барои расидан ба ҳадафи олии мамлакат саноатикунории босуръат нақши муассир дорад. Тавре, ки маълум аст, як аз соҳаҳои, ки ба рушди иқтисоди миллӣ ва саноатикунории кишвар нақши муассир дорад, ин соҳаи энергетика баҳисоб рафта, тибқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли умумии нерӯи барқ ба 45 миллиард квт соат расонида хоҳад шуд, ки ба ҳар сари аҳоли дар кишвар ба ду ҳазор квт соат нерӯи барқ рост меояд, ки барои бунёд ва ташкили корхонаҳои саноати дар мамлакат заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Амалигардонии ҳадафи стратегияи саноатикунории бо суръати кишвар имкон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи саноат ҳамчун тавлидкунандаи арзиши баланд таъмин гардида даҳҳо ҳазор ҷойи нави қорӣ ташкил карда шавад. Дар замони соҳибистиклолӣ кишвар шумораи корхонаҳои саноатӣ ба зиёда аз 2360 адад расонида шуд, ки танҳо дар соли 2021 – ум дар мамлакат 256 коргоҳу корхонаи нав бо ташкили 2500 ҷойӣ қорӣ ба фаъолият оғоз намуданд[5,с.140]. Дар самти рушди соҳаҳои мухталифи соҳаи саноат зарур аст, ки гузариш ба технологияҳои каммасрафи барқӣ таъмин гардида дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок бо истифода аз “Энергияи сабз” васеъ қорӣ карда шавад Албатта захираҳои бузурги ашёи хоми ватанӣ имкон медиҳад, ки тавассути қоркарди пураи маъдан, аз ҷумла металлҳои рангаву қиматбаҳо, инчунин қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва растанӣҳои шифобахш соҳаҳои саноати металлургия, сабуку хурукворӣ ва доруворӣ рушд намуда дар натиҷа ҳаҷми маҳсулоти содиротӣ ва воридот ивазкунанда афзоиш ёбад ва саноатикунории босуръати мамлакат таъмин карда шавад.

Чихати рушди соҳаи пиллапарварӣ ва шохиву атласу адрасбофӣ, ки барои таъсиси ҳазорҳо чойи нави корӣ, бахусус барои занону бонувон имкон медиҳад истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷудбуда таъмин карда шавад. Дар робита ба ин, замини тутзорҳо ба муддати 10 сол аз пардохти андози ягонаи замин, инчунин, шахсони ҳуқуқие, ки ба коркарди пилла ва истеҳсоли матоъҳои шохӣ, атласу адрас ва дигар маҳсулоти бофандагии дастӣ машғуланд, аз пардохти андозҳо пурра озод карда мешаванд.

Тадбирҳо дар самти рушди саноат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа имкон фароҳам оварданд, ки дар панҷ соли охир афзоиши номӯғӯи маҳсулоти саноатии истеҳсоли ватанӣ ба зиёда аз 40 % расонида шавад. Агар соли 1991 дар мамлакат ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ ба 33 ҳазор ҷои корӣ фаъолият дошта бошад, пас дар замони соҳибистиклолӣ 2500 корхонаи истеҳсоли бунёд гардида, соли 2022 – юм 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷои корӣ фаъолият карда истодаанд. Бинобар ин зарур аст, ки соҳибкорону сармоягузoron корро чихати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани чойҳои кории нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳонии дорои арзиши баланд ба роҳ монанд[6,с.285]. Дар ин раванд ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ паркҳои технологӣ таҳлил ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҷори кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқи ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи мустақим эътибори аввалиндарача дода шуда, дар се соли охир барои ба шуғл таъмин намудани аҳоли чихати таъсис додани 30 парки технологӣ ва минтақаи саноати дар шахру ноҳияҳои дурдасти мамлакат ҷораҳои зарури андешида шуда истодааст[7,с.285].

Иқтисодиёти муосири Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳо ва хусусиятҳои системавии рақамисозӣ равандҳои дигаргунсозӣ ва рушди инноватсионии саноат тавсиф мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин марҳилаи таҷдиди иқтисодӣ «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» татбиқ гардида истодааст, ки мақсади муҳими он баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бахисоб меравад. Таъмини рушди устувори иқтисодӣ барои ноил шудан ба параметрҳои асосии татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 афзалиятҳои зерин дар соҳаи саноат муайян карда шуданд:

- баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷираи арзиши бахшҳои саноат;
- афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазиранд;
- ташкили низоми самарабахши такрористеҳсоли кадрҳои, ки ба эҷод ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ кодиранд;
- таъсиси заминаҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи бахшҳои саноатӣ, ташкили кластерҳои инноватсионии баландсифат;
- инкишоф додани системаи миллии интиҳоби воридотивазкунӣ дар асоси коркарди захираҳои маҳаллӣ, пеш аз ҳама дар комплекси агросаноатӣ (коркарди меваю сабзавот ва зиёд кардани истеҳсоли он), дар комплекси сохтмон, саноати сабук ва хурукворӣ[8,с.285].

Рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон бо сатҳи рушди саноат алоқамандии зич дорад, ки саҳми соҳаро дар таъмини рушди инноватсионии иқтисодӣ объективона инъикос менамояд.

Хулоса. Рушди соҳаи саноат дар мамлакат имкон медиҳад, ки масъалаи ташкили чойҳои нави корӣ, баландбардории сатҳи некуаҳволии мардум содироти молу маҳсулот, рақобатпазирӣ иқтисодиёти миллий, ва дарин асос барои расидан ба ҳадафи 4 – ум миллий саноатикунони босуръати мамлакат таъмин карда шуда, иқтисодии истеҳсолии мамлакат баланд бардошта шавад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Милли Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, аз 23 декабри соли 2022с.
2. Наимов Б.Қ. Нақши соҳаи саноат дар амалишавии ҳадафҳои олии мамлакат [Матн] / Наимов Б.Қ., Нурализода Н. // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ Тоҷикистон: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои он» (13 – 14 уми июни соли 2023) ш. Хоруғ. С.180 – 186 с.
3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. –165 – с.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. – 104 с.
5. Наимов Б.Қ. Вазъи соҳаи саноат ва тамоюли рушди он дар вилояти Хатлон [Матн] / Наимов Б.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2023. - № 1/2 (110) – с.284 – 288с.
6. Асроров З.У. Механизмҳои таъкил – иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ. Монография, Душанбе, 2015. – 219 с.
7. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально – экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74 – 80. – EDN DSVWBT.
8. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сайдахмадова Шарифгул Самадовна - омӯзгори кафедраи менеҷмент ва ташкили саноатикунонии ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 917.74.33.88.

**РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

В настоящее время во всём мире стремительно развиваются информационно-коммуникационные технологии, непосредственно влияющие на развитие экономики, образования, науки, здравоохранения, культуры и образа жизни человека[1].

Процесс формирования информационного общества в современном мире является одним из важнейших аспектов развития общества, он оказывает глубокое влияние на все сферы общественной жизни и коренным образом меняет поведение людей. В этом процессе политическая жизнь общества находится под влиянием изменений в информационных технологиях и меняет свою форму и содержание.

Прежде всего использование информационно-коммуникационных технологий в процессе государственного управления приведёт к существенным изменениям государственной политики и поставит перед ней новые задачи. Например, это формирование электронного правительства, активное использование государством Интернета, оказание государственных услуг в сфере информационных систем и т. д. Эти изменения, придающие новый смысл информационной политике государства, являются требованием времени, и следующий этап развития страны будет возможен в сложившейся информационной системе.

В информационном обществе информационно-коммуникационные технологии широко используются во всех сферах общественной жизни, создавая отношения в сфере политики, экономики и в других областях. Поэтому переход к информационному обществу, формирование информационной системы страны и широкое использование информационно-коммуникационных технологий в различных сферах жизни очень важны и от них зависит будущее развитие общества.

Глобализация международных отношений, формирование информационной инфраструктуры и общего информационного наследия человечества, отражающихся в международной информационной политике при политической, экономической и культурной интеграции мирового сообщества, будет осуществляться с использованием перспективных новых технологий. Это создание эффективной системы соблюдения прав человека и социальных институтов, доступ к свободному обмену информацией, что является характеристиками информационного общества.

Необходим переход к информационному обществу с появлением и доминированием новых технологических укладов в мировой экономике, переход информационных ресурсов в реальные ресурсы экономического развития, удовлетворение потребности общества в информационных продуктах и услугах. Будет повышаться роль информационно-коммуникационной инфраструктуры в системе общественного производства, совершенствоваться образование, научно-техническая и культурная сфера с использованием глобальных данных на основе международного обмена информацией [2].

За последнее десятилетие информационно-коммуникационные технологии стали одним из важнейших факторов развития общества. Не осталось незамеченным его революционное влияние на государственные институты и институты гражданского общества, экономическую и социальную сферы, науку и образование, культуру и быт людей.

Многие развитые и развивающиеся страны в полной мере осознали огромные преимущества, которые можно получить за счёт разработки и распространения информационно-коммуникационных технологий. Никто не сомневается, что движение к информационному обществу – будущий путь человеческой цивилизации[3].

В современных условиях новые научные открытия, технологические инновации, повышение качества интеллектуального капитала, стремительное развитие информационных компьютерных технологий являются важнейшими факторами экономического развития.

Широкое внедрение информационно-коммуникационных технологий во все отрасли экономики и быта является одной из важнейших технологических особенностей развития современного мира. Процесс информатизации экономики, переплетающийся с информационно-техническим прогрессом, образует единый процесс, который в свою очередь приводит к ускорению темпов развития. Это означает постоянное развитие информационно-коммуникационных технологий, результатом которого является качественное обновление технологической базы производства. При этом основное внимание будет уделяться структурной диверсификации экономики, развитию некапиталоёмких производств и информационно-коммуникационных технологий, которые должны ускорить экономический рост.

В современном мире информация стала важнейшим ресурсом и экономической ценностью. В этом контексте актуально появление новой отрасли мировой экономики, называемой медиа-индустрией, основной деятельностью которой является производство и доставка контента потребителям через различные каналы распространения информации.

Под медиаиндустрией понимается совокупность видов экономической деятельности, объединяющей издательско-полиграфические организации, рекламные агентства, средства массовой информации, Интернет и др. Медиаиндустрия как сравнительно новая сфера экономической деятельности возникла на основе потребности общества в актуальной информации о происходящих событиях, разнообразных явлениях и тенденциях всех направлений жизнедеятельности. Национальная медиаиндустрия сегодня представлена крупными сегментами: прессой, радио, телевидением, Интернетом. Специфика медиаиндустрии обусловлена особенностями медиапродукта (различные формы информации, знаний, а также продукты развлекательного содержания) и производственного процесса по его созданию[4].

Роль информационных технологий в развитии общества заключается в ускорении процесса принятия, распространения и использования новых изобретений международным сообществом. В истории цивилизации произошло несколько информационных революций, коренным образом изменивших сферу обработки информации, что привело к изменению социальных отношений и качественно новому человеческому обществу.

Сегодня информационное общество понимается как такое, в котором информация считается ключевым компонентом экономической и социальной жизни. Развитие информационного общества тесно связано с развитием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), но в то же время с развитием науки, образования, технических инноваций, с экономическим развитием, содержанием информационной индустрии, культуры, и особенно государственной политики. Использование мобильных телефонов, персональных компьютеров, цифрового телевидения, Интернета и других информационно-коммуникационных технологий коренным образом меняет то, как люди живут, работают, учатся, развлекаются и общаются. ИКТ являются важным элементом социальной системы, поэтому не только технологический, но и социальный прогресс, экономическая конкурентоспособность страны, ее положение в мировом хозяйстве, роль государства в международном разделении труда и возможности развития демократических институтов стали зависеть от них.

Информационная политика государства может обеспечить необходимый уровень развития информационного общества. Информационная политика носит качественный характер, и изменения в обществе зависят от степени использования ИКТ.

В общем виде обработку информации можно охарактеризовать как процесс построения и ввода в эксплуатацию информационных систем в различных областях. Этот тип политики впервые был реализован в 70-х - 80-х годах прошлого века в ряде стран

Западной Европы, Америке и Японии. Уже в начале XXI века ряд развитых стран сформировали национальные программы формирования информационного общества, на основе которых постепенно обеспечивается их развитие.

В конце двадцатого века ИКТ уже использовались в процессе государственного управления. Такая инициатива считается одним из инструментов формирования государственного управления и государственной политики. Данная инициатива является одним из первых шагов по приведению системы государственного управления в соответствие с современными требованиями.

Чуть позже, под влиянием неуклонного развития ИКТ и повышения их технического и технологического потенциала, сформировалась теория электронного-правительства (e-government), вскоре получившая всемирную известность. После появления этой теории стало ясно, что использование информационно-коммуникационных технологий в процессе государственного управления следует рассматривать не как механизм административной реформы, а как средство перехода от одного этапа к другому.

Появление новых технологий, как правило, охватывает широкий круг областей, в которых возможно их практическое применение. Так обстоит дело в машиностроении, строительстве, медицине и в других отраслях, но не каждая отрасль может выступать двигателем роста, а телекоммуникационные технологии во многих случаях могут выступать универсальным инструментом генерации новых идей и двигателем развития других отраслей. Понятие «телекоммуникационные технологии построения сетей передачи информации» появилось только в середине XX века, но в конце его мы наблюдаем проникновение этих технологий во все сферы человеческой деятельности. Сети передачи данных начиная с телеграфных и телефонных сетей начала XX века и до цифровых интегрированных сетей достигли больших успехов в передаче всех видов информации (речь, данные, видео).

Фактором, обеспечившими развитие этой отрасли было прежде всего развитие микроэлектронной промышленности и вычислительной техники. Телекоммуникационные технологии развивались вместе с возможностями каналов связи (от аналоговых до высокоскоростных цифровых волоконно-оптических линий) и с компьютеризацией общества.

Таким образом, можно заключить, что телекоммуникационные технологии являются неотъемлемой частью бизнеса и обеспечивают внутренние и международные потоки данных в процессе принятия бизнес-решений. Объем информации, передаваемой в мире через информационно-телекоммуникационную инфраструктуру, удваивается каждые 2-3 года, что увеличивает значение телекоммуникаций как на уровне компаний, так и в мировой экономике, что в свою очередь усиливает глобализацию.

Литература

1. Сайдуллаев У.У. Перспективы внедрения системы 5G в Республике Таджикистан / У.У. Сайдуллаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – Худжанд, 2022. - №1(60). – С. 118-123.
2. Довгий С.А. Современные телекоммуникации. Технологии и экономика / С. А. Довгий, П. П. Воробийченко, О. Л. Нечипорук, Е. А. Танащук, Н. А. Чумак [и др.]; под общ. ред. С. А. Довгого. - М.: Эко-Трендз, 2003. - 320 с.
3. Белякова Е.В. "Методологический подход к реализации управленческих технологий инновационного развития региона" Региональная экономика: теория и практика. 2010. -№ 1.С. 41-45.
4. Фомина А.Н. Управление инновациями в телеиндустрии в условиях цифровизации экономики: дисс... канд. экон. наук / А.Н. Фомина.– Нижний Новгород: НГТУ им. Р.Е. Алексеева, 2021.

Информация об автора:

Сайдуллаев Умеджон Уктамович - заведующий кафедрой
многоканальных телекоммуникационных систем ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»
кандидат экономических наук, доцент, E-mail: saidullaev_umed@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ
ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

***Аннотация.** В настоящее время вопросам цифровизации банковской отрасли уделяется значительное внимание, что отражает актуальность темы статьи. Банки активно используют передовые цифровые инструменты для облегчения обработки значительных объемов информации. Автор статьи упоминает о том, как банковская сфера должна реагировать на новые экономические вызовы и угрозы. В заключении автор делает вывод о необходимых стратегических направлениях, которые коммерческие банки должны выбрать для осуществления своей деятельности в эпоху цифровизации.*

***Ключевые слова:** коммерческие банки, цифровые технологии, цифровизация, финансовая система, банковская отрасль.*

С развитием информационных и коммуникационных технологий, цифровая революция стала одним из ключевых трендов современности. Она затронула различные сферы деятельности, включая и банковскую индустрию. В условиях развития цифровых технологий коммерческие банки сталкиваются с новыми вызовами и возможностями, что требует от них адаптации и изменения подходов к своей деятельности.

Одним из основных изменений, вызванных развитием цифровых технологий, является переход к цифровым платежам и онлайн-банкингу. Все больше клиентов предпочитают осуществлять свои финансовые операции через интернет, что создает необходимость в развитии соответствующих инфраструктур и безопасности данных. Банки активно работают над разработкой и улучшением своих онлайн-сервисов, чтобы обеспечить удобство и безопасность клиентов.

Другой важный аспект развития цифровых технологий для коммерческих банков - это использование больших данных и аналитики. Современные банки активно собирают информацию о своих клиентах и их поведении, чтобы анализировать ее и принимать более обоснованные решения. Разработка алгоритмов машинного обучения и искусственного интеллекта позволяет банкам более точно предсказывать нужды и предпочтения клиентов, предлагая им более персонализированные услуги.

Развитие цифровых технологий также ставит перед банками задачу обеспечения безопасности своих клиентов. В современном мире киберпреступность имеет все большее значение, и банки должны принимать меры для защиты своих клиентов от хакерских атак и кражи личных данных. Развитие новых технологий, таких как блокчейн и биометрия, создает новые возможности для обеспечения безопасности финансовых операций.

Глобализация экономической жизни в мировой финансовой системе поднимает на первый план вопрос о тщательном анализе современного этапа эволюции международного и национального финансового сообщества.

В рамках институциональной парадигмы развитие финансовых систем рассматривается как процесс институциональных инноваций, происходящих в условиях существующих ограничений: транзакционные издержки, полнота и достоверность информации, а также национальные особенности процессов принятия решений с учетом указанных выше ограничений. Одним из ключевых проявлений, обусловленных трансформацией финансовых институтов, являются торговые войны, которые активно используются США, ограничение конкуренции, усиление взаимозависимости финансовых институтов, а также повсеместную цифровизацию экономических процессов.

В условиях новой финансовой парадигмы возникает сложная система с непредсказуемой и трудно контролируемой динамикой. Поскольку банковский сектор играет важную роль в финансировании экономики уже на протяжении многих десятилетий и активно развивается, создавая новые бизнес-модели, усиливая конкуренцию и выпуская инновационные продукты, необходимо выявить и более четко определить уязвимые места

в данной экосистеме. Ведение исследований в банковском секторе, как указывают зарубежные и отечественные экономисты, невозможно без изучения его ключевого компонента - цифровых технологий.

В Республике Таджикистан складываются благоприятные условия для цифровой трансформации банковской отрасли. С каждым годом увеличивается доля клиентов, которые переходят на использование дистанционных каналов обслуживания.

Применения цифровых технологий оптимизирует возможность взаимного действия банков, государства и клиентов [3]. На сегодняшний день можно выделить 5 ключевых направлений развития в банковском секторе: технология *blockchain*, обработка больших объемов данных, машинное обучение и искусственный интеллект, биометрия. Пронизывающим направлением можно назвать кибербезопасность. Новизна и уникальность продуктов на основе новых технологий не только расширяют спектр услуг, но и трансформируют банковский сектор. Меняются модели обслуживания клиентов снижаются барьеры для входа на рынок небанковских игроков, телекоммуникационные и ИТ-компании запускают финансовые сервисы и продукты на основе своей компетенции.

Вызовы и угрозы, связанные с цифровизацией:

- Растущая популярность проектных подходов не всегда оправдана, сложно применять в крупных банковских холдингах.
- Недостаток квалифицированных специалистов.
- Вытеснение рабочей силы искусственным интеллектом.
- Тенденции к интеграции и объединению банков и создание единой платформы по предоставлению услуг ведет к потере стоимости бизнеса.
- Отсутствие долгосрочных стратегий управления новыми бизнес-моделями повышает риск снижения рентабельности бизнеса.
- Киберугрозы.
- Попытки снизить уровень мошенничества с банковскими картами осложняют операции клиентов по переводам и снятию денег.
- Устаревшие ИТ-системы. Представленные факторы, безусловно, могут иметь негативное влияние на банковскую систему, как в краткосрочной, так и долгосрочной перспективе.

Успех в настоящее время зависит от нескольких факторов. Один из них – построение эффективной управленческой и операционной модели, основанной на горизонтальной культуре бизнеса. Еще одним ключевым фактором является использование новейшей ИТ-платформы на передовых информационных технологиях, таких как банковская платформа развития, базовая система разработки и учета продуктов, а также система обслуживания клиентов.

Банк будущего невозможен без высоких технологий. Мы уже сейчас видим, что информационные технологии очень сильно влияют на все аспекты банковской жизни. В нашей стране, как и по всему миру, технологии становятся решающим фактором для привлечения клиентов. Внедрение цифровых технологий требует новых навыков и высококвалифицированных кадров в области цифровых технологий, менеджмента кадрами, понимания нужд клиентов [5].

По нашему мнению, в условиях цифровой трансформации, коммерческие банки могут сосредоточиться на нескольких важных направлениях, которые будут определять их стратегические решения:

1. Сформировать новую трудовую культуру, где базовыми принципами будут сотрудничество и равные возможности для всех, и развить более синергетический подход к опыту работы на всех этапах профессиональной деятельности.
2. Обеспечение совместимости новых технологических решений.
3. Обеспечение соответствия нормативным требованиям и контроль с подотчетностью являются важными аспектами системы, ответственной за выполнение стратегических целей коммерческого банка. В этом контексте, интеграция целей в систему

обеспечения важна для гармоничного взаимодействия и достижения основной цели бизнеса.

Современные коммерческие банки также активно взаимодействуют с другими индустриями, развивая партнерские отношения и создавая экосистемы. Банки начинают сотрудничать с технологическими стартапами и финансовыми технологическими компаниями (финтехами), чтобы вместе разрабатывать новые продукты и решения. Такие партнерства помогают банкам ускорить инновационные процессы и предложить новые услуги своим клиентам.

В целом, современные коммерческие банки активно адаптируются к условиям развития цифровых технологий. Они внедряют новые технологии, улучшают онлайн-сервисы, используют аналитику и защищают личные данные клиентов. Такие изменения позволяют банкам быть более эффективными и конкурентоспособными на современном рынке. Однако, вместе с новыми возможностями приходят и новые вызовы, и банки должны быть готовы к постоянным изменениям и инновациям, чтобы успешно функционировать в цифровой эпохе.

Литература:

1. Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона от 23.12.2022 года.
2. Андреева Н.В., Ермош Е.В. Применение цифровых технологий в банковском секторе экономики // Вестник Академии знаний. – 2020. – №37 (2). – С. 415-418.
3. Александрова Л.А., Лаптева Е.В., Огородникова Е.П. Цифровая трансформация российской экономики, особенности и пути развития // Материалы международного научноисследовательского конкурса: ЭКСПЕРТ ГОДА 2019. – Петрозаводск, 2019. – С. 4-9.
4. Болдырева Т.В., Плеханов С.В. Влияние цифровых технологий на трансформацию предприятий пищевой промышленности // Актуальные проблемы экономики и менеджмента. 2018.- № 3. С. 5-9
5. Ивлева М.И. Тенденция цифровизации банковской отрасли // Молодой ученый. – 2020. – № 2 (292). – С. 268-270.
6. Кашеев В.А. Цифровая трансформация банковского сектора // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. 2018. -№ 4 - С. 40-44
7. Разина О.М. Основные направления развития риск-ориентированного аудита в банковской практике // Банковское дело. – 2017. – № 9 (282). – С. 24-29

Информация об автора:

Самадзода Дилноза - преподаватель кафедры финансов и банковского дело ГОУ Колледж информатики и компьютерной техники г.Душанбе. E-mail: sssr-8186@mail.ru

САМТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ СОҶИБКОРИ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаҶолияти ҳудро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбиниғардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани ғазои сармояғузурӣ, инкишофи баҳши ҳусусӣ ва беҳбудӣ вази бозори меҳнатро ҳадафи олии ҳуд эълон намудааст.

ҶаҶолияти соҳибкорӣ ва сармояғузурӣ дар беҳтар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмину рушди устувори иқтисодӣ, шугли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ меғардад.

Дарачаи нисбатан баланди рушди ҷаҶолияти соҳибкории саноатӣ - ин бозори ба таври нақшавӣ танзимшаванда ё ҷомеаи аз ҷиҳати илмӣ идорашаванда мебошад.

Ба самтҳои асосии ҷаҶолият ва рушди соҳибкории саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- яқум, ботадрич зиёд кардани иқтидори истеҳсолӣ;
- дуоум, тақвият баҳшидани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- сеюм, дар васеъ кардани имкониятҳои содиротии кишвар дар маҷмӯъ ва минтақаҳои алоҳидаи он;
- ҷорум, баланд бардоштани сатҳи илмӣ-техникии истеҳсолот бо истиғодаи васеи технологияи муосир;
- панҷум, таъмин кардани бозор бо маҳсулоте, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад;

1. Барои васеъ кардани иқтидори истеҳсолии соҳибкорони саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои барқарорсозии ҷаҶолияти корхонаҳои калони саноатӣ, ташкил кардани корпоратсияҳои саноатии истихроҷ ва коркарди маъданҳои ғоиданок, рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, васеъ кардани маводҳои сохтмон ва коркарди ашёи маҳаллӣ, васеъ кардани имкониятҳои содиротии кишвар диққати ҷиддӣ ва доимӣ додан зарур аст. Барои таъмини иҷроиши вазиғай мазкур сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ дар кишвар зарур мебошад.

Аҳамияти ҳосаи танзими давлатии рушди ҷаҶолияти соҳибкории саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қайд карда, ба ҷанбаи сиёсии он тавачҷӯҳи маҳсус додан зарур аст, ки дар он стратегияи сиёсати берунаи давлат маҳсусан таъкид мешавад. Дар ин маврид маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар ҳамаи давру замонҳо воситаҳои самараноки таъсир ба ҳаллу ғасли масъалаҳои сиёсати ҳориҷӣ мутобиқ ба манғиятҳои умумимиллии кишвар боқӣ мемонад. Дар шароити зиёдшавии норасоии маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар тамоми ҷаҳон, мавқеи танзим дар рушди воқеии соҳаи соҳибкории саноатии минтақаҳо боз ҳам муҳимтар меғардад. Масалан, содироти маҳсулоти ҳӯрокворӣ ба омили муҳими мустаҳкам шудани робитаҳои байнидавлатӣ, ҷаҶолияти муштарак ва муошират, рушди муносибатҳои интеғратсионӣ мубаддал меғардад. Дар ин маврид мавқеи ҳавасмандкунандаи истеҳсолот ва содироти намудҳои нисбатан камчини маҳсулоти саноатӣ, ки дар истеҳсоли онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми ҷаҳон ба ҳуд ҳамто надорад, ҳеле бузург аст.

Ҳамзамон дар сатҳи ҷумҳуриявӣ амалан таҳия ва татбиқ кардани низоми пешниҳоди қағолатҳои давлатӣ аз рӯи қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва сохторҳои диғари молиявие зарур аст, ки амалӣ кардани лоиҳаҳои инвеститсиониро аз ҷониби субъектҳои соҳибкории саноатии кишвар ҳавасманд меғардонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷату санадҳои қонунгузорӣ аз рӯи чораҳои аввалиндараҷаи дастгирии соҳибкории саноатӣ қабул шудаанд, ки дар он дастгирии соҳибкории саноатӣ дар вазифаи муҳимтарини сиёсати ба рушди иқдом ва ибтикороти кории шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равонашуда баррасӣ карда мешавад.

Дастгирии давлатии соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои паст кардани шиддати иҷтимоӣ ба туфайли зиёд кардани шумораи ҷойҳои корӣ имкон медиҳад. Агар дар соли 2012 шумораи кормандони дар соҳаи саноат машғулбуда 79,1 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, тибқи ҳисобҳои иҷрокардаи мо дар соли 2020 шумораи мазкур 128,2 ҳазор нафарро ташкил мекунад. Барои ин мақсад захираҳои иловагии инвестициониро ҷалб кардан зарур аст.

Ташаккули иқтисодӣ бо суръат афзоишкунанда тағйироти ҷиддии андозаҳои истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар минтақаҳо пешбинӣ мекунад. Комплекси саноатӣ (-и шаҳр) метавонад танҳо дар он сурат рақобатпазир бошад, ки агар дар заминаи он техника ва технологияҳои муосир, иқтидори мутобиқи илмӣ-техникӣ ва ташкилӣ, мутахассисони баландихтисос қарор дода шуда бошад. Ба назар гирифтани зарур аст, ки маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори маҳаллӣ, миллий ва ҷаҳонӣ дараҷаи гуногуни рақобатпазирӣ доранд. Барои васеъ кардани номгӯи маҳсулоти саноатии минтақаҳои кишвар истифода намудани афзалиятҳои рақобатнокии соҳаи мазкур: беҳамтоии маҳсулот, аз ҷиҳати илмӣ таҳия шудани маҳсулоти соҳаи комплекси мудофиавӣ - саноатӣ (КМС), соҳаҳои дигар зарур аст. Ин гуна истеҳсолот дастгирии ҳамаҷониба ва доимиро хоҳад дошт.

Қайд кардан зарур аст, ки истеҳсолкунандагон дар соҳаҳои саноати технологияҳои маркетингӣ ва менеҷменти муосирро ба таври нокифоя истифода мекунад ва ин ҳолат мавқеи рақобатпазирӣ онҳоро дар бозорҳои сатҳҳои гуногун махсусан дар бозори сатҳи минтақавӣ заиф мегардонад. Ташаккули комплекси рақобатпазирӣ саноатӣ хавасмандгардонии идоракунии самараноки корхонаҳои саноатиро дар бар мегирад. Яке аз самтҳои барномаи дарозмуддати сиёсати саноатӣ бояд сиёсати мақсадноки минтақавӣ дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд (қабл аз ҳама, саноати сабук ва хӯрокворӣ) гардад.

2. Дигар самти муҳими рушди соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошад. Ин таносуби нисбатан баланди маҷмӯи тавсифоти сифатии мол ва хароҷот барои истеҳсоли он дар корхонаҳои саноатӣ бо назардошти мутобиқати талаботи бозор ё сегменти муайяни он дар қиёс бо маҳсулоти ивазкунанда мебошад. Бо гуфтаи дигар, маҳсулоти соҳибкорӣ саноатӣ, ки дар он самарайи муфиди умумӣ ба воҳиди хароҷот аз дигарон нисбатан баланд аст ва ҳамзамон бузургии талаботи барои истеъмолкунанда мутобиқ аст, рақобатпазир маҳсуб мешавад. Маҳсулоти сифаташ паст метавонад ҳангоми нархи мутобиқ рақобатпазир бошад, аммо ҳангоми мавҷуд набудани ягон хусусият он ҷолибияти ҳудро пурра аз даст медиҳад.

Ғайр аз талабот ба маҳсулоти саноатӣ, ки дар кишвар истеҳсол мешавад ва аз ҷониби ҳар як истеъмолкунандаи алоҳида гузошта мешавад, инчунин талаботи умумӣ барои ҳамаи маҳсулот ва иҷрошашон барои ҳама ҳатмӣ мавҷуданд. Инҳо талаботи меъёрие мебошанд, ки аз ҷониби сохторҳои зерин муқаррар карда мешаванд: меъёрҳои амалкунандаи байнидавлатӣ (ИСО, МЭЕ ва ғ.) ва меъёрҳои минтақавӣ; меъёрҳои миллий, ҳориҷӣ ва ватанӣ, қонунгузории амалкунанда, санадҳои меъёрӣ, регламентҳои техникии кишвари содироткунанда ва кишвари воридоткунанда, ки нисбати маҳсулоти ба кишвар воридшаванда муқаррар карда мешаванд, меъёрҳои ширкатҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти мазкур, ҳуҷҷатгузории патентӣ. Агар яке аз талаботи дар боло зикршуда иҷро нагардад, маҳсулоти саноатӣ ба бозор бароварда намешавад.

3. Тадқиқот нишон дод, ки самти дигари рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ кардани имкониятҳои содироти мебошад. Мақоми воқеии кишвар дар давраи муосир бо он муайян карда мешавад, ки иқтисодиёти он чӣ гуна моҳият дорад: индустриалӣ-ашёӣ ё индустриалӣ-технологӣ. Ба гурӯҳи кишварҳои тараққиқарда кишварҳои дохил мешаванд, ки на танҳо маҳсулоти бо истифодаи технологияҳои баланд истеҳсолшуда, балки ҳуди технологияҳои баланд ё воситаҳои технотронии истеҳсолотро барои фаъолияти соҳибкории соҳаи коркард истеҳсол мекунанд. Қисмати кишварҳои тараққиёти иқтисодиашон суст бо истихроҷи механикии ашё ва захираҳои табиӣ маҳдуд мекунанд, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти кишварҳои индустриалии мутараққӣ таҳвил карда мешаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ба фуруш баровардани ашё ягон кишвари ҷаҳонро ба кишвари технологӣ мубаддал накардааст. Дар иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ на он кишвар, ки соҳиби сарвати бешумори табиӣ аст, балки он кишваре, ки технологияҳои нисбатан пешқадам ва пешрафта, технологияҳои аз ҷиҳати илм ва техника асоснокшударо дорад, мақоми баландро ишғол мекунанд.

Дар ҳаҷми умумии содироти молу маҳсулот Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи ашё, маҳсулоти истеъмоли ва маҳсулоти кишоварзӣ зиёдтар мебошад. Барои раҳой ёфтан аз ҳолати мазкур ҷораҳои мутобикро андешидан зарур аст. Сиёсати соҳибкории саноатиро ба самти рушди саноати коркард равона кардан зарур аст, ки коркарди пурраи ашё ва истеҳсол кардани маҳсулоти ниҳии рақобатпазирро барои таъминоти бозор дар бар гирад.

Роҳи нави рушди соҳибкории саноатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андешаи мо, аз рӯи якҷанд самт амалӣ кардан зарур аст:

- тағйир додани талаботи муайян кардани фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар кишвар барои баробар кардани шароитҳои муҳити рақобат;
- ташкил намудани заминаи қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ барои кооператсияи фаъолияти соҳибкории саноатии корхонаҳои кишвар;
- дастгирии фаъоли фаъолияти соҳибкории саноатӣ тавассути ба таври ҷиддӣ васеъ кардани дастрасии он ба захираҳои моддӣ, молиявӣ тавассути кам кардани маҳдудиятҳои маъмурӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва имтиёзҳои дигар;
- ташкил намудани ҳадамоти давлатии ҳифзи моликияти хусусӣ.

Стратегияи миллии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳадафи баргараф кардани монеаҳои рушди фаъолияти соҳибкории саноатии се қисмати барномаҳоро дар бар мегирад, ки моҳияти афзалиятнок доранд.

Байни онҳо, ба сифати афзалияти яқумдараҷа - такмил додан ё ислоҳоти низоми идоракунии иқтисодиёти соҳа мебошад, зеро низоми амалкунандаи мавҷудбуда ба талаботи меъёрҳои муқарраршудаи идоракунии сегменти иқтисодиёти бозаргонӣ ҷавобгӯ нест. Барои ин пешбинӣ намудани сохтори ташкилии идоракунии раванди рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ хеле муҳим мебошад. Ҳангоми ин масъалаҳои шаффофият, ҳисоботгузори хатмӣ ва мубориза бо коррупсия (ришвагирӣ) дар ҳамаи зинаҳои иқтисод мавқеи асосиро бояд дошта бошанд.

Афзалияти дуюм - рушди сектори хусусӣ ва фаъол гардонидани ҷалби инвеститсияҳо, мустақкам кардани ҳуқуқи моликият ва қонуният, рушди ҳамкории давлатӣ-хусусӣ дар фаъолияти соҳибкории саноатӣ мебошад.

Самти сеюм - рушди иқтисоди инсонӣ, қабл аз ҳама зиёд намудани ҳаҷм ва сифати хизматрасонӣ, ки ба сатҳҳои камбизоат ва гурӯҳҳои осебпазири аҳоли расонида мешавад, фаъол намудани иштироки аҳоли дар раванди рушди фаъолияти соҳибкории саноат, тақвият бахшидани ҳамкории иҷтимоӣ мебошад.

Самти дигари асосии рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозаргонӣ сатҳи илмӣ-техникии истеҳсолот мебошад. Ин самт яке аз унсурҳои асосии стратегияи иқтисодӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ маҳсуб мешавад.

Рушди сатҳи илмӣ-техникии истеҳсолот танҳо як қисми таркибии пешрафти илмӣ-техникии муосир мебошад. Дар он тақмили сатҳи техникии қувваҳои истеҳсолии дар фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ амалкунанда низ мавқеи муҳим ва асосӣ дорад.

Имконияти аз нав муччаҳазонидани техникии истеҳсолот ва босуръатгардонии раванди пешрафти техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи дастовардҳои таҷриба, таҷриба ва истеҳсолии кишварҳои мутараққӣ вобастагии зиҷ дорад. Таъсири сатҳи илмӣ-техникӣ ба истеҳсолӣ дар ин ҳолат ихтилофхоро ба вуҷуд меорад. Аз як тараф, имконияти дар шакли тайёр ва мукамал гирифтани техника, технология, донишҳои мазкурӣ пешрафта мавҷуд аст, ки аз ҷиҳати сатҳ аз ҳамаи имкониятҳои воқеии истеҳсолоти маҳаллӣ дар зинаи баланд қарор доранд ва метавонанд омилҳои муҳими босуръатшавии рушди фаъолияти соҳибкорӣ саноатии минтақа гарданд. Аз тарафи дигар, ин ҳолат ба вобастагии технологӣ мебарояд.

Бидуни ҳамроҳ шудан ба пешрафти илмӣ-техникӣ Тоҷикистон дар вазъияти қафомонӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад. Аммо яқоя бо ин, паҳншавии техника ва технологияҳои муосир бо сабаби маҳдудияти молиявии мавҷуд буда, сохтори қафомондаи иқтисодиёт имконнопазир аст. Баҳои дуруст надодан ба вазъияти мазкур барои гум кардани мавқеи кишвар дар бозори ҷаҳонӣ, пастравии сатҳи истеҳсолот, муфлисшавии корхонаҳои саноатӣ, афзудани сатҳи бекорӣ ва гузориши масъалаҳои истеҳсолӣ ба мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ замина мегарданд. Бинобар ин, ҷомеаи мутамаддин рушди илму технологияро нисбат ба соҳаҳои дигари фаъолияти амалии минтақаҳои кишвар бояд як қадам пештар ва бо назардошти дурнамо ба роҳ монад. Бо гуфтаи дигар, баланд бардоштани сатҳи истеҳсолоти техникии истеҳсолоти соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир чун объекти таъсири фаъолонаи инсонӣ бо мақсади ҳифз ва беҳтаргардонии шароити зисти инсон баррасӣ кардан ва омӯختан зарур аст.

5. Самти дигари фаъолият ва рушди соҳибкорӣ саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини бозор бо маҳсулоти ба талаботи бозори умумиҷаҳонӣ ҷавобгӯ ифода меёбад. Дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ қонеъ кардани эҳтиёҷот ва талабот ба маҳсулоти ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ, яъне маҳсулоти босифат ва бо нархи қобили қабули вазифаи асосии соҳибқорони саноатии кишвар мебошад. Ҳамзамон сифат ин қабл аз ҳама ба андешаи мо, қобилияти қонеъ кардани талаботу дархостҳои мушаххаси истеъмолкунанда бо хароҷоти камтарин мебошад.

Вобаста ба ин барои ҳаллу фасли вазифаҳо ва масъалаҳои дар боло зикршуда байни субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ муборизаи ҷиддии рақобатнок амалӣ мегардад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Аминов И. Государственная поддержка и защита предпринимательства в Республики Таджикистан/ Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. №8. – С 5-12
2. Сатторова М.Р. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа дар рушди бизнеси хурду миёна ва нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ онҳо/ Маводи конференсияи байналмиллалии илмӣ-амалӣ “Рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар замони муосир: мушкилот ва дурнамо”. Донишгоҳи давлатии Данғара. Данғара 28-29 апрели соли 2023: “Мулквар”, 2023. – 668саҳ. С.513-517. УДК: 50+51 (54:55:57:62)+(575.3)
3. Хабибов С.Х. Малое предпринимательство (Вопросы становления, кредитно-финансовой поддержки и развития). – Душанбе: “Ирфон”, 2006. – 204
4. Шамсиев К.Б. Стратегия государственного регулирования и стимулирования развития предпринимательства/Экономика Таджикистана: Стратегия развития. – 201.-№2-С. 91-98

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сатторова Манзурахон Раҳмоновна - н.и.и., дотсент. мудири кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги МДТ "ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров", Тел.: (+992)927-55 09-10, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail manzurahon.0508@mail.ru.

Бегматова Саодат Абдурахмоновна – сармуаллимаи кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги МДТ "ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров", н.и.и., дотсент. Тел.: (+992)927-01-11-28, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail begmatova2911@gmail.com

ТАҲЛИЛИ ДАРОМАД ВА ПАРДОХТҲОИ АНДОЗИ ҚСҚ “БОНКИ ЭСХАТА”

***Аннотатсия:** Дар мақола оид ба фаъолияти ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар солҳои 2020-2022 мавриди амал қарор гирифта шудааст, ки тибқи он маълумотҳо ба тариқи рақамикунонӣ ба мақомотҳои ваколатдори давлатӣ пешкаши гардидааст. Аз мақола хулоса баровардан мумкин аст, ки дар солҳои 2020-2022 фаъолияти ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар рушди иқтисодӣ мамлакат нақши муҳимро мебозад.*

Бори аввал ҚСҚ “Бонки Эсхата” санаи 29 ноябри соли 1994 аз Бонки миллии Тоҷикистон Иҷозатнома ро барои анҷомдиҳии фаъолияти бонкӣ соҳиб шуд. Ҳоло ин сана ҳар сол ҳамчун “Зодрузи бонк” таҷлил карда мешавад. Дар айнаи замон, бонк тибқи Иҷозатномаи БМТ аз 20.05.2010с. фаъолият мебарорад. Инчунин, ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, аз 19 майи соли 2009, таҳти рақами №524 амалӣ менамояд [3].

Таҳлили даромад ва хароҷоти бонк имкон медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти бонкӣ тиҷорати омӯхта, дар натиҷа ба самаранокии он ҳамчун корхонаи тиҷорати баҳо дода шавад. Таҳлили самаранокии фаъолияти бонкӣ аз таҳлили даромад ва хароҷот оғоз шуда, бо омӯзиши даромад ба анҷом мерасад. Таҳлили фаъолияти молиявии бонк дар як вақт бо таҳлили пардохтпазирии тавозуни бонк гузаронида шуда, дар асоси натиҷаҳои бадастомада дар бораи нисбии эътимоднокии бонк дар маҷмӯъ хулосаҳо бароварда мешаванд.

Ҷадвали 1. Арзёбии таркиб, сохтор ва динамикаи хароҷоти ҚСҚ Бонки Эсхата барои солҳои 2021-2022 [4]

Нишондиҳанда	Соли 2021	Соли 2022	Тағйирот бо (+/-)	Тағйирот бо (%)
Хароҷоти фоизӣ	173 584 670	219 236 215	45 651 545	1,26
Хароҷотҳои комиссияӣ	43 144 883	152 203 981	109 059 098	3,53
Хароҷоти маъмурӣ	285 086 626	304 426 433	19 339 807	1,07
Андоз аз даромад	34 639 097	79 299 472	44 660 375	2,29
Ҳамагӣ хароҷотҳо	501 816 179	675 866 629	174 050 450	1,35

Манбаъ: дар асоси омӯзиши маълумоти оморӣ ҚСҚ “Бонки Эсхата” тартиб дода шудааст.

Аз таҳлили ҷадвали 1. бар меояд, ки мутаносибан хароҷоти фоизӣ 45 651 545 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,26%, хароҷоти комиссияӣ 109 059 098 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 3,53%, хароҷоти маъмурӣ 19 339 807 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,07%, андоз аз даромад 44 660 375 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 2,29% ва ҳамагӣ хароҷотҳо 174 050 450 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,35% дар 31-уми декабри соли 2022 зиёд гардидааст. Чунин афзудани хароҷоти бонк ба андозаи даромади бонк таъсири манфӣ мерасонад. Даромади соф то тарҳ намудани андоз аз даромад бошад, дар соли 2022 дар маҷмӯъ 245 892 591 ҳазор сомонӣ зиёд шудааст.

Чадвали 2. Арзёбии таркиб, сохтор ва динамикаи даромади ҶСК Бонки Эсхата барои солҳои 2021-2022 [4]

Нишондиҳанда	Соли 2021	Соли 2022	Тағйирот бо (+/-)	Тағйирот бо (%)
Даромади фоизӣ	441 060 878	564 652 554	123 591 676	1,28
Даромади фоизии холис	257 741 413	299 292 398	41 550 985	1,16
Даромади холис аз амалиётҳо бо асъори хориҷӣ	13 177 129	278 632 395	265 455 266	21,15
Даромади комисионӣ аз хизматрасонӣ	145 303 268	239 913 075	94 609 447	1,65
Дигар даромадҳо	62 614 468	35 289 906	-27 324 562	0,56
Даромади коммисионии холис	177 949 982	401 631 395	223 681 413	2,26
Даромади амалиётӣ	435 691 395	700 923 793	265 232 398	1,61
Фоида (зиён) дар ин мӯҳлат	115 965 672	317 197 888	201 232 216	2,74

Манбаъ: дар асоси омӯзиши маълумоти оморӣ ҶСК “Бонки Эсхата” тартиб дода шудааст.

Аз таҳлили чадвали 2. бар меояд, ки мутаносибан даромади фоизӣ 123 591 676 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,28%, даромади фоизии холис 41 550 985 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,16%, даромади холис аз амалиётҳо бо асъори хориҷӣ 265 455 266 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 21,15%, даромади комисионӣ аз хизматрасонӣ 94 609 447 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,65%, даромади коммисионии холис 223 681 413 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 2,26%, даромади амалиётӣ 265 232 398 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 1,61%, фоида (зиён) дар ин мӯҳлат 201 232 216 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 2,74% зиёд гардидааст, инчунин дигар даромадҳо – 27 324 562 ҳазор сомонӣ ё ин, ки ба 0,56% дар 31-уми декабри соли 2022 кам гардидааст. Ин гуфта мешавад, ки маблағи додани фоизи қарз зиёд шудааст. Ин омили мусбат аст. Умуман, бонк даромади худро зиёд кард ва ин аз натиҷаҳои мусбати кори он ба таври равшан шаҳодат медиҳад.

Даромади бонк меафзояд ва яке аз сабабҳо зиёд шудани шумораи идораҳост. Имрӯз ҶСК “Бонки Эсхата” бо таъсиси шабакаи филиалҳо ва офисҳои иловагии худ хеле васеъ гардид.

Яке аз омилҳои асосии ба даст овардани даромад консепсияи рушди Бонк дар асоси ба даст овардани самарҳои синергетикӣ аз истифодаи имкониятҳои истифоданашуда барои афзоиши ҳаҷми тиҷорат, ташаккули маҳсулоти муносири бонкӣ ва рақобатпазир дар ин замина ва пешбурди минбаъдаи онҳо ба бозор мебошад.

Тағйирот дар низоми андозбандии бонкҳои тиҷоратӣ бояд аз ҷиҳати мақсадҳои ислоҳоти андоз, ки дар муқаррароти барномавии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд, баррасӣ карда шаванд.

Чадвали 3. Арзёбии динамикаи нишондиҳандаҳои даромаднокии кори ҶСК “Бонки Эсхата” дар солҳои 2021-2022 [4]

Нишондиҳанда	Соли 2021	Соли 2022	Тағйирот бо (%)
Даромади бонк млн. сомонӣ	1 533 538 533	2 520 335 516	1,64
Хароҷоти бонк млн. сомонӣ	501 816 179	675 866 629	1,35
Ҷоида (зиён) дар ин мӯҳлат	115 965 672	317 197 888	2,74
Дороиҳо	3 248 884 121	4 264 511 583	1,31
Ҷӯдадориҳо	2 674 364 879	34 422 003 439	12,87
Сармоя	574 519 242	822 508 144	1,43

Манбаъ: дар асоси омӯзиши маълумоти омории ҶСК “Бонки Эсхата” тартиб дода шудааст.

Аз таҳлили чадвали 3. бар меояд, ки мутаносибан даромади бонк ба 1,64%, хароҷоти бонк 1,35%, ҷоида (зиён) дар ин мӯҳлат 2,74%, дороиҳо 1,31%, ӯҳдадориҳо 12,87% ва сармоя 1,43% дар 31-уми декабри соли 2022 зиёд гардидааст.

Ҷаҳор ҳадафи ҶСК “Бонки Эсхата” аз инҳо иборат аст:

- ✓ кам кардани сарбории андоз;
- ✓ соддагардонии низоми андоз;
- ✓ тақсимои баробари сарбории андоз;
- ✓ баланд бардоштани самаранокии низоми ҷамъоварии андоз.

Бо ворид намудани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми андозбандии бонкҳои тиҷоратӣ чӣ тағйирот ворид карда шуд ва ин тағйирот барои расидан ба ин ҳадафҳо чӣ гуна мусоидат кард?

Аз андозҳои мавриди амал қарордошта танҳо дутоаш ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ таъсири мустақим доранд: андоз аз даромад ва андози ягонаи иҷтимоӣ.

Таҳлили маълумотҳо дар соли 2022 оид ба ҶСК «Бонки Эсхата» нишон дод, ки ҳиссаи тарҳҳои дар боло зикршуда дар даромади умумии бонки муътадил амалкунанда аз 20 то 30 фоизро ташкил медиҳад. Қисми зиёди даромади гирифташуда андозбандӣ мешуд, ки ин боиси зиёд шудани ҳаҷми онҳо ва сарфа намудани хароҷот гардид. Сарфи назар аз паст будани меъёри умумии “андозҳои муомилот” - 4%, маблағи онҳо ба даромади бонкҳо сарбории гарон гузошта, заминаи сармояи онҳоро кам кард. Паст шудани сарбории андози бонкҳои тиҷоратӣ аз маълумотҳо шаҳодат медиҳад. Фарз мекунем, ки ҶСК “Бонки Эсхата” соли 2022-ро бо нишондодҳои зерини молиявӣ ҷамъбаст мекунад: аз онҳо фонди музди меҳнат 7 500 000 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Вазъият дар ин давраи андоз дар маълумоти чадвали 4 инъикос ёфтааст.

Чадвали 4. Динамикаи пардохтҳои андоз ва ҳисоббаробаркунии андози ҶСК “Бонки Эсхата” дар солҳои 2021-2022

Давра	дар ин ҷо					Андози иҷтимоӣ	Андози молу мулкӣ ғайриманкул
	Андоз аз даромади шахсони воқеӣ	Андоз аз даромади шахсони воқеӣ (ғайрирезидент)	Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ	ААИ	Андози иҷтимоӣ		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Январ-декабри соли 2022	900 000	3 000	79 299 472	-	150 000	1 500 000	1 500 000

Манбаъ: дар асоси омӯзиши маълумоти омории ҶСК “Бонки Эсхата” тартиб дода шудааст.

$7\,500\,000 * 20\% = 1\,500\,000$ - андози иҷтимоӣ аз ҳисоби фонди ҚСК “Бонки Эсхата”, ки аз ҷониби корфармо ба буҷет пардохта мешавад, ҳисоб карда мешавад.

Интиқоли музди меҳнати кормандони бонк:

1) $3400 * 2\% = 68$ сомонӣ;

2) $2800 * 2\% = 56$ сомонӣ;

3) $2300 * 2\% = 46$ сомонӣ;

4) $1800 * 2\% = 36$ сомонӣ;

5) $1400 * 2\% = 28$ сомонӣ, андози иҷтимоӣ аз даромад дар шакли музди меҳнати кормандони бонк, ки аз ҷониби супорандаи даромад нигоҳ дошта мешавад, яъне ҚСК “Бонки Эсхата”.

Тартиби ҳисоб кардани андоз аз даромад:

1) $3400 - 68$ (тарҳи андози иҷтимоӣ нигоҳ дошта) = 3332 сомонӣ;

2) $2800 - 56 = 2744$;

3) $2300 - 46 = 2254$;

4) $1800 - 36 = 1764$;

5) $1400 - 28 = 1372$.

$68 * 2$ (нишондиҳанда барои ҳисобҳо таҳри намуда мешавад) = 136 сомонӣ.

1) $3332 - 136 = 3196$;

2) $2744 - 136 = 2608$;

3) $2118 - 136 = 2118$;

4) $1764 - 136 = 1628$;

5) $1372 - 136 = 1236$;

Андоз аз даромади шахсони воқеӣ 12%.

1) $3196 * 12\% = 383,52$;

2) $2608 * 12\% = 312,96$;

3) $2118 * 12\% = 254,16$;

4) $1628 * 12\% = 195,36$;

5) $1236 * 12\% = 148,32$.

3400 (маош ҳисобшуда) - 68 (андози иҷтимоӣ) - $383,52$ (андоз аз даромади шахсони воқеӣ) = $2948,48$ сомонӣ - маоши софи корманди бонк бо тарҳи даромад ва андози иҷтимоӣ.

Бинобар ин, агар Ҷамъият барои додани музди меҳнат аз ташкилоти қарзӣ маблағ гирад, дар баробари гирифтани маблағ барои музди меҳнат, Ҷамъият вазифадор аст, ки андози иҷтимоиро аз рӯи меъёрҳои 20 фоиз ва 2 фоиз ва андози даромад супорад [2, с.333].

Мувофиқи қонунгузори андоз дар моддаи 188, чунин даромадҳо дар шакли музди меҳнат пешниҳод гардидааст [2, с.190]:

Ҳама гуна пардохтҳо, подошпулӣ, мукофотпулӣ ё манфиатҳо, аз ҷумла дар шакли пулӣ, моддӣ ва ғайримоддӣ (аз рӯи маҳдудияти молу ашё ва андозаи дар қонунгузорӣ муқарраршуда), ки корманд аз корфармо дар доираи муносибатҳои меҳнатӣ (мутобиқи шартномаи меҳнатӣ ва ё бе он) гирифтааст, новобаста ба шакл ва маҳалли пардохт, даромади дар шакли музди меҳнат гирифташуда дониста мешавад, аз ҷумла:

- даромад аз кори киро;

- даромад аз кори кирои пешина, ки дар шакли нафақа ё дигар шакл гирифта мешавад ё даромад аз кори кирои минбаъда.

Шаклҳои зерини даромадҳо, ки ба корманд аз ҷониби корфармо дар шакли моддӣ ё ғайримоддӣ (аз рӯи маҳдудияти молу ашё ва андозаи дар қонунгузорӣ муқарраршуда) пардохт шудаанд, ҳамчун даромад аз музди меҳнат дониста мешаванд, аз ҷумла:

- арзиши молу мулкӣ бар ивази музди меҳнат додашуда;

- арзиши молу мулки (кори, хизматрасонии) ба корманд бо тартиби муқаррарнамудаи банди 2) қисми 3 ҳамин модда ройгон додашуда;

- арзиши моли (ичрои кор ва хизматрасонии) аз ҷониби корфармо барои корманд ба шахси сеюм пардохтшуда;

- маблағи кумакпулӣ ё арзиши ҷуброни хароҷоти анҷомдодаи корфармо ба корманд барои ҷуброни хароҷоти неъматҳои моддӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла хароҷот барои озӯқа, будубош, таҳсили кӯдакон дар муассисаҳои таълимӣ, хароҷоти марбут ба истироҳат, аз ҷумла рафтуомади аъзои оилаҳои онҳо ҳангоми рухсатии меҳнатӣ;

- хароҷоти сафар ё ҷуброни хароҷоти сафар зиёда аз меъёрҳои дар қисми 4 ҳамин модда барои хароҷоти сафар муқарраргардида.

Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ-ғайрирезидент аз кори кироӣ, ки аз манбаъҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст оварда шудааст, бо меъёри 20 фоиз андозбандӣ карда мешавад [2, с.189].

Андоз аз даромади шахсони воқеӣ-ғайрирезидент: Шаҳрванди ИМА Брукс (ғайрирезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар ҶСК “Бонки Эсхата” ба ҳайси мушовири директор кор мекунад. Моҳи январи соли 2022 5000 сомонӣ маош гирифтааст.

Тартиби ҳисоб кардани андоз аз даромади шахсони воқеӣ-ғайрирезидент чунин аст:

$5000 * 20\% = 1000$ сомонӣ - маблағи андоз аз даромади шахсони воқеӣ-ғайрирезидент, ки аз маоши ғайрирезидент нигоҳ дошта мешавад.

Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, маблағи умумии андози даромад дар соли 2022 79 299 472 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 5. Динамикаи пардохтҳои андоз аз даромад барои солҳои 2020-2022

Нишондиҳанда	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Тағйирот бо (+/-)	Тағйирот бо (%)
Андоз аз даромад	36 771 552	34 639 097	79 299 472	42 527 920	2,16
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	20 468,7	25 411,2	30 360,3	9 891,6	1,48

Манбаъ: дар асоси омӯзиши маълумоти омории ҶСК “Бонки Эсхата” тартиб дода шудааст.

Дар асоси ҳисобҳои боло динамикаи пардохтҳои андоз аз даромадро барои солҳои 2020-2022, ки дар ҷадвали 5. оварда шудааст, баррасӣ мекунем. Ба таҳлили ин маълумотҳо бояд феврал ба афзоиши якбораи маблағи андоз дар соли 2022 таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад, ки ин бо афзоиши меъёри андоз шарҳ дода мешавад.

Аммо дар ин давра афзоиши даромади андозбандишавандаи бонк ба назар мерасад, ки дар робита ба ин дар соли 2021, ҳатто дар низоми кӯҳнаи андоз, афзоиши андоз аз даромади ташкилотҳои қарзӣ асосан аз ҳисоби афзоиши дар даромад аз фоизҳои қарзҳои ҷойгиршуда дар соли 2022 низ ҳамин гуна динамика мушоҳида мешавад, ки аз мӯътадил шудани кори бонк пас аз бӯҳрон шаҳодат медиҳад. Ва агар ин сиёсат дар кори бонк дар солҳои минбаъда низ идома ёбад, пас боз ҳам афзоиши андоз аз даромад мушоҳида мешавад.

Инчунин, ба афзоиши назарраси даромад аз ҳисоби фоизҳои коғазҳои қиматноки давлатӣ таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад, аз ҷумла, ҷаҳиши якбораи ин намуди даромад дар соли 2022 ба вуқӯъ пайваست, ки дар робита ба ин афзоиши якбораи пардохти андоз аз даромад ба назар мерасад. Ин нишондод аз афзоиши эътимоди бонк ба давлат шаҳодат медиҳад ва аз ин рӯ, тамоюли афзоиши сармоягузорӣ дар ин самт мушоҳида мешавад, ки бинобар динамикаи афзоиши даромади фоизӣ маблағи андоз аз даромад аз ин манбаъ мутаносибан афзоиш хоҳад ёфт.

Бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилоти амонатии қарзии хурд ҳангоми ситонидани андоз аз даромад ҳуқуқ доранд 90 фоизи тарҳҳоро ба захира барои пӯшонидани зарари эҳтимоли аз рӯи 4 гурӯҳи қарзҳо нигоҳ доранд:

- ✓ ғайристандартӣ;
- ✓ шубҳанок,;
- ✓ хавфнок;
- ✓ бесамар.

Тартиби ташаккул ва истифодаи захира барои пӯшонидани талафоти эҳтимоли мутобиқи Дастурамали № 177 Бонки миллии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби ташаккул ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти эҳтимоли аз рӯи қарзҳо амали карда мешавад”, ки дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2011, № 558 “а” ба қайд гирифта шудааст, вале ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз даромад сарҳатҳои 13, 26-31, 33-35 ва 38-и дастури мазкур нишон дода мешаванд, ба назар гирифта нашудааст [1].

Сатҳи ниҳии ҳиссагузориҳо ба захираи зарари эҳтимолии қарзҳо, ки аз даромади умумӣ тарҳ карда мешаванд, дар давраи ҳисоботии соли тақвимӣ 10 фоизро ташкил медиҳад.

Ба истиснои тарҳҳо аз рӯи қарзҳои стандартӣ, қарзҳое, ки бо мақсади лизинг ё бе гарав дода шудаанд, қарзҳое, ки ба манфиати шахсони вобаста ё ба шахсони сеюм аз рӯи ўҳдадориҳои шахсони вобаста дода шудаанд.

Даромади умумии ҶСК «Бонки Эсхата» дар давраи ҳисоботӣ аз амалиёти бонкӣ 700 923 793 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Захира барои пушонидани зарари имконпазир, ба истиснои маҳдудиятҳои пешбинишуда (барои қарзҳои стандартӣ, қарзҳое, ки барои мақсадҳои лизинг ё бе гарав, қарзҳое, ки ба даромади шахсони вобаста ё шахсони сеюм аз рӯи ўҳдадориҳои шахсони вобаста дода шудаанд) 15 000 000 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. $15\,000\,000 \cdot 90\% = 13\,500\,000$ ҳазор сомонӣ.

Яъне 90 дарсади захираи ташкилшуда 13 500 000 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Аммо ҶСК “Бонки Эсхата” ҳақ дорад ҳамагӣ 700 923 793 ҳазор сомонӣ даромадро дар давраи ҳисоботӣ тарҳ намояд ($700\,923\,793 \cdot 10\% = 70\,092\,379,3$).

Бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои амонатии қарзии хурд ўҳдадор мешаванд, ки маблағи ба дастомадаро аз захира барои пӯшонидани зарари эҳтимоли, сарфи назар аз баргардонидани маблағи мазкур баъди гузаштани 2 сол - ба охир расидани мўҳлати шартнома ба даромади умумӣ гузоранд.

Масалан: ҶСК “Бонки Эсхата” 10 январи соли 2021 ба ҶДММ «Роял» ба маблағи 100 000 ҳазор сомонӣ ба мўҳлати 1 сол қарз дод.

Бонк 10 январи соли 2022 бинобар сари вақт иҷро нагардидани ўҳдадориҳо аз ҳисоби хароҷот ба маблағи 100 000 ҳазор сомонӣ барои пӯшонидани зарарҳои эҳтимоли сармоя таъсис дод. Дар ин ҳолат бонк ўҳдадор мешавад, ки сарфи назар аз баргардонидани қарз, пас аз гузаштани 2 сол, ба охир расидани мўҳлати шартнома, яъне 10 январи соли 2024 маблағи ба дастомадаро ба даромади умумӣ баргардонад.

Бонкҳо, ҷамъиятҳои қарзӣ ва ташкилотҳои амонатии қарзии хурд ҳангоми иҷро нагардидани ўҳдадориҳои қарзии мизоҷон ба ҷои талаботи онҳо мутобиқи қонун гаравҳои гирифташуда дар ҳисоби баланси “Гараве, ки барои фуруши минбаъда гирифта шудааст” ба ҳисоб гирифта мешаванд ва ба даромади умумӣ захираи ташкилшуда дохил карда шаванд.

Бояд гуфт, ки андоз аз арзиши иловашуда барои бонкҳо як андози мушаххас аст, зеро аксари муомилоти бонкӣ аз ин андоз ситонида намешаванд. Ин асосан ба он вобаста аст, ки нархи хизматрасониҳои бонкӣ ба тағйирот хеле ҳассос аст ва 1-2% болоравии онҳо метавонад боиси якбора паст шудани даромаднокии бонк гардад ва агар ин амалиётҳо андоз аз арзиши иловашуда бошанд, онҳо нарх то 10-20% зиёд мешавад, ки ин танҳо ба харобшавии низоми бонкӣ оварда мерасонад.

Аз ин рӯ, танҳо як қисми ками амалиёте, ки бонкҳо анҷом медиҳанд, андоз аз арзиши иловашуда қарор доранд ва аксари ин амалиётҳо ба фаъолияти бонкӣ алоқаманд нестанд.

Меъёри андоз 15% аст.

Ҳангоми фурӯши (бегона кардани) молу мулк ба гарав гузошташуда арзиши ин муомилоти андозбандишаванда бо гаравдеҳ дар асоси арзиши бозории молу мулк ба гарав гузошташуда (бегона) бидуни дохил намудани андоз аз арзиши иловашуда ба арзиши молу мулк (моли) ба гарав гузошташуда муайян карда мешавад.

Тартиби ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда: ЧСК “Бонки Эсхата” ба ЧДММ “Симбод” ба маблағи 100 000 ҳазор сомонӣ қарз дод, ки бо гарави маҳсулоти тайёр дар анбор ба маблағи 150 000 ҳазор сомонӣ мебошад. Аз сабаби он, ки ЧДММ 100 000 ҳазор сомонӣ қарзро баргардонда натавониста ва фоизҳо аз рӯи қарз ба маблағи 20 000 ҳазор сомонӣ ҳисоб карда шуда бошад, тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки қарз ва фоизҳоро аз ҳисоби молу мулк ба маблағи 120 000 ҳазор сомонӣ арзиши гарав баргардонанд. Дар баробари ин, арзиши бозории амволи ба гарав гузошташуда, ки ба моликияти бонк дода шудааст, ба истиснои андоз аз арзиши иловашуда, 170 000 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат ЧДММ “Симбод” вазифадор аст, ки аз рӯи ин амалиёт андоз аз арзиши иловашударо аз рӯи арзиши бозории амволи бегонашуда, яъне ба маблағи 25 500 ҳазор сомонӣ ($170000 \cdot 15\%$) ситонад.

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ, барои ин намуди андоз метавон гуфт, ки тамоюли зиёд шудани маблағи андозе, ки бонк ба буҷет месупорад, пеш аз ҳама аз ҳисоби афзоиши тадриҷии даромаднокии бонк, вале аз ҳисоби андоз ислоҳот ба амал омад, пардохт ба буҷет хеле кам шуд. Албатта, аз нуқтаи назари бонк, ин як лаҳзаи мусбат аст, зеро ҳоло метавонад барои тавсеаи фаъолияти созмон маблағҳои бештар равона карда шавад, аммо аз нуқтаи назари буҷет, қорҳо дигаранд, хеле кам шудани даромади аз ин андоз гирифташуда гардид зеро вуҷуд дорад. Аммо дар ин ҷо як ҷанбаи мусбат низ ҳаст, асосан он дар он аст, ки бисёр ташкилотҳо аз соя мебароянд ва аз ин рӯ, пардохтҳои андоз зиёд мешаванд. Инчунин, бисёр қорхонаҳо барои тавсеаи фаъолияти худ маблағҳои бештар ҷудо мекунанд, ки дар оянда метавонад боиси хеле зиёд шудани пардохтҳои андоз аз даромад гардад.

Ҳамин тариқ, тавре ки андозҳо нисбат ба даромад ҷои хеле қамро ишғол мекунанд, бинобар ин, аз рӯи ин пайгирӣ кардани динамикаи пардохтҳои андоз душвор аст. Бинобар ин, мо бевосита ба коэффисиентҳо муроҷиат мекунем.

Дар соли 2022 афзоиши назарраси вазнинии сарбории андоз аз 6,8 фоиз то 20 фоиз мушоҳида мешавад.

Ин ҳолат пеш аз ҳама бо афзоиши даромаднокии бонк шарҳ дода мешавад, вале бояд гуфт, ки дар соли 2020 сарбории андоз нисбат ба соли 2022 қамтар буд, дар ҳоле ки пардохтҳои андоз дар соли 2022 нисбат ба соли 2020 ба таври қобили мулоҳиза зиёд буд. Инро танҳо бо афзоиши хеле тези даромади бонк шарҳ додан мумкин аст, ки ин метавонад аз афзоиши қори бонк оид ба таъмин намудани хизматрасониҳои он шаҳодат диҳад.

Адабиёт:

1. Дастурамали № 177 Бонки миллии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби ташаққул ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти эҳтимоли аз рӯи қарзҳо амалӣ карда мешавад”, ки дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2011, № 558.

2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 15.03.2023, №1956.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” 19 майи соли 2009, тахти рақами №524.

4. www.eskhata.com сомонии расмии ЧСК “Бонки Эсхата”.

5.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сафаров Фирӯз Цумабоевич, муаллими кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. E-mail: ktsu78@mail.ru

Раҷабова Зиёдамоҳ Цумаевна, номзади илмҳои иқтисодии кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: rajabova.ziyoda@mail.ru

Раҷабов Комрон Раҷабович, мудири кафедраи андоз ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. E-mail: science_fc@mail.ru

РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОГО ЖИЛЬЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В данной статье исследуется влияние результатов двух тенденций современной эпохи: урбанизации и цифровой революции с акцентом на повышение качества жизни населения. Выявлены противоречия между расположением прежних производственных предприятий и индустриальными планами городских развлекательных заведений, которые в контексте продвижения новой постиндустриальной модели репродуктивных отношений оказались экономически неэффективными и бесчеловечными.

Ключевые слова: цифровизация, жилищно-коммунальные услуги, интернет вещей, большие данные, умный город, урбанизация.

DEVELOPMENT OF URBAN HOUSING AND ECONOMIC INFRASTRUCTURE
IN THE DIGITAL ECONOMY

Annotation. This article examines the impact of the results of two trends in the modern era: urbanization and the digital revolution, with a focus on improving the quality of life of the population. Contradictions were revealed between the location of the former production enterprises and the industrial plans of urban entertainment establishments, which, in the context of promoting a new post-industrial model of reproductive relations, turned out to be economically inefficient and inhumane.

Key words: digitalization, housing and communal services, internet of things, big data, smart city, urbanization.

В связи с появлением новых цифровых экономических моделей вместо того, чтобы исчерпать все особые секторы экономики, которые приобрели особое социальное и экономическое значение, в мировой повестке дня активно продвигаются вопросы качества жизни и жилищнокоммунальных услуг. В условиях современной концепции экономики. Очевидно, что на традиционных предприятиях с преобладанием ручного труда структура расселения городского населения по фабрикам и рабочим местам реализуется на основе максимальной эффективности использования трудовых ресурсов, что является абсолютно бесчеловечным. В настоящее время он оказался крайне неэффективным в связи с изменением экономической модели опережающего развития четвертой отрасли, основанной на ликвидации крупных промышленных производственных объединений [1с.56].

На основе соответствующих исследований и разработок были разработаны новые организационные и экономические модели и механизмы для управления крупномасштабными социальными и пространственными объектами, современные технологии и инструменты муниципальных властей, а также применения их результатов на практике. Это особенно верно в отношении крупных городов и мегаполисов. В этих крупных городах социальноэкономический процесс протекает с особенно бурной скоростью, включая постоянную трансформацию жилищного строительства и коммунальных услуг в целях повышения качества жизни. Современная интерпретация феномена «качества жизни» подразумевает особый элемент эволюции, и его движущей силой являются инновации, потому что оба из-за последствий четвертой промышленной революции, особенно всеобъемлющей катастрофы, привели ко многим важным социально-экономическим исследованиям. Феномен стремительно протекает в цифровой трансформации всех сторон современной общественной жизни, заканчивая муниципальными и региональными формами. Сегодня города нашей страны, как и зарубежные города, нуждаются в пространственной и структурной перестройке, в частности с учетом новых приоритетов – реновации домов, преобразования промышленных и «спальных зон», расширения дорожной сети и создания общественных пространств,

простора и Широкополосная передача информации создала ландшафт, сформированный под влиянием экономической модели массового производства страны из предвзятости, существовавшей двадцать лет назад.

Однако многие города с историей более тысячи лет сложно сразу восстановить, А. Щукин подчеркнул высокую инерционность появления современных зон отдыха, высокую капиталоемкость технологических преобразований и необходимость сочетания истории, культуры и текущих экономических моделей, которые определяют масштабную передачу ограниченного использования внешних технологий городского развития для крупных структурных преобразований [2 с.78]. Современные наилучшие доступные технологии начали органично интегрироваться в технологические процессы и создали новое поколение экономик – не подрывных, а творческих, что особенно важно для современных городов – основного поставщика квалифицированной рабочей силы. Изменилась парадигма бизнеслидеров: до сих пор для большинства представителей окружающая среда была финансовым бременем, и необходимо максимально сократить расходы. Однако постепенно в стране появился новый класс предпринимателей. Решение экологических проблем на уровне бизнес-стратегии не только пытается соответствовать все более строгим экологическим нормам, направленным на модернизацию и развитие активов, но также помогает устранять накопленные проблемы и улучшать качество жизни во всех помещениях [3 с.64].

Современная концепция умного города органично рождается под влиянием взаимозависимости двух важных направлений развития социальных и экономических отношений: урбанизации и цифровой революции. Цифровые технологии позволяют формирующимся «умным городам» формировать необходимый массив знаний из различных источников, получать от них информацию, принимать оптимальные управленческие решения на благо общества и улучшать качество своей жизни. Концепция «умного города», связанная с повсеместным продвижением цифровой экономики, получила национальную и международную поддержку [4 с.38].

Сам термин «умный город» имеет множество толкований. Наиболее всеобъемлющим является определение «умного города» как комплексного подхода к формированию доступной, комфортной и безопасной городской среды, включая внедрение универсальных цифровых платформ управления городскими ресурсами, систем анализа преобразования отрасли городского хозяйства, внедрение универсальных цифровых платформ управления городскими ресурсами, систем анализа преобразования отрасли городского хозяйства, инструментов информирования и вовлечения граждан в процессы принятия решений о развитии города. В настоящее время повсеместно наблюдается проблема роста численности городского населения и внедрение «умного города» предполагает оперативное решение ряда проблем, таких как рост численности городского населения, старение населения, изменение климата, а так же решение инфраструктурных и коммунальных проблем.

В соответствии с представлениями компании IBM и Всемирного банка [5,6] сущность умного города состоит в сочетании трёх «I» и может быть описана следующим образом. Городские подсистемы оборудованы всевозможными измерительными приборами (Instrumentation), обладающими функцией цифровизации результатов их работы, благодаря чему генерируются большие объёмы данных. Элементы основных систем умного города взаимодействуют друг с другом посредством непрерывающегося обмена информацией, формируя интегрированное информационное пространство (Interconnection или Integration). Умный город обладает способностью осуществлять информационное обеспечение управленческой деятельности с целью повышения качества городских услуг, на основе анализа взаимосвязанных данных, используя получаемую информацию для решения актуальных практических задач, моделирования и прогнозирования реальных процессов, тем самым преобразовывая информацию в знания (Intelligence).

В руководстве по умным городам организация SmartCitiesCouncil (США, г. Рестон) приводит модель умного города, включающую три основных функциональных компонента

[7 с.32]: сбор информации о функционировании городских подсистем посредством умных устройств, сенсоров (Collect); передачу информации по проводным и беспроводным каналам связи, организацию информационного взаимодействия между устройствами (Communicate); «переработку» данных («Crunch»), то есть их анализ с целью систематизации, совершенствования текущей и прогнозирования будущей деятельности, принятия оптимальных решений. Причём аналитический процесс на стадии «Crunch», в свою очередь, генерирует данные нового качества, инициируя процедуру Collect. Тем самым создаются предпосылки для цикличного воспроизводства данных и совершенствования управления умным городом.

В соответствии с лучшим мировым опытом и современной тенденцией внедрения интеллектуальных систем и технологий электронные услуги определили многие направления энергосберегающей модернизации зданий, жилищного фонда и коммунальных услуг, относящихся к российским городам. В то же время ориентация на цифровые технологии не исключает зависимости от традиционных технологий строительства, ЖКХ и коммунальных услуг. Успешная цифровая трансформация является предпосылкой модернизации. Она должна основываться на и признавать основной способ развития, а именно постоянное системное взаимодействие социально-экономических и техникоорганизационных отношений основных игроков в строительстве, жилищном строительстве и коммунальном хозяйстве, в соответствии с требованиями концепции умного города.

Таким образом, цифровые технологии четвертой промышленной революции являются источниками формирования среды и инфраструктуры "умного города" и его конкурентоспособности, при этом особое внимание следует уделить прикладным технологиям четвертой промышленной революции, аддитивным и цифровым решениям, социальности и мобильности, способов работы с большими данными и аналитики.

Библиографический список:

1. Яковлев Г.И. и др. Жилищно-коммунальное хозяйство и качество жизни в XXI веке: экономические модели, новые технологии и практики управления: коллектив. моногр. – Москва, Екатеринбург: Издательский центр «Науковедение». 2017. – 600 с.
2. Щукин А. Нашим городам нужна хирургия, а не терапия // Эксперт. – №9 (1109). – 25.02.2019.
3. Максимчук О.В. Энергоэффективная модернизация городов России на основе концепции «умный город» // Социология города. – 2018. – №3.
4. Пахомов Е.В. Цифровизация умного города // Инженерный вестник Дона. – 2017. — [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ivdon.ru/ru/magazine/archive/n4y2017/4507>
5. Dirks, Sand Keeling, M. A Vision of Smarter Cities. IBM Institute for Business Value. 2009. URL: 03.ibm.com/press/attachments/IBV_Smarter_Cities_-_Final.pdf
6. World development report: digital dividends. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2016. URL: openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/9781464806711.pdf
7. Smart Cities Readiness Guide. Smart Cities Council. 2015, 364 с.

Информация об авторах:

Сафарова Н. – преподаватель кафедры бухгалтерского учёта финансово-экономического факультета Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. nazira.3011@mail.ru.

Хамзаев Ф.С. – магистрант факультета менеджмент и управление туризмом Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. farrukh.khamzaev@gmail.com

АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АЛОҚАИ МОБИЛӢ

Арзёбии истифодаи фановариҳои алоқа дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва бахши иҷтимоӣ чумхурӣ (аз рӯи натиҷаҳои истифодаи фановариҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021) нишон медиҳад, ки айни замон ҳиссаи ташкилоти дорои компютерҳо аз рӯи нишондодҳои пешакӣ (аз рӯи ҳисобҳо) 83 фоизро ташкил дода, дастрасии интернет ҳамагӣ 25,8 фоизро ташкил медиҳад.

Таҳлили истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт нишон медиҳад, ки дар саросари чумхурӣ шумораи кормандони мақомот наздики 73% буда, шумораи компютерҳои истифодамешуда ба ҳисоби фоиз 69% - ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки ба ҳар нафар корманди дуҷум як компютер рост меояд. Дар дастгоҳи марказӣ шумораи кормандон 83 нафарро ташкил медиҳад. Компютерҳои ҳама тамға 92% фоизро ташкил медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба масъалаи компютеркунонии мақомоти марказӣ ва вилоятҳои чумхурӣ диққати махсус дода мешавад. Инчунин ҳар як корманд аз телефони мобилӣ ва дигар хизматрасониҳои он хангоми коргузори ба таври васеъ метавонад истифода менамояд. Арзёбии муқоисавӣ нисбат ба шумораи аҳолии бошад шаҳодат медиҳад, ки агар наздики 73 фоизи кормандони мақомоти давлатӣ аз алоқаи мобилӣ истифода намоянд пас ин нишондиҳанда дар миқёси аҳолии фароғири 66% мебошад. Дар ин ҳолат мушоҳида мешавад, ки мақомоти давлатӣ нисбати аҳолии дар истифодаи фановариҳои ҷадид пешсаф мебошанд. Сабаби асосии ба таври васеъ истифода нагардидани алоқаи мобилӣ дар ҳудудҳои мураккаби ҷуғрофӣ ҷойгиршавии аҳолии буда 73% - аҳолии дар деҳати мамлакат умр ба сар мебаранд. Дар сатҳи мақомоти давлатӣ бошад ин масъала мушоҳида мешавад. Яъне аксарияти марказҳои маъмурии ҷамоатҳо дар минтақаҳои кӯҳӣ ҷойгиранд. Дигар ҷанбаи масоил сатҳи омодагии электронии синну соли аҳолии дар самти истифодаи фановариҳои нави рақамӣ унвон намудан ба воқеият наздик мебошад.

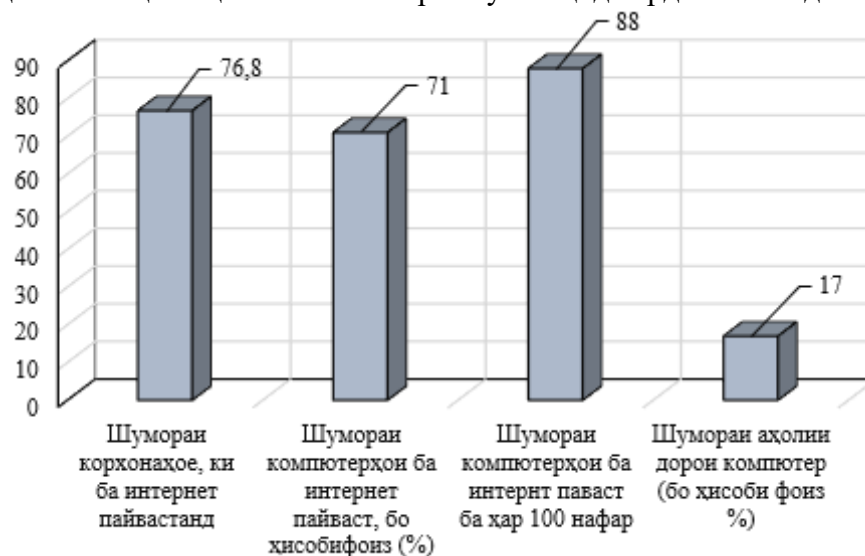
Аз ҳамин хотир мо дар доираи таҳқиқоти илмӣ, натиҷаи баҳои коршиносӣ ба чунин ҳулоса омадем, ки барои истифодаи васеи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ аз ҷониби ширкатҳои пешниҳодкунандаи хизматрасонӣ ба аҳолии ва корхонаҳои дар низомии иқтисодиёти миллии ҷойгирбуда мушкilotи гуногун ҷой доранд:

- дастрас набудани хизматрасонии сифатнок ба қисми зиёди аҳолии, ки истифодабарандаи асосӣ ё истеъмолкунандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ба шумор мераванд;
- ҷой надоштани меъёри мушаххаси нархгузори ба хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ;
- зиёд ситонидани арзиши хизматрасонии пешниҳодшуда аз ҷониби ширкатҳои фароҳамоварандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ;
- суст рушд кардани инфрасохтори соҳаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва ғайра.

Мушкilotи ҷойдошта ба баррасии омилҳои ҷузъии бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва арзёбии омилҳои ба он алоқаманд вобаста мебошад.

Мувофиқи нишондодҳои расмӣ шумораи истифодабарандагони воситаҳои технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми ҷаҳон 56% ва Ҷумҳурии Тоҷикистон 21% мебошад. Маълумоти мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки наздики 21 фоизи истифодабарандагони воситаҳои технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ онро ба мақсади ноил шудан ба аҳдофи шахсӣ, корӣ истифода менамоянд. Аз рӯи баъзе ҳисобҳо (аз рӯи ҳисобҳои кортҳои интернетии фурӯхташуда, дастгоҳҳои фаъоли алоқаи барқӣ, хизматрасонии интернет-кафе ва замимаҳои мобилии фаъолияткунанда) 1110539 нафар аз ин навъи хизматрасониҳо ба таври васеъ барои баратараф намудани эҳтиёҷот истифода менамоянд.

Раванди мазкур ба ҳиссаи хонаводаҳое, ки ба Интернет дастрасӣ доранд (дар охири соли 2021) ба ҳисоби фоиз аз шумораи умумии хонаводаҳо 9 фоиз низ рабт мегирад. Дар расми 1. арзёбии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоии кишвар пегушнӣҳод карда мешавад.

Расми 1. Арзёбии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ.
(таҳияи муаллиф дар асоси баҳодиҳии коршиносӣ ва kinoema.ru)

Яке аз иқтисодҳои асосии ҳукумати мамлакат бо мақсади оммавикунонии фаъолияти идоравӣ ташкили сомонҳои мақмоти марказӣ ва маҳалии идоракунии давлатӣ, инчунин сомон додани платформаҳои ҳукуматӣ, тичоратӣ ба ҳисоб меравад.

Дар охири соли 2006, пас аз тасдиқи Барномаи рушди дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати мамлакат вебсомонаҳои мақмоти марказӣ ва маҳалии идоракунии ҳокимияти давлатӣ расман ба фаъолият шурӯъ намуд. Бояд қайд намуд, ки дар заминаи ин барнома на танҳо сомонҳои мақмоти марказӣ балки марказҳои минтақавӣ он низ сомон дода шуданд.

Аз ҳама муҳим соли 2006 сомонҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (tojstat.tj) ташкил карда шуд, ки дар саҳифаи сомонҳои мазкур зиёда аз сад чадвалу диаграммаҳо роҷеъ ба фаъолияти хоҷагидорӣ милли мавҷуданд. Маълумоти омили дар бораи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он моҳона, семоҳа ва солана (вобаста ба басомади нишондиҳанда) мунтазам, нав карда мешаванд. Инчунин, дастгоҳи марказии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маркази асосии ҳисоббарорӣ бо 2 хатти интернетӣ таъмин гардида, 23 компютер васл карда шуд. Илова бар ин, дар барномаи бисёрсола қариб ҳамаи масъалаҳои ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба низоми омили Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Айни замон дар доираи Лоихаи ЮНИСЕФ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи DEVINFO-ро амалӣ карда истодааст, ки яке аз вазифаҳои асосиаш ин ташкили пойгоҳи маълумот оид ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷумҳурӣ дар давоми чанд сол (амалисозии лоиха дар охири соли 2006 оғоз ёфт) мебошад.

Дар доираи Лоихаи ТАС IS (Statistics -9, Eurostat) бо иштироки мушовири байналмилалӣ барои мутахассисони Маркази ҳисоббарории Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба коркарди маълумоти омили ва ҷорӣ намудани ТИК дар низоми омили тренинг моҳи апрели 2007 ташкил карда шуд.

Бо мақсади таъмини амнияти аҳолии ҷумҳурӣ ва кам кардани хатари ҳодисаҳои фавқулоддаи табиӣ ва техногенӣ байни Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон инчунин якчанд вазорату идораҳо барои мубодилаи иттилоот тавассути интерне Созишнома ба имзо расид.

Принсипҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи танзими алоқаи мобилӣ дар санадҳои қонунгузории дар боло зикргардида мутобикат, ошкорбаёнӣ, дастрасӣ, самти иҷтимоӣ, инчунин кофӣ будани дастгирии ҳуқуқии танзими алоқаи мобилӣ муайян карда шудаанд:

Чорабиниҳои асосии сиёсати давлатӣ мутобики санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ба таъмини манфиатҳои иҷтимоии шаҳрвандон нигаронида шуда, риояи устувори қонун, баробарии ҳуқуқии ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти алоқа, сарфи назар аз мавқеи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва вазъи иқтисодиро муайян мекунад.

Тавре ки омӯзиш ва таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳолати ташкилию идоракунӣ бозори хизматрасониҳои алоқа дар Тоҷикистон нишон медиҳад, муҳити алоқа бояд барои интиқоли иттилоот, аз ҷумла садо ва тасвир, воситаи дастрасӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ маҳсулоту хизматрасонӣ, хизмат намояд. Он бояд ба таври мушаххас на ин ки бояду шояд ба ташкили тамоми намуди фаъолияти иқтисодӣ, ки онро низоми қонунгузорӣ маҳдуд накардааст дар заминаи интернет мусоидат кунад, иняунин идоракунӣ самарабахши чараёни ахборотро дар доираи минтақаҳо, ҷумҳурий ва байнидавлатӣ таъмин намояд. Рушди шабакаҳои мавҷуда ва таъсиси шабакаҳои нави алоқа бояд имконияти фаъолияти онҳоро дар доираи фазои ягонаи иттилоотӣ таъмин намояд.

Дар ин марҳила ҳамзамон, бояд принсипҳои зерин, ки асоси рушди иқтисодӣи миллӣ барои давраи дарозмуддат мебошад, танзим ва риоя карда шаванд:

- шабакаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонашавандаи шабакаи ҷаҳонии алоқа мебошад, бояд ҳам мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ ва ҳам мувофиқ ба талаботи миллӣ инкишоф ва такмил дода шавад;

- инфрасохтори алоқа бояд бо пурра намудан ва рушд додани имкониятҳои захираҳои мавҷудаи алоқа инкишоф ёбад.

- таъмини амнияти муҳити алоқа дар асоси маҷмӯи тадбирҳо ва воситаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва техникӣ асос ёбад, ки барои шохҳои васеи истифодабарандагон ва корхонаҳо дастрас бошад.

Дар шароити имрӯза масоили дастрасӣ ба хизматрасониҳои электронии сифатнок воситаи муҳими раванди рақамикунонии иқтисодиёт мебошад. Ба андешаи мо танҳо дар сурати қорбурди методҳои санҷидашудаи илмӣ пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ зарурат ба миён меояд, ки қоркарди низоми махсуси нишондиҳандаҳои иттилооти марбути соҳа дар раванди рушд равиши навро соҳиб гардад. Дар ин раванд муқаррар карда гардид, ки ҳангоми фаъолият қоршиносон ва муҳаққиқон дар қоркарди низоми махсуси пешниҳоди хизматрасонии алоқаи мобилӣ бо мушкilotи гуногун рӯ ба рӯ мешаванд. Аксарияти мутахассисон ва қоршиносони соҳа ба он назаранд, ки хизматрасонии алоқаи мобилӣ тариқи пойгоҳҳои ягонаи техникӣ, дастгоҳҳои махсуси телекоммуникатсионӣ, дар доираи васеи низоми дастрасии бемониҳои эътимодноқ бо мақсади таъмини равобити мустақим ва судманд ба роҳ монда мешавад.

Бояд қайд кард, ки хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ аз шакли пешинаи қоркарди низомҳо ва мубодилаи иттилоот ба қуллӣ фарқ дошта, онҳоро нави нави хизматрасонӣ ё худ воситаи дастрасии тамоми навиҳои маълумот муаррифӣ намудан мумкин аст.

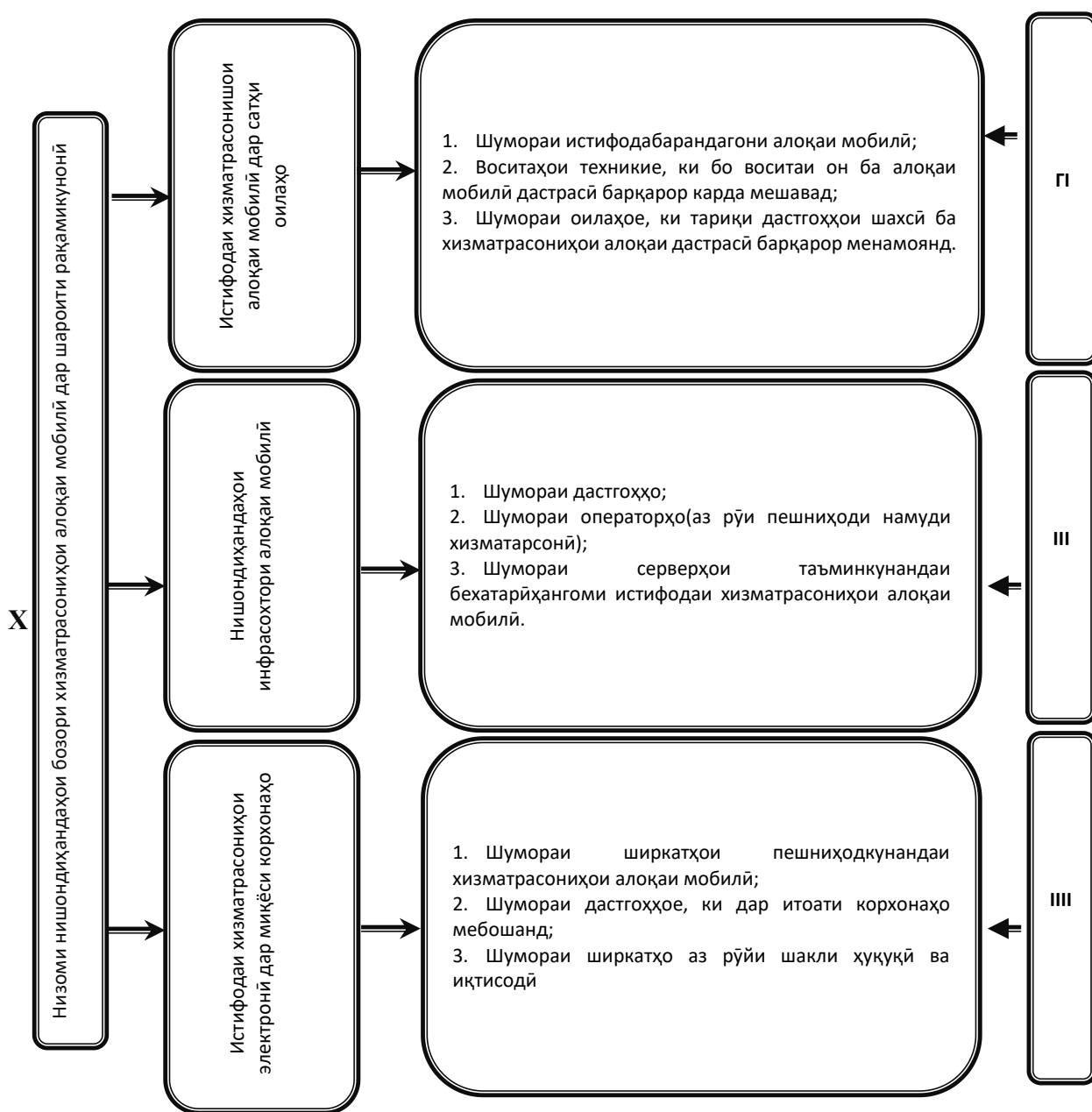
Аз таҳлили васеи адабиёти илмӣ бармеояд, ки гарчанде имрӯз методҳои маъмули пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ амал намояд ҳам ҳангоми ирои хизматрасонӣ ба таври васеъ истифода бурда намешаванд. Аз таҷрибаи пешоҳанги ҷаҳонӣ: кишварҳои истеҳсолкунандаи маҳсулот ва хизматрасонӣ, ширкатҳои байналмилалӣ алоқаи мобилӣ мушоҳида мешавад, ки имрӯзҳо ҳангоми пешниҳоди хизматрасонӣ аз тамоми имкониятҳо бо мақсади манфиатовар будани хизматрасонӣ барои қорду қониб, ҳам қониби пешниҳодкунандаи хизматрасонӣ ва ҳам истеъмолкунандаи он усулҳои махсус истифода бурда мешавад.

Аз сабаби он, ки дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи ҷунин масоили нозук қой доранд, мо дар идома ба қоркарди низоми нишондиҳандаҳо диққат дода, дар ин

асос фаъолияти минбаъдаи базори хизматрасониҳои алоқаи мобилиро дар чаҳорчӯбаи он ояндадор меҳисобем.

Ҳолати кунунии таснифоти мушаххаси хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ, инчунин муқоисаи онҳо бо дигар навъи хизматрасониҳо шароит фароҳам меорад, ки усулҳои илмӣ ҷиҳати коркарди иттилооти омӯрӣ ҳамаҷониба татбиқ гардад, ва ба ниғодорӣ, истифодаи тақрири он кӯмак расонад. Аз дигар нуқтаи назар татбиқи самараноки усулҳои имконият медиҳад, ки онҳоро барои на танҳо мушоҳидаҳо ва баҳодиҳӣҳо балки бо мақсади мукамалгардонии низоми пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ танзими раванди мубодилаи он, пешгирии хатарҳои эҳтимолӣ ба таври васеъ истифода намоем.

Баррасии масоили болозикр танҳо бо роҳи андешидани ҷорабиниҳои танзимнамоии тасодуфӣ ғайриимкон аст, балки коркарди низоми нишондиҳандаҳо, истифодаи методҳо ва дастгоҳҳои махсус ҷиҳати танзим умуман таъмини рушди устувори бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ зарур ва саривақтӣ мебошад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Расми 2 – Низоми нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар шароити рақамикунӣ

Дар таҳқиқот, ҳангоми ошкорсозии омилҳои маҷмӯи нишондиҳандаҳои иқтисоде, ки ба ҳолати рушди минбаъдаи бозори хизматрасонии алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифт. Ҳамин нуқтаро қайд намудан мумкин аст, ки таҳлили иттилооти ибтидоии омории марбути соҳаи алоқаи мобилӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти молиявӣ, иқтисодии ширкатҳо ва корхонаҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ба таври мушаххас инъикос карда намешавад. Пешниҳоди иттилоотии марбути соҳа, ки дар шакли иттилооти омории солона пешниҳод карда мешавад бояд, ба таври васеъ саҳми соҳа ва ширкатҳои соҳаи алоқаро инъикос намояд. Бинобат ин ҳиссаи ширкатҳоро дар таъмини равандҳои ҷудогонаи иқтисодии миллий ба таври мушаххас баҳодихӣ намудан имконнопазир боқӣ мемонад. Новобаста аз мушкилоти зикргардида аз ҷониби мо дар баробари коркарди низомии нишондиҳандаҳо ва таснифи навҳои он омилҳои мутаассир ба рушди минбаъдаи он ошкор гардида бо истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ арзёбии воқеӣ а фаъолияти имрӯза ва ояндаи он ба таври мушаххас мавриди баррасии муҳокимарониҳои дақиқ қарор дода шудааст.

Мақсади умумии коркарди системаи нишондиҳандаҳои бозори хизматрасонии алоқаи мобилӣ (расми 2) аз ошкорсозии унсурҳои таркибии омилҳои бозор, инчунин ба таври эътимоднок ба роҳ мондани низомии пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва танзими фаъолияти он барои давраи дарозмуддат мебошад. Ҳангоми баррасию муҳокимарониҳо ошкор гардид, ки инфрасохтори соҳа дар кишвари мо дар ҳолати такмилдиҳии босуръат қарор дорад. Ин тамоюл омили асосии рушди соҳаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар шароити рақамикунонӣ мебошад. Такмили раванд низ бидуни коркарди низомии нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ғайриимкон мебошад.

Тақимили минбаъдаи бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ аз таҳияи низомии нишондиҳандаҳо, ки аз рӯи хусусиятҳои ба се гурӯҳ тасниф карда мешаванд, алоқаманд мебошанд. Низомии нишондиҳандаҳои мазкур аз се унсур иборат буда бо татбиқи самараноки технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти ширкатҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ амали карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои асосии инфрасохтори телекоммуникатсионии хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар сатҳи истифодабарандагони гуногун гурӯҳбандӣ кардашуда дар навбаи худ боиси рушди дигар соҳаҳои иқтисодӣ мегарданд.

Шароити зудтағйирёбанда ва босуръати бениҳоят баланд рушдкунандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ гувоҳӣ медиҳад, ки таҳияи низомии нишондиҳандаҳои мушаххас бо ба инобат гирифтани маълумоти зарурӣ ниҳоят мушкил мебошад. Новобаста аз ин бо дарназардошти унсурҳои таркибӣ кушиш намудем низомии нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ тартиб дода шавад.

Дигар ҷанбаи масъала таҳқиқи омилҳои ба рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мутассир таъсиррасон бо истифода аз усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ ҷанбаи амалӣ дошта, имконият медиҳад, ки арзёбии дуруст гузаронида шавад. Амсилаи иқтисодӣ-математикӣ бо истифодаи формулаҳо, муодилаҳои математикӣ ва инчунин бо назардошти омилҳои таъсиркунандаи дохилию берунӣ оид ба фаъолияти объект тарҳрезӣ карда мешавад. Аз нигоҳи математикӣ амсилаи иқтисодӣ-математикӣ имконият медиҳад, ки омилҳои алоқаманд ва таъсиррасон ба фаъолияти объектҳо муайян гардида, барои рушди минбаъдаи он тавсияи дақиқ ва илман асоснок пешбинӣ карда шавад. Дар зинаи аввали тарҳрезии амсилаи иқтисодӣ-математикӣ таҳқиқи назариявӣ оид ба раванди объекти омӯхташаванда дар шаклҳои гуногун ба роҳ монда мешавад.

Дар таҳқиқот усули амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ раванди таҳияи иттилооте, ки истифодаи самараноки хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилиро дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ ба роҳ мемонад, пешниҳод карда шудааст. Аз ҳамин хотир ошкорсозии алоқамандии миқдори истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ аз омилҳои зерин: шумораи аҳоли,

ҳаз. нафар, даромади пулии аҳоли, ҳамагӣ, млн. сомонӣ, сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон, бо %, соҳаи хизматрасонӣ, млн. сомонӣ, даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа, мувофиқан бо нархҳои амалии солҳо, млн. сомонӣ гузаронида шудааст (ҷадвали 2.9).

Ба андешаи муаллифи диссертатсия, алоқа ва телекоммуникатсия яке аз соҳаҳои асосӣ дар сохтори рушди иқтисодиёти муосири мамлакат мебошад, ки муваффақияти назаррас дар рушди он, дар муқоиса бо дигар соҳаҳо, ба андозаи зиёд, бо истифодаи пойгоҳҳои бузургу ғании захираҳои иттилоотӣ алоқаманд мушаххас дошта метавонад. Дар баробари ин, дар заминаи суштасавии суръати рушди умумии иқтисодӣ, телекоммуникатсия тамоюли мусбати умумии нишондиҳандаҳоро дар самти рушди саноат нишон медиҳад, ки айни замон кишвари мо дар масири такмил ва рушди босуръати он қарор дорад. Аз ҳамин хотир қайд намудан мумкин аст, ки омили инқилобии рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи алоқа ва телекоммуникатсия буда метавонад. Дар сурати ба даст овардани даромади соҳа ва азнавтасимкунии он дар миқёси дигар соҳаҳои иқтисодиёт, хусусан саноат имконият ба миён меояд, ки он ҳамчун пойгоҳи эътимоднок ва ояндадори иқтисодиёти миллӣ рушд намояд.

Ҳангоми таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ асоснок шудааст, ки соҳаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ соҳаи муҳими иқтисодиёти миллӣ буда, ба он намудҳои гуногуни хизматрасонӣ дохил мешаванд ва он муттаҳидкунандаи шохҳои васеи субъектҳои иқтисодӣ дар зинаҳои макро- ва микроиқтисодиёт мебошад. Инчунин, дар раванди таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ мавқеи иштирокчиёни он ҷиҳати тақомули минбаъдаи бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ муайян карда шудааст.

Гарчанде вазифаи асосии механизми иқтисодӣ омӯзиши талаботи аҳоли ва иқтисодиёт ба хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мебошад. Дар шароити имрӯза даҳлати давлатӣ ба татбиқи хизматрасониҳои электронӣ танҳо дар асоси низомҳои муқарраршудаи қонунгузорӣ ба роҳ монда шудааст. Аз ин рӯ, мо такмили низоми муқаммалӣ идоракунии соҳаи хизматрасонии электрониро дар асоси истифодаи усулҳои муосири коршиносӣ, амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ ва технологияҳои рақамӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ ояндадор меҳисобем.

Барои ҳалли монетаи ҷойдошта мо дар раванди таҳқиқот миёни аҳолии ҷумҳурӣ пурсишномаи сотсиологӣ ташкил намудем, ки қаноатмандии онҳо аз соҳаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ бо дарназардошти арзёбии қобилияти пардохтпазирии аҳоли ва даромади оилаҳо вобаста ба ҷои истиқомат муқаррар карда шудааст.

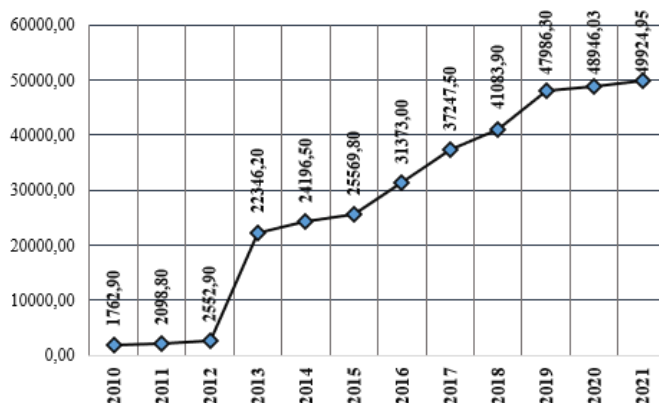
Тибқи таҳлилҳои созмонҳои иқтисодӣ, молиявии байналмилалӣ, агар фарогирии аҳоли бо интернетӣ фарохмач 10% афзоиш ёбад, рушди иқтисоди кишвар боз 1,4% афзоиш хоҳад ёфт. Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди идоракунии давлатӣ, хизматрасонӣ ва дигар соҳаҳо имкониятҳои васеъ дорад. Дар сурати мавҷуд набудани дастрасии кишвар ба баҳр, иқтисоди рақамӣ барои рушди соҳаи ватанӣ замина фароҳам меорад. Ба вучуд овардани ихтисосҳои замонавӣ дар самти барномасозӣ, таҳия, коркарди механизми самаранок барои аҳолии дар минтақаҳои дурдаст истиқоматкунанда, татбиқи барномаҳои электронӣ, қори фосилавӣ бо ташкилоти кишварҳои хориҷӣ шартҳои муҳими васеъсозии фазои рақамикунонӣ, рушди иқтисодиёти миллӣ ва такмили низоми хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мебошад, ки ба истифодаи афзорҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ така менамояд. Аз тарафи дигар истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ дар ин бахши иқтисодиёти миллӣ боиси истифодаи оқилонаи захираҳо гардида иқтисодиёти миллӣ бо роҳи такмили низоми пешниҳоди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ хусусан дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт пеш меравад.

Ҷадвали 1.– Нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ барои таҳияи амсилаи иқтисодӣ – математикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2008-2021[4, С. 310.; С. 315.; С. 330.;С. 333.; С. 325.; С. 341.].*

Нишондиҳандаҳо		Солҳо										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
i	Шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ (ҳаз. нафар)	6,94	6,07	6,20	6,32	6,53	7,54	8,00	8,49	9,00	6,29	6,85
hii	Шумораи истифодабарандагони интернет (ҳаз. нафар)	6433	7548	8864	12392	13084	14635	16242	22519	23475	25148	29473
ha	Шумораи аҳоли (ҳаз. нафар)	7251,00	7417,00	7621,00	7807,00	7987,00	8161,00	8352,00	8551,00	8743,00	8931,00	9127,00
o	Сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %)	9,00	10,00	12,00	16,00	16,00	18,00	19,00	33,00	27,00	28,00	32,00
a	Даромади аҳоли, ҳамагӣ (млн. сомонӣ),	1321,00	1490,60	1762,90	2098,80	2552,90	22346,20	24196,50	25569,80	31373,00	37247,50	41083,90
kh	Соҳаи хизматрасонӣ (млн. сомонӣ)	7744,30	9673,50	11127,10	12759,70	15737,70	18289,20	18988,00	19972,00	20359,30	25049,70	26111,40
aka	Даромад аз фаъолияти саноати корхонаҳои алоқа (мувофиқан бо нархҳои амалии соҳа, млн. сомонӣ)	108,30	89,60	103,50	102,10	123,40	126,00	113,50	126,00	211,60	248,30	263,10
ia	Сабди истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК	0,50	0,52	0,56	0,59	0,60	0,61	0,68	0,72	0,75	0,79	0,85

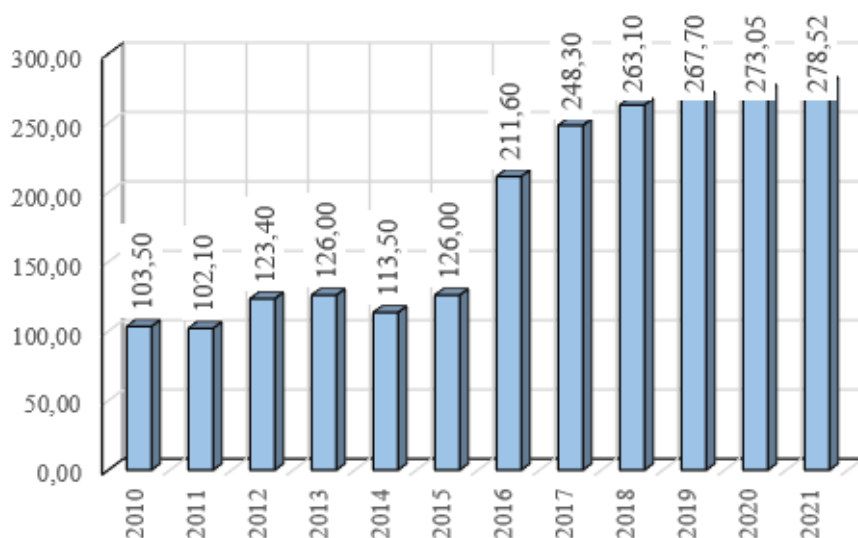
***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Натиҷаҳои ҳосилшуда имконият медиҳанд, ки аҳамияти илмӣ ва амалии таҳлили анҷомдодашуда дақиқ баҳодихӣ карда шаванд. Дар идомаи таҳқиқот роҷеъ ба мушкилоти ҷойдошта тавсияҳои дақиқ оид ба рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ироа карда шаванд. Таҳқиқоти мазкур бо дарназардошти даромади аҳоли, ки омили муҳими истифодаи васеи хизматрасониҳои электронӣ мебошад, гузаронида шудааст (расми 3).

Расми 3 – Даромади аҳоли дар давоми солҳои 2010-2021, млн. сомонӣ

Бояд қайд намуд, ки омили даромади аҳоли дар рушди сохтори бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ хело калон мебошад. Аз ҳамин хотир дар тақсимбандии минбаъдаи он бояд ба хароҷот ҷиҳати дастрасӣ ба хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ унсури нав ворид карда шавад. Барои ҳамин дар давраи таҳлиلى муайян карда шудааст, ки яке аз омилҳои мутаассир ба рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ин даромади аҳоли ба ҳисоб меравад. Мувофиқи таҳлили анҷомдодашуда сохтори даромади аҳоли дар тамоми давраҳои таҳлил ба андозаи 28,33 маротиба (2021/2010) тағйир ёфтааст. Дар таносуб ба шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ бошад дар ҳамин давра тағйирот 18,03 маротиба мебошад. Дар сурати афзоиш ёфтани даромади аҳоли талабот ба истифодаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ боло меравад. Аз дигар нуктаи назар, таъсири ин раванд боиси зиёдшавии даромади корхонаҳои дар соҳа амалкунанда, хусусан корхонаҳои соҳаи алоқа мегардад. Дар суртаи таҳлили даромади аҳоли ва таносуби афзоиши даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа дарк менамоям, ки сол аз сол даромади ин шакли корхонаҳо зиёд шуда истодааст. Дар идома динамикаи афзоиши даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа пешниҳод карда мешавад (расми 4).

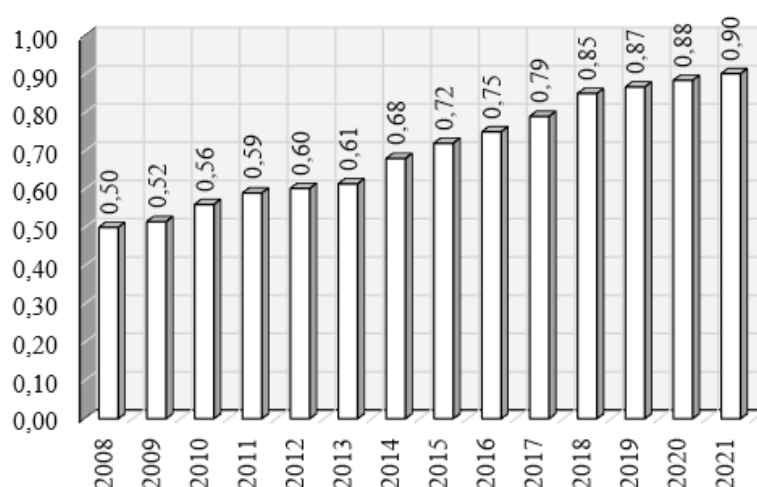

Расми 4 – Динамикаи афзоиши даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа (бо нархҳои амалии мувофиқи солҳо), млн. сомонӣ

Таҳлили расми 8 нишон медиҳад, ки даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа дар давоми солҳои таҳлилӣ 2,69 маротиба тағйир ёфта, дар соли 2021 он 278,52 млн. сомонӣ буд.

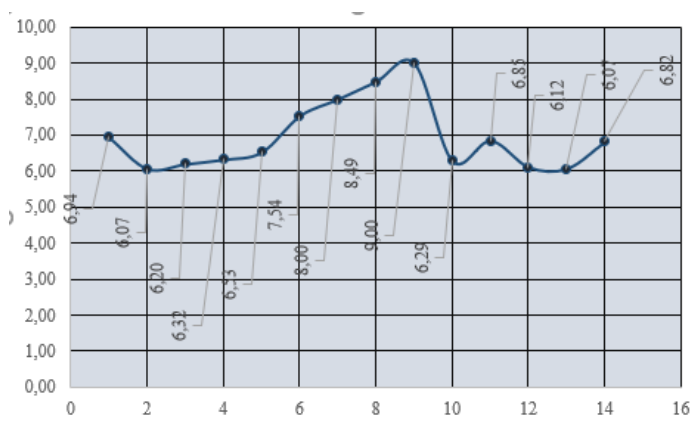
Аз дигар нуктаи назар, даромади аҳолиро василаи муҳими ташаккули шумораи истифодабарандагони бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ номидан мумкин аст. Таҳлили воқеии таркиби даромади аҳоли нишон медиҳад, ки дар баробари зиёдшавии даромад талабот ба хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ зиёд мешавад. Дар соли 2021 ҳиссаи умумии истифодабарандагони алоқаи мобилӣ 63%-и аҳолиро ташкил меод. Ин нишондиҳанда дар соли 2008 ҳамагӣ 8 фоиз буд. Дар ин ҳолат мушоҳида намудан мумкин аст, ки зиёдшавии шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ нисбат ба даромади аҳоли дорoi таносуби мусбат мебошад.

Дигар омил сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК, ки чузъи асосиаш хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ аст, мебошад. Дар расми навбати сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2021 оварда мешавад.

Расми 5 – Сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК, солҳои 2008 - 2021

Аз расми 5 бармеояд, ки Сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК н дар соли 2021 ба 0,90 воҳид мебошад. Тамоюли афзоиши сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК дар давоми солҳои таҳлилӣ гуногун буда дар соли 2021 нисбати соли 2008 тағйирот 0,40 нишондиҳанда аст.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Расми 6 – Шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ, солҳои 2008 - 2021

Акнун, дар идомаи таҳқиқот масоили амсиласозии иқтисодӣ - математикӣ рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Барои асоснок гардидани натиҷаи кори амсилаи таҳлили коррелятсионӣ анҷом дода мешавад (ҷадвали 2)

Ҷадвали 2 - Матритсаи зарибии коррелятсионӣ*

	Y_i	S_{hii}	Sha	So	D_a	S_{kh}	D_{aka}	S_{ia}
Y_i	1,0000							
S_{hii}	0,0226	1,0000						
Sha	-0,2583	0,4173	1,0000					
So	0,1142	0,9817	0,3985	1,0000				
D_a	0,0856	0,9695	0,3981	0,9399	1,0000			
S_{kh}	-0,0799	0,9765	0,4602	0,9429	0,9620	1,0000		
D_{aka}	-0,1372	0,9393	0,3983	0,8722	0,9233	0,9186	1,0000	
S_{ia}	0,0230	0,9951	0,4012	0,9691	0,9711	0,9722	0,9410	1,0000

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки омилҳои зерин: Y_i - шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ (ҳаз. нафар), S_{hii} - шумораи истифодабарандагони интернет (ҳаз. нафар), Sha - шумораи аҳоли (ҳаз. нафар), So - сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %), D_a - даромади аҳоли, ҳамагӣ (млн. сомонӣ), S_{kh} - соҳаи хизматрасонӣ (млн. сомонӣ), D_{aka} - даромадаз ҷаъбаҳои асосии корхонаҳои алоқа (мувофиқанбонархҳои амалии соҳа, млн. сомонӣ), S_{ia} - сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК ба рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ таъсири амиқ мерасонанд.

Дар идомаи таҳқиқ амсиласозии математикию иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ таҳия карда мешавад. Барои гузаронидани таҳлили регрессионӣ ҷадвали намуни зерин таҳия карда мешавад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳо барои гузаронидани таҳлили регрессионӣ*

Солҳо	Воҳиди мантиқии омилҳо							
	Y_i	S_{hii}	Sha	So	D_a	S_{kh}	D_{aka}	S_{ia}
2008	6,94	643256,00	7251,00	9,00	1321,00	7744,30	108,30	0,50
2009	6,07	754754,00	7417,00	10,00	1490,60	9673,50	89,60	0,52
2010	6,20	886429,00	7621,00	12,00	1762,90	11127,10	103,50	0,56
2011	6,32	1239235,00	7807,00	16,00	2098,80	12759,70	102,10	0,59
2012	6,53	1308449,00	7987,00	16,00	2552,90	15737,70	123,40	0,60
2013	7,54	1463480,00	8161,00	18,00	22346,20	18289,20	126,00	0,61
2014	8,00	1624244,00	8352,00	19,00	24196,50	18988,00	113,50	0,68
2015	8,49	2251871,00	8551,00	33,00	25569,80	19972,00	126,00	0,72
2016	9,00	2347477,00	8743,00	27,00	31373,00	20359,30	211,60	0,75
2017	6,29	2514763,00	8931,00	28,00	37247,50	25049,70	248,30	0,79
2018	6,85	2947279,00	9127,00	32,00	41083,90	26111,40	263,10	0,85
2019	6,12	3219255,00	9313,00	35,00	47986,30	33700,40	267,70	0,87
2020	6,07	3346720,00	98514,00	37,20	48946,03	34374,41	273,05	0,88
2021	6,82	3471890,00	10000,00	39,00	49924,95	35061,90	278,52	0,90

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.9.

Додашудаҳои дар боло овардашуда (ҷадвал 3) имконият медиҳад, ки дар идома таҳлили

регрессионӣ анҷом дода шавад.

Дар таҳқиқот мавқеи асосиро ошкорсозии равандро, ки ба рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ бо истифодаи амсилаи иқтисодӣ-математикӣ, кӯмак мерасонанд мавриди омӯзиш қарор дода шудааст:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + \dots + a_nX_n, \quad (1)$$

ки дар ин ҷо Y_i - шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ (ҳаз. нафар), S_{hii} - шумораи истифодабарандагони интернет (ҳаз. нафар), S_{ha} - шумораи аҳоли (ҳаз. нафар), S_o - сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %), D_a - даромади аҳоли, ҳамагӣ (млн. сомонӣ), S_{kh} - соҳаи хизматрасонӣ (млн. сомонӣ), D_{aka} - даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа (мувофиқанбонархҳои амалии соҳа, млн. сомонӣ), S_{ia} - сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК **омилҳоро** ифода мекунанд.

Барои гузаронидани таҳлил ба амсилаи панҷомила рӯй меорем. Вобаста ба иттилооти омории дар ҷадвали 3 дарҷгардида ҷадвали 4-ро матраҳ месозем.

Ҷадвали 4.

Коэффитсиентҳои регрессия ва баҳодиҳии омории амсилаи бисёромила*

Нишонидиҳандаҳо	Коэффит- сиентҳо	Хатогии стандартӣ	t- омор	P- қимат
Y_i - бурриш	-18,670	20,119	-	0,4059
Шумораи истифодабарандагони интернет (ҳаз. нафар), S_{hii}	0,0000	0,0000	0,6154	0,5716
Шумораи аҳоли (ҳаз. нафар), S_{ha}	0,0058	0,0034	1,6830	0,1677
Сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %), S_o	-0,0675	0,2259	-	0,7800
Даромади аҳоли, ҳамагӣ (млн. сомонӣ), D_a	0,0001	0,0000	1,7763	0,1503
Соҳаи хизматрасонӣ (млн. сомонӣ), S_{kh}	-0,0004	0,0002	-	0,0573
Даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа (мувофиқанбонархҳои амалии соҳа, млн. сомонӣ), D_{aka}	-0,0173	0,0149	-	0,3113
Сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК, S_{ia}	-27,1381	22,5670	-	0,2955

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

$$Y = -18,670 - 0,000X_1 + 0,0058X_2 - 0,0675$$

(2)

$$+ 0,0001 - 0,0004 - 0,0173 - 27,1381$$

Дар асоси таҳлили амсилаи мазкур ва нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 Y_i - шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ (ҳаз. нафар), S_{hii} - шумораи истифодабарандагони интернет (ҳаз. нафар), S_{ha} - шумораи аҳоли (ҳаз. нафар), S_o - сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %), D_a - даромади аҳоли, ҳамагӣ (млн. сомонӣ), S_{kh} - соҳаи хизматрасонӣ (млн. сомонӣ), D_{aka} - даромад аз фаъолияти асосии корхонаҳои алоқа (мувофиқанбонархҳои амалии соҳа, млн. сомонӣ), S_{ia} - сабади истеъмоли аҳоли аз ҳисоби истифодаи хизматрасониҳои ТИК ба ҳулосаи зерин омадан мумкин аст, ки омилҳои зерин S_o , S_{kh} , D_{aka} , S_{ia} таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ҳаминҷо ба ҳулосаи дақиқ омадан мумкин аст, ки омилҳои зикргардида танҳо ва танҳо дар оянда метавонанд аз ҳисоби рушди соҳаи телекоммуникатсия ба роҳ монда мешавад. Эътимоднокии ҳулосаи бадастомада аз рӯйи амсилаи панҷомила ва мувофиқи коэффитсиенти детерминатсия 0,89 ё 89 фоизро ташкил медиҳад.

Таҳлилҳои дисперсионӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои қиммати регрессия барои тағйири параметрҳои ҳолати бозор мувофиқ мебошанд. Омилҳои мутаассир дуруст ва дар асоси таҳлили коршиносӣ анҷом дода шудааст. Инчунин, қайд намудан зарур аст, ки барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ намудҳои гуногуни амсилаи иқтисодӣ - *математикиро* истифода бурдан мумкин аст.

Ба андешаи мо бояд барои рушди устувори бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ масъалаи зерин мавриди назар карда шавад, ки ба ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад.

- ❖ тақмили заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалии хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ;
 - ❖ ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ барои бунёди инфрасохтори зарурӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар сатҳи миллий ва минтақавӣ (аз ҷумла Digital CASA);
 - ❖ пешниҳоди хизматрасониҳои тичоратӣ ва маиши тариқи имкониятҳои хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ;
 - ❖ тайёр кардани кадрҳо дар соҳаи ТИК ва фароҳам овардани заминаҳои рушди шуғли фосилавӣ, аз ҷумла барои занон, маъҷубон ва дигар табақаҳои осебпазири ҷомеа дар асоси саводнокии рақамӣ;
 - ❖ кашидани хатҳои баландсифати нахи-оптикий дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ ва таъмини интернетӣ баландсуръат бо нархи дастрас;
 - ❖ татбиқи лоиҳаи «Шаҳри беҳатар» дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, инчунин татбиқи он дар соҳаи низомӣ назорати ҳаракат дар роҳҳои дохилишаҳрӣ.
- Барои рушди устувор пайдо намудани бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ зарур аст, ки нишондиҳандаҳои асосӣ ва хусусиятҳои тарофаи хизматрасониҳои алоқаи мобилиро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

АДАБИЁТ:

1. Алимова М.А. Государственная политика в сфере информационных коммуникаций / М.А. Алимова // Вестник Таджикского государственного национального университета (научный журнал) Душанбе: «Сино» - С.75-81
2. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М. С. Масъалаҳои мубрами рушди тичорати электронӣ /С. Зайнудинов, Ф.Т., Шамсов М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2023. - № 2-2(45). - С. 60 - 68.
3. Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ.Н. Машокиров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 2 (31). С. 22-29.
4. Оморҳои солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2015. – С. 310.; 2016. – С. 315.; 2017. – С. 330.; 2018. – С. 333.; 2019. – С. 325.; 2020. – С. 341.
5. Ҳасанова М.И. Баъзе масъалаҳои тичорати электронӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.И. Ҳасанова //Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 134-141.
6. Ҷурабоев Ғ.,Тулиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тулиев М.С., Ҷурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020.№3(32). С. 124-133.
7. Alimova M.Organizational and economic foundation of improving the quality of mobile communication services in the conditions of digitalization of the economy of the republic of Tajikistan / M. Alimova//Journal of Data Acquisition and Processing Vol. 38 (2) 2023 4432 Journal of Data Acquisition and Processing Vol. 38 (2) 2023 4430 ISSN: 1004-9037 <https://sjcjcyl.cn/> DOI: 10.5281/zenodo.777479

Маълумот дар бораи муаллифон:

Тулиев Мухаммадулло Сарварович – кандидат *экономических наук* Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992939000446. Email: mukhammad.ali.82@mail.ru.

Алимова М.А.

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ: МУАМОҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ

Ҷорикунии технологияҳои рақамӣ, асоситарини рушди устувори иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Рақамикунонии иқтисодиёт бароитаъсиси модели нави рушди иқтисодӣ буда, барои шуғли пурраи аҳоли мусоидат менамояд.

Аз ҳамин сабаб барои Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон(минбаъд -Концепсия) дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2019, №39 «Дар бораи чамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019» таҳия гардидааст.

Бо кор таъмин будани аҳоли шартҳои зарурии такрористеҳсолкунии маҳсулотмебошад, ки дараҷаи зиндагонии одамон ба он вобаста аст. Қувваи кори чӣхати муҳимми тараққиёти ҷамъиятии инсонро нишон медиҳад. Истифодаи самаранокии меҳнат ба шуғли пурраи аҳоли ва омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ вобаста аст. Якҷанд мафҳумҳои шуғл мавҷуданд:

- истеҳсолӣ;
- пурра ва нопурра;
- озодинтихобшуда;
- пинҳонӣ,мавсимӣ ва давравӣ.

Шуғли пурра ин таносуби байни талабот ва пешниҳоди қувваи кори мебошад, ва онҳое, ки ба ҷои кори ниёздоранд бо кор таъмин карда мешаванд.

Шуғли озод интихоб шуда ҳуқуқи худӣ коргар барои ихтиёрдорӣ қобилияти меҳнати худ мебошад, яъне. Худӣ шахс дар байни кор ва мустақилият интихоб карда, аз ҷалби маъмури ба меҳнат даст кашад.

Шуғли нопурра шуғлест, ки дар он танҳо як қисми аҳолии ғайрӣ ба меҳнати ғайриданокӣ ҷамъиятӣ машғул аст.

Шуғли мавсимӣ ғайрияти давра ба давра ғайриданокӣ ҷамъиятии аҳоли бо назардошти хусусиятҳои иқлим мебошад. Шуғли даврӣ ивазкардани давраҳои кор бо давраҳои истироҳатро дар бармегирад, яъне, усулибахш (усули вахтавӣ).

Шуғли пинҳонӣ шуғлест, ки дар он қисми муайяни одамон бо ғайрияти меҳнати машғуланд лекин дар ягон сохтори ҳукумати аз қайд нагузаштанд.

Дар давраҳои муосир шаклҳои нави меҳнат ба вуҷуд омаданд. Ба он кор дар хона, кори муваққатӣ дохил мешавад. Чунин машғулияти меҳнатӣ шуғли ғайри тиҷоратӣ кормандон мебошад. Шуғли ғайри стандартӣ шуғлро бо соатҳои тағйирпазир, ҳафтаи кори фишурда дар бар мегирад. Шуғли ғайри оддӣ ин шуғли марбут ба авазӣ иҷтимоии коргарон мебошад. Инҳо коргарони мустақилона ва аъзоёни оила мебошанд,ки ба онҳо ёрӣ мерасонанд. Дар кор бо корҳои ғайристандартӣ ва ташкили меҳнат: кори хонагӣ, кори нопурра. Шаклҳои ғайри оддӣ шуғлҳои ҷои кори муқаррариро, махсусан дар ҳолатҳои бӯҳронӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи одамон иваз мекунад.

Шуғли ғайри муқаррарӣ инчунин кори фосилавиро дар бармегирад.

Хусусияти он дар он аст, ки амалиётҳои гуногун дар масофаи дур аз ҷойе, ки натиҷа лозим аст ва одатан дар онҳо ин амалиётҳо иҷро карда мешаванд. Дар баробари ин, корманд дар хона, балки дар маркази коллективии хизматрасонии алоқа, ки дар наздикии воқеъ аст, кор мекунад, яъне берун аз идора кор мекунад.

Боистифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ амалиёти хидматрасонӣ ба мизочон аз офис ба ҳар минтақа интиқол дода мешавад. Ин ба тағйирёбии бозори меҳнат таъсир расонд, биржаҳои электронии меҳнат фаъолона ташаккул меёбанд.

Аз ҳамин сабаб дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 қайд карда шудааст, “густариши раванди рақамикунории иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунории босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди нерӯи инсонӣ афзалиятдода, дар ин замина рушди устувору сифатноки иқтисоди миллиро таъмин намояд.

Аз ҷумла дар панҷсоли минбаъда рушди миёнасолони иқтисодиёт дар сатҳи на кам аз 7 фоиз ва ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли, бодарназардошти то 11 миллион нафар афзоиш ёфтани шумораи оқинони кишвар, боядто 2 баробар зиёд карда шавад”.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути раванди ҷаҳонишавӣ, рушди шаклҳои шуғл ба тавсеаи бозори меҳнат мусоидат менамояд. Технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ ба сатҳи наврасида, боиси тағйири бозори меҳнат мегардад. Ҷаҳонишавӣ, ташаккули корпоратсияҳои байналмилалӣ, рушди савдои ҷаҳонӣ ва бозорӣ, рушди технологияҳои нав, тақсимои байналхалқии меҳнат боиси зарурати ташаккули шаклҳои нави шуғл гардид.

Захираҳои интернетӣ ва иттилоотӣ- коммуникатсионӣ- асоси шуғли фосилавӣ мебошад.

Пайдоиши интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули фаҳмиши нави бозори меҳнат ва шуғл фаъолияти дурдаст мусоидат намуда, ба ҷомеа як навъи шуғл- шуғли фосилавию пешниҳод менамояд.

Ин ба манфиати ҳамҷавононе, ки фаъолияти меҳнатиро нав оғоз мекунанд, занон, бекорон, соҳибкороне, ки ба ҷорӣ намудани технологияҳои нав тавачҷӯҳдоранд, таъсир мерасонад.

Аммо, ҳама намуди хидматҳои алоқа ва мубодилаи маълумот, дастрасии фосилавӣ ба иттилоот ба шумо имкон медиҳад, ки тағирот ва фароҳамовардани имкониятҳои иловагӣ барои ташкили кор ва корҳои хонагӣ дар хона. Корҳои дурдаст ба чунин намудҳо тақсим мешаванд:

1. Вазифаи хонагӣ: баонкори душвор дар хона дохил мешавад. Ин корро одатан занҳо анҷом медиҳанд. Музди меҳнат дар ин маврид ба ҳаҷми кори иҷрошуда вобаста аст. Ҳангоми анҷомдодани ин намуди фаъолият байни корфармо ва корманд шартномаи меҳнатӣ баста мешавад, ки дарон режими кор ва пардохти музди кори иҷрошуда муайян карда мешавад.

2. Озод: ин корест, ки ба таври фосилавӣ, даркомпютер, дар ҷои кор иҷро карда мешавад.

3. Корманди озод (фриланс), ки берун аз ҳайати кормандони ширкат аст, метавонад дар як вақт фармоишҳои муштариёни гуногунро иҷрокунад. Моҳияти фриланс азониборатаст, ки ташкилот ё шахсеро барои иҷрои кори муайян, бе қайди давлатӣ ба кор қабул мекунад. Фриланс хидматҳои худро тавассути интернет, таблиғоти рӯзномаҳо, бо истифода аз пайваستҳои шахсӣ пешниҳод мекунад. Вай метавонад кори худро дар вақти дар кишвари дигар, дар шаҳри дигар анҷом диҳад, аммодаридораи фармоишгар низ метавонад коркунад. Бо рушди интернет фриланс васеъпаҳншуд, якқабати устувори одамоне пайдо шуд, ки аз кори дурдаст пул кор мекунанд. Ин намуди фаъолият дар байни ҳуқуқшиносон, тарҷумонҳо, рассомон, меъморон, тарроҳон, барномасозон, копирайтинг ва муҳандисон маъмуласт.

Намудҳои маъмултарини кор барои фриланс инҳоянд: а) копирайтинг (кор бо матн) - як фриланс барои вебсайтҳо мақолаҳо менависад. Вай ба воситаи биржаҳои махсус мизоҷонро ҷустуҷӯ карда, дар мавзӯи додашуда мақолаҳо менависад. Навиштан (коркарди матнӣ ягон каси дигар) - корманд матнӣ дар сайт нашршударо ислоҳ ва тафтиш мекунад; б) Веб-дизайн - вазифаи веб-дизайнер аз он иборат аст, ки вебсайтҳоеро таҳия ва тарҳрезӣ кунанд, ки барои истифода кулай ва гуворо бошанд.

Онҳо инчунин метавонанд графикаро дар бозиҳо ва барномаҳо таҳия кунанд; в) барномасозӣ як намуди дигари корест, ки дар байни одамон, ки кори дурдастро афзалтар медонанд, маъмул аст. Онҳо барномаҳо эҷод мекунанд. Барномасозӣ бо тарҳрезии веб зич алоқаманд аст. Ин намуди шуғл барои модарони ҷавон ва одамони дорой ҳаракати маҳдуд мувофиқ аст. 4.Кори дурдасти мобилӣ: ин намуди шуғл ба фриланс хеле монанд аст. Фақат бо он фарқ мекунад, ки вай дар ҷои кор иҷро карда намешавад. Намунаи ин гуна корҳо намоёндагии фуруш дар ҷои зист мебошанд. Ин аз он шаходат медиҳад, ки ин намуди фаъолият фоидаи калон медиҳад. Пеш аз ҳама, инҳо мебошанд: а) графикаи кори озод, вале дар айни замон натиҷаи фаъолияти кори оиди лоиҳа муайян карда мешаванд; б) сарфаи вақти дар роҳ ба кор ва бозгашт сарфшуда; в) пасандозҳои молиявӣ (хӯрок, сафар, либоспӯшӣ); г) имконияти ба даст овардани пули иловагӣ, гирифтани кори иловагӣ аз дигар ширкатҳо, зеро корфармо қобилияти назорат кардани шуморо надорад.

Вале дар ин гуна кор камбудҳои низ мавҷуданд: а) алоқа надоштан; б) даромади ноустувор; в) набудани кафолатҳои иҷтимоии меҳнат; г) аксар вақт ин гуна корҳо аз руи графикаи озод, аз ҷумла кор дар рӯзҳои истироҳат ва ид сурат мегиранд. Бо мақсади мусоидат ба ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Паёми Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз 21.12.21 сол Консепсияи рушди шуғли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, инчунин, барномаҳои миёнамуҳлати татбиқи он қабул ва амали карда мешаванд. Вобаста ба ин, то соли 2026 шахрвандони аз 18-сола болоро, ки касбу ҳунар надоранд, ба касбу ҳунаромӯзӣ ҷалб карда, ҷиҳати саросар соҳибкасб гардидани аҳолиҷораҳо андешида шавад. Дар панҷ соли оянда як миллион нафар шахрвандони кишвар бояд соҳибкасб гардонидани шаванд.

Хулоса. Муаммои бо кор таъмин намудани аҳоли масъалаи асосӣ дар иқтисоди бозор мебошад. Кори дурдаст ба ҳалли самарабахши муаммоҳои иқтисодӣ ёймерасонад. Муаммои ҷори намудани ин гуна фаъолиятҳои меҳнати дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон истодааст. Бӯҳрони иқтисодӣ, давраи бемории сироятии COVID-19 ҳамагуна шаклҳои шуғл ба бозори меҳнат таъсири манфӣ расонд.

Масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли дар назди давлати мо истодааст, ки он бо ҷалб намудани одамон ба фаъолияти меҳнатива эҳтиёҷоти онҳо ба кор алоқаманд аст. Ҳоло дар бозори меҳнат шуғли ғайрирасмӣ вуҷуд дорад. Як қатор меҳнаткашон даромадҳои молиявии худро пинҳон медоранд. Ин ба иқтисодиёти давлат таъсири манфӣ мерасонад. Корфармоён аз коргароне, ки расман бо кор таъмин нестанд, андоз наменсупоранд, ки ин метавонад боиси пешравии бӯҳрони иқтисодӣ гардад. Барои ташаккули бозори меҳнат барои коҳиш додани шумораи аҳолии ғайрирасмӣ шуғл ва танзими бозори меҳнат ҷораҳо андешида шаванд.

Давлат бояд бозори меҳнатро барои шуғли дурдаст инкишоф диҳад, агар ба назар гирифта шавад, ки корфармоён ва коргарон бештар ба воситаи интернет кор карданро афзалтар медонанд. Кори дурдаст ба иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Ин намуди фаъолият метавонад сатҳи бекориро коҳиш диҳад. Шуғл ҷузъи муҳими иқтисодиёти кишвар буда, ҳалли он имкон медиҳад, ки иқтисодиёти давлатро самаранок инкишоф диҳед. Бинобар ин омӯзиши интернет ҳамчун омилҳои шуғл ва равандҳои ҷалби кадрҳо ҳамчун сарчашмаҳои ҷойҳои корӣ ва ҳамчун меҳнат як ҷузъи муҳими таҳлили тағиротест, ки ба рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини ҳамкориҳои самарабахши байни коргарон ва корфармоён мусоидат мекунанд.

Адабиётҳои истифодашуда бо забони асли:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Чаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 23.12.2022 сол, саҳифаи 12.
2. Концепсияи иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст. Саҳифаи 1.
3. Базжина В.А., Цыганкова И.В., Никишина О.Ю. «Развитие нестандартных форм занятости в современной России. “Российское предпринимательство» - 2014.
4. Беляева М.Б. Особенности трудовых отношений в условиях дистанционной занятости // Управление персоналом – 2008 - №9
5. Болдин Г. Работа дистанционно: за и против. Г. Болдин // Директор информационной службы – 2013 - №03
6. Кветной Л.М. Дистанционные формы занятости за рубежом и в России (текст) Кветной Л.М. // Экономические науки – М., 2008 - №7 (44)
7. Кветной Л.М. Информационные и коммуникационные технологии как основа преобразования труда (текст) Кветной Л.М. // Мир новой экономики – М., 2007 – Пилотный
8. Правкина Я.Ю. Социологический анализ дистанционного труда как инновационной формы занятости современной молодежи // современные научные исследования и инновации. – Апрель 2012 - №4 URL: <http://web/snauka.ru/issues/2012/04/11168>
9. Работники на дому (электронный ресурс) – Режим доступа: <http://new-sebastopol.com/news/others/rabota-na-domu-privlekaet-vse-bolshee-chislo-soiskiteley>
10. Работа в Интернете фрилансером (электронный ресурс)
11. Беляева М.Б. Особенности трудовых отношений в условиях дистанционной занятости // Управление персоналом – 2008 - №9

Маълумот дар бораи муаллиф:

Фаёзова Маҳбуба Абдунасимовна - муаллимаи калони кафедраи назарияи иқтисоди ДИС ДДТТ дар ш.Хучанд

ҲИСОБКУНИҲОИ МУҲОСИБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР
СИСТЕМАИ АВТОМАТКУНОӢ

АННОТАТСИЯ: Ташкилоту муассисаҳои молиявии мамлакат имконият пайдо намуданд, ки аз маҳсулоти пешқадами компютерӣ, барномавӣ ва системаҳои коммуникатсионӣ истифода баранд. Дар технологияҳои коркарди ахбори тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аз пешомадҳо ва инкишофи воситаҳои техникӣ, барномавӣ ва навовариҳои калоне намоён гардидаанд. Масъалаҳои таҳия ва бунёдкунии системаҳои компютеронидашудаи коркарди ахбории истеҳсолот ва дар онҳо татбиқ намудани ҷойҳои кори автоматонидашуда дар мадди назари бисёр олимони назарияшинос ва кормандони амалиявӣ мебошад.

АННОТАЦИЯ: Финансовые организации и учреждения страны получили возможность использовать передовые компьютерные продукты, программное обеспечение и системы связи. В технологиях обработки новостей всех сфер общественной жизни, в зависимости от перспектив и развития технических и программных средств, стали заметны большие инновации. Вопросы разработки и построения автоматизированных систем обработки производственной информации и внедрения в них автоматизированных рабочих мест находятся в центре внимания многих ученых-теоретиков и практиков.

Калидвожа: Прогрессияи илмӣ, ахбори техникӣ, нишондиҳандаҳои нақшавӣ, дастгоҳӣ муҳосибӣ, дастури методологӣ, воситаҳои техникӣ.

Ключевые слова: научный прогресс, технические новости, показатели планирования, учетная техника, методическое пособие, технические средства.

Прогрессияи илм ва техника ба афзоиши тези ҳаҷми ахбори илмию техники ва мунтазам такмил ёфтани он мусоидат мекунад. Пурратар истифода бурдани ахбори илмию техники имконият медиҳад, ки муҳлат ва ҳарҷоти истеҳсол, аз худ қардан ва баровардани ҳелҳои нави маҳсулот қам ва сифати онҳо беҳтар қарда шаванд. Коэффисиенти баланди доимӣ будани маълумотҳои илмию техникӣ, пайдар паи мазмунӣ онҳо ин ҳели ахборро ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мекунад.

Дар рафти омӯхтани системаи ахбории қорхонаю иттиҳодияҳои истеҳсолии саноати сабуки ҷумҳури аниқ қарда шуд, ки ҳангоми тартибдиҳии маълумотҳои ҳисоботӣ, инчунин дар мавриди таҳлили фаъолияти ҳоҷагии қорхонаҳо нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва маводҳои солҳои гузашта васеъ истифода бурда мешаванд. Онҳо доими будани қимматҳо (ахбор), нишондиҳандаҳои нақшавӣ, маълумотҳои ҳисоботро нишон медиҳанд. Ин нишондиҳандаҳоро ҳангоми қор қардани ахбор барои гирифтани маълумотҳои гуногуни ҳисоботи борҳо истифода мекунанд. Ҷунин ахборро ба гурӯҳи алоҳида ҷудо қардан зарур аст. Дар вақти таҳлили фаъолияти ҳоҷагии қорхона ва е иттиҳодияҳои истеҳсолий саноати сабук маълумотҳои ҳисоботиро бо мавриди солҳои гузашта муқоиса мекунанд, дараҷаи тараққиёту қорхонаҳою иттиҳодияҳои истеҳсолии саноати сабук ва аз ҷиҳати техники мусаллаҳ будани онҳоро муайян намуда, суръати афзоиши маҳсулотбарорӣ, қамшавии арзиши аслии маҳсулотро ҳисоб мекунанд, ҳаракати техникую иқтисодӣ умуман қорхонҳоро нишон медиҳанд.

Автоматонии ҳалли масъалаҳои муҳосибӣ яке аз роҳҳои асосӣ такмилдиҳии системаи идорақунӣ қорхона мебошад. Фарқи ин система аз қоркарди дасти ахбори иқтисодӣ дар он мебошад, ки ин системаи идорақуниро, системаи омехта, яъне системаи одаму мошин меноманд. Ин дар худ элементҳои гуногуншаклро ба монанди, қормандони дастгоҳи идорақунии қорхона ва системаи қоркарди маълумотҳоро муттаҳид мекунонад. Инҳо аз воситаҳои техники барномаҳои қоркарди маълумот ва шахсони хизматрасонӣ ин система иборат мебошад. Элементҳои номбурда аз ҷиҳати ташкили бо ҳам якҷоя дар яке аз шӯъбаи алоҳидаи системаи идорақунӣ, ки онро ҳалли автоматонии ҳалли масъалаҳои

муҳосибӣ меноманд, яъне шӯъбаи муҳосибӣ ё ин ки шӯъбаи дар амал ҷорӣ намудани техникаи ҳисоббарор мебошад.

Хар як корхона ҳамин шӯъбаҳоро дорад. Масалан, дар баъзе корхонаҳо ин шӯъбаҳоро шӯъбаи системаи идоракунии автоматони менамоянд. Нақш дар яке аз ин шӯъбаҳо барои дар амал татбиқ намудани вазифаҳои ҳисобу китоби муҳосибии гуногун мебошад. Маркази ҳисоббарориро асосан корҳои техники мушкилеро иҷро менамояд, ки ин корҳо пеш аз ҳама, ба коркарди маълумотҳои ҳисобӣ китоби муҳосибӣ тааллуқ дорад. Барои коркунони дастгоҳи муҳосибӣ бошад, танҳо корҳои метадологӣ, назорати, вазифаҳои таҳлили ва ба ғайр аз ин боз вазифаи ташкил намудани ҳисоботи муҳосибӣ вогузошта мешавад. Дар баробари ин бояд нақши шӯъбаҳои дар боло номбаршударо аз нуқтаи назари иҷроиши вазифаҳои ҳисобу китоби муҳосибӣ, балки барои ҳалли масъалаҳои дигари иқтисодӣ низ сафарбар карда мешаванд. Ба ғайр аз ин бор, маркази ҳисоббарорӣ корҳои шӯъбаҳои дигари корхонаро низ иҷро менамояд.

Якҷоя иҷро намудани амалиётҳои муҳосибӣ, ки онро шӯъбаҳои гуногуни корхона иҷро менамоянд, ба он оварда мерасонад, ки хар як шӯъба вазифаҳои ба худ хосро иҷро менамояд.[3. с.73]

Дастгоҳи муҳосибон, бояд ҳамон корҳоро иҷро намоянд, ки он аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати ихтисоснокии мутахассисони ин соҳа дар ҷои аввал истад. Амалиётҳои боқимонда ба монанди амалиётҳои ҷамъоварии ахбор, бақайдгирӣ ирсол ва монанди ин амалиётҳоро дар шабақаҳои ҳисоббарор иҷро намоянд. Коркунони соҳаи ҳисобу китоби муҳосибӣ, бояд ба ташкили кори ҳисобу китоби муҳосибӣ ва назорату таҳлили иқтисодӣ ҷавобгар бошанд. Вазифаи асосӣ кормандон пеш аз ҳама бо маълумотҳои дақиқ таъмин намудани кормандони дигар мебошад.

Мавриди дар корхона ташкил намудани маркази ҳисоббарорӣ ва тақсим намудани вазифаҳо дар байни кормандони роҳбаркунонидан ин корхона ва ҳам муҳосибон, корҳои дар боло номбурда, танҳо бо розигии сармуҳосиб иҷро карда мешаванд. Ҳамаи корҳои дар МЭХФ ва шабақаҳои баъзе иҷрошавандаро ба ҷор гуруҳи ҷудо менамоянд: ба гуруҳи якум амалиётҳои ҷамъоварӣ, бақайдгирии маълумотҳои ибтидоӣ дохил менамоянд. Ин амалиётҳо автоматона иҷро карда мешаванд.

Гуруҳи дуҷуми бошад танҳо коркарди маълумотҳои ҳисобу китоби муҳосибӣро дар бар мегирад. Ба ҷунин амалиётҳо дохил мешаванд: қабул кардани ҳуҷҷатҳо, назорат кардани сабти дурусти маълумотҳо дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, гузаронидани маълумот аз ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ба барандагони мошини ва назорат кардан аз баъзе барандагони мошини, тартиб додани маълумоти зарурӣ барои ҳисобу китоби муҳосибӣ аз рӯи навишти хронологии он ва ба як системаи дурусти мошини дохил кардани онҳо, инчунин назорати қатъӣ аз болои ҳамаи ин амалиётҳо мебошад.

Гуруҳи сеҷум аз корҳои зерин ба монанди ба корҳои дастгоҳи муҳосибӣ супоридани маълумоти натиҷавӣ аз рӯи пурсиши онҳо, ки ин маълумот дар мошинаҳои ҳисоббарори кор карда мешаванд ва натиҷаи коркард дар ҳуҷҷатҳои мошини сабт кардашавандаро дар бар мегирад. [2. с.103]

Гуруҳи ҷорум бошад, амалиётҳои зеринро ба монанди доимо дар шакли актуалӣ нигоҳ доштани маълумотҳои меъёри, нигоҳ доштани маълумот дар барандагони мошини доимо аз болои онҳо назорат карданро дар бар мегирад.

Кормандони дастгоҳи муҳосибӣ дар шароити ташкил намудани системаи коркарди автоматонии муҳосибӣ вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

- ташкилию метадологӣ;
- назорату таҳлил;
- вазифаҳои ахбории коркунони дастгоҳи муҳосибӣ.

Дар амал татбиқ намудани вазифаҳои ташкили ва метадологӣ ҳалли масъалаҳои муҳосибӣ, системаи коркарди автоматонии маълумотҳо ҷунин корҳоро иҷро менамояд:

- сохтан ва дар амал татбиқ намудани ҷорабиниҳое, ки барои такмил ва дуруст ба роҳ мондани корҳои ҳисобу китоби муҳосибӣ ва дуруст ба роҳ мондани ҳисобӣ ҳоҷагӣ дар корхона ва шӯъбаҳои он;

- роҳбарии метод ва назорат аз болои кори шахсони вазифадори корхона, ки онҳо ба корҳои ҳисобу китоби корхона сару қор доранд;

- ёри расондан ба корҳои ҷамъиятӣ, ки маълумоти ҳисобу китоби муҳосибӣро барои муайян намудани захираҳои дохили ҳоҷагӣ корхона истифода мебаранд;

- роҳбарии метод ва дар амал ёри расонидан доир ба ташкил ва бурдани ҳисобу китоби муҳосибӣ дар шӯъбаҳои корхона, ки онҳо дар тавозуни алоҳида истодаанд, лекин ба корхонаи мазкур итоат намеkunанд;

- назорат аз болои тартиб додан ва дар сари вақт супоридани ҳисоботҳои ҷорӣ ва солони муҳосибӣ;

- ташкил ва гузаронидани аудити сармояи асосӣ маводҳои арзишнок, маблағҳои пулӣ, ҳисоббаробаркунӣ ва ӯҳдадорӣ маблағсупорӣ ба бучет ва дигарҳо;

- ташкил ва гузаронидани аудити молиявӣ ҳоҷагии корхона ва қисмҳои, ки дар тавозуни алоҳида истодаанд;

- тайёр намудани ҷорабиниҳо барои бартараф намудани норасиҳое, ки дар вақти аудит муайян карда мешаванд ва назорат аз болои иҷроиши ҷорабиниҳои тартибдошуда.

Принсипҳои технологияи коркарди гайримарказонии ахбори иқтисодӣ асосан бо роҳи ташкил ва амалкунии ҷойҳои қорӣ автоматонидашудаи муҳосибон татбиқ мешавад.

Автоматонии ҷои кори муҳосибон – ин ҷои кори истифодабаранда яъне муҳосиб мебошад, ки бо воситаҳои зарурӣ автоматонии иҷрои вазифаҳои вай ҷихозонида шудааст.

Автоматонии ҷои қор асосан барои ҳамон истифодабарандагон ташкил карда мешавад, ки онҳо соҳиби донишҳои амиқи соҳаи техникаи ҳисоббарор ва барномасозӣ намебошанд. Дар ин ҳолат таъиноти асосӣ ҷои қорӣ автоматоникунонидашуда ин коркарди тақсимоии ахбор дар ҷойҳои қорӣ мебошад, ки базаҳои маълумотҳои мувофиқи худро ҳамзамон ба базаҳои маълумотҳои дигар истифода мебаранд.

Маҷмӯи воситаҳои техникӣ ва барномавии автоматикунонии ҷои қор барои ҳар ин мутахассис маҳсусонида мешавад.

Ба ҷойҳои қорӣ автоматонидашудаи муҳосиб як қатор талаботҳои умумӣ пешкаш карда мешаванд, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

- мавҷудияти воситаҳои худӣ ахбор;
- имконияти қор дар речимҳои коркарди ахбор;
- иҷрои талаботҳои асосии эргономикӣ, тақсими оқилонаи вазифаҳо дар байни истифодабарандагон ва ғайраҳо;
- ҳосилнокӣ ва эътимоднокии баланди воситаҳои дар системаи ЧКА коркунанда;
- таъминоти барномавии бо масъалаҳои истифодабаранда мувофиқ;
- дараҷаи баландтарини автоматонии амалиётҳои меҳнатталаб.

ЧКА-и муҳосибон аз чунин унсурҳои сохтори тартиб ёфтааст:

Дар вақти ташкилкунии системаҳои компютерӣ ба тартибдиҳии раванди технологияи оқилонаи коркарди ахбор диққати муҳим дода мешавад. Раванди технологияи коркарди ахбор гуфта, маҷмӯи амалиётҳои технологияи бо ҳам алоқаманди табдилдиҳии ахборро мефаҳманд, ки аз лаҳзаи пайдоиш то ба лаҳзаи истифодабарии он иҷро карда мешаванд. [4. с.61-78]

Хангоми тартибдиҳии раванди технологи зарур аст, ки принсипҳои эътимоднокии амалкунии раванд, камгардонии хароҷотҳои моддӣ, меҳнатӣ ва вақти, таъмини бештари автоматонии амалиётҳо ва пайдарҳамии иҷроиши онҳо риоя карда шаванд. Бо баназардошти он ки истифодабаранда – иқтисодчӣ ҳисоббарор мебошад, раванди технологияи коркарди ахбори иқтисодӣ бояд ба ҳадди қофи сода бошад, амалиётҳои, ки истифодабаранда аз рӯи технология ба ҷо меорад, бояд пуртафсил ва дорои эзоҳотҳои аниқ бошанд.

Ҳамин тариг, му[имияти идоракуни таъмини ахбори баландсифат ва пурра ба [исоб меравад. Сифати ахбор дар арзиши он инъикос меёбад, яъне объекти идоракунӣ чӣ хел натиҷаи охири оварда метавонад ва дар бе[таршавии нишондиханда[ои натиҷавии фаъолияти он чи гунна нагш мебозад.

Дар шароити [озира мағсади асоси баланд бардоштани самаранокии исте[солоти ҳамбаста аз [исоби ҳамкориҳои сифати коркарди мошинии он чи гунна нагш мебозад. Яке аз натиҷа[ои самараноки сарфаи хароҷоти вагҳои кори, баланд бардоштани [осилнокии ме[нат мебошад. Баланд бардоштани [осилнокии ме[нат дар вагҳои истифодабарии натиҷаи автоматонии бисёр амалиёт[о ба даст меояд.

Нишондиханда[ои нисбатан боэътимоди самаранокии кор[ои ба[исобгирӣ ва [исоббарори паст намудани арзиши аслии ин кор[о . Ин арзиши аслиӣ дар шакли пули ифода меёбад. Самаранокии иқтисодӣ коркарди пешинаи ахбор бо ро[и мағоисакунии намуд[ои мухтасифи хароҷот, барои коркарди вариант[ои базавӣ ва лои[авӣ муайян карда мешавад. [1. с.53]

Хулоса. Ҳалли ин масъалаҳо дар доираи технологияи автоматони имконият меди[ад, ки сифати коркард дар шӯъбаҳои муҳосиботи корхонаҳо ва дар фаъолияти бонкҳо беҳтар гардад ва дараҳаи умумии кор[ои иқтисодӣ баланд бардошта шавад.

Адабиёт:

1. А.М.Абдуллаев, О.П.Загородник. «Информационные системы и структуры данных».-Ташкент, 1996.
2. Рахимов З.А. Совершенство управления производства с использованием вычислительной техники.-Душанбе: «Ирфон», 1995.
3. Рахимов З.А. «Информационно-технологические процессы в экономике».-Душанбе: «Сино», 1996.
4. Рахимов З.А. «Информационные системы в экономике».-Душанбе, 2003.
5. Рахимов З.А. «Экспертные системы и системы управления базами данных» - Душанбе, 2003.
6. Г.А. Титоренко Автоматизированные информационных технологии в экономике. Москва-Юнити 2002.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Фозилова Мухайё Исмоилджонова - н.и.у., омӯзгори кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ДДБ ба номи Н.Хусрав , mukhay.fozilova@bk.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ БАНКОВСКОЙ ЭКОСИСТЕМЫ

Аннотация. В современном мире рынок финансовых услуг стал все более динамичным и совершенствоваться с каждым днем. Быстрое развитие технологий и изменение потребительского поведения привели к появлению новых платежных инструментов, которые максимально удовлетворяют потребности современного человека. В данной статье рассматривается актуальная тема современных платежных инструментов и тенденций их применения в мировой практике.

Ключевые слова: доступ, пользователи, платежные инструменты, цифровые технологии, банковские продукты, электронные деньги, электронные кошельки.

В современном мире, где цифровые технологии играют все более значимую роль в нашей повседневной жизни, банковская сфера также не может оставаться в стороне. Цифровизация банковских продуктов становится неотъемлемой частью формирования современной банковской экосистемы.

Банки стремятся удовлетворить потребности и ожидания своих клиентов, предлагая им удобные и инновационные способы взаимодействия. Одним из важных направлений развития становится использование цифровых технологий для улучшения банковских продуктов и услуг.

Первое, что представляется вниманию, когда говорим о цифровизации банковских продуктов – это возможность осуществлять операции удаленно. Клиенты могут совершать платежи, переводы, контролировать свои счета, получать уведомления и многое другое через мобильные приложения или интернет-банкинг. Это позволяет экономить время и упрощает процесс взаимодействия с банком.

Кроме того, цифровизация банковских продуктов открывает новые возможности для автоматизации и оптимизации процессов. Банки могут использовать искусственный интеллект и аналитические инструменты для анализа данных клиентов и предоставления персонализированных предложений. Это способствует более эффективной работе банков и повышению уровня обслуживания.

Цифровые технологии также позволяют создавать новые банковские продукты, которые ранее были недоступны. Это могут быть смарт-контракты, блокчейн-технологии, криптовалюты и многое другое. Такие продукты приносят с собой новые возможности и вызовы, и требуют от банков дополнительных знаний и навыков.

Цифровизация банковских продуктов становится неотъемлемым элементом формирования банковской экосистемы. Банки стремятся быть более доступными и удобными для своих клиентов, внедряя современные технологии в свою деятельность. Однако, необходимо учитывать, что данные изменения также вызывают ряд вопросов о безопасности и приватности, которые должны быть тщательно учтены.

В целом, цифровизация банковских продуктов является неотъемлемым процессом, который позволяет банкам адаптироваться к требованиям современного общества и улучшать качество своих продуктов и услуг. Это способствует развитию банковской экосистемы и повышает конкурентоспособность банков в цифровую эпоху.

Одним из наиболее востребованных современных платежных инструментов являются мобильные платежи. С развитием смартфонов и мобильных приложений, стало возможным осуществлять платежи с помощью мобильного устройства, не обращаясь к банкам или платежным терминалам. Это удобно и эффективно, особенно когда речь идет о простых и мгновенных операциях, таких как оплата в ресторане или покупка товара в интернет-магазине.

Еще одной популярной тенденцией в сфере платежных инструментов являются электронные кошельки. Эта технология позволяет хранить деньги и осуществлять платежи через интернет или мобильное приложение. Электронные кошельки становятся все более универсальными и функциональными, предоставляя возможность не только платить за товары и услуги, но и переводить деньги другим пользователям, получать кэшбэк и использовать дополнительные сервисы.

Также стоит отметить значительный рост популярности онлайн-банкинга. За счет развития интернет-банкинга сегодня люди могут контролировать свои финансы и осуществлять платежи прямо со своего компьютера или мобильного устройства. Благодаря онлайн-банкингу клиенты получают доступ к широкому спектру банковских услуг, таких как переводы, погашение кредитов, инвестиции и многое другое, без необходимости посещения банка.

Одним из направлений развития платежных инструментов, технологии которые базируются на использование Интернета. Технология электронной коммерции активно нашло применение банками, занимающимися обслуживанием предприятий торговли и сервисов по покупкам, совершенные в Интернете с помощью платежных карт. Регулирование операций с электронными деньгами в Республике Таджикистан, Национальный банк Республики Таджикистан активно продолжает.

В настоящее время наиболее распространенными средствами являются электронные деньги – «хранящиеся в электронном виде единицы стоимости, выпущенные в обращение в обмен на наличные или безналичные денежные средства и принимаемые в качестве средства платежа при осуществлении расчетов как с лицом, выпустившим в обращение данные единицы стоимости, так и с иными юридическими и физическими лицами, а также выражающие сумму обязательства этого лица по возврату денежных средств любому юридическому или физическому лицу при предъявлении данных единиц стоимости» [6].

Электронные деньги используются для покупок и осуществления транзакций по всему миру. Порядок осуществления операций с электронными деньгами определяется Национальным банком Таджикистана. Анонимность – это одна из основных отличительных черт электронных денег, по отношению к тем же кредитным и дебетовым картам. Не все электронные деньги могут обладать таким преимуществом. Это связано с тем, что правила для их функционирования устанавливаются компанией-эмитентом. Например, электронные деньги могут учитываться только на счетах компании-эмитента или распространителя данных электронных денег, а не на банковских счетах потребителей. Однако, расчетный документ в котором прописаны персональные данные владельца электронных денег при совершении данной сделки может не составляться.

Электронные деньги в отличие от пластиковых карточек имеют ряд преимуществ:

1) В большинстве случаев электронный кошелек можно завести обезлично - владелец данного кошелька может вообще не указывать о себе в процессе создания кошелька. Совершая какую-либо покупку товаров, либо услуг через Интернет, покупатель вступает в обезличенные отношения с продавцом и продавец не получает информацию об покупателе. Продавец получая деньги выполняет свою работу – выдает товар либо оказывает услугу.

2) Чтобы открыть электронный кошелек не нужно много времени. В то время как, чтобы получить пластиковую карточку неименную и в тот же день можно получить, а вот с именная будет готова в течении от 5-до 10 дней.

3) При открытии электронного кошелька не надо класть деньги и не нужно платить за обслуживание кошелька. А вот при получении пластиковой карточки от владельца может потребоваться n-ая сумма на балансе карточки.

4) Риск кражи кошелька с электронными деньгами сводится почти к нулю, потому что при обмене/передаче электронных денег, существуют программные механизмы, созданные специально для защиты информации.

5) Проценты с перевода платежных средств с помощью электронных денег ниже, чем при использовании других способов. Например, при переводе денежных средств в другие

страны с помощью системы WesternUnion, комиссия составит примерно 1,5- 3 процентов, тогда как через Webmoney составит меньше одного процента. Конечно, при каждом платеже придется платить разную комиссию.

6) Продавцы товаров и услуг для того чтобы привлечь новых клиентов, предоставляют скидки, при оплате электронными деньгами.

Электронные деньги наравне с преимуществами, не свободны от недостатков: 1) Для совершения расчетов необходимо подключаться к интернету, так как перечисление электронных денег можно произвести только через интернет, для чего потребуется специальное программное обеспечение (далее – ПО), но если, например, на другом компьютере оно будет отсутствовать, то такую операцию невозможно будет произвести.

2) необходимость персонализации данных для проведения крупных платежей. Перевод более крупных сумм (в некоторых случаях, например, от 100 долларов) требует проведения процедуры персонализации, которая подразумевает предоставление в платежную систему ксерокопию паспорта и при необходимости других документов. Эта процедура особенно, если речь идет о выводе средств.

3) Ввод/вывод средств достаточно дорогая услуга. Для осуществления операции по переводу наличных денег в электронные и наоборот, потребуется заплатить определенные комиссии: банкам, обменным пунктам, платежным терминалам и самим платежным системам. Эти расходы в совокупности составят от 5% до 25 и более процентных пункта, что достаточно много в сравнении, например, с безналичными расчетами в банках или получением/отправкой денежных переводов.

4) Не достигли широкого применения, хотя обороты электронных платежных систем имеют тенденцию роста, несмотря на это электронные деньги еще не нашли повсеместного широкого применения потому, что их принимают к оплате не все интернет-магазины.

5) Имеются случаи мошенничества, так как в сфере электронного денежного обращения действует немало мошенников[4,126-129], которые стараются взломать электронные кошельки или обманным путем заставить владельца самого перевести им деньги. Причем, поймать такого мошенника очень сложно, практически нереально.

Из приведенных выше данных можно сделать вывод, что электронные деньги – это совершенно новая форма денежных средств, которые выполняют в совокупности функции свойственные деньгам. В целом, тенденции развития и усовершенствования современных платежных инструментов определяются в зависимости от уровня развития производительных сил в стране, и уже существующими технологиями, сложившимися предпочтениями, фактическими и планируемыми издержками, действующими в государстве нормативными актами оказывающих значительное влияние на развитие платежных систем. Однако основной тенденцией совершенствования платежных инструментов во всех странах, как уже отмечалось ранее, является переход от расчетов бумажными деньгами к инновационным электронным платежам. Инновационный характер платежной инфраструктуры обеспечивает постоянное улучшение безопасности и эффективности системы.

Исходя из вышесказанного, можно сформулировать направления, на которых необходимо сосредоточиться в процессе разработки и усовершенствования платежных инструментов:

- расширение ассортимента платежных инструментов и услуг;
- организация механизма осуществления платежей, способного уменьшить правовые, операционные и финансовые риски для всех участников платежного процесса, а также повысить эффективность расходов, связанных с предоставлением услуг конечным потребителям;
- обеспечение взаимодействия и взаимосвязи банковских и платежных систем, рынков ценных бумаг и валютных рынков, а также телекоммуникационной инфраструктуры для облегчения и ускорения обработки платежей;

– развитие режимов регулирования национальных платежных систем, способствующих эффективному выполнению Национальным банком Таджикистана надзорных функций;

– повышение эффективности, стабильности и организованности рынка для предоставления платежных услуг своим пользователям.

Для расширения доступа пользователей к платежным инструментам через операционные системы и связанные с ними клиринговые и расчетные механизмы необходимо активизировать процессы стандартизации инструментов, их автоматизацию через внедрение информационных технологий. Целесообразно также способствовать улучшению взаимодействия или объединения операционных инфраструктур, оказывать содействие экономии за счет увеличения масштабов деятельности и снижения затрат пользователя, путем полного внедрения общепринятых международных стандартов электронных платежей и программного дизайна инфраструктуры.

Решение обозначенных задач имеет большое значение для дальнейшего развития платежных инструментов, поскольку новые правила, процедуры и маркетинговые стратегии могут в дальнейшем стимулировать спрос на разработанные платежные инструменты и услуги, ускорить перемещение платежей с использованием новых механизмов расчетов.

Литература:

1. Кирьянов М. Дистанционное банковское обслуживание в России // Банковское дело. 2009. № 8.

2. Козадаев А. С., Андреев А. А. Информационная система для интерактивного программно-методического сопровождения учебного процесса // Вестник Тамбовского университета. Серия Естественные и технические науки. Тамбов, 2010. Т. 15. № 1.

3. Коротаева Н. В. Электронные деньги: сущность, функции и роль в экономике // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов, 2011. № 12.

4. Перекрестова Л.В., Коробейникова О.И., Коробейников Д.А. Эволюция платежных инструментов в мировой экономике. Экономика и предпринимательство. -2013. -№11(40). С. 126-129.

5. Самойлова С. С., Шепелев О. М. Современные способы финансирования корпоративных бизнес-групп // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов, 2011. № 10. С. 169-172

6. Ченцов А.Ю. Современное состояние и перспективы развития электронных платежных инструментов. Авт. Маг.дис. Минск. 2019. 21с.

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна., Воситова Зарнигор Абдурахимовна

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЗАМЕНА ПЛАТЕЖНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Аннотация. Статья посвящена развитию цифровых технологий и замене платежных инструментов на способы осуществления транзакции. С учетом выявленных особенностей трансформации проявлений сущности платежных инструментов произведена классификация инструментария по признакам: форме носителя, технологиям, виду носителя, функциям, эмитентам, обеспеченности. Сделан вывод, что в процессе эволюции платежных систем и средств платежа обнаруживается явление трансформации как главного фактора влияния на расширение сферы платежных услуг и на развитие платежных систем.

Ключевые слова: *платежные системы, платежные инструменты, Национальный банк Таджикистана, финансовая система, инновации, технологии, блокчейн.*

Систематическое развитие финансовой инфраструктуры страны неотъемлемо связано с анализом теоретических и методологических основ формирования и развития национальных финансовых систем, а также изучением современных тенденций и особенностей, присущих международной платежной системе. Результаты исследований ученых дальнего и ближнего зарубежья а также отечественных исследователей [1,2,3] показывают, что мировой рынок платежей не является однородным, так как он охватывает различные сектора и отдельные страны. Каждая страна мира использует свой набор платежных инструментов, которые максимально соответствует уровню развития производительных сил в стране.

Именно учёт особенностей развития производительных сил в стране приводит к тому, что многие страны не приемлют понятие "платежные инструменты", заменяя его категорией "специальное платежное средство". Это решение связано с отказом от использования бумажной формы документооборота и полным переходом на электронные платежи. В реальности, "специальное платежное средство" выполняет ту же функцию идентификации, что и традиционный платежный инструмент, при проведении платежей.

С использованием данного средства его держателем инициируется перевод денег с соответствующего счета плательщика или финансового института, а также осуществляются прочие операции, предусмотренные договором» [1, с.25], что соответствует целям и задачам внедрения «электронных денег» и устойчивому развитию специальных платежных средств, которые нацелены на быстрое исполнение платежей между участниками финансовых отношений при расчетах за товары и услуги. Иными словами, специальное платежное средство может существовать в любой форме, на любом носителе, кроме бумажного носителя, которое позволяет хранить информацию, необходимую для выполнения перевода.

Специальное платежное средство обладает следующими преимуществами: способность однозначно определить владельца, учитывая информацию, соответствующую нынешним требованиям по безопасности; возможность передать его в собственность или предоставить клиенту на условиях, оговоренных в договоре с выпускающей организацией, с учетом действующих нормативно-правовых актов страны.

Среди передовых стран, которые активно используют безналичные платежные инструменты, можно выделить два государства. Первым из них являются США, где как физические, так и юридические лица являются активными пользователями таких инструментов повсеместно. Вторым государством из этого списка является Канада, которая считается одной из самых прогрессивных стран в использовании безналичных платежных инструментов. Страны активно проводят свою переориентацию в использовании электронных методов платежа, а также происходит развитие имеющихся технологий и внедрением новых [2, с.25].

В современных условиях интернет выходит на второй виток развития. Вначале появилась [2,4,6] Всемирная Паутина (WorldWideWeb) и создала возможность быстро обмениваться информацией. Второй этап перенес блокчейн - «Всемирная Книга Учета» (WorldWideLedger), которая дает возможность обмениваться ценностями в электронном виде.

Актуальным направлением развития информационных технологий в мире является блокчейн, который привлекает внимание банковского сообщества и крупнейших компаний, таких как Microsoft, SAP, Visa и др. Многие из них уже работают над интеграцией этой технологии в свои продукты. Национальные банки разных стран, включая Японию, США, Россию и государства Евросоюза, обсуждают вопрос о применении блокчейна в финансовой сфере. Решение этого вопроса находится на национальном уровне, поскольку неконтролируемые процессы, иногда возникающие в этой области, могут создавать угрозы для функционирования системы в целом, хотя это случается редко.

Блокчейн представляет собой цифровую книгу, разработанную для безопасного создания и записи транзакций, соглашений и контрактов. Она является таким механизмом,

который необходим для документирования и проверки любых предпринятых действий. Важным аспектом технологии блокчейн является сохранение истории финансовых перемещений. В отличие от традиционных методов, где информация хранится в одном центральном месте, блокчейн использует децентрализованную сеть компьютеров для ее обмена. Эта сеть может быть использована одновременно множеством пользователей, что превращает книгу в нескончаемый список транзакций, упорядоченных с момента создания сети и постоянно увеличивающихся с течением времени.

В криптовалютах технология блокчейн используется для фиксации информации о том, кто, кому и сколько виртуальных денег перевел. Технология блокчейн позволяет хранить не только данные о переводе криптовалюты, но и данные о выданных кредитах, правах на собственность, нарушении правил дорожного движения, бракосочетаниях и так далее. В общем, все, что можно записать на бумаге, можно записать и в блокчейн, с одним лишь отличием – в блокчейн, практически нереально подменить или подделать записи [7].

По результатам анализа технологии блокчейн можно констатировать, что системы блокчейн состоят из ПО и данных [6,5]. ПО состоит из: – ПО узлов; – ПО клиентов; Данные состоят из: – Данные блокчейн цепочки; – Ключи ЭЦП (электронной цифровой подписи). Принципиальным требованием является наличие в составе Операционной системы (далее – ОС) (или отдельно, но так чтобы была возможность использования всеми пользователями) криптографического ядра, необходимого для выполнения криптографических функций.

Блокчейн технология опирается на массив данных и криптографические алгоритмы, такие как алгоритмы хэширования, электронной цифровой подписи и шифрования для обеспечения безопасности ключей. Однако, помимо этих основных составляющих, существуют еще несколько принципиальных элементов, которые придают технологии блокчейн непреходящую ценность.

Во-первых, метод закрепления блоков в цепочке имеет важное значение. Этот метод использует вычисление контрольной характеристики каждого блока, чтобы гарантировать, что невозможно изменить содержимое блока без изменения этой характеристики. Таким образом, цепочка блоков обеспечивает практически невозможное подделывание данных.

Во-вторых, благодаря методу доверенного хранения данных технология блокчейн обеспечивает надежность. Обычно используется распределенная база данных (БД), которая управляется через децентрализованную сеть. Это означает, что данные хранятся и проверяются не в одном центральном месте, а в нескольких узлах сети, что повышает безопасность и защищает данные от потенциальных атак.

В-третьих, применение пиринговой сети в технологии блокчейн обеспечивает протокол внутреннего взаимодействия. Такая сеть позволяет пользователям обмениваться данными и информацией между собой без необходимости централизованного посредника. Это повышает эффективность обмена информацией и минимизирует риски потери данных.

Сам блокчейн представляет собой набор данных, организованных по определенным правилам, и фактически представляет собой цепочку блоков, где каждый следующий блок зависит от предыдущего. Каждый пользователь может направлять свои данные (транзакции) для включения в следующий блок, который после проверки на соответствие правилам записывается и фиксируется в блокчейне. Хотя изменение данных возможно, контроль и проверка данных позволяют обнаружить подделку, делая ее почти невозможной. Именно в этом заключается основная ценность цепочки блокчейн, которая обеспечивает надежность и интегритет данных о переводах и приемах электронных денег.

Безопасность цепочки блоков играет важную роль, и это требует правильного выбора и применения методов хранения. Важным аспектом транзакции в блокчейне является подписание ее участником, передающим право использования токена, с использованием открытого ключа для проверки подписи. Эти данные должны быть храниться в защищенном режиме. Это означает, что в случае возникновения спорной ситуации

пользователи могут проверить истинность данных в цепочке блоков и доверять им, считая их подлинными.

На текущий момент проекты на основе технологии блокчейн в некоторых странах[3,5,7] реализованы в сферах: финансовых транзакций, перевозок, заверения сделок, недвижимости, обмене информацией между субъектами хозяйствования, в том числе обмене документами, что позволило значительно оптимизировать затраты на проведение данных операций. Ожидается, что технология блокчейн может быть востребована при создании различных национальных реестров и кадастров (населения, недвижимости, медицинских карточек, трудовых книжек), автоматизации реестров в нотариальном деле, при обеспечении гарантии сделок и иное потому что технология блокчейн, является специализированным инструментом для решения разного спектра задач.

Одной из наиболее перспективных платежных технологий для будущего является блокчейн. Благодаря своей децентрализации и безопасности, блокчейн может революционизировать платежную систему. Блокчейн-технологии позволяют осуществлять быстрые и безопасные международные переводы, исключая посредников и сокращая скрытые комиссии. Многие эксперты считают, что блокчейн-технологии могут изменить не только платежные системы, но и финансовые рынки, и целые отрасли.

В заключение, можно сказать, что современные платежные инструменты являются неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Мир продолжает двигаться в сторону электронных платежей, упрощая и ускоряя финансовые операции. Мобильные платежи, электронные кошельки, онлайн-банкинг и блокчейн-технологии - все они помогают нам экономить время и получать максимальное удобство при осуществлении платежей. В будущем данные платежные инструменты будут продолжать развиваться и улучшаться, приводя к еще большей удовлетворенности и удобству клиентов.

Литература:

- 1.Коробейникова О.М. Модернизация и интеграция платежных систем в современной России. Авт.дис.Д.Э.Н. Волгоград. 2015. 54 с.
- 2.Бондаренко Е.П. Обеспечение надежности платежной экосистемы российской федерации.Авт. К.Э.Н. Москва.2020. 24 с
- 3.Камин И.А. Формирование и развитие платежных систем в условиях глобализации мировых финансов.Авт.К.Э.Н. СПб. 2007. 29с.
- 4.Ченцов А.Ю. Современное состояние и перспективы развития электронных платежных инструментов. Авт. Маг.дис. Минск. 2019. 21с.
- 5.Белоусова В.Ю., Усоскин В.И. Платежные системы и организация расчетов в коммерческом банке. Москва. НИУ ВШЭ. 2012. -192с.
- 6.Перекрестова Л.В., Коробейникова О.И., Коробейников Д.А. Эволюция платежных инструментов в мировой экономике. Экономика и предпринимательство. -2013. -№11(40). С. 126-129.
- 7.Криптоваюта:финансовые и криминальные риски. К.В. Сомик., Д.В. Фролов . Вестник московского университета: государственный аудит. -2015. -№4. -с. 48-57.

Информация об авторах:

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна - кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой «Банковское дело» ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», E-mail: istambonu@mail.ru.

Воситова Зарнигор Абдурахимовна - магистрант 1 курса по специальности «Банковское дело»

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МАРКЕТИНГЕ

Цифровизация охватила практически все сферы нашей жизни, и маркетинг - не исключение. С развитием современных технологий и интернета, цифровой маркетинг стал все более и более значимым инструментом для компаний в достижении своих целей.

В последние годы ведущие ученые активно исследуют влияние цифровизации на маркетинг. Они проводят исследования, разрабатывают теории и предлагают новые подходы к применению цифровых инструментов в маркетинговых стратегиях. В данной статье мы рассмотрим некоторые работы ведущих ученых в области цифровизации маркетинга и выясним, какие выводы и рекомендации они делают.

Одним из известных ученых, занимающихся цифровым маркетингом, является Михаэль Портер. Он разработал концепцию "Цифрового Пути" (DigitalPath), которая помогает компаниям определить свою стратегию развития в цифровой эпохе[1, стр.189]. В своей работе "Цифровая трансформация" он обращает внимание на возможности, которые открываются для компаний в результате цифровизации и предлагает информацию о важности инвестиций в цифровые технологии.

Другой известный ученый, Райан Холмс, сосредоточился на исследовании социальных медиа и их влиянии на маркетинговые стратегии. В его работе "Социальные медиа и цифровая трансформация маркетинга" он предлагает анализировать активность и отзывы потребителей в социальных медиа, чтобы определить эффективность маркетинговых кампаний и улучшить отношения с клиентами [2, стр.153].

Также стоит отметить работы Джона Дейвенпорта, который специализируется на исследовании данных и их влиянии на принятие маркетинговых решений. Он утверждает, что использование больших данных в маркетинге позволяет компаниям прогнозировать спрос, определять предпочтения клиентов и персонализировать предложения [3, стр.44].

Еще одним исследователем, заслуживающим упоминания, является Гари Вейнерчук, который исследует эффективность контента в цифровых маркетинговых стратегиях. В своей книге "Контент - это король" он предлагает компаниям создавать уникальный, ценный и интересный контент, чтобы привлекать и удерживать внимание потребителей.

Цифровизация маркетинга имеет решающее значение для успеха компании в современном мире. Работы ведущих ученых в области цифрового маркетинга позволяют нам понять тенденции рынка, разработать новые стратегии и эффективно использовать цифровые инструменты. Рекомендации и выводы ученых помогают компаниям адаптироваться к изменяющимся условиям рынка и оставаться конкурентоспособными.

Одной из ключевых идей в работах ученых о цифровизации маркетинга является переход от традиционной печатной рекламы и рассылки к цифровым каналам коммуникации. Использование цифровых платформ, таких как социальные медиа, веб-сайты, электронная почта и мобильные приложения, позволяет компаниям достичь широкой аудитории и улучшить вовлеченность клиентов.

В работах Вейнерчука и Холмса акцент сделан на значимости социальных медиа для маркетинга. Они указывают, что площадки, такие как Facebook, Instagram, Twitter и YouTube, предоставляют компаниям возможность взаимодействовать с потребителями, отвечать на их вопросы и создавать лояльность к бренду [4, стр.46].

Также ученые подчеркивают важность сбора и анализа данных. Дейвенпорт отмечает, что анализ больших данных позволяет компаниям понять предпочтения потребителей, адаптировать свои предложения и персонализировать коммуникацию. Портер также подчеркивает, что использование цифровых инструментов помогает компаниям определить ключевые моменты взаимодействия с клиентами и эффективно анализировать действия конкурентов.

Все эти исследования подводят нас к выводу, что цифровизация маркетинга является неизбежным процессом для компаний в наше время. Без использования цифровых инструментов и платформ, компании рискуют отстать от конкурентов и потерять свое присутствие на рынке. Исследования ученых показывают нам, как правильно использовать цифровые технологии для привлечения и удержания клиентов, улучшения коммуникации и повышения эффективности маркетинговых кампаний.

В целом, работы ведущих ученых по цифровизации маркетинга дают нам ценные научные основы для разработки стратегий и принятия решений в области цифрового маркетинга. Они подтверждают, что использование цифровых инструментов является необходимостью для компаний в современном мире и помогает им быть успешными и конкурентоспособными на рынке.

Кроме указанных ученых, лидирующих в исследовании цифровизации маркетинга, есть еще множество других выдающихся специалистов, о чьих работах стоит упомянуть.

Так, Кевин Келли, автор книги "1000 истин шагов в цифровом бизнесе", подчеркивает необходимость приспособления к изменяющимся технологиям и развитию цифровой компетенции для успешного ведения маркетинговых стратегий. Он акцентирует внимание на инновационности и создании уникального цифрового опыта для клиентов [5, стр.6].

Другим известным ученым, исследующим цифровизацию маркетинга, является Филипп Зоммер. Он известен своими многочисленными публикациями в области маркетинга, а его работы включают и анализ цифровой трансформации. Зоммер подчеркивает роль данных и аналитики в цифровом маркетинге, а также важность создания персонализированных и адаптированных предложений для клиентов.

Также следует упомянуть работы Эрика Брайна Куинна, который в своей книге "Рынки как сети" исследует парадигму сетевого маркетинга. Он анализирует влияние цифровых платформ и социальных сетей на маркетинговые стратегии и подчеркивает необходимость построения взаимовыгодных отношений с клиентами и партнерами.

Несомненно, исследования ведущих ученых в области цифровизации маркетинга играют важную роль в формировании новых стратегий и подходов для компаний. Они предоставляют практические рекомендации и аналитические инструменты, которые помогают маркетологам принимать более обоснованные и эффективные решения.

В целом, цифровизация маркетинга открывает широкий спектр возможностей для компаний, и исследования ученых помогают использовать эти возможности наиболее эффективно. Научные подходы и выводы специалистов в области цифрового маркетинга помогают компаниям оставаться конкурентоспособными и успешными в постоянно меняющейся цифровой среде.

Литература:

1. Архипов А.Е. Маркетинг в условиях цифровизации экономики: дизайн-коммуникации, тренды, эффективность / А.Е. Архипов, В.Д. Еськов, А.Я. Потемкин // Интеграция и дифференциация науки и практики в контексте приоритетных парадигм развития цивилизации : сб. науч. ст. по итогам науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2020. – С. 188-191.
2. Дроздович Л.И. Трансформация маркетинга и цифровизация поведения потребителей // Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы : сб. тр. XIII междунар. науч.-практ. конф. – Пинск, 2019. – С. 153-155.
3. Занина Е.А. Трансформация маркетинга в условиях цифровизации экономики // Цифровая экономика: стратегические цели и перспективы в современной России : материалы XXVII ежегод. науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2019. – С. 41-45.
4. Колчанов В.Б. Цифровизация маркетинга: тренды и перспективы // Государство и бизнес. Экосистема цифровой экономики : материалы XI Междунар. науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2019. – С. 44-49.

5. Красюк И.А. Направления и формы организации маркетинга в условиях цифровизации / И.А. Красюк, М.В. Кольган // Практический маркетинг. – 2019. – № 7 (269). – С. 3-9.

6. Куликова А.В. Современные тенденции развития цифровизации маркетинговых коммуникаций // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 5 (118). – С. 647-650.

Информация об авторе:

Хамроев Бахтиёр Абдунабиевич -старший преподаватель кафедры менеджмент и маркетинга Института экономики и торговли ТГУК (Таджикистан, Худжанд) E – mail: hamroevb@mail.ru

РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

***Аннотация.** В статье рассмотрены современные проблемы и тенденции развития управленческого учета в эпоху цифровой экономики. Уделено внимание роли государства в качестве посредника между финансовой организацией и заинтересованным получателем финансовой информации. Определено, что результативность управления деятельностью организации зависит от уровня информационного обеспечения.*

***Ключевые слова:** управленческий учет, цифровая экономика, классификация затрат, международный стандарт, информационные технологии.*

Переход к цифровой экономике, значительно облегчает материальный труд работников экономической сферы, освобождая время на решение управленческих проблем на основе созидательных и интеллектуальных подходов. В этих условиях преобразуются функции бухгалтерской службы. Она должна обеспечить не только документацию фактов хозяйственной деятельности, но и анализ полученной информации. Причем последнее направление является, на наш взгляд, приоритетным. Развитие цифровых технологий позволяет существенно ускорить процесс сбора информации, увеличить быстроту и объемы ее обработки и хранения, а также создать условия для доступности и оперативности информации для пользователей, при том, что качество информации значительно возрастает.

В условиях становления цифровой экономики развитие управленческого учета становится неотъемлемой частью успешной организации. В современном мире, где информационные технологии проникают во все сферы деятельности, важно строить системы учета, анализа и контроля, которые будут учитывать особенности новой экономической реальности.

Цифровая экономика, основанная на цифровых данных, обеспечивает организациям огромные возможности для роста и развития. Однако, для того чтобы воспользоваться этими возможностями, необходимо внедрить эффективные системы управленческого учета. Управленческий учет, наряду с финансовым учетом, становится основной основой для принятия стратегических решений в организации.

В условиях цифровой экономики данные являются ключевым ресурсом, и управленческий учет должен быть способен корректно и своевременно обрабатывать огромные объемы данных. Эффективные информационные системы и технологии становятся неотъемлемой частью управленческого учета, позволяя автоматизировать процессы сбора, обработки и анализа данных.

Одним из основных направлений развития управленческого учета в условиях цифровой экономики является использование аналитических инструментов и технологий. Благодаря аналитическим системам, организации получают возможность выявлять тенденции и прогнозировать развитие ситуации, определять оптимальные стратегии и принимать обоснованные решения.

Цифровая экономика является одним из ключевых приоритетов развития Республики Таджикистан, так как в настоящее время уровень внедрения современных цифровых технологий будет в дальнейшем определять конкурентоспособность страны, темпы ее экономического развития.

Информационные технологии расширяют потенциалы организаций, предоставляют им условия создания и распространения идей, разработок и внедрения инноваций. Но в тоже время они сталкиваются с новыми правилами ведения бизнеса, с усилением конкурентной борьбы, что приводит к необходимости постоянного поиска преимуществ над конкурентами[4].

В эпоху развития цифровой экономики в нашей стране выявилась явная осознанность необходимости инновационного изменения информационной системы субъектов хозяйствования. Ведь современная информация – это важнейший стратегический инструмент, способный обеспечить эффективное функционирование предпринимательства при разумном использовании.

Объем информации увеличивается, она постоянно возрождается и быстро устаревает, поэтому возникает необходимость создания новых инструментов, позволяющих оперативно ее обрабатывать. Потребности новой экономики формируют тенденцию расширения границ учета – основного источника информационного обеспечения принятия управленческих решений.

Благодаря инструментам цифровой экономики, стал возможен процесс глобализации. Управленческий учет позволяет сблизить результаты бухгалтерских систем различных государств. Внутренняя политика правительства в сфере финансов может отличаться от страны-компаньона. Но управленческий учет позволяет перевести данные, полученные в ходе бухгалтерского учета, в пригодные для сравнения, даже если они из разных сфер деятельности. [6]

Бухгалтерский учет в нашей стране ориентирован на различных пользователей, таких как государственные контролирующие органы, инвесторы и кредиторы. Он направлен на выполнение целей налогового учета и предоставление данных для формирования утвержденных нормативными правовыми актами отчетов. Однако, содержание этих отчетов не всегда полностью отвечает потребностям руководства организаций. В свете современного экономического развития, руководители организаций сталкиваются с недостатком информации для принятия управленческих решений. Это подтверждает необходимость внедрения системы управленческого учета, главной целью которой является сбор, обработка и своевременное предоставление информации, способной помочь в принятии эффективных и обоснованных управленческих решений.

Проблемы постановки и ведения управленческого учета сейчас актуальны для многих субъектов хозяйствования. В последнее время значительными темпами растет спрос на данный вид учета и владельцы субъектов хозяйствования интересуются не только опытом и подходами других организаций, внедривших управленческий учет, но и возможностями его автоматизации.

При автоматизации управленческого учета многие неизбежно встречаются с проблемой наиболее результативного использования современных IT-технологий, позволяющих получать новые характеристики и измерение различных сторон деятельности субъектов хозяйствования, более качественное обоснование принимаемых решений во всех сферах предпринимательства[5].

Цифровая экономика и учет взаимосвязаны, поскольку с ее развитием данные учета появляются в цифровой форме, реализуется их обработка с использованием инновационных технологий. Управленческий учет должен быть достаточно гибким, чтобы обеспечить предоставление любых данных, необходимых для принятия управленческих решений[8].

В Республике Таджикистан нормативными правовыми актами не установлены правила ведения управленческого учета. Они устанавливаются собственниками, руководителями организаций, поскольку данный вид учета не является обязательным, то организации самостоятельно решают о необходимости его внедрения.

Существует разница между западными и отечественными подходами к понятию управленческого учета. В западных компаниях управленческий учет используется для анализа, планирования и обоснованного принятия решений, а в отечественных организациях – для достоверного и полного отражения их деятельности[1].

Автоматизация управленческого учета – это индивидуальный и сложный процесс, поскольку необходимо «перевести» требования собственников, руководителей к учетной системе в набор функциональных возможностей и настроек программного продукта.

Существует готовое программное обеспечение для автоматизации управленческого учета. Однако, для средних и крупных организаций предпочтительным вариантом является настройка программного комплекса под свои потребности, что гарантирует наивысшую эффективность. Важно отметить, что даже самая современная учетная программа поддерживает только регламентированные процессы, которые уже реализованы на практике. Таким образом, выбор и автоматизация с использованием программного продукта становится возможным только для организаций, которые уже имеют описанную и внедренную систему управленческого учета, и их потребность в этом подтверждена практикой.

Организация автоматизации управленческого учета требует строгой последовательности этапов, включающих разработку методологии и регламентов учета. К сожалению, на практике этот процесс часто не реализуется полностью, так как требует системного подхода и значительных усилий при сборе информации. Однако именно при таком подходе возможно максимально адаптировать IT-решение под уникальные особенности организации, а также снизить риски, связанные с внедрением автоматизации.

В Республике Таджикистан наиболее распространенными являются программные продукты фирмы «1С». Благодаря гибкости и разнообразию возможностей системы "1С:Предприятие", сегодня уже существуют готовые решения для автоматизации управленческого учета, учитывающие потребности организаций. Однако выбор программы для автоматизации учета является индивидуальным для каждой компании и зависит от различных факторов. Ведь все организации подвержены разным рискам, поэтому необходима готовность программы к последующей доработке и внесению существенных изменений. При автоматизации управленческого учета необходимо учитывать какие программы имеются у организации и каким образом их можно использовать для автоматизации управленческого учета. Зачастую менять существующие программные продукты нет необходимости – следует только внести изменения, произвести доработку либо приобрести некоторые программные комплексы[6].

Для активизации развития управленческого учета в современной цифровой экономике требуется решение нескольких проблем, в том числе через государственное регулирование. На уровне государства должен проявляться интерес к созданию полноценной системы управленческого учета и предоставление соответствующей поддержки. Поскольку вопросы организации и ведения управленческого учета не регулируются законодательством, возможно принятие специальных рекомендательных нормативных актов, которые помогут определить методологические аспекты и отраслевые особенности внедрения управленческого учета. Необходимо разработать методические рекомендации по организации и ведению управленческого учета, которые будут отражать общий порядок разработки, внедрения и автоматизации управленческого учета, а также учитывать особенности отдельных отраслей[9].

В Республике Таджикистан действует общественное объединение «**Ассоциации аудиторов и бухгалтеров Таджикистана**», которое также может воздействовать на систему профессионального образования бухгалтеров в части обучения управленческому учету, соответствующему потребностям и возможностям новой цифровой экономики.

В условиях цифровизации экономики развитие управленческого учета является закономерным и необходимым шагом к совершенствованию общей систем управления предпринимательской деятельности на основе данных. Внедрение и развитие управленческого учета в дальнейшем непосредственно связано с информационными технологиями, поэтому актуальным становится вопрос выбора технологий, применение и внедрение которых покажет высокую эффективность, окажет положительное влияние на развитие цифровой экономики. Важной задачей для управленческого учета в условиях цифровой экономики является обеспечение защиты данных и информации от утечек и несанкционированного доступа. С увеличением объема и важности данных для организации, растет и потребность в их надежной защите. Это включает в себя

использование современных систем шифрования, контроля доступа и мониторинга информационной безопасности. Развитие управленческого учета в условиях становления цифровой экономики является необходимостью для успешного функционирования организации. Он позволяет организациям эффективно использовать возможности цифровой экономики, управлять рисками, принимать обоснованные решения и обеспечивать защиту данных.

Литература:

1. Арзамасцев Н.В. Механизмы государственного содействия при коммерциализации технологий // Интеллектуальные ресурсы, интеллектуальная собственность, интеллектуальный капитал. - М.: АНХ. - 2015—С.16.
2. Бабкин А.В., Чистякова О.В. Влияние внедрения цифровых технологий на предпринимательскую деятельность компаний // Труды научно-практической конференции с международным участием «Промышленная политика в цифровой экономике: проблемы и перспективы». – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2017. – С. 23-33.
3. Будович Ю.И. Цифровизация корпоративного учета II Человеческий капитал в формате цифровой экономики. – М., 2018. – С. 117-125.
4. Воробьева И.М. Государственная поддержка инновационной деятельности // Молодой ученый. - 2015. №11. — С. 787-791.
5. Илышева Н.Н., Ляпкина А.М. Достаточно ли данных учета по МСФО для построения эффективной системы управленческого учета? Международный бухгалтерский учет. 2011;172(22):2–7.
6. Карпова Т.П. Направления развития бухгалтерского учета в цифровой экономике // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2018. – №3 (111). – С. 52-57.
7. МСФО 2018 - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://center-yf.ru/data/Buhgalteru/msfo-2018.php>, свободный.
8. Низомов С.Ф. Основные направления и тенденции развития управленческого учета / С.Ф. Низомов // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: Сино, 2009. -№5(53). -299 с
9. Суйц В.П., Баев А.Б. Процессный подход к формированию данных управленческого учета и анализа. Аудит и финансовый анализ. 2018;(1):415–420.

Сведения об авторе:

Хасанова Нигора Джамоловна, доцент кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» Республика Таджикистан, г. Худжанд, E-mail: sssr-8186@mail.ru

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматриваются некоторые особенности кредитования малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан. Автором выделены три наиболее оптимальных варианта привлечения финансовых ресурсов субъектами малого предпринимательства: банковский кредит; займы, выданные государственными фондами поддержки малого предпринимательства; займы, выданные микрофинансовыми организациями. Для нас в рамках данного исследования представляет интерес первый способ привлечения финансовых средств, т.е. банковский кредит. Доказано, что, серьезная проблема, стоящая на пути развития МСП - отсутствие достаточной финансовой поддержки. На сегодняшний день банки располагают средствами, которые могли бы быть направлены в МСП, но отсутствие кредитного обеспечения является причиной для отказа банка финансировать предприятие, либо финансирование в очень ограниченных размерах. В настоящее время банки заинтересованы в гарантиях со стороны государства в случае неспособности клиентов вернуть полученные средства. На наш взгляд, эта проблема может быть решена за счет развития региональных гарантийных фондов, предоставляющих коммерческим банкам гарантии на 70-80% от общего объема кредитования

Ключевые слова: *банковский кредит; малое и среднее предпринимательства, займы, государственные фонды, микрофинансовые организации, привлечения финансовых средств, финансовая поддержка, коммерческие банки.*

Необходимым условием развития экономики Республики Таджикистан является усиление роли малого и среднего предпринимательства (МСП). Это обусловливается созданием этим сектором экономики устойчивого внутреннего платежеспособного спроса, обеспечением роста занятости населения, финансовому наполнению бюджетов всех уровней. Одним из основных факторов развития МСП является совершенствование механизма и инструментов кредитования малых и средних предприятий. Это объясняется стабильно высокой потребностью данного сектора экономики в заемных ресурсах, особенно эта потребность возрастает в условиях экономических кризисов.

Характерными особенностями малых и средних предприятий являются следующие:

- у таких предприятий такого формата, как правило, весьма недолгая история;
- владельцем и руководителем предприятия является одно лицо;
- слаборазвитость бизнес-связей предприятия;
- управленческий состав часто не имеет достаточного опыта и квалификации;
- конкурентоспособность предприятия крайне низкая;
- опыт кредитования или полностью отсутствует, или незначителен;
- в распоряжении предприятия, как правило, не бывает большого объема собственного имущества.

Эти характерные особенности МСП определяют их наименьшую степень финансовой устойчивости и, как следствие, крайне высокий уровень рисков кредитования.

Рассмотрим механизм кредитования МСП в коммерческих банках, условно разделив на следующие основные процессы:

1) Сбор информации представляет собой первичное обращение заемщика в банк и предоставление информации по бизнесу, сбор и предоставление минимально необходимого пакета документов по оглашенному банком перечню. Сбор информации о потенциальном заемщике проводится несколькими подразделениями банка, в том числе и службой безопасности.

2) Организация работы по сделке представляет собой, оценку бизнес-плана предприятия, рисков, проверку деловой репутации заемщика и предоставление конечного вывода о финансовом состоянии кредитруемого предприятия. Аналитической работой по поиску и обработке информации о заемщике занимаются следующие отделы банка: служба внутренней безопасности, юридическое подразделение и залоговая служба.

3) Анализ сделки подразумевает под собой оценку кредитоспособности заемщика, основанную на предоставленных заемщиком данных бухгалтерской отчетности. Чтобы рассчитать кредитоспособность предприятия, применяют следующие основные коэффициенты, в полной мере характеризующие бизнес: рентабельность продаж, рентабельность деятельности, ликвидность, оборачиваемость и пр. У различных банков свои требования по минимальным значениям этих коэффициентам. Зависит это от суммы кредита и сферы деятельности предприятия. На этапе анализа сделки рассчитывается необходимая залоговая сумма, которая могла бы обеспечить кредит. Существует практика выдачи некоторыми банками необеспеченных кредитов, но в этом случае стоимость кредита будет значительно выше.

4) Структурирование сделки - неотъемлемый этап кредитного механизма, состоит в согласовании с заемщиком уже окончательных условий по выдаваемому кредиту. В зависимости от рискованности сделки, банк может предложить индивидуальную процентную ставку. Опираясь на рассчитанный лимит кредитования, оговаривается окончательный объем заемных средств. В зависимости от целей использования кредитных средств, заемщику могут предложить различные варианты кредитования, также подлежат согласованию все выплаты и комиссии банка[4, С. 41]. Согласовывается и вид обеспечения, страхование залога и прочие существенные условия документального обеспечения кредита.

5) Принятие окончательного решения в значительной мере зависит от риска сделки, который напрямую связан с уровнем риска заемщика и лимита кредитования. Опираясь на утвержденные банком значения кредитного рейтинга, определяется категория риска заемщика. В среднем, эти значения варьируются от 1 до 26 – чем ниже рейтинг, тем меньше уровень риска.

6) Под анализом рисков понимаются мероприятия, проводимые в обязательном порядке до принятия решения о предоставлении кредита.

На данном этапе сложно найти оптимальный подход в управлении рисками, далеко не все банки готовы к совершенствованию системы управления рисками в целях предотвращения ухудшения качества активов. Складывается ситуация, при которой с одной стороны отсутствуют высококвалифицированные кадры, ответственные за анализ рисков, а с другой отсутствуют методики оценки рисков, которые были бы адаптированы в практической среде.

7) Процесс принятия решения в каждом банке индивидуален и проходит по-своему, это зависит от сумм кредита и риска сделки.

8) Оформление кредитно-обеспечительной документации основывается на характере принятого решения по конкретной сделке. В большинстве банков практикуется автоматизированный режим формирования кредитно-обеспечительной документации. В программу вносятся необходимые условия и параметры сделки, также заносятся данные заемщику и в автоматическом режиме формируется кредитная документация.

9) Под мониторингом ссудной задолженности понимается очень важный этап механизма кредитования, который включает в себя мониторинг за: финансово-хозяйственной деятельностью предприятия МСП, платежной дисциплиной, залоговым обеспечением, деловой репутацией, целевым использованием кредитных средств и прочими условиями кредитования.

10) Полное погашение заемных средств представляет собой заключительный этап механизма кредитования. Предприятие может погасить свою задолженность перед банком как в сроки, прописанные договором, так и досрочно.

Организационные трудности, которые возникают у МСП при получении кредита в коммерческих банках, приводят владельцев предприятий к привлечению частных заемных средств, цена которых намного выше средней ставки банковского процента. Складывается ситуация, при которой субъекты МСП часто вынуждены отдавать в качестве уплаты заемных средств всю заработанную прибыль. В иных условиях эти средства могли бы быть направлены на развитие бизнеса.

Специфика предприятий малого бизнеса заключается в том, что без правильной выстроенной системы финансового регулирования и государственной поддержки они не в состоянии нормально функционировать и развиваться. Несмотря на то, что со стороны государственных органов регулярно применяются меры финансовой поддержки малых предприятий, основными источниками финансирования по-прежнему остаются собственные средства, полученные в результате деятельности бизнеса, и заемные средства, что в дальнейшем ведет к нехватке собственных средств как на этапе создания бизнеса, так и в процессе развития предприятия [4, С. 42].

Многие банки отмечают увеличение объемов кредитования малого бизнеса. В ряде банков кредиты выдаются в соответствии с условиями государственных программ поддержки малого и среднего бизнеса. Однако, малым предприятиям, особенно вновь создающимся, получить заем по-прежнему очень сложно.

Важно сказать о том, что ситуация, которая складывается на рынке кредитования МСП, пока что напоминает своеобразный замкнутый круг. Без дополнительного финансирования развитие предприятий в секторе малого и среднего бизнеса ограничено, отчего страдает как банковская сфера, так и экономика страны в целом. Банки готовы предложить своим клиентам более выгодные условия, которые позволили бы кредитовать большее количество предприятий, но те ставки, которые сегодня диктует Национальный Банк Таджикистана, слишком высоки для МСП. Тем не менее, коммерческие банки играют важную роль в развитии и функционировании МСП.

Опрос банков, задействованных в сфере кредитования МСП позволяет выявить некоторые особенности, с которыми сопряжена работа с данным сектором:

1. Незначительные объемы кредитования не способны обеспечить банкам должный уровень прибыли и не могут в полной мере удовлетворить потребности в источниках финансирования самих предприятий.

2. Выдаваемые кредиты носят краткосрочный характер и опять же, не способны решить финансовые проблемы заемщика.

3. Довольно длительный срок рассмотрения заявки на кредит.

4. При работе с сектором МСП банк тратит намного больше временных и трудовых ресурсов. Банку технически проще кредитовать одно крупное предприятие, чем десяток малых.

5. При работе с МСП банк-кредитор должен произвести предусмотренное законобязательное резервирование средств, поскольку малый бизнес является категорией повышенного риска [1, С. 21].

Существует три наиболее оптимальных варианта привлечения финансовых ресурсов субъектами малого предпринимательства: во-первых, это банковский кредит; во-вторых, займы, выданные государственными фондами поддержки малого предпринимательства; и, в-третьих, займы, выданные микрофинансовыми организациями. Для нас в рамках данного исследования представляет интерес первый способ привлечения финансовых средств, т.е. банковский кредит. При кредитовании данного сектора экономики с рядом проблем сталкиваются, как банки, выдающие кредит, так и сами заемщики. Данные проблемы представлены в таблице 1

Таблица 1

Проблемы кредитования малого бизнеса

С точки зрения банков	С точки зрения малых предприятий
Непрозрачность ведения бизнеса этого сегмента предпринимательской деятельности	Высокие кредитные ставки, почти полное отсутствие льготных кредитов и «кредитных каникул» для начинающих предпринимателей
Проблемы с экономической и юридической грамотностью большинства руководителей малых предприятий	Очень жесткие условия и недостаток информации при получении кредита
Фактическое отсутствие ликвидных залогов у субъектов малого предпринимательства	Длительные сроки рассмотрения заявки
Отсутствие реальной гарантированной государственной поддержки сферы малого бизнеса	Отсутствие реальной гарантированной государственной поддержки сферы малого бизнеса
Риски не возврата кредита по оценкам экспертов увеличивается в нашей стране ежегодно	Невозможность получить кредитную поддержку на развитие бизнеса «с нуля»

Ключевыми условиями стабилизации и развития рынка кредитования малого и среднего предпринимательства служит: смягчение или частичная отмена санкций в области возможности заимствований для финансовых институтов и предприятий реального сектора; стабилизация уровня инфляции, снижение инфляционных ожиданий; значимое снижение ключевой ставки, что на данный момент реализуется, реализация механизма целевого финансирования со стороны НБТ операций по кредитованию малого и среднего бизнеса на сроки свыше 1 года или расширение масштабов применения механизма гарантийной поддержки.

Серьезная проблема, стоящая на пути развития МСП - отсутствие достаточной финансовой поддержки. На сегодняшний день банки располагают средствами, которые могли бы быть направлены в МСП, но отсутствие кредитного обеспечения является причиной для отказа банка финансировать предприятие, либо финансирование в очень ограниченных размерах. В настоящее время банки заинтересованы в гарантиях со стороны государства в случае неспособности клиентов вернуть полученные средства. На наш взгляд, эта проблема может быть решена за счет развития региональных гарантийных фондов, предоставляющих коммерческим банкам гарантии на 70-80% от общего объема кредитования [2, С. 17].

Особое значение целесообразно уделять кредитованию малых инновационных и экспортно-ориентированных предприятий. Для этого предлагается применять опыт Ю.Кореи – одного из мировых лидеров по развитию высокотехнологичных МСП. Для стимулирования производства инновационной продукции, конкурентоспособной на внутреннем и внешних рынках, малым и средним инновационным компаниям в Южной Корее предлагаются значительные льготы, к числу которых относятся: льготные кредиты до 8 лет по ставке на 3% ниже среднебанковской; целевые кредиты для поддержки экспорта в секторе МСП с государственными субсидиями при погашении процентов по указанным кредитам [3, С. 76].

Предлагаемые рекомендации, на наш взгляд, будут способствовать совершенствованию механизма кредитования МСП, активизации банковских структур в этом сегменте предпринимательства, что в конечном итоге повысит конкурентоспособность малого бизнеса и его роль в национальной экономике.

Литература

1. Акционерное общество «Российский Банк поддержки малого и среднего предпринимательства» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mspbank.ru/>
2. Александрин Ю.Н. Государственная инновационная политика в сфере малого предпринимательства: критерии и показатели эффективности// Менеджмент и бизнес-администрирование. 2011. № 4. С. 16-27.

3. Александрин Ю.Н. Специфика системы государственной поддержки малого инновационного бизнеса в Южной Корее// Экономика: теория и практика. 2016. № 1 (41). С. 75-80.

4. Владыка М.В. Региональные механизмы инновационного предпринимательства // Научные ведомости БелГУ. - Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. Выпуск 20/1. – 2011. – №19 (114). – С. 40-46.

Ходжаев Парвиз Давронович

**НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

В статье рассматриваются некоторые формы финансирования малого и среднего предпринимательства в условиях цифровизации национальной экономики. Автором среди важнейших цифровых инструментов выделены: получение финансовых ресурсов от бизнес-ангелов, венчурных фондов, разных типов и моделей краудфандинга. Доказано, что в современных условиях развития инновационных цифровых технологий основным фактором для оценки риска финансирования является разработка инновационной стратегии самим малым предприятием, что подразумевает под собой цифровую трансформацию основного бизнеса и развития его новых сегментов. Цифровизация затрагивает практически все сферы деятельности предприятия. Процесс цифровизации изменяет модель ведения бизнеса, поведение потребителей, а также роль человека в производственных процессах на основе использования цифровых технологий. При таком подходе используется большое количество методов, ориентированных на анализ запросов пользователя, визуализацию, моделирование и итерационные процессы. Происходит непосредственное взаимодействие разработчика с клиентом для понимания его предпочтений и улучшения прототипа продукта.

Ключевые слова: формы финансирования, малое и среднее предпринимательство, цифровизация, национальная экономика, бизнес-ангелы, венчурные фонды, краудфандинг, моделирование, клиент, банковский кредит.

В нынешних условиях одной из задач развития малого предпринимательства является разработка «цифровой платформы, ориентированной на информационную поддержку производственной и сбытовой деятельности субъектов» МСП. В этой связи возникает такое понятие, как «цифровое предпринимательство».

Цифровое предпринимательство облегчает обмен, передачу и приобретение знаний, а также инициирует новые способы ведения бизнеса [12, С. 41]. Сфера его применения относится не только к IT-технологиям, но к любым другим видам деятельности.

Цифровизация затрагивает все стороны жизнедеятельности человека и бизнеса. Поэтому логично утверждать, что развитие информационных технологий должно быть направлено в том числе на достижение целей, выделенных в национальном проекте поддержки развития предпринимательства.

Информационные технологии за последние 50 лет значительно изменили общество, а также экономику всех отраслей [13, С. 21]. IT-технологии должны быть вовлечены как на этапе разработки и реализации стартапов, развития бизнес-идеи, так и в форме готовых цифровых бизнес-моделей. Информационные технологии не обязательно формируют добавленную стоимость. Они, чаще всего, выступают вспомогательным инструментом для развития предпринимательства, реализации бизнес-идеи.

Предприниматели для достижения конкурентного преимущества активно обращаются к этим технологиям, так как именно последние выступают в качестве неиспользованных возможностей. Здесь уместно говорить об облачных технологиях, интернет-ботах, искусственном интеллекте, блокчейн.

Для успешного развития МСП необходимо внедрять элементы цифровой экономики. Быстро найти новых клиентов как в Таджикистане, так и за рубежом, связаться с банком за пару секунд через мобильное приложение, подать отчетность в налоговую онлайн — все это и многое другое стало возможными благодаря цифровизации. Она не только помогает крупному бизнесу, но и жизненно необходима малым и средним компаниям, так как позволяет им расти и развиваться гораздо быстрее при меньшем количестве затрат [15, С. 31].

Использование цифровых инструментов дает малым и средним предприятиям массу преимуществ, в частности, избавляет их от многих бюрократических проволочек. Субъекты малого и среднего предпринимательства благодаря цифровизации могут повысить свою конкурентоспособность. Цифровизация также позволит достичь максимального развития МСП. Организациям и отдельным предпринимателям станет гораздо легче вести дела с использованием технологий и упрощением финансовых процедур.

Среди важнейших цифровых инструментов выделим: получение финансовых ресурсов от бизнес-ангелов. Бизнес-ангелами называют частных инвесторов, которые вкладывают собственные средства в проекты, характеризующиеся высоким риском, но быстро развивающиеся. По мнению исследователей, бизнес-ангелы интересуются стартапами на ранних стадиях развития (pre-seed, seed, start-up, early stage), которые требуют относительно небольших капиталовложений и нуждаются не только в материальной поддержке, а также в стратегическом консультировании, в создании бизнес-контактов, а также в любой другой помощи, которую может оказать опытный инвестор. Чаще всего бизнес-ангелы — это частные лица, однако также существуют сети бизнес-ангелов, которые инвестируют свои средства в предприятия с высоким потенциалом развития, но в то же самое время подверженные высокому риску, путем покупки долей таких компаний [6, С. 366].

В отличие от фондов Venture Capital бизнес-ангелы не имеют в своем распоряжении группы аналитиков, которые помогали бы им в исследовании рынка и осуществлении инвестиций. Они выполняют свои обязанности самостоятельно, начиная от поиска проектов, их анализа и оценки до подписания соглашения, и дальнейшего мониторинга фирмы. Учитывая данный факт, а также ограниченный объем финансовых ресурсов, бизнес-ангел не может одновременно заниматься более, чем 2-3 проектами [10, С. 10].

Вовлеченность в малое количество проектов увеличивает инвестиционный риск индивидуальных инвесторов, так как они не имеют возможности диверсифицировать свои вложения.

В целях повышения эффективности инвестирования и возможного уменьшения инвестиционного риска, бизнес-ангелы объединяют свои силы, создавая сети бизнес-ангелов. Задачей таких сетей является не только объединение индивидуальных инвесторов, но и упрощение доступа к инвестициям для компаний, нуждающихся в финансировании. Самой большой такой сетью в Европе является сеть EBAN — European Business Angel Network, которая в настоящее время насчитывает 197 организаций-членов в 68 странах. Каждый год Европейская сеть бизнес-ангелов инвестирует в среднем 7.5 млрд евро в развитие инновационных предприятий из разных отраслей [4, С. 20].

Бизнес-ангелы, как правило, финансируют предприятия из известных им отраслей. Это связано с тем, что инвестор вкладывает в стартап не только свой капитал, но также оказывает помощь в форме стратегических советов по ведению бизнеса. На практике так происходит не всегда, так как для инвестора важна высокая доходность вложенного капитала, а она различается в зависимости от принимаемого риска, также от прогрессивности и востребованности отрасли.

Кроме бизнес-ангелов инвестиции в малые предприятия осуществляют Фонды Venture Capital (VC).

Исследователи явления Venture Capital определяют его, как свободный источник денежных средств, который обеспечивает финансирование предприятий,

характеризующихся очень высоким потенциалом развития[8, С. 344]. Этот капитал управляется специально созданными организационно-правовыми формами, которые называются фондами.

Некоторые исследователи идентифицируют понятия Venture Capital и Private Equity, однако чаще всего они функционируют отдельно друг от друга или же Venture Capital входит в состав более широкого понятия Private Equity. Отличительный критерий этих понятий – это фаза жизненного цикла предприятия, во время которой инвестируется капитал. Venture Capital – венчурный капитал – инвестируют на ранних стадиях развития инновационных стартапов, в то время как Private Equity – частные инвестиции – вкладывают на более поздних этапах функционирования компании, когда они планируют выход на новые рынки, расширение деятельности, совершение значительных приобретений или финансируемый выкуп. Согласно данным, представленным организацией European Private Equity and Venture Capital Association (EVCA), венчурный капитал – это элемент частных инвестиций, который охватывает финансовые вложения в ранние стадии развития стартапа: посевную фазу и фазу старта. Венчурные фонды принимают высокий риск и ожидают высокой окупаемости инвестиций.

Классическая форма инвестирования венчурного капитала основывается на объединении трех субъектов: инновационного стартапа, венчурного фонда и первоначального инвестора. Фонды VC оказывают консультационные и информационные услуги как инвестору, так и предприятию. В рамках такого сотрудничества существует два способа финансирования. Первый способ основывается на том, что первоначальный инвестор свои собственные средства перечисляет в фонд, а он, в свою очередь, инвестирует их в несколько выбранных стартапов. Такой подход позволяет диверсифицировать риск, который берет на себя инвестор. При втором способе инвестор занимается одним определенным проектом, такой тип сделки очень похож на взаимодействия бизнес-ангела с финансируемым предприятием[1, С. 122].

Выбирая венчурный фонд как источник финансирования, следует рассмотреть все преимущества и недостатки данного метода. К преимуществам VC можно отнести, во-первых, возможность реализации даже очень рискованных проектов, так как фонды финансируют предприятия на самых ранних этапах функционирования, когда риски неудачи очень высоки. Капитал Venture Capital не является заемным капиталом, поэтому не обременяет стартап финансовыми издержками и остается в нем на протяжении 3-7 лет. Во-вторых, преимуществом использования услуг венчурных фондов является то, что кроме капитала предприятие получает знания и опыт в сфере маркетинга, управления и финансов[7, С. 122]. Финансирование фондом Venture Capital также благоприятно влияет на репутацию компании, а благодаря увеличению ее капитала, появляется возможность получения кредита в банке.

Ключевым недостатком данного вида финансирования является то, что в компании появляется полноправный акционер – инвестор. Он влияет не только на организационную культуру, но также имеет право голоса в процессе принятия решений в составе совета директоров или менеджмента, а иногда ограничивает решения других менеджеров. Еще один недостаток VC – значительно более низкая оценка акций предприятия, чем в случае IPO, поэтому венчурный фонд является относительно дорогим источником капитала.

Распространенным видом финансирования малых предприятий является краудфандинг.

Понятие краудфандинг (от английского crowd – толпа и funding – финансирование) – это привлечение финансовых ресурсов с целью реализации продукта или услуги, помощи нуждающимся, проведения мероприятий, поддержки физических и юридических лиц и т.д.

Существуют разные типы и модели краудфандинга. В зависимости от платформы, на которой он осуществляется, краудфандинг можно поделить на две группы: «независимый» краудфандинг и краудфандинг «в рамках платформы». Независимый краудфандинг, означает, создание собственной платформы для нужд кампании. Это может

быть абсолютно новая интернет-страница или же вкладка на интернет-странице того или иного стартапа. Краудфандинг «в рамках платформы» – это кампания, осуществляемая на специальной интернет-платформе такой, как Indiegogo.com, Kickstarter.com, Planeta.ru[2, С. 43]. В некоторых случаях стартапы используют оба вида краудфандинга, что в конечном итоге позволяет собрать большее количество средств.

Субъектами краудфандинга выступают с одной стороны инвесторы, предоставляющие средства, их называют «донорами», а с другой стороны, «реципиенты» капитала. В зависимости от мотивации донора и ожидаемой выгоды, различают четыре модели краудфандинга, определяющие тип краудфандинговой платформы. Первая модель ориентирована на получение пожертвований, в том числе спонсорства. Такая модель может как предусматривать, так и не предусматривать вознаграждение. Модель без награждения участников используется достаточно редко и ориентирована на получение добровольных пожертвований. Она предусматривает, что доноры предоставляют финансовую помощь проектам по филантропическим мотивам без расчета на компенсацию. В реальной жизни чаще используется тип с нефинансовым награждением участников. Участники получают самые различные награды в зависимости от размера вложений. Наградами могут быть книги, встреча с создателями проекта или непосредственно первоочередное получение нового продукта, услуги. Вторая модель ориентирована на получение займа. Она предусматривает, что доноры получают фиксированный доход и ожидают выплаты на протяжении всего периода существования инвестиции. Такую модель также называют микрокредитованием. От традиционного кредитования в банках её отличает то, что краудфандинговое микрокредитование происходит по упрощенной схеме: не требуется предоставлять пакет документов, залог или поручительство.

Следующая модель краудфандинга ориентированна на получение вкладов от участия в капитале. Она предполагает, что доноры получают компенсацию в форме получения части выручки или в форме участия в капитале[6, С. 57].

Первая модель краудфандинга с нефинансовой формой награды делится на следующие типы[3, С. 27]:

- «Все или ничего» (all or nothing) – средства переводятся инвесторами только в том случае, если по истечению установленного срока достигается заранее определенная финансовая цель.
- «Оставить все собранное» (keep what you raise) - все собранные средства отправляются создателям проекта, вне зависимости от того, была ли достигнута цель.
- «Сделка со свободной ценой» (breaking point) – создатели проекта сами определяют цели и так называемый критичный пункт, например, 30% планируемой квоты. Даже, если цель не будет достигнута, но собранные средства превысят 30% планируемой квоты, проект получит собранные деньги.

В зависимости от целей привлечения финансирования краудфандинг подразделяется на несколько видов:

- Благотворительный краудфандинг – сбор средств на некоммерческие стартапы в благотворительных целях, на социальные проекты, на запись музыкальных альбомов, предвыборные кампании. В зависимости от суммы пожертвования могут высылаться подарки (книга, диск, упоминание донора на сайте);
- Условно-возвратный краудфандинг – сбор средств для коммерческих проектов с целью приобретения товара. За свой вклад инвестор может получить продукт проекта по предзаказу бесплатно или же по стоимости значительно ниже рыночной;
- Краудинвестинг – сбор средств с целью дальнейшего участия в деятельности стартапа, чтобы в будущем иметь право на получение акций, прибыли и право голосования на общих собраниях акционеров. Такой вид финансирования стартапов связан с большим риском для инвесторов. В США президентом Обамой был принят акт JOBS в 2012 г., который должен был данную форму инвестиционной деятельности регулировать, чтобы неаккредитованные инвесторы также могли инвестировать посредством

краудинвестинга. Однако комиссия по ценным бумагам и биржам США не опубликовала директивы, которая разрешала бы такой вид инвестирования неаккредитованным инвесторам.

- Краудлендинг или P2P-кредитование представляет собой сбор денежных средств для финансирования физических и юридических лиц. Такой вид коллективного финансирования очень напоминает микрофинансовую или банковскую деятельность, которая подлежит регулированию в рамках действующего в той или иной юрисдикции законодательства. К примеру, в Великобритании деятельность площадок P2P-кредитования осуществляется в рамках разрешения местного Управления по финансовому регулированию и надзору (FCA).

Краудфандинг, как и другие способы финансирования стартапов, имеет свои преимущества и недостатки. К преимуществам данного метода финансирования можно отнести:

- ✓ Доступность. Каждый создатель стартапа может войти на интернет-страницу краудфандинговой платформы и разместить свой проект. Процедура размещения проекта на платформе простая и быстрая.

- ✓ Возможность реализации проектов в слабо развитых регионах. Бизнес-ангелы и венчурные фонды предпочитают инвестировать в предприятия, находящиеся недалеко от их места нахождения, что означает отсутствие возможности развития для стартапов из менее развитых регионов. Однако, чтобы воспользоваться краудфандингом достаточно иметь инновационную идею и доступ в Интернет.

- ✓ Способ проверки идеи и тестирование рынка[13, С. 11]. С этой точки зрения, краудфандинг настолько эффективен, что даже при неудаче проекта будет получен бесценный опыт. Стартап получает ответную информацию о том, что продукт не вызывает достаточной заинтересованности со стороны потенциальных потребителей, что означает необходимость доработки.

- ✓ Не только финансовые, но и маркетинговые возможности[10, С. 5]. В процессе сбора средств стартапы также получают и первых потребителей своих продуктов. Диалог с ними поможет улучшить предложение стартапа, усовершенствовать продукт, учитывая нужды людей, финансирующих проект. Краудфандинг также является мощным инструментом продвижения. Краудфандинговые платформы продвигают свои самые интересные проекты, а интернет-порталы часто пишут о нетипичных и талантливых стартапах.

- ✓ Неограниченный размер собираемых средств. Стартап определяет финансовую цель, но не существует ограничения размера собираемых средств, все зависит от презентации проекта, его продвижения и заинтересованности людей, которые данный проект финансируют.

- ✓ Большое количество моделей и типов финансирования. Каждый стартап может самостоятельно выбрать модель, в которой захочет далее развиваться. Краудфандинг может быть частью заемного капитала (модель краудфандинга, ориентированная на получение займа) и частью собственного капитала (спонсорство и краудфандинг, ориентированный на получение участия в уставном капитале компании). При этом, используя спонсорство, стартап остаётся независимым от инвесторов, в отличие от собственного капитала, который стартап получает в случае финансирования венчурными фондами или бизнес-ангелами.

- ✓ Формирование положительной репутации. После удачной краудфандинговой кампании у стартапа гораздо больше шансов получить дальнейшее финансирование от бизнес-ангелов и венчурных фондов, так как они убеждены в том, что продукт обладает потенциалом развития и имеет первых пользователей.

К недостаткам краудфандинга можем отнести:

- ✓ Необходимость затрачивать много времени и усилий для продвижения и реализации проекта.

✓ Обязательство раскрывать мельчайшие детали проекта. Многие стартапы предпочитают избегать этого метода финансирования, так как для того, чтобы заинтересовать инвестора, создателям необходимо очень подробно и детально презентовать свой проект. Риск того, что интеллектуальная собственность может быть кем-либо украдена существует на протяжении всей кампании.

✓ Отсутствие существенной поддержки в области управления, финансов. Кроме этого, в отличие от проектов, финансируемых бизнес-ангелами или венчурными фондами, стартапы, финансируемые краудфандингом, не имеют доступа к получению бизнес-контактов[2, С. 43].

✓ Несостоятельность контрольных механизмов на рынке. Создатели не заключают договоры или соглашения с донорами. В связи с этим довольно часто оттягивается момент отправки награды, а иногда создатели вовсе этого не делают. В таком случае неизвестно, на что в конечном итоге были потрачены собранные деньги.

✓ Трудность оценки шансов на успешность реализации проекта. На первоначальном этапе трудно определить, достигнет ли стартап поставленную цель или усилия, затраченные на его продвижение, будут тщетны.

Банковские кредиты остаются сегодня традиционным и основным источником финансирования малого и среднего бизнеса.

В условиях пандемии среди мер поддержки предпринимательской деятельности стоит выделить льготное рефинансирование кредитов для малого и среднего бизнеса.

В частности, для получения льготного рефинансирования кредитов должны быть соблюдены следующие условия:

- субъект должен работать только в приоритетных отраслях, указанных в программе;
- срок кредитного договора не должен превышать срок рефинансируемого займа;
- запрещено перекредитовывать обязательства, ранее взятые по госпрограмме;
- произошло существенное ужесточение процедуры скоринга клиентов.

Оценка результативности финансирования зависит от многих факторов: связанные со спецификой малого предприятия, со спецификой инвестора, с внешней средой. При этом детерминанты, связанные со спецификой малого предприятия, в целом можно поделить на факторы финансового и нефинансового характера. Финансовые факторы можно оценить количественно, такие как, например, уровень прибыльности и роста выручки компании. К качественным факторам относятся: характеристика самой компании, индустрии, к которой она относится, места ее основания, характеристика команды основателей предприятия и наличие интеллектуальной собственности. К количественным факторам относят финансовые показатели: денежные средства на счетах, активы компании и расходы на исследования и разработки (R&D). Более того, с более высокой оценкой предприятий в качестве объекта инвестирования коррелируют не только компоненты, генерирующие денежный поток компании, но и ее расходы, что можно расценивать как признак того, что инвесторы рассматривают возрастающие расходы как необходимые для получения более высоких доходов в будущем.

В современных условиях развития инновационных цифровых технологий основным фактором для оценки риска финансирования является разработка инновационной стратегии самим малым предприятием, что подразумевает под собой цифровую трансформацию основного бизнеса и развития его новых сегментов. Цифровизация затрагивает практически все сферы деятельности предприятия. Процесс цифровизации изменяет модель ведения бизнеса, поведение потребителей, а также роль человека в производственных процессах на основе использования цифровых технологий. При таком подходе используется большое количество методов, ориентированных на анализ запросов пользователя, визуализацию, моделирование и итерационные процессы. Происходит непосредственное взаимодействие разработчика с клиентом для понимания его предпочтений и улучшения прототипа продукта.

Таким образом, под воздействием цифровизации существенно трансформируется инструментарий финансирования субъектов малого и среднего предпринимательства. Активно развиваются альтернативные механизмы инвестирования, так как крауд-платформы, сделки ICO и другие децентрализованные способы получения финансовых ресурсов. При этом необходимо отметить, что МСП является объектом повышенного внимания со стороны государственных органов.

Литература:

1. A. Skowronek-Mielczarek. Uwarunkowania Rozwoju MŚP w Polsce. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013, с. 122.
2. B. F. Malinowski, M. Giełzak, Crowdfunding. Zrealizuj swój pomysł ze wsparciem cyfrowego tłumu, Onepress, Warszawa 2015, с. 43.
3. D. T. Dziuba, Ekonomia crowdfundingu. Zarys problematyki badawczej, Difin, Warszawa 2015, с. 27.
4. EBAN: The European Trade Association for Business Angels, Seed Funds and Early Stage Market Players. http://www.eban.org/https://www.cbr.ru/Content/Document/File/26473/kuznetcov_01_16.pdf,
5. I. Piekunko-Mantiuk. Aniołowie Biznesu i ich Rola w Finansowaniu Startupów. Economics and Management, Nr 4, 2014, стр. 366.
6. K. Król, Crowdfunding. Od pomysłu do biznesu, dzięki społeczności, Wydaje.Pl, Warszawa 2013, с. 57.
7. M. Sikorski, Fundusze wysokiego ryzyka – venture capital jako źródło finansowania małych i średnich przedsiębiorstw, [w:] G. Michalczyk, I. Przychocka, J. Sikorski (red.), Czynniki wspierające rozwój MSP w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2008, стр. 125.
8. P. Gompers, J. Lerner. The Venture Capital Cycle. Cambridge: MIT Press, 1999, с. 344.
9. P. Tamowicz. Business Angels. Pomocna Dłoń Kapitału. Warszawa: PARP, 2007, с. 10.
10. S. Steinberg, The Crowdfunding Bible, Read Me Editions, 2012, с. 5.
11. Soboleva Y. P. To the issue of introducing digital technologies into the activities of entrepreneurial structures [Electronic resource] // Economic growth as the basis of sustainable development of Russia: collection of scientific articles of the 4th Russian Scientific and Practical Conference. Kursk: University Book, 2019. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41851640>
12. Steininger D. Linking Information Systems and Entrepreneurship: A Review and Agenda for IT-Associated and Digital Entrepreneurship Research // Information Systems Journal. 2019. N 29 [Electronic resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/325698093_Linking_Information_Systems_and_Entrepreneurship_A_Review_and_Agenda_for_IT-Associated_and_Digital_Entrepreneurship_Research.
13. T. Lambert, A. Schwienbacher, An Empirical Analysis of Crowdfunding, Université catholique de Louvain & University of Amsterdam Business School, Amsterdam 2010, с. 11.
14. Zargaryan Z. S., Savostin N. N., Savtsova A. V. On prospects of small business development in Russia [Electronic Resource] // Russia, Europe, Asia: Digitalization of Global Space: Collection of Scientific Works of the II International Scientific and Practical Forum / under edition of V. A. Korolev. Stavropol: LLC "Sequoia", 2019. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41312042>

Сведения об авторе:

Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор кафедры международных экономических отношений Таджикского государственного университета коммерции, 734055, г. Душанбе, ул. А. Дехоти, ½, Республика Таджикистан; тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

ТАШАККУЛ ВА ТАЪМИНОТИ САРМОЯ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Яке аз муаммоҳои муҳимтарин дар фаъолияти бонкҳо дар солҳои охир, ин ҷалб намудан ва нигоҳ доштани миқдори кифояи сармоя мебошад. Калимаи «сармоя» барои бонкиро муносибати чуқур дорад, ин фаҳмиш пеш аз ҳама ба воситаҳои, ки соҳибони бонк гузоштаанд, асосан сармояи саҳҳомӣ мебошад, захираҳо ва ғоидаҳо тақсим намуда тааллуқ дорад. Ҷи тавре, ки мо дар ин боб нишон додаем, сармоя якҷанд вазифаҳои муҳимро дар қори бонк иҷро мекунад, ба монанди: бо захираҳо таъмин кардани саршавии қори бонки нав ташкил ёфта, барои дар оянда ривочу раванк ёфтани бонк замиа гузоштан, муҳофизати бонк аз хавф, ва боз нигоҳ доштани бовари аз тарафи ҷамъият ба идоракунадагон ва саҳҳомии бонк.

Бонки тиҷорати пеш аз оғози фаъолияти худ ба монанди дигар субъектони хоҷагидори бояд миқдори муайяни маблағ дошта бошад. Дар шароити муосири инкишофи иқтисодиёт ташаккулёбии захираҳо аҳамияти якумдараҷа дорад. Баробари гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, барҳам додани инхисори давлатӣ дар фаъолияти бонк, сохтани низоми бонкии дузинагӣ тавсифи захираҳои бонки ранги дигар гирифтааст. Ин ҳолатро ҷунин маънидод кардан мумкин аст.

Якум, фонди давлатии захираи бонкӣ кам карда шуд, аммо диққати асосӣ ба фаъолияти зинаи якуми низоми бонкӣ, яъне бонки марказӣ, равона карда шуд.

Дуюм, ташкилёбии ташкилоти қарзии нав бо шаклҳои гуногуни моликият сабабгори ҷамъ намудани маблағҳои озои пулӣ мегардиданд.

Соҳибони маблағҳо, яъне ташкилотҳои қарзи тарзи нигоҳдори ва қарз додани онро мустақилона ба нақша мегиранд. Ҷунин ташкилотҳои қарзи табиӣ ба муносибатҳои низоми пули ҳамавро мешаванд. Ҳудуди фаъолияти бонк, доираи амалиёти активии онро захираҳои бонкӣ, асосан маблағҳои ҷалбкарда муайян мекунад. Ҷунин ҳолат рақобати байни бонкиро дар ҷалб намудани маблағҳо зиёд менамояд.

Баробари бозори захираҳои қарзӣ бозори қоғазҳои қиматнок- фаъолият мекунад. Дар бозори қоғазҳои қиматнок бонкҳо қоғазҳои қиматноки худро ба фурӯш мегузоранд; қоғазҳои қиматноки давлатӣ ва дигар ташкилотҳоро меҳаранд.

Сармояи асосии бонки тиҷоратӣ якҷанд вазифаҳои муҳимро дар фаъолияти ҳаррӯзаи бонк ва таъминкунии фаъолияти дарозмӯҳлати он иҷро мекунад.

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёт муаммои ташаккули захираҳои бонкӣ моҳияти аввалиндараҷа дорад. Ин ҳолат бо давраи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, барҳамдиҳии монополияи давлатии қори бонкӣ, ташкили низоми бонкии дусатҳаи кишвар, хусусияти захираҳои бонкӣ вобаста мебошад.

- якумин, ин вазъ онро ифода мекунад, ки бо вучуди танг шудани фонди умумидавлатии захираҳои бонкӣ фаъолияти он дар сатҳи аввалаи низоми бонкии Тоҷикистон, яъне Бонки миллии Тоҷикистон марказонида мешавад.

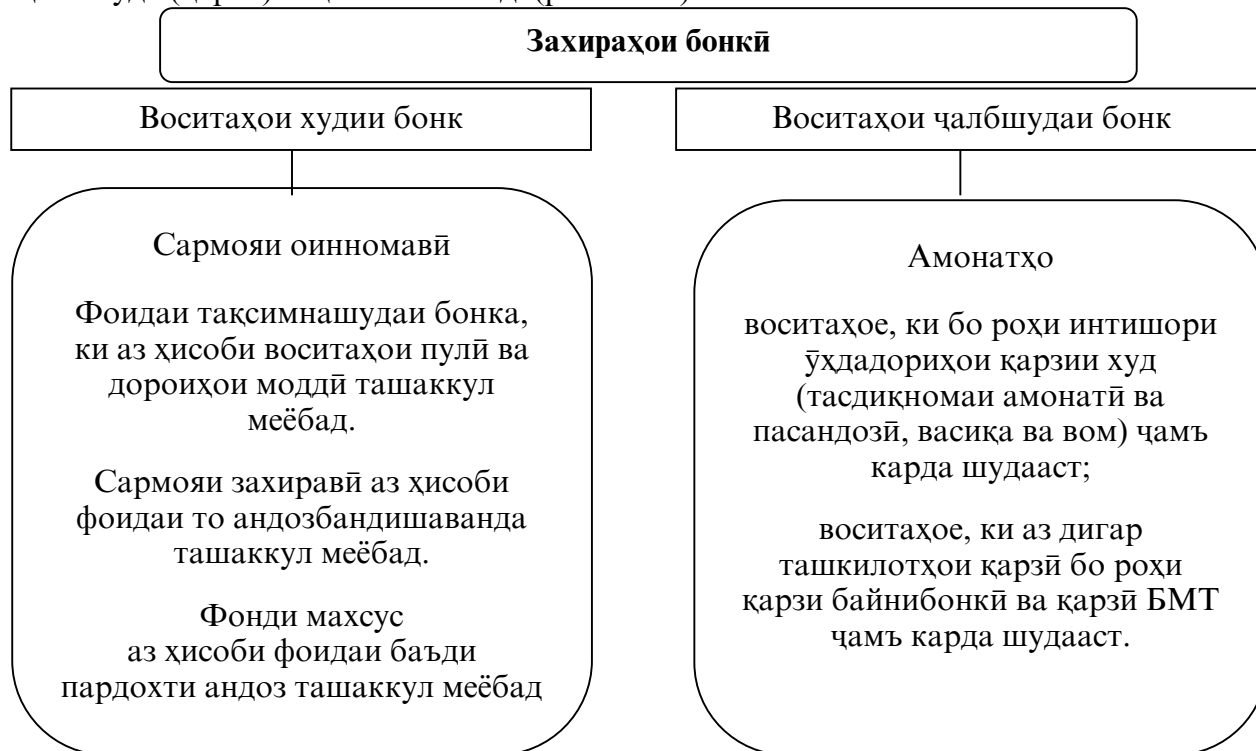
- дуюмин, ташкили қорхона ва ташкилотҳо бо шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ифода мегардад, ки дар шакли нави соҳибқорӣ воситаҳои пулии муваққатан озод зиёд мебошад.

Ҳар як соҳибқор ҷой ва тарзи ҷойгиркунии маблағҳои муваққатан озои худро мустақилона интихоб менамояд, ки ба ташкили бозори захираҳои қарзӣ сабаб мешавад. Ғайр аз ин, миқёси фаъолияти бонк объекти амалиётҳои фаъоли онро муайян мекунад, ки аз маҷмӯи ҳаҷми захираҳо вобастагӣ дорад. Ин ҳолат рақобати бонкҳоро оид ба ҷалби захираҳо тезу тунд мегардонад.

Гузоштани маблағ ба сармояи оинномавӣ дар намуди воситаҳои пулӣ, дороиҳои моддӣ, инҷунин, намуди муайяни қоғазии қиматнок ба вучуд меояд. Сармояи оинномавӣ аз ҳисоби воситаҳои худии саҳомон (муассисон), ҷалби воситаҳои пулӣ

барои ташаккули он истифода карда намешавад. Маблағҳои гузошта шудаи саҳомон ба сармояи оинномавии ташкилотҳои қарзӣ бо пули милли бояд аз суратҳисоби ҳисоб - баробаркунии корхона - саҳмдорон интиқол ёбад.

Захираҳои бонки тижоратӣ маҷмӯи воситаҳои худӣ ва ҷалбшуда мебошад, ки дар ихтиёри бонк қарор дошта, барои гузаронидани амалиётҳои фаъол (активӣ) истифода мешавад, аз ин лиҳоз вобаста аз ташкилбӣ ҳамаи захираҳои бонкӣ ба худӣ ва ҷалбшуда (қарзӣ) тақсим мешавад. (расми 1.1).

Расми 1.1. Сохтори захираҳои бонки тижоратӣ

Манбаи асосии захираҳои бонки тижоратиро воситаҳои ҷалбшуда (қарзӣ) ташкил мекунад, ки дар сохтори захираҳои бонк 70-80% мебошад. Қисми зиёди захираҳои ҷалбшудаи бонкҳои тижоратиро амонатҳои дархостшаванда ташкил мекунад, ки бо вазни ҳоси зиёди воситаҳои дар суратҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ва дигар суратҳисобҳои мавҷуд буда, тасниф карда мешавад. Вазни ҳоси меъёри захираҳои бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 64,3%, амонатҳои мӯҳлатнок 23,5%, аз онҳо амонатҳои сохторҳои тижоратӣ ва пасандозҳои аҳоли 5%, бонкҳо 18% баробар аст.

Ҳиссаи воситаҳои худии бонк дар таркиби захираҳо 22-30% ташкил медиҳад, ки дар маҷмӯъ ба талаботҳои бонкдорӣ ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошад. Воситаҳои худии бонки тижоратӣ дар намуди фондҳои гуногун ифода меёбад, ки барои таъмини устувории молиявӣ, фаъолияти тижоратӣ ва хоҷагидорӣ, инчунин, гирифтани фоида аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти ҷорӣ ва гузаштаи бонк равона гардидааст. Қисмидуюминивоситаҳои худии бонки тижоратиро фоидаи давраи ҳисоботи гузашта ташкил мекунад. Дар маҷмӯъ воситаҳои худии бонк аз фондҳои гуногун, ки аз манбаҳои гуногун ташаккул ёфтааст, иборат мебошад. Сохтори воситаҳои худии бонк сифатан якхела набуда, дар муддати як сол вобаста аз якчанд омилҳо, хусусан аз сифати дороиҳо, истифодаи фоида, сиёсати бонк оид ба таъмини базаи асосӣ тағйир меёбад.

Бо назардошти сохтори захираҳои бонкҳои тижоратӣ чунин тасниф карда мешаванд[2]:

Аз рӯи ҳисобҳои амалкунанда:

- а) бонкҳои ҳисобҳои пасандози дархостшавандаи зиёддошта;
- б) бонкҳои, ки суратҳои ҳисобҳои пасандозимӯҳлатнокдоранд.

Аз рӯи таъсифи муштариён:

- а) микдори зиёди ҳисобҳои шахсонивокӣ;
- б) микдори зиёди қарзҳо аз дигар бонкҳо.

Ба воситаҳои худии бонк дохил мешаванд:

- 1. фондҳои ташкилотҳои қарзӣ
- 2. фоидаи софӣ бонк.
- 3. захираҳои барои рӯйпӯшкунӣ хавф.

Усули муқаррар кардашудаи ҳисоб намудани сармояи худии ташкилотҳои қарзӣ мавҷуд аст, ки ҳамчун фарқи сармояи асосӣ ва иловагӣ ҳисоб карда мешавад.

Сармояи асосӣ аз чунин бонкҳо иборат аст:

- 1. сармояи оинномавӣ;
- 2. қисми фойдаҳои ташкилотҳои қарзӣ, ки аз тарафи аудитор тасдиқшуда аст;
- 3. захираҳои, ки барои беқурбшавии қоғазҳои қиматнок ташкил шудаанд;
- 4. фоидаи тасдиқгардидаи даврони гузашта аз тарафи аудитор.

Сармояи оинномавии бонк барои таъминнокии устуворӣ, самаранокии фаъолият ва пардохтпазирии бонкасосӣ мебошад. Дар ҳамаи фаъолиятҳои аз сармояи оинномавӣ бонкҳои тичоратӣ, инчунин, фаъолияти молиявии худро дар асоси сармояи танзим шаванда бароҳмондаанд.

Сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ аз сармояи асосии соф ва иловагӣ иборат аст. Сармояи асосии соф ташкилоти қарзӣ аз сармояи оинномавии ҳақиқатан пардохташуда, барзиёдӣ (маблағе, ки аз фарқи тасдиқшудаи нархи фурӯш ва арзиши номиналии саҳмияҳои баровардаи ташкилоти қарзӣ (ҳисса) ба вуҷуд омадааст ва маблағи иловагии пардохтаи муассисон), захираҳои сармояи асосӣ, фоидаи тақсимашуда, фоидаи соли гузашта баъди пардохти андоз аз фоида ва тасдиқи аудити беруна бо тарҳи зиёни солҳои қарзӣ ва гузашта, дороиҳои ғайримоддӣ бо тарҳи истеҳлоки ҳисобшуда иборат аст.

Бонки тичоратӣ метавонад, фоидаи соли қарзиро дар ҳамаи 50% ва фоидаи соли гузаштаро, ки аз рӯи он андоз аз фоида пурра пардохта нашудааст ва аудити беруна ҳоло онро тасдиқ накардааст, дар таркиби сармояи иловагӣ ба инобат гирад. Дар сурати қой доштани зарар дар фаъолияти бонки тичоратӣ, дар ҳисоби тавозунии № 30317 «Захираи умумӣ аз хароҷот» маблағи умумии захира барои пӯшонидани талафоти эҳтимолӣ аз рӯи қарзҳои қолабӣ ва иҷораи молиявӣ (лизинг), ки аз ҳисоби хароҷот ташкил карда мешавад ба андозаи на зиёда аз 1,25% аз маблағи умумии дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда ба ҳисоб гирифта мешавад.

Сармояи иловагӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин тасниф карда мешавад:

➤ даромади эмиссионӣ. Даромади эмиссионӣ ҳамчун фарқи байни нархи фурӯхташудаи саҳмия ва арзиши номиналии он ҳисоб карда мешавад.

- аз нав баҳодиҳии арзиши молиявӣ;
- Арзиши молиявӣ, ки бонк аз шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеӣ бе бозгашт гирифтааст;
- захираҳои қарз, ки ба гузариши хавф гузаронидашудааст;
- фоидаи аз тарафи аудитор тасдиқнагардида;
- қарзҳои субординарӣ.

Қарзҳои субординарӣ як намуди қарзҳои дарозмуддати бонк мебошад, ки ба муддати 5 сол пешниҳод шуда, то ба охир расидани мӯҳлати тасдиқгардида бозхонд карда намешавад.

Қисми қарзҳои субординарӣ пас аз гирифтани розигӣ аз Бонки миллии Тоҷикистон ба таркиби сармояи иловагӣ дохил карда мешавад. Чунин қарзҳои қарзҳои субординарию муайяншудаи таҳассусӣ номида мешавад.

Дар давоми 5 сол то муддати пардохти қарз ҳар сол 20%-и қарзи субординари муайяншудаи тахассусӣ аз таркиби сармояи танзимшаванда бо дарназардошти риояи банди 22 Дастурамали № 176 «Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ» тибқи ҷадвали зерин хориҷ карда мешавад (ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1

Мӯҳлат ва ғоизӣ қарзи субординари ташкилоти қарзӣ[2]

Мӯҳлати пардохт	Қисме, ки дар сармояи лоғаб ҳисобгирӣ намешавад
Зиёда аз 5 сол	100%
Зиёда аз 4 сол ва аз 5 сол кам 80%	80%
Зиёда аз 3 сол ва аз 4 сол кам 60%	60%
Зиёда аз 2 сол ва аз 3 сол кам 40%	40%
Зиёда аз 1 сол ва аз 2 сол кам 20%	20%
Аз 1 сол камтар	0%

Адабиёт

1. Ҳафизова Р.А., Абдурашидова М.А. Фаъолияти бонкӣ (васоити таълимӣ). Хуҷанд, 2014, 340 сах.
2. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ», №268 аз «4» декабри с.2015
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Душанбе, 28.06.2011 с.
4. Банковские риски. / Под ред. Лаврушина О.И., Валенцевой Н.И. - М.: КНОРУС, 2007. — 232 с.;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», Душанбе, 19.05.2009.
6. Дастурамали №176-и БМТ «Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ», №268 аз 9 октябри соли 2009.
7. Дастурамали №194-и БМТ «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи пасандозҳо ва ӯҳдадорӣҳои дигари ба онҳо монанд» аз 25.04. 2012 с.
8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пули вақарз. Душанбе: «ЭР-граф», 2008. - 450 с.
9. Банковское дело: Учебник. /Под ред. Л.П.Белоглазовой, Л.П.Кроливецкой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 592с.;

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳолматова Фарида Абдуҷабборовна - сармуаллимаи кафедраи қори бонкӣ МТД «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров».
E-mail: Kholmatova.f@inbox.ru

НАҚШИ НИЗОМИ КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОАДОЛАТОНА

Дар марҳалаи ба муносибатҳои бозорӣ гузаштани иқтисодиёт ва ташаккули ҷамъияти баъди индустриалӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсолоти боадолатонаи ҷамъиятӣ, муайян намудани мавқеъ ва шаклҳои гуногуни моликият дар таъмини ин равандҳо, шароити сохторҳои кооперативӣ, торафт аҳамияти калон пайдо мекунанд.

Бояд гуфт, ки иқтисодиёти боадолатона – раванди ташаккули ҳамоҳангӣ дар инкишоф ва зухуроти қобилияти инсон, тасдиқи неъматӣ вай ҳамчун меъёри баҳодиҳии муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа дар асоси самаранок гардонидани рушд ва истифодаи нерӯҳои истеҳсоли мебошад.

Пеш аз ҳама иқтисодиёти боадолатона ба васеъ намудани доираи озолии инсон бо роҳи ба вучуд овардани муносибатҳои инсондӯстӣ, нисбат ба табиат ва дигар субъектҳо, бартараф намудани сабабҳои таназзул, ҳифз ва беҳтар намудани муҳити зисти инсон нигаронида шудааст.

Бояд қайд кард, ки муносибатҳои иқтисодӣ барои инъикос ва ба назар гирифтани робитаҳои мушаххаси ҷомеа, соҳибкорӣ, ҳуди инсон ва муҳити зисти вай дар заминаи низоми кооператсияи матлубот, мушкilotи глобалӣ бо мақсади на танҳо нигоҳ доштан, балки беҳтар намудани ҳаёти инсон тасвир ва макони зисти инсон, ҳамчун мавҷудоти табиӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти инсон, манфиатҳои ӯ, шароит ва омилҳое, ки ҳаёти вайро таъмин менамоянд, бояд аввалиндараҷа шаванд. Яъне инсон шахсест, ки мақсади амалӣ гардондани ҳислатҳои беҳтарини худро пеш мегирад. Имкониятҳои иқтисодиёти боадолатона ва умуман ҳаёти ҷамъиятӣ гуногун мебошад.

Иқтисодиёти муосир падидаҳои зиёдеро ба вучуд овард, ки шахс бояд бо онҳо мубориза барад, зеро онҳо, албатта, ба ташаккули ҳислатҳои мусбати ӯ таъсири манфӣ мерасонанд: истеъмоли нокифоя, тақсими ноодилонаи даромад, хариду фурӯши ҳама чиз ҳамчун як шакли муносибати байни одамон, милитаризатсия, ҷиноятҳои иқтисодӣ ва ғайра.

Дар ҷамъияти баъди саноатӣ талаботи моддии одамон аз ҳисоби вақти нисбатан кӯтоҳ, комилан қонеъ гардонда мешавад. Илму дониш ба қувваи бевоситаи истеҳсолкунанда табдил ёфта, боиси хеле баланд шудани дараҷаи маълумот ва дар ҷамъият васеъ паҳн шудани фаъолияти интеллектуалии шахс мегардад. Моҳияти истеъмол низ ба кулӣ тағйир меёбад. Таваҷҷӯҳ дар ин самт ба манфиатҳои ғайримоддӣ табдил ёфта метавонад. Дар иҷрои ин кор нақши низоми кооператсияи матлуботи мамлакат назаррас мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди коргароне ҳастанд, ки вазифаҳои худро бо музди ками ниҳой иҷро мекунанд: кормандони соҳаи буҷетӣ, кишоварзӣ ва бисёр дигар мутахассисон, ки дар муқоиса бо маоши давлатҳои пешрафта маоши ночиз мебошад.

Дар иқтисодиёти боадолатона объекти кирои бояд на одамон, балки воситаҳои истеҳсолот бошанд. Фақат дар он сурат меҳнат ҳақиқатан озод мешавад.

Пеш аз ҳама одам бояд мақсади ҳақиқии худ ва инчунин арзиши аслии он молҳоро, ки дар ҳақиқат ғоибанд бояд дарк намояд. Аз нохуши ҳои рӯзгор раҳо ёфтан, ба худшиносии эҷодкорӣ водор намудани инсон, барои муҳайё кардани шароит ва инкишофи озодонаи ӯ мусоидат мекунад.

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1990 оғоз гардид, ба инкишофи он хеле ҳалал расонда, боиси шикастёбию таназзул ва норасоӣҳои муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ гардида буд, ҳоло дар ҳиссаи намоён бартараф гардидааст.

Ҳозир дар мамлакати мо ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ боз ҳам инкишоф меёбанд. Дар байни ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ташкилотҳои кооператсияи матлубот, ки ҷамъиятҳои одамонро мебошанд, ки бо мақсади қонеъ гардондани эҳтиёҷот ва ҳифзи манфиатҳои мушаххас муттаҳид шудаанд, ҷои муҳимро ишғол мекунанд.

Бо маънои васеъ, кооператсия як намуди фаъолияти мебошад, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техникӣ ва технологӣ дар асоси муттаҳидсозии захираҳо ва кӯшишҳо, ки бе чунин як ҳавза ба даст овардан ғайриимкон мебошад, муваффақонаву босамар пешрафта метавонад.

Дар даҳсолаи якуми асри XXI кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аъзоёни худ ва зиёда аз 4,5 миллион нафар сокинони деҳоти ноҳияҳои гуногуни мамлакат хизмат расонда буд. Низоми кооператсияи матлуботро ду ҳазор кооперативҳо ташкил медод, ки дар 4 иттифоқи матлуботи вилоятӣ ва 63 ноҳиявӣ муттаҳид шуда буданд. Дар низоми кооператсияи матлубот қариб ду ҳазор нуқтаи қабул ва қоркарди шир; зиёда аз ҳазор адад дорухонаҳо, дуконҳо, (киоскҳо) аз ҷумла дорухонаҳои бойторӣ, даҳ ҳазор коргоҳ, сех ва нуқтаҳои гуногуни хизмати маишӣ ба аҳоли ва дигар ташкилотҳо ҷой доштанд.

Солҳои охир дар қорхонаҳои ташкилотҳои кооператсияи матлубот қариб даҳ ҳазор ашхос ба қорҳои мавсимӣ ва қори нопурра ҷалб карда шуда буданд.

Ҳамин тариқ, кооператсияи матлубот дар шароити муосир яке аз омилҳои ҳалкунандаи иқтисодии боадолатонаи кишвар дар марҳилаи ташаккули ҷамъияти баъд аз индустриалӣ мегардад, зеро низоми кооператсияи матлубот дар раванди таърих, ҳамеша ба қоидаҳои асосӣ ёфта буд, ки асоси онро инкишофи инсондӯстии ҷамъият ва пешниҳоди хизматҳои гуногун бо нархҳои дастрас, ташкил медод.

Умуман, низоми кооператсияи матлуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар симои Иттифоқи “Тоҷикматлубот” метавонад. Дар ташаккули иқтисодии боадолатона нақши муҳимро бозӣ кунад. Дар маҷмӯъ ҳуди низоми кооператсияи матлубот низоми боадолатона мебошад.

Адабиёт:

1. Абдусаматов Г.С. Переход к рынку: социально-экономические аспекты. – Душанбе, 1999.
2. Алиева З.М. Совершенствование коммерческой деятельности организаций потребительской кооперации на основе маркетинга. Автореферат дисс.канд.экон.наук.- Белгород, 2005. -22 с.
3. Исмаилов И.У., Хабибов С.Х. Рынок и бизнес: консультирование. – Душанбе: «Деваштич», 2002.-165 с.
4. Исоматов Б., Туйчикулов З. Кооперативная собственность: условия и особенности адаптации к рыночным отношениям. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 128с.
5. Капелкж З.А. Рыночные формы хозяйствования в потребительской кооперации. Учебное пособие. Москва- 1995. – 126 с.
6. Раджабов Р.К., Шарипов З.У. Сельские домохозяйства в развитие потребительской кооперации.- Душанбе: Ирфон, 2010.-105с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Холова Ҳ.Р. - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ДДТТ.

ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИИ: ИЗМЕНЕНИЕ ОПЛАТЫ ТРУДА И ТРАНСФОРМАЦИЯ РАБОЧИХ ОТНОШЕНИЙ

Цифровизация экономики приводит к изменению характера труда, форм трудовой деятельности и требований к профессиональным умениям и навыкам. В статье "Характеристики, влияние и контрмеры поддержки занятости в условиях цифровизации экономики"[1, С.76] рассматривается влияние цифровизации на занятость и рынок труда. Автор статьи подчеркивает, что распространение цифровых технологий и экосистем требует полноценного сущностного признания и современного правового регулирования.[3, С. 114]

Автор анализирует развитие гигномики, краудсорсинга и фрилансинга в условиях цифровизации. Гигномика - это новая социально-экономическая модель, характеризующаяся распространением новых видов нестандартной занятости, основанных на неполном рабочем дне. Оплата труда в гигномической модели может быть осуществлена через различные виды вознаграждения, такие как краткосрочные трудовые контракты и удаленная работа.

Претерпевают трансформацию самые разные отрасли и виды деятельности, происходит формирование новых, построенных исключительно на использовании новых технологий. В цифровую эпоху происходят колоссальные изменения в трудовой деятельности, занятости и формах организации труда, которые несут как риски, так и новые возможности[2, С.103].

В целом, цифровизация экономики влияет на оплату труда и формирование новых видов трудовых отношений, таких как гигномика, краудсорсинг и фрилансинг. Однако, необходимо учитывать, что цифровая экономика требует современного правового регулирования и полноценного сущностного признания

Современный мир переживает несравненные перемены, вызванные внедрением цифровых инноваций в различные аспекты нашей повседневной жизни. Эффекты цифровой трансформации ощущаются в каждой сфере, и одной из ключевых областей, которая подверглась значительным изменениям, является оплата труда. В данной статье рассмотрим, как цифровые инновации воздействуют на системы оплаты труда и какие тенденции формируются в этом контексте.

1. Гиг-экономика и новые формы трудовых отношений:

Цифровая эпоха принесла с собой возникновение гиг-экономики, где платформы связывают работодателей и фрилансеров, обеспечивая гибкие условия труда. Это влечет за собой не только изменения в формах занятости, но и в системах оплаты, где каждое задание оценивается и вознаграждается в соответствии с его сложностью и требованиями.

2. Криптовалюты и цифровые формы оплаты:

Возникновение криптовалют предоставило новые возможности для оплаты труда. Биткоин, Эфириум и другие криптовалюты становятся частью систем оплаты, обеспечивая мгновенные и глобальные транзакции. Это вызывает вопросы относительно стабильности и регулирования, но также предоставляет работникам большую гибкость в выборе формы оплаты.

3. Автоматизация и влияние на заработную плату:

Процессы автоматизации приводят к изменениям в структуре рабочих мест и требованиям к навыкам. Работы, требующие высокой квалификации и специализации, могут стать более ценными, в то время как рутинные задачи подвергаются автоматизации. Это в свою очередь влияет на уровень оплаты труда в различных сферах.

4. Транспарентность в оплате труда и анализ данных:

Цифровые инструменты позволяют создавать более прозрачные системы оплаты труда. Анализ данных позволяет работодателям и работникам лучше понимать, как формируется заработная плата, и создавать более справедливые системы вознаграждения.

5. Этические аспекты цифровой оплаты труда:

С ростом использования цифровых технологий в оплате труда возникают вопросы этики. Как обеспечить справедливость и равноправие в системах оплаты, основанных на алгоритмах и искусственном интеллекте? Как предотвратить дискриминацию и несправедливость?

Оплата труда в эпоху цифровых инноваций становится ключевым аспектом обсуждения в современном обществе. Гибкие формы занятости, криптовалюты, анализ данных и этические вопросы становятся неотъемлемой частью этого диалога. Необходимо постоянно адаптироваться к изменяющейся реальности, чтобы обеспечить справедливую и современную систему оплаты труда, способствующую процветанию как работников, так и компаний.

Литература:

1. Хойна М. Н. Рынок труда в условиях цифровой трансформации экономики / М.Н. Хойна. — Текст: электронный // Онтологические и социокультурные основания альтернативного проекта глобализации: сборник материалов международной научной онлайн-конференции, Екатеринбург, 24-25 сентября 2020 г. Екатеринбург: Издательство УМЦ УПИ, 2021;347-351.

2. Лю Пен. Характеристики, влияние и контрмеры поддержки занятости в условиях цифровизации экономики/ Лю Пен— Текст: электронный // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики) 2022

3. Полякова Ю.М. Перспективы развития гигаэкономики в условиях глобальной цифровизации на российском рынке труда. *Вестник Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова*. 2019;(1):113-119. <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2019-1-113-119>

Информация о авторе:

Худжамкулов Рустам Боймахмадович – к. э. н., доцент кафедры информационных технологий в экономике, Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики . Тел. 92-782-47-48, e-mail: khudjamkulov@yandex.ru

НАҚШҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢЙ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МТМУ

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи худ оиди таълими зеҳни сунӢй ва нешравиши он дар замони муосир оварда шудааст. Инчунин дар мақола оиди таъсиси марказҳои махсуси тадқиқотӣ барои қабули талабот ва ниёзҳои зеҳни сунӢй ва рушди соҳаи тадқиқот барои омода намудани толибилмон барои МТОК таъсир бахшанда буда он дар чараёни таълим рӯз аз рӯз афзуда истодааст. Мо ҳама шоҳиди он мебошем, ки технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар як ҷо қарор намегирад.

Калидвожаҳо: МТОК, МТМУ, ТИК, CD, DVD, Class Point, PowerPoint, киберманият, автоматикунонии таълим, зеҳни сунӢй, авлавиат.

Имрӯз дар ҷаҳон шоҳиди таҷдиди маърифатӣ ва дигаргуниҳои босуръати техникӣ қарор дорад, ки боиси дастгирӣ, тавонмандӣ ва рушди илмию амалии муассисаҳои ҷомеа, бахусус муассисаҳои таълимӣ ва шукуфоии онҳо бо ҳамқадам бо технологияҳои иттилоотӣ пайваст кардани технология нав ба нави саноати тавассути технологияҳои гуногун, аз ҷумла: зеҳни сунӢй, воқеияти васеъшуда ва виртуалӣ [2, с.98]. Технологияҳои пайдошаванда дар раванди таълим, ин як тамоюлест, ки ба ҳамоҳангсозии таҳсил дар барномаи таълимӣ, таълим ва омӯзиш бо натиҷаҳои инқилобҳои технологияи иттилоотӣ ва барҷастатарини онҳо тақозо мекунанд. Ин аст, ки натиҷаҳо технологияҳои зеҳни сунӢй мебошанд.

Ин системаи ҳисоббарорӣ, ки метавонад ҳама гуна вазифаи зеҳниро, ки инсон иҷро карда метавонад, иҷро кунад, ба мисли: ҳалли мушкилот, эҷодкорӣ ва қобилияти мутобикшавӣ. Онро инчунин зеҳи сунӢӣ қавӣ меноманд. Ин як соҳаи илми информатика мебошад, ки ба сохтани системаҳое нигаронида шудааст, ки метавонанд вазифаҳоро иҷро кунанд, ки одатан зеҳни инсонро талаб мекунанд, масалан: омӯзиш, мулоҳиза ва рушди худ ва онро инкишофи мошин низ меноманд [8, с.45].

Аз ин рӯ, ин мақолаи тадқиқотӣ барои муайян кардани нақшҳои зеҳни сунӢй дар раванди таълиму тарбия таҳия шудааст. Барои фаҳмидани афзалиятҳо ва манфиҳои муҳимтарини он бояд нақши зеҳни сунӢй дар таълим муайян намуд ва онро равшан кард.

Дар айни замон истифодаи ТИК дар соҳаи маориф ба авлавиат табдил ёфтааст ва ҳадафи гузаштан аз таълими анъанавӣ ба таълими технологӣ мебошад [6, с.231].

Истифодаи замимаҳои зеҳни сунӢӣ маънои онро надорад, ки мо маводи таълимиро танҳо тавассути веб-саҳифаҳо ё CD ва DVD-ҳо ба мундариҷа интиқол медиҳем, балки мундариҷа ба фаъолиятҳои интерактивии электронӣ табдил дода мешавад, ки дар он донишҷӯён ҳангоми истифодаи ин маълумот дар омӯзиш ҳамчун намояндаи иттилоот мебошанд, ки кормандон ва таҳлилгарон ва нақши муаллим мусоидат ва роҳнамоӣ кардан аст [7, с.34]. Донишомӯз худомӯзанд, аз ин рӯ системаҳои фаъолият бояд истифодаашон осон, арзиши паст ва қобилияти нигоҳ доштани маълумот ва маълумоти барномавӣ дошта бошанд.

Бисёре аз олимони нақшҳои истифодаи зеҳни сунӢиро дар раванди таълим қайд кард:

- идоракунии синфхона барои кӯмак ба муаллимон дар идора кардани рафтори хонандагон ва тамоми синф;
- технологияи ёрирасон барои кӯмак ба донишҷӯёни дорои эҳтиёҷоти махсус ба таҳсилоти баробар мебошад;
- рамзгузорӣ бо истифода аз зеҳни сунӢӣ барои омӯзиши забонҳои барномасозӣ ба донишомӯз;
- барномаҳои омӯзишӣ барои кӯмак ва идоракунии бозӣҳои таълимӣ;
- таҳсилоти барвақтии кӯдакон, ки онро бозӣҳои интерактивӣ меноманд ба кӯдакон малакаҳои асосии таълимиро дар қатори малакаҳои дигар таълим медиҳанд.

- омӯзиши мутобиқшавӣ ба донишомӯзон малакаҳои асосӣ ва пешрафтаро тавассути арзёбии сатҳи қобилиятҳои ҳозираи онҳо ва тавлиди таҷрибаи омӯзишии роҳнамо, ки ба онҳо дар маҳорат шудан кӯмак мекунад, меомӯзонад;
- омӯзиши забон барои кӯмак ба донишомӯз дар омӯхтани забони дигар;
- малакаҳои хаттӣ барои кӯмак ба донишҷӯён дар рушди истеъдодҳои хаттии онҳо ва ба таври худкор ислоҳ кардани грамматика ва имло;
- банақшагири барои кӯмак ба муаллимон дар банақшагирии курсҳои мактаби миёна ва коллеҷ ва инчунин шахсони алоҳида дар идоракунии ҷадвалҳои ҳаррӯза, ҳафтаина, моҳона ва солонаи онҳо;
- системаҳои аудио-визуалии синфхона барои идоракунии системаҳои аудио-визуалӣ дар синфхонаҳо.

Волидайн ва муаллимон барои осон кардани муоширати байни онҳо ва ба ин васила ҷалби волидон ҳамкорӣ мекунанд. Дар баробари ин, мушкilotи хониш ва академиро таҳхис карда ва донишҷӯёнро барои душвориҳои омӯзишӣ бо истифода аз зехни сунъӣ мебошад. Дар бораи тақмил додани зехни сунъӣ ва истифодаи технологияҳои муосир ба омӯзгорони МТМУ барои гузаронидани тақмили ихтисос равона мекунанд, ки ин пешниҳодҳо аз тарафи Вазорати Маориф ва илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карда мешавад. Нигоҳдорӣ барои идора ва назорат кардани чараёни таъмири дар МТМУ, инчунин фиристодани кормандон ба мактабҳое, ки ба кӯмак ниёз доранд [5, с.264].

Киберамният – худ усулҳои ҳифзи иттилоот ва пешгири ҳар гуна хатарҳои иттилоотӣ мебошад. Технологияи иттилоотӣ дар МТМУ барои ҳифзи шабакавӣ ва корбарони он аз таҳдидҳои иттилоотӣ зехни сунъиро истифода мебаранд [5, с.124].

Нақшҳои зехни сунъиро барои донишомӯз ва муаллимон аз ҷанбаҳои гуногун илова кардааст, зеро он метавонад ба сафари таълимии онҳо тавассути фардӣкунонии таълим, ки яке аз тамоюлҳои муосири таълим тавассути истифодаи зехни сунъӣ мебошад ва он метавонад ба сатҳи маърифатии ҳар як донишомӯз, суръати омӯзиши ӯ ва ҳадафҳое, ки ӯ барои расидан ба он умед дорад мутобиқ шавад [1, с.64]. Зеро муносибати инфиродӣ ба курсҳои омӯзишӣ дар бораи таҷрибаҳои беназир ва афзалиятҳои асосии шахсии донишомӯз сохта мешавад.

Муаллимон зехни сунъӣ ва чатботҳоро ҳалли беҳтарин дар ин рӯйдодҳо дар чараёни таълим мешуморан. Гарчанде ки ягон чатботҳо иваз карда наметавонанд, аммо онҳо метавонанд ба донишҷӯён дар рушди малакаҳои худ ва беҳтар кардани ҷойҳои заиф берун аз вазъияти синф кӯмак расонанд [2, с.101].

Шикастани монеаи вақт ва фазо дар омӯзиш ва таъмини дастрасӣ ба абзорҳо дар усулҳои зехни сунъӣ барои ҳама дар вақти дилхоҳ ва аз ҳама ҷо, бо дарназардошти фарқиятҳои омӯзиш ва кашф кардани он чизе, ки бояд бидуни мунтазири маълумот аз муаллим омӯхта шавад.

Автоматикунонии таълими зехни сунъиро барои автоматикунонии рӯйхати вазифаҳо барои муаллимон ва кормандони маъмурӣ, тасниф кардани файлҳо, арзёбии услубҳои омӯзиш дар МТМУ ва посух додан ба дархостҳои умумӣ истифода бурдан мумкин аст [7, с.32].

Пешниҳод оид ба механизмҳои ғаёл кардани зехни сунъӣ дар соҳаи маориф бо мақсади баланд бардоштани огоҳӣ ва омӯзонидани ҷомеаи таълимӣ дар бораи механизми усулҳои зехни сунъӣ барои мусоидат ба паҳншавии онҳо ва истифодаи замимаҳо, ки ба ин технология таъя мекунанд.

Таъсиси гурӯҳҳои кории инноватсионӣ бо роҳбарии мустақил аз маъмурияти мактаб, барои омӯхтан ва таҳлили имкониятҳо ва мушкilotе, ки ҷомеа дар назди худ бо мақсадҳои пешбарии ҷомеа истиснод мекунанд, ки таҳияи нақшаҳо ва пайдо кардани роҳҳои мувофиқ мекунанд. Рушд ва рушди қобилиятҳо ва салоҳиятҳо дар соҳаҳои зехни сунъӣ, ин малакаи аз худ кунӣи оғози барномаҳои таълимӣ дар МТМУ барои мувофиқат бо тағйирот барои беҳтар намудани ҷомеа ва оянда зарурати ро медиҳад. Технологияҳои нав ба нав рӯи кор омада истидааст, ки ин нишондиҳандаи пешравии замони муосирро тасбит намуда

истодааст [3, с.311]. Тазаккур бояд дод, ки ТИК дар тамоми фаъолияти кории инсон устувор чой гирифта истодааст.

Дар МТМУ ва МТОК як фанни мустақилро барои зехни сунъӣ чудо мекунанд, то мафҳум, принципҳо, хусусиятҳо ва муҳимтарин истифода ва татбиқи муосирро дар ин соҳа шарҳ диҳад. Пас аз тафсилоти нақши зехни сунъӣ дар раванди таълим аз паҳлӯҳои мухталиф ва ноҳамвории таълим, зехни сунъӣ нақши хоси худро дар рушди раванди таълим ва саҳми худро дар рафъи мушкilot ва монеаҳое, ки дар назди маориф истодаанд, собит карда истодааст. Зехни сунъӣ дар соҳаи маориф бар пояҳои илмӣ ва назариявӣ сохта шудааст ва барои ноил шудан ба он принципҳои мушаххас дорад. Аксар вақт дар доираи кории ҳама рӯзаамон мо бо он принципҳо рӯ ба рӯ мешавем, аммо ба он аҳамият намедихем. Зехни сунъӣ навоарӣ ва рушдро барои омӯзиши мушкilot ва мушкilot барои дарёфти беҳтарин роҳи ҳалли онҳо дастгирӣ мекунад [8, с.43].

Қабул ва паҳн кардани ғояҳо ва навоариҳои илмӣ барои зехни сунъӣ дар соҳаи маориф яке аз принципҳои пешбаранда ба ҳисоб меравад, ки бо назардошти шиноخت аз робот-техникаҳо бештар истифода мебарем, новобаста аз он, ки дар кадом маврид қарор дорем [3, с.310]. Яъне дар раванди таълим бо барномаҳои махсус ва таҷҳизотҳои техникӣ, инчунин дар шароити зиндагии рӯзмараамон бемайлони истифода мебарем.

Расми 1. – Амсилаи намоишнома дар барномаи Class Point.

Рушди хидматҳо барои муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз роботҳои гуногун барои татбиқи хидматҳо рӯи кор омада истодааст. Яке аз воситаҳои нави сохтани намоишнома дар барномаи Class Point воситаи мукофоти барои PowerPoint касбӣ мебошад.

Таҳсилот дар тӯли солҳои охир пешрафтҳои босуръатро паси сар кардааст ва барои ҳамқадам шудан бо ин пешрафтҳо, истифода бурдани абзорҳои рақамӣ, ки вақт ва саъю кӯшишро сарфа мекунанд ва хеле муассир мебошанд, оқилона аст, ки намунаи он абзори рақамӣ мебошад, ки дар он шарҳ дода мешавад [6, с.231].

Class Point як воситаи иловагии таълимӣ барои барномаи Power Point мебошад, ки дар компютер насб шудааст ва бо барномаи Power Point кор мекунад ва ба ҳар як омӯзгор имкон медиҳад, ки ба таври интерактивӣ таълим диҳанд ва бо қадамҳои содда робитаи мустақимро бо хонандагон созанд. Бояд қайд кард, ки истифодаи зехни сунъӣ барои беҳтар кардани раванди таълим ва беҳтар кардани натиҷаҳои таълим мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Аслонова, Х. М. Информатика Воситаи таълимӣ [Матн] / Х.М. Аслонова, А.Г. Солиев. – Душанбе, 2008. – 130 с.
2. Бешенков, С. А. Гуманитарная информатика в начальном обучении [Текст] / С.А. Бешенков, А.Л. Давыдов, Н.В. Матвеева // Вестник Уральского академического государственного университета. – 1997. – № 3. – С.96-106.
3. Горячев, А. В. Информатика в играх и задачах (1-4) [Текст] / А.В. Горячев // В сборнике программы общеобразовательных учреждений «Начальные классы». – Москва, 2001. – С. 309-318.
4. Ершов, А. П. Школьная информатика концепции, состояние, перспективы: Препамбула к ретроспективной публикации [Текст] / А.П. Ершов, Г.А. Звенигородский, Ю.А. Первин // Информатика и образование. – Москва, 1995. – С. 3-20.
5. Комилийн, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилийн – Душанбе: ЧДММ «Душанбе принт», 2016. – 480 с.
6. Файзализода, Б. Ф. Диалектикаи робитаи муттасил бо дигар принципҳои таълими омӯхтан ва омӯзондани донишҷӯёни МТОК [Матн] / Б.Ф. Файзализода, С.Ҳ. Сафарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши Абурайҳони Берунӣ дар рушди илмҳои риёзӣ ва табиӣ ва таҷҳизотҳои таълимӣ» бахшида ба пешвози 1050-солагии нобиғаи маъруфи форс-тоҷик ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф». – Бохтар, 2022. – С. 230-233.

7. Nikishova, M.I. Is Artificial Intelligence a New Dawn or Challenge for Corporate Decision Making? = Искусственный интеллект – новый 154 рассвет или вызов для принятия корпоративных решений? / M.I. Nikishova, M.E. Kuznetsov // Managerial Perspectives on Intelligent Big Data Analytics. Chapter 2; под общей редакцией Zhaohao Sun. – Hershey : IGI Global, 2019. – С. 20-42. – ISBN 9781522572770. – Текст: электронный. – DOI 10.4018/978-1-5225-7277-0.ch002.

8. Seeing AI in new languages / [Text]: 76 page, Microsoft. — URL: <https://www.microsoft.com/en-us/ai/seeing-ai>.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳотамзода Сайёҳат Ҳотам - омӯзгор ва унвонҷӯи кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълимӣ информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.
E-mail: hotamzodasayokhat@gmail.com

РОЛЬ ДАННЫХ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ОТ БОЛЬШИХ ДАННЫХ К
ИСКУССТВЕННОМУ ИНТЕЛЛЕКТУ

***Аннотация.** Цифровая экономика стала катализатором изменений в современном обществе, и ключевой составляющей этого перехода являются данные. Настоящая научная статья посвящена роли данных в цифровой экономике и эволюции их использования, начиная от концепции больших данных и заканчивая приложениями искусственного интеллекта.*

***Ключевые слова.** Цифровая экономика, большие данные, искусственный интеллект, технологии обработки данных, аналитика данных, машинное обучение, глубокое обучение.*

В современном информационном обществе, цифровая экономика становится определяющей силой, формирующей основы бизнеса, образа жизни и взаимодействия в целом. Бурное развитие технологий обработки данных, включая понятия больших данных (BigData) и искусственного интеллекта (ИИ), открывает новые горизонты для предприятий, общества и глобальной экономики в целом.

Искусственный интеллект, в свою очередь, приобретает все большее значение в цифровой экономике, предоставляя системам способность адаптироваться, обучаться и принимать решения без человеческого вмешательства. Это открывает перспективы для автоматизации процессов, оптимизации ресурсов и создания интеллектуальных систем, способных преобразовывать данные в ценную информацию.

В данной статье мы рассмотрим ключевые аспекты цифровой экономики, сосредотачивая внимание на роли больших данных и искусственного интеллекта в ее формировании. Проанализировав вызовы и перспективы, мы постараемся выявить тенденции, которые определяют развитие цифровой экономики в ближайшие годы.

1. Развитие концепции больших данных.

Большие данные — это термин, который обозначает объемы информации, столь огромные, что они выходят за пределы традиционных методов и инструментов обработки данных. Этот термин возник в ответ на взрывной рост объемов информации, сгенерированной современными технологиями и цифровыми процессами[1, с.58]. Основная идея заключается в том, что эти объемы данных требуют новых подходов к их анализу, интерпретации и использованию.

Технологический сдвиг и переход к цифровой экономике. С развитием технологий хранения данных, распределенных вычислений и сетевых технологий произошел сдвиг к эффективному управлению и анализу данных. Этот сдвиг оказал существенное воздействие на экономические и бизнес-процессы, заметно ускорив переход к цифровой экономике.

Концепция больших данных кардинально изменила способы, которыми компании ведут бизнес и принимают решения. В различных отраслях, таких как здравоохранение, финансы и маркетинг, использование больших данных стало неотъемлемой частью успешной стратегии. В общественной сфере большие данные приносят инновации в области государственного управления, образования и научных исследований.

2. Технологии обработки данных.

1. Системы управления базами данных (СУБД). Начиная с появления реляционных баз данных и SQL, современные СУБД, такие как MongoDB, Cassandra и Amazon DynamoDB, предоставляют гибкость в хранении и быстром доступе к разнородным данным.

2. Технологии распределенных вычислений. Фреймворки, такие как Apache Hadoop и Apache Spark, революционизировали обработку данных, позволяя распределенно обрабатывать и хранить данные на кластерах серверов.

3. Облачные вычисления. Платформы облачных вычислений, такие как AmazonWebServices (AWS), MicrosoftAzure и GoogleCloudPlatform, предоставляют вычислительные ресурсы по запросу[3, с.120]..

4. Инструменты потоковой обработки данных. ApacheKafka и ApacheFlink предоставляют средства для обработки данных в реальном времени.

5. NoSQL-базы данных. Системы NoSQL, такие как MongoDB, Couchbase и Cassandra, предназначены для работы с неструктурированными и полуструктурированными данными.

Эти технологии в совокупности обеспечивают современным организациям возможность эффективно управлять и анализировать огромные объемы данных, что является неотъемлемой частью цифровой экономики.

3. Искусственный интеллект и обучение машин.

Искусственный интеллект (ИИ) представляет собой область информатики, посвященную созданию систем, способных выполнять задачи, требующие интеллектуальных способностей. В контексте больших данных, искусственный интеллект активно используется для анализа, интерпретации и выявления паттернов в огромных объемах информации.

Алгоритмы машинного обучения (МО) являются ключевым инструментом искусственного интеллекта. Обучение на основе данных позволяет системам ИИ адаптироваться к новой информации и улучшать свою производительность. Алгоритмы классификации, регрессии, кластеризации и обучения без учителя применяются для решения различных задач.

Глубокое обучение — это подразделение машинного обучения, основанное на искусственных нейронных сетях. С помощью глубокого обучения системы способны автоматически извлекать признаки и выявлять сложные зависимости в данных. Нейронные сети глубокого обучения применяются в обработке изображений, распознавании речи, анализе текстов и других областях[3, с.112].

В контексте больших данных, искусственный интеллект эффективно применяется для автоматизации процесса анализа, выявления паттернов и принятия решений на основе данных. Системы ИИ способны обрабатывать огромные объемы информации и выделять значимые тренды, что значительно улучшает качество принимаемых бизнес-решений.

Использование искусственного интеллекта в обработке больших данных представляет собой ключевой элемент цифровой экономики, обеспечивая автоматизацию и оптимизацию бизнес-процессов на основе уникального понимания данных.

4. Вызовы и перспективы.

Проблемы конфиденциальности и безопасности. С увеличением объемов данных возрастает риск утечек и нарушений конфиденциальности. Обработка и хранение больших данных требует усиленных мер безопасности, включая шифрование данных, многоуровневую аутентификацию и системы мониторинга безопасности.

Необходимость высокопроизводительных вычислений. Обработка больших данных и применение сложных алгоритмов машинного обучения требуют значительных вычислительных ресурсов. Это включает в себя как оборудование, так и облачные вычисления, что может привести к высоким затратам[5, с.74].

Этические вопросы. Использование данных для принятия решений, особенно в контексте искусственного интеллекта, поднимает вопросы этики. Прозрачность алгоритмов, справедливость в обработке данных и предотвращение дискриминации становятся ключевыми аспектами.

Отсутствие квалифицированных специалистов. Развитие области обработки данных и искусственного интеллекта вызывает дефицит квалифицированных специалистов. Необходимость в профессионалах, обладающих навыками в области анализа данных, машинного обучения и программирования, становится критической.

Развитие автоматизированных систем. Продолжение развития автоматизированных систем, основанных на данных и искусственном интеллекте, что приведет к улучшению эффективности бизнес-процессов и повышению точности прогнозирования.

Большой акцент на обучение и образование. Рост области данных требует акцента на обучение и подготовку специалистов в области анализа данных, машинного обучения и искусственного интеллекта.

Природа вызовов и перспектив указывает на важность постоянного развития, инноваций и этического использования данных в цифровой экономике.

В современном мире, где данные становятся одним из ключевых активов, цифровая экономика выступает в роли двигателя для изменений и прогресса. Большие данные и искусственный интеллект формируют основу для принятия обоснованных решений, способствуя развитию новых технологий и содействуя устойчивому экономическому росту.

Однако, сопровождая эти преимущества, важно помнить о вызовах, таких как безопасность данных, этические вопросы и подготовка кадров. С учетом этих аспектов, цифровая экономика продолжает прокладывать путь в будущее, открывая новые возможности и вызывая нас к ответственному использованию данных в интересах общества.

Список литературы:

1. Городецкий, С. П. (2020). "Цифровая трансформация и ее влияние на бизнес-процессы". Издательство "Бизнес-Информ".
2. Иванов, Д. В. (2018). "Большие данные в бизнесе: технологии и практики". Москва: Издательство "Техносфера".
3. Петрова, А. Н., & Смирнов, И. В. (2019). "Искусственный интеллект в современной экономике". СПб: Издательство "Экономическая мысль".
4. Соколов, А. С. (2017). "Роль данных в формировании цифровой экономики". Журнал "Информационные технологии и вычислительные системы", 3(15), 45-58.
5. Федоров, П. А. (2021). "Технологии обработки данных: современные вызовы и перспективы". М.: Издательство "Наука и Техника".
6. Davenport, T. H., & Harris, J. (2007). *Competing on Analytics: The New Science of Winning*. HarvardBusinessReviewPress.
7. Kelleher, J. D., Mac Namee, B., & D'Arcy, A. (2015). *Fundamentals of Machine Learning for Predictive Data Analytics: Algorithms, Worked Examples, and Case Studies*. The MIT Press.
8. Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. EamonDolan/HoughtonMifflinHarcour

Сведения об авторе:

Шарипов Хотам Бекназарович - ассистент кафедры информационно-коммуникационных технологий и программирования, Таджикский Государственный университет права, бизнеса, и политики (Республика Таджикистан, город Худжанд),
E-mail:hotambeksharipov@mail.ru

ТАШКИЛИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТ ДАР КОМПЮТЕРҲОИ ФАРДӢ

Аннотация: мақола ба масъалаҳои ҳифзи иттилоот дар компютерҳои фардӣ баррасӣ мешавад. Сабабҳои афзоиши ҷиноятҳои компютерӣ. Ташаққули равишҳои зиёди имконпазир барои ҳифзи иттилоот дар компютер.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, гузоштани сиркалима, муайян кардани ҳаққонияти имзои электронӣ, таъмини махфияти иттилоот.

Дар айни замон касе дар бораи манфиат ва зарурати истифодаи компютерҳои фардӣ дар ягон соҳаи фаъолияти инсон баҳс намекунад. Тақсимои оммавии компютерҳои фардӣ боиси якбора баланд шудани интенсивии гардиши информатсия, ғайримарказизунонии равандҳои нигоҳдорӣ ва коркарди он, тағйироти назаррас дар сохтор ва мундариҷаи технологияҳои иттилоотӣ гардид.

Аммо, албатта, муҳимтарин ихтирои компютер ва рушди минбаъдаи босуръати технологияҳои информатсионӣ дар нимаи дуюми асри XX масъалаи ҳифзи иттилоотро то чомеа актуалӣ ва тезу тунд гардонд. Информатизатсия имрӯз то чӣ андоза барои тамоми чомеа актуалӣ дорадва яке аз тамоюлҳои тавсифкунандаи рушди технологияҳои муосири иттилоотӣ афзоиши шумори ҷиноятҳои компютерӣ ва дуздии иттилооти махфӣ ва дигар маълумот, инчунин талафоти моддӣ мебошад.

Сабабҳои шиддат гирифтани ҷиноятҳои компютерӣ ва талафоти молиявии вобаста ба ташкilotҳои давлатӣ ва тичоратӣ дар сатҳҳои гуногун ва истифодабарандагони инфиродӣ хеле зиёданд, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

- гузаштан аз технологияи анъанавии «қоғаз»-и нигоҳдошт ва интиколи иттилоот ба технологияи электронӣ ва рушди нокифояи технологияи ҳифзи иттилоот дар чунин технологияҳо;

- муттаҳидсозии системаҳои ҳисоббарорӣ, ташкили шабакаҳои ҷаҳонӣ ва васеъ намудани дастрасӣ ба захираҳои иттилоотӣ;

- афзудани мураккабии нармафзор ва ба он вобаста паст шудани эътимоднокии онҳо ва афзоиши осебпазирӣ ва ғайра.

Стандарти принсипҳои меъмории сохтмон, таҷҳизот ва нармафзори компютерҳои фардӣ, ҳаракатнокии баланди нармафзор ва як қатор дигар хусусиятҳо дастрасии нисбатан осони касбро ба иттилооти дар компютер ҷойгиршуда муайян мекунанд. Агар компютери фардӣ аз ҷониби гурӯҳи корбарон истифода шавад, он гоҳ зарурати маҳдуд кардани дастрасии иттилооти истеъмолкунандагони гуногун ба миён меояд.

Дар ин шароит ғамхорӣ дар бораи ҳифзи иттилоот дар компютери шахсӣ бояд ҳуди корбарон ба ўҳда гиранд, ки онҳо на танҳо мутахассиси соҳаи муҳофизат нестанд, балки аксар вақт танҳо малакаҳои мустақими ҳалли маҷмӯи маҳдуди мушкилот доранд. Ин хусусиятҳо зарурати баррасии мустақилонаи масъалаҳои ҳифзи иттилоотро дар компютерҳои фардӣ бо таваҷҷӯҳ ба ҳифзи дохилӣ муайян мекунанд.

Ташаққули равишҳои зиёди имконпазир барои ҳифзи иттилоот дар компютер ва интиҳоби мувофиқтарин дар ҳолатҳои мушаххас бо омилҳои зерин муайян карда мешавад: [4,5,6]

- 1) ҳадафҳои муҳофизат;
 - 2) усулҳои эҳтимолии эҳтимолии муҳофизат;
 - 3) воситаҳои мавҷудаи муҳофизат.
- Ҳадафҳои асосии ҳифзи иттилоот:
- таъмини тамомияти ҷисмонӣ;
 - таъмини якпорчагии мантиқӣ;
 - пешгирии гирифтани беиҷозат;

- пешгирӣ намудани тағйироти беиҷозат;
- пешгирии нусхабардории беиҷозат.

Таъмини якпорчагии мантикии иттилоот барои компютер чандон аҳамият надорад, аммо ҳадафҳои дигари марбут ба компютерро метавон ба таври зерин муайян кард.

Таъмини тамомияти ҳисмонӣ.[2]

Ягонагии физикии информатсия дар компютер аз якпорчагии ҳуди ПК, якпорчагии дискҳо ва дискетҳо, бутунии информатсия дар дискҳо, дискетҳо ва хотираи оперативӣ вобаста аст. Дар доираи васеи таҳдидҳо ба якпорчагии иттилоот дар компютер, бояд ба таҳдидҳое, ки бо таҳассуси нокифояи баланди шумораи зиёди соҳибони компютер алоқаманданд, диққати махсус дода шавад. Дар робита ба ин, эҳтимолияти нобуд кардан ё вайрон кардани маълумот дар (диски сахт), ки дар он миқдори хеле зиёди маълумот аз ҷониби ҳуди корбар ҳам карда мешавад, махсусан хатарнок ба назар мерасад.

Пешгирии тағйироти беиҷозат.

Навбӣ хеле хатарноки тағйир додани беиҷозати иттилоот дар компютер ин амали нармафзори зараровар (вирусҳои компютерӣ) мебошад, ки метавонад барномаҳо ё маҷмӯи додохоро нобуд созад. Ин хатар аз он сабаб муҳим мешавад, ки дар байни соҳибони компютерҳо таҷрибаи табодули васоити ниғаҳдорӣ маъмул гаштааст, ки дар байни онҳо флеш-медиа ҳоло дастрас шудааст.

Пешгирии гирифтани беиҷозати иттилооте, ки дар компютер ҷойгир аст.

Ин мақсади ҳифз махсусан дар ҳолатҳое муҳим мегардад, ки иттилооти нигоҳдорӣ ё коркардшуда дорои сирри ин ё он намуд (давлатӣ, тижоратӣ ва ғайра) мебошад. Имкониятҳои дастрасии беиҷозат ба иттилоот дар компютерҳои фардӣ хеле васеъ ва гуногунанд, аз ин рӯ, ин намуди муҳофизат тавачҷӯи ҷиддиро талаб мекунад.

Пешгирии нусхабардории беиҷозати иттилоот.

Аҳамияти ин намуди муҳофизат бо се ҳолати зерин муайян карда мешавад: [1.3]

- миқдори иттилооти ҷамъшуда ҳарчи бештар ба мол табдил меёбад;
- савдои барномаҳои компютерӣ торафт васеътар мегардад;
- дискҳои оптикии аз нав навишташаванда ва флешдор барои нусхабардории васеъмиқёси иттилооти компютерӣ шароити хеле мусоид фароҳам меоранд.

Вобаста ба ҳифзи информатсия дар компютер бо назардошти хусусиятҳои сохтори меъморӣ ва усулҳои истифодабарии компютер як қатор хатарҳои (каналҳои) ихроҷи информатсияро муайян кардан мумкин аст.

Каналҳое, ки ба компютер ҳосанд, одатан аз рӯи намуди воситаҳое, ки барои ба даст овардани иттилоот беиҷозат тавассути онҳо истифода мешаванд, тасниф карда мешаванд ва се намуди воситаҳоро ҷудо мекунад: шахс, таҷҳизот, барнома.

Ба гурӯҳи каналҳое, ки дар онҳо воситаи асосии беиҷозат гирифтани иттилоот шахс мебошад, дохил мешаванд:

- дуздии воситаҳои нигоҳдорӣ (дискҳои магнитӣ, CD, чоп ва ғ.);
- аз экран хондан ё аксбардории маълумот;
- хондан ё аксбардории маълумот аз чоп.

Дар гуруҳи каналҳо, ки воситаи асосии истифодаашон таҷҳизот мебошад, инҳо ҳастанд:

- пайваст кардани таҷҳизоти махсус ба дастгоҳҳои компютерӣ, ки бо ёрии онҳо шумо метавонед иттилооти ҳифзшавандаро нест кунед ё ба қайд гиред;
- бақайдгири бо истифода аз воситаҳои махсуси шуоъҳои электромагнитии таҷҳизоти компютерӣ хангоми коркарди иттилооти ҳифзшаванда.

Гуруҳи сеюми каналҳо (воситаҳои асосии истифодаи онҳо барномаҳо мебошанд) аз инҳо иборатанд:

- дастрасии беиҷозати нармафзор ба иттилоот;
- нобуд кардан (тахриф кардан) ё сабти иттилооти ҳифзшаванда бо истифода аз хатҷӯҳои нармафзор ё домҳо;
- хондани маълумоти боқимонда аз RAM;

– нусхабардории нармафзори иттилоот аз васоити магнитӣ.

Бо назардошти он, ки компютерҳо на танҳо мустақил кор мекунанд, балки ба шабака дастрасӣ доранд - маҳаллӣ ё глобалӣ, пас намудҳои мувофиқи каналҳои интерфейс пайдо мешаванд.

Пас рӯйхати пурраи асосии он минтақаҳо (ҷойҳо), ки дар онҳо маълумотҳои ҳифзшаванда метавонанд дар шакли зерин пешниҳод карда шаванд: motherboards PC; дастгоҳҳои муосири нигоҳдорӣ; навъи "Винчестер"; намоиш; дастгоҳи ҷопӣ; ҷуфт кардани каналҳо. Маълумоте, ки дар ҳар як макони номбаршуда ҷойгир аст, бояд ҳифз карда шавад.

Бо назардошти он, ки компютерҳо на танҳо мустақил кор мекунанд, балки ба шабака дастрасӣ доранд - маҳаллӣ ё глобалӣ, пас намудҳои мувофиқи каналҳои интерфейс пайдо мешаванд.

Пас рӯйхати пурраи асосии он минтақаҳо (ҷойҳо), ки дар онҳо маълумотҳои ҳифзшаванда метавонанд дар шакли зерин пешниҳод карда шаванд: motherboards PC; дастгоҳҳои муосири нигоҳдорӣ; навъи "Винчестер"; намоиш; дастгоҳи ҷопӣ; ҷуфт кардани каналҳо. Маълумоте, ки дар ҳар як макони номбаршуда ҷойгир аст, бояд ҳифз карда шавад.

Мутобиқи гуфтаҳои боло, ҳар як истифодабарандаи компютер метавонад вобаста ба шароити худ рӯйхати таҳдидҳои эҳтимолиро ба иттилооти худ тартиб диҳад ва дар ин асос масъалаҳои ҳифзи боэҳтимоли онро мақсаднок ҳал намояд. Дар ин маврид бояд усулҳо ва воситаҳои мавҷудани муосири ҳифзи системаҳои иттилоотиро дар назар дошт:

- ташкилию техникӣ;
- маъмурӣ ва ҳуқуқӣ;
- нармафзор ва техникӣ.

Дар робита ба ҳифзи компютерҳои фардии компютерӣ ба корбар тавсия дода мешавад, ки пеш аз ҳама чораҳои ҳифзи барномавӣю техникаро истифода баранд.

Нармафзор ва таҷҳизот барои пешгирии вайрон кардани махфият ва якпорчагии маълумоте, ки дар системаи иттилоотӣ ҳифз ва коркард мешаванд (аз ҷумла, компютер) пешбинӣ шудаанд. Вайрон кардани якпорчагӣ тағир додани беиҷозати додаҳо мебошад.

Биёед чораҳои муҳимтарини ҳифзи иттилоотро барои корбар дар компютери худ баррасӣ кунем.

Таъмини якпорчагии иттилоот дар компютер.

Бояд қайд кард, ки таҳдидҳо ба якпорчагии информатсия дар компютер, мисли ҳама гуна системаи автоматикунонидашуда метавонанд тасодуфӣ ва қасдан бошанд. Намудҳои асосии таҳдидҳои тасодуфӣ нокомиҳо, нокомиҳо, хатогиҳо, офатҳои табиӣ ва таъсири тарафҳо буда, сарчашмаҳои мушаххаси онҳо сахтафзор, барномаҳо ва корбарон мебошанд. Бо дарназардошти ҳолати кунунии таҷҳизоти компютерӣ ва нармафзори компютерӣ, инчунин усулҳо ва воситаҳои истифодаи онҳо, хатарҳои воқеӣ ба якпорчагии информатсияи тасодуфӣ хатогиҳои истифодабарандагон мебошанд. Сабабҳои асосии ин хатогиҳо зангҳои нодуруст ба ҷузъҳои нармафзори силсилавӣ мебошанд.

Таҳдиди ҷиддитар ба якпорчагии иттилоот дар компютер аз таҳдидҳои барқасдона, ки одамон бо мақсадҳои бадқасдона сохтаанд, бармеояд. Чунин таҳдид метавонад мустақим бошад, агар ҳамлакунанда ба компютер дастрасӣ пайдо кунад ва ғайримустақим бошад, вақте ки таҳдид бо истифода аз воситаи миёнарав эҷод карда мешавад. Аз таҳдидҳои барқасдона, аз ҳама васеъ истифодашаванда нармафзори ба истилоҳ харобкунанда (DS) мебошанд: вирусҳои электронӣ, кирмҳо, аспҳои троянӣ ва ғайра. Онҳо инчунин барои тамомияти иттилоот дар компютер хатари калон доранд.

Усули самараноки нигоҳ доштани якпорчагии информатсия дар компютер, аз ҷумла, нусхаи эҳтиёгии он мебошад.

Барои нигоҳ доштани махфияти маълумоти худ, корбар бояд барои мучахҳаз кардани компютери худ бо воситаҳои хеле самараноки муҳофизат аз дастрасии беиҷозат ғамхорӣ кунад.

Механизмҳои асосии муҳофизати компютер аз дастрасии беиҷозатро бо рӯйхати зерин муаррифӣ кардан мумкин аст:

- 1) ҳифзи ҷисмонии компютерҳои фардӣ ва воситаҳои нигоҳдорӣ;
- 2) мушаххасгардонии (аттентификатсияи) истифодабарандагон ва ҷузъҳои коркарди иттилооти истифодашаванда;
- 3) маҳдудияти дастрасӣ ба унсурҳои иттилооти ҳифзшаванда;
- 4) криптографии бастании иттилооти ҳифзшавандаи дар васоити ахбори омма нигоҳ доштасуда (бойгонии маълумот);
- 5) бастании криптографии иттилооти ҳифзшаванда ҳангоми коркарди бевоситаи он;
- 6) бақайдгирии ҳамаи дастрасӣ ба иттилооти ҳифзшаванда.

Дар айни замон, корбар шумораи хеле зиёди роҳҳои мушаххаси ҳифзи иттилоот дар компютер дорад.

Биёед бо шарҳҳои мухтасари маъмултарин ва дастрасро номбар кунем.

Муқаррар кардани сиркалимаҳо барои пурборкунии компютери шумо. Барои ҳифзи компютери шумо, BIOS насб кардани ду намуди паролро дастгирӣ мекунад:

User Password Рамзи корбар – сикалима барои қобилияти боркунии ибтидоии компютер, ки пас аз санҷиши сахтафзор ва воқеан пеш аз боркунии ягон ОС дархост карда мешавад;

Supervisor Password Рамзи супервайзер - гузарвожаи пурраи дастрасӣ ба BIOS, ки ҳамчун пароли маъмури BIOS маълум аст, қобилияти тағйир додани танзими BIOS ва қобилияти пурбор кардани компютерро дар бар мегирад.

Ин усул ба шумо имкон медиҳад, ки боркунии системаи паролро бидуни сиркалима манъ кунед ва ба ин васила ҳифзи нисбии маълумотро ҳатто дар қисмҳои FAT таъмин кунед ва инчунин аутентификатсияи иловагии корбарро новобаста аз ҳуди ОС дар компютер насб кунед.

Рамзгузори иттилооти ҳифзшаванда (криптография) – ҳифзи маълумот ҳангоми нигоҳдорӣ, интиқоли иттилоот таъмин карда мешавад.

Несткунии бебозгашти маълумот - маълумоти ҳассосро аз васоити нигоҳдорӣ ба таври доимӣ нест кунед. Масалан, бо истифода аз нармафзори Acronis Drive Cleanser 6.0.

Дар бораи WWW бе пай. Мақсади ин усул пинҳон кардани саҳифаҳои веб-саҳифаҳои боздидшуда, инчунин маълумоти шахсӣ ҳангоми боздид аз Интернет мебошад.

Усули таҳминӣ: кушоед "Оғоз - Панели идоракунӣ - Имконоти интернет". Дар муколамае, ки пайдо мешавад, тугмаҳои <Нест кардани кукиҳо> ва <Нест кардани файлҳо>-ро пахш кунед. Дар натиҷа, ҳамаи файлҳои ҷузвдони муваққатии Интернет ва инчунин кукиҳо нест карда мешаванд. Шумо метавонед захира кардани файлҳои муваққатиро тавассути пахш кардани тугмаи <Параметрҳо...> ва гузоштани парчами "Ҳеҷ гоҳ", инчунин муқаррар кардани андозаи фазои ишғолшудаи дискро ба 0 ғайрифайл кунед.

Шумо инчунин бояд ҳамаи боздидҳои интернетии айбдоркунандаро аз таърихи дидани худ нест кунед: Internet Explorer-ро кушоед. Менюи "Намоиш - Панелҳои Explorer - Журнал". Пас, дар равзанаи пайдошуда, сабтҳои дилхоҳро аз журнал интихоб ва нест кунед. Онҳо аз рӯи рӯз ва саҳифа тақсим карда мешаванд.

Хомӯш кардани оғози худкори флеш-дискҳо/дискҳо

Якчанд вариантҳо барои чунин усули қатъкунӣ дар Интернет мавҷуданд. Яке аз онҳо:

- Оғоз - Иҷро кардан - gpedit.msc;

- конфигуратсияи компютер;

- Шаблонҳои маъмурӣ;

- Система;

- Хомӯш кардани оғози худкор;

- Бо тугмаи рости муш хусусиятҳо Дохил Карда Шудааст Ҳамаи дискҳо Истифода баред.

Пас аз ин, боркунии худкор дар қуттиҳои қайдкунӣ оғоз намешавад ва вирусҳо бе кӯмаки корбар паҳн шуда наметавонанд.

Муҳофизати флеш-дискҳо аз вирусҳо. Мақсад аз вуруди вирусҳо ба феҳристи решаи диски флешдор мебошад. Бо вучуди ин, маълум аст, ки навъи системаи файли пешфарзии

флешдор FAT 32 аст, аммо дар ин система дастрасӣ рад карда намешавад. Барои амалӣ кардани ин, шумо бояд системаи файлиҳои диски флешдорро ба NTFS иваз кунед, ин ҳатто бидуни нест кардани маълумот аз диски флешдор имконпазир аст. Интернет дастурҳои визуализиро дар бораи чӣ гуна маҳдуд кардани дастрасӣ ба решаи флешдор таъмин мекунад.

Қабул ва таҳлили почта. Истифодаи барномаҳои почтаи электронӣ, ки рамзи сарчашмаи HTML-ро ба матни оддӣ тарҷума мекунад. Зеро маҳз дар HTML апплетҳои JAVA ворид карда мешаванд, ки ин метавонад боиси тағйирот дар интерфейс гардад. Илова бар ин, платинҳои почта аз бастаҳои маъруфи антивирусӣ, ки компютерҳоро барои вирусҳо скан мекунад, аз кирмҳои шабака муҳофизат мекунад.

Истифодаи девори девор. Ҳадафи он ҳифзи компютер аз дастрасии беиҷозат аз дигар компютерҳо дар шабакаи маҳаллӣ ё Интернет мебошад.

Сипари шахсӣ параметрҳои муқаррар мекунад, ки кори компютерро дар шабака танзим мекунад, масалан:

- барномаҳо ҳукуки дастрасӣ ба шабакаро доранд;
- қоидаҳои интиқоли пакетҳо аз шабака;
- рӯйхати суроғаҳои шабакаи бозътимод.

Системаи оператсионии Windows, ки аз XP сар мешавад, дорои девори шахсии дарунсохташуда мебошад, ки вазифаҳои дар боло зикршударо иҷро мекунад. Вақте ки фаҳол карда мешавад, брендмауэр дастрасӣ ба компютерро аз шабака манъ мекунад.

Дар хотима бояд қайд кард, ки ҳангоми баррасии хурди роҳҳои муҳофизати иттилоот дар компютер аз ҷониби корбар, фаро гирифтани тамоми маҷмӯи саволҳо ва ҷавобҳо ба онҳо дар ин самт, ки то имрӯз пайдо шудаанд, ғайриимкон аст. Дар таъмини амнияти иттилоот дар компютер то ҳол мушкилоти зиёд вучуд дорад. Аммо хатарро бо истифода аз равишҳои ҳамгирошудаи дар боло муҳокимашуда кам кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Домбровская Л. А., Яковлева Н. А., Стахно Р. Е. Современные подходы к защите информации, методы, средства и инструменты защиты // Наука, техника и образование, 2016. № 4 (22). С. 16-19.
2. Парфенов Н. П., Стахно Р. Е. Технология защиты персональных данных // Наука, техника и образование, 2016. № 4 (22). С. 15-16.
3. Стахно Р. Е., Гончар А. А. Защита информации в современном документообороте // Наука, техника и образование, 2016. № 4 (22). С. 19-21.
4. Сайт Безопасник. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bezopasnik.org2/> (дата обращения: 27.10.2016).
5. Федеральный закон от 27.07.2006 № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (дата обращения: 27.10.2016).
6. Федеральный закон от 27.07.2006 N 152-ФЗ (ред. от 21.07.2014) «О персональных данных» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2015). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (дата обращения: 27.10.2016).

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шерматов Чавлонбек Алиқулович. сармуаллими кафедраи умумидонишгоҳии информатика МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Ғ.Ғафуров” E-mail: Sher-jav@inbox.ru.

Рӯзимуродов Абдулхай Азимбоевич. E-mail: Abdulhae@mail.ru.

Норбобоев Маъруфҷон Олимович. E-mail: m_maruf@mail.ru.

Шамсидинов Хуршед Муминович. доцент. E-mail: shamsidinov@mail.ru

АМСИЛАСОЗИИ ҶАРАЁНИ МУҲОҶИРАТ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола аҳамияти идоракунии равандҳои муҳоҷират барои ба эътидол овардани бозори меҳнат бо мақсади муайян намудани категорияҳои аҳолии ва миқдори захираҳои меҳнатии барои мамлакат (минтақа) зарурӣ, инчунин таҳияи тадбирҳо оид ба ҳавасмандгардонии иқтисодии воридоти муҳоҷират (ҳаракати муҳоҷират) шумораи аҳолии дар миқёс ва самтҳои зарурӣ барои зиёд кардани сатҳи муҳоҷирати хориҷӣ бо иқтисодии демографӣ ва меҳнатии мамлакат ва тағйир додани самти ҷараёни муҳоҷирати дохилӣ, мутобиқи манфиатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва миллии мамлакат ва минтақаҳои он инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: амсиласозии математикӣ, раванди муҳоҷират, ҳаракати захираҳои меҳнатӣ, усули пешгӯӣ.

Амсиласозии математикӣ ва иқтисодӣ - математикӣ дар идоракунии муҳоҷирати меҳнатӣ, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи механизми ба эътидол овардани бозори меҳнатии минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, системаи нишондодҳо таҳлил карда шудааст ва имкон медиҳад, ки вазъи муҳоҷират ва таъсири он ба ташаккули нерӯи меҳнат ва рушди бозори минтақавии меҳнат бештар баҳо дода шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари рушди тичорат бо мамлакатҳои дуру наздик ва шомил шудан ба созмонҳои зиёди байналмиллалӣ, аз ҷумла 2 март соли 2013 аъзои комилҳукуки Созмони умумиҷаҳонии савдо (СҶС) гардид, ӯҳдадорҳои муайян оид ба ҳамкориҳои иқтисодию тичоратиро ба ӯҳда гирифтааст. Бинобар ин тағйири вазъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, бахусус мамлакатҳои шарикӣ тичоратӣ ба вазъи иқтисодиёти мо таъсир мерасонад. Аммо асри XXI бо шароити берунаи босуръат тағйирёбандаи рушд, ба мардуми мо вазифаҳои нав ва то андозае фарогиранда пеш мегузорад, ки ҳалли онҳо барои иттиҳоди ҷомеа ва ҳифзи асолати миллий, ҷиҳати ноилшавӣ ба тараққиёти густурда, хеле назаррас мебошад. Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми мамлакат бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Иқтисодиёти муосир аз ҷузьҳои гуногун таркиб ёфтааст, ки ҳамаи онҳо бо ҳамдигар алоқаи зич доранд.

Дар давраи гузариши мамлакат ва минтақаҳои он ба роҳи инноватсионии рушд ва вобаста ба шомил шудан ба СҶС идоракунии равандҳои муҳоҷират яке аз вазифаҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии ҳам дар сатҳи мамлакат ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ мегардад.

Самти муҳими омӯзиши равандҳои муҳоҷират таҳлили сохтори афзоиши умумии муҳоҷират ё коҳиши аҳолии мебошад. Муайян намудани роли муҳоҷират дар ташаккули аҳолии аз рӯи заминаи муайян кардани таносубҳои, ки байни ду манбаи асосии афзоиши аҳолии ҳудуди муайян (афзоиши табиӣ ва мувозинати муҳоҷират), намудҳои гуногуни тавозуни демографии динамикаи аҳолии истифода бурда мешавад. Дар асоси тадқиқотҳои, ки ба таҳлили аксари динамикаи аҳолии алоқаманданд, бартарият ба тавозуни демографӣ дода мешавад, ки бо усули гардиши дохилисола ва усули байнибарӯйхатгирии аҳолии (байни давраӣ) ба муомилот сохта шудаанд [1, С. 357].

Амсилаи мувозинати аҳолии гардиши дохилисола чунин аст:

$$S_K = S_H + (N - M) + (V^+ - V^-), (1)$$

ки дар он S_H шумораи аҳолии дар аввали сол; N - шумораи фавтидагон дар як сол; M - шумораи таваллудшудагон дар як сол; V^+ - шумораи аҳолие, ки дар як сол ба минтақаи муайян омадаанд; V^- - шумораи аҳолие, ки дар як сол аз минтақаи муайян баромада рафтаанд; S_K - шумораи аҳолии дар охири сол.

Усули гардиши байнибарӯйхатгирии аҳолии ба муодилаи тавозунии зерин асос ёфтааст:

$$S_K = S_H + \left(\sum_{i=1}^n N_1 - \sum_{i=1}^n M_1 \right) + \left(\sum_{i=1}^n V^+ - \sum_{i=1}^n V^- \right), (2)$$

ки дар он i давраи байнибарӯйхаттирии аҳолимебошад.

Муҳимияти мувозинатҳои динамикаи аҳоли аз он иборат аст, ки онҳо имкон медиҳанд, қисмҳои афзоиши мутлақи аҳоли ва таносуби манбаъҳои афзоиши аҳоли муайян карда шуда, роли ҳар як давра дар динамикаи афзоиши аҳоли баҳо дода шавад. Аммо камбудии асосии мувозинатҳои демографӣ дар он аст ва онҳо ба мо имкон намедиҳанд, ки бо мурури замон чӣ тавр тағйир ёфтани сохтори афзоиши аҳолиро пайдо кунем.

Аммо амсилаҳои иқтисодӣ - математикӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои асосии демографӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, масалан, муҳоҷирати аҳоли таҳлил ва пешгӯӣ карда шаванд.

Якчанд самтҳои амсиласозии пешгӯии муҳоҷирати аҳоли вучуд доранд: пешгӯии чараёни муҳоҷират дар асоси амсилаҳои имитатсионӣ; амсиласозии системаҳои минтақавии ҳисобкунӣ бо муайян намудани «марказҳои таъминоти аҳолинишин»; пешгӯии шумора ва сохтори чараёнҳои муҳоҷират [3, С.370-377].

Пешгӯиҳои муҳоҷират одатан аз рӯи ҳадафашон тақсим карда мешаванд. Ҳамин тавр, Л.Л. Рыбаковский ду намуди пешгӯиро ҷудо мекунад: пешгӯии экстраполятсия (он нишон медиҳад, ки бо падида чӣ мешавад дар оянда, агар мо тамоюлҳои гузаштаро экстраполятсия кунем) ва пешгӯии меъёрӣ (он параметрҳои муҳоҷиратро муайян мекунад, барои ҷомеа бо назардошти консепсияи рушди он зарур аст) [3, С.370-377].

Пешгӯии равандҳои муҳоҷират танҳо дар сурати дуруст интиҳоб кардани объект, уфуқ ва усули амсиласозӣ, инчунин системаи нишондиҳандаҳои муҳоҷират, ки имкон медиҳад, тамоми равандро дар маҷмӯъ фаро гиранд, натиҷаҳои бозъитимод медиҳад. Принсипи асосии муайян кардани объекти амсиласозӣ бояд муносибати ҳудудӣ бошад, яъне объекти тадқиқот минтақа (ноҳия, вилоят, мамлакат) мебошад. Ҳангоми амсиласозии як минтақаи калон тавсия дода мешавад, ки онро ба блокҳои тақсим кунед, ки минтақаҳои хурдтарро тавсиф мекунанд. Ғайр аз ин, ноҳияҳо ва намудҳои иқтисодиёи географиро ба назар гирифта лозим аст.

Пешгӯии равандҳои муҳоҷират бояд бо дарназардошти чунин омилҳо, аз қабيلي консепсияи рушди мамлакат, самти рушди минтақа, заминаи ҳукукии муҳоҷират, мушкилоти иҷтимоии шугли аҳоли, талабот ба қувваи корӣ, хусусиятҳои иҷтимоии демографии бозори манзил, мавҷудияти маълумот дар бораи сатҳи зиндагӣ дар минтақа, инчунин сиёсии байналмилалӣ, байниминтақавӣ ва байналхалқӣ.

Яке аз рафтори ҷолиб, ин равиши А. Ягелский мебошад, ки амсилаҳои то имрӯз таҳияшуда барои тадқиқот ва пешгӯии равандҳои ҳаракати аҳоли ва захираҳои меҳнат истифода мешаванд, чунин гурӯҳбандӣ мекунанд:

- амсилаҳои оморӣ, ки муносибати байни арзишҳои нишондиҳандаҳои омӯхташуда ва омилҳои муайянкунандаи онҳоро муқаррар мекунанд (амсилаҳои коррелятсияи бисёрфакторӣ, амсилаҳои таҳлили омилҳо, амсилаҳои гравитатсия);
- амсилаҳои оморӣ, ки тамоюлҳои мавҷударо дар самтҳо ва шиддатнокии ҳаракатҳои муҳоҷират экстраполятсия мекунанд (функсияҳои автокоррелятсия, ки дар натиҷаи таҳлили силсилаҳои вақт, амсилаҳои стохастикӣ дар асоси истифодаи занҷирҳои Марков ба вучуд меоянд);
- амсилаҳои матритсавӣ дар асоси тартиб додани баланси захираҳои меҳнатӣ ва тавозуни муҳоҷират дар маҷмӯъ [7, С.24-29].

Биёед намудҳои маъмултарини амсилаҳоро дида бароем. Дар асоси амсилаи коррелятсияи бисёр факторӣ ва амсилаи омили таҳлилро битаи байни арзишҳои пешбинишудаи чараёни муҳоҷират ва омилҳои муайянкунандаи онҳоро муқаррар мекунад. Умуман, формулаи ҳисобкунии ин усул чунин аст:

$$M = f(x_i, x_a, \dots, x_n), (3)$$

ки дар он M – бузургии чараёни муҳочират; x_i -арзишиомили i , ки ба арзиши чараён таъсир мерасонад ($i = 1, 2, 3, \dots, n$); n – шумораи омилҳо.

Ҳисобҳо дар асоси амсилаҳои бисёр факторӣ бо пайдарҳамии қатъӣ анҷом дода мешаванд: таҳлили омилҳое, ки ба ҳаҷми чараёни муҳочират таъсир мерасонанд; интиҳоби шакли пайвастишавӣ байни арзишҳои чараён ва омилҳои ба онҳотаъсиркунанда, дарёфти параметрҳои муодилаҳои тавсифкунандаи амсилаҳо; арзёбии омори ва танзими параметрҳои амсила.

Гузашта аз ин, мушкилтарин марҳилаи таҳлил ин интиҳоби омилҳое мебошад, ки бояд дар амсила ба инобат гирифта шаванд. Дар баробари амсилаҳои омили муҳочират, аксар вақт амсилаҳои зерин истифода мешаванд:

$$M_{ij} = G \frac{P_i * P_j}{R_{ij}^2}, (4)$$

ки дар он P_i , P_j - шумораи аҳолии шаҳрҳои i ва j мутаносибан; R_{ij}^2 - масофаи байни ин шаҳрҳо; G - доимии «гравитатсия» аст, ки аз рӯи омори муайян карда мешавад.

Амсилаи гравитатсия ва дигар амсилаҳои навъи Парето ба принсипҳои «физикаи иҷтимоӣ» асос ёфтаанд, ки воқеиятро хеле содда мекунанд ва як ҳолати махсуси қоидаи муносибатҳо мебошанд. Намуди махсуси амсилаҳои муҳочирати аҳоли ин ҷадвалҳои демографӣ мебошад, ки сохтори синну солӣ ва ҷинси аҳоли дар давраи пешбинишавандаро инъикос менамояд, нишондиҳандаи асосии чунин ҷадвалҳо эҳтимолияти муҳочирати одамони гурӯҳи муайян ба минтақаи дигар мебошад. Ба ғайр аз ин, ҷадвалҳои муҳочирати аҳолиро мувофиқи намуди ғавт ё ҷадвалҳои таваллуд, ки Ю.А. Корчак - Чепурковский бо назардошти суръати зиндамонӣ ва шиддатнокии муҳочират [2, С.430]. Яке аз самтҳои тақмили ин амсилаҳо таҳияи ҷадвалҳои “тоза” - и муҳочират мебошад. Качхатҳои Пирсон ва тақсимои Пуассон метавонад барои сохтани ин ҷадвалҳо истифода шавад.

Амсилаҳои Марковро дар асоси ҷадвалҳои муҳочират сохтан мумкин аст. Онҳо чараёнро ҳамчун ҳаракати аҳоли байни минтақаи тадқиқотӣ ва тамоми қаламрави атрофи он баррасӣ мекунанд ва барои омӯзиш таъсири масофа ба шиддати робитаҳои муҳочират истифода мешаванд. Ин амсилаҳо ба истифодаи занҷирҳои Марков асос ёфтаанд, ки ба фарзияи гузариш байни гурӯҳҳо асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, унсурҳои гурӯҳи i бо гурӯҳи j қарор мегирад ва ба эҳтимолияти P_{ij} шартӣ зерин бояд иҷро шавад:

$$\sum_{j=1}^k P_{ij} = 1, (5)$$

аммо ин муносибат мумкин аст нигоҳ дошта нашавад.

Дар ҳолати умумӣ:

$$\sum_{j=1}^k P_{ij} < 1, (6)$$

зеро, гузаришҳое, ки унсурҳоро аз ҳудуди худ мегирад дар системаи кушод имконпазир аст. Эҳтимолияти талафот аз гурӯҳи i - ум дар лаҳзаи T бо P_{ijk+1} ишора карда шуда ва бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$P_{ijk+1} = 1 - \sum_{j=1}^k P_{ij}, (7)$$

Барои анҷом додани тавсифи амсилаи Марков, мо тақсимои муҳочирони нав омадаро бо гурӯҳҳои гуногун нишон медиҳем. Мо метавонем тахмин кунем, ки дохилшавӣ ба гурӯҳи j - ум барои он аст, ки мубодила намоём:

$$\sum_{j=1}^k P_{oj} = 1, (8)$$

Ҳамин тариқ, пешгӯии муҳочират метавонад бо назардошти ҳамаи муҳочиратҳои номбаршуда таҳия карда шавад. Бо вучуди ин, ҳама эҳтимолиятҳо бояд аз ҷониби мутахассисон дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда пешакӣ арзёбӣ карда шавад, илова бар ин, амсилаи ҷараёни муҳочират метавонад ҷараёнҳои маятникиро дар бар гирад, ки амсилаи он шакли зеринро дорад:

$$m_1 = f(M_0, h_1), (9)$$

ки m_1 - шиддатнокии ҷараён дар нуктаи I; M_0 - шумораи муҳочирон дар сарҳади минтақае, ки ҷараёни муҳочират оғоз мешавад; h_1 - қувваи муқовимати ҳаракати ҷараён вобаста ба омилҳое, ки ба ҷойгиршавии муҳочирон дар нуктаи 1 мусоидат мекунад.

Амсилаҳое, ки ба экстраполятсияи тамоюлҳои мавҷуда асос ёфтаанд, метавонанд вобастагии дигарро истифода баранд, масалан, афзоиши миёнаи мутлақ, суръати миёнаи афзоиш ва афзоиш, функсияҳои экспоненсиалӣ ва мантӣ. Амсилаҳои матритсавии ҷараёнҳои муҳочират байни минтақаҳо метавонанд дар асоси заминаи балансии иҷтимоӣ - демографӣ сохта шаванд ва ин имкон медиҳад, ки пешгӯиҳои ҷараёни муҳочирати инфиродӣ ба як маҷмӯи ягона пайваست карда шаванд. Аммо дар ин гуна амсилаҳо аксар вақт шумораи таваллуд ва фавтидагон ба назар гирифта намешаванд.

Намунаҳои амсилаи муҳочират дар пешгӯии тақсимои ояндаи аҳоли аз рӯи минтақаҳо нақши муҳим мебозанд. Илова бар ин, амсилаҳои муҳочират аксар вақт дар амсилаҳои пурқувваттари система истифода мешаванд. Дар чунин амсилаҳо муҳочират ҳамчун омили пур кардани берунии система амал мекунад, ки унсурҳои дохилии онро (бозори меҳнат, бозори манзил ва ғайра) дар бар мегирад. Дар навбати худ, ҷузъҳои дохилӣ ба андоза, таркиб ва самти муҳочират таъсир мерасонанд. Ба ин муносибат ба расмият даровардани забон ва инкишофи равишҳои кибернетикӣ ба назар мерасад, ки ин имкон медиҳад бо миқдори зиёди тағйирёбандаҳо амалӣ гардида, бо ёрии компютерҳои фардӣ, ҳисобҳои мураккаб анҷом дода шавад.

Аммо дар натиҷа дар амсиласозии математикии муҳочират, мушкилоте ба миён омад, ки равиши математикӣ ба пешгӯӣ, арзишҳои сифатӣ ва инсонпарварии шахсро ба арзишҳои миқдорӣ кам кард. Ҳамин тариқ, бисёре аз амсилаҳо ҷараёни муҳочиратро ҳамчун азнавтасимкунии вазни молӣ ё ҳайвоноти хонагӣ, баррасӣ мекунад. Аз ин рӯ, аз рӯи натиҷаҳои ҳама гуна амсилаҳои математикӣ, ниҳоят бо эҳтиёти пешгӯӣ кардан лозим аст.

Дар робита ба ин, амсилаҳои бисёрсоҳавӣ, ки як қатор омилҳоро дар бар мегиранд, таваҷҷӯҳи махсус доранд:

- умумии иқтисодӣ (тараққиёт, тақсимои қувваҳои истеҳсолкунанда, дараҷаи тараққиёти саноатии ҳудудҳо ва ғайра);
- омилҳое, ки вазъияти сиёсиро муайян мекунанд;
- омилҳои дараҷаи зиндагӣ (музди меҳнат, даромади пулии аҳоли, манзил, хизматрасонии тиббӣ, маориф, таъминоти муассисаҳои маданӣ ва ғайра).
- шароити табиӣ ва иқлимӣ, аз ҷумла вазъи экологии минтақа ва бисёр омилҳои дигар [6, С.228-235].

Аммо мушкили асосии истифодаи ин амсила дар интиҳоби омилҳо ва муайян кардани таъсири онҳо ба муҳочират аст. Танҳо мутахассиси баландихтисос метавонад кафолат диҳад, ки амсилаи муҳочирати аҳоли ба таври кофӣ инъикос ёбад. Гузашта аз ин, пешгӯиҳои коршиносони гуногун метавонанд ба таври назаррас фарқ кунанд.

Расми 1. Схеми умумии пешгӯии муҳочират.

Мушкилии дигари пешгӯии муҳочират дар он аст, ки нишондиҳандаҳои ҷорӣ ҳаракати аҳоли ба дарозмуддат интиқол дода намешаванд. Ҳамин тариқ, бо экстраполятсияи динамикаи ҷорӣ муҳочират барои минтақае, ки тавозуни муайяни муҳочират дорад, метавон арзиши манфии аҳолиро ба даст овард. Аз ин рӯ, амсилаҳое, ки тамоюлҳои мавҷударо экстраполятсия мекунанд, метавонанд танҳо барои пешгӯии кӯтоҳмуддат истифода шаванд.

Амсиласозӣ, ки равиши амалиётро истифода мебарад ва берун аз амсиласозии математикӣ аст, имитатсия номида мешавад. Ин раванди сохтани амсилаи системаи воқеӣ ва гузаронидани таҷрибаҳо дар ин амсила мебошад. Ҳадафҳои чунин амсиласозӣ инҳоянд: тавсифи рафтори система, пешгӯии рафтори система, сохтани назарияҳое, ки рафторро шарҳ медиҳанд. Аксар вақт амсилаҳои имитатсионӣ ягона роҳи пешгӯии равандҳои гуногуни демографӣ, аз ҷумла муҳочират мебошанд. Маҳз дар чунин амсилаҳо тамоми хусусиятҳои системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро инъикос кардан мумкин аст. Ба амсилаҳои имитатсионӣ метавон амсилаҳои А. Уинсон, П. Рис, А. Роҷерс ва дигаронро ворид кард. Бо вучуди ин, дар методологияи нав камбудӣҳо низ ҷой дорад. Амсилаи имитатсия "қуттии сиёҳ" аст ва дорои унсурҳои номуайяни ва аз ин рӯ ҳама натиҷаи амали мушаххаси тақлид бояд ҳамчун баҳодиҳӣ ба ҳисоб гирифта шавад, ки танҳо хатоҳои омӯри дуруст аст. Амсилаҳои имитатсия муносибати эҷодӣ ба қабули қарорро талаб мекунанд.

Мушкилоти умумӣ дар истифодаи амсилаҳои муҳоҷират ин нокифояи иттилооти ибтидоӣ ва зарурати истифодаи компютерҳо дар якҷоягӣ бо арзёбии коршиносонро дар бар мегирад. Ҳамаи ин истифодаи усулҳои нави амсиласозии муҳоҷират ва дигар падидаҳои пурраи графикӣ, инчунин такмил додани методологияи пешгӯии равандҳои муҳоҷирати меҳнатиро дар хориҷа талаб мекунад.

Тағйироти имконпазири параметрҳои муҳоҷират барои оянда дар асоси арзёбии тамоюлҳои равандҳои муҳоҷират дар робитаи зич бо вазъи иҷтимоию иқтисодии дар минтақа инкишофёфта муайян карда шудаанд. Дар баробари ин, вобаста ба татбиқи сиёсати модернизатсияи иқтисод, гузаштани мамлакат ба роҳи инноватсионии рушд ва шомилшавӣ ба СУС якҷанд вариантҳои пешгӯии муҳоҷират имконпазир аст.

Барои ҷамъбаст намудани баррасии равишҳои асосии ба таҳлили ҳаракати муҳоҷират ҳулосаи зерин баровардан мумкин аст. Аксарияти мутлақи тадқиқотҳо ба яке аз ҷузъҳои раванди муҳоҷират нигаронида шудаанд. Аппарати истифодамешуда ва дараҷаи кор карда баромадани масъала дар тадқиқот гуногун мебошад. Усулҳои қобили қабултарини пешгӯии муҳоҷират инҳоянд:

- усулҳои баҳодиҳии экспертӣ;
- усулҳои экстраполятсияи тамоюл;
- усулҳои амсиласозии иқтисодию математикӣ.

Танзими муҳоҷирати меҳнатӣ бояд ҷузъи ҷудонашавандаи механизми ягонаи ба эътидол овардани бозори меҳнат дар минтақа бошад. Самтҳои асосии идоракунии бояд пешгӯӣ бо мақсади банақшагириӣ ва тақсимои оптималии захираҳои меҳнатӣ бошанд [4, С.158]. Бе тасаввуроти равшани ҷараёни муҳоҷирати дохилӣ ва хориҷӣ рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, вазъи бозорҳои меҳнатии минтақавӣ ва дар маҷмӯъ мамлакатро ба нақша гирифтани ғайриимкон аст. Ин махсусан барои ба назар гирифтани таъсири раванди муҳоҷирати маҷмӯи хусусиятҳои минтақавӣ, таркиби омилҳои таҳлилшуда ва воситаҳои арзёбии таъсири онҳо, амсиласозии муҳоҷирати аҳоли бо дарназардошти якхела будани фазою замонӣ дахл дорад.

Ҳангоми асосноккунии тадбирҳои таъмини амнияти миллӣ, ноил шудан ба мувозинати байни талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва гузариш ба роҳи инноватсионии рушд бояд натиҷаҳои пешгӯиҳои муҳоҷират ба назар гирифта шаванд.

Адабиёт

1. Базаров М.К., Огородников П.И. тах информации при min сложности методов количественного анализа. Пособие начинающему исследователю. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2008. - 357 с.
2. Инновационная экономика. Занятость, трудовая мотивация, эффективность труда / Л.С. Чижова, Е.С. Садовая, В.В. Кузьмин и др.; под ред. Л.С. Чижовой; Ин-т макроэкономических исследований. - М: Экономика, 2011. - 430 с.
3. Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. - М.: Центр миграционных исследований, 2007. - 370 -377с.
4. Спицын А.И., Гончаров П.П., Кирхгесснер В.В. Проблемы миграции населения в Оренбуржье. - Оренбург: Изд. центр ОГАУ, 2003. - 158 с.
5. Султонов З.С. Основные направления занятости населения и развитие национальной экономики/Дустбоев Ш., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2021. № 3(37)-2021, С. 207-209.
6. Eickmeier S. Classical time varying factor-augmented vector auto-regressive models - estimation, forecasting and structural analysis / S. Eickmeier, W. Lemke, M. Marsellino // Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society) . - 2015. - Vol. 343. - P. 228-235.
7. King R.G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right / R.G. King, R. Levine // Quarterly Journal of Economics. - 1993. - Vol. 108. - P. 24-29.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шукуров Абдуназар Абдухалилович – муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти МДТ ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров. Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: +(992)92-733-42-53, e-mail: abdunazar_82 @ mail. ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ВАЖНОСТЬ МАТЕМАТИКИ В ИНФОРМАТИКЕ

Аннотация: *Математика и информатика – это близнецы, которые неразлучны «академически», но на практике, а также поскольку большинство выпускников компьютерных наук работают в области программирования или вращаются вокруг программирования, вполне вероятно, что этот сямский близнец будет разделен тем фактом, что вы имеете дело с математикой. в вашей работе лишь немного.*

Ключевые слова: Google, SDLC, алгоритм, файл, шифрования, графика, игры, база данных, эпоха, миф, программирования, программа, наука, бизнес.

Присутствие математики в информатике и на ее кафедрах может стать пугалом для тех, кто хочет изучать информатику.

Пугало – это миф, правда которого неизвестна. Оно может быть реальностью, а может быть и фантазией, которая лишает вас и других возможностей реализовать свои мечты в одной из важных областей этой эпохи.

Давайте узнаем правду о присутствии математики в области информатики, узнаем о взаимосвязи программирования и математики, присутствии математики в предметах информатики и так далее.

Наверняка вы знаете, что компьютер построен по принципу всего двух чисел, 0 и 1. То есть каждая задача, каждый щелчок, каждая команда... просто всё в компьютере преобразуется в ноль и единицу [5, с.7].

Помните, вы написали компьютеру команду типа «01100 0100000 01010100 0010010» и ответ компьютера был «000000001»?

Правда в том, что упрощение использования компьютеров во многом связано с математикой. Когда вы говорите о компьютерах, вы говорите об огромных возможностях компьютерного оборудования [7, с.94].

Огромные возможности памяти, процессора и хранилища, но какой смысл в этих возможностях, если вы не сможете использовать их очень эффективно.

Предположим, на вашем компьютере установлены две программы, выполняющие одну и ту же задачу – вычисление произведения двух чисел.

Один из них вычисляет произведение $10 * 3003$, умножая произведение только двух чисел, а другой вычисляет его, прибавляя 10 к самому себе 3003 раза ($10 + 10 + 10 + 10... и т. д.$).

Ожидаете ли вы от скорости вычисления того же результата?

Да, ответ – нет. Правильный способ узнать, почему – это алгоритмы.

Скажите спасибо алгоритмам... то есть опять же математике.

Подводя итог тому, что я хочу вам сказать, ***Работа компьютера, от чтения с клавиатуры и мыши до отображения данных на экране, улучшение пользовательского опыта и улучшение производительность программ для программистов зависит от математики***[1, с.158].

Чем больше я углублялся в использование компьютера, тем больше я обнаруживала, что математика – это фундаментальный корень, без которого в компьютере вообще невозможно обойтись.

Явное присутствие математики во всех областях информатики представляет собой угрозу для многих студентов, изучающих информатику, а иногда оказывает негативное психологическое влияние на самих студентов-компьютерщиков.

По крайней мере, знание того, что математика присутствует на факультетах информатики, может успокоить вас психологически, и, возможно, вы сможете обойти то, что вы не хотите или в чем не умеете [4, с.12].

В каждой кафедре компьютерных наук преследуют разные цели, и в зависимости от различий в этих целях различаются и методы, используемые для достижения этих целей.

Другими словами, предметы, которые вы изучаете для достижения целей изучаемой кафедры, различаются.

Эта разница делает **направление математики разным в зависимости от разных кафедр факультетов информатики**, что является преимуществом, которым вы можете воспользоваться, но в равной степени убедитесь, что нет... Изучать информатику без всякого количества математики [3, с.168].

Позже вы увидите, как узнать, сколько математики присутствует на факультете, который вы хотите изучать, или на факультете, который вы изучаете сейчас, а пока позвольте мне привести вам пример.

Ранее я упоминал вам, что происхождение компьютера – это 0 и 1, но сегодня программисты и пользователи компьютеров имеют дело не с 0 и 1, а с вещами, которые очень близки к человеческому языку [7, с.256].

Предположим, вы работаете над повышением скорости операционной системы (например, Windows и Linux), которая страдает от медленного выполнения задач, и операционная система работает с устройствами в системе 0 и 1. Разве вы не ожидаете, что заниматься математикой в большей степени, чем если бы вы были программистом, работающим над разработкой системы управления?

Скорее всего, чем глубже вы занимаетесь информатикой, тем больше вы знакомы с математикой.

Зачем изучать математику в информатике?

Каждый, кто окончил университет по профессии компьютерных наук, имеет право работать в различных областях, но в равной степени он должен владеть компьютерной грамотностью [1, с.307].

Что означает компьютерная культура? Это значит, что **вы должны что-то знать обо всем в области информатики, даже если это далеко от вашей специальности.**

Пока компьютер основан на математике, вы неизбежно будете изучать некоторую математику, но в той же степени ваша работа не обязательно потребует от вас использования этой математики [2, с.86].

Есть даже некоторые профессии в области информатики, в которых вы вообще не будете использовать математику.

Но в то же время одной из основных задач компьютера является разработка программного обеспечения, способного выполнять задачи с высокой эффективностью, и математика является основным способом сделать это.

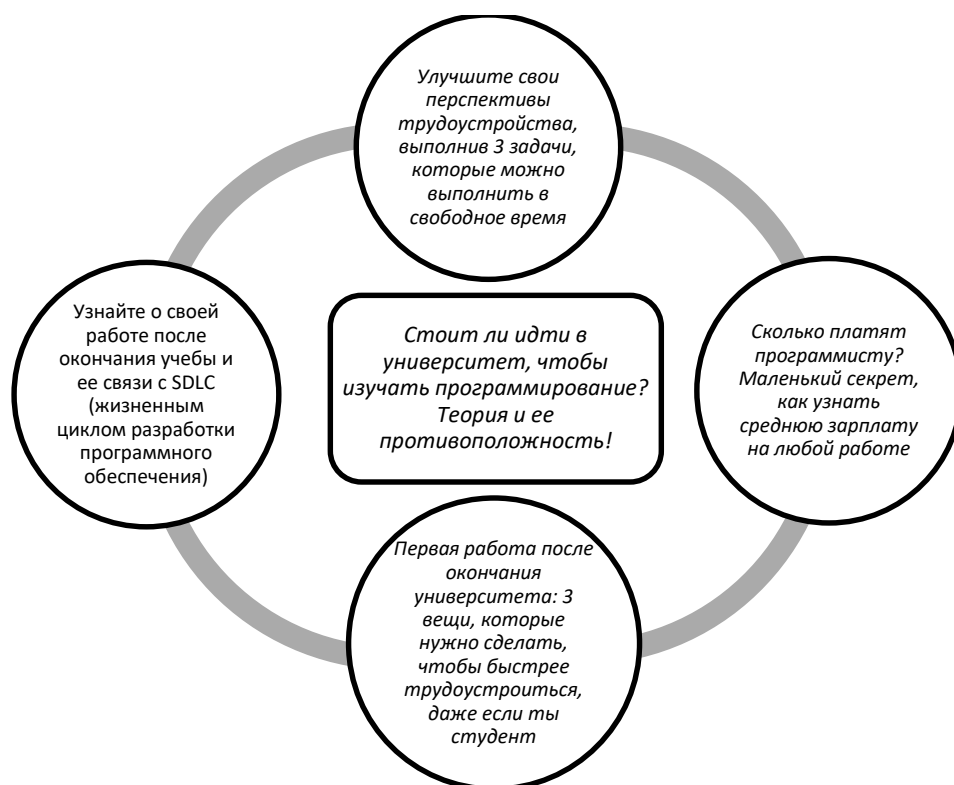

Рисунок 1. – Модель для поступления в университетах.

Использование математики в информатике – о некоторых областях информатики, в которых используется математика, имея в виду, что этот список далеко не весь поля, а только примеры [6, с.28].

Базы данных: Базы данных во многом зависят от концепции реляционной алгебры, где данные представлены в виде строк и столбцов, а для повышения скорости доступа к данным используется реляционная алгебра.

Графика и игры: Преобразование изображений, особенно анимированных, во что-то похожее на реальность зависит не только от математики, но и от физики, преобразования цветов, понимания размеров и рисования теней. реалистично. Это достаточно математически сложно, чтобы сказать вам, что я пока этого не понимаю – возможно, потому, что я не пробовал [5, с.6].

Структуры данных: Способ хранения данных сильно влияет на скорость доступа к этим данным, поэтому для этой идеи были созданы структуры данных, опирающиеся на теорию графов, чтобы достичь желаемой цели.

Шифрование: Преобразование данных из читаемой формы в зашифрованную форму зависит только от математики и от математики теория чисел, на самом деле именно математики имеют преимущество в развитии криптографии [3, с.158].

Сжатие файлов: Алгоритмы преобразования большого файла в небольшой размер создаются путем изучения типов файлов и возможностей уменьшения размера файла при использовании определенного алгоритма. Вероятности – Математика.

Алгоритмы: Каждый может уметь программировать, но грамотный программист отличается тем, что разрабатывает программы с высокой производительностью. Высокая производительность не является показателем эластичное слово, но рассчитывается на основе... С помощью алгоритмических концепций, таких как временная сложность и пространственная сложность [7, с.208].

Это всего лишь примеры, но существует множество областей, затрагиваемых математикой, которых точно нет в этом списке.

Каждый человек лучше осознает свои способности и цели. Возможно, количество математики, присутствующее на одном из отделений факультета информатики, действительно влияет на вашу успеваемость и достижение ваших целей, но в такой же степени и ваше преувеличение материя может на самом деле удержать вас от достижения ваших целей без всякой причины!

В этом объяснении я буду опираться на сайт одного из престижных арабских университетов, чей сайт работает хорошо и детали отделов ясны и хорошо задокументированы [6, с.46].

Вы можете узнать объем математики на факультете компьютерных наук, прочитав учебную программу, и, таким образом, вы можете сравнить между факультетами, является ли математическая направленность на факультете чем-то, что влияет на вашу карьеру.

Программа курса – это список всех предметов, которые вы будете изучать, пока учитесь на этом факультете.

Изучив учебную программу, найдите в Google содержание каждого предмета, если он не упомянут в учебной программе. Прочитайте немного о нем, и вы узнаете, включает ли он какой-то объем математики или нет [1, с.204].

Этот метод может занять у вас некоторое время, но он не равен потере нескольких лет вашей жизни в области, в которой вы не можете преуспеть, и не равен потере возможности изучать область, в которой вы могли бы преуспеть просто так.

Но знайте: чем глубже ваши познания в математике, тем лучшим компьютером вы будете, а также тем лучшим программистом вы будете.

Литературы:

1. Акулов, О. А. Информатика [Текст]: О.А. Акулов, Н.В. Медведев базовый курс. – Москва: «Омега». – 2004. – 551 с.
2. Антипова-Каратаева И.Н. Методика преподавание информатики и ИКТ: Учебное пособие [Текст] / И.Н. Антипова-Каратаева, Г.В. – Москва: «Наука», 2008.–178 с.
3. Босова, Л. Л. Подготовка младших школьников в области информатики и ИКТ: опыт, современное состояние, перспективы: Лаборатория знаний [Текст] / Л.Л. Босова–Москва: «БИНОМ», 2012 – 271 с.
4. Вазиев, В. М. Информация: понятия, виды, получение, измерение и проблема обучения [Текст] / В.М.Вазиев // Информатика и образование. – 2000. – №4 – С. 10-20.
5. Горячев, А. В. Подходы к формированию ИКТ-грамотности в образовательной системе «Школа 2100» [Текст] / А.В. Горячев // Информатика и образование. – 2006. – №5. – С. 3-7.
6. Заславская, О. Ю. Информатика и информационно-коммуникационные технологии: справочные материалы: Учебное пособие для учащихся средних школ и абитуриентов педагогических вузов [Текст] / О.Ю. Заславская, И.В. Левченко – Москва: «АПК ППРО», 2005. – 80 с.
7. Комилийн, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилийн – Душанбе: ЧДММ «Душанбе принт», 2016. – 480 с.

Информация об автора:

Эргашева Дилфуза Бахромовна, преподаватель кафедры информационной технологии и методика обучения информатики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. E-mail: dilya.amina@gmail.com

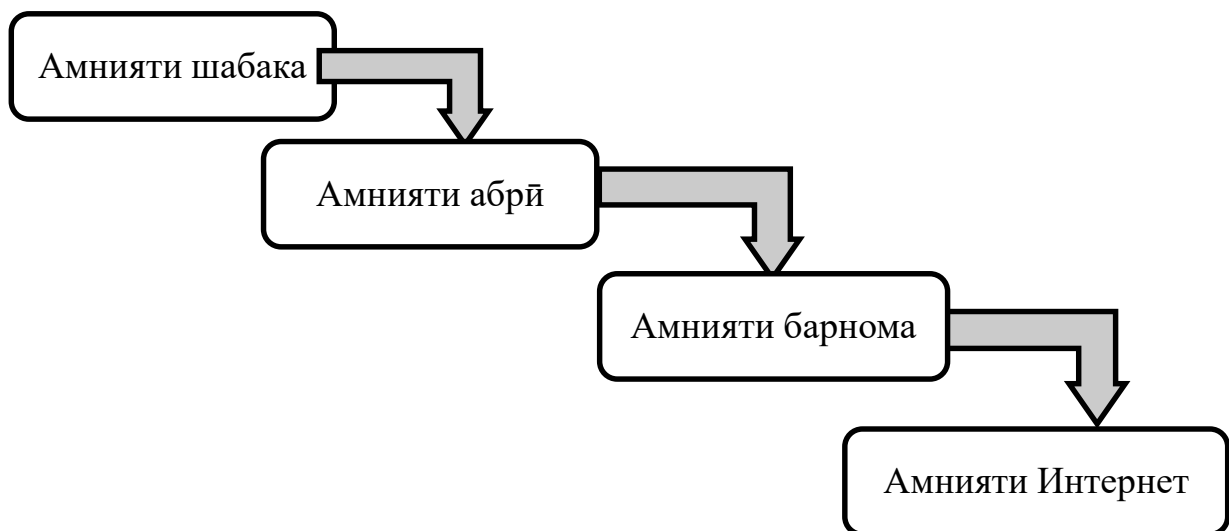
МУҲИМИЯТИ АМНИЯТИ ШАБАКАҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА УСУЛҲОИ ҲИФЗИ ОН

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи худ оиди доштани технологияи дуруст, аз қабилӣ брандмауэрҳо ва барномаҳои антивирусӣ барои пешгирии ҳамлаҳо ва амнияти иттилоотӣ шумо заминаи хубе мегузорад. Шумо инчунин метавонед як барномаи амнияти умумиро истифода баред, ки аутентификатсияи бисёрҷониба, рамзҳои зуд-зуд навсозишуда, дастрасии назоратшаванда ба интернет ва дигар чораҳои бехатариро барои ҷалби кормандони худ дастрас намоед.

Калидвожаҳо: брандмауэрҳо, аутентификатсия, SonicWALL, Acronis Cyber Protection, Network Cisco, Google Cloud, Jump Cloud, 2FA, Thanos, VPN, Роумери Wi-Fi, IT, Publishers Clearing House, Slack, хадамоти абрӣ, парол, клик

Дар замони муосир барои дарёти иттилоотӣ пурра ва саҳеҳ роҳҳои дастрасӣ осон аст, аммо барои ҳифзи он бояд аз барномаҳои бехатарӣ истифода бурд. Агар шумо ба субот ва саломатии технологияи киберамнияти худ дар вақтҳои охир аҳамият надода бошед, тиҷорати шумо ба зудӣ дучори мушкilot мегардад. Андешидани чораҳои муосири амниятӣ ва як гурӯҳи махсус барои назорат кардани тиҷорат ва кормандони шуморо аз таҳдидҳо эмин нигоҳ медорад [2, с.238]. Чор намуди амнияти технологияҳои иттилоотӣ мавҷуданд, ки шумо бояд онҳоро баррасӣ кунед ва такмил диҳед, он дар амсилаи навбати оварда шудааст.

Расми 1. – Амсилаи намудҳои амнияти иттилоотӣ.

Амнияти шабака

Новобаста аз он ки шумо фазои хурди офисӣ ё идораи калон доред, компютерҳо ва дигар дастгоҳҳои шумо эҳтимолан ба шабака пайвастанд. Ин ба дастаи шумо кӯмак мекунад, то дар дохили шабака осонтар муошират кунед – аммо ногуфта намонад, инчунин дар ин ҳолат шумо метавонед ба таҳдидҳои беруна дучор шавед [1, с.45].

Ҳамлаҳои мақсадноки киберӣ ва нармафзори зараровар метавонанд тавассути амнияти шабакаи шумо гузаранд, агар шумо [мониторинги шабака ва инфрасохтор](#) надошта бошед. Доштани технологияи дуруст, аз қабилӣ брандмауэрҳо ва барномаҳои антивирусӣ барои пешгирии ин ҳамлаҳо барои амнияти шумо заминаи хубе мегузорад. Шумо инчунин метавонед як барномаи амнияти умумиро истифода баред, ки аутентификатсияи бисёрҷониба, рамзҳои зуд-зуд навсозишуда, дастрасии назоратшаванда ба интернет ва дигар чораҳои бехатариро барои ҷалби кормандони

худ дастрас намоед [7, с.82]. Ин метавонад дилгиркунанда бошад, аммо онҳо ба чораҳои амниятии ширкати шумо ва моликияти шуморо ҳифз хоҳад кард.

Баъзе аз дастгоҳҳои шабакавии ширкатҳои машҳур барои кор бо Амнияти Network Cisco барои ширкатҳои бузурги SonicWALL як навъи тиҷорати хурд мебошанд [5, с.48]. Инчунин кор бо Acronis Cyber Protection хуб аст, чунки барои безараргардонӣ ва муҳофизати нармафзори *ransomware* корбарии ниҳой истифода бурда мешавад.

Амнияти абрӣ

Вақте ки шумо платформаҳои ба абр асосёфта ва барномаҳои нигоҳдории маълумотро истифода мебаред, аз ин лиҳоз шумо бояд як таъминкунандаи бозътимодно ро интихоб кунед. Масалан, Google Cloud дорои абзорҳои амниятӣ дар платформаи онҳо мебошад [3, с.232]. Вақте ки шумораи бештари корхонаҳо аз платформаҳои абрӣ истифода мебаранд бахусус вақте ки кор дар хона маъмултар мешавад – истифодабаранда бояд донанд, ки фарқияти масъулияти онҳо дар баробари масъулияти провайдер дар чи мебошад?

Бо истифода аз мисоли Google Cloud, Google дорои инфрасохтори бехатар ва дастрасӣ ба мизбонҳо ва шабакаи физикии онҳо барои ислоҳ кардан ё танзим кардани ҳама гуна мушкилот ба вучуд меояд. Аз тарафи дигар, корхонаҳое, ки Google Cloud-ро истифода мебаранд, бояд донанд, ки кӣ ба абр дастрасӣ дорад, боварӣ ҳосил кунанд, ки ҳеҷ кас дастрасии беиҷозатро ба даст наовардааст ва дороиҳои додаи ба абр асосёфта ҳифз карда мешавад. Вақте ки сухан дар бораи ҳифзи системаҳои абрии шумо меравад, мо бояд асбобҳои истифода барем, ки берун аз ташкилоти шумо кор мекунанд [1, с.46]. Мо аксар вақт Acronis Cloud Protect-ро тавсия медиҳем. Инчунин мо тавсия медиҳем, ки асбобҳои ба мисли қобилияти воридшавии ягонаи Jump Cloud барои таъмини 2FA дар тамоми замимаҳои абрӣ истифода баред.

Амнияти барнома

Таҳдидҳои киберӣ? Барои ин як барнома вучуд дорад. Он барнома аслан ба ҳама гуна барномае, ки шумо истифода мебаред таалуқ дорад. Таҳиягарони барнома ҳангоми тарҳрезӣ ва таҳия чораҳои амниятӣ месозанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки барномаҳоро аз брендҳои бозътимод истифода баред, новобаста аз он ки шумо ба онҳо аз шабакаи худ ё абр дастрасӣ доред [4, с.126].

Масалан, яке аз бузургтарин таҳдидҳои амниятӣ ба тиҷорат ин почтаи электронӣ мебошад. Безараргардонӣ ва кам кардани хатарҳо дар дохили он [барномаҳои почтаи электронӣ](#) ва доштани калиди тиҷорати бозътимоднок мебошанд. Як клик ба истиноди бад метавонад Thanos-ширкати шуморо ба бесарусомонӣ дучор кунанд. Роҳҳои ҳастанд, ки шумо метавонед ҳангоми истифодаи барномаҳо дар тиҷорати худ чораҳои иловагӣ зам намоед. Аввал, дар кучо истифода бурдани барномаҳоро ҳисоб кунед: дар интернет, аз абр, дар телефони худ ва ғайра. Сипас ҳатман чораҳои бехатариро ба монанди шабакаҳои хусусии виртуалӣ (VPN), девори барномаҳои веб ва дастрасии абр танҳо барои онҳое, ки ба он ниёз доранд [6, с.76]. Амнияти барномаҳо мисли амнияти шабака муҳим аст, яъне мубодилаи ҳисоби корбар ва паролҳо.

Амнияти Интернет

Ноутбуки (компютерҳои фардӣ) шумо, ки онро ҳатман ба воҳуриҳо мебаред, телефони мобилии шумо, ки онро барои Slack ва ба мизочон занг задан истифода мекунад. Принтере, ки шумо ба он ёддошт фиристодед. Роутери Wi-Fi-и шумо, ки бояд ҳар дафъа васл ва дубора пайваст карда шавад. Инҳоянд чанде аз "чизҳои зарурӣ", ки дар навбати худ интернетӣ ашёро (IT) ташкил медиҳанд [4, с.127]. Агар шумо дастгоҳро ба шабакаи худ пайваст карда бошед, он порталро барои таҳдидҳои эҳтимолии амният мекушояд.

Таҳдидҳо метавонанд дар ҳар лаҳзаи сафари IT ворид шаванд. Гузаронидани арзёбии хатари амният барои дарёфти осебпазирӣ дар система ва дастгоҳҳои шабакавии худ. Ин арзёбӣ бояд ҳама чизро аз веб-код то идоракунии сиёсат ва корбарон баррасӣ кунад. Дар дохили IT қабатҳои зиёд мавҷуданд, ки аз ин маблағ болоравии тиҷорати шумо меафзояд [7, с.81].

Бисёре аз корхонаҳо аз чораҳои пурқуввати амниятӣ худдорӣ мекунанд, зеро ҳам вақт ва ҳам маблағ сарф мешавад. Онҳо ҳадди аққалро иҷро мекунанд ва ба бехтаринҳо умед мебаранд. Аммо, вақте ки ягон чизи бад рӯй медиҳад, онҳо пушаймон мешаванд, ки қаблан ба амнияти худ сармоягузорӣ накардаанд. Масалан, мо нусхаи эҳтиётии ҷойгиршуда ва амниятро пешниҳод менамоем, ки ин ба шумо имкон медиҳад, ки бидуни афзоиши сарбории идоракунии шумо барои тиҷорати худ муҳофизати ҳамаҷонибаи киберӣ пешниҳод кунед [1, с.42].

Мо инчунин нармафзори аз ҷониби соҳа эътирофшуда барои скан кардани вебсайти шумо истифода мебарем. Коршиносони мо оид ба ин амнияти омӯзонидашуда натиҷаҳоро баррасӣ мекунанд ва мувофиқи арзёбии хатари шумо қадамҳои ислоҳро тавсия медиҳанд. Шумо бояд касеро дар ҷои худ дошта бошед, ки ба маълумот нигоҳ карда, омода аст, то ҳама гуна таҳдидҳоро нест кунад.

Адабиёт:

1. *Гатчин Ю А., Сухостат В.* Назарияи амнияти иттилоотӣ ва методологияи ҳифзи иттилоот. – Петербург: Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург ИТМО, 2010. – 98 с.
2. *Комилиён, Ф. С.* Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: ЧДММ «Душанбе принт», 2016. – 480 с.
3. *Макаренко С.И.* Амнияти иттилоот: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳо. – Ставрополь: Донишгоҳи давлатии гуманитарии Маскав ба номи С. М.А. Шолохова, 2009. – 372 с.
4. *Поздеева, Э. Б.* Инновационные процессы как средство обновления и модернизации профессионального образования [Текст] / Б.Э. Поздеева // Материалы III международной научно-практической конференции на тему «Инновации и современные технологии в системе образования». Прага, 2013. – С. 125-128.
5. *Файзализода, Б. Ф.* Внеаудиторная самостоятельная работа студента при помощи системы дистанционного обучения в педагогических вузах [Текст] / Б.Ф. Файзализода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2020. – № 1 (34). – С. 44-50. – ISSN 2222-9809.
6. *Юнусова, Ш. А.* Информация и формы ее передачи [Матн] / Ш.А. Юнусова, М.Т. Гулова // Международной научно-практической конференции «Современные технологии: проблемы инновационного развития и внедрения результатов». – Петрозаводск, 2023. С. 74-79. – ISBN: 978-5-00215-138-7.
7. *Юнусова, Ш. А.* Фарогирии автоматикунонӣ ва равандҳои иттилоотии табиӣ ва сунъӣ дар фаъолияти кории инсон [Матн] / Ш.А. Юнусова, С.Х. Хотамзода, Н.С. Раджабова, Б.Н. Рахимов // Международный научно-практический журнал «Endless Light in Science», Международного исследовательского центра «Endless Light in Science». – Алматы, 2023. С. 80-83. – ISSN: 2709-1201.

Информация об автора:

Юнусова Шахло Аюбовна - омӯзгор ва унвонҷӯи кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. E-mail: shahloynusova45@gmail.com

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

«Ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ» бахшида ба эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф».

Маводҳои II-юми конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (26-27 декабри соли 2023) / Зери назари доктори илмҳои техникӣ Х.Х. Назарзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. ва Амонов С.С. Душанбе: «ДДТТ», 2023. - 360 с.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад. ©

©Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 2023
© Таджикский государственный университет коммерции, 2023
© Tajik State University of Commerce, 2023